

Quirinus en de andere Van Blankenburgs

Quirinus en de andere Van Blankenburgs

*Drie generaties musici
in de zeventiende en eerste helft
van de achttiende eeuw*

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE THEOLOGIE
OP GEZAG VAN DE RECTOR DR. R. KUIPER,
ZO GOD WIL IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN
OP VRIJDAG 18 OKTOBER 2019
TE 15.00 UUR IN DE LEMKERZAAL,
BROEDERSTRAAT 16 TE KAMPEN

door

REINIER FRANCISCUS VERHAGEN

Ernst Ludwig Creite naar een tekening van Jan Jacob Nacheinius (1745)

Inhoud

Promotores

Prof. dr. F. van der Pol

Prof. dr. A.A. Clement (Universiteit Utrecht)

Copromotor

Dr. J.R. Luth (Rijksuniversiteit Groningen)

Beoordelingscommissie

Prof. dr. G. Harinck

Prof. dr. A.G.M. Koopman (Universiteit Leiden)

Prof. dr. A.C. van Dixhoorn (Universiteit Utrecht)

Woord vooraf

Inleiding

Het Onderzoek 11

De Van Blankenburgs en de kerkzang

Introductie 17

Het Geneefse psalter 19

Het Geneefse psalter in Nederland 21

Orgelbegeleiding 31

Een nieuwe berijming 39

De Van Blankenburgs en de Musica Nova

Introductie 41

Jacob van Blankenburg 42

Cornelia van Blankenburg 43

Gerbrand van Blankenburg 44

Quirinus van Blankenburg 46

Proloog

1 De vroegste Van Blankenburgs

1.1 Blankenberge 51

1.2 Schoolmeesters, predikanten en musici 52

Deel 1 De jaren van Jacob en Cornelia 1604-1656

2 Leerjaren 61

3 Dordrecht

3.1 Hollands eerste stad 66

3.2 Uytnemende in de musijc 68

3.3 Kerken, orgels en organisten 73

3.4 Organist van Dordrecht 76

Deel 2 De jaren van Gerbrand 1620-1707

4	Leerjaren	85
5	Organist van Zevenbergen	87
6	Organist van Gouda	
6.1	Kerk, orgels en organisten	90
6.2	Opkomst van een organist	94
6.3	Kroniek van het Goudse klokkenspel	98
6.4	Orgelrenovaties	113
6.5	Laatste jaren	122

Deel 3 De jaren van Quirinus 1654-1739

7	Leerjaren	127
8	Organist van de Remonstrantse Kerk van Rotterdam	
8.1	Kerk, orgel en organisten	133
8.2	Naarstigheide en deugd	136
9	Organist en klokkenist van Gorinchem	
9.1	Orgels en klokken	139
9.2	Organisten en klokkenisten	144
10	Student in Leiden	146
11	Van Leiden over Gouda naar Den Haag	
11.1	Leerlingen, speelbeurten en een huwelijk	151
11.2	Kroniek van een sollicitatie	155
12	Organist van de Franse Kerk	
12.1	Van Mariakapel tot Franse Kerk	160
12.2	De prins schenkt een orgel	161
12.3	Kroniek van het Haagse klokkenspel	165
12.4	Opkomst van een organist 1	181
12.5	Een wandeling door het Haagse Bos	193
12.6	Klavecimbelmeester van de voornaamste juffrouwen en heren	197
12.7	Opkomst van een organist 2	203

13	Organist van de Nieuwe Kerk	
13.1	Kroniek van een orgel voor de Nieuwe Kerk	208
13.2	De zaak Grempe	220
13.3	Kroniek van een orgel voor de Rotterdamse Waalse Kerk	222
13.4	Organist in zaken	226
13.5	Pour l'usage de Son Altesse Serenissime Monseigneur Le Prince Hereditaire de Wirtemberg	231
13.6	In tijdnood	234
14	Organist in deeltijd	
14.1	Kroniek van een orgel voor de Amsterdamse Remonstrantse Kerk	238
14.2	Kanttekeningen bij een brief	249
14.3	Klavecimbellessen voor Willem Bentinck	255
14.4	Kroniek van een orgel voor de Amsterdamse Oude Kerk	261
14.5	Definitief in deeltijd	272
14.6	Een heerlijk naspel	274
14.7	Vertwijfelde omstandigheden	281
15	Epiloog	
15.1	Nabestaanden	284
15.2	Opvolging	285
15.3	Postuum verschenen werken	286
15.4	Roem, verguizing en vergetelheid	287

Deel 4 Werken

16	Chronologisch overzicht	
16.1	Jacob van Blankenburg	293
16.2	Een twijfelgeval	293
16.3	Gerbrand van Blankenburg	294
16.4	Quirinus van Blankenburg	294
17	Werken van Jacob en Gerbrand Van Blankenburg	
17.1	Jacob van Blankenburg: tabulatuurboeken	301
17.2	Een twijfelgeval	302
17.3	Gerbrand van Blankenburg: Onderwyzinge	303
18	Composities van Quirinus van Blankenburg	
18.1	Quirinus van Blankenburg als componist	306
18.2	Prelude de monsieur Blankenburg	309

18.3	Muziek voor een erfprins	312
18.3.1	De muzikale nalatenschap	312
18.3.2	Composities	315
18.3.2.1	l'Apologie des femmes	315
18.3.2.2	Air nouveau: Demande	320
18.3.2.3	Marche de Blankenburg	321
18.3.3	Airs Allemans	322
18.3.4	Bewerkingen en afschriften	326
18.3.4.1	Sammelband	326
18.3.4.2	Clavierbuch	335
18.4	Composities onder pseudoniem	338
18.5	Fuga obligata	340
18.5.1	Van Blankenburgs fuga (1)	340
18.5.2	Händels fuga	341
18.5.3	Van Blankenburgs fuga (2)	342
18.5.4	Fuga of speeltekst	344
18.5.5	Lustig over Händel, de fuga en Van Blankenburg	345
18.6	Twee koraalboeken	347
18.6.1	Clavicimbal en orgelboek der gereformeerde psalmen	347
18.6.2	Clavicimbel en orgelboek der psalmen	351
18.6.2.1	Een uitgave met hindernissen	351
18.6.2.2	Psalmen om te zingen met twee stemmen in concert	353
18.6.2.3	Clavicimbel en orgelboek herdrukt	353
18.6.2.4	Vloeiende maatzangen	356
	Appendix Psalmen en versieringen	360
18.7	Duplicata ratio musices	365
18.7.1	Muziek bij een vorstelijk huwelijk	365
18.7.2	Musique algebratique	369
18.7.3	La diversité des gouts modernes	372
19	Muziektheoretische werken van Quirinus van Blankenburg	
19.1	De noodzakelijkheid van cis en dis in de basklokken	373
19.2	Elementa musica	376
19.2.1	Met een aandacht van 60 jaren	376
19.2.2	Staet in 't kort uyt te komen	381
19.2.3	Een werkstuk, blakend van licht	383
19.2.3.1	Van de elementen	385
19.2.3.2	Van de regelen	389
	Appendix: Bibliografie Elementa musica	391

20	Dichtwerken van Quirinus van Blankenburg	
20.1	Quirinus van Blankenburg als dichter	398
20.2	Op de doodsmert den volke overgekomen	399

Slotbeschouwing	404
------------------------	------------

Summary	412
----------------	------------

Bijlagen	
-----------------	--

1	Genealogie	417
2	Van Blankenburgs in lexica, biografische woordenboeken e.d.	424
3	Portretten Van Blankenburgs en verwanten	432
4	Een 'stamreeks' van Sweelinck tot Pitton	436
5	Lofdichten van Samuel Sylvius	439
6	Contracten en keuringsrapporten	
1	Het Haagse klokkenspel	
1.1	Contract met Melchior de Haze	442
1.2	Keuringsrapport 1	443
1.3	Keuringsrapport 2	445
2	Het orgel van de Amsterdamse Remonstrantse Kerk	
2.1	Contract met Thomas Weidtman	450
2.2	Twee keuringsrapporten	452
3	Het orgel van de Amsterdamse Oude Kerk	
3.1	Contract met Christian Vater	454
3.2	Keuringsrapport	457
7	Relaas gedaan door Q. van Blankenburg	460
8	Inleydinge tot de compositie van de bassen der psalmen	464
9	Privilegeverzoek	467
10	De muziekbibliotheek van de Van Blankenburgs	468

Index klokkentermen	478
----------------------------	------------

Index orgeltermen	480
--------------------------	------------

Lijst van afkortingen	484
------------------------------	------------

Bibliografie	485
---------------------	------------

Noten	494
--------------	------------

Curriculum vitae	526
-------------------------	------------

Woord vooraf

Met het voltooien van dit proefschrift eindigt een circa twintig jaar lange zoektocht naar de Van Blankenburgs en hun plaats in de Nederlandse muziekgeschiedenis en ik voel mij een bevoorrecht mens. Welke monograaf krijgt de gelegenheid na publicatie van zijn boek nieuwe sporen te onderzoeken, fouten te herstellen, onhandig taalgebruik te herformuleren, enzovoort. Mijn dank voor die unieke kans gaat uit naar Albert Clement die mij op een decemberavond belde met de zin: “Heb je wel eens overwogen om te pro...”

Quirinus en de andere Van Blankenburgs verscheen als handelsuitgave in 2013. De gelegenheid om te promoveren op een latere versie van deze studie bood mij de mogelijkheid, aanvullingen, c.q. wijzigingen aan te brengen. Zo kon op grond van nieuw onderzoek de Proloog aanzienlijk worden uitgebreid en de rol van de Van Blankenburgs in de geschiedenis van de gereformeerde kerkzang ruimer dan in de eerdere publicatie worden uitgewerkt en beschreven.

Voor de positief-kritische en kundige ondersteuning dank ik mijn promotoren prof. dr. Albert Clement en prof. dr. Frank van der Pol, alsmede mijn copromotor dr. Jan Luth. Tenslotte dank ik de Theologische Universiteit Kampen voor de gelegenheid om het onderzoek, waaraan ik een aanzienlijk deel van mijn leven heb besteed, met dit proefschrift te bekronen.

Rein Verhagen

Amersfoort, mei 2019

Inleiding

Het onderzoek

Over de betekenis van Nederlandse musici voor het kerkelijke en burgerlijke muziekleven in de Republiek der zeven verenigde Nederlanden (1572-1795) is opmerkelijk weinig bekend. Dat geldt ook voor een familie als de Van Blankenburgs die, zoals uit deze studie moge blijken, tot de belangrijkste exponenten van dat muziekleven behoren.

Dit proefschrift beoogt een van de meest ingrijpende periodes in de Nederlandse muziekgeschiedenis in kaart te brengen, vanuit het perspectief van de Van Blankenburgs. De breedte van hun professionele betrokkenheid bij vrijwel alle muzikdisciplines maar ook hun opeenvolgende levens die vrijwel ononderbroken de betreffende periode beslaan, maken hen tot ideale spelers en getuigen. Daarmee wil deze studie een lacune opvullen van de Noord-Nederlandse muziekgeschiedenis in het algemeen, en de kerkmuziek in het bijzonder.

Het plan om onderzoek te doen naar de Van Blankenburgs ontstond na publicatie van *Sybrandus van Noordt organist van Amsterdam en Haarlem 1659-1705* (Amsterdam 1989). Het was mijn doel een bijdrage te leveren aan de beschrijving van het vaderlandse muziekleven in de zeventiende en achttiende eeuw vanuit een qua tijd en geografische spreiding breder perspectief dan bij Van Noordt mogelijk was.

In de genoemde twee eeuwen waren vier musici met de naam Van Blankenburg werkzaam in de Republiek. Broer en zus Jacob en Cornelia van Blankenburg werden geboren in Den Haag; vader en zoon Gebrand en Quirinus van Blankenburg in respectievelijk het dorp De Waal op Texel en Gouda. Behalve over Quirinus van Blankenburg was er in de bestaande literatuur weinig of geen informatie te vinden over de andere Van Blankenburgs. Een oorzaak van het vrijwel negeren van de Haagse tak van de familie was onzekerheid over verwantschap tussen de Texelse en Haagse naamgenoten.

Texelse bronnen brachten mij op het spoor van Claes Quirijnsz, die zich, op grond van zijn Zuid-Nederlandse plaats van herkomst ‘Van Blanckenburch’ zou noemen. Met hem ontolden zich geleidelijk de genealogische verbanden tussen de Texelse en Haagse Van Blankenburgs.

Dat onderzoeksresultaat was niet alleen fundamenteel voor de urgentie de musici Van Blankenburg tot inzet van onderzoek te maken maar verbreedde de onderzoeksvraag:

Zijn leven en werken van de Van Blankenburgs representatief voor het Noord-Nederlandse muziekleven in de onderzochte periode?

Deze periode omvat, gerekend vanaf 1575, het vroegste gedocumenteerde optreden in de Noordelijke Nederlanden van voorvader en naamgever van het geslacht, Claes Quirijnsz van Blankenburg, tot 1739, de dood van Quirinus van Blankenburg, een tijdspanne van ruim anderhalve eeuw.

De Nederlandse muziekhistoricus Louis Peter Grijp beschreef de abrupte cesuur in 1578 in het Nederlandse muziekleven na een bloeiperiode van anderhalve eeuw als volgt:¹
De gevolgen van de alteratie voor de professionele kerkmuziek konden niet ingrijpender zijn. Het calvinisme bande alle polyfonie uit de eredienst en voerde de eenstemmige psalmodie in, uitsluitend te zingen door de gemeente. Daar kwamen geen professionele zangers aan te pas – hooguit een voorzanger, meestal tevens koster of schoolmeester, die de gemeentezang in goede banen moest zien te leiden.

De belangrijkste Noord-Nederlandse dragers van de genoemde bloeiperiode, Cornelis Schuyt (1557-1616) en Jan Pietersz Sweelinck (1562-1621), werkten ten gevolge van de alteratie in zekere zin in een artistiek en functioneel vacuüm.²

De alteratie betekende ook het begin van een nieuwe periode in de Noord-Nederlandse muziekgeschiedenis met de voorzanger als eerste en enige professionele representant. Onder hen bevonden zich Claes Quirijnsz van Blankenburg, schoolmeester van Medemblik, zijn neef Gerbrand Adriaensz en diens zonen Adriaen en Quirinus Gerbrandsz, van Den Burg en De Waal op het eiland Texel. Vier van hun nakomelingen zouden zich als professionele musici vestigen in grote en middelgrote steden van Holland. Zij zouden een belangrijke rol spelen in het doorbreken van het muzikaal isolement waarin het land verkeerde.

Voorafgaand aan het daadwerkelijke onderzoek toetste ik de representativiteit van de Van Blankenburgs aan een drietal criteria. In de eerste plaats hun beroepsmatige uitgangspositie:

- De voorzanger, de organist en de beiaardier vervulden ‘erkende’ muzikale beroepen. Beiaardiers, alsmede organisten en voorzangers van gereformeerde kerken vielen onder verantwoordelijkheid en budget van de stedelijke overheden. Voorzangers en organisten van andere kerkelijke richtingen waren verantwoording schuldig aan de desbetreffende kerkbesturen.
- Dezelfde normen golden voor afgeleide functies als adviseur/keurmeester.

- Stadsspeellieden ressorteerden onder het stadsbestuur.
- Het leiding geven c.q. deelnemen aan muziekcolleges was grotendeels een zaak van particulier initiatief. In een aantal gevallen (o.a. Alkmaar, Dordrecht) was de stedelijke overheid betrokken.
- Activiteiten als componist, concorderend musicus of muziektheoreticus waren afhankelijk van eigen middelen, een opdrachtgever of mecenas.
- De muzikleraar was doorgaans werkzaam op particulier initiatief. In uitzonderingsgevallen werkte deze in opdracht van het stadsbestuur (o.a. Haarlem en Dordrecht).

Van Blankenburgs waren in alle genoemde disciplines werkzaam, met uitzondering van de categorie ‘stadsspeellieden’, een beroep dat in de loop van de zeventiende eeuw geleidelijk verdween.

Een tweede criterium betrof de breedte en diversiteit van het leef- en werkgebied van de Van Blankenburgs in geografisch opzicht. Uitgaande van de situatie na de Vrede van Munster (1648) bestreken de Van Blankenburgs het gewest Holland, thans de provincies Noord- en Zuidholland en de noordwesthoek van het huidige Brabant. Het overwicht van Holland op economisch, demografisch, financieel en politiek gebied; alsmede de verstedelijking en de bevolkingsdichtheid, verklaren de hegemonie van het gewest ook in cultureel opzicht (beeldende kunst, architectuur, letterkunde en muziek).³ Met name grote steden als Amsterdam, Den Haag, Haarlem, Leiden en Rotterdam waren belangrijke trekpleisters voor kunstenaars en geleerden. In totaal telde het leef- en werkgebied van de Van Blankenburgs een veertiental steden met Texel als meest noordelijke en Zevenbergen als meest zuidelijke begrenzing.

Tenslotte peilde ik de positie van de Van Blankenburgs inzake muzikale stromingen en vernieuwingen binnen en buiten het eigen werkgebied. De twee belangrijkste hoofdstromen waren de invoering en ontwikkeling van de kerkzang en de moeizame weg naar de aansluiting met de ‘musica nova’. Ook de roemruchte Noord-Nederlandse orgelbouw met onder meer de Van Hagerbeers en Duyschodts en de overgang naar de Noord-Duitse orgelschool met Arp en Franz Caspar Schnitger, Thomas Weidtman en Christiaan Vater komen in de monografie uitvoerig aan de orde. Dat geldt eveneens voor de bloeitijd van de Noord-Nederlandse klokkengietkunst in de nadagen van Pieter Hemonij en de opkomst van diens leerlingen.

De op grond van de gekozen criteria vergaarde informatie rechtvaardigde het doen van verder onderzoek. Ik koos daarbij voor de biografische methode.⁴ De biografie richt zich traditioneel op één persoon, c.q. één familie. Sinds het laatste kwart van de vorige eeuw wordt door historici onder het thema ‘Life writing and microhistory’ gepleit voor een

bredere toepassing van de biografische methode. Zo toont Hans J. Renders aan de hand van voorbeelden, overtuigend aan hoe een biografische focus op bepaalde getuigen van historische evenementen kan leiden tot nieuwe historische inzichten.⁵

Een hoge kwaliteit van documentatie en het gebruik van bronnen zijn basiskennmerken van de biografische methode. Daarnaast is een zorgvuldig onderscheid tussen feitelijkheden en interpretatie van groot belang. Als wezenlijk element geldt dat de hoofdfigu(r)ren worden geplaatst in hun tijd, te midden van tijd- en vakgenoten. Tijdsomstandigheden, de actuele plaatselijke situatie en de maatschappelijke infrastructuur worden, met gebruikmaking van secundaire literatuur c.q. bronnen, gekenschetst. De hoofddorning is in principe chronologisch, maar laat ruimte voor een hogere rangorde ten behoeve van specifieke punten c.q. bepaalde ontwikkelingen.⁶

De primaire literatuur beperkte zich bij de start en tijdens het onderzoek tot Quirinus van Blankenburg. De oudste publicatie is Edmond vander Straetens' 'Quirin van Blankenburg' in *La Musique aux Pays-Bas*, Tome premier (Brussel 1867), pp. 56-72. Zijn informatie is grotendeels gebaseerd op Van Blankenburgs traktaat *Elementa musica* (Den Haag 1739). Een publicatie van enige omvang –circa 75 pagina's – is D. J. Balfoorts opstel 'Quirinus Gideon van Blankenburg' in het *Jaarboek Die Haghe* (1938). Afgezien van een op onvoldoende feiten en gissingen berustende genealogie, beperkte Balfoort zijn onderzoek tot Haagse bronnen, *Elementa musica* en enkele publicaties uit het *Tijdschrift der Vereniging voor Noord-Nederlandse Muziekgeschiedenis*. Zijn artikel besluit terecht met de opmerking dat Quirinus Gideon Van Blankenburg recht heeft op een ereplaats in de rij der 18de eeuwse Nederlandsche componisten.

Van meer recente datum is de ongepubliceerde kandidaatsscriptie: Quirinus van Blankenburg (1654-1739) van Jacob de Ruiter (Utrecht 1981). Van de 193 pagina's van zijn scriptie besteedt hij zo'n veertig pagina's aan de biografie van Quirinus en diens vader Gerbrand. Daarnaast gaat hij in op Quirinus' werken, gevolgd door een drietal excursen over onder meer Van Blankenburgs experimenten op het gebied van de klavecimbelbouw. Ook De Ruiter heeft zich verdiept in de genealogie van de Van Blankenburgs. Hij blijft daarbij steken in een compromis tussen Balfoorts beschrijving en die van Maarten Albert Vente (zie hieronder). Lofwaardig echter is De Ruiters onderzoek in Haagse en Goudse archieven.

In 1990 presenteerde Albert Dunning enkele tot dan onbekende gegevens in het kader van zijn onderzoek naar Unico Wilhelm van Wassenaer in: *Count Unico Wilhelm van Wassenaer (1692-1766) – a master unmasked* (Buren 1980). Dunning's onderzoek was aanleiding tot de publicatie *Unico Wilhelm van Wassenaer 1692-1766 Componist en staatsman* (Zutphen 1993) onder de redactie van Rudolf Rasch en Kees Vlaardingerbroek. Daarin

werd Quirinus van Blankenburg vooral geschetst in zijn betekenis als exponent van het Haagse muziekleven.

De bundel *Bouwstenen* dl. 2 onder redactie van Chr. C. Vlam en M. A. Vente (Amsterdam 1971), pp. 255-263, bevatte, naast een beknopte genealogie van de Van Blankenburgs op basis van reconstructie, een vijftiental documenten met betrekking tot Jacob, Gerbrand en Quirinus van Blankenburg uit Haagse, Dordtse en Goudse archieven.

Circa 20 lexicografen uit de periode 1732 tot en met 1861 wijdden een kort lemma aan Quirinus van Blankenburg, veelal beperkt tot naam, plaats en de titels van gepubliceerde werken. A. J. van der Aa (1855) nam als enige lexicograaf een vermelding op over de Haagse Van Blankenburgs.⁷

Ik startte mijn onderzoek in de herfst van 1989 met het ontwerpen van een digitaal format: een invulformulier dat mij dwong tot het accuraat vermelden van bronnen, feitelijke informatie van relevante citaten tot volledige bronteksten. Een kalenderdatum (minimaal een jaartal) was in eerste instantie de basisvoorwaarde voor opname. De vier hoofdfiguren (Jacob, Cornelia, Gerbrand, Quirinus) kregen elk een eigen bestand. Gegevens over voorouders en andere familie-relaties werden verzameld in een vijfde bestand. De ordening was in alle bestanden chronologisch.

De eerste fase werd vervolgens besteed aan het onderzoeken van beschikbare primaire en secundaire literatuur. Bronnen- en veldonderzoek startten op het moment dat de te raadplegen literatuur geen gegevens meer leek te bieden. Steeds meer bronnen zijn thans digitaal raadpleegbaar. Tijdens de eerste jaren van het Van Blankenburg-onderzoek was dat niet of nauwelijks het geval. Voor archiefinformatie (inventarissen) gold hetzelfde. Dat betekende soms tijd vergende en vergeefse bezoeken aan archieven en bibliotheken. Ten behoeve van dat onderzoek bezocht ik circa dertig Nederlandse archieven en bibliotheken en een viertal buitenlandse (Londen, Nottingham, Stuttgart, Rostock). Sommige instellingen bezocht ik eenmalig, velen frequent en enkele wekelijks en niet zelden dagelijks.

De gekozen invalshoek van mijn vraagstelling vereiste minstens zoveel onderzoek als dat van de hoofdpersonen zelf. De toegepaste werkwijze kenschetste ik als 'van buiten naar binnen'. Dat betekende dat de omgevingsfactoren c.q. de context in kaart werden gebracht alvorens een biografische feitelijkheid in directe zin te onderzoeken. Het nut van deze werkwijze was het creëren van een kader waarbinnen een nieuw feit relevante betekenis krijgt. Dit type onderzoek moest het vooral hebben van secundaire literatuur over een breed terrein van maatschappelijke en culturele aard. Het werk- en leefgebied van de Van Blankenburgs was breed en veelzijdig. Terrein voor geïnteresseerden in stadscultuur en infrastructuur en een voorwaarde sine qua non voor deze onderzoeker.

Een specifieke onderzoeksfase betrof de composities en muziektheoretische werken van de Van Blankenburgs. Aanleiding, opdracht, historische context en gebruik, waaronder de plaatsbepaling van die werken binnen hun kerkelijke en maatschappelijke omgeving, vroegen om expliciet onderzoek.

De afrondende onderzoeksfase bestond uit het controleren van de betrouwbaarheid en de relevantie van de opgeslagen gegevens. Als meetlat bij het beoordelen van het laatste gold de inmiddels in de loop van het onderzoek gemaakte keuzes in hoofd- en bijzaken. Deze fase betekende tevens een controle op volledigheid van c.q. nog resterende lacunes in het onderzoek.

Het resultaat in boekvorm verscheen in 2013 met als titel: *Quirinus en de andere Van Blankenburgs – drie generaties musici in de zeventiende en eerste helft van de achttiende eeuw*.

De genoemde monografie, thans in herziene vorm aangeboden als dissertatie, bestaat uit vier delen, tien bijlagen en enkele indices. Na de Inleiding beschrijft een Proloog de geschiedenis van het voorgeslacht van de musici vanaf de vroegste sporen tot de geboorte van Jacob van Blankenburg, de eerste musicus uit de Haagse en Gerbrand van Blankenburg uit de Texelse tak van het geslacht. In het voorliggende proefschrift werd de Proloog op grond van recent onderzoek aanzienlijk uitgebreid.

De daarop volgende drie delen beschrijven de levens van de afzonderlijke musici Van Blankenburg.⁸ De opbouw van deze delen is identiek. Elk deel begint met een hoofdstuk ‘Leerjaren’, waarin het leven van de musicus c.q. musici worden beschreven vanaf de jeugdijaren tot de eerste beroepsaanstelling of (in een enkel geval) het verlaten van het ouderlijk huis. De daarop volgende hoofdstukken zijn gewijd aan de carrière van de musicus, waarbij de maatschappelijke en culturele infrastructuur de context vormen.

Quirinus van Blankenburg is van de vier musici de meest prominente en krijgt in de monografie de meeste aandacht. Hij is de musicus van de familie die meerdere composities en muziektheoretische werken heeft nagelaten. Tevens verdient zijn markante, soms turbulente leven, maar vooral zijn plaats in de Nederlandse muziekgeschiedenis, de nodige ruimte.

Het derde deel wordt afgesloten met een Epiloog waarin aandacht voor de opvolging en nabestaanden van de overleden Quirinus. Een overzicht van zijn betekenis en zijn werken, onder meer in getuigenissen van binnen- en buitenlandse tijdgenoten, besluit het biografisch deel van de monografie.

Het vierde deel behandelt de werken van de Van Blankenburgs, te beginnen met een chronologisch overzicht van het gezamenlijke oeuvre. Bij elk werk worden naast de

authentieke ook latere edities inclusief brongegevens aangegeven. Bij composities is, indien van toepassing, een discografie toegevoegd. In afzonderlijke hoofdstukken wordt per musicus ingegaan op inhoud en ontstaansgeschiedenis van zijn werken, voorzien van notenvoorbeelden en/of illustraties.

De representativiteit van de Van Blankenburgs als dragers van het Noord-Nederlandse muzikleven in de 17e en 18e eeuw moge blijken uit de voorliggende monografie. In de delen 2 en 3 van deze Inleiding wordt de betekenis van de Van Blankenburgs met betrekking tot de twee eerder genoemde hoofdstromen in samenvattende zin extra uitgelicht.⁹

Een resultaat van andere aard is het al in 1938 door D. J. Balfoort bepleitte eerherstel van Quirinus van Blankenburg, een kunstenaar die in de Nederlandse muziekgeschiedenis mag worden gerekend tot de ‘fine fleur’ van de Nederlandse Barok. Dat eerherstel geldt natuurlijk ook de tot nu min of meer genegeerde Van Blankenburgs.

Een bijzonder resultaat is de ontdekking van een compositie van Quirinus van Blankenburg. Het *Clavicimbal en orgelboek van de gereformeerde psalmen en kerkzangen* is een koraalboek met zettingen van alle psalmen en een aantal lofzangen, conform de basso continuo-stijl.

Een bekend maar min of meer genegeerd muziekhandschrift met de weinig inspirerende titel *Airs Allemans* werd herontdekt als een waardevolle vijfdelige kerstcantate, gecomponeerd voor zangstem, twee blokfluiten en basso continuo. Beide werken werden nagelaten in het authentieke handschrift van de componist.

De van Blankenburgs en de kerkzang

Introductie

Een belangrijke factor in het ontstaan van de Reformatie in de 16e eeuw was de machtspositie van de rooms-katholieke kerk c.q. de verwevenheid tussen kerk en staat. Johannes Calvijn (1509-1564) stond principieel op een ander standpunt dan Maarten Luther. Hij wilde de overheid geen gezag in de kerk van Christus toekennen.¹⁰

De calvinistische reformatie van de Nederlanden kreeg rond 1558 gestalte in de persoon van Guido de Brès (c 1522-1567).¹¹ Geboren in het Henegouwse Bergen (Mons), bekeerde hij zich op jonge leeftijd tot het calvinisme en reisde via Straatsburg naar Genève waar hij in 1536 Johannes Calvijn ontmoette en enige tijd diens leerling was. Van daar trok De Brès als prediker door de Zuidelijke Nederlanden en werd in 1559 de eerste predikant van de protestantse kerkgemeente in Doornik (Tournai).

In 1561 publiceerde hij zijn *Confession de Foy* (in vertaling: *Beleydenisse des Gheloofs* (1562)). Deze tekst zou van onschatbare betekenis blijken voor het ontstaan van de reformatie in de Noordelijke Nederlanden. Een exemplaar van het geschrift wierp hij in de nacht van 1 op 2 november 1561 over de muur van het kasteel te Doornik, waar landvoogdes Margaretha van Parma verbleef. In een bijgesloten brief, gericht aan Philips II, smeekte De Brès de vorst in vrijheid zijn geloof te mogen belijden en af te zien van vervolgingen. Na de ontdekking van zijn verblijfplaats vluchtte De Brès naar de Franse plaats Valenciennes. Van daaruit bezocht hij de Noordelijke Nederlanden waar hij een ontmoeting had met Willem van Oranje, die veel ontzag voor hem toonde. Toen in 1567 de beeldenstorm het door Spaanse troepen belegerde Valenciennes bereikte, werd Guido de Brès gevangen genomen en wegens ketterij, samen met een aantal geloofsgenoten, ter dood gebracht.

De beeldenstorm leidde tot een repressiegolf die veel protestanten deed vluchten naar Londen en het Oost-Friese Emden. Daar werd in oktober 1571 de synode van de *Nederlandsche Kerken, die onder 't kruis zitten en in Duitschland en Oost-Friesland verstrooid zijn*, gehouden.¹² Ook verenigden zich daar de meest strijdbare ballingen onder de naam Geuzen, die zich inzetten voor de gewapende strijd tegen de Spaanse overheersers en hun aanhangers. De Geuzen slaagden er op 1 april 1572 in Den Briel aan de monding van de Maas te bezetten. Een gebeurtenis die een aantal Hollandse en Zeeuwse steden bijeenbracht in het Augustijnenklooster te Dordrecht, om te verklaren zich vrij te maken van het centrale gezag in Brussel en trouw te zweren aan stadhouder Prins Willem van Oranje. Den Briel luidde daarmee een ommekeer in van de strijd tegen de centralisatiepolitiek van Philips II en de vervolging van protestanten. Het daaruit ontstane machtsvacuüm maakte een regeling tussen partijen noodzakelijk. Op 8 november 1576 kwam die tot stand als 'Pacificatie van Gent'. Daarin verbonden de nog koningsgetrouwe gewesten in het Zuiden zich met de opstandige provincies Holland en Zeeland tot het verdrijven van de Spaanse troepen uit de Nederlanden. Op kerkelijk gebied zouden, in afwachting van een definitieve regeling door de Staten Generaal, de hervormden in Holland en Zeeland het alleenrecht hebben tot het houden van openbare godsdienstoefeningen. Voor de katholieken gold datzelfde recht in de zuidelijke gewesten.

Toen op 26 mei 1578 het laatste rooms-katholieke bolwerk, Amsterdam, zijn bestuur overdroeg aan de Staten werd de Gentse regeling, voor wat betreft het alleenrecht op publieke godsdienstoefeningen, uitgebreid met de overige noordelijke gewesten. Voormalige katholieke eigendommen zoals kerken kapellen en kloosters werden overgedragen aan de hervormden c.q. de plaatselijke overheden. In datzelfde jaar riepen het Zuid-Nederlandse Gent en de Brugse Vrije zich uit tot calvinistische republieken. Onder de Brugse Vrije ressorteerde de kustplaats Blankenberge, voormalige woonplaats van de vroegste Van Blankenburgs.

Het Geneefse psalter

Op 21 mei 1536 kozen de burgers van Genève voor de Reformatie.¹³ Dat betekende dat de misviering en andere rooms-katholieke liturgische vieringen werden afgeschaft. Daarmee verdween niet alleen het gregoriaans maar alle vocale en instrumentale muziek uit de kerken. Johannes Calvijn was niet gelukkig met die uitkomst en bepleitte met succes het invoeren van de psalmzang.¹⁴ De toelichting op zijn standpunt brachten hij en twee medestanders/ predikanten in 'Articles concernant l'organisation de l'Eglise' van 16 januari 1537 als volgt onder woorden: *Les psaumes nous pourront inciter à lever nos coeurs à Dieu et nous emouvoir à un ardeur, tant de l'invoquer que d'exalter par louanges la gloire de son nom.*

In 1539 publiceerde Calvijn in Straatsburg onder de titel *Aulcuns Pseaulmes et cantiques mys en chant* een eerste psalmbundel met 22 berijmde psalmen en 3 gezangen: de Tien geboden, de Lofzang van Simeon en de Apostolische geloofsbelijdenis. De berijming van dertien psalmen kwam van de hand van de Franse hofdichter Clément Marot (1496-1544), de overige van Calvijn zelf. In 1542 stimuleerde hij Marot tot het berijmen van alle psalmen. Vóór zijn dood voltooidde deze er nog negentien. Vanaf 1548 werd zijn werk overgenomen door Théodore de Bèze. De composities op de teksten van Marot zijn grotendeels van Guillaume Franc, cantor, voorzanger en muzikleraar te Genève. Louis Bourgeois, Francs opvolger als cantor, tekende voor de melodieën op de teksten van De Bèze. Pierre Davantès, eveneens cantor in Genève, leverde de nog resterende composities en voltooidde daarmee in 1562 het psalter.

In zijn *Institution Chrestienne* schreef Calvijn:¹⁵ *Et certes si le chant est accommodé à telle gravité qu'il convient avoir devant Dieu et devant ses Anges, c'est un ornement pour donner plus de grâce et dignité aux louanges de Dieu.* En even verder in de tekst: *'mais il adjouste d'autre part, que quand il se souvenoit du fruit et de l'édification qu'il avoit recue en oyant chanter à l'Eglise, il enclinoit plus*

à la partie contraire, c'est d'approuvez le chant. Quand doncques on usera de telle modération...
Het woord 'modération' [matigheid] is in relatie met muziek een karakteristiek met betekenis voor zowel componist als zanger. In het voorwoord van zijn psalmbundel diepte Calvijn de karakteristiek uit met 'poids & majesté', door Petrus Datheen in de Inleiding van zijn psalmberijming vertaald als *ernsthafticheyt ende maiesteyt*. Met zijn 'poids & majesté' formuleerde religieus leider Calvijn overigens niet de uitvoering van de psalmzang maar een eigen kerkelijke stijl.

Quirinus van Blankenburg hertaalde in zijn *Clavicimbel en Orgelboek* met behulp van Christiaan Huygens' 'slinger', Calvijns 'modération' wel in een element van uitvoeringspraktijk, het tempo:¹⁶

Op dat dan niemand tegen myne meininge de beweginge der noten, die tot zo een ernstige stoffe moet statig zyn, door een al te rasse maat kome te verbasteren, zo stel ik daar op alhier een Reglement, 't welk is, datmen zal de tyd meten door een Slinger (zo als ik by den geleerden Huygens heb gezien) gemaakt van een fyne draad van 30 duimen, waar aan men zal hangen een pistool kogeltje wegende een Loot, 't welk eens aangestooten zynde zo lang zal heen en weer gaan dat men drie of vier Psalmveerzen daar op uit zingen kan: Want de beweging van die slinger zal veel langer duren als men meint: en of schoon deszelfs slagen komen te verminderen in plaats, zo blyven egter dezelve even lang in 't meten van de tyd; waar mede men dan naar wensch de musiec verdeelen kan; nemende voor elke slag een witte noot met een staart (die men een halve maat noemt.) En, gelyk men met de hand op en neer te Bewegen de maat slaat, zo zalmen hier de slagen heen en weer rekenen, nemende voor een ronde noot twee, en als 'er een . stip by staat, drie slagen. Op deze wyze kan een iegelyk die de klanken weet te zingen, de maat leeren; zo als hier eenvoudig en redelyk, van alle andere de grondslag is.

Wanneer wij uitgaan van de Rijnlandse duim is met de slinger van Christiaan Huygens de semibrevis te bepalen op M.M.67.¹⁷ Later in de 18e eeuw beschouwde men dit als te snel. De anonieme auteur van *Verhandeling over de Muziek* (1772) stelde voor een slinger van 48 duim te gebruiken. Daarmee wordt de semibrevis bepaald op M.M.26.¹⁸

Jan van Biezen kwam in zijn artikel 'Nogmaals de gemeentezang: het tempo van de reformatorische kerkliederen' op basis van de tempo-theorie van Johannes Verulus dicht bij de berekening van Huygens/Van Blankenburg M.M.60-72.¹⁹ Dit tempo is zeker niet langzaam te noemen en komt overeen met het natuurlijk spreekritme. In zijn *Belijdenissen Boek X*, hoofdstuk XXXIII schreef Augustinus over Athanasius, bisschop van Alexandrië, dat deze bij het zingen van psalmen zijn stem zo weinig verhief, dat het meer uitspreken dan zingen was.²⁰

Calvijns kerkelijke stijl was ook van toepassing op de compositorische structuur van de Geneefse psalmen. Zo wordt de ritmiek bepaald door het consequent doorgevoerde gebruik van niet meer dan twee notenwaarden, semibrevis en minima. Metrisch is sprake van het tempus imperfectum diminutum [tweedelige maat met de tactus op de

semibrevis]. Wat de melodische structuur betreft, werden melismen [meer noten op één lettergreep] en grote intervallen [groter dan een kwint] vermeden.²¹

Een Antwerpenaar die in 1545 naar Straatsburg vluchtte, geeft een impressie van het psalmgezang tijdens een dienst in Calvijns' Franse gemeente:²²

Ik was er heel in het begin vijf of zes dagen. Zo vaak ik hoorde zingen, kon ik mij niet weerhouden van vreugde te wenen. Men hoorde geen stem de andere overheersen. Ieder heeft een muziekboek in zijn hand. Zowel mannen als vrouwen prijzen den Heer.

Het Geneefse psalter in Nederland

berijmingen

Jan Utenhove (Gent 1516-Londen 1566) schreef de eerste Nederlandstalige psalmberijming. Op de vlucht voor de inquisitie vestigde hij zich in 1549 in Londen waar hij met toestemming van de Engelse koning, Eduard VI, een Nederlandse gemeente stichtte. Vanaf 21 september 1550 werden daar wekelijks kerkdiensten gehouden in het voormalige klooster van de Augustijner monniken. Bij het aantreden van Mary Tudor (Bloody Mary) in 1553 vluchtten de gemeenteleden naar het Oost-Friese Emden, waar zij opnieuw een gemeente stichtten. Na Mary Tudors dood in 1558 keerde Utenhove terug in Londen, waar hij in 1566 overleed.

In 1551 verschenen zijn eerste berijmde psalmen voor gebruik in de kerkdiensten van de Nederlandstalige gemeente in Londen. Voor wat betreft de melodieën oriënteerde Utenhove zich aanvankelijk meer op het Duitse taalgebied (met name op het Bonner Gesangbuch) dan op het Geneefse psalter.²³ In het jaar van zijn dood verscheen zijn psalter, gecompleteerd door vriend en medewerker Godfried van Wingen. In 1571 besloot de Londense kerkenraad Utenhoves berijming te vervangen door die van Petrus Datheen.²⁴

De Karmelieter monnik **Petrus Datheen** (Kassel 1531-Elbing 1588) bekeerde zich in 1550 tot de reformatie. Hij verliet het klooster en trok als prediker door Vlaanderen. De repressie tegen de 'kettters' dwong hem, evenals Utenhove, naar de Nederlandse vluchtelingengemeente in Londen. Ook hij vluchtte in 1553 naar het Duitse Emden. Tijdens zijn verblijf in Frankfurt am Main (1556) ontmoette hij Johannes Calvijn. Het streven van Datheen om de eenheid in de reformatorische eredienst te bevorderen deed hem besluiten het Geneefse psalter te vertalen in het Nederlands.²⁵ In zijn berijming baseerde hij zich op de Deus-aes bijbel.²⁶ Het psalter verscheen in 1566 en werd al datzelfde jaar vier maal herdrukt. Ondanks vele bezwaren tegen de berijming, bleef Datheens psalter tot 1773 in gebruik; bij een aantal gemeenten zelfs tot in de 20e eeuw.

In 1580 verscheen een tweede psalmberijming op de Geneefse melodieën. De auteur was **Philips van Marnix**, Heer van St. Aldegonde (Brussel 1540-Leiden 1598). Zijn berijming was beter dan die van Datheen, niet alleen omdat hij zich op de Hebreeuwse bijbeltekst baseerde maar ook vanwege de verhouding tekst en melodie. In 1591 volgde een tweede druk met enige wijzigingen in de berijming en een uitbreiding van de lofzangen. In zijn voorrede citeerde Marnix Petrus Datheen, die zijn eigen berijming typeerde als een ‘ontijdige geboorte’ en de wens uitsprak dat Marnix’ berijming in plaats van de zijne zou worden ingevoerd.²⁷

Om meerdere redenen is dat niet gebeurd. In de eerste plaats ondervond Marnix’ berijming weerstand vanwege het aristocratische taalgebruik.²⁸ Desondanks drong de synode van Middelburg in 1581 aan op invoering ervan. Vanwege het verzet van de boekdruckers/ boekverkopers die nadelige financiële gevolgen vreesden bij de invoering van een andere berijming, nam de synode het besluit de zaak voor te leggen aan de generale synode. De synode (Den Haag 1586) was bereid Marnix’ berijming in te voeren onder de voorwaarde dat het zonder ‘ergernisse’ zou kunnen. Wanneer Marnix ook bereid was zijn taalgebruik aan te passen, zou iedere gemeente vrij zijn te kiezen. De nationale synode van Dordrecht (1618 en 1619) tenslotte pleitte voor unanimiteit maar liet in het midden om welke berijming het zou gaan. Ook al omdat Marnix in een heruitgave weigerde zijn taalgebruik aan te passen behield Petrus Datheens berijming het alleenrecht.

schoolmeesters, kosteren en organisten

Het zingen van psalmen en gezangen in de gereformeerde kerk is geen zaak voor geschoolde solisten of een kerkkoor maar van de gemeente zelf. Toch was er van meet af aan behoefte aan een bescheiden maar onontbeerlijke bijdrage van een professional, de voorzanger. Hij – meestal de schoolmeester en/of koster – leerde de schoolkinderen de tijdens de dienst aan de orde zijnde psalm(en) te zingen. Zelf diende hij bekwaam te zijn de psalm met luide stem, voor te zingen.

In de loop van de zeventiende eeuw zou er plaats komen voor nog een professional, de organist. Zijn taak werd het begeleiden van de kerkzang. Overigens was hij al ruim vóór die tijd in functie. Na het verbod van het instrument in 1578 verdween de rol van het orgel in de liturgie. Wat niet betekende dat daarmee ook het instrument zelf uit de kerken verdween. De orgels waren geen bezit van de kerk maar van de stad. Die betaalde de kosten van het onderhoud en het traktement van de organist. Uit deze patstelling ontwikkelde zich een concertante praktijk van orgelspel na afloop van en – minder vaak – voorafgaande aan de dienst. Wel kreeg de predikant c.q. de kerkenraad de gelegenheid invloed uit te oefenen op het speelrepertoire.

Een voorbeeld van die praktijk vinden wij in het dagboek van de Haagse schoolmeester David Beck van 6 oktober 1624:

*Ik was voormiddags inde groote kerck ter Predicatie die Roseus dede uyt Matth[eus] van Joannis Onthoofdinge; hebbende met B. Stevens wat door de kerck (naer de predicatie) gewandelt ende de Blinden doch Constrijcken Mr. Pieter Aluijns op den orgel hooren speelen de 101 Psalm...*²⁹

Voor een praktijkvoorbeeld van zowel afspraken met de organist als afwijkingen van de geldende regeling, leze men de stadsrekeningen en de acta van de kerkenraad van Dordrecht tussen 1590 en 1600:

Vanaf 1590 werd in de stadsrekeningen melding gemaakt van Adriaen Servaes, organist deser stede... opte orgelen in de Groote Kerck ende Augustijnen kerck.³⁰ In datzelfde jaar benoemden de kerkmeesters naast hem Hendrick Speuy. Servaes werd betaald door de stad en Speuy kwam voor rekening van de kerkmeesters. Op 27 augustus 1598 werd in de acta van de kerkenraad gemeld, dat beyde de organisten sullen vermaent worden hier te verschijnen ende sal haer aengesecht werden terstont na de predicken met de psalmen te beginnen ende die 5 oft 6 mael achtervolcht hebbende, so sij dan musicale stucken willen spelen dat se grave stichtelicke stucken spelen.³¹ In december van dat jaar meldden de acta: Beyde de organisten... sal men vermaenen dat sij in de kercke willen spelen psalmen ofte motetten ende licht vaerdige stuckskens achterweghen laten. In februari 1600 sprak de kerkenraad de burgemeester aan op het lichtverdich spelen op d'orgelen, waarop de burgemeester beloofde de organisten en ‘insonderen den joncman Speuij’ te ontbieden om daarvan vermaent te worden.³²

invoering kerkzang

Een belangrijke, mogelijk enige, bron over de invoering van de kerkzang in de praktijk, wordt gevormd door de acta van de Utrechtse provinciale synode, gehouden tussen 8 en 11 juni 1606.³³ De synode nam zich voor, ten behoeve van de eerstvolgende nationale synode, een advies uit te brengen over remedien, dienlick tot weeringe van verscheijden ongeregeltheden, door langheijt van tijd ingecropen...

De synode kwam bijeen in het Utrechtse Catharijneconvent in aanwezigheid van de predikanten van 38 van de 41 Utrechtse gemeenten. Zij werden beurtelings bevraagd over mogelijke misstanden en ongerechtigheden bij de uitoefening van hun kerkelijke taken, waaronder de kerkzang.

Wanneer wij ons daartoe beperken, blijken eenentwintig predikanten (55%) geen misstanden en ongerechtigheden te ondervinden. Interessant zijn zeker de redenen en achtergronden van de zeventien tekortschietende gemeenten:

- Schoolmeester/koster wil niet voorzingen (Amerongen, Wilnis, Vinkeveen)
- Schoolmeester durft niet vanwege dreigend ontslag (Soest, Baarn, Hagestein, Zegveld)
- Er is geen school c.q. geen schoolmeester (Doorn, Nederlangbroek, Maarssen, Bunschoten)
- Schoolmeester is katholiek (Nigtevecht, Woudenberg, Kamerijk) - Daarnaast staat ook een katholieke schoolmeester die wél wil voorzingen (Cothen).
- Koster kan niet zingen, predikant zingt vals (Leusden)
- Geen specifieke reden (Eemnes, Houten)

Een conclusie die getrokken kan worden uit de Utrechtse peiling is dat met name de kleinere plaatsen c.q. plattelandsgemeenten meer moeite hadden met het invoeren van de kerkzang. De meer stedelijke gemeenten (Utrecht, Amersfoort, Rhenen) vertoonden op alle vraagpunten nauwelijks of geen problemen. Ten behoeve van het totaalbeeld is het jammer dat alleen van de provincie Utrecht een dergelijke bevraging bekend is. De Utrechtse synode adviseerde tenslotte aan de Generale Synode een strengere aanpak van onwillige schoolmeesters c.q. koster en – waar nodig – een betere honorering van schoolmeesters.³⁴

Een indicatie van een zekere sturing van schoolmeesters gericht op de kerkzang, biedt het archief van de Edamse classis. In de jaren 1598 tot 1619 werden daar schoolmeesters verplicht jaarlijks een contract te ondertekenen. Het vijfde artikel van het contract luidde:³⁵

dat se getrouwicheijt beloven in haeren dienst den Christelijcken categismus den kijnderen vlijtich van buijten te leeren daer hij wort gepredickt, de kijnderen de psalmen Davidts te leeren singen ende die Christelijcke gebeden leeren oeffnen, alles nae nut ende eigenscap deses haeres amptes om sulckes alles als boven is verhaelt te onderhouden ende nae te comen.

In 1619 werd het ‘Formulier van Eenigheid’ voor de schoolmeesters, opgesteld door de Synode van Dordrecht, ingevoerd. Reden voor de Edamse classis om het eigen register af te schaffen. Merkwaardig genoeg bevatte het nieuwe Formulier geen enkel artikel over de kerkzang.

Meer informatie over de taken van schoolmeesters en schoolkinderen met betrekking tot de kerkzang is te vinden in schoolorders uit de 16e en 17e eeuw:

de GEMEYNE SCHOOL-ORDRE voor den schoolmeesters ende costers in het Thielsche classis ten platten lande gearresteert bij den E. Classe op den 8 septemb. Ao. 1628 wijdt één artikel aan het onderwerp:³⁶

Sullen oock op seeckeren tijt, als voor het uitgaen uit de schole, ofte anderssints, eenige corten psalm, ofte een deel eens psalms den kinderen voorsingen ende doen naesingen bijsonderlick Saterdaeghs die psalmen die des Sonnendaeghs in de kercke gesongen worden.
de Staten van Zeeland zijn preciezer met tijd en plaats in hun SCHOOLORDENINGE van 1583:³⁷

Excercerende de selve voorts op seeckere uyren des daeghs oft inder Weecke, in 't singen der Psalmen, ten eynde sy die bequamelijck inder Ghemeynten mogen helpen singen;

Item wort wel ernstelijck bevolen alle de gene die Psalmen helpen singen mitsgaders die den Catechismus beantwoorde datse niet en sullen faalgeren des sondaags smorgens ten agt uren en des na-middaegs ten half een uur in de school wesen om in goede ordonnantie na de Kerke te gaan.

Een beschrijving in dichtvorm biedt Den Regel der Duytsche Schoolmeesters van Dirck Adriaensz Valcooch, verschenen in 1591 (herdrukken in 1597, 1607 en 1628):³⁸

ARTICULEN EN PUNCKTEN DAER TOE DE SCHOOLMEESTER INDE KERCK VERPLICHT IS TE DOEN

Ten eerste sal hy luyen | de kerc sluyten en onsluyten
Tkerckhof en Kerck reyn houden binnen en buyten |
De Psalmen sal hy voor en na de predicacy singhen |
Twater totten doop sal hy aenbringhen |
De prophecien sal hy stichtelijcken lesen |
De Predicanten | en Kercken-raet ghehoorsaem wesen...

HOE DE KINDEREN VAN ENDE NA DE KERCK SULLEN GAEN | ENDE HOESE SULLEN SITTEN | ENDE DAERIN DOEN

Als de kinders uiter scholen na de Kerck gaen |
By twee sullen te loopen bestaen |
Inde Kerck comende sullen gaen sitten terstont |
Na de Preeckstoel keerende aensicht | oogen en mont
Met blooten hoofde sitten | so lang die Predicatie deurt
Neerknielende als men God aenbit | ende om zijn sonden treurt
De Psalmen sullen sy singen met heldere keelen |
De Sanghers sullen naest den meester hen deelen
Op dat sy metten Meesters houden goet accoord...

De vroegste Van Blankenburgs maakten rond 1572, op vlucht voor de Spaanse troepen van Alva, de oversteek van het Zuid-Nederlandse Blankenberge naar de bevrijde noordelijke gewesten. Claes Quirijnsz was de eerste Van Blankenburg die wij op 3 oktober 1575 in Noord-Nederlandse bronnen tegenkomen. Hij is dan schoolmeester van Medemblik en de eerste van vier familieleden die het zelfde beroep zullen uitoefenen:

Van Blankenburg:	Standplaats:	Periode:
Claes Quirijnsz	Medemblik	1572c – 1585
Gerbrand Adriaensz	Den Burgs (Texel)	1572c – 1592c
Adriaen Gerbrandsz	Idem	1610c – 1638
Quirinus Gerbrandsz	De Waal (Texel)	1610c – 1650

uitvoering kerkzang

“De problemen met het zingen van de psalmen waren in de periode na de Reformatie zo groot dat het aannemelijk is dat ze destijds nooit ritmisch zijn gezongen.”³⁹ In het artikel wordt de stelling toegelicht met mogelijke oorzaken. Allereerst de onbekendheid met de melodieën en de afhankelijkheid voor de begeleiding van een voorzanger. De tweede oorzaak betreft Datheens berijming. Tenslotte wordt in het artikel de vraag opgeworpen of het massaal (isometrisch) zingen van psalmen het uitvoeren van kunstmuziek is of een uiting van volkscultuur.

De berijming van Datheen is mijns inziens de meest overtuigende oorzaak van het isometrische zingen, om de eenvoudige reden dat deze zo onregelmatig in haar ritmiek is dat de psalmmelodie onmogelijk in een metrisch schema gedwongen kon worden.⁴⁰ Daarnaast is Datheen in zijn tekstritmiek zo willekeurig dat de ritmische patronen van de verschillende strofen van een psalm niet – hetzij toevallig – identiek zijn.

Ook voor Quirinus van Blankenburg was Datheens berijming oorzaak van het isometrische kerkgezag:⁴¹

Vorders zo is in de ‘dichtmaat’ der Psalmen... geen minder gebrek... Waar van de strydgheid tegen ’t vloeyen van de maat zo groot is, dat daar door schynt te blyken dat de reden waarom men tot het zingen van al’ de noten even lang in de kerk heeft moeten vervallen is geweest de onmooglykheid om dezelve, volgens die noten, een aangename trant of beweging te geven. Tegen dit groot gebrek, dat niet alleen alle contrarie gezindheden, maar zelfs onder ons de meeste menschen veroordeelen, heb ik onderzocht of ik, zonder aan de noten of klanken (zo als de gemeente die van buiten kan) de minste verandering toe te brengen, alleen door een and’re schikking in de staarten (die, heel ongeagt, niemand aanziet) niet zoude konnen een ‘Reforme’ in de maat maken, waar door dezelve tot vloeyende gezangen (zoals de Lutherschen, op een aanmoedigen en behaaglyke wyze onder hun Godsdienst gebruiken) mogten worden verandert: en, hebbende bevonden dat dit doenlyk was, zo heb ik (niet zonder moeite,

ter oorzake van de verschillendheid in de Poezy, waar in de Autheuren niet accorderen en Dathenus tegen zig zelven stryd) dit werk ten einde gebracht.

In een postuum manuscript, opgenomen in de tweede druk van zijn *Clavicimbel en Orgelboek* (Den Haag 1745) komt Van Blankenburg terug op het onderwerp:

Deze beweginge of lengte der klanken, werd in de psalmen door noten met en zonder staarten beteekent. De noten met staarten zyn halve maaten, en de noten zonder staarten heele maaten, wel te verstaan wanneer de maat uyt vier tempoos bestaat. Men heeft bezocht dezelve in sommige steden van de Vereenigde Nederlanden, in de kerk op die maat te doen zingen, maar om dat de meeste hier en daar niet alleen niet wel vloeyen, maar in tegendeel tegen de natuur van een redelyke beweging aanstooten, zoo heeft dat soort van maat by de gemeente geen ingang kunnen vinden. Dit is de rede waarom het volk zonder na de staarten te zien, gelyk de Franschen doen, tot het zingen van al de noten even lang in de kerk heeft moeten vervallen.

Van Blankenburg is als organist van de Waalse Kerk (1687-1703) in Den Haag uit eigen ervaring bekend met de psalmgezag van de ‘Franschen’. Vanaf 1591 tot 1729 zongen de Waalse gemeenten in Nederland uit het psalter van Marot en De Bèze.⁴²

In zijn dissertatie *Ons eigen volkslied* wijdt J. C. M. Pollmann een tiental bladzijden aan leven en werken van Petrus Datheen. Naast grote bewondering voor de persoon heeft hij fundamentele kritiek op diens psalmberijming:⁴³

Datheen vertaalde de verzen van Marot en De Bèze in Nederlandsche verzen met een corresponderend aantal syllaben; hij handhaafde het vrije ritme van het Franse vers en besepte niet, dat hij zodoende een der fundamenteelste stelregels van het Nederlandsche lied overtrad: omdat het Franse vers vrijheid van accent kent, waar het Nederlandsche lied het samenvallen van tekst-accents en melodisch accent als eis stelt. Het Franse lied ontleent een groot deel van zijn charme aan het vrije accent. Juist doordat het tekstaccent op de muzikaal onbetoonde delen der melodie kan vallen, wordt het ritme soepeler en lossen: het lied krijgt voortdurend een afwisseling van de allerfijnste nuancering.

Tenslotte komt de vraag aan de orde of het zingen van psalmen het uitvoeren van kunstmuziek is of een uiting van volkscultuur. Het Geneefse psalter is een werk van kunstmuziek, op muziek gezet door componisten en op rijm door dichters. Ook hebben die componisten en dichters in de geest van Calvijn, uitgangspunten op basis van theologische en artistieke overwegingen vastgesteld voor de melodische en ritmische structuur van de psalmen en gezangen. Het massaal isometrisch zingen van de psalmen en gezangen kan niet of alleen op grond van twee en een halve eeuw uitvoeringspraktijk, een uiting van volkscultuur genoemd worden.

In de huidige academische wereld wordt aan het begrip volkscultuur een dynamische en open cultuuropvatting gehecht: ‘cultuur van het dagelijks leven’.⁴⁴ Mede daarom wordt het gebruik van de term ‘volkscultuur’ als wetenschappelijk analytisch begrip nauwelijks zinvol geacht. Buiten de wetenschappelijke wereld roept de term negatieve c.q. ‘foute’ connotaties (oubollig, archaïsch statisch, autochtoon) op.

In 2003 aanvaardden de Unesco-lidstaten de conventie ‘Intangible Cultural Heritage’, geratificeerd in oktober 2010 als ‘Immaterieel Erfgoed’. De focus van de conventie komt vrijwel overeen met wat in Nederland binnen het huidige beleid onder volkscultuur wordt verstaan. Inhoudelijke criteria voor plaatsing op de Unesco-lijst zijn: (1) het is levende cultuur, voortgezet van generatie op generatie en van persoon op persoon; (2) de beoefenaars zien het als cultureel erfgoed; (3) het is dynamisch erfgoed, beoefenaars zijn zich bewust van veranderingen in het verleden en staan open voor veranderingen in de toekomst.⁴⁵

Het valt sterk te betwijfelen of het isometrisch psalmzingen past binnen de criteria (met name het derde criterium) van Immaterieel Erfgoed.

orgelspel als toegift

Constantijn Huygens noemde het ‘t openbaere Kerckelick misbruyck dat ten spoedigste – met het invoeren van de orgelbegeleiding – uit de kerken moest verdwijnen’.⁴⁶ Huygens was diplomaat genoeg om het voor-wat-hoort-wat-principe als argument te gebruiken ten opzichte van de theologische scherpstijpers; en musicus genoeg om de zekerheid te hebben dat het orgelspel na de predicatie zou overleven.⁴⁷ Wat het, zij het in zeer beperkte mate, heeft overleefd is de muzikale inhoud van het buitenkerkelijk orgelspel.

De functie van het orgelspel na de dienst was, behalve het bieden van fraai en vooral stichtelijk divertissement, een educatieve, namelijk het aanleren van een correcte psalmzang. Kenmerkend voor die functionaliteit is de behandeling van de psalmmelodie. Deze dient ongewijzigd, ononderbroken, volledig en in één stem te worden gepresenteerd. De volgende composities voldoen aan deze kwalificaties.⁴⁸

Henderick Joosten Speuy (c 1575-1625); *De Psalmen Davids gestelt op het Tabulatuer van het Orghel ende Clavesymmel met 2 partijen* (Peeter Verhaghen, Dordrecht 1610)

Psalm: 5, 8, 9, 12, 16, 23, 24, 27, 37, 40(2x), 42, 51, 65, 79, 100, 116, 118, 128, 129, 130.

Lofzangen: ‘Lof-Sanck Maria’ en ‘Vader ons in Hemelrijck’ (2x).

De bundel werd gedrukt in januari 2010 en opgedragen aan de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden.⁴⁹ De tweede druk, april 1610, werd opgedragen aan Jacobus I, koning van Engeland. Van de Staten-Generaal ontving Speuy een beloning voor de toezending van *sekere Musyckboecken* Speuys’ psalmen vonden

hun weg tot ver buiten Dordrecht. Speuy zelf zond exemplaren naar Gouda, Middelburg en Engeland. Zijn zetting van psalm 42 is later teruggevonden in de ‘Bartfá-tabulatuur’, een zeventiende-eeuws manuscript van een onbekende organist uit Bartfá (Noord-Hongarije nu Tsjecho-Slowakije). Deze psalm is lange tijd toegeschreven aan Jan Pietersz Sweelinck.

In Speuys zettingen is de cantus firmus (c.f.) genoteerd in hele noten. In de psalmen 40 (versie 1), 51, en ‘Vader ons’ (versie 1) ligt de c.f. in de sopraan.⁵⁰ In de psalmen 40 (versie 2), 100, 118 en ‘Vader ons’ (versie 2) in de bas. In de overige zettingen wisselt de c.f. per versregel. Het contrapunt verschijnt boven of onder de c.f. als gecoloreerde tegenstem.

Jan Pietersz Sweelinck (1562-1621) Ms.: Lynar B7 Staatsbibliothek, Berlin.

‘Psalm 36, 116 en 140’.

Tussen 1604 en 1621 verschenen in vier delen Sweelincks’ *Les Pseumes de David*, polyfone (4, 5, 6, 7 en 8 stemmen) zettingen van het complete Geneefse psalter. Het laatste deel van het monumentale meesterwerk verscheen postuum in het jaar van zijn overlijden. Pieter Dirksen ontdekte drie psalmzettingen van de meester voor orgel/klavecimbel in een onbekend handschrift (te dateren tussen circa 1620 en 1640) in de Staatsbibliothek te Berlijn onder signatuur Lynar B7.⁵¹ In dezelfde bron bevinden zich nog twee anonieme zettingen (psalm 34 en 60) die op grond van stijlkenmerken mogelijk ook kunnen worden toegeschreven aan Sweelinck.

Psalm 36 en 116 zijn genoteerd in letter-tabulatuur, psalm 140 in notenschrift. Psalm 36 is geheel vierstemmig uitgewerkt en telt drie variaties.⁵² De derde variatie vergt een pedaal, een uitzondering in Sweelincks composities voor toetsinstrument. Psalm 116 (4 variaties) opent als bicinium met de ongewijzigde psalmmelodie in de sopraan. In psalm 140 (4 variaties) zijn zowel de opening als de eerste twee variaties tweestemmig. In alle gevallen met de c.f. in de sopraan. Zowel in psalm 116 als 140 is de laatste variatie 4-stemmig genoteerd.

Anthoni van Noordt (1619c-1675); *Tabulatuur-boeck van Psalmen en Fantasyen waar van de Psalmen door verscheyden versen verandert zijn soo inde Superius, Tenor, als Bassus, met 2. 3. En 4. Part.* (Willem van Beaumont, Amsterdam 1660).⁵³

Psalm: 15 (1v), 38(5v), 6(5v), 7(3v), 2(3v), 50(4v), 119(8v), 116 (6v), 22(3v), 24(3v).

Anthoni van Noordt's *Tabulatuur-Boeck* - een van de weinige bewaard gebleven producten van Nederlandse orgelcompositiekunst in de zeventiende eeuw na Jan Pietersz Sweelinck – bouwt grotendeels voort op diens compositorisch idioom. Het werk bevat eenenveertig variaties, verdeeld over tien psalmen en zes fantasieën.

De psalmmelodie (cantus firmus (c.f.)) worden door Van Noordt in alle variaties ononderbroken, volledig en in één stem gepresenteerd.⁵⁴ De c.f. verschijnt bij 25 verzen in de sopraan, bij 12 in de bas en bij 4 in de tenor. De c.f. verschijnt in drie typen van behandeling: als cantus planus (25 verzen), als cantus coloratus (psalm 24, vers. 2) en in een mengvorm (psalm 38, vers 2; psalm 6, verzen 1, 2, psalm 119, verzen 2, 3).

Jacob van Blankenburg (1604-1656); *Een tabiliteur boeck daer niet in staen als psalmen*.

Jacob van Blankenburg (1604-1656) liet bij zijn dood in juni 1656 zestien tabulatuurboeken na. In de na zijn overlijden opgemaakte boedelbeschrijving werd wel het aantal tabulatuurboeken genoemd maar slechts van één de inhoud aangegeven: *Een tabilituer boeck daer niet in staen als psalmen met vollen slagen ofte sprecien*. 'Vollen slagen' betekent volledige akkoorden. In zijn testament van 20 mei 1652 legateert Jacob de door zijne testateurs geschreven tabelituur boucken aan zijn orgel-leerling en knecht Adriaen Broeders onder de voorwaarde dat ook zijn andere leerlingen zijn muziekboeken – om niet – mogen gebruiken c.q. kopiëren.⁵⁵

Ook in een tweede testament (1654) wordt het legaat aan Broeders opgenomen. Een nieuwe voorwaarde is dan dat deze bij Jacobs overlijden nog in zijn huis woont. Dat laatste bleek niet het geval en dus kwamen Jacobs tabulatuurboeken in bezit van zijn enige erfgenaam en zuster Cornelia. Na haar dood in 1682 werd neef Gerbrand van Blankenburg, stadsorganist van Gouda, eigenaar van al haar bezittingen. Daarmee loopt het spoor van Jacobs handgeschreven muziek, inclusief het psalmenboek, dood.

Orgelbegeleiding

introductie

In 1628 klonk in de Grote Kerk van Groningen voor het eerst het orgel tijdens de dienst ter begeleiding van de gemeentezang.⁵⁶ Delft volgde in 1634, Arnhem in 1636. De Leidse Hooglandse Kerk volgde in 1637. Als reactie daarop en na uitvoerige discussie verklaarde de synode van Delft in 1638 orgelbegeleiding als een *middelmatigje zaecke* en daarmee gelaten aan de *vrijheyte van yedere kercke*.

Er was dus wel het een en ander veranderd sinds 1578. Aan de ene kant waren de ressentimenten van het roomse verleden niet meer zo heftig, aan de andere kant hadden de eerste generaties organisten zich het spelen van psalmen eigen gemaakt en waren de eerste psalmbewerkingen voor orgel in druk verschenen.⁵⁷

Constantijn Huygens schreef in november 1640 aan Amalia van Solms, echtgenote van Prins Frederik Hendrik: *Vanochtend ging Zijne Hoogheid, omringd door veel volk, naar de dienst in de Grote Kerk [Groningen] en hoorde daar met veel genoegen het fraaie orgel aldaar aanwezig, dat met zoveel ernst en waardigheid het zingen van de aanwezigen wist te begeleiden dat het een wonder is te zien hoezeer iedereen zich daardoor gesticht voelt*. Dit is voor mij een reden te meer om deze winter een geschrift dat ik over deze aangelegenheid heb geschreven te laten drukken, aangezien ik niet langer kan verdragen dat onze bloeiende kerken verstoken blijven van een hulp die zoveel bijdraagt aan ordelijkheid en devotie. En Zijne Hoogheid verzekert dat het hem, wanneer die hulp ingevoerd zou worden, een goed idee zou lijken weer een orgel te laten plaatsen in de Hofkapel.⁵⁸

Huygens juichte uiteraard het oordeel van de Delftse synode van harte toe en toonde zich in zijn in 1641 verschenen *Gebruyck of Ongebruyck van 't Orgel inde Kercken der Vereenighde Nederlanden* de meest spraakmakende pleitbezorger voor herinvoering van het orgel als begeleidingsinstrument. Zijn pleidooi bracht zowel voor- als tegenstanders in het geweer. Van die tegenstanders was Gisbertus Voetius de meest krachtige en gezaghebbende woordvoerder. Wij houden het ervoor, schreef hij nog in 1663, *mét de reformatische theologen onder geciteerd, dat orgelmuziek noch een gepaste steun, noch deel, noch toevoegsel is van de goddelijke of kerkelijke dienst, hoe het ook gesteld is met het gebruik van of tolerantie jegens dezelve in verscheidene plaatsen, waar men ze tot nu toe heeft behouden*.⁵⁹

Het was dan ook niet best gesteld met de gemeentezang. De voorzangers waren niet of nauwelijks in staat de grote aantallen kerkbezoekers leiding te geven en, wanneer wij Huygens moeten geloven, klonk het kerkgezag als *ofte meer gehuylt ofte geschreeuwt dan menschelick ghesongen worde*. De toonen luyden dwars onder een, als *gevogelte van verscheyden becken*. De maten stryden als putemmers, *d'een dalende soveel d'ander rijst*.

Het orgel overwon uiteindelijk het gekrakeel en successievelijk werd plaats na plaats orgelbegeleiding ingevoerd; zoals gezegd in Groningen het eerst; Dordrecht volgde in 1638. Jacob van Blankenburg was daar de eerste organist die er mee te maken kreeg. In Amsterdam gebeurde het in 1680 en Utrecht ging pas in 1685 overstag.

invoering

Het doel van de orgelbegeleiding was het reguleren en ondersteunen van de kerkzang. De wijze waarop lag in de handen van organist en voorzanger. Over dat proces en de praktische uitwerking weten wij weinig. Wij beginnen met een mislukt invoeringstraject in Maastricht. Daar leidde de invoering van orgelbegeleiding tot een dusdanige chaos tussen orgel en gemeente dat die in 1645 werd afgeschaft.⁶⁰ Ook in enkele andere gemeenten schijnt dat het geval te zijn geweest.

Constantijn Huygens voelde zich als eerste geroepen aan het einde van zijn orgeltraktaat, zijn Londense ervaring met orgelbegeleiding te delen met de minder ervaren vaderlandse organisten:⁶¹

Laet, op het verkondigen vanden Psalm een' pijs gheroert werden, tot aenwijsinge vande bequaemste hooghe tot soodanighen Psalm (daer in mede veeltijds leelic mis-getast werdt).

Laet het gansche Orgel gesamenlick met de stemme der Gemeente roeren, getempeert in soodanighen Register, als naer het meer oft minder getal der Menschen betamelick sal werden bevonden; (Tot Londen hebb ick een' doorgaende Cortijne voor 't Pijpwerck sien hangen, om het scherpe geluyt wat te versachten, soo ick 't nam).

Laet het tuschen alle Reghelen een' korten stond vooruyt spreken, jae tuschen sylb en sylb: insonderheid daer den Orgelist sal mercken, dat de onervarene, soo voorsz is, voor-komen dienen te werden, eer sy de overhand van Toon ghewinnen.

In 1719 deed de Franse katholieke priester Pierre Sartre in zijn dagboek verslag van het psalmzingen in de Amsterdamse Waalse Kerk:⁶²

Les sermons sont toujours suivis du chant des psaumes, et voici l'ordre avec lequel cela se pratique. Leur chaire est comme les nôtres, dans la nef de l'église; au bas de cette chaire est un banc fermé où se mettent leur diacres et autres ministres qui son en habit et manteau noirs, grand rabat, perruque courte. Au milieu de ce banc s'élève un aigle ou pupitre de cuivre sur lequel est le psaume qu'on doit chanter, et afin que tout le monde puisse chanter, ils ont tous les pseautiers notés, presque tous de la traduction de Marot, et à chaque pilier de l'église on a soin d'attacher un chiffre que avertit quel est le psaume de jour. Lorsqu'on est prêt de commencer, un chantre frappe sur le livre qui est sur l'aigle, et aussitôt l'orgue donne le ton, et fait la basse continue, pendant que tout le monde, sans distinction, chante avec un zèle incroyable. ... J'ai entendu ces chants assez mélodieux, qui de loin, de concert avec l'orgue, font un assez bel effet.

Rudolf Rasch gaat in zijn *Geschiedenis van de muziek in de republiek*, bij het gebrek aan concrete informatie, uit van een tweeledige werkwijze waarbij de organist de psalm voorspeelt: melodie in de discant, akkoorden in de linkerhand, conform de basso continuo.⁶³ Vervolgens begeleidt hij de psalmzang homofoon. Dat wil zeggen zonder bas, zonder middenstemmen in kleinere notenwaarden en zonder versieringen. Een geheel ander geluid komt uit Haarlem. Daar ontving organist Sybrandus van Noordt in 1694 een uitvoerige Instructie met als eerste artikelen:⁶⁴

- (1) *Soo sal deselve moeten spelen onder het singen van de psalm ten allen tijden als in de Grote Kerck wert gepredickt, soo wel in de weeck op de predickstonde als des sondaechs & alle hooch tijden.*
- (2) *Zal onder het singen sigh bedienen van bequame registers en toonen en sodanige bassen en verdere compositien bij den vois van den psalm voegen als tot meeste leijdinge en toonhoudingh van de gemeijnte kan strecken.*

In de tweede helft van de 17e eeuw verschenen enkele psalmbundels specifiek gericht op de orgelbegeleiding, waaronder een bundel met bassen voor de psalmen (Jacob Hendriksz, Enkhuizen 1661). Eveneens in Enkhuizen verscheen in 1662: *'De eerste verssen van alle psalmen Davids, in Nederlandtse dichte over-geset door Petrum Dathenum, mitsgaders eenige lof-sanghen, gecomponeert op de bas-stem, tegens de stem in de kerck gebruyckelijck, door een meester in die kunst.'* Een volledig psalter met tweestemmige zettingen van Jan Janszoon Backer (Amsterdam 1676) is, conform het voorwoord, in eerste instantie bedoeld als huismuziek maar ook ten dienste van de orgelbegeleiding.

Voor een verslag van orgelbegeleiding met een feestelijke start en een minder feestelijke afloop keren wij terug naar de Grote of Martinikerk in het Groningen van 1628.⁶⁵ In dat jaar was Johan Schmitt (1622-1649?) de organist, die Huygens inspireerde tot zijn orgeltraktaat en Prins Frederik Hendrik tot de aanschaf van een orgel voor de Hofkapel. In 1683, ruim vijftig na de invoering van orgelbegeleiding klaagde organist Cornelis de Jonge (1665-1694) dat het *gesang in de kercke seer langsam geschiet*. In reactie op zijn klacht kreeg hij een aantal weeskinderen toegewezen, *stercke stemmen hebbende... om het orghel ende voorsanger behulpich te zijn*.

In 1728, opnieuw ruim vijftig jaar later, werd Jacob Wilhelm Lustig (1706-1796) benoemd tot organist. By myne komst alhier,⁶⁶ vond [ik] een desperaat kerkzang, by mynen voorzaat Havinga ingevoerd, luidende omtrent, alsof men t'elkens één achtendeel aansloeg en drie achtendeelen pauseewrde...⁶⁷ Lustig die zich ten doel had gesteld met zijn orgelbegeleiding de gemeente ritmisch te laten zingen, vervolgde: Tien jaar daar na scheen eenigen Liefhebberen der Muziek het psalmzang met geheele en halve nooten raadzaam. Ik probeerde het verscheide maanden achtereen, onder getrouwen bystand des Voorzangers; maar het wilde niet gelukken, en nog minst 's zondaags, daar de quaalyk en in yder weeshuis verschillend onderweezene, schreeuwende stemmen

dier kinderen daar tegen aandruischten. Dies stapte [men] van die brabbeling wederom af en voor altoos.

organist en orgel

Met de invoering van orgelbegeleiding werd de organist feitelijk kerkorganist.⁶⁸ De werkweek van de Haarlemse organist, Sybrandus van Noordt (1659-1705), zag er gereconstrueerd aan de hand van zijn Instructie, als volgt uit.⁶⁹ Op zondagen speelde hij drie diensten. In elke dienst, ook de predikdiensten, begeleidde hij, voorafgaande aan en na de predicatie de voor die dag gekozen psalmen. De ochtenddienst werd afgesloten met een orgelbespeling van een uur. (Bij mooi zomers weer, wanneer de kerkgangers rondwandelden op de Grote Markt, bespeelde hij – Sybrandus was tevens aangesteld als klokkenist – na de dienst een uur de klokken in plaats van het orgel). De middag- en avonddiensten werden afgesloten met een kwartier orgelspel. Op doordeweekse dagen was er een orgelbespeling van zes tot zeven uur 's avonds. Daarnaast waren er door de week twee preekdiensten, afgesloten met een kwartier orgelspel. Hoogtijdagen zoals Kerstmis en Pasen werden gevierd als zondagen.

Op het eerste gezicht veranderde er niet zoveel aan de positie van de organist, behalve dat in een aantal gevallen zijn traktement, bij wijze van tegenprestatie, wat verhoogd werd. Bij nader inzien echter had de veranderde situatie ingrijpende gevolgen. Waren tot dan het voor- en naspelen van de organist in de ogen van de predikanten nauwelijks te dulden, in ieder geval niets met de eredienst van doen hebbende zaken, nu maakten zij daar deel van uit. Met andere woorden, het toestaan van orgelbegeleiding was tegelijkertijd een sacrosanct verklaren van het orgelspel in het algemeen en een acceptatie van de organist als kerkorganist. Het proces voltrok zich geografisch maar ook inhoudelijk, sluipenderwijs. Zaken als aanvang en beëindiging van voor- en naspel werden onderwerp van kerkelijke bemoeienis, maar ook de muzikale invulling van het orgelspel, registergebruik en repertoire.⁷⁰

Een ander onverwacht gevolg van de herwaardering van het orgel betrof het instrument zelf. Het ondersteunen van massale gemeentezang was een fenomeen waar de orgels niet op berekend waren. Samen met befaamde orgelbouwers als de Van Hagerbeers, de Duijschodts en vele anderen, zochten de organisten naar oplossingen. Die samenwerking resulteerde in aanpassingen en uitbreidingen binnen het oude concept en zou later in de 17e en in de 18e eeuw leiden tot een geheel nieuwe ontwikkeling en bloei van de Nederlandse orgelbouwkunst.⁷¹ Organisten als de stadsorganist van Haarlem Joan Dusart maar ook vader en zoon Gerbrand en Quirinus van Blankenburg werden op het gebied van orgelverbeteringen erkende en veelgevraagde deskundigen en met hun bijdragen in de vorm van concrete voorstellen en uitvindingen onmisbare schakels in de geschiedenis van de Nederlandse orgelbouw. Overigens verliep het aanpassingsproces

trager dan verwacht zou mogen worden. Voor een deel had dat te maken met de vaak grote financiële consequenties voor de steden, voor een deel zeker ook met angst voor het teloorgaan van de kwaliteit van de bestaande en vaak beroemde instrumenten. Tevens speelde er nog steeds een zeker wantrouwen ten aanzien van het instrument en zagen de kerkenraden en kerkmeesters, bewust of onbewust, met enige huiver het aanpassen en vergroten van de orgels als een definitieve stap in de erkenning van het orgel als kerkorgel.

De organist bleef aanvankelijk als knecht van twee meesters, onder zekere restricties zijn vrijheid behouden. Wel veranderde er het een en ander in het culturele klimaat. De economische positie van de steden verzwakte na het rampjaar 1672 sterk, wat onmiddellijk zijn invloed had op het culturele leven. Handel drijven en industriële bedrijvigheid binnen een moeizaam veroverd en te veroveren afzetgebied hadden prioriteit.⁷² De glans van de gouden eeuw verbleekte en daarmee verminderde de belangstelling van de overheid voor datgene en diegenen die die glans vorm gaven, kunst en kunstenaars. Daarnaast brachten de open politieke- en handelsgrenzen naast deviezen en handelswaar meer informatie en kennis over recente wetenschappelijke en artistieke ontwikkelingen buiten de provinciën. De invloed van de Italiaanse, Franse en Duitse barok werd in het zich gaarne aan het buitenland spiegelende Nederland groter. Dat herstelde deels de culturele kloof die de opbouw van de nieuwe republiek met zijn calvinistische beginselen nu eenmaal had opgeleverd.

Deze fase in de ontwikkelingsgeschiedenis van het organistenambt in de Nederlandse gereformeerde kerk, uitte zich in sollicitatie-protocollen maar vooral in geregistreerde instructies. Aan de ene kant waren nieuwe instructies noodzakelijk om orde en samenhang te brengen in de diversiteit van taken van de stads- en kerkorganist. Anderzijds behoefden de wereldlijke en kerkelijke overheden een handvat om de in zeker opzicht nieuwe functionaris in het gareel te houden.⁷³ De bestuurders namen de gelegenheid te baat om naast primaire arbeidsvoorwaarden zoals werkuren en traktement ook maar meteen een aantal gedragsregels en vrijheidsbeperkingen te reguleren. De organist hield er weliswaar een redelijk gehonoreerde betrekking aan over, maar was gevangen in een keurslijf van regels en bepalingen.

Aan het eind van zijn *Gebruyc of ongebruuyck* brengt Constantijn Huygens in enkele volzinnen het beoogde resultaat van zijn traktaat onder woorden:

*Het Orgel nu, een sterck ende onwancKelbaer Instrument zijnde, is machtigh, ende, als ick begonde te seggen, ten hoogsten noodigh, om alle voorgenoemde ongherijmtheden te weeren ende voor te komen. Laet sulx ten uyt-einde toe vervolgen, met een' eenparighe, middelmatighe, dat is, een' onverhaeste ende onvertraeghe maet; (waerin mede veeltijds grofflick werdt gefeilt).*⁷⁴

Het is seker, ende nu by d'ondervindinghe onser Naburen bewesen, dat in plaets van ons beschimpte, ende beschimpens-waerdighe gerucht, een gestadigh, staetig, maetigh, eenstemmigh, aengenaem gesangh onder de grootste Gemeenten gehooft sal werden: Soo dat noch de Stemmen onder een, noch het Orgel met de Stemmen in Toon, oft Mate, oft Macht strijdende, beide te samen als een Lichaem sullen maecken; welckers Leden qualick uyt den anderen te onderscheiden sullen zijn; sulx men oordeelt de rechte vollmaecktheid te zijn, van alle vermengelingen, die onder de keure van onse uytterlicke sinnen, soo in 't voelen, in 't smaken, in 't riecken, ende in 't sien, als in 't hooren vallen.⁷⁵

koraalboeken

In de achttiende eeuw verschenen in ons land veertien koraalboeken in druk c.q. werden overgeleverd in manuscript. Onder koraalboek worden gebundelde instrumentale zettingen van de 150 psalmen en een (wisselend) aantal lofzangen verstaan. De acht hieronder genoemde koraalboeken verschenen vóór 1773, het jaar van de nieuwe psalmberijming:

Quirinus van Blankenburg; 'Clavicimbal en Orgelboek der Gereformeerde Psalmen en Kerkzangen' (ms. Den Haag 1725c).⁷⁶

Gerhard Fredrik Witvogel; *De zangwysen van de CL. Psalmen Davids. Beneffens die van alle de geestelyke liederen aangenomen in de christelyke gemeente van de onveranderde Augsburgse Geloofs Belydenisse* (Amsterdam 1731 2x).⁷⁷

Witvogel (1669-1746) organist van de Amsterdamse Lutherse Kerk, bevestigt in zijn koraalboek grotendeels de isometrische praktijk. De melodie blijft geheel onversierd. De begeleiding bestaat uit een eenvoudige (noot tegen noot) basso continuo.

Quirinus van Blankenburg, *Clavicimbel en Orgelboek der Gereformeerde Psalmen en Kerkzangen* (L. Berkoske, Den Haag 1732, 1745, 1756)

Conrad Friederich Hurlebusch; *De 150 psalmen Davids, met der zelve lofgezangen, gemaakt voor het clavier en orgel* (Amsterdam 1746, 1761, 1766).⁷⁸

Ook Hurlebusch (1691-1765) organist van de Oude Kerk van Amsterdam, noteert in principe de melodielijn isometrisch (in hele noten) Wel maakt hij gecolorerde verbindingen tussen de melodienoten. De begeleiding bestaat uit een weinig creatieve becijferde bas. Jacob Wilhelm Lustig heeft er weinig goede woorden voor over: *rein reformirtes Choralbuch, zu dessen Gebrauch er in der Vorrede alle Welt ermahnt, allein, niemand kehret sich daran*.⁷⁹

Christian Gottlieb Tubel; *De 150 psalmen Davids met der selver lofgesangen, voor drie partyen als primo, secondo & basso continuo* (S. Markordt, Amsterdam 1762)

Tubel (1720?-Hamburg 1776) is hofcomponist en kapelmeester van de hertog van Brunswick-Lüneburg'.⁸⁰ Het koraalboek is geschreven voor 2 traversi, begeleid door een levendige basso continuo. De 2e fluitpartij is verloren geraakt.

Christian Gottlieb Tubel; *De zang-wysen van de CL. Psalmen Davids, beneffens die van alle de geestelyke liederen, aangenomen in de Christelyke gemeente van de onveranderde Augsburgse geloofs belydenisse in deese Nederlanden; in 't licht gegeven en met twee basso continuo vermeerderd* (A. Olofsen, Amsterdam 1768)

Het werk wordt op het titelblad vermeld als 'Opera VIII'. De twee becijferde bassen zijn geschreven voor orgel en klavecimbel. Psalmen en lofzangen zijn genoteerd in 4/4 maat. De melodielijn is onversierd.

Joost Hendrik Stechwey; *De CL Psalmen Davids en Lof-zangen voor't orgel en clavier* (S. Markordt, Amsterdam 1770)

Stechwey (2e helft 18e eeuw) noteerde de melodie in hele noten, zonder maatstrepen. De basso continuo is genoteerd in letters met becijfering.⁸¹ Geen versieringen behoudens de triller op de voorlaatste noot van de versregel.

Frederik Gulion Michelet; *De zangwysen der CL. Psalmen Davids en der lofzangen... om op 't orgel of in huis gespeelt te kunnen worden* (J. J. Hummel, Amsterdam 1771)

Het koraalboek van F. G. Michelet (1720-1773), organist te Alkmaar, is genoteerd in een vierstemmige noot-tegen-noot-harmonisatie voor orgel, (melodie in de rechterhand, driestemmige begeleiding in de linkerhand). De psalmen en lofzangen zijn ritmisch genoteerd, echter met de annotatie van Michelet in het 'voorbericht' deze notatie te negeren: 'Wyders heb [ik] de Noten echter, zo als ze oorspronkelyk zyn, namelyk, heel en half, naauwkeurig bewaart, offschoon de Maat by het Psalmspel niet verder te pas komt, als dat men van de eene Note tot de andere zoekt evenredig voort te gaan... weshalven de doorgestreepte C voor het Begin van ieder Psalm hier niets beduidt.

Een eenduidige verklaring van de 'hausse' in koraalboeken vanaf het tweede kwartaal van de achttiende eeuw is niet te geven, wel min of meer interpretatieve benaderingen. Zo zoekt Rudolf Rasch het in een behoefte van praktiserende organisten om zich ten opzichte van elkaar te profileren.⁸² Voorbeelden daarvan zijn Hurlebusch met zijn

negatieve opmerking over het gebruik van de driedelige maatsoort richting Quirinus van Blankenburg, zonder diens de naam te noemen.⁸³ Of Michelet die in zijn voorwoord schampere opmerkingen maakt over Christian Tubel.

Een tweede interpretatie is te vinden in het beoogde gebruik van de zettingen. Meer dan waarschijnlijk zijn die door vakorganisten zowel gebruikt ter begeleiding van de kerkzang als in concertante setting. Wellicht een nieuw fenomeen is het thuisgebruik. Michelet wijst daar op in zijn titeltekst. Ook Quirinus van Blankenburg beoogde met zijn *Elementa Musica* liefhebbers te leren de psalmen in zijn *Clavicimbel en Orgelboek* te spelen zonder hulp van een leermeester.

Een derde interpretatie ligt in het verlengde van Van Blankenburgs opzet met *Elementa Musica* als het *Clavicimbel en orgelboek*, namelijk de basso continuo-stijl. Sinds zijn Leidse jaren (1679-1682) wijdde hij zijn leven aan een onderzoek naar basisprincipes en regels van de in Italië ontstane monodie. Dat onderzoek zou, in zijn beleving, moeten uitmonden in het muziektheoretisch traktaat *Elementa musica* en een koraalboek, vormgegeven volgens de principes en regels van de basso continuo-stijl. Dat koraalboek in oervorm bleef bewaard in manuscript. Het uitgegeven psalmboek is een compromis tussen zijn oorspronkelijke opzet en de door uitgever en mecenas ingeschatte publieke smaak en moeilijkheidsgraad. Ook Quirinus' collega-organisten hielden zich bezig met de kerkzang in relatie met de groeiende invloed van de barokke tonale muziekstijl en ook zij trachtten met hun zettingen een compromis te vinden tussen de modale psalmen en de 'Musica Nova'.

Tenslotte is er een interpretatie van geheel andere aard, een commerciële. Wellicht heeft het succes van Van Blankenburgs koraalboek (drie drukken in zowel eenvoudige als luxe editie, een adellijke mecenas als financier) collega-organisten en andere musici aanzet tot vergelijkbare producten.⁸⁴

Een nieuwe berijming

Het begon in 1735, met de Haagse uitgevers Cornelis Bouquet, Otto en Pieter Van Thol in samenwerking met Leendert en Johan Bakker collega-uitgevers uit Middelburg, die het plan opvatten een nieuwe bijbel uit te geven.⁸⁵ Het moest een fraaie editie worden in kwarto formaat en Romeinse belettering.⁸⁶ Om, in tegenstelling met eerdere bijbeluitgaven, fouten te voorkomen, werden, met instemming van de kerkenraad, emeritus predikant Wigbold Muilman en diens zoon Willem, eveneens predikant, benaderd om zo nauwkeurig mogelijk de drukproeven te corrigeren. In 1740 werd met het drukken begonnen.

De bedoeling was om achter de bijbel Datheens psalmberijming op te nemen. Toen in 1754 de eerste vellen waren afgedrukt kwamen beide correctoren tot de slotsom, dat in elk geval getracht moest worden een drietal 'aanstotelijkheden' te verbeteren.⁸⁷ De Haagse classis verleende toestemming om ten behoeve van de uitgave een enkele zin uit psalm 60 en psalm 108 te wijzigen en het 33e vers van psalm 78 te vervangen door een betere versie. Ondanks de bescheiden ingreep kwam er uit meerdere classes kritiek. Enkelen wensten geen enkele wijziging, anderen pleitten voor een omvangrijker aanpassing. In 1762 namen de Algemene Staten het principebesluit om te zijner tijd tot verbetering of algehele verandering van het psalter over te gaan.⁸⁸

De eerste optie was een passende vervanger te vinden in bestaande berijmingen. In tweede instantie zou wellicht ook een bloemlezing uit verschillende berijmingen een oplossing bieden. De Zuid-Hollandse synode wenste de berijming van Johannes Voet ingevoerd te zien, de Noord-Hollandse echter zag meer in de berijmingen van Hendrik Ghysen of die van het Amsterdamse genootschap 'Laus Deo, Salus Populo'.⁸⁹ Toen beide synodes niet tot overeenstemming konden komen, verzochten de andere particuliere synodes aan de Algemene Staten de knoop door te hakken. Op 6 mei 1772 kozen de Staten voor de Noord-Hollandse zienswijze, met dien verstande dat elke psalm in zijn geheel uit een van de drie bundels moest worden overgenomen.

De Staten stelden twee commissies in met aan de ene tafel de vier vertegenwoordigers van de Staten en aan de andere negen predikanten die elk een gewest vertegenwoordigden. De eerste zitting was op 12 februari 1773 en 121 zittingen later waren de commissies klaar met alle psalmen en 12 lofzangen. Van de psalmen waren er 10 van Ghysen, 82 van Voet en 58 van 'Laus Deo'.⁹⁰

Op 19 juli werd in het bijzijn van de Algemene Staten en prins Willem V het project feestelijk afgesloten. De Staten van Holland en West-Friesland waren op 1 oktober van hetzelfde jaar de eersten die deze verplicht invoerden. Bijna overal in den lande werd de nieuwe berijming met instemming ontvangen, uitgezonderd een verminderend aantal Datheen-getrouwen.⁹¹

Één persoon – voor zover wij weten – poogde tijdens het proces de commissies te bewegen tot een parallelle aanpassing van de psalmmuziek, de Groningse organist Jacob Wilhelm Lustig:

In 't jaar 1773 geduurent de sessiën der Dichtkundigen in 's Hage schreef ik tweemaal daar heenen, met instantelyk verzoek ons tog een nieuw Psalmboek te bezorgen in gevoeglyker grondtoonen en op een gepaster Muzieksleutel... Doch eindelyk was het antwoord van de Heere R. Schutte:⁹² “wy zijn maar gesteld over de Poëzy; het muzikaale zal wel blyven zo als het is, naamlyk zeer elendig.⁹³

Nog in 1776 sprak de kerkenraad van Middelburg zich uit over die gemiste kans:⁹⁴ En 't is jammer dat er niet gezorgd is, bij de toestelling der nieuwe Psalmberijminge, dat door des kundigen eene verbeetering van 't gebrekkige in de zangnooten op Hoog gezag is gemaakt, en gedrukt, toen men over al, wegens de nieuwe berijming, nieuwe drukken van de Psalmboeken moest opleggen.

De auteur(s) van het bericht plaatsten bij het woord ‘verbeetering’ een voetnoot: Het reeds genoemde Clavecymbel of Orgelboek van Blankenburg zoude welligt, daar toe eene bekwaame handleiding hebben kunnen verstrekken.

De van Blankenburgs en de Musica Nova

introdactie

De Reformatie ontnam de Noordelijke Nederlanden haar belangrijkste muzikale mecenaat, de kerk. De polyfone koormuziek van de laat-renaissance en het orgelspel verdwenen uit de kerken, het stadhoudelijk hof was weinig geïnteresseerd de ontstane lacune te compenseren en dus werd de stedelijke overheden de nieuwe werkgevers.⁹⁵ Dat betekende dat organisten en voorzangers in de gereformeerde en Waalse kerken werden aangesteld en betaald door de stad. Ook beiaardiers en stadsmuzikanten vielen onder die verantwoordelijkheid.

Met de dood van Jan Pieterszoon Sweelinck in 1621 verloren de Noordelijke Nederlanden de aansluiting met de heersende Italiaanse muziekstroming. In feite zette het muzikale isolement al een viertal decennia eerder in toen de vocale en instrumentale muziek in de eredienst plaats maakte voor het ongeleid psalmzingen. In Italië werd de laatste bloeiperiode van de renaissance, die van de madrigalisten, verdrongen door de monodie.

Deze stroming zou ruim anderhalve eeuw onder de naam barok of generale bas-tijdperk de West-Europese muziek bepalen. Behalve in de Republiek der verenigde Nederlanden. Daar speelde het professionele muziekleven zich af in de marge van orgelbespelingen buiten de liturgische praktijk, in de leskamers van muziekleraren en semiprofessionele muziekcolleges in de steden.

De Vrede van Munster in 1648 bezegelde de politieke tweedeling tussen de beide Nederlanden en daarmee het muzikaal isolement van de noordelijke streken. Een nieuwe generatie musici werd zich bewust van de ‘missing link’ met de nieuwe muziek en de daarmee gepaard gaande verarming van het muziekleven in de zeven provinciën. Tot hen behoorden de Van Blankenburgs. Zij trachtten met hun werk de impasse te doorbreken en waren daarmee wegbereiders naar een hernieuwde aansluiting – zij het met vertraging van bijna een eeuw – met de Europese muziekcultuur. In de volgende paragrafen volgen wij stapsgewijs hun geschiedenis. Voor de nadere uitwerking en bronverwijzingen met betrekking tot het leven en werk van de Van Blankenburgs wordt verwezen naar de desbetreffende hoofdstukken.

Jacob van Blankenburg

In het sterfjaar van Jan Pietersz. Sweelinck was de blinde Jacob van Blankenburg (Den Haag 1604-1656 Leiden) circa zeventien jaar oud en leerling van stadsbeiaardier Jan Jacobsz. Kelder en de organist van de Grote- of St. Jacobskerk, Pieter Alewijnsz de Voys. Tot diens leerlingen behoorde ook diplomaat, dichter en begaafd amateurmusicus Constantijn Huygens (1596-1687). Blijkens zijn correspondentie en dagboeken deelde Huygens met zijn leraar een grote bewondering voor de nieuwe Italiaanse muziek. Ook Jacob van Blankenburg was, zoals blijkt uit de nagelaten beschrijving van zijn muziekbibliotheek, bewonderaar van de Musica Nova. Huygens' internationale contacten en de befaamde Antwerpse drukkers en muziekuitgevers Petrus Phalesius, Christoffel Plantijn en hun opvolgers maakten het in die jaren mogelijk op de hoogte te blijven van de nieuwste muzikale ontwikkelingen en het verwerven van de werken van componisten als Luca Marenzio, Girolamo Frescobaldi, Giovanni Croce e.a.

In 1625 volgde Jacob de overleden Jan Kelder op als beiaardier. Zeven jaar later werd hij benoemd tot stadsorganist van Dordrecht.

Dordrecht was in die jaren een van de belangrijkste steden, zo niet de belangrijkste stad van de Republiek. Wat de verhuizing voor Jacob en zijn zuster Cornelia – ook leerling van De Voys en getalenteerd musicienne – tot een feest moet hebben gemaakt was de culturele infrastructuur van de stad met onder meer de Illustere School, waar naast het volgen van een wetenschappelijke opleiding ook het bespelen van het klavecimbel verplicht was. Het waren de jaren van pensionaris Jacob Cats, die een kring van letterkundigen, wetenschappers en kunstenaars, om zich heen verzamelde die bijeenkwam in het Zwijndrechtse kasteel Develstein. De Dordtse voorzieningen werden in 1643 uitgebreid met een muziekcollege, opgericht door Jan Croets en onder de muzikale leiding van stadsorganist Jacob van Blankenburg. Zoals blijkt uit diens muziekbibliotheek behoorde onder andere de drie- en zes-stemmige madrigalen van Luca Marenzio tot het speelrepertoire.

De beperkingen van de kerkmuziek verklaart wellicht de opkomst van collegia musica in de eerste helft van de 16e eeuw. Andere steden die in die periode een muziekcollege mogelijk maakten zijn Arnhem (1605), Utrecht (1631), Alkmaar (1618), Hoorn (1619), Delft (1630), Nijmegen (1632), Deventer (1623), Leeuwarden (vóór 1600).⁹⁶ Over het speelrepertoire van de meeste muziekcolleges is weinig bekend. Een uitzondering is het Utrechts college, dat voornamelijk muziek van Italiaanse componisten speelde. Onder hen Merula, Uccellini, Castello en Legrenzi. Ook psalmen maakten deel uit van het repertoire. Zo droeg de Amsterdamse dichteres Anna Roemer Visscher een tweetal gedichten op aan haar 'Collegie der musikanten' met de regels⁹⁷:

*Dan, vrienden, laet ons nu psalmen tot Zijner eeren
Gaen singen, en' op 't best ons stemmen accorderen.*

Dordrecht was in 1638 een van de vroegste steden die orgelbegeleiding van de kerkzang invoerde. Dat betekende voor Jacob van Blankenburg, organist van twee kerken (de Grote Kerk en Augustijnenkerk), behalve een aanzienlijke verzwaring van zijn taken een aanvulling op zijn traktement. In muzikaal opzicht betekende het ook een nieuwe modus van psalmen zingen en spelen. Jacobs vakleerlingen, waaronder zijn neef Gerbrand van Blankenburg uit De Waal op Texel vonden dan ook op grond van opgedane vaardigheid in het begeleiden van psalmen gemakkelijk een betrekking als organist in plaatsen rond Dordrecht en daarbuiten.

Tijdens een bezoek aan Leiden in 1656 stierf Jacob. Zijn muziekbibliotheek en daarmee zestien bundels handgeschreven muziek in tabulatuur, is helaas verloren gegaan.

Cornelia van Blankenburg

Cornelia van Blankenburg (1607-1682) was de jongere zus van Jacob. Ook zij was muzikaal begaafd en evenals haar broer klavecimbelleerling van Pieter de Voys. In 1632 vergezelde zij haar broer naar Dordrecht. Na haar huwelijk in 1640, keerde zij met haar man terug naar Den Haag en overleed daar in 1682.

De acht Dordtse jaren waren bepalend voor haar kunstenaarschap. Zij werd een van de vaste leden van de Develsteinse kring en had daar een leidende rol bij het begeleiden op het klavecimbel of luit van het gezelschap van kunstenaars, wetenschappers en hooggeplaatste Dorthenaren. Jacob van Beverwijck roemde haar in zijn boek *Van de uutnemenheyt des vrouwelicken geslachts* (Dordrecht 1639) niet alleen als musica maar ook als schilderes. Met haar vertrek uit Dordrecht eindigde, voor zover wij weten, ook haar carrière als musicienne.

Gerbrand van Blankenburg

Gerbrand van Blankenburg (De Waal 1620c–1707 Gouda) werd geboren als enige zoon van schoolmeester Quirinus Gerbrandsz van Blankenburg. Rond zijn vijftiende reisde hij naar Dordrecht en zijn oom Jacob om door hem opgeleid te worden tot organist. Zijn eerste functie werd in 1641 het organistambt van Zevenbergen. Het begeleiden van psalmen, was, zoals op meerdere plaatsen, de reden geweest om een organist aan te trekken. Na zeven jaar Zevenbergen opteerde Gerbrand in 1648, het jaar van de Vrede van Munster, voor de vrijgekomen functie als stadorganist van Gouda.

Anders dan Dordrecht met zijn culturele allure, Illustere School en rijke muziekleven, was het Gouda in Gerbrands jaren een stad van kooplieden, kleine industriëlen en weinig of geen cultureel gerichte ambities.⁹⁸ Gerbrand vond in het stadje dan ook weinig terug dat aansloot bij zijn opleiding en muzikale voorkeuren. Daarnaast toonde het zuinige stadsbestuur weinig interesse in het kwalitatief in stand houden van de orgels in de Janskerk. Dat leidde tot een langdurig gebrek aan onderhoud, gevolgd door te beperkte opdrachten aan slechte tot middelmatige orgelbouwers. Anders dan voor de orgels tastte het stadsbestuur, wellicht vanwege een grotere publieke uitstraling, diep in de beurs voor de aanschaf van een van de laatste klokkenspellen van Pieter Hemonij. Gerbrands zeventienjarige zoon Quirinus, inmiddels organist en klokkenist van Gorinchem, werd daarvoor door het stadsbestuur van Gouda aangetrokken als adviseur.

In zijn *Elementa musica* (1739) haalde de dan 84-jarige Quirinus herinneringen op aan zijn jeugdijaren, met name de rol van zijn vader als muzikleraar daarin. Gerbrand toonde zich een strenge en weinig genuanceerde leermeester in de beoordeling van zijn componerende land- en tijdgenoten en een enthousiast en evenzeer weinig genuanceerd oordeel over de contemporaine muziek van Italiaanse bodem. Wij laten Quirinus aan het woord:

Hier op moet ik gedenken dat myn vader, hebbende door liefhebbers, die in Italien hadden gereist, verstaan dat de musieck aldaar tot een veel hooger trap van volmaaktheid was geklommen, door kooplieden al de beste en nieuwste werken te Venetien heeft doen opkopen en met hare koopmanschappen doen herwaarts overvoeren. Deze waren d'eenigste die hem konden vermaken. En, wanneer ik daar na in myn jeugd zou musieck leeren, zo mogt ik anders geen boeken als deze gebruiken; waar mede dan myn gedachten wierden opgevult; 't welk van dien uitslag was dat ik geen andre lomperyen mogt hooren.

Het zou interessant zijn te weten welke werken Gerbrand uit Venetië liet komen. Aannemelijk is dat daaronder in ieder geval de composities behoorden die Quirinus in Hoofdstuk V van zijn *Elementa musica* noemt onder werken van de *Italiaansche Autheuren die van die tyd af dat de Bas-Continuo zyn begin heeft genomen, tot in de helft van de vorige eeuw toe*:

- Giulio Sante Pietro de Negri: *Grazie, ed affetti di musica moderna, a uno, due, e tre voci. Da cantare nel clavicordo, chitarrone, arpa doppia, & altri simili instrumenti; Opera quinta* (Milaan 1613)
- Rafaelo Rontani: *Le varie musiche a una, due, e tre voci per cantare nel cimbalo, o in altri stromenti simili con l'alfabeto per la chitarra spagnola* (Rome 1632)
- Nicolo Fontei: *Bizzarie poetiche poste in musica, dl. 2* (Venetië 1636)
- Claudio Monteverdi: *Madrigali guerrieri, e amorosi con alcuni opuscoli genere rappresentativo, chesarranno per brevi episodii frà i canti senza gesto, libro ottavo* (Venetië 1638).'

Gerbrand van Blankenburg stierf op 27 september 1707. Hij liet een *Onderwyzynghe voor de handtfluyt* (Instructie voor de blokfluit) na, gepubliceerd in 1654 door de Amsterdamse muziekuitgever Paulus Matthijsz.

Quirinus van Blankenburg

In het leven van Quirinus van Blankenburg (Gouda 1654-1739 Den Haag) voerden muziek en wetenschap een ongelijke strijd om voorrang. Al in zijn vroegste jaren tekende dat zich af. Dat bewoog zijn ouders, Gerbrand en Marije Paridaens, ertoe om hem, naast de intensieve en brede muziekleiding door zijn vader, rond zijn tiende te plaatsen op de Latijnse School van Gouda.

Deze studieuze start weerhield zijn ouders er overigens niet van om hun vijftienjarige zoon toe te staan de vrijgekomen organistplaats aan de Remonstrantse Kerk van Rotterdam te vervullen. Ook daar speelde het begeleiden van psalmen een grote rol in de benoeming. De beschikbare bronnen bieden weinig informatie over zijn Rotterdamse jaren. Een nieuwe benoeming als organist en klokkenist van Gorinchem in december 1674 laat echter geen twijfel over zijn muzikale capaciteiten.

Ook de Gorinchemse bronnen bieden weinig of geen houvast over zijn organistschap. In de jaren 1676 en 1677 stonden zijn werkgevers hem toe om het Goudse stadsbestuur te adviseren over de aanschaf van een nieuw carillon van Pieter Hemonij. Zijn door Gouda gehonoreerde advies veroorzaakte bij de landelijke klokkenspecialisten heftige afkeuring van de jonge en in hun ogen onkundige adviseur. Die reacties bereikten een hoogtepunt in een pamflet, ondertekend door de klokkengieter zelf maar op initiatief van en waarschijnlijk geschreven door de Delftse organist en klokkenist Dirck Scholl mede namens diens collega klokkenisten Salomon Verbeeck en Michiel Nuijts uit Amsterdam. Quirinus reageerde op zijn beurt met een – helaas verloren gegaan – contra-pamflet. Maar zijn naam was gevestigd, niet alleen als klokkendeskundige maar vooral als muzikale nieuwlichter.

Merkwaardig genoeg toonde Quirinus kort daarna voor het eerst zijn haat/liefde verhouding met zijn beroep door in 1679 ontslag te nemen in Gorinchem en zich in te laten schrijven als rechtenstudent aan de Leidse Universiteit. Zijn oorspronkelijke studiekeuze wisselde hij al na een jaar met die van de medische wetenschap. Daarnaast volgde hij gretig bijvakken als filosofie, chemie en wiskunde.

In 1682 verliet hij de Leidse Academie zonder licentiaat maar met de zelfgekozen opdracht om zijn leven te wijden aan een onderzoek naar de elementen van de muziek en de principes en regels van de Italiaanse basso continuo-stijl. Zijn vader zal met een dubbel gevoel kennis hebben genomen van die keuze: trots wellicht met de door hem gevoede en ingeslepen liefde voor de nieuwe Italiaanse muziek maar zorg ook over de weinig beroepsgerichte en minder profijtelijke keuze voor een wetenschappelijke carrière.

Na een korte terugkeer in Gouda, verhuisde Quirinus in 1684 naar Den Haag. Hij had overwogen dat zijn toekomstperspectief van onderzoek, componeren, adviseren en lesgeven minder mogelijkheden zou bieden in het kleinburgerlijke Gouda in vergelijking met de Hofstad. In hoeverre die gedachte mede door zijn contacten met Christiaan Huygens was opgekomen is onzeker. Wel begreep hij, na enkele jaren van losse speelbeurten, vervangingen van tijdelijk absente organisten en waarschijnlijk financiële ondersteuning van zijn vader, dat zijn middelen ontoereikend waren om op die voet door te gaan. Toen hij Catharina Guise ontmoette en trouwplannen maakte, solliciteerde hij dan ook in 1687 naar de vrijgekomen organistfunctie aan de Haagse Waalse Kerk, de voormalige Hofkapel. Op 20 maart van dat jaar werd hij benoemd.

De Waalse kerken behoorden tot de Nederduits Gereformeerde Kerk en daarmee onder de bezoldiging van de Haagse overheid. De kerkdiensten werden gehouden in de Franse taal, een taal die Quirinus van huis uit beheerste. De Haagse Waalse Kerk werd bezocht door adellijke families en aan adel en overheid gelieerde binnen- en buitenlandse functionarissen. Voor Quirinus een unieke kans om in het verlengde van zijn organistfunctie in contact te komen met een publiek waar muziek en klavecimbelspel in opvoedkundige zin en als divertissement vanzelfsprekend waren. Een kans ook om daarnaast zijn onderzoek naar de basso continuo weer op te nemen c.q. te vervolgen en een inkomen te verwerven dat het mogelijk maakte een gezin te onderhouden.

Zijn contacten met de families Van Wassenaer en Bentinck, en andere hoogwaardigheidsbekleders leidden tot een profijtelijke lespraktijk en een gereede aanleiding tot componeren, niet alleen van direct lesmateriaal maar wellicht ook op publieke uitvoering gerichte composities. Het kan zijn dat Quirinus zijn financiële uitgangspositie overschatte of zich meende te moeten meten met de habitus van zijn fortuinlijke leerlingen maar kort na zijn aanstelling begon een kennelijk onbeheersbaar proces van het maken van schulden, aflossen daarvan en opnieuw schulden maken, dat zijn leven zou tekenen. Het wonderlijke was wel dat er, gedurende zijn hele leven, personen, ook werkgevers, waren die hem tijdig wisten te redden van een bankroet.

In 1699 ruilde Quirinus zijn betrekking aan de Waalse Kerk in voor een aanstelling als eerste organist van de Nieuwe Kerk, waarmee zijn traktement van 150 gl. een sprong maakte naar 700 gl. per jaar. Ondanks dat waren in 1707 zijn schulden zo hoog opgelopen dat hij een regeling moest treffen met zijn nieuwe werkgever. Die kwam er op neer dat deze zijn schulden aflosten tegen een jaarlijkse inhouding op zijn traktement tot de afgeloste schulden zou zijn terugbetaald. Die regeling was voor Quirinus aanleiding zijn gekorte salaris te compenseren met het (ver)bouwen c.q. verkopen van klavecimbels en klavichords. In zijn in 1739 te

verschijnen *Elementa musica* beschreef hij uitvoerig zowel de eigenschappen van de toenmalige bouw en klankkwaliteiten in het raam van zijn voorgenomen c.q. uitgevoerde ‘verbeteringen’. Quirinus’ beschrijvingen zijn van uitzonderlijk belang voor onze kennis van toetsinstrumenten in de zeventiende eeuw. Voor Quirinus zelf bleef het verwachte rendement uit.

In 1712 waagde Quirinus voor de tweede maal een poging het organistambt de rug toe te keren en zijn onderzoek voort te zetten. De kans deed zich voor toen de werkloze maar ervaren organist uit Geertruidenberg, Hubert Ramp, zich als leerling aanmeldde. Quirinus’ voorstel was dat hij zou aftreden als organist ten gunste van Ramp, tegen de helft van zijn traktement. De tweede helft daarvan bleef dan ter beschikking van de afgetreden organist. Het plan kwam zelfs niet aan het begin van uitvoering omdat Ramp voortijdig Den Haag verliet om organist te worden in Zutphen.

Een jaar later werd Quirinus op grond van een aanbeveling van zijn eerdere leerlingen, Johan en Unico van Wassaer, verzocht muzikleraar te zijn van de 15-jarige erfprins van Württemberg-Stuttgart, Friedrich Ludwig. De erfprins was van plan circa anderhalf jaar in Den Haag te vertoeven om kennis te maken met verwante adel en de cultuur en politieke structuur van de Republiek. Daarnaast was hij een groot en talentvol liefhebber van muziek.

De negentien maanden van de erfprins waren voor Quirinus financieel profijtelijk en boden hem tevens de gelegenheid zich als componist te presenteren met twee cantates. De belangrijkste daarvan is de cantate ‘l’Apologie des femmes’, een werk voor zangstem, strijkers en basso continuo, waarin hij zijn compositietalent toonde en blijk gaf van zijn meesterschap in het gebruik van de basso continuo- stijl. Deze cantate werd en wordt nog steeds met succes uitgevoerd op de kleine en grote muziekpodia in binnen- en buitenland. Het tweede werk was een kerstcantate voor zangstem, blokfluiten en basso continuo. Tevens schreef Quirinus voor de erfprins een groot aantal bewerkingen voor klavecimbel c.q. voor zangstem en basso continuo. De omvang van het aantal voor de erfprins geschreven muziekwerken doet meer dan vermoeden dat Quirinus, alleen al in dienst van zijn muzikleerlingen, veel meer composities moet hebben vervaardigd dan tot op heden bekend zijn.

Een derde poging in 1719 om tijd te winnen voor zijn onderzoek slaagde wel, zij het onder minder gunstige condities dan het vermeende contract indertijd met Hubert Ramp. Het plan was in principe hetzelfde. Ditmaal was opnieuw een leerling, Frans Pitton, degene die ten gunste van zijn leraar de hele organistfunctie tegen minder dan een derde van het jaartraktement over zou nemen. Het bestuur ging akkoord met de regeling die overigens financieel veel minder gunstig voor Quirinus verliep dan het voormalige plan. De reden

was dat hij opnieuw aanzienlijke schulden had gemaakt, waarvan de oplossing door hem en zijn werkgevers in het totaalplan werden betrokken. Het resultaat was dat Quirinus tijd won om zijn onderzoek af te ronden maar te weinig geld om die extra tijd alleen daarin te steken.

Hiermee zijn wij aangeland in de laatste en meest creatieve periode van Quirinus’ leven. Een gelukkig gesternte bracht hem in kennis met de jonge Graaf Willem Bentinck, eerst als klavecimbelleerling en later als zijn mecenas die de publicatie van zijn composities waaronder het *Clavicimbel en Orgelboek* (Den Haag 1732 en 1745), het traktaat over de basso continuo *Elementa musica* (Den Haag 1739) en *Duplicata ratio musices* (Den Haag 1733), een suite voor solo-klavecimbel bij gelegenheid van het huwelijk van de Princes Royal van Engeland met Carel Hendrick Friso, Prins van Oranje, mogelijk maakte. Enkele maanden na het verschijnen van zijn levenswerk *Elementa musica* overleed Quirinus van Blankenburg, de laatste en belangrijkste musicus van het geslacht, op 12 mei 1739.

Van Quirinus van Blankenburg zijn bij naam dertien werken bekend, waaronder elf composities en twee muziektheoretische geschriften. Van al de werken zijn er acht in druk of manuscript waaronder zeven composities en een muziektheoretisch geschrift, feitelijk beschikbaar.

De publicatie van Quirinus van Blankenburgs traktaat over de basso continuo betekende tevens een bekroning van de ambities van zijn vader Gerbrand en oudoom Jacob. Daarmee werd hun fascinatie voor de vroege en hoog-barokke Italiaanse monodie afgerond met een werk dat tot doel had het vaderlandse muziekleven in de stijl en op het niveau te brengen van de *Musica Nova*.

Proloog

Blankenberge naar een prent uit
Le Roy: Verheerlykt Vlaanderen
(Den Haag 1730)

Hoofdstuk 1

De vroegste Van Blankenburgs

1.1

Blankenberge

*Uit waterhelden, 's mans voorouderen, gestorven
Op 't bed van eer, ter zé, ten dienst van 't vrije land.*

Samuel Sylvius: 'Zang en speel-kunde op gewisse gronden en regelen,
van den heer Quirinus van Blankenburg' (uit: Gedigten, 1679)

De reformatie van het Brugse Vrije waartoe Blankenberge behoort kent een lange en pijnlijke voorgeschiedenis die eindigt in 1578 met het uitroepen van de Calvinistische Republiek Brugge.² De feitelijke afronding van het proces vindt plaats op 6 september 1581 met de uitzuivering van de magistraat.

Een en ander is niet zonder slag of stoot gegaan. Vanaf de winter 1563/1564 signaleert de Spaanse overheerser religieuze opstandigheid in de strategisch belangrijke kuststreek. Na het aantreden van de hertog van Alva, gestuurd om de opstand neer te slaan, doorkruisen legerbenden het Vrije. Plaatselijke overheden worden verplicht een militaire kustwacht in te richten, die overigens, vanwege de met de rebellen sympathiserende bevolking, nauwelijks effect heeft. De troepen die door Alva naar Blankenberge worden gedirigeerd, weigeren de stad binnen te trekken vanwege de ellende die daar heerst en het slechte logies dat hen wacht, en verblijven ver van de kust in het binnenland. De tegenstand stelt weinig voor en maakt het de Watergeuzen gemakkelijk in de jaren na 1571 enkele landgangen uit te voeren.³

Claes Quirijnsz van Blankenburg

Handtekening van Claes Quitjnsz van Blankenburg (circa 1595)

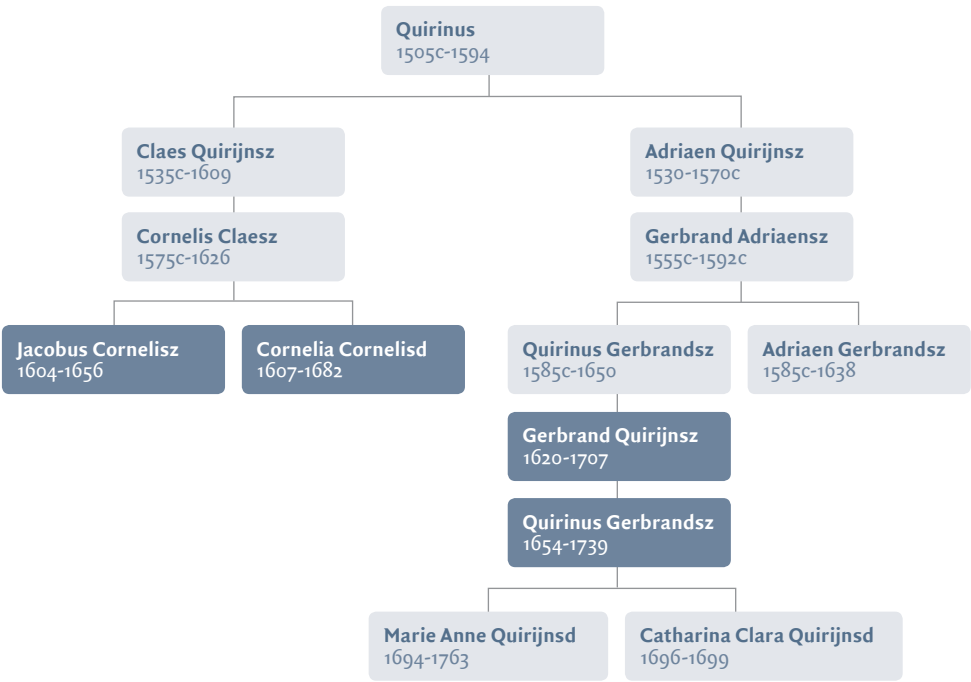
In die jaren ontvluchten Quirinus, zijn gezin en met hen vele anderen het bedreigde Blankenberge. Quirinus, de stamvader van de Van Blankenburgs, kennen wij slechts bij zijn voornaam. Hij zal rond 1520 geboren zijn en heeft twee zonen, Adriaen en de jongere Claes. Aangekomen in de Noordelijke Nederlanden strijden zij mee aan de bevrijding van mogelijk Noord-Hollandse of West-Friese steden zoals Medemblik in 1572.⁴ Een en ander

valt af te leiden uit de hierboven geciteerde regels van dichter-biograaf Sylvius. Volgens diezelfde regels hebben niet alle familieleden de bevrijding van het land overleefd; wel Quirinus, zijn zoon Claes en kleinzoon Gerbrand, de zoon van Adriaen.

1.2

Schoolmeesters, predikanten en musici

In de bevrijde delen van de Noordelijke Nederlanden leidt de overgang naar de gereformeerde leer al snel tot een acuut gebrek aan predikanten en in de rechte leer opgeleide schoolmeesters. De vanwege godsdienstige dreiging en economische omstandigheden uit de zuidelijke gewesten gevluchte predikanten en schoolmeesters vinden dan ook een warm onthaal in 't vrije land.

Verkorte stamboom van de Van Blankenburgs

Den Burg, Texel, ets/gravure van Theodorus de Roode (1753)

Onduidelijk is waar stamvader Quirinus zich na de oversteek vestigde. Bij zijn overlijden in 1594 blijkt hij woonachtig in het kustplaatsje Monster bij Den Haag. Op grond van het plaatselijk leenregister heeft hij de beschikking over een aanzienlijk stuk grond, de helft van 4 hond land en van 4 morgen 1 hond land.⁵ Volgens de registers van 1615 en 1621 is het leen nog in gedeeld bezit van zijn erfgenamen.

De eerste Van Blankenburg die wij in Noord-Nederlandse bronnen tegenkomen is Claes Quirijnsz. Het is 3 oktober 1575 en de Particuliere Synode van de Noord-Hollandse gemeenten vergadert in Enkhuizen. Rond één uur in de middag is de synode aangekomen bij agendapunt 13 onder het kopje Die van Wervershoeff solliciteren om een dienaar.⁶ De kerkenraad van het West-Friese Wervershoof verzoekt ene Bernardus N., of Claes Quirijnsz, schoolmeesters te Medemblik, te beroepen tot predikant. De synode besluit: dewylen geen van beyden geexamineert is noch tot dienaeren toegelaeten en syn, is by den broederen eendrachtlich besloten, dat geen van beyden voer dese tyt geroepen werde ter tyt toe, dat zy legittime sullen syn geexamineert ende toegelaeten. Wervershoof wordt een andere predikant toegezegd en Claes Quirijnsz bereidt zich onder de hoede van Leonardus Panhuysen, predikant van Medemblik, voor op zijn predikantenexamen.⁷ Rond datzelfde jaar trouwt hij met Gerritje Cornelis. Zij zal hem een zoon schenken die zij Cornelis noemen en een, niet bij naam bekende, dochter.

Gezicht op Monster, ets door Roelant Roghman (1637)

Vóór zijn beroeping treffen wij Claes nog een enkele maal aan in de notulen van de particuliere synoden. Zo lezen wij in het verslag van de synode van Hoorn van 18 maart 1577 een verzoek van de burgemeesters van Medemblik om schoolmeester Claes Quirijnsz toe te staan om den cathecismus te prediken ende hem alzo te oefnen, tot dat hij volcoemelyck aldaer, zoo die gaven hemlieden gevallen, tot een dienaar aengenomen te wesen. De broeders van Noord-Holland willigen het verzoek in mits hij daadwerkelijk examen zal doen.⁸ In 1580 gebeurt dat en wordt Claesz Quirijnsz beroepen als proponent te Haringhuizen.

In de periode dat Claes zich voorbereid op het ambt van predikant, doet in Texel zijn neef Gerbrand Adriaensz van zich spreken. Voor het eerst is dat op 24 januari 1577. Op die dag wordt op het kantoor van de Classis Alkmaar, waartoe Texel behoort, een brief ontvangen waarin de kerkenraadsleden verklaren ene Theodoricus, predikant te Emden, niet te beroepen. Een van de ondertekenaars is Garbrant Adriaensz, ouderling in Den Burg.⁹

1.2.1

Texel

In de notulen van synodes in Noord-Holland en West-Friesland wordt regelmatig gewag gemaakt van problemen rond het verkrijgen van een predikant. Texel heeft in dat opzicht een extra probleem. Het door de Gecommitteerde Staten van het Noorderkwartier vastgestelde predikantsalaris is voor de eilandbestuurders een te zware last. Daarenboven biedt de geïsoleerde positie van het dunbevolkte eiland weinig perspectief.¹² Tot 1583 zal Texel aangewezen zijn op tijdelijke of rondreizende predikanten.¹³ Wanneer in 1579 de synode opnieuw geen uitzicht weet te bieden op een structurele oplossing, wordt het de gemeente toegestaan tijdelijk ouderling Gerbrand Adriaensz te beroepen.¹⁴

Blijkens het synodeverslag van 15 juni 1579 in Amsterdam worden de aanwezige classes-vertegenwoordigers verzocht tot behulp van Gerbrant Ariaensz van Texel een financiële bijdrage te leveren.¹⁵ De staande vergadering bijeengegaarde opbrengst bedraagt 104 gulden. Die van Edam, Monnikendam en Purmerend zeggen niets concreet toe maar beloven wel naar vermogen bij te dragen. Ondanks deze ondersteuning neemt Gerbrand binnen een jaar ontslag en wordt opgevolgd door Tjalle Tullius. Ook deze vertrekt na enige maanden en dat is voor de Texelse ouderlingen en diakenen aanleiding om de proponent van Haringhuizen, Claes Quirijnsz, te benaderen.

Deze is, wanneer in 1581 Texel een beroep op hem doet, maar al te genegen positief te reageren.¹⁶ Al kort na zijn aantreden in Haringhuizen zijn ook daar problemen ontstaan rond de betaling en de hoogte van zijn honorarium. De Texelse overheid is er blijkbaar in geslaagd de financiële randvoorwaarden te verbeteren. Op 17 april lezen wij in het verslag van de synode te Enkhuizen: is verhandelt de saecke aengaende die beroepingen van Texel op Claes Crynssz, dienaar des godlycken woerts tot

De geschiedenis van de reformatie van het eiland Texel begint in maart 1571 wanneer Lancelot van Brederode, viceadmiraal van de Watergeuzen, met een vloot van 34 schepen het Marsdiep binnenvaart en achter Texel voor anker gaat. Een troep van tussen de 140 en 150 man komt op zondag 25 maart aan land en trekt enkele dagen plunderend over Texel. Zij hebben het voorzien op alles wat met de katholieke eredienst te maken heeft. Albert Aemkers, plaatsvervangend secretaris van Texel, getuigt dat zij met een duivelsche razernij waren beziel, want des zondags 's morgens op het hoogfeest van Maria Boodschap deden zij met omtrent 140 of 150 man een lantgange en verbranden terzelter tijt een huys bij Hogerberch ende spolieerden de kerck van den Burch al dat haer diende ende sancten ende sancstinnen overhoop in den toorn van de kercke geleyt, gelijckelijck verbrant; ende op huyden den XXVI hebbense ... 't Augustijnenklooster bijna geheel verbrant, ende een out man in de lantgange dootgeslagen ... ende opten XXV Maerte zijn twee van de vianden gegaen aen de Westen ende Hoern in de kercken ende hebben haer wil met diversche instrumenten in de kercken gebruyt, smijtende ende nemende 't geen haer diende ... ende hebben gerovet ende gebrant opten Burch totten XII uren in de nacht...¹⁰

Na de gewelddadige ‘beking’ blijven nog vier rooms-katholieke priesters op het eiland achter. Deze laten per brief de synode weten dat zij zich inmiddels hebben bekeerd tot de nieuwe gereformeerde religie en stellen voor hun voormalige taak als predikant voort te zetten. De synode gaat akkoord onder de voorwaarden dat zij openlijk hun dwaling in leer en leven herroepen, hun huisvrouwen openlijk en voor het oog van de gemeente trouwen en tenslotte middels een behoorlijk examen aantonen dat zij tot de dienst bekwaam zijn. Frans Adriaensz Falckoech, voormalig pastoor van Den Burg, bekeert zich onder deze voorwaarden.¹¹

De heerlijkheid Schagen omvat de plaatsen Schagen, Barsingerhorn, Haringhuizen, Kolhorn en later ook Burghorn. Ten tijde van de hier beschreven gebeurtenissen is Aelbrecht van Beijeren Heer van de heerlijkheid. Anders dan in andere Noord-Hollandse steden en dorpen, waar de Gecommitteerde Staten en de plaatselijke overheden de dienst uitmaken, is binnen de heerlijkheid de Heer de enige autoriteit die beslist over bijna alles, inclusief benoemingen en honoraria van publieke ambtenaren, waaronder schoolmeesters en predikanten.

*Harinchuysen, ende daerover gepronincieert, dat Claes Crynssens by syn gemeente tot Harinchuysen blyfen sal...*¹⁷ Texel krijgt in plaats van Claes Quirijnsz, Petrus Henrici toegewezen.¹⁸

Het eiland heeft echter zijn zinnen gezet op Claes Quirijnsz en legt zes maanden later opnieuw de zaak voor aan de synode, ditmaal te Alkmaar.¹⁹ De uitkomst is opnieuw voor Texel negatief: *Is geresolveert van den synode, dat Claes Quyrinssz blyven zal tot Harinchuysen op dese conditien, namelyck soo syne gemeynte een vierendeel jaers in zyne alimentatie nyet versiet, dat hy alsdan op zyne vrye voeten zal gestelt zyn om te moegen gaen by advyse des classis, daer hy versocht sal mogen worden.*

Ook de door Claes naar voren gebrachte problemen rond zijn honorering zijn voor de synode vooralsnog onvoldoende en zij verwijst de kwestie naar het classisniveau, dus naar Alkmaar. Tot april 1583 blijft het stil rond de zaak. Op 30 april schrijven de ouderlingen en diakenen van Den Hoorn een brief aan de classis, waarin zij ondersteuning vragen bij het verkrijgen van Claes Quirijnsz.²⁰ De Heer van Schagen, melden zij, heeft toegezegd hem voor drie maanden uit te lenen maar weigert zich aan zijn woord te houden.

De synode van de Noord-Hollandse gemeenten te Amsterdam bemoeit zich een maand later, op verzoek van de classis, opnieuw met de kwestie en zendt Joannes Andelius, predikant te Wormer en Jisp, als afgevaardigde naar de Heer van Schagen, die in Den Haag verblijft.²¹ Deze geeft nogmaals te kennen dat de gemeente van Haringhuizen de dienst van Claes Quirijnsz niet kan ontberen. Om een ons onbekende reden blijkt Aelbrecht van Beijeren later dat jaar te zijn gezwicht en krijgt Texel alsnog zijn gewenste predikant.²²

Zoals blijkt uit diverse getuigenissen is Claes Quirijnsz een gerespecteerd en gewaardeerd predikant. De verontwaardiging bij de kerkenraad is dan ook groot wanneer in 1589 ene Jan Jansz Schoenmaker een brief naar de classis zendt met lasterlijke aantijgingen aan het

adres van de predikant en des te groter wanneer wordt geconstateerd dat Mattheus de Recht, tijdelijke predikant van Den Burg, de feitelijke auteur is.²³ Bovendien is de brief, buiten de kerkenraad om, rechtstreeks aan de classis in Alkmaar gezonden. De meest concrete beschuldiging in het schrijven is dat Claes Quirijnsz zich meer inspant om *eenen afgodendienaar en eenen valschen mispaap uit de gevangenis te verlossen* dan om de belangen van zijn gemeenteleden te behartigen. De classis heeft intussen ingestemd met het verzoek van de Texelse kerkenraad twee visiteurs te zenden om de aanklacht te onderzoeken. Wat Mattheus de Recht betreft acht de classis zijn gedrag terzake voldoende reden om hem te ontheffen uit zijn ambt en uit te sluiten van de classis. De kerkenraad van Den Hoorn ziet zich, ten behoeve van het onderzoek, genoodzaakt een lovende attestatie op te stellen over leer en leven van hun predikant.²⁴ Deze wordt na de visitatie volledig gerehabiliteerd, waarna in mei 1591 een acte van verzoening tot stand komt tussen beide kampen.²⁵ De kerkenraad besluit op 22 september 1591 de onverkwikkelijke periode met een brief aan de classis, waarin zij synode en classis bedanken voor het mogen behouden van Claes Quirijnsz.²⁶

Gerbrand Adriaensz’ handtekening onder deze brief aan de classis is tevens zijn laatst gevonden levensteken.²⁷

1.2.2 Monster

In 1594 overlijdt in Monster Claes Quirijnsz’ vader. De verantwoordelijkheid voor nabestaanden en goederen waaronder het leenrecht van een stuk land zijn reden voor Claes om te solliciteren naar de vrijgevallen predikantplaats van Monster. In een brief aan de classis van Alkmaar van 15 juni 1594 meldt de kerkenraad van Monster dat Claes Quirijnsz zich voorgaande Pinksteren met *drye predicatien* heeft laten horen. Vervolgens hebben een predikant uit de classis van Den Haag en twee ouderlingen van Monster op 25 juni in de kerk van Den Hoorn nogmaals zijn gave van het woord mogen beluisteren en dat als *seer pryselick* beoordeeld. Zij verzoeken de classis van Alkmaar hun vrije beroeping te wettigen en te bewilligen dat Claes Quirijnsz kan worden aangesteld als hun predikant. De classis honoreert het verzoek en met ingang van 11 juli treedt Claes Quirijnsz in functie. In de enkele bewaard gebleven brieven ondertekende Claes Quirijnsz zijn patroniem met de geografische toevoeging ‘van Blanckenburch’. Vanaf zijn intrede als predikant van Monster nemen hij en zijn nazaten de toevoeging aan als familienaam.

Bijna zeven maanden later, 13 februari 1595, verzoeken de ouderlingen van het Texelse Den Hoorn per brief aan de Classis van Alkmaar in te stemmen met het beroepen van een nieuwe predikant. Een verklaring van de tijdspanne tussen Claes Quirijnsz' vertrek en dat verzoek verwijst naar de verwachting en wellicht geliefde pogingen om de geliefde predikant te behouden c.q. terug te doen keren. Een en ander moge blijken uit een fragment van het schrijven: *Als hoe dat wij (godt betert) alhier op onse dorpe ende ghemeente berooft zijn van onsen dienaar des H. Godtlijcken woorts die eenen langhen tijt te weten ontrent VII jaren bij ons gestaen heeft ende op een ander plaetse beroepen zijnde ende hij die selve beroepinghe accepterende hebben wij hem niet connen langher tegen zijn sinnelickheit ende uijt sijns vaders lant houden, niet sonder ons groot leetwesen, doch in christelicker vrede ende eenicheijt van ons gescheijden...*³¹

Het archief over de jaren tussen 1594 en 1610 van de gereformeerde gemeente van Monster is, evenals dat van de classis Den Haag, vrijwel geheel verloren gegaan. Wel bieden de synodeverslagen van Zuid-Hollands gemeenten enige informatie over Claes Quirijnsz' activiteiten. Zo verschijnt hij namens de classis Den Haag regelmatig in vergaderingen van particuliere synodes als visitator van de classes van Hollandse steden.³² In de betreffende verslagen komen wij hem tegen onder fraaie naamvarianten als Nicolaus Quiringius, Nicolaus Querini en Nicolaus Quirinton.³³ In het classisboek van Den Haag wordt hij in het jaar 1609 vermeld als één van de predikanten *dewelcke int proponeren* (beoordelen van voor de eerste maal te beroepen predikanten) *gesonden sal worden*.³⁴

Tussen 2 augustus en 7 september 1609 sterft hij.³⁵ In het classisboek wordt zijn overlijden kort en bijna terloops gemeld: *Alsoo Claes Quirincksz dienaar des g. woorts tot Monster deser werelt is overleden, soo hebben de broederen ordre gestelt datten dienst daer mogen waergenomen werden*.³⁶

1.2.3 Nakomelingen

Cornelis, Claes Quirijnsz zoon, wordt in de trouwlegger van de Grote Kerk in Den Haag bij zijn ondertrouw genoteerd als *Cornelis Claesz schoenmaecker van Monster*.³⁷ Rond 1590 zal hij in de leer zijn gegaan bij een meester schoenmaker in Den Hoorn op Texel waar zijn vader predikant is. Mogelijk is deze meester Jan Jansz Schoenmaker, dezelfde die Matheus van Recht een lasterlijke brief laat schrijven over Cornelis' vader en daarin blijk geeft op de hoogte te zijn van diens handel en wandel. In Monster voltooit Cornelis zijn opleiding en verhuist rond de eeuwwisseling van 1603 naar Den Haag waar hij trouwt met Grietje Westerbaen. Hun kinderen,

Jacob en Cornelia, blijken te beschikken over een groot muzikaal talent en worden daarmee de eerste generatie musici Van Blankenburg.

Op Texel laat Gerbrand Adriaensz bij zijn overlijden vier kinderen na, Adriaen, Quirinus, Joanneke en Grietje. Beide broers zijn schoolmeester van beroep, Adriaen in Den Burg, Quirinus in De Waal. In 1619 ondertekenen zij de Formulieren van Enigheid in Alkmaar, waarmee zij beloven op straffe van ontslag, de leer en de Heidelbergse catechismus van de gereformeerde kerk te praktiseren en 'in te scherpen' bij de jeugd.³⁸

Op 2 oktober 1618 wordt Adriaen Gerbrandsz door het Hof van Holland in Den Haag geadmitteerd als notaris en in februari 1630 benoemd tot secretaris van Texel, de hoogste ambtelijke functie van het eiland.³⁹ Vanaf dat jaar zullen ook de nazaten van Adriaen en Quirinus zich de familienaam Van Blankenburg eigen maken.

Quirinus Gerbrandsz, grootvader van de hoofdpersoon van deze monografie, wordt in het hoofdgeld-kohier van 1622 aangeslagen als *Quijemp Garbrants, drie personen*.⁴⁰ Hij is dan weduwnaar en zijn gezin bestaat naast hemzelf uit een zoon Gerbrand en dochter Maria. Quirinus maakt een minder imposante carrière dan zijn oudere broer en blijft tot zijn dood schoolmeester in De Waal. Zijn zoon Gerbrand kiest voor de muziek en zal rond zijn vijftiende in de leer gaan bij zijn oom, Jacob van Blankenburg uit Den Haag, in die tijd stadsorganist van Dordrecht.

Wij ondergeschreven Rector ende schoolmeesters des stadts ende classis van Alckmaer verclaren oprechtelick in goeder conscientie voor den Heere met dese onderteekeninghe, dat wij van herte gevoelen ende geloven, dat alle die articulen ende stucken der leere in dese confessie ende catechismo der Nederlandsche gereformeerde kercke begrepen, mitsgaders de verclaeringhe over eenige poincten derselver leere in de nationale synode tot Dordrecht gestelt anno 1619, in alles met Godes woort overeencomen. Beloven derhalven, dat wij die voorseijde leere getrouwelick sullen voorstaen, ende de jeucht na eijsch onser beroepinghe ende haer begriip, naerstelick inscherpen, op pene, dat wij hiertegen doende van onsen schooldienst sullen ontset werden.

A. Gerrebrantsz,
den Burg op Texel

Queringh Gherrebrantszoon, de
Wael op Texel

Deel 1

De jaren van Jacob en Cornelia

1604 - 1656

De Grote Kerk van Dordrecht, tekening van Jan van Goyen (1640)

Hoofdstuk 2

Leerjaren

Rond de eeuwwisseling verlaat Claes Quirijnsz' zoon, Cornelis van Blankenburg, het predikantenhuis in Monster en vestigt zich als meester schoenmaker in Den Haag. Op 2 februari 1603 trouwt hij in de Grote of St. Jacobskerk met Grietje Westerbaen, dochter van lijndraaier Jacob Westerbaen en Erckgen van Issel.¹ Circa 1604 wordt Jacob geboren en drie jaar later Cornelia.² Op 2 maart 1607 verhuist het gezin naar het huis en schoenmakerij Het Voetboochje op de hoek van de Oude Molstraat en de Nobelstraat.³ Gijsbert de Cretser schetst in zijn *Beschrijving van 's-Gravenhage* (1711) de Oude Molstraat en directe omgeving: de Oude Molstraat, de Papestraat, de Nobelstraat en de Torenstraat, kan men wel mede onder de voorname straten van den Hage tellen, als waarvan de voornaamste en onder andere de Nobelstraat doorgaans met heel aanzienlijke huizen bebouwt, dog onder die in andere straaten noch al eenige huizen van neeringe vermengt zijn.

De Republiek beleeft in de eerste decennia van de eeuw roerige tijden. Tussen het geboortjaar van Jacob en 1625 wordt het land geteisterd door ernstige pestepidemieën.⁴ Sommige plaatsen verliezen bijna een kwart van hun bevolking aan de ziekte. In verband daarmee kondigt de Haagse magistraat strenge maatregelen af. Zo mogen kledingverkopers, omdat Godt de heer tot een rechtvaardige straffe dese plaatsen schijnt te dreijgen met pestilentie ende andere contagieuse siekten, niet van Delft naar Den Haag of vice versa reizen. Kooplui van buiten Den Haag zijn, wanneer in hun woonplaats de hete siekte heerst, niet welkom op markten. De najaarskermis wordt afgelast en loslopende honden moeten worden doodgeslagen.⁵ Tegelijkertijd woedt er een godsdienstige richtingenstrijd met politieke implicaties tussen remonstranten en contraremonstranten. Die eindigt in 1617 met een overwinning van de laatsten.

Aan het huis op de hoek van de Nobelstraat en de Oude Molstraat gaan deze gebeurtenissen niet ongemerkt voorbij. In 1610 sterven in Monster, mogelijk getroffen door de pestilentie, Cornelis' vader en zijn zuster. Cornelis zelf wordt in augustus 1615 ziek, ernstig genoeg om notaris Leonard Ketting een testament te laten opstellen.⁶ Cornelis overleeft echter het ziekbed.

De strijd tussen remonstranten en contraremonstranten laat het gezin van de schoenmaker ook niet onberoerd. De latere dichter, Jacob Westerbaen, oudste zoon van Grietjes broer, Jan Westerbaen, raakt als overtuigd remonstrant in ernstige problemen. Hij is bijna vijf jaar ouder dan zijn neef Jacob van Blankenburg en studeert, als bursaal van het Statencollege, aan de Leidse universiteit. Als gevolg van het verwerpen van de remonstrantse leer wordt hem het recht ontzegd zijn theologische studie in Leiden voort te zetten.⁷

Fragment plattegrond Den Haag (1616). De schoenmakerij en woning van Cornelis Claesz van Blankenburg en zijn gezin is het hoekhuis van de Oude Molstraat (linkerzijde) en de Nobelstraat (zie cirkel).

Over de toekomst van Jacob van Blankenburg, die waarschijnlijk al vanaf zijn geboorte blind is, zullen beide ouders zich zorgen hebben gemaakt. Zijn handicap maakt een opvolging in de schoenmakerij onmogelijk. Zoals zal blijken bezit hij technische vaardigheden maar het meest in het oog springt zijn muzikaal talent. In het milieu waarin hij opgroeit, wordt artistiek talent herkend en gewaardeerd. In de familie Westerbaen komen een dichter en twee kunstschilders tot wasdom en de familie van schoolmeesters en predikanten waaruit Cornelis van Blankenburg is voortgekomen, staat garant voor een opvoeding waarin muziek en muzikale ontwikkeling een belangrijke plaats innemen.⁸ Rond zijn vijftiende gaat Jacob in de leer bij stadsbeiaardier Jan Kelder en de organist van de St. Jacobskerk, Pieter de Voys.⁹

In het Den Haag van de jonge Jacob van Blankenburg is de Grote of St. Jacobskerk de enige kerk waar orgel en orgelspelen, na de overgang van katholieke parochiekerk naar reformatorisch godshuis, behouden zijn gebleven. Het orgel dateert uit 1549 en is gebouwd door Cornelis Gerritsz. In de navolgende jaren komt het onderhoud in handen van Pieter de Swart en vanaf 1600 in die van achtereenvolgens Albert en Gerrit Kiespenninck.¹⁰ De Jacobskerk is daarmee de enige plek in Den Haag waar een organist kan worden opgeleid en Pieter de Voys de enige leermeester met de nodige faciliteiten en bekwaamheden.¹¹ De Voys wordt in het jaar van Jacobs geboorte organist van Den Haag.¹² Zijn taak bestaat uit het orgelspelen voor en na de ochtend- en middagpreekdiensten op zon- en feestdagen en de woensdagse biddiensten.

De Jacobstoren beschikt al vóór 1539 over een klokkenspel. Wanneer op 29 december 1539 Kerk, toren en klokkenspel door brand worden verwoest vraagt de magistraat Karel V om financiële steun voor de herbouw. Eind 1542 is men daarmee gereed. In dat jaar verklaart Den Haag schuldig te zijn aan meester Heynrick Vabrie van Breda, wonende te Leuven, smit ende hoorlogemaker derselver stede, een bedrag van 1299 gulden voor het maken van een nieuw klokkenspel met een gewicht van 8660 pond.¹⁴ Het spel bestaat uit een voorslag en drie luidklokken met de namen, in volgorde van grootte, Salvator, Maria en Sint Jacob. Het klokkenspel moet, ondanks zijn beperkingen, een fraai spel geweest zijn. Petrus Montanus schrijft in zijn *Nederlandt ofte Beschrijvinge derzelver provincien ende steden* (1648): Binnen het begrip van den Hage is een schoone parochie-kercke, verciert met de wapenen van veel groote Heeren ende Ridderen, epitaphien ende heerlijke geschilderde glasen, hebbende eenen hoogen tooren met een soet geluidt der klokken ende voorslag der uren.¹⁵

De beiaardier laat de klokken klinken bij feestelijke gelegenheden, begrafenissen en rampen. Het luiden van de klokken, het onderhouden en versteken van het automatische speelwerk wordt door de Haagse magistraat op 27 oktober 1555 in handen gelegd van Jacob Kelder.¹⁶ Na zijn dood in 1590 wordt hij opgevolgd door zijn zoon Jan. Na diens overlijden in april 1625 vermeldt het Resolutieboek van Schout, Burgemeesters en Schepenen: Jacob Blanckenburch is aengenomen tot clockenstelder vande Grote Kerck alhier, in plaetse van Jan Jacobsz Kelder overleden, op een gage van 350 gulden.¹⁷

De werkzaamheden van de beiaardier en klokkensteller zijn voor een belangrijk deel technisch van aard, zoals het schoonhouden van uurwerk en klokken en de daarbij behorende mechaniek, het stellen van het uurwerk en het verrichten van kleine reparaties. Voor grotere reparaties c.q. specialistisch werk wordt door de klokkensteller samengewerkt met in dienst zijnde handwerkslieden zoals lijndraaier Jan Westerbaen of

Op een zondagochtend in mei 1624 bezoekt de Franse schoolmeester David Beck de Grote Kerk en schrijft daarover in zijn dagboek: Den 27e getempert weder als boven doch wat zoelder. Des morgens vroeg wert ick bezocht van Ruysschenburg ende zijn neve David de Moor boeckhouder tot Amsterdam pratende tezamen velerleys (tewyle ick mij kleede) van de religie, de letteren ende consten, ende gingen daernaer met malkander inde groote kerck ter predicatie, die Roseo dede uijt act. cap. 2 vers 29. De kerck uyt zijnde hoorden wy mr. Pieter den blinden organist op den orgel spelen de 50. psalm op verscheijdenen registers, ende deden daernaer een wandeling...¹³

externe deskundigen.¹⁸ In 1626 is dat Jacob van Eyck, de klokkenist van de Domkerk in Utrecht, die het aanzienlijke bedrag van 364 ponden en 17 schellingen ontvangt over 't leveren ende stellen van eenen nieuwen beyerstoel, langduyrige vacatien opten groote thoorn alhier int ordonneren van veele goede reparatien ende verbeternisse aent horlogie aldaer mitsgaders vereeringe aen hem ende zijnen dienaer gedaen.¹⁹

Voor bijna alle werkzaamheden dienen de 325 treden tellende trappen van de toren beklommen te worden. Jacobs vader begeleidt zijn zoon daarbij tot de fatale dag in het najaar van 1626, waarop hij zijn evenwicht verliest en een dodelijke val maakt.²⁰ De Heer van Goudriaan, naaste buur van de Van Blankenburgs, memoreert enkele jaren later: *Cornelis Claesz was vader van den blinden clockestelder ende orgelist tegenwoordigh tot Dordrecht wonende, hij soude sijn soon bij den clocken brengen ende viel ten trappen doot.*²¹ De burgemeesters verlenen Jacob, nu zijn vader hem niet meer kan begeleiden, dertig stuivers per maand voor het jongetje van Blanckenburch.²² In 1631 wordt Jacobs gage verlaagd van 350 naar 290 gulden.²³ Een mogelijke verklaring daarvoor is dat een deel van het werk, wellicht na een nieuw incident, wordt overgedragen aan een ander.

Het is aannemelijk dat Jacob, inmiddels volleerd organist, in toenemende mate genoeg krijgt van de weinig aan zijn talenten appellerende functie van beiaardier en verlangt naar een organistenplaats. Wanneer, na de dood van Gerbrand Valck, het organistschap van Dordrecht vacant komt, solliciteert hij en wordt op 11 december 1632 door de Dordtse Oudraad benoemd.²⁴ De thesauriers in Den Haag melden de betaling van Jacobs laatste traktement in de jaarrekening van 1633 en op dezelfde bladzijde de eerste betaling aan zijn opvolger als beiaardier en klokkensteller: *Mr. P. Alewijnsz de Voys de somme van twee hondert negentich ponden over een jaer sijnen gagie als beijerman.*²⁵ Tot zijn dood in 1654 zal Pieter de Voys de functie van organist en klokkenist combineren.

Jacobs zuster Cornelia heeft zich, eveneens onder leiding van De Voys, tot een begaafd klavecijniste ontwikkeld.²⁶ Haar begaafdheid zal door Johan van Beverwijck in zijn *Uitnemenheit des vrouwelicken geslachts*, verschenen in 1639 en herdrukt in 1643, hogelijk geroemd worden.²⁷ Onder het kopje *Poëteressen, ende degene, die in musijck, ofte dichten ervaren zijn geweest, ende daer in yet nieus gevonde hebben* roemt hij haar *uytnemende in de musijck, ende speelt seer meesterlick op d'instrumenten*. Een latere toevoeging aan het citaat: *...die alle uitstekende vernuften in beweging bragt en alle snaren tot spelen lokte*, maakt duidelijk dat Cornelia, behalve het klavecimbel, het spel op meerdere snaarinstrumenten waaronder de luit beheerst.²⁸ Haar talenten beperken zich niet alleen tot de muziek. Bij dezelfde Van Beverwijck lezen wij, dit keer onder *Groote gemeenschap van de poësy met de schilder-konst, ende degene, die in de selvige vermaert zijn geweest*: *Schildert in dese Stadt [Dordrecht] seer aerdigh Cornelia Blanckenburch, die oock in alle treffelicke hant-wercken wonderbaerlick ervaren is.*²⁹ In dezelfde rij van beroemde muzikaal en picturaal begaafde vrouwen treffen wij de namen Anna Maria van Schuurman en de zusters Anna en Tesselschade Roemer Visschers.

Eind december 1632 volgt de dan vijftwintigjarige Cornelia haar broer Jacob naar Hollands eerste stad, Dordrecht. Daar zal zij een sociale en artistieke ambiance aantreffen waarin haar talenten tot volledige ontplooiing kunnen komen en zij carrière zal maken als musicienne.

Hoofdstuk 3

Dordrecht

*O heerlijke maagd! Vorstin der ed'le steden
van 't machtig Holland, bron van wijsheid, die de rede
uw plaats geeft, als gij 't woord 't eerst van uw' zust'ren doet.
O moeder van de deugd, van kunst en hoge moed!
Beschutster van het land, verwinster in het strijen,
vreemaakster in geschil, en pronk der oude tijen,
sieraad der graven, en vertoonster van haar pracht,
bewaarster van het recht, schat van des oorlogs kracht!
Hoe blaakt mijn ziel, om u, naar uw waardij, te prijzen!
Maar wie kan u de eer, die gij verdient, bewijzen?*

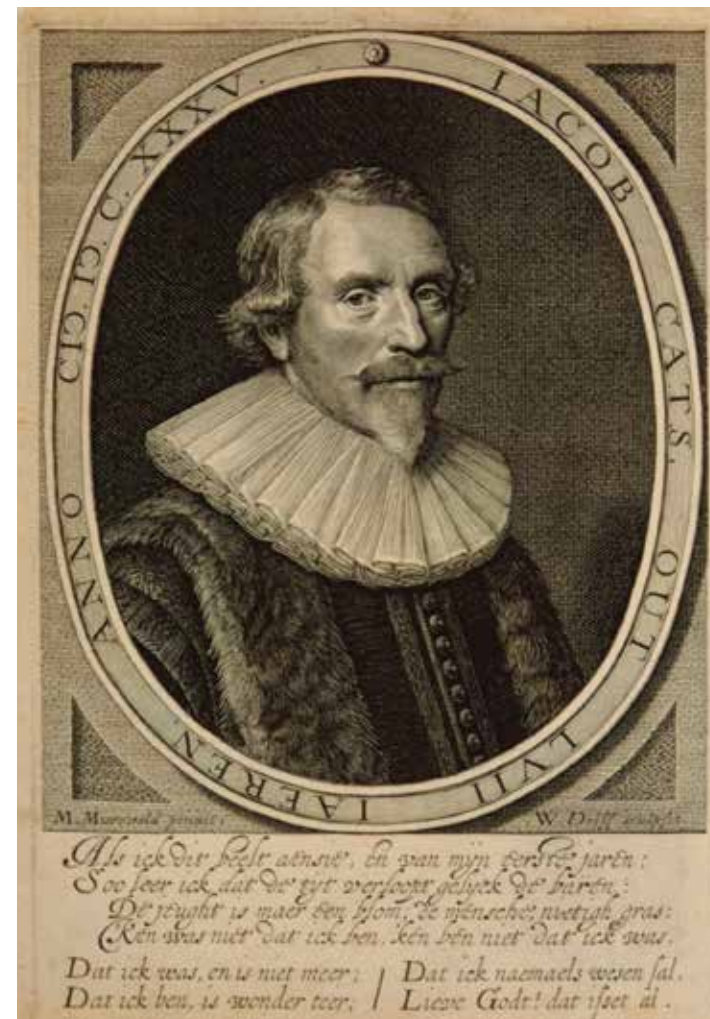
Jacob Lescaille (1652)¹

3.1

Hollands eerste stad

Van oudsher is Dordrecht een aanzienlijke stad. De gunstige ligging aan de Maas en de Merwe heeft de stad doen uitgroeien tot een belangrijk handelscentrum. Na 1620 begint Dordrecht als commercieel centrum zijn aantrekkingskracht te verliezen en zal definitief door Rotterdam van zijn leidende plaats verdrongen worden.² Als politiek centrum blijft Dordrecht belangrijk.³ Zo is er een aristocratische koopliedenelite ontstaan, die het bestuur van de stad in handen heeft. De Oudraad heeft feitelijk de macht. Voorzitter is een van de zittende burgemeesters.⁴ Aangezien de burgemeesters bij toerbeurt in functie komen, is in de praktijk hun macht beperkt. De schout, voor het leven benoemd door de Stadhouder, heeft de eerste plaats.⁵ Met hem vormen de negen schepenen en vijf raden het gerecht van Dordrecht, dat samen met ten hoogste veertig oudraden, dat wil zeggen oudburgemeester s en oudschepenen, de Oudraad uitmaakt.⁶ Op kerkelijk gebied voltrekken zich na 1572 weinig veranderingen. Van meet af aan heeft Dordrecht in politiek en kerkelijk opzicht een sterke calvinistische traditie opgebouwd.⁷ De bloeiende gereformeerde gemeente wordt door vijf predikanten bediend. Daarom is Dordrecht de geëigende plaats om de Generale Synode van 1618-1619, die de leerstellingen van de remonstranten veroordeelt, te herbergen. Ook de wetenschap deelt mee in de welvaart. In 1597 wordt de oude Latijnse school omgevormd in een Doorluchte Schole, daar-in de jongkheijd zoude leeren de Griekse en

Latijnse talen, als ook de beginselen der wijsbegeerte.⁸ De Illustere School maakt Dordrecht tot een cultureel centrum. Met geleerden als Franciscus Nansius, Anthonius Aemilius en Gerard Vossius ontwikkelt de stad zich tot een paradijs van const en een zetel der geleertheit, de tuin der muzen, zoals Margaretha van Godewijck, dochter van de praeceptor van de Illustere School, vol trots haar vaderstad roemt.⁹ Wellicht meer nog dan in andere steden zijn in Dordrecht dichtkunst en wetenschap met elkaar verwant. Rond Jacob Cats, in de jaren 1623 tot 1636 pensionaris, vormt zich een kring van geleerden, dichters en musici die in het Zwijndrechtse slot Develstein van drost Willem en zijn zoon Cornelis van Beveren bijeenkomt om gedichten te lezen en muziek te maken. Over deze bijeenkomsten zelf is weinig meer bekend dan de namen van deelnemers; onder hen die van Cornelia van Blankenburg.

Portret van Jacob Cats, gravure van W. Delff (1635) naar een schilderij van M. Miereveld

3.2

Uytnemende in de musijck

Cornelia en Jacob komen rond de jaarwisseling van 1632/1633 in Dordrecht aan. Met behulp van Jacobs nieuwe werkgever wordt huisvesting gevonden in de Wijnstraat. Jacob van Blanckenborch, huys van Abraham Stenijs, XII gulden schrijft de belastingontvanger in zijn kohier van 1633.¹⁰ De Wijnstraat en de Voorstraat, in de middeleeuwen de twee hoofdaders van Dordrecht, worden van oudsher bewoond door welgestelde burgers.¹¹ Een van hen, burgemeester Adriaen Blijenburg onderhandelt in 1622 met Jacob Cats over het aanvaarden van het pensionarisambt in Dordrecht.¹² Wanneer deze daar in 1623 arriveert vindt hij direct aansluiting bij 'de Develsteinse kring'. Gestimuleerd door Cats vormen Dordtse dichters, musici, geleerden en andere kunstenaars een hecht gezelschap dat frequent bijeenkomt in het slot.¹³ Het gezelschap, dat door historici later de Develsteinse kring wordt genoemd in een niet geheel terechte vergelijking met de Muiderkring, is weliswaar hechter dan de kring rond Pieter Cornelisz Hooft maar de dichtleden zijn minder begaafd of, zoals Pieter van Godewijck het uitdrukt: *cleyne buecxkens, cleyne talenten*.¹⁴ Cornelia en Jacob zullen niet lang na hun aankomst hun opwachting hebben gemaakt op het slot van Cornelis van Beveren.¹⁵

Cornelia Van Blanckenburgh

Handtekening van Cornelia van Blanckenburg

Het gezelschap waarmee Cornelia kennis maakt is gemêleerd in meerdere opzichten, zowel wat betreft sekse als maatschappelijke status en disciplines in kunsten en wetenschappen.¹⁶ Degenen, die min of meer de kern van het gezelschap uitmaken, zijn de Waalse predikant Andreas Colvius,¹⁷ Johan van Someren, de latere pensionaris van Nijmegen,¹⁸ Roeland Carpentier, schepen van de stad,¹⁹ Willem van Blijenberg, theoloog en filosoof,²⁰ burgemeester Adriaen Blijenburg, de geneesheer Johan van Beverwijck en zijn dochter Anna,²¹ Maria de Witt,²² Maria van Akerlaecken,²³ Samuel van Hoogstraten, de leerling van Rembrandt,²⁴ Jacob Cats, de genoemde Pieter van Godewijck en zijn dochter Margaretha.²⁵ Andere graag geziene gasten zijn Anna Maria Schuurman,²⁶ Agneta Colvia, de dochter van de predikant Colvius,²⁷ Anna van Blocklandt,²⁸ Catharina van Muylwijck²⁹ en de zusters Catharina en Wilhelmina Oem.³⁰ Het is niet onwaarschijnlijk dat ook de schilder Aelbert Cuyp, die de dochters van Van Beveren onderwijst in de schilderkunst, zo nu en dan deel uitmaakt van het gezelschap.³¹

Slot Develstein, lithografie van Jobard naar een tekening van Lemaitre (1825)

De gezamenlijke noemer van het gezelschap is de dichtkunst. In het verlengde daarvan brengt muziek, met name het zingen uit de Dordtse liedboekjes, gelardeerd met instrumentale bijdragen van de aanwezige gasten, verpozing. Zo zijn er Anna Maria Schuurman, ervaren in de musyck, konstigh op de luyt slaende³² en Anna van Blocklandt die onder sijn kinderen de vier stemmen in 't musyck uyt-maken, den bas werdt van den soon gesongen, ende den superius van d'outste dochter, juffouw Anna van Blocklandt, weerde huysvrouw van d'heer Mr. Cornelis Boy.³³ Margaretha van Godewijck is een gewaardeerde musicienne die de maatzang verstond en het clavecimbel bespeelde.³⁴ Margaretha, die deftighe paerel aen Dordrecht's maegdenroon, is een leerling van klavecijnist Theodorus Tegelbergh, die zij in dichtvorm bezingt.³⁵

Zelfportret van Margaretha van Godewijck

Op de speelkonst van Theodorus Tegelbergh

Amphion was diegeen waerop Theben roemde
 en 't gantsche Griekenlandt haer voor geluckigh noemde.
 Den tweeden Amphion die leeft in onzen tijt,
 waerom dat onse stadt noch heden is verblijt.
 Ghy zijt Tegelbergh, die door u gulde snaren
 kont droefheyt in de mensch en soete vreughde baren.
 Ghy syt het weerde man die uwen braven kunst
 aen my hebt uytgedeelt, door uwe groote gunst.
 Wat kan ick weerde man u hier voor weer beweyzen?
 Ghy die myn meester zyt: ziet schaemt komt in my rysen.
 Na dien ick dese gift my heel onwaerdigh ken,
 ick die de alderslechtst van u discipels ben.

Wat is de positie van Cornelia van Blankenburg in dat gezelschap? Kringgenoot Johan van Beverwijck typeert haar in zijn *Van de uytmentheyt des vrouwelicken geslachts*: Cornelia Blanckenburch, is uytnemende in de musijck, ende speelt seer meesterlick op d'instrumenten.³⁶ De termen 'meesterlijk' en 'meester' hebben, anders dan in de huidige tijd, in de 17^e eeuw een betekenis die verwijst naar professionaliteit. Cornelia van Blankenburg wordt als professioneel kunstenaar uitgenodigd op Develstein. Zij bespeelt volgens Van Beverwijck meerdere instrumenten.³⁷ Uit een latere toevoeging: die alle uitstekende vernuften in beweging bragt en alle snaren tot spelen lokte mogen wij afleiden dat het in ieder geval om snaarinstrumenten gaat.³⁸ Hetzelfde citaat suggereert een leidinggevende rol van Cornelia bij het (ver)leiden van de hooggeleerde letterkundige gasten tot muzikale activiteiten.

In Dordrecht is nog een ander muziekcollege actief dat onder de leiding staat van stadsmuzikant Jan Croets. Dit collegie der musiciens krijgt op 15 januari 1643 toestemming van de burgemeesters om in de Illustere School het collegie soo van de vocale als instrumentale musique weeckelijcks te houden ende d'instrumenten aldaer gelogeert ende bewaert te werden.³⁹ Dat Jacob van Blankenburg deel uitmaakt van het collegium is zeker.⁴⁰ Niet zeker is of Jan Croets' college al is opgericht voordat Cornelia in de zomer van 1640 Dordrecht verlaat. Op 26 augustus van dat jaar gaat zij in ondertrouw met de in Den Haag wonende koopman Willem van Leeuwen en keert terug naar haar geboorteplaats.⁴¹ Daarmee komt, voor zover wij weten, een einde aan haar muzikale carrière.

Musicerend gezelschap, schilderij door Pieter Symonsz Potter (circa 1630)

Cornelia's huwelijk houdt niet langer dan ongeveer anderhalf jaar stand. In het voorjaar van 1642 overlijdt Willem van Leeuwen en blijft zij, zesendertig jaar oud, alleen achter.⁴² Enkele jaren later leert zij Hendrick Soenen kennen. Deze is van professie nestelingmaecker of vetermaker. Wanneer hij Cornelia leert kennen is hij weduwnaar met een dochter van ongeveer tien jaar oud. Soenen bezit een eigen huis aan de zuidzijde van de voorname Laanstraat. Cornelia en Hendrick Soenen treden op 30 september 1646 in Zwijndrecht in het huwelijk.⁴³ Soenen raakt regelmatig in financiële moeilijkheden waaruit Jacob van Blankenburg hem met leningen tracht te redden.⁴⁴ In de eerste week van januari 1674 sterft Hendrick. Cornelia zal acht jaar later, op 6 juli 1682, overlijden.⁴⁵

Augustijnerkerk te Dordrecht, tekening van J. Hoolaart (circa 1760)

In het laatste kwart van de zeventiende eeuw eindigt ook de bloeitijd van de Dordtse kunstbeoefening. Na 1676 verleent de stadsregering geen giften meer voor opdrachten.⁴⁶ De mecenen van voorheen zijn weinig in de kunst geïnteresseerde magistraten geworden. De roem van de Illustere School en daarmee de bloei van filologie, theologie, kunst en letterkunde verdwijnen. Ook de Develsteinse kring verliest zijn leden en zijn roem dooft langzaam uit.⁴⁷

3.3

Kerken, orgels en organisten

In de zeventiende eeuw kent Dordrecht twee gereformeerde hoofdkerken, de Augustijnenkerk en de Grote Kerk. De Augustijnenkerk aan de Voorstraat is van oorsprong een kloosterkerk. In 1275 wordt er door de Augustijner monnikenorde een klooster gebouwd en ruim tien jaar later wordt de eerste steen gelegd voor de kerk.⁴⁸ Wanneer Dordrecht zich in 1572 aansluit bij de opstand tegen Philips II is de refter van het Augustijnenklooster de plaats waar in de zomer van dat jaar de eerste vrije vergadering van de Hollandse steden wordt gehouden. In feite wordt daar de grondslag gelegd voor de Republiek der Nederlanden. De omwenteling betekent tevens de overgang van Dordrecht naar het protestantisme. Priesters en monniken verlaten de stad en het Augustijnenklooster verliest zijn rooms-katholieke status. Beelden en altaren worden verwijderd en in de kerk wordt voortaan de gereformeerde leer gepredikt. Al vóór de omwenteling van 1572 bezit de Augustijnenkerk een orgel. Het werd door een onbekende meester gebouwd in de jaren 1555 en 1556.⁴⁹ In die jaren krijgt Frans Cornelis Wittensz 40 ponden Vlaams, 7 schellingen en 2 denieren betaald voor het leveren van wagenshot voor het nyeu orgel staende ten Augustinen.⁵⁰ Een gevolg van de alteratie is dat vanaf 1578 het orgelspel door de provinciale synode van Dordrecht wordt verboden.⁵¹ In Dordrecht zelf komt men deels al in 1579 op dit besluit terug zoals blijkt uit de thesauriersrekening van dat jaar waarin Cornelis van Tongeren 12 gulden ontvangt als jaarlijkse wedde om de organen ten Augustinen te blasen en Gerradt van Grip 9 gulden van dat hy die organen gespeelt heeft.⁵² In 1589 wordt het instrument op stadskosten gerenoveerd.⁵³ De onbekende orgelmaker ontvangt daarvoor 61 gulden loon en reisgeld en wordt in maart 1590 bovendien onthaald ten huize van de weduwe van organist Van Grip.

Vanaf 1590 wordt in de stadsrekeningen melding gemaakt van Adriaen Servaes, organist deser stede... opte orgelen in de Groote Kerck ende Augustijnen kerck.⁵⁴ Servaes is in 1588 aangesteld. In 1590 benoemen de kerkmeesters naast hem Hendrick Speuy.⁵⁵ Tot 1605 zal er sprake zijn van twee organisten; Servaes wordt betaald door de stad en Speuy komt voor rekening van de kerkmeesters. Het is een merkwaardige constructie met trekken van een Salomonsoordeel: de stad en kerk houden elk voor de helft een organist in stand

en besparen daarmee kosten. De kerkenraad heeft het recht de organisten te instrueren en op het matje te roepen wanneer hun gedrag of orgelspel hem niet aanstaat. Zo wordt op 27 augustus 1598 in de Acta van de kerkenraad gemeld, dat *beyde de organisten sullen vermaent worden hier te verschijnen ende sal haer aengesecht werden terstont na de predicken met de psalmen te beginnen ende die 5 oft 6 mael achtervolcht hebbende, so sij dan musicale stucken willen spelen dat se grave stichtelike stucken spelen.*⁵⁶ In december van dat jaar krijgen de twee het opnieuw aan de stok met de kerkenraad: *Beyde de organisten verscheyden worden ende sal men se vermaenen dat sij in de kercke willen spelen psalmen ofte motetten ende licht vaerdige stuckskens achterweghen laten.*⁵⁷ In februari 1600 komt de situatie op scherp te staan, wanneer de kerkenraad de burgemeester aanspreekt op het lichtverdich spelen op d'orgelen, waarop de burgemeester belooft heeft de organisten en insonderen den joncman Speuy te ontbieden om daarvan vermaent te worden.⁵⁸

Tenslotte komt in oktober 1604, na het overlijden van Adriaen Servaes, een einde aan de moeizame situatie en lezen wij in de stadsrekeningen: *Mr. Hendrick Joostensz (Speuy), organist, is boven de 150 guldenen die hij van de kercke genyet, nog van de stdtswegen toegelyt gelijkke 150 guldenen... deselve is toegevought voor zijn huyshuere tsestich guldenen 'tsjaers.*⁵⁹ In 1606 wordt zijn wedde verhoogd van 300 naar 350 gulden, waarvan nog steeds 150 voor rekening van de kerkmeesters, mits hij zijn ampt ende officie wel ende beter sal waarnemen als hij tot noch toe heeft gedaen.⁶⁰ Dertien jaar later zal zijn jaargeld van stadswege worden opgewaardeerd tot 400 gulden.⁶¹ Hendrick Speuy overlijdt, waarschijnlijk aan de pest, op 1 oktober 1625.⁶² In de muziekgeschiedenis staat hij te boek als componist van *De Psalmen Davids, gestelt op het tabulatuer van het orghel ende clavecymmel* (Dordrecht 1610), beschouwd als het vroegste voorbeeld van gedrukte Nederlandse klaviermuziek.⁶³

De Grote of Onze Lieve Vrouwekerk bezit tot 1624 een portatief.⁶⁴ Vanaf 1595 komen de orgels van beide hoofdkerken in onderhoud bij Jan Roose.⁶⁵ Deze moet het echter in 1598 af laten weten omdat hij *bevanghen is geweest met blintheit sijnder ooghen*, waarna Albert Kiespenninck uit Nijmegen zijn taak overneemt.⁶⁶ In 1614 bouwt Kiespenninck, in opdracht van de kerkmeesters, een nieuw orgel voor de Grote Kerk.⁶⁷ De orgelbouwer ontvangt een honorarium van 970 gulden en Jan Sweelinck, organist van de Amsterdamse Oude Kerk, die samen met stadsorganist Speuy het orgel keurt, 50 gulden voor zijn bemoeienis. De dispositie van het orgel is niet bekend, wel bouwt Kiespenninck enkele jaren later een qua prijs vergelijkbaar orgel voor de Cataharinakerk in Heusden met de volgende dispositie:⁶⁸

Hoofdwerk	Quintadeen	8v
	Prestant	4v
	Holpijp	4v
	Superoctaeff	2v
	Gemshoorn	2v
	Mixtuer (dick en sterck)	
Borstwerk	Fluyt	4v
	Octaefken	2v
	Schuyfflet	1 ¹ / ₃ v of 1v
	Toeseyn oft Crumhoren	8v
Pedal	Prestant	8v

Toegevoegd: Trom ende nachtegael, 2 Tramlanten, 1 buyten en 1 binnen.
 Manuaal: CDEFGA-a²
 Pedaal: CDEFGA-d¹

In 1624 wordt de zoon van Albert Kiespenninck, Gerrit, aenbesteed te maecken een nyeu pedaal mitsgaders 't repareren van 't orgel in de Groote Kerck volgens seeckere remonstrantie ende besteck daarvan gemaect daarvan bij den voors. Kyspenninck was bedongen soo haest het voors. werck soude wesen voltrocken de somme van drye hondert vijff en tseventich gulden.⁶⁹ Het werk komt eind oktober 1625 gereed. Bij de reparatie wordt het orgel overgeplaatst van het vrouwenkoor naar de St. Petrus en Pauluskerk, bij het zuidtransept.⁷⁰

Na de dood van Hendrick Speuy in 1625 neemt zijn leerling Cornelis Ringewas waar, tot in april 1626 Gerbrand Valck, organist van de Dom in Utrecht, de functie overneemt.⁷¹ Na diens overlijden wordt op den 11e december 1632 bij mijn Ed. heeren van den Gerechte ende Goede Luyden van Achte der stad Dordrecht gestelt ende gecommiteert als organist der voorschreve stede den persoon van Jacob van Blanckenburch op alsulcke weddens ende emolumenten als andere syn voorsaten t'selvige te bedienen plagen, op alsulcke instructie ende reglement, als de heeren kerckmeesters dit van hem willen, waernaer hij hem punctueel sal hebben te gedragen.⁷²

3.4

Organist van Dordrecht

Bij het aantreden van Jacob van Blankenburg heeft de organist geen functie in de dienst zelf maar speelt bij het binnenkomen en het uitgaan van de kerkgangers. Dat laatste krijgt meer en meer het karakter van een concert en kan gemakkelijk een half uur tot soms zelfs een uur duren. Deze praktijk is niet nieuw voor Van Blankenburg, wel het feit dat hij te maken krijgt met twee kerkgebouwen. Dat betekent elke zondag vier maal vóór- en drie maal naspelen. Vanaf juni 1621 geldt de afspraak dat het naspel voor de middagdienst alleen in de Grote Kerk zal plaatsvinden.⁷³

Op 28 januari 1638 vermelden de Acta van de kerkenraad: *Alsoo men ondervonden heeft, dat in verscheyden steden van Hollandt, het misbruyck van de orgelen daer dezelve alleenlyck met de predicatie plegen te speelen is geordonneert daer op geleet hebbende, goet gevonden heeft den E. Heer Burgemeester aen te spreken, off hy het oock niet stichtelyck ende oorbaerlyck en soude achten het gebruyck der orgelen wederomme te herstellen ende onder het singen der psalmen deselve te gebruycken ende offte het niet oorbaerlyck soude wesen een proeve hiervan te nemen, omme te sien off het stichtelyck soude connen geschieden ende sonder opspraeck der gemeynte, hetwelcke met consent vande burgemeester beproeft synde, soo ist dat de broeders des kerckenraets verclaert hebben ondervonden te hebben, dat het selvigh met goet contentement ende stigtingh der gemeynte sal connen geschieden, soo ist dat sy geresolveert hebben continuatie te versoecken by de E. Heer Burgemeester.*⁷⁴

Na de geslaagde proef met orgelbegeleiding bij het zingen der psalmen – het psalmgezag verbetert inderdaad en er ontstaat geen opspraek in de gemeente – besluit de Oudraad op 9 februari dat men voortaan in de kercken onder t'gesang van de psalmen ende loffsangh sal spelen op den orgel naer t'exempel van andere steden inde kercken.⁷⁵ Kennelijk houdt de Oudraad de eerste maanden nog een slag om de arm over het al of niet voortzetten van de orgelbegeleiding want pas in september trekt de raad de conclusie dat de omslag definitief is en daarom reden *des organist gagies te verhoogen*.⁷⁶ De laatste dag van het jaar dragen de kerkmeesters de betaalmeester op te betalen aen Jacob van Blanckenborch... *jaerlycx de somme van een hondert veertich ponden ten 40 grooten 't pont*,⁷⁷ ende dat uyt saecke van de beswaernisse van zynen dienst int waernemen ende spelen op de organen onder het singen van de psalmen, ende dat hij als een blindt man belast is met zynen jongen, die hem is leydende...⁷⁸ Jacob van Blankenburgs traktement wordt met dit besluit 600 gulden per jaar. Zijn taak wordt zwaarder, zo lezen wij in een manuscript: *In de Groote Kerk speelde men sondachs smorgens, onder het zingen, en na den middag in de Augustijne, en voorts de gantsche week in d'avondpredicatie*.⁷⁹ De anonieme auteur verzuimt te vermelden dat ook het gebruikelijke voor- en naspelen gehandhaafd blijft.

Op grond van de beschikbare gegevens is het mogelijk om globaal de werkzaamheden van Jacob van Blankenburg vanaf 1638 te beschrijven. Zijn basistaak als stadsorganist is het spelen op zon- en feestdagen en op de avondlijke preek- en bedediensten in beide kerken. Bij deze taak behoort de zorg voor de orgels, schoonhouden, stemmen en kleine reparaties, en is hij adviseur, toezichthouder en keurmeester bij groot onderhoud, vervanging en nieuwbouw. Voorts wordt hij geacht het stadsklavecimbel te bespelen bij ontvangsten, officiële banketten en dergelijke gelegenheden.⁸⁰ Daarnaast geeft hij orgel- en klavecimbelles aan amateurs en vakleerlingen. Tot de eerste categorie behoren ook de studenten aan de Latijnse school, waar klavecimbelonderwijs tot het reguliere lespakket behoort.⁸¹ De dochters van Johan de Witt, Maria,⁸² Elisabeth en Anna, zijn bij naam bekende amateur-leerlingen. Jan Melsz, Adriaen Broeders, Abraham Cool, Dirck van Dalen en Jacobs neef, Gerbrand van Blankenburg uit Texel, vakleerlingen.⁸³ Jacob bespeelt ook de blokfluit en geeft daarin les. Uit de na zijn overlijden in 1656 gemaakte boedelbeschrijving blijkt hij twee blokfluiten, een palmboom met een pruymboomen fluyt, te bezitten.⁸⁴ Een aantal muziekboeken in de boedel zoals madrigalen van Marenzio en instrumentale dansmuziek wijzen op deelname aan het muziekcollege van Jan Croets.⁸⁵

Jacob ontvangt zijn leerlingen thuis in de *grootte sael*, waar zijn *clavesimbael*, een staertstuk van twee hooch staat, of achter de orgelbank van één van de kerken. In de *grootte sael* vinden wij behalve het klavecimbel, partituren, muziekboeken en andere zaken behorende tot het musiec zoals de twee blokfluiten en snaren voor het klavecimbel.⁸⁶ Een van de vakleerlingen woont bij hem in en functioneert als knecht. Zo wordt in een notariële akte Adriaen Broeders aangeduid als *jonghman woonende bij Mr. Jacob Blanckenborch organist deser stede*.⁸⁷ En in een latere akte is dezelfde Broeders zijne *tegenwoordighe knecht*.⁸⁸

Het is een ruim huis in de Wijnstraat waar Jacob woont samen met een vakleerling/knecht en huishoudster Anneken Jans, later nicht Trijntje Adriaens uit Texel.⁸⁹ Aan de wanden van de *grootte sael* hangen niet minder dan zeventien schilderijen, waaronder een portret in ebbenhouten lijst van Willem van Leeuwen, Cornelia van Blankenburgs eerste echtgenoot, en een portret van haarzelf.⁹⁰ Ook hangt er, ongetwijfeld uit het bezit van grootvader Claes Quirijnsz, het wapen van Blanckenburch en tenslotte een caert van printen van Jacob Cats. In de naastgelegen *volgende camer* hangen een zestal prenten en schilderstukken waarbij een *conterfeytsel* van Margrieta Westerbaen, Jacobs moeder. In de *vertreck camer* een betael (pedaal) daer men met de voeten op speelt, een *clavegoort* en wat stoelen. Deze kamer is ingericht als woon- en studieruimte voor de inwonende vakleerling.⁹¹ Familieportretten van Anna Westerbaen, een nicht van Jacob, in 1626 getrouwd met de Haarlemse kunstschilder Salomon de Bray, portretten van Cornelia van Blankenburg en Jacob zelf sieren de wanden van het *achtercamer*ken, Jacobs eigen slaapkamer.

Anna Westerbaen, geschilderd door Jan de Bray (1657)

Het effect van Jacob van Blankenburgs muzikale bezigheden op zijn inkomen is, behalve wat zijn organistenwedde betreft, niet goed vast te stellen. De jaarlijkse vergoeding van 60 gulden voor huishuur, die Speuy al vanaf 1604 genoot, zal ook hem ten deel zijn gevallen. Vanaf 1654 ontvangt hij daarenboven nog eens 24 gulden per jaar tot koopinge van LXXX tonnen turff zodat zijn bruto jaarinkomen 684 gulden bedraagt.⁹² Emolumenten, honoraria als keurmeester, lesgelden van leerlingen, honoraria voor klavecimbelbespelingen en vergoedingen van het collegium musicum of Develstein blijven onbekend. Vanaf 1643 geniet hij daarvan zoals blijkt uit beleggingen in obligaties.⁹³ In dat jaar gaat het nog om 1200 gulden belegd vermogen, bij zijn overlijden zal het in totaal 5242 gulden bedragen. De verklaring daarvan moet deels gezocht worden in zijn spaarzaamheid en een zeer sobere levensstijl. Dat laatste blijkt uit de beschrijving van kleding, linnengoed en huisgerei in de boedelbeschrijving.

In 1645 adviseert Jacob van Blankenburg de kerkmeesters om het orgel van de Augustijnenkerk uit te breiden met enige registers. Het orgel blijkt, zoals zovele orgels van vóór de invoering van orgelbegeleiding, onvoldoende geschikt het psalmgezang te ondersteunen. Zijn advies om Germer van Hagerbeer, wiens vader Galtus in 1626 het veelgeroemde orgel voor de Haagse Jacobskerk bouwde, de opdracht te gunnen ligt voor de hand. In 1646 ontvangt Van Hagerbeer een voorschot van 500 gulden voor 't repareren van 't orgel in de Augustijnenkerck volgende den besteck daervan zijnde hierneffens gaende, waarvan hij den rendant innegehouden is de somme van een hondert ponden ter tijt ende wijle toe den voors. Germer Hagerbeer 't nieuwerck van 't voorn. orgel den 29 december 1645 aengenomen te maken zal hebben volmaect loffelijck gepresen ende met het outwerck van 't voorn. orgel wel te accorderen.⁹⁶ Germer overlijdt echter nog vóór het werk gereed is. Dat dwingt Jacob van Blankenburg een andere orgelbouwer te zoeken. Hij reist daarvoor naar Rotterdam mogelijk om Apolonius Bos te bezoeken.⁹⁷ Deze echter kan of wil de opdracht niet aanvaarden. Jacob ontvangt 12 gulden over reyskosten gedaen naer Rotterdam omme 't werck aen den Augustijnenorgel gedaen te laeten, maar moet opnieuw op zoek naar een geschikte en beschikbare orgelbouwer. Die vindt hij tenslotte in de uit Engeland afkomstige William Deakens.⁹⁸

Het moment waarop Jacob van Blankenburg tot beleggen overgaat, vindt waarschijnlijk zijn aanleiding in Den Haag. Daar overlijdt begin juli 1642 Cornelia's echtgenoot Willem van Leeuwen, waarna moeder Grietje Westerbaen het huis in de Molstraat verkoopt en bij haar dochter intrekt. De opbrengst van de verkoop, groot circa 1000 gulden, zal zij hebben gedeeld met haar twee kinderen. Het toegevalen bedrag is voor Jacob en Cornelia aanleiding een testament te maken. Op 29 september 1643 vermaakt Jacob daarin aan zijn moeder uit genegentheyt die hij Margareta Westerbaen sijne moeder is toegedragen al zijn goederen roerende als onroerende, actien crediten ende inschulden, gelt gout silver gemunt ende ongemunt.⁹⁴ Mocht deze eerder dan hij sterven, dan zijn Cornelia en/of haar eventuele kinderen erfgenaam en vervolgens de nog levende familieleden van vaders en moeders zijde. Op een enkel punt wijkt Cornelia's testament af van dat van haar broer. In haar testament bepaalt zij exclusief, dat Gerbrant Quirijnsz, tegenwoordich organist tot Sevenbergen genieten sal de somme van drie hondert car. gld... die sij testatrice in sulcken gevalle aen deselven haeren neeff is prelegaterende... Gerbrand van Blankenburg is de zoon van Quirijn Gerbrandsz, schoolmeester op De Waal op het Texel.⁹⁵ Zoals in het volgende hoofdstuk uitvoeriger aan de orde zal komen heeft neef Gerbrand, vanaf circa 1635 tot zijn benoeming in Zevenbergen, zijn muzikale opleiding genoten bij zijn oom Jacob in Dordrecht.

William Deakens heeft zich ten tijde van de Dordtse opdracht gevestigd in Bergen op Zoom, waar hij herstellingen uitvoert aan het orgel van de St. Gertrudiskerk.⁹⁹ Min of meer gelijktijdig met het werk aan het Augustijnenorgel ontvangt hij opdracht tot de bouw van een nieuw orgel voor de Grote Kerk van Veere.¹⁰⁰

Deakens neemt het werk aan voor 700 gulden maar wanneer blijkt dat er veel meer gedaan moet worden dan de oorspronkelijke opdracht aangeeft, weigert hij tot uitvoering over te gaan. Pas wanneer de kerkmeesters hem in een tweede overeenkomst een maximaal honorarium van 1900 gulden toezeggen voltooit hij voor dat bedrag Van Hagerbeers werk.

Het is mei 1652 wanneer Jacob van Blankenburg notaris Daniel Eelbo bij zich laat roepen.¹⁰¹ Hij is ziek en wil een nieuw testament maken. Daarin verklaart hij zijn zuster Cornelia tot universeel erfgenaam. Voorts zijn er legaten:

- voor de huisarmen van de gereformeerde kerk in Dordrecht die onder de bediening van de diaconie vallen 200 gulden;
- voor Maria de Witt, dochter van de heer Johan de Witt, ontvanger van de grafelijkheidstol van Geervliet, of als zij overleden is, de andere dochters, Elisabeth en Anna, zijn klavecimbel;¹⁰²
- voor Adriaen Broeders, zijn leerling en knecht, de door hem geschreven tabulatuurboeken onder de conditie dat de andere knechten die bij hem hebben gewoond of voor organist hebben geleerd de boeken mogen kopiëren zonder daarvoor enige financiële genoegdoening aan Broeders verschuldigd te zijn;
- voor Hendrick Soenen, waarmee Cornelia van Blankenburg is hertrouwd, die 500 gulden zal erven, in feite niets anders dan het kwijtschelden van de aflossing van een eerder aan hem verstrekte lening.
- Soenens dochter uit zijn eerste huwelijk, Johanna of Janneke, wordt een legaat van 100 gulden toebedacht.

Het orgel van de Grote Kerk van Dordrecht anno 1671, prent van J. Rutten

De in het testament genoemde tabulatuurboeken zijn, voor zover bekend, de enige tekenen van compositorische arbeid van Jacob van Blankenburg. In zijn nalatenschap worden die als volgt beschreven:¹⁰³

Veertien tabilituer boecken soo out als nieuw, dick en dun

Noch een tabilituer boeck daer niet in staen als psalmen met vollen slagen ofte sprecien

Noch een tabilituer boeck overlancks in quarto

Jacob is na zijn ziekte niet langer in staat zijn dienst volledig waar te nemen. De blinde Dirck van Dalen, een leerling, neemt vanaf 1652 als adjunct organist de diensten op zondagen in de Augustijnenkerk over.¹⁰⁴ Hij ontvangt daarvoor 50 gulden en een jaar later daarboven 10 gulden voor rekening van de diaconie vanwege syn blintheit.¹⁰⁵ Op 24 april 1654 laat Jacob opnieuw een testament maken, dat in grote lijnen overeenkomt met het vorige.¹⁰⁶ Het klavecimbel wordt, na de dood van Maria de Witt, niet meer gelegateerd aan de dochters van Johan de Witt maar aan één van hen, Anna. Twee jaar later – het is 20 juni 1656 – bezoekt Jacob notaris Van Neten om nogmaals een testament op te stellen.¹⁰⁷ Daarin legateert hij aan Catharijne Adriaens (van Blankenburg, uit Texel) nichte, tegenwoordigh bij hem woonachtich, in vergeldinge van menich... diensten bij hem testateur van de selve in sijn daglijx huijshoudinge genoten d'somma van gelijcke eenhondert car. gldns. In dit testament zijn er geen legaten voor Broeders of een andere leerling/knecht.

In de eerste week van juli 1656, verblijft Jacob in Leiden. Het doel van zijn bezoek is niet duidelijk. Wel is er enige aanleiding om het in verband te brengen met het orgel van de Augustijnenkerk. De magistraat van Dordrecht is, zoals later zal blijken, bereid te investeren in een nieuw orgel.¹⁰⁸ De beide hoofdkerken van Leiden, de Pieterskerk en de Hooglandse Kerk zijn in onderhoud bij Jacobus van Hagerbeer, zoon van Germer.¹⁰⁹ Het is voorstelbaar dat de Dordrechtse overheid de mogelijkheid van het contracteren van Jacobus van Hagerbeer wenst te onderzoeken en daartoe de stadsorganist naar Leiden zendt. Tijdens dat bezoek overlijdt Jacob van Blankenburg, na een kort ziekbed, op vrijdag 7 juli. Drie dagen later wordt hij begraven in de Augustijnenkerk.¹¹⁰ Blanckenburgh, orgelist, pontgraft nr.1 vermeldt het begraafboek. Cornelia, haar man Hendrick Soenen, diens dochter Janneke en Cornelia's nicht Trijntje van Blankenburg wonen de begrafenis bij.¹¹¹

Op verzoek van Cornelia en haar man laat notaris Van Neten in augustus de boedel beschrijven.¹¹² Het financiële bestanddeel daarin betreft de in obligaties belegde gelden ad 5242 gulden, een tegoed aan nog uit te keren traktement van ruim 400 gulden, enkele kleine nog af te lossen leningen door onder andere leerling Adriaen Broeders en zijn vader Pieter Broeders en ruim 100 gulden contant gelt inden budel. In mindering van de nalatenschap komen de in het testament bestemde legaten aan Anna de Witt en nicht Catharijntgen Adriaens.

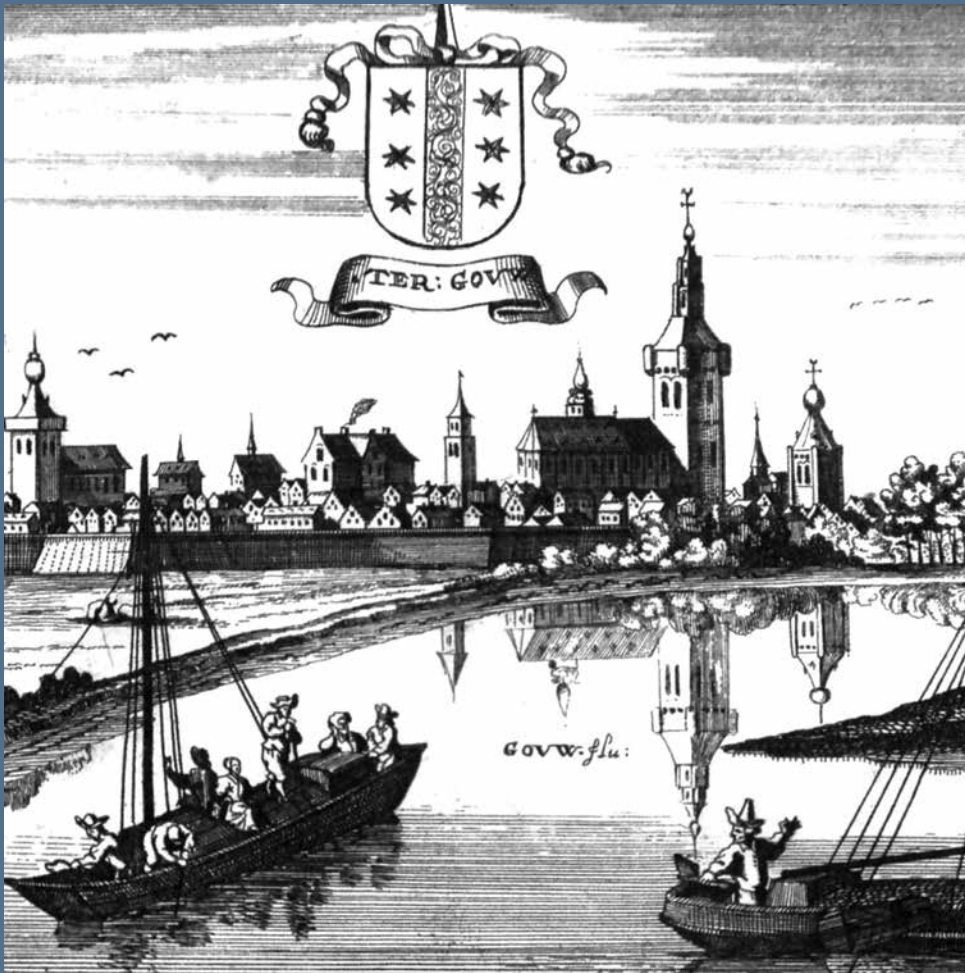
Dirck van Dalen neemt de vacante plaats aan beide orgels waar tot 1 oktober 1656.¹¹³ De Oudraad heeft besloten de vrijgevallen functie niet opnieuw aan één persoon te gunnen. De ervaring met de zwaarte van de functie, na de intreding van de orgelbegeleiding, zal mede het besluit hebben bepaald. Twee oudleerlingen van Jacob van Blankenburg, Abraham Cool en Adriaen Broeders, worden aangesteld als organist, Cool tegen een wedde van 160 gulden en Broeders van 300 gulden per jaar.¹¹⁴ In het besluit is geen verklaring gegeven voor het verschil in honorering. Wellicht is het de leeftijd en burgerlijke staat van Abraham Cool, hij is 23 jaar en ongehuwd, terwijl Adriaen Broeders op het punt staat in de echt te treden. Ook heeft men Broeders moeten overreden om af te zien van een eveneens op 1 oktober ingaande benoeming in Arnemuiden.¹¹⁵ In hoeverre Adriaen Broeders bewust de Zeeuwse stad heeft gebruikt om de Dordtse beslissing onder druk te zetten, vermeldt de geschiedenis niet. Over de motieven van de Dordtse overheid om de benoeming niet aan Dirck van Dalen te gunnen tasten wij evenzeer in het duister.

Op Jacob van Blankenburg als componist wordt in het vierde deel van deze monografie ingegaan, over zijn orgelspel moeten wij het doen met een tweetal, helaas zonder bronvermelding overgeleverde, citaten.¹¹⁶ In het eerste wordt hij geprezen als *Feniks der maatsangeren*, in het tweede wordt van hem gezegd dat hij *hemelsche orgeltoonenvoortbragt*.

Deel 2

De jaren van Gerbrand

1620 - 1707

Gouda, kopergravure van Gasper Bouttats naar een tekening van Jan Peeters (1674)

Hoofdstuk 4

Leerjaren

Het ontbreken van Texelse doop- trouw- en begraafregisters van het laatste kwart van de zestiende en het eerste van de zeventiende eeuw maakt het niet mogelijk de precieze geboortedatum van Gerbrand van Blankenburg vast te stellen. Zijn vader Quirinus Gerbrandsz is circa 1585 geboren. Omdat deze al in 1622 weduwnaar is zal Gerbrands geboortedatum evenals die van zijn zuster Maria circa 1620 liggen.¹

Quirinus Gerbrandsz is schoolmeester van De Waal.² Het is in die jaren gebruik om de functie van schoolmeester te koppelen aan die van voorlezer en voorzanger.³ Sinds het verbod van 1578 op het orgel tijdens de gereformeerde liturgie, zijn voorzangers de enige toegelaten en gehonoreerde kerkmusici in de gereformeerde kerken. Een functie die later overgenomen zal worden door organisten. In dat licht bezien zijn Quirinus, zijn broer Adriaen, hun vader Gerbrand en vóór hen Claes Quirijnsz niet alleen de vroegste Van Blankenburgs maar ook de vroegste musici van het geslacht.

Handtekening van Quirinus Gerbrandsz van Blankenburg

Gerbrand en Maria hebben hun eerste onderwijs en muziekonderricht genoten, in de huiselijke kring en op school, van hun vader. Het boekje van Dirck Adriaensz Valcooch, schoolmeester in Barsingerhorn, *Den regel der Duytsche schoolmeesters*, uitgegeven in 1591, is één van de belangrijkste bronnen van onze kennis over het onderwijs inclusief het muziekonderwijs op zestiende- en zeventiende-eeuwse scholen.⁴ In een uitgebreid hoofdstuk met de titel *Den reghel der musica ghevonden van Thubal, sone van Lamech* geeft Valcooch inzicht in de muziektheoretische leerstof.⁵ Daarin volgt hij in hoofdlijnen de muzikaleer van Guido van Arezzo. Achtereenvolgens worden relatieve en absolute notennamen, toonsoorten, sleutels, stemmen (superius, contratenor, tenor, bascontre en bas), de plaats van de noten op de notenbalk en de notenwaarden behandeld.⁶ Wat de praktijk betreft, beperkt Valcooch zich vrijwel geheel tot het zingen van psalmen. Ook aan de zondagse kerkgang wijdt hij een hoofdstukje. Tijdig moeten de kinderen vóór de ochtend- en de middagpredicatie op school zijn om onder leiding van de schoolmeester by tweeën naar de kerk te wandelen. Zij hebben hun vaste plaats bij de voorlezer en moeten met heldere keelen de psalmen zingen en sullen naest den meester hen deelen, op dat sy metten Meesters houden goet accoort.⁷ Over hetzelfde onderwerp weet de *Thielsche school-ordre* (1628) te melden, dat op seeckeren tijt, als voor het uitgaen uit de schole, ofte anderssins, eenige corten psalm, ofte een deel eens psalms den kinderen voorsingen ende doen naesingen, bijzonderlick Saterdaeghs die psalmen die des Sonnendaeghs in de kercke gesongen worden.

Gerbrand groeit op in een huis waar muziek en een professionele benadering daarvan vanzelfsprekend zijn. Zijn vader zal al vroeg Gerbrands muzikale talent ontdekt hebben en gepoogd dat te ontwikkelen. Waarschijnlijk bespeelt hij zelf een instrument, de luit of een melodie-instrument als blokfluit of viool. Het bezit van een toetsinstrument is bij een laag gesalarieerde schoolmeester niet waarschijnlijk. Quirinus Gerbrandsz heeft snel begrepen dat hij onvoldoende geëquipeerd is het bijzondere talent van zijn zoon verder te helpen ontplooiën. Ook is het hem duidelijk dat op Texel geen bekwame leraar te vinden is.⁸ De kerken zijn, na het brandschatten door de watergeuzen in 1572, verwoest of dermate in verval dat het Gemeneland moet bijspringen om ze in elk geval tocht- en watervrij te houden.⁹ Het bezit of in stand houden van een orgel is onder die omstandigheden niet aan de orde.¹⁰ Wanneer Jacob van Blankenburg uit Den Haag in 1633 organist wordt van de stad Dordrecht is dat zeker, ook in relatie met Gerbrands toekomst, onderwerp van gesprek onder de Texelse Van Blankenburgs. Rond zijn vijftiende neemt Gerbrand dan ook afscheid van het eiland om in de leer te gaan bij zijn oom.

Er zijn geen directe bronnen, wel aanwijzingen die Gerbrands connectie met Dordrecht en Jacob van Blankenburg aannemelijk maken. Jacob van Blankenburg schoolt zijn vakleerlingen in het orgel- en klavecimbelspel. Dat hij hen ook in het blokfluitspel onderwijst is minder vanzelfsprekend. Ook Gerbrand zal in zijn loopbaan lesgeven op het instrument en in 1654 bij Paulus Matthijsz in Amsterdam een belangwekkende blokfluitmethode publiceren.¹¹ Jacob toont in zijn muziekbibliotheek een duidelijke voorkeur voor Italiaanse madrigalisten als Marenzio, Nenna en Frescobaldi.¹² Ook Gerbrand deelt die voorkeur en zal zijn zoon Quirinus later zelfs verbieden zich met andere dan Italiaanse muziek bezig te houden.¹³ Gerbrands aanstelling als organist van Zevenbergen is een derde aanwijzing voor de Dordtse connectie. Zevenbergen maakt nog tot 1795 deel uit van het gewest Holland en de gereformeerde gemeente valt onder de classis Dordrecht.¹⁴ Wanneer Dordrecht in 1638 orgelspel toelaat in de dienst volgen successievelijk de andere onder de Dordtse classis sorterende plaatsen, waaronder Zevenbergen. Het ligt in de rede dat de predikant van Zevenbergen, Johannes Sophianus, die de classisvergaderingen in Dordrecht bijwoont en organist Jacob van Blankenburg goed moet kennen, bij hem te rade gaat om een bekwame, in het begeleiden van psalmen geschoolde organist te vinden voor de Zevenbergse Catharinakerk.

Het is 17 oktober 1641 wanneer de drossaard, de regerend burgemeester en de schepenen van Zevenbergen verklaren te hebben aengenomen mr. Gerbrant van Texel jonckman als organist deser voors. kerke.¹⁵

Hoofdstuk 5

Organist van Zevenbergen

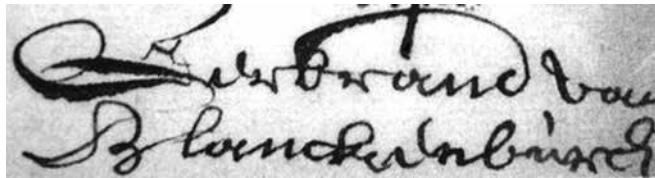
Wanneer in 1648 bij de Vrede van Munster de grenzen worden vastgesteld, omvat de Republiek der Verenigde Nederlanden zeven gewesten: Holland, Zeeland, Utrecht, Gelre, Overijssel, Friesland en Groningen. De grenzen van deze gewesten zijn grotendeels gelijk aan de provinciegrenzen van vandaag. Eén van de voornaamste afwijkingen is de noordwesthoek van Brabant met steden als Heusden, Geertruidenberg en Zevenbergen, die tot 1795 bij het graafschap Holland behoren.

In 1641, het jaar van Gerbrand van Blankenburgs benoeming, heeft Zevenbergen een door beide oorlogvoerende partijen te respecteren neutrale status.¹ Kort na het Bestand tussen de Staten Generaal en de koning van Spanje in 1609, dat een status quo betekent voor de door de Republiek veroverde gebieden, besluiten de Staten van Holland dat ook in Zevenbergen de openbare uitoefening van de gereformeerde religie moet worden doorgevoerd.² Zij geven de classis van Dordrecht in december 1609 opdracht een predikant te zoeken. Het wordt Michael Hogius die zich op 24 januari 1610 aan schout, burgemeesters en schepenen presenteert.³ De kerk van Zevenbergen, vóór de reformatie toegewijd aan de Heilige Catharina, wordt in 1610 in gebruik genomen door de protestanten. De verdreven katholieken vierten hun erediensten in een gedoogde schuurkerk.

Het bestuur van Zevenbergen bestaat uit de drossaard, benoemd door de heer van Zevenbergen, in de jaren van Gerbrand van Blankenburgs organistschap Philip Frans van Arenberg, twee burgemeesters en vijf schepenen. Dit college, aangevuld met de kerkenraad, benoemt op 17 november 1641 Gerbrand als stadsorganist voor de somme van twee hondert gulden eens te betalen d'eene helft bijden burgermeester deser stede ende de andere helft bij de kerckenraede.⁴ De betrekking zal ingaan op 1 december en de jonge organist moet beloven te blijven voor een tijd ende termijn van drie achter een volgende jaeren. De conditie is nogal opmerkelijk. Wellicht is zijn talent al zo overtuigend dat te verwachten is dat hij snel genoeg zal hebben van het weinig perspectief biedende Zevenbergen en zal lonken naar aantrekkelijker organistenplaatsen.

Wanneer Gerbrand aantreedt als organist is het overgrote deel van de Zevenbergse magistraat katholiek.⁵ De door de eveneens katholieke en Spaansgezinde Van Arenberg benoemde drossaard is de Spanjaard Thomas de Cachopin de Laredo. Ook de burgemeesters en twee van de schepenen zijn katholiek en het zal nog tot diep in de zestiger jaren duren voordat de reformatie in Zevenbergen ook politiek is doorgevoerd. Een gevolg is dat de rol van de kerkenraad niet formeel maar wel materieel wordt gemarginaliseerd. Dat uit zich bijvoorbeeld in problemen rond de benoeming en bekostiging van schoolmeesters en predikanten. In dat klimaat is het initiatief om een organist voor de Catharinakerk aan te trekken bijna zeker uitgegaan van de kerkenraad

en alleen tot stand gekomen onder de uitdrukkelijke conditie dat de helft van het traktement voor rekening van de kerkenraad zal komen. In de kerkenraadsvergadering van de 24e november 1641 wordt de benoeming gemeld en de taken van de jonge organist vastgelegd: hij moet spelen met het singen der psalmen, ende na de predicatien, als oock te swinterdaags ende des avonts inde kercke.⁶ Tijdens dezelfde vergadering wordt ook ingestemd met de bekostigingsregeling.

Handtekening van Gerbrand van Blankenburg

De geschiedenis van het orgel dat Gerbrand zal bespelen begint bijna een eeuw voor zijn aantreden. Na de Elisabethvloed (1421) breekt er voor Zevenbergen een slechte tijd aan die de stad pas tegen het midden van de 16e eeuw te boven komt. De Catharinakerk wordt omstreeks 1500 door een hevige brand geteisterd en daarna met moeite door de verarmde bevolking hersteld en in stand gehouden. De kerk bezit in 1542 een orgel van een onbekende bouwer. In 1546 wordt de verbouwing van de kerk grondiger ter hand genomen en wanneer deze haar voltooiing nadert, besluit het stadsbestuur over te gaan tot de aankoop van een nieuw orgel.⁷ De organist, meester Jan of Jannen genaamd, reist naar 's-Hertogenbosch om d'orgelen te coopen.⁸ Niet vermeld wordt bij welke bouwer. Het is mogelijk dat het instrument afkomstig is uit de werkplaats van Hendrick Niehoff die in die jaren gevestigd is in Den Bosch.⁹ Het orgel, dat 60 gulden kost, wordt kant en klaar vervoerd naar Zevenbergen, waarna Meester Aert den meester van Breda een honorarium ontvangt van dat hij voorsz orgelen quam proberen.¹⁰ Bijzonderheden over het orgel van 1546 zijn niet bekend. De voor die dagen tamelijk hoge prijs doet vermoeden dat het een goed instrument moet zijn geweest. Uit een archiefdocument van later datum valt af te leiden dat het om een tweeklaviers orgel gaat.¹¹ Vanaf circa 1550 tot 1573, wanneer hij door de troepen van de Prins gevangen wordt genomen, is ene Jan Sweerts koster en organist van de Catharinakerk.¹²

In de Zevenbergse archieven is bijzonder weinig terug te vinden over Gerbrand van Blankenburg. Zijn opdrachtgevers geven in 1644, bij het expireren van het driejaarscontract, blijk van hun teveredenheid door hem te verzoeken zijn functie te continueren. Gerbrand maakt dankbaar gebruik van de situatie door als conditie te stellen dat hij in plaetse vande tweehondert gl. hem voor dese belooft sal genieten ende proffijteren jaerlijcx een somme van twee hondert vijfende tseventigh gl.¹³ De kerkenraad lost het daardoor ontstane bekostigingsprobleem op door te besluiten dat den orgelblaser voor sijne jaerlijx tractement vande diaconie betaelt sal werden.¹⁴

Gezicht op Zevenbergen, tekening van Hendrik Tavenier (1701)

In 1648, het jaar van de Vrede van Munster, verandert er veel voor Zevenbergen en voor Gerbrand van Blankenburg. De Staten van Holland weten Philip van Arenberg te dwingen de heerlijkheid Zevenbergen op te geven ten gunste van Amalia van Solms, de weduwe van prins Frederik Hendrik. In juni van datzelfde jaar neemt Gerbrand afscheid van Zevenbergen en vertrekt naar Gouda om Hendrick van Hagerbeer op te volgen als stadsorganist.¹⁵ De magistraat en de kerkenraad geven hem een *seer goede ende loffelycke* getuigenschrift mee aengaende zijn levenshandel ende wandel als oock de bedieninge van zijn organistamp gedurende den genooten tijt sijner woninge in Zevenbergen.

Hoofdstuk 6

Organist van Gouda

Goude

*Myn' Gouw voert meer gouds, mijn' Yssel meer gewins
Dan Tagus gulde grond ter borse van sijn' Prins.
'k Heb meer van hun te bat: doe mijn' gebuer-stadt brandden,
en baedden in haer bloed haer' moordenaeren handen,
ontswom ick hun geweld, en duyckten in mijn' Gouw,
en kroôp mijn' Yssel diept' ten hals toe in de mouw.
Spijt Spagnen dan, ick sta: ook sonder d'oude mueren
van 't Kastelijns gebied. Wie zijt ghy mijner bueren
die door den neus noch spreeckt, en my 't gebreck verwijt?
Ick segge t'mijnen roem', 'k ben Brill en brillen quiijt.'*

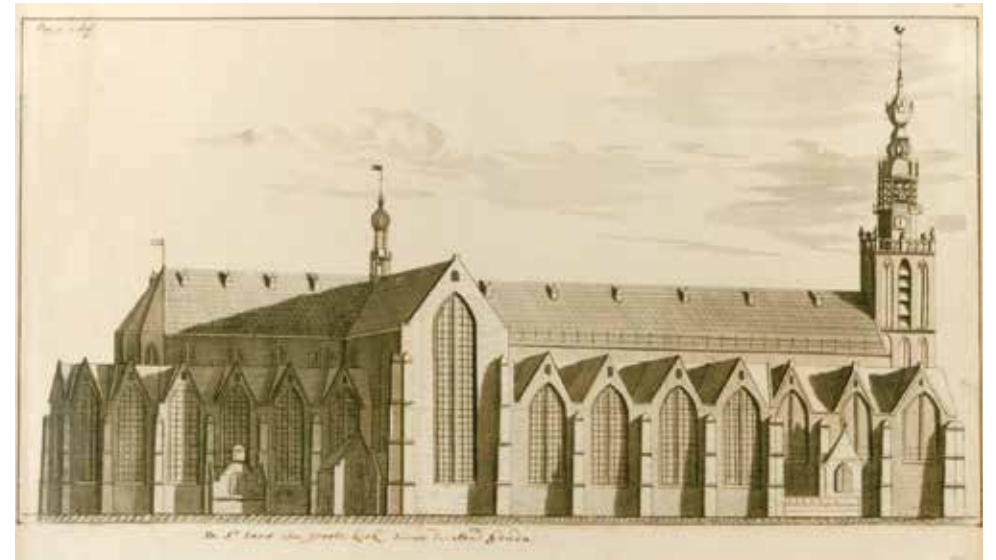
Constantijn Huygens, 'Stede-stemmen en dorpen' (1624)

6.1

Kerk, orgels en organisten

De Goudse Sint Janskerk zoals Gerbrand van Blankenburg die bij zijn aantreden als stadsorganist aantreft, is de vierde verschijningsvorm van een oorspronkelijk veertiende-eeuws kerkgebouw.² De kerk loopt in 1361 aanzienlijke brandschade op en is mede daardoor zo bouwvallig geworden dat ze in 1412 door een nieuwe wordt vervangen. Tot tweemaal toe valt een volgende nieuwbouw ten offer aan de vlammen. De laatste brand legt op 12 januari 1552 niet alleen het kerkgebouw maar ook een groot deel van de stad in de as.³ In 1554 kan tenslotte de door Cornelis van der Goude ontworpen huidige Sint Jan in gebruik worden genomen.⁴

Even bewogen als de geschiedenis van de Sint Jan is die van haar orgels. Voor zover bekend begint die rond 1415. In dat jaar melden schout, burgemeesters, schepenen en raad van Gouda dat met hun goedvinden de kerkmeesters mr. Jan Amb die goutsmit voor het leven hebben benoemd tot organist en belast met het onderhoud van het orgel.⁵ In 1480 wordt ene Jannes die orgelist betaald voor werkzaamheden aan het orgel.⁶ Circa 1488 bouwt een onbekende bouwer een nieuw groot orgel. Organist in die jaren is Dammas Jansz.⁷ Vanaf 1535 worden in de stadsrekeningen regelmatig betalingen geregistreerd aan Henrick Niehoff en zijn compagnon Jasper Jansz voor onderhoud en kleine reparaties aan het grote en kleine orgel.⁸ Beide orgels gaan bij de kerkbrand van 1552 in vlammen op.

Janskerk Gouda, gravure uit Walvis, J., Beschryving der stad Gouda (Gouda 1677)

In de jaren 1556 tot 1558 bouwen Henrick Niehoff en zijn zoon Nicolaes een nieuw orgel.⁹ In het contract van 15 november 1552 lezen wij: zoe zijn die kerckmeesters van S. Janskerke ter Gouda nu ter tijt gheaccordeert met Niclaes Heynricksz orghelmaker als voor hemzelven ende uut de naeme van meester Heynrick zijn vader ende meester Jasper tezamen als meedewerkers in dezen.... te besteeden een orghel te leveren ende te stellen in de kerke.¹⁰ Na ampele onderhandelingen tussen orgelbouwers, kerkmeesters en organist over het bestek en technische specificaties kan op 11 juni 1556 een definitieve overeenkomst worden getekend. In december 1558 is het werk gereed en verklaart één van de keurmeesters, Pontyaen Adriaensz, organist van Woerden: Duer versoecke van de kerckmeysters van der Goude soe heb ick Pontyan Adryaenz, organist tot Woerden, dit werck ofte voorwaerden hierin verhaelt gelaudeert ende lauderent, dat nae wietenschap mijn verstandt, ende bij mijnder zielen zalicheyt gheschiet den XIXen decembris 1558. In 1594 is het Pieter de Swart die voor het verstellen van de orgelen ende een nieuw secreet te maken, mitsgaders scoon maken 100 gulden ontvangt. Zijn zoon Dirck wordt op 18 juli 1601 gecontracteerd omme te repareren ende vernyewen het posityff van de orgelen.¹¹ Hij en zijn compagnon Jacob van Lin ontvangen voor hun werkzaamheden 132 gulden en 10 stuiver.

Vanaf 1625 tot 1638 hebben Galtus en Germer van Hagerbeer het orgel in onderhoud.¹² In de jaren 1636 tot 1638 nemen zij het grondig onder handen.¹³ Zij maken drie nieuwe blaasbalgen met de daarbij behorende windkanalen, veranderen de bezetting van het pedaal, vergroten het rugwerk, repareren de prestant die voorstaet ende niet en spreekt en vervangen de Sifflet van Niehoff in het hoofdwerk door een Vox humana. Tevens wordt het pijpwerk schoongemaakt en gerepareerd, de windladen hersteld en het geheel pertinent gestemd. Dat alles voor de prijs van 500 gulden.¹⁴ Na 1638 tot aan zijn dood in 1648 neemt organist Hendrick van Hagerbeer, de zoon van Galtus, het kleine onderhoud van het orgel voor zijn rekening.¹⁵ Gereconstrueerd op grond van de hiervoor geschetste

historie treft Gerbrand van Blankenburg in 1648 het Niehoff-orgel in de Sint Janskerk aan met de volgende dispositie:¹⁶

Rugpositief	Hoofdwerk	Pedaal
Quintadeen 8v	Prestant 8v	Bourdon 16v
Prestant 4v	Octaaf 4v	Prestant 8v
Octaaf 2v	Mixtuur	Trompet 8v
Mixtuur	Scherp	
Toesijn 8v ¹⁷	Holpijp 8v	
	Holpijp 4v	
	Nasard 2 ^{2/3} v	
	Vox humana 8v	
	Nachthoorn c'	
	Trompet 8v	
	Zink 8v	

Een groot deel van de registers is van Hendrick en Nicolaes Niehoff met de kanttekening dat de Quintadeen, Prestant, Octaaf, Mixtuur en Toesijn van het rugpositief waarschijnlijk, vanwege slijtage, in 1601 zijn vervangen door Dirck de Swart. De door de beide Van Hagerbeers in 1636 toegevoegde registers zijn de Bourdon, de Prestant in het pedaal en de Vox humana in het hoofdwerk.

In 1635, een jaar voordat Galtus en Germer van Hagerbeer hun werk aan het orgel beginnen, sterft Gerrit van Ebbenhorst, stadsorganist en klokkensteller sinds 1589.¹⁸ Na zijn dood wordt Hendrick van Hagerbeer op basis van een jaarcontract benoemd tot zijn opvolger.¹⁹ Hendrick is geboren rond 1600 in Amersfoort. Bij zijn huwelijk met Neeltgen Campen in juni 1626 is hij organist van Tiel. Het heeft er alle schijn van dat zijn Goudse dienstverband meer op pragmatische gronden dan op basis van een sollicitatie tot stand is gekomen. Het orgel is in die periode in groot onderhoud bij zijn vader en broer. Er zal dus in die jaren maar beperkt sprake zijn geweest van orgelspel.²⁰ Hendricks belangrijkste taak in die periode is dan ook het begeleiden van de werkzaamheden.²¹ Uit het feit dat het reguliere onderhoud en het stemmen van het orgel onderdeel van zijn functie zullen blijven uitmaken blijkt dat, wat de technische kanten van het orgel betreft, de appel niet ver van de boom is gevallen. Het stadsbestuur zal zich hebben gerealiseerd met Hendrick voor één salaris een organist en een orgelreparateur in huis te hebben. Op 7 december 1638 volgt dan ook een feitelijke benoeming.²² Zijn wedde wordt vastgesteld op 500 gulden per jaar om den orgel in de voorz. kerck waer te nemen, ende spelen altyt voor ende naer de predicatien, ondert singen van de psalmen, midtsgaders alle middaechen ende des avonts ende oock als het de heeren magistraten, kerckmeesters ende predicanten goet sullen vinden. Daarnaast is hij verantwoordelijk voor reparaties en dient hij het tongwerck in goet accoort te houden. Boven zijn traktement zal hij jaarlijks 108 gulden ontvangen als vergoeding voor huishuur. De benoeming geldt voor een periode van zes jaar. Wij moeten gissen naar de

reden daarvoor. Misschien heeft die meer te maken met Hendricks gedrag en godsdienstige overtuiging dan met zijn bekwaamheid als organist.

Orgel Janskerk te Gouda, gebouwd door Hendrik Niehoff (1558) thans te zien in de rooms-katholieke kerk te Abcoude. Het betreft alleen de ombouw, mechaniek en speeltafel ontbreken

Pieter van Eeck, waarschijnlijk een leerling van Van Hagerbeer, neemt na diens dood de functie waar tot 1 juli 1648, de dag dat Gerbrand van Blankenburgs benoeming ingaat.²⁷

In de notulen van de kerkenraad wordt op 22 oktober 1643 organist Van Hagerbeer gemaand dat het hem niet is toegestaan ten papisten te gevallen, eenige geestelicken paepschen personen mee op den orgel te leyden, noch voor haer eenige paepsche lysen en afgodische gesangen te spelen of in plaetsen daer die paepsche afgoderie gepleegt werdt, haere positieven ende andere instrumenten te stellen.²³ Een kleine week later belooft Hendrick beterschap.²⁴ Rond 1645 is hij verwikkeld in een ontuchschandaal, waarvoor hij voor de politiemeesters moet verschijnen en enige tijd uitgesloten wordt van het Avondmaal. Wanneer deze zaak min of meer is afgelopen, doen al snel nieuwe geruchten de ronde over ontucht met een vrouw, bedreven op het orgel (wat hij ontkent), en dat hij dronken in het water heeft gelegen (wat hij bekennt). Op 23 november 1645 krijgt de organist opnieuw een ernstige vermaning en wordt hem zijn zitplaats binnen het doophuis onder de preekstoel onttrokken. Na anderhalf jaar toont hij berouw en mag weer aan het Avondmaal deelnemen. Ook krijgt hij zijn zitplaats terug. Op 19 maart 1648 klaagt de kerkenraad opnieuw bij de kerkmeesters dat kloppen en andere papisten op het orgel spelen.²⁵ Dit keer kan dat niet meer op het conto van de kort daarvoor gestorven Hendrick van Hagerbeer worden geschreven.²⁶

6.2

Opkomst van een organist

Bij organistenbenoemingen in de zeventiende eeuw is er sprake van sollicitatieprocedures en, waarschijnlijk in meerdere gevallen, coöptatie. De netwerken en relaties waarbinnen kandidaten aan de orde komen zijn divers. Voor de hand liggen opvolging van vader op zoon en andere, directe en indirecte familieverbanden. Zo maakt Jacobus Kaa, neef van Cornelia van Blankenburgs echtgenoot Hendrick Soenen en schepen van Arnemuiden, de benoeming mogelijk van Jacob van Blankenburgs leerling, Jan Melsz. Een ander netwerk is de relatie van een kandidaat-organist met invloedrijke regionale of landelijke personen. Quirinus van Blankenburg bijvoorbeeld zal zijn relatie met Christiaan Huygens benutten ten behoeve van een benoeming aan de Amsterdamse Westerkerk. Christiaan Huygens' vader Constantijn levert in zijn tijd een vergelijkbare bijdrage ten behoeve van de zoon van Pieter de Voys.²⁸ Een interessant netwerk vormen ook classisverbanden. Zo komt de aanstelling van Gerbrand van Blankenburg in Zevenbergen tot stand binnen het classisverband Dordrecht. Ook Gouda valt onder deze classis. In dat netwerk zal al snel na het ontstaan van de Goudse vacature de naam van Gerbrand gevallen zijn.

Ervaring met psalmbegeleiding heeft bij de beoordeling van zijn kandidatuur zeker een rol gespeeld. Zoals blijkt uit de taakbeschrijving van Hendrick van Hagerbeer, is Gouda daar in 1639 toe overgegaan. Minder geprononceerd als bij hem zal in het profiel van zijn opvolger de nadruk hebben gelegen op orgelbouwtechnische vaardigheden. Wel zullen voorwaarden zijn gesteld over rechtheid in de gereformeerde leer en levenswandel.²⁹ Interessant in dat opzicht is het Zevenbergse getuigschrift, waar in de eerste plaats Gerbrand van Blankenburgs levenshandel ende wandel aan de orde komt en pas in tweede instantie de bediening van zijn organistampt. Op 29 juni 1648 is het zover en wordt Mr. Gerbrandt van Tessel, organist tot Sevenbergen... gesurrogeert te wesen organist deser stede in plaets van Mr. Hendryck Galtis, overleden.³⁰ Zijn traktement is gelijk aan dat van Van Hagerbeer, namelijk 500 gulden per jaar met daarboven een vergoeding van 108 gulden voor huishuur. Op grond van zijn attestatie stelt de kerkenraad hem een zitplaats in het doophuis ter beschikking.³¹ Ook zijn taken zijn dezelfde als die van zijn voorganger: Dat hy gehouden sal syn den orgel inde voorsz. kerck waer te nemen, ende spelen altyt voor ende naer de predication, ondert singen van de psalmen, mitsgaders alle middaechen ende des avonts...

Na de dood van Hendrick van Hagerbeer zijn het reguliere onderhoud, kleine reparaties en stemwerk in handen gekomen van diens jongere broer Jacobus. Al snel na zijn aantreden constateert Gerbrand van Blankenburg dat het orgel zo vervuild is dat een omvangrijke onderhoudsbeurt noodzakelijk is. De opdracht waarmee Jacobus van Hagerbeer in 1649 aan het werk gaat is niet bekend.³⁷ In januari betalen de heren kerkmeesters hem 162 gulden en 6 stuivers voor arrebeijtsloon van hem en sijne twee knechten, vant stellen vanden orgel. Ruim een maand later wordt er nog eens 214 gulden en 6 stuivers betaald en tenslotte in maart 143 gulden en 14 stuivers plus 36 gulden voort opmaken vanden orgel. De bijna 600 gulden belopende kosten en de bestede arbeidstijd van ruim drie maanden wijzen op een aanzienlijk ingrijpend onderhoud dan schoonmaken en stemmen alleen.³⁸

Direct na zijn aantreden heeft Gerbrand een huis op de Korte Tiendeweg, mogelijk als onderhuurder van Hendrick van Hagerbeers weduwe, betrokken.³⁹ In juni 1650 reist hij naar Texel om zijn vader, Quirinus Gerbrandsz, te begraven en, mede namens zijn ongehuwde zuster Maria, het ouderlijk huis met boomgaard en stukje weiland te verkopen.⁴⁰ Maria wenst niet op het eiland achter te blijven en volgt haar broer naar Gouda.⁴¹ Twee jaar later, op 8 november 1652 treedt Gerbrand in ondertrouw met Marije Paradanus j.d. van Oosterhoute alhier op de Jerusalemstraet.⁴² Het is mogelijk dat hij Marije Paridaens al in zijn Zevenbergse jaren heeft leren kennen.

Opvallend in het Goudse contract is dat de speelbeurten van de organist zich beperken tot de middagen en de avonden. De orgelloze ochtenddiensten zullen drieëndertig jaar later tot een conflict leiden tussen kerkenraad en organist.³² In juni van dat jaar oordeelt het college alsoo den orgelist s'morgens de vroegpredicatie niet speelt wort geoordeelt dat sulks behoort te geschieden, en dat daeromme dienaengaende de Heeren kerckmeesteren sullen worden versocht hem daertoe te onderhouden. De kerkmeesters aarzelen de organist daarover aan te spreken omdat het een afwijking betekent van de overeengekomen instructie.³³ In twee daaropvolgende vergaderingen weet de voorzitter dan ook weinig anders te melden, dan dat de saeck van den organist rakende het spelen in de vroegpredicatie blijft in statu.³⁴ Midden augustus wordt gemeld dat de kerkmeesters de zaak hebben voorgelegd aan de organist maar, omdat deze swaerigheid maeckt, de verdere afhandeling in handen hebben gegeven van de commissarisen politique.³⁵ Een klein jaar later hakken de burgemeesters de knoop door: Mr. Gerbrand Blanckenburgh organist wort geordonneert ende gelast den sondaghmorgen inden vroegh predication te voor ende na de predication ondert singhen vande psalmen op den orgel te spelen ende sal hiervan een copie gesonden werden aende voorsz. organist omme hem daer naer te reguleren.³⁶

Na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand in 1609 vormen, anders dan in het neutrale Zevenbergen, de protestanten van Oosterhout een bedreigde minderheid. De familie Paridaens behoort daartoe. In de eerste lijst van Oosterhoutse protestante lidmaten uit 1658 treffen wij een aantal namen van directe en aangetrouwde verwanten en hun nakomelingen.⁴³ Voor hen en hun geloofsgenoten is tot 1649 de Catharinakerk in het nabije Zevenbergen, waar het gereformeerde geloof in alle openheid kan worden beleden, een welkom toevluchtsoord.⁴⁴ Een plek ook waar Marije Paridaens kennis kan maken met de jonge organist Gerbrand Quirijnsz.

De ondertrouw vindt plaats in de Waalse Kerk en het huwelijk op 26 november 1652, in de Sint Janskerk.⁴⁵ In december 1654 wordt hun eerste en enig kind geboren dat zij Quirinus noemen naar zijn grootvader. De precieze datum van zijn geboorte of doop is niet terug te vinden in de bewaard gebleven registers. Onder het bekende portret van Quirinus, gegraveerd door Ernst Ludwig Creite naar een prent van Jan Nachenius, wordt vermeldt: *Goudano Batavus, Natus 1654*.⁴⁶ Bevestiging van dat geboortjaar vinden wij in het inschrijvingsregister van de Leidse Universiteit waar Quirinus op 4 december 1679 wordt ingeschreven als student rechten. Hij zegt dan 24 jaar oud te zijn. Beide bronnen maken het mogelijk zijn geboortedatum te bepalen tussen 5 en 31 december 1654.⁴⁷

In datzelfde jaar verschijnt van de hand van Gerbrand van Blankenburg bij de Amsterdamse muziekuitgever Paulus Matthysz een belangwekkende instructie voor de blokfluit met de titel: *Onderwyzinge hoemen alle de toonen en halve toonen, die meest gebruyckelyck zyn, op de handt-fluyt zal konnen t'eenemaal zuiver blaezen, en hoe men op yeder 't gemackelyckst een trammelant zal konnen maken, heel dienstigh voor de lief-hebbers*.⁴⁸

In juli 1664 verhuist het gezin van de Korte Tiendeweg naar de Spieringstraat. Gerbrand koopt voor 1.400 gulden het huis naast het Aalmoezeniershuis van stadsbode Jan Lepelaer.⁴⁹ Het is een ruime woning die aan de achterzijde doorloopt tot de Groeneweg. Het huis zal in latere tijden gesplitst worden in drie adressen (Spieringstraat 7, 9 en 11).⁵⁰ Niet duidelijk is hoe Gerbrand aan het aanzienlijke bedrag komt om het huis aan te kopen. Zijn wedde, inclusief huurvergoeding, van 608 gulden per jaar kunnen daar nauwelijks de basis voor zijn geweest.⁵¹

Intussen heeft Gerbrand de muzikale vorming van de jonge Quirinus, die blijk geeft het muzikale talent van zijn vader te hebben georven, ter hand te genomen. Quirinus wordt voorbereid op het organistschap en dat betekent naast orgel- en klavecimbelspel ook het spel op het klokkenklavier. Gerbrand zelf heeft gedurende zijn leven nooit de functie van klokkenist uitgeoefend.

Zevenbergen bezat geen klokkenspel en in Gouda is sprake van een gescheiden organist- en klokkenistschap. Later zal overigens blijken dat de burgemeesters voornemens zijn beide functies te combineren. Gerbrand is door Jacob van Blankenburg zeker geschoold in het klokkenspel maar zijn gebrek aan praktijkervaring zal hem ertoe hebben gebracht de toenmalige stadsklokkenist, Jacob Vollenhove, te betrekken bij Quirinus' muzikale ontwikkeling.

Wanneer deze de leeftijd van vijftien jaar heeft bereikt acht Gerbrand hem bekwaam genoeg om zich te presenteren als organist. De gelegenheid doet zich voor na het overlijden van Jan Pickert, organist van de Remonstrantse Kerk aan de Vissersdijk in Rotterdam. Op 30 mei 1670 kan de remonstrantse kerkenraad melden dat *met eenparicheit van stemmen de jonge Blankenburg tot organist is benoemd*. Een dag later vertrekt Quirinus naar Rotterdam. Vier jaar later zal hij van daar de overstap te maken naar een bredere functie als organist en klokkenist van Gorinchem.⁵²

In Gouda is rond 1675 bij burgerij en magistraat een discussie op gang gekomen over de slechte conditie van het uurwerk en de speelklokken. Stadsbeiaardier Mathijs van Meeuwen, de opvolger van Jacob Vollenhove, is betrokken bij een aantal vooronderzoeken en de mogelijke implicaties daarvan.

Het zal niet lang duren of ook Gerbrand van Blankenburg wordt bij de klokkenproblematiek betrokken en niet alleen hij maar ook de organist en klokkenist van Gorinchem, zijn zoon Quirinus.

6.3

Kroniek van het Goudse klokkenspel

Tegen het einde van de veertiende eeuw komt in de Nederlanden de openbare tijdsaanwijzing in zwang en verschijnen er op torens eenvoudige uurwerken die een slagklok in werking stellen. Dat ook de Sint Janskerk in Gouda een dergelijk uurwerk bezit lezen wij in een contract uit 1403 waarin het stadsbestuur glazenmaker Rutgaert Gherritsoen verplicht twee uurclocken te stellen ende gancvast te houden... die eene clocke hanghet op den kercktoern ende d'ander clocke hanghet ter Noodgoeds.⁵³ Naast de slagklok beschikt de Sint Jan over luidklokken die door de koster of de orgeltreder worden bediend en gebruikt voor het aankondigen van herdenkingen, festiviteiten, begrafenissen en rampen.⁵⁴ Later in de eeuw ontwikkelt zich uit het uurwerk een mechanisch speelwerk, voorslag genaamd, dat bestaat uit drie of vier kleine klokken en eenvoudige melodietjes speelt voorafgaand aan het luiden van de uurklok. De Janskerk beschikt in 1496 over een dergelijke voorslag.⁵⁵

Uit de mechanisch aangestuurde voorslag zal zich de speeltrommel ontwikkelen die een groter aantal klokken kan bedienen en in staat is meerstemmige muziek op te wekken. Min of meer parallel daaraan ontstaat de behoefte de klokken niet alleen mechanisch aangestuurd te laten klinken maar ook handmatig te bespelen. In Gouda zijn wij dan rond 1570 aangekomen bij Dirck Coster die experimenteert met een primitief stokkenklavier en daarmee de eerste beiaardier van Gouda wordt.⁵⁶

In deze kroniek ligt het accent op de periode dat vader en zoon Van Blankenburg bij de klokkenhistorie betrokken zijn. De voorgeschiedenis begint ruim een eeuw eerder op de avond van 12 januari 1552, wanneer er een alsulcke horrible onweer en tempeest van hagel, windt, blixem, donderslagen, schatering in de lucht met regen losbarst, dat alle de menschen verschrikt, beangst, en geturbeerd waren, meenende dat den uystersten dach des Heeren ten vonnisse ons overvallen soude hebben...⁵⁷ De grote brand die ontstaat na de blikseminslag vernietigt de Sint Janskerk en met de kerk haar klokkenspel.

De ramp wordt, in opdracht van de kerkmeesters van de Janskerk, zo gedetailleerd mogelijk vastgelegd. Het deel van het verslag dat aansluit op het hiervoor geciteerde fragment beschrijft het wel en wee van de klokken:⁵⁸

...de goede burgers en gemeente dit gewaer wordende liepen uyt met meenigte op den toorn met toorsen en fackelen hopende den brandt des naeldes te blussen, maer overmits de vehemente storm van winden hoe langer hoe meerder rees, en op het afdruppelen van loot, daer de naelde mede bekleedt was, welke druppelen van loot de kleeren, vel en vleesch droopen, sulcx dat'er niemant ontrent duuren noch bancken mocht, en stontd soo in brande, dat als de slachklocke twaelfuyren sloeg, eer sy viel met de andere klokken groot en kleyn, die'er in alles in 't getal waren, met voorslach welcke alle se aen stucken vielen of smolten op 't steene verwulfsel, uytgesondert een beyerklocke, genaemt Gabriel, die in de lucht-gaten viel en bleef daer heel en gaefleggen... Een week later beleggen burgemeesters en kerkmeesters een vergadering om de nodige besluiten te nemen over de herbouw van de kerk.⁵⁹

Dat er al in juli van hetzelfde jaar een contract wordt gesloten met klokkengieter Jan Moer uit Den Bosch zegt veel over het maatschappelijke belang van klokken als tijdwijzers en boodschappers.⁶⁰ Walvis doet er in 1713 verslag van in zijn stadskroniek:⁶¹ Verscheide klokgieters van Utrecht, Mechelen, Gent en elders, wierden tot het vergieten der klokken door de Kerckmeesters beschreven, doch deze konden geen voordeliger verdrag dan met eenen Jan Jaspersz Moer te 's-Hertogenbosch sluiten. Hy zoude voor sijnen arbeid, gevaar, en kosten 48 stuivers hebben voor de honderd ponden; een derde gereed, en de twee volgende jaaren yder jaar een andere derde, mits hem 200 ponden goede Stolwijkse kaesen by het overzenden der klokspijze (op de kerke kosten) toequamen. Mits zoude hy de gegotene klokken op sijne kosten ter Goude leveren, laten hangen en luiden voor sijn risque.

Uit betalingen aan smid Willem Bijl en uurwerkmaker Jan Jansz in de jaren 1552/1553 blijkt dat rond dezelfde tijd begonnen is met de inrichting van een sober uurwerk met een voorslag van enkele klokjes.⁶² Jan Coster is dan werkzaam als onderhouder en opwinder.⁶³ Het uurwerk komt pas in het najaar van 1554 gereed, zodat de torenwachters nog tot in de zomer van dat jaar de uurklok handmatig tot klinken moeten brengen.⁶⁴

12 januari 1552
Kerkbrand vernietigt het
klokkenspel

8 juli 1552
Overeenkomst met
klokgieter Jan Moer

1552 tot 1554
Een eenvoudig uurwerk

1554

Het nieuwe gelui is gereed

De luidklokken zullen door Jan Moer gegoten worden uit de klokspijze van de oude klokken. Kort na de aanbesteding reist Dirck Willemsz naar 's-Hertogenbosch om het klokkenbrons bij de klokgieter af te leveren.⁶⁵ Erg veel haast maakt Moer niet en pas na bijna twee jaar in 't jaar 1554 begaven hen Claes Marcusz en Jacob Jansz derwaarts, om de nieuwe klok St. Salvator te zien gieten.⁶⁶ Zy waren vyf dagen op weg en verteerden 7 gulden 8 stuivers. De St. Salvator klok woeg 5993 ponden, de twee panden van 81 pond, daar deze inhangd, ingerekend. De klok St. Martinus woeg 4000 ponden en 37 ponden voor de panden. Deze koste van vracht van 's-Hertogenbosch tot der Goude, 6 schellingen, 5 grooten, wierd qualijck luidend bevonden, des moest de gieter die na hem neemen, die ze ontrent den Briel aan de man hielp. De nieuw gegoten was van binnen schilferig, ratelschillig en schreeuwend van klank, men brakze, verbeterde de spijs, en deed den meester, die men van vermangelinge der oude klokspijze vermoede buiten dijkspoorte, daar toen d'eerste windmolen op den dijk stond, vergieten: wierd goed bevonden, woeg 9018 ponden, en voerde den naam van St. Jan Evangelist. De derde klok van de kerks klokspijze gegoten, St. Jan Baptist genaamd, was de sla-klock, en woeg 7729 ponden.

1561

Thomas Both giet twee luidklokken

Zes jaar later wordt de 30-jarige Thomas Both uit Utrecht gevraagd twee klokken te gieten als aanvulling op die van Moer.⁶⁷ Voor het benodigde klokkenbrons wordt de Gabriël, de enige klok die de kerkbrand heeft overleefd, opgeofferd en de rest aangekocht in Antwerpen. Op 30 juli ontvangt Pieter Sees 3 ½ stuiver van een hantpijp aen den clockgieter te brengen ende die orgelpijp weeromme te brengen.⁶⁸ Het stemmen van klokken gebeurt in die dagen nog min of meer op goed geluk. Een orgelpijp is daarbij een geschikt hulpmiddel. François en Pieter Hemonij zullen in latere jaren een meer geperfectioneerde stemmethode ontwikkelen.

1570 circa

Dirck Coster eerste beiaardier van Gouda

Rond 1570 ontvangt Dirck, zoon en opvolger van klokkensteller Jan Coster, een salarisverhoging onder de voorwaarde dat hij op hoochtijden, blijde daegen als vastenavond, kermissen ende diergelijcke daegen, ende oick in de jaermercten zal beyeren.⁶⁹

25 november 1578

Een nieuw uurwerk besteld bij Hendrick van Nuys en Gerrit Smaeden Matthijsz

Acht jaar later besluiten de burgemeesters tot de aanschaf van een nieuw 'spelend uurwerk' in plaats van de sobere versie uit 1554.⁷⁰ Het uurwerk moet bestaan uit 16 klokken en het speelwerk van Delft, dat drie- en vierstemmige muziek kan laten horen, evenaren: ⁷¹ Op den 25e November 1578 hebben de heeren burgermeesteren en tresoriers der stadt Gouda aanbesteedt aen mr. Hendrick van Nuys, burger tot Hasselt in den Lande van Luyck, en Gerrit Smaeden Matthijsz, sijn swager om te maecken en te leveren een spelende uyrwerck bequaem sijnde om te dienen tot speelwerck van 16 clocken, yder clocke twee hamers

hebbende, en spelende drye en vier partyen, sulcks het uyrwerck tot Delft doende is... daer voor betaeldt sal worden de somme van 19 gulden 15 stuivers...

Van Nuys sterft echter vóór hij toekomt aan het uitvoeren van de opdracht. In 1580 wordt het oude uurwerk provisorisch hersteld en beraadt de Vroedschap zich over een nieuw spel met een vergelijkbare opdracht. Zij zoekt daarvoor contact met een verder onbekende orlogemaecker uut 't furstendom van Gulick.⁷² Ook nu komt het er niet van. Dit keer weerhouden de kosten de magistraat om er serieus werk van te maken.⁷³

Acht jaar later zijn Goossen Clinckert en zijn zoon Willem aan de beurt om een uurwerk te maken dat geschikt is voor het bedienen van tenminste 16 klokken.⁷⁴ Ook hun opdracht is gebaseerd op die van Van Nuys. Tussen 4 en 10 april 1590 kan het werk worden gekeurd door Claes en Jan Dircksz uit Delft en ene meester Roeloff uit Amsterdam.

Voor het speelwerk komt de Goudse magistraat opnieuw terecht bij klokgieter Thomas Both in Utrecht.⁷⁵ Om financiële redenen zien zij af van het bestellen van zestien klokken tegelijk en beperken de opdracht tot vijff clocken van seekeren stucken geschutz, hem daerna in 't selve jaer geleverd om derselven stede van der Goude te dienen in 't spelende werck van 't nijeuwe horologie.⁷⁶ Op 31 augustus wordt het contract gesloten. Both heeft het in die periode druk met andere opdrachten en wanneer er op 23 juni 1590 nog steeds niet is geleverd raken de heren van de Vroedschap dermate geïrriteerd dat zij dreigen de gieter aansprakelijk te stellen voor geleden schade.⁷⁷ Erg onder de indruk lijkt Both niet en pas na een notariële aanmaning komen de klokken gereed.⁷⁸ Toonhoogte en gewicht van de vijf klokken zijn onbekend. Wel blijkt dat er grote problemen zijn met de onderlinge stemming en wordt ten einde raad orgelbouwer Pieter de Swart gevraagd off men die speelclocken van 't horologie alhier soude vorder uytgehouden en tot goeder resonnantie soude connen brengen.⁷⁹ Of De Swart in staat is geweest het probleem te verhelpen is zeer de vraag.

Rond 1590 wordt de oude beiaardier Dirck Coster met pensioen gestuurd.⁸⁰ De stad komt terecht bij voorzanger Job Adriaensz als opvolger. Hij krijgt op 17 oktober een aanstelling voor een jaar onder de strenge voorwaarde zich te bekwamen in het spelen op de klokken. De aanstellingsovereenkomst is het meest specifiek over het versteken van de speeltrommel.⁸¹ De klokkenist heeft tot

1580

De opdracht wordt niet uitgevoerd, geen nieuwe opdracht

1588 tot 1591

Goossen Clinckert en zijn zoon Willem maken een nieuw uurwerk

31 augustus 1588

Thomas Both giet 5 speclklokken

1593

Gerrit van Ebbenhorst benoemd tot organist en beiaardier

taak bequame psalmen off ander liedekens op 't werck te steecken, omme bij de clocken mit goeden accorde van drie off vier parthien gespeelt te worden, mits alle veertien dagen off drie weecken de psalmen ofte liedekens versteekende off veranderende, sulx als de gelegentheyt des tijds sal begeren.

In 1593 wordt Job Adriaensz' contract niet verlengd en in zijn plaats Gerrit van Ebbenhorst benoemd als organist en klokkenist.⁸² Zijn overeenkomst gaat uitvoerig in op het beiaardspel: ...en dat hij noch gehouden wort te beyeren alle donderdaegen ende saeterdaegen van negen tot thien uyren, ende in de jaermarckten alle daechs gelijcke tijd, mitsgaeders op alle vrolijke daegen van omgangen, kermissen, jaersavondt, vastenavondt ende diergelijcke dagen, ende als men triumphheert ende inschelijcks op andere extraordinaris tijden, als hem geordineert sal worden te beyeren.⁸³

Tussen 1591 en 1595 krijgt Thomas Both opdracht nog eens drie speelklokken te gieten. De eerste komt in 1591 gereed en weegt 2.462 pond, en is daarmee de grootste van het spel.⁸⁴ Bij de volgende twee gaat het opnieuw mis en blijft Both in gebreke. Op 20 oktober komt er een tweede overeenkomst over de levering van nog ontbrekende klokken tot stand met Henric, de zoon van de inmiddels gestorven Thomas Both. In het najaar van 1595 worden deze geleverd.⁸⁵ Specificaties over aantal, gewicht en toonhoogte zijn ook in dit geval onbekend. Aannemelijk is dat Gouda tenslotte beschikt over het beoogde spel van 16 klokken, voor een deel bestaande uit klokken van het oude spel.

In 1601 zijn er klachten over de slechte staat van de luidklokken. De opdracht om vijf nieuwe klokken te gieten gaat nu naar Hendrick Weghewaert uit Kampen.⁸⁶

Er worden met hem twee contracten gesloten. Het eerste betreft het gieten van drie klokken van 7.500, 4.500 en 2.800 pond. Deze zullen worden gegoten uit het klokkenbrons van de Salvator en de St. Martinus van Jan Moer uit 1554. De tweede overeenkomst regelt het gieten van een vierde klok van 1.800 pond, een octaaf hoger dan de grootste klok en een vijfde, een kwint, hoger dan de grootste met een gewicht van 2.239 pond. Op alle klokken staat de tekst: *Henrick Wegewart heft mi gegoten inder stede Gouda. Ao. 1605.* Elke klok heeft daarnaast een opschrift dat betrekking heeft op zijn specifieke functie. Zo staat op de kleinste klok, het vredesklokje: *Och mocht ick eens met min geschal, verkondigen een oprechten frede over all.* Weghewaert ontvangt voor zijn werk 1.360 gulden.

Het is, na de inspanningen van Hendrick Weghewaert, ruim zestig jaar stil rond het klokkenspel tot Gouda drie befaamde uurwerkmakers uitnodigt om haar van advies te dienen over het uur- en speelwerk van de Sint Janstoren.⁸⁷

Het zijn Cornelis Faber uit Bloemendaal, Laurens Bol uit Rotterdam en Coenraet Brouckman uit Delft.⁸⁸ Uit de twee rapporten die worden uitgebracht blijkt hun advies twee zaken te betreffen: een beoordeling met kostenberekening van nodige reparaties. Daar is alle aanleiding toe. Het spel van Thomas en Henric Both is van meet af aan, in het bijzonder wat de stemming betreft, van twijfelachtig allooi. Het tweede rapport geeft een inschatting van technische specificatie en kosten van een nieuw speelwerk bestaande uit 32 klokken. De indruk bestaat dat de oorspronkelijke bedoeling van het stadsbestuur alleen gericht is geweest op reparatie van het bestaande uur- en speelwerk en dat tijdens de inspectie het idee post vat om de mogelijkheden van een echte beiaard te onderzoeken.

Het ligt voor de hand dat ook door Gouda gekeken wordt naar de opmars van door de meestergieters François en Pieter Hemonij gegoten klokkenspielen in andere Hollandse steden. Coenraet Brouckman en Laurens Bol kunnen daar uit eigen ervaring over meepraten en zullen die ervaring zeker hebben ingebracht bij hun advisering.⁸⁹ De kosten van een nieuw uurwerk alleen, door de adviseurs geraamd op een kleine 200 gulden, zullen op zichzelf niet de reden zijn geweest om het advies van de deskundigen voorlopig in de ijskast te leggen, wel de financiële consequenties van een nieuw klokkenspel.

Na zeven jaar is de tijd rijp en doen op 7 januari 1676 de burgemeesters aan de Vroedschap verslag van een overleg met Pieter Hemonij over het vernieuwen van 't clockgespell op den toorn metten gevolgen ende aenclieven vandien, waer op gedelibereert sijnde is goet gevonden ende verstaen d'heeren burgermrn. mits aen d'out burgermrn. t'authorisereeren omme met den voorsz. Ammonij te contracteren over 't bewuste clockgespel, gelijk deselve bevonden sullen ten meesten dienste vande stadt te behooren.⁹⁰ De plotselinge besluitvaardigheid van de burgemeesters wordt mogelijk gestimuleerd door geruchten over de verslechterende gezondheid van Pieter Hemonij en de wetenschap dat hij nog slechts één spel van 32 klokken op voorraad heeft. Wil Gouda andere steden voor zijn dan is snelle besluitvorming geboden. De burgemeesters laten zich bij hun conferentie... met monsr. Ammonij ondersteunen door stadsklokkenist

20 oktober 1594
Thomas Both breidt
speelwerk verder uit

25 mei 1605
Hendrick Weghewaert
levert 5 klokken

7 en 8 maart 1669
Cornelis Faber, Laurens Bol
en Coenraet Brouckman
adviseren over het uurwerk

7 januari 1676
Besluit om Pieter Hemonij
te contracteren

Matthijs van Meeuwen, organist Gerbrand van Blankenburg en zijn zoon, de organist en klokkenist van Gorinchem, Quirinus. Deze bezoekt dat jaar enkele malen de gieterij van Hemonij en doet in *Elementa musica* verslag over het stemmen van de klokken:⁹¹ Ik heb by den grooten klokkegieter Hemony, die al die heerlyke speelwerken in Holland gemaakt heeft, in 't jaar 1676. t' Amsterdam een staafspel gezien waar van ieder staaf, op zyn kant gelegd zynde, een octaaf hooger klonk als op zyn plat: dit kwam van dat de dikte tegen de breedte stond als 1 tegen 2: zynde half zo dik als zy breed waren. Naar deze staven stelde hy zyn klokken.

Quirinus ziet in de gieterij hoe dat in zijn werk gaat: ...waarvan wy hier zullen aantekenen, dat gelyk men aan de drinkglazen ziet dat de dunne een lager toon hebben als de dikke, een klok zelden zo net gegoten word of hy zal aan d'een zy wel een weinig dunner zyn als aan d'andere: by gevolg dan vals. Om dit gebrek weg te nemen moet hy gedraait worden (op een draaibank) tot hy zuiver is, 't welk men aan de klank die hy in 't draayen geeft kan hooren. Dit gedaan zynde moet men onderzoeken of hy niet te hoog of te laag is: is hy te hoog zo moet hy dunder, maar te laag, korter gemaakt worden: nu is de questie hoe veel en hoe men dit op den hair zal treffen. Het is een bekende zaak dat de glazen zullen antwoorden als men hen in hun taal aanspreekt, 't zelfde doen ook de snaren: Roept eens in een clavecimbel als zy door de registers niet gesmoord zyn, alle die naar de stem gelykenen zullen zig laten hooren. Op dezelfde wyze zal ook een staaf terstond klinken als hy van een sterk geluid op zynen toon word aangetast. Hier door zyn zy 't model van de stelling der klokken; want, als een klok gedraait word en daar leit een staaf, die den geëisten toon heeft, in 't werkhuis, zo zal hy zwygen zo lag als zy beide niet wel over een stemmen, maar zo haast als de klok op zyn toon is zal de staaf antwoorden.⁹²

Quirinus weet de heren burgemeesters te overreden het aangeboden klokkenspel te laten uitbreiden met drie klokjes in het derde en cis- en dis-klokken in het laagste octaaf. De burgemeesters benoemen een commissie, bestaande uit secretaris Donatus van Groenendijck en oudburgemeester Dirck de Vrije, om op maandag 13 januari overleg te voeren met de gieter over de voorgestelde uitbreidingen. Op 10 januari gaan er twee brieven uit, een naar de collega-burgemeesters van Gorinchem en een naar Pieter Hemonij in Amsterdam. In de brief aan Gorinchem wordt verzocht Quirinus toestemming te geven op zondag de 12e af te reizen naar Gouda, naerdien wij op aenstaende maendagh alhier ten hoochsten noodich hebben het advies van Blanckenburch... over het hernieuwen vant clockgespel opten toren alhier.⁹³ Pieter Hemonij wordt in de tweede brief ingelicht over de voorgestelde uitbreidingen: edoch alsoo wij door ervaren musicijns ende clockspeelders werden

onderrecht dat het beter soude wesen de drie groote klokken wegh te nemen, ende tusschen UEs. c ende d ons oock tusschen de d ende e te brengen halve toonen diemen uyt de oude clocken soude konnen vinden... ende datmen bij u gespel boven aen noch behoorde te brengen b, h ende c ende dat in dat geval het geheele spel sijn perfectie soude hebben, ende oock de stadt minder koste... Hemonij's aanwezigheid op maandag is dringend gewenst, dus hebben wij gemeijnt dat seer dienstigh soude sijn dat UE tegens sondach aenstaende ter Goude liet vinden, om over t' een ene t' ander op maendach smorgens int bijwese vande musicijns een verdere conferentie te houden... ende de geene die UE oordeelt ons gerustheyt te komen geven dat't geen wij alsdan sullen resolveren geen onvolmaeckt maer een volmaeckt werck sal geven, wij sullen ons hierop verlaten...⁹⁴

Er is geen verslag van het maandagoverleg. Wel blijkt uit het vervolg dat de klokgieter akkoord gaat met de uitbreidingen. Hij zal ongetwijfeld zijn overlegpartners hebben voorgehouden dat cis en dis in de basklokken nergens in de Nederlanden voorkomen en dat het ontbreken daarvan tot op heden niet als probleem wordt ervaren, maar concrete bezwaren tegen het toevoegen ervan kan hij moeilijk aanvoeren. Hemonij verwerpt wel het idee om oude klokken daartoe om te bouwen en dat maakt het opvolgen van het advies van de tweeëntwintigjarige Quirinus niet alleen spraakmakend maar ook duur.

Pas op 17 juli van dat jaar biedt Pieter Hemonij zijn offerte aan. Hij heeft inmiddels al wel overleg gevoerd met Willem Spraakel, uurwerkmaker in Hoorn, over diens aandeel in de kosten en neemt dat in zijn offerte mee.⁹⁵ Conform de offerte:

- zal Hemonij een nieuw klokkenspel leveren met een totaalgewicht van 8.344 pond tegen een prijs van 19 stuivers per pond;
- is hij bereid 10 stuivers per pond te betalen voor de oude klokken, geschat 3.754 gulden en 16 stuivers;
- zal hij indien men noch twee halve toonen daer bij soude willen nemen, die soudan wegen 1.920 en 1.050 pond, deze kunnen leveren, onder de voorwaarde dat door Gouda het nodige klokkenbrons wordt geleverd, ad 9 stuivers per pond, totaal 1.111 gulden en 10 stuivers;
- is daarmee de totaalprijs voor het klokkenspel 4.866 gulden en 6 stuivers; zal bij aflevering de helft worden betaald, de tweede helft een jaar later; zijn alle verdere onkosten voor rekening van Gouda. Het risico van het vervoer van de klokken tot in Gouda is echter voor rekening van de gieter.

10 januari 1676

Gorinchem verleent Quirinus van Blankenburg verlof om Gouda te adviseren

13 januari 1676
Overleg gecommiteerden,
musicijns en klokgieter

17 juli 1676 namiddag

Onderhandelingen
met Hemonij

Spraakel heeft geraamd 4.300 pond aan balck ende hamerwerck en 600 pond aan klepels nodig te hebben die hij offreert voor 6½ stuiver per pond, totaal 1.592 gulden en 10 stuivers. De gecommiteerden zijn bereid de prijs van Hemonij na levering ineens te betalen wanneer de gieter genoeg wil nemen met een totaalprijs van 4.200 gulden. Met enige spijt moet de commissie later melden dat zij de gieter niet verder kunnen krijgen als op 4600 gulden, te betalen in tweeën, de helft bij levering, de andere helft een jaar later.

Tien dagen later bevestigt Hemonij een aangepaste offerte met een korte schriftelijke verklaring:⁹⁶ Ao. 1676 den 27 julii een clockspel van 32 clocken gepresenteerd aen d'achtb. Heeren van Gouda weegende 8344 pond voor arbeysloon van dien boven so wel oude clocken 3600 gulden ende bij aldien haer ed. de twee halve toonen te weten ci en di willen bij laten gieten voor 4600 gulden ende soo veel metalle als de voorsz. halve toon sullen weegen... Ook in de offertebevestiging wordt de uitbreiding met de cis en dis klokken in het basoctaaf optioneel vermeld. Kennelijk acht Hemonij nog discussieruimte open, al is het maar vanwege het kostenaspect.

Op 7 augustus verzoekt de magistraat Hemonij naar Gouda te komen om de overeenkomst te ondertekenen.⁹⁷ Deze is druk bezig met de levering van een in 1671 gegoten voorraadspel voor Weesp en voert contractbesprekingen met Leiden over een nieuw spel voor het stadhuis.⁹⁸ Hij stelt op 8 augustus daarom voor:⁹⁹ het clockspel hier [Amsterdam] te doen probeeren overmits het selve bequaemelijck hanght en bij die gelegenheid de overeenkomst te tekenen. De burgemeesters accepteren Hemonij's alternatief en vaardigen Gerbrand van Blankenburg af om namens hen het spel in de Amsterdamse gieterij te keuren.

Ook de gecommiteerden laten in hun verslag aan de Vroedschap nog ruimte voor het wel of niet aanschaffen van de cis en dis in de basklokken¹⁰⁰. Wel geeft de Vroedschap hen mandaat om met de gieter tot een akkoord te komen 't sij met het geheel accoord, soo als het nu opgenomen is, wegende 8344 pond, ofte des daer bij noch sal werden gevoecht de twee halve toonen...

Tussen 8 en 19 augustus reizen Gerbrand van Blankenburg, zijn zoon en de commissie naar Amsterdam om het spel te keuren. Van Groenendijck en De Vrije, doen verslag van de keuring en bieden de door Pieter Hemonij ondertekende tekst van de overeenkomst aan. In deze overeenkomst is de knoop over cis en dis ten gunste van

Quirinus' advies doorgehakt:¹⁰¹ Eerstelijck dat de selve sal leveren het accoord van 8344 ponden bij den organist Gerbrandt Blanckenburgh alreede opgenomen bestaende in 32 clocken, ende daer nevens noch twee clocken met het voorsz werck accorderende sijnde halve toonen die sullen moeten wegen veertien hondert twintigh ende duijsent en vijftich ponden, sijnde t'saemen thienduysent achthondert en veerthien ponden...

De 18 oude klokken die naar de Amsterdamse gieterij worden verscheept wegen 9.977 pond, 1.023 minder dan de eerdere schatting van Hemonij.¹⁰² Het verschil is te groot om als margeverschil af te doen. Mogelijk staat Gouda minder klokken af dan oorspronkelijk de bedoeling was.

In het begin van het nieuwe jaar maken de Goudse burgemeesters en uurwerkmaker Willem Spraakel afspraken over wederzijdse verantwoordelijkheden en kosten:¹⁰³ Articulen ende conditien waer op de Ed. Achtbare heeren Burgemesteren regeerders in Gouda an de horologymaeker Spraakel uijt besteet hebben dese naervolgende materyalen.

Namenlijck - sal den annemer leveren ten behoeve van de nijwe clocken die klepels tot 35 int getal met ijser wat daer toe van nooden tuijmelaers tot het handt clavier ende het beyerwerck te scheeren.

Ten tweeden - het haemerwarck soo ver te macken als haer E. Achtbarheyt mij belijft last te geven, den annemer gehouden sal sijn, soo veeren, haemers, stoelen, gaspen, ijser, balkens aen die klokken an hangen, soo de ijserdrat, tuijmelaers ogen kromme klavier dienende tot die leijdinge tot sijne laste te leveren samen sijn voor genomt voor ses styver en acht penningen het pont.

Ten derden - sal al het ijserwerck dat om en an die oude speleklokken is tot den annemer sijn dienst sijn waer onder tuijmelaers en ogen en kromme [ka...en] begrepen is.

Ten vierden sal tot laste verblijven an mijn heeren bestedens het gene tijmerenmans warck is en kooperslagers en lootgieters en vrije smijt of warck huis en vrij van vrage gelt.

Ten vijften - wanner dyt voornoemde werck gemackt is sal een annemer een vereeringe genyeten tot descreey van mijn heeren besteders.

In het contract met Pieter Hemonij van augustus 1676 is het aantal vastgelegd op 32 plus 2 is 34 klokken. Drie klokjes (bes, b, c) in het hoogste oktaaf zullen worden nageleverd. Uit het getal 35 in het eerste artikel van Spraakels werkzaamheden blijkt dat één van de drie klokjes inmiddels door de gieter is geleverd.

27 juli 1676
Hemonij bevestigt
zijn offerte

8 augustus 1676
Hemonij stelt voor
het spel in Amsterdam
te keuren

17 augustus 1676
De gecommiteerden
gemandateerd tot
overeenkomst te komen
met Hemonij

19 augustus 1676
Overeenkomst gesloten
met Hemonij

9 september 1676
Oude klokken worden
verscheept naar
Amsterdam

12 januari 1677
Afspraken met
Willem Spraakel

11 februari 1677
Jan en Dirck Scholl en
Apolonius Bos uitgenodigd
het klokkenspel te keuren

Een maand later, het klokkenspel is inmiddels in Gouda gearriveerd en in de klokkentoren van de Janskerk gehangen, nodigen de burgemeesters orgelbouwer Apolonius Bos en vader en zoon Jan en Dirck Scholl, klokkenisten van Den Briel en Delft, uit om op maandagavond 15 februari het spel te keuren.¹⁰⁴

Eersame goede vrient

Alsoo binnen dese stadt sijn gehangen nieuwe speelclocken, die soo verre bequaem sijn geavanceert dat het werck bij drie onpartidige personen moet werden opgenomen, ende alsoo nog daartoe de persoon neffens Mr. Apollonia tot Rotterdam ende Mr. Scholl in den Briel bequam hebben geacht soo versoecken wij u E tijlijck bij Mr. Apollonius Bosch tot Rotterdam geleijck te begeven, omme metten selve & Mr. Schol van den Briel, op maendach avont 15 deser maent binnen dese stede te moeten sijn...

Het keuringsrapport is verloren geraakt maar zeker is dat de cis en dis in de basklokken verbazing en verontwaardiging hebben gewekt bij de keurmeesters. Ruim zestig jaar later weet Quirinus van Blankenburg het zich dat nog goed te herinneren: Maar, als den organist en klokkenist van Delft, D. Schol tot opnemer van 't werk was geroepen vraagde hy of haar Edele Groot Achtbare die twee klokken gekoft hadden? Zo ja, dat men die liever met verlies zoude weergeven als behouden. Dit maakte veel opschudding.

Willem Spraakel kan nu aan de slag en aan de nog in Gouda aanwezige keurmeesters wordt verzocht om samen met Spraakel, Gerbrand van Blankenburg en stadsbeiaardier Matthijs van Meeuwen een bestek op te stellen van de werkzaamheden van de uurwerkmaker.¹⁰⁵ Enkele doorhalingen in de tekst en de werktekening bevestigen het vermoeden dat het Spraakel pas na de oplevering duidelijk wordt met hoeveel klokken hij rekening heeft te houden.

De lange periode tussen de keuring van 15 april en de betalingen aan de keurmeesters wijst op meerdere examinaties.¹⁰⁶ Die gedachte wordt nog versterkt door de hoogte van de vergoeding, per persoon, 107 gulden en 2 stuivers. Enkele weken later ontvangt ook Pieter Hemonij de eerste termijn van zijn honorarium.¹⁰⁷

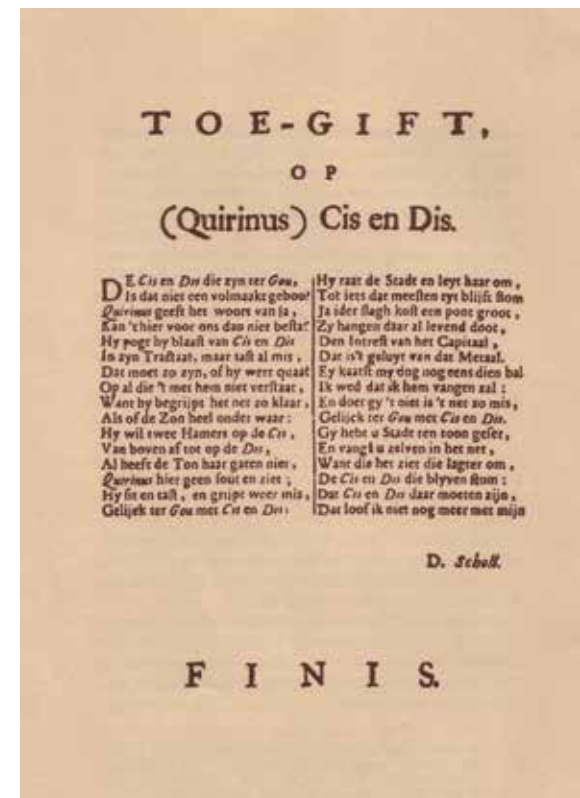
15 februari 1677
Examinatie van het
klokkenspel

19 februari 1677
Bestek van
Willem Spraakel

25 juni 1677
De keurmeesters en
de gieter ontvangen
honorarium

De opschudding onder de landelijke klokkenisten die het Goudse klokkenspel en vooral de cis en dis in de basklokken teweeg brengt is voor Quirinus van Blankenburg aanleiding zich te verdedigen met een traktaatje met de titel *De nootsakelijkheid van cis en dis in de bassen der klokken*. Het boekje zelf is verloren gegaan. Het bestaan ervan kennen wij uit een opmerking van Quirinus van Blankenburg zelf in zijn *Elementa musica* (Ik verdedigde my met een klein boekje van een vel papier...) maar vooral uit een pamflet van Pieter Hemonij en een aantal klokkenisten, waaronder de beide Scholls, als antwoord op Quirinus' publicatie.

Het verschijnt onder de titel: *De on-noodsakelijkheid en ondienstigheid van cis en dis in de bassen der klokken*. vertoont uijt verscheijde advysen van ervaren organisten ende klokken-speelders, bij een versamelt door mr. Pieter Hemony, klokken-gieter der stadt Amstelredam bij uitgever Pieter Oosterhout te Delft. Jan en Dirck Scholl, Salomon Verbeeck en Michiel Nuijts, de laatste twee, klokkenisten van Amsterdam, zijn mede-ondetekenars.¹⁰⁸ Voor Quirinus van Blankenburg is Dirck Scholl de feitelijke auteur. Op de laatste pagina van het boekje vat deze zijn verontwaardiging nog eens samen in versvorm:

1677/1678
Quirinus van Blankenburg
verdedigt cis en dis in de
basklokken

1678
Publicatie van:
De on-noodsakelijkheid
en ondienstigheid
van cis en dis in
de bassen der klokken

10 september 1678

Hemonij levert
2 discantklokjes

Op 10 september 1678 levert Pieter Hemonij nog twee van de drie (bes, b en c) nabestelde klokjes voor het hoogste octaaf en ontvangt daarvoor 48 gulden.¹⁰⁹ Het derde heeft hij al eerder geleverd, zodat het spel eind september 1678 compleet is. Na voltooiing telt het 37 klokken met de omvang van c' chromatisch tot c⁴, c' = g¹-orgeltoon (huidige stemming fis), totaal gewicht 11.000 pond.

1 september 1688

Gerard Han adviseert
uitbreiding klokkenspel
en speeltrommel

In april 1678 heeft Gerard Han de inmiddels gepensioneerde Matthijs van Meeuwen opgevolgd als stadsklokkenist.¹¹⁰ Hij wijst op 1 september 1688 de magistraat op de noodzaak tot vervanging van de speeltrommel.¹¹¹ Bij dezelfde gelegenheid pleit hij ook voor uitbreiding van het klokkenspel met drie luidklokken. De heren negeren de laatste aanbeveling maar nemen de aankoop van een nieuwe speeltrommel in overweging.

6 juni 1690

Besluit tot aanschaffen
van nieuwe speeltrommel

Bijna anderhalf jaar later, op 6 juni 1690, neemt de Vroedschap dan toch het besluit en op 17 juli van datzelfde jaar krijgt uurwerkmaker Frederick van den Berg een ontwerpcontract voor levering van de speeltrommel.¹¹² Volgens Walvis wordt, ter bekostiging van de speeltrommel, op 19 juni 1691 de oude St. Jan Baptist van Jan Moer verkocht aan een Rotterdamse geschutsgieter.¹¹³ De nieuwe speeltrommel heeft een doorsnede van 177 cm en een breedte van 137 cm. Het speelwerk is uitgerust met 74 afvallende hamers die zichtbaar aan de buitenkant van de klok bevestigd zijn. De klank wordt mechanisch geproduceerd met behulp van lichters, tuimelaars en broekdraadverbindingen. Het versteken van de 31.120 gaten tellende trommel behoort tot de taak van de klokkenist.

Verdere lotgevallen van het klokkenspel

In 1788 is één klokje vervangen door Andreas van den Gheyn, gieter van onder meer het carillon van Schoonhoven. Alle latere toevoegingen en het vervangen van drie Hemonij-klokken, waarvan er twee gebarsten waren, zijn in de dertiger jaren van de twintigste eeuw gegoten door de Engelse gieter John Taylor. In 1948 wordt wederom een Hemonij-klok door een nieuwe vervangen. Bij die gelegenheid wordt door Petit & Fritsen de beiaard met vijf klokjes uitgebreid, een geschenk van de toenmalige stadsbeiaardier Maria Blom. Als gevolg van de luchtverontreiniging en de daarbij optredende corrosie zijn de lichtere Hemonij-klokken dermate in toon gedaald ten opzichte van de basklokken dat het aantal Hemonij-klokken wordt teruggebracht tot 16. De beiaard wordt in de jaren 1966/1967 met 33 nieuwe klokken aangevuld, terwijl een luidklok van Hendrick

Weghewaert uit 1605 als klaviertoon fis wordt aangesloten. De beiaard telt thans 50 klokken op basis van fis¹-klinkend en heeft een totaalgewicht van ruim 13.400 kg. De speeltrommel van Frederick van den Berg functioneert nog steeds. Uitgezonderd de aandrijving wordt de klank nog volledig mechanisch geproduceerd. Een keer per jaar, in juni, wordt de trommel verstoken. Vier nieuwe melodieën klinken dan op het kwartierspel. Een Goudse traditie wil dat in de meimaand op het hele uur de zogenaamde meideun klinkt. De melodie is bekend onder de titel *De Fransche courante* of *De mey die komt ons by, seer bly*. De melodie is in de zeventiende eeuw populair. Adriaen Valerius neemt haar in 1626 op in zijn *Nederlandsche gedenck-clanck*.¹¹⁴

Het nieuwe klokkenspel heeft, naast enige landelijke commotie, ook personele gevolgen. De bejaarde Matthijs van Meeuwen wordt in april 1678 op emeritaat gezonden met behoud van een derde, zijnde 100 gulden, van zijn traktement. Het bespelen van het spel overtreft zijn bekwaamheid.¹¹⁵ Voor het stadsbestuur wordt het tijd voor een echte klokkenist. Zij vinden die in Gerard Han uit Amsterdam.¹¹⁶

De commotie onder musici en klokkenisten is de Goudse overheid niet ontgaan maar waarschijnlijk beoordeeld als puur een aangelegenheid van vakspecialisten met een element van ‘jalousie de métier’. De publiciteit eromheen zal eerder geleid hebben tot waardering voor de eigen adviseurs. Gerbrand van Blankenburg maakt daar alert gebruik van door de Vroedschap voor te stellen zijn zoon Quirinus na zijn afflijvigheijt of wel bij zijn onebquaemheijt tot zijn opvolger te benoemen.¹¹⁷ De voorwaarde die de heren stellen is dat Gerbrand *sijnen soon op het clockspel, waerinne hij alreede seer verre was geavanceert, sigh soodanich soude oeffnen, dat bij aldien de stadt in tijden en wijlen mocht resolveren ‘t selve mettet organistampt te combineren, hij bequaem mocht sijn om die beijde charges te bedienen.*¹¹⁸ Maar instemming overheerst: *in achtinge genomen de bequaemheijt van den geseijden Quirinus van Blanckenburgh in ‘t spelen opten orgel... is bij eenparigheijt van stemmen goetgevonden en verstaen ‘t voorsz. versoeck, sonder ‘t selve te trecken in consequentie te accorderen gelijk ‘t selve geaccordeert wert bij desen, behoudelijck dat den selven Quirinus van Blanckenburgh sigh oock in geen dienste sal mogen begeven of obligeren uijt de welcke hij bij overleijden of onbequaem worden van sijn voorsz. vaeder niet soude willen teregte komen in dienst van dese stadt als met voorweten ende bewilliginghe vande heeren burgermrn. ende regeerders alhier.*

Wel zullen de heren met enige verbazing hebben opgekeken wanneer, amper een jaar later, Quirinus van Blankenburg het organist- en klokkenistschap vaarwel zegt en zich laat inschrijven als rechtenstudent aan de Leidse Universiteit,¹¹⁹ niet denkende, zoals hij in zijn *Elementa musica* zou bekennen, dat ik ooit van die kunst (de muziek) myn beroep zoude maken.¹²⁰ Of zij zijn vader hierop hebben aangesproken vermeldt de geschiedenis niet.

6.4

Orgelrenovaties

Amper drie jaar na het gereedkomen van het nieuwe klokkenspel eisen de orgels van de Janskerk aandacht. Beide orgels zijn sinds de werkzaamheden van Jacobus van Hagerbeer in 1649 verwaarloosd. De verantwoordelijkheid daarvoor ligt in dit geval niet bij het stadsbestuur maar bij de kerkmeesters die, zoals zal blijken, krap bij kas zitten. Een financiële bijdrage van de stad is, na de aanzienlijke investeringen voor het klokkenspel, niet te verwachten. Deze situatie leidt tot een te zuinige aanpak van de noodzakelijke maatregelen met als gevolg een bijna acht jaar durende periode van opeenvolgende orgelrenovaties uitgevoerd door een slechte reparateur en twee middelmatige bouwers.

Kort voor die werkzaamheden wordt Gerbrand van Blankenburg getroffen door een tweetal gebeurtenissen in de persoonlijke sfeer. Op 6 juli 1682 overlijdt in Den Haag op vijfenzeventigjarige leeftijd Cornelia van Blankenburg.¹²¹ Gerbrand is één van de weinige nog in leven zijnde erfgenamen en reist naar Den Haag om zijn tante te begraven en met de overige erfgenamen de boedelscheiding te regelen.

De tweede gebeurtenis is Quirinus’ terugkeer naar Gouda, zonder Leids licentiaat. Zijn betrokkenheid bij de aanstaande orgelrenovaties zal overigens voor zijn vader meer dan welkom blijken te zijn.¹²⁶

In het archief van de kerkmeesters bevindt zich een document met als titel: *De defecten van het orgel al dus te repareren.*¹²⁷ Het uit drie bladzijden bestaand stuk is gedateerd noch getekend maar duidelijk namens de organist opgesteld.¹²⁸ Op grond van de vervolgebeurtenissen is het in ieder geval vóór maart 1683 te dateren. Het geeft een beeld van de redelijk desolate toestand van het grote orgel en heeft de vorm van een overeenkomst met een orgelbouwer.

Op 12 juli 1682 verzamelen de erfgenamen zich in Den Haag bij notaris Borsman voor de opening van het testament.¹²² Omdat het laatste testament van Cornelia van Blankenburg verloren is geraakt blijven wij onkundig over de precieze inhoud ervan. Wel is duidelijk dat haar huis De Blauwe Leeuw in de Laanstraat het enige kapitaalgoed is.¹²³ Het huis wordt, in aanwezigheid van de erfgenamen, op 14 juli verkocht voor 3.300 gulden.¹²⁴ Omdat het belast is met een hypotheek van 1.000 gulden, ontvangen de erfgenamen, na aftrek van de successiebelasting, 2.185 gulden. De testamentair vastgelegde verdeelsleutel van dit bedrag tussen de erfgenamen is onbekend. Drie dagen voor Kerstmis van dat jaar zal Gerbrand, mede mogelijk gemaakt door Cornelia’s erfenis, het huis De Olycan aan de Oosthaven voor 1.450 gulden kopen, niet om er te wonen maar om te dienen als belegging en vanwege de te ontvangen huurpenningen.¹²⁵

Eerstelyck moeten de blaasbalken wel dicht gemaakt werden, de sekreeten en wintkookers mede dicht, en met een van doorspraak gesuyvert worden

2

alle de pijpen moeten uyt genoomen werden; van stoff gesuyvert, en wel doen spreken

3

de gebooge pijpen, en andere gedevaliseerde pijpen te hermaken

4

de trompetten of tonghwercken die nuw ten eenemaal buyten staat van goet gebruyck sijn soo in het ruch positieff; bovenwerck, als meede int pedaal, te herstellen en verbeteren

5

de handt clawieren te maaken dat wel recht, en gelijk leggen, als meede het voet pedaal; dat wel en sonder gebreck gebruyckt kan werden

6

een coppelingh te maaken, dat het booven handt clawier, kan gekoppelt werden aen het onder handt clawier; en dat deese koppelingh kan halleveeren op de middelste of derde c voor de linker en rechterhandt

7

nogh een coppeling te maaken, voor het voet pedaal, dat het selven kan speelen met het booven handt clawier; en dat het selven kan of en aen geset werden

8

in het booven werck van de derde of middelste c een cornet in de rechterhandt drie dick te maaken, in de plaats van de naasaat

9

nogh in het register, het scharp van de middelste c te vergrooten op de bequamste manier

10

verder het gehele orgel wel te herstellen; en te accorderen soo veel doendelijck en mooghelyck is; dat het van onpartijdige meesters magh goet gekeurt werden

11

naar de besteedingh; sal den aenneemer gehoude sijn ten eersten in het werck te gaen, en aenneemt het selve werck achter den ander af te doen; sal een tijt moeten spesifiseren in welke het orgel sal kunnen herstelt sijn. De heeren kerckmrs. sullen versorgen een blaser die de blaasback treet, onder het stellen van het orgel. De heeren kerckmrs. sullen een stijgering doen stellen voor het orgel, om bij de pijpen te kunnen koomen; om de selven uijt en in te kunnen setten; verders vuer en light besorgen, tot noodigh gebruyck van het orgel; de heeren kerckmrs. sullen een timmermans knegt, tot hulp over de groote pijpen en te setten geeven als noodigh is.

De steller van het stuk beperkt zich niet tot schoonmaken en repareren maar stelt voor de mogelijkheden van het instrument te vergroten. De kerkmeesters voelen, vanwege de kosten, voor weinig meer dan schoonmaken en herstellen en komen daarvoor terecht bij Bernardus Frick.¹²⁹

Op 8 maart 1683 sluiten de kerkmeesters een overeenkomst met Frick. Het in het handschrift van Gerbrand van Blankenburg opgestelde contract stemt inhoudelijk overeen met de eerste vijf punten van het anonieme document: Dat ons orgel van noode heeft is voor eerst vier nieuwe blaesbalcken vande oude en sal daer toe niets van gebruijckt worden als de onderste ende de boovenste berderen, alsoo sij alle vier even lanck ende breet sullen sijn als de oude, met twee bouten van wagenschotten spaenen de bouten van tien duijm. De kanaelen daer de wind deur gaet moeten mede vernieuwt worden. Het werck dat in 34 Jaeren niet en is schoon gemaect is heel met stoff beset, al de pijpen moeten uijtgenomen en schoon gemaect uijtgesecht de groote die op sij staen moeten op een ander manier schoon gemaect werden, al het stoff van binnen de kasten moet te buijten na de eijsch verder schoon gemaect alle de pijpen de budsen en buijken daer uijt, de quaeden en oude pijpen die niet connen perfect gestelt worden en oock de pijpen van de tongwercken ofte oock de tongen die niet wel sijn moeten goede nieuwe in de plaats gemaect werden, als oock van de tuijmelaers ofte iets anders dat door lanckheijt van tijt verlopen mochte sijn moeten mede nieuwen in de plaats werden gemaect, op dat alles meteen curieus gestelt werden. Noch wert nootsaekelijck vereijst dat het bovenste als onderste clavier, noch drie clavieren wert vergroot ende met de selvige registers wert getrocken. Tgene te doen sal vallen op het blaeshuijs is, het op breecken en toemaecken van de solder het afbreecken en vergrooten vant blaeshuijsje van dat daer een blaesbalck meer sal in komen, het afbrengen en opbrengen van de blaesbalcken, hout tot een trede en daer sij op leggen sal, als oock een isere waegen... Mits daer vooren genietende de somme van hondert veertig rijxdaelders ende noch tien ducatonen daer boven ofte soo de achtb. heeren het iserwerck gelieven te leveren, ende de onkosten vant blaeshuijs te draegen soo sal de voorsz. meester het die tien ducatonen minder doen...

Afkomst en achtergrond van Frick zijn onbekend. De eerste maal dat wij hem in Nederland tegenkomen is in 1679, wanneer hij reparaties verricht aan het orgel van de St. Christoffel-kathedraal van Roermond. Na de Goudse opdracht worden in 1705 op basis van een door Frick gemaakt bestek reparaties verricht aan het orgel van de St. Eusebiuskerk in Arnhem en in datzelfde jaar haalt hij een te koop staand orgel uit de Arminiaanse Kerk van Zaltbommel om het te herplaatsen in de Arnhemse St. Johanneskerk.¹³⁰

Nicolas Langlez (1637-1687) bouwt zijn eerste orgel in 1663 voor de St. Brice in Doornik. In 1672 volgt een orgel voor de Sint Machariuskerk in Laarne. Voor Gent bouwt hij een orgel voor de Franciskanenkerk en zijn laatste orgel vinden wij in de parochiekerk van Boggenhout. Langlez behoort tot de grondleggers van de zuidelijke stijl van orgelbouw en geldt als wegbereider van de befaamde Jean-Baptiste Forceville.¹³² In de Noordelijke Nederlanden kennen wij hem als bouwer van het orgel voor de Amsterdamse Oude Walenkerk in 1680.¹³³ Wanneer Christian Muller in 1734 voor deze kerk een nieuw orgel bouwt, neemt hij een groot aantal registers over van Langlez (Holpijp 8v, Octaaf 16v, Octaaf 8v, Octaaf 4v, en Roerquint 6v). Ook wordt Langlez in enkele bronnen genoemd als mogelijke bouwer van het eerste orgel van de Haagse Kloosterkerk in 1679.

Rond augustus 1683 blijkt Frick vertrokken en een maand later sluiten de kerkmeesters een nieuwe overeenkomst met orgelbouwer Nicolas Langlez uit Gent.¹³¹ Alles wijst op een voortijdig ontslag van Frick. Temeer omdat ook Langlez wordt opgedragen het groot orgel en 't pedael schoon te maken en al de pijpen te accorderen en stellen. Langlez's eerste taak is echter het kleine orgel op vergelijkbare wijze onder handen te nemen.

In september 1684 ontstaat er een meningsverschil tussen Langlez en Van Blankenburg over welke materialen wel dan niet voor rekening van de orgelbouwer komen.¹³⁴ In een memorie in het Frans en Nederlands bericht de orgelbouwer zijn opdrachtgevers te zijn overeengekomen met Van Blankenburg dat de materialen die nodig zijn voor zijn werk aan het kleine orgel voor rekening van de kerkmeesters komen: *Memorie van den 5e september 1684, hoe dat de Sr. Blanckenburg met N. Langles zijn geaccordeert wegens het cleijn orgel, ende dat in dezer voegen te wesen dat den voorn. Blanckenburg sal leveren aende voors. Langle [te zijner rekening en laste] het hout, het loot, het ijserwerck ende eijndeijck al het gene noodig sal zijn tot voltreckinge van voorn. cleijn orgel, verder dat aen mij sal betaelt worden het buijtenwerck, t'gene redelijck ende billijck zal zijn, boven het belooffde gelt, naer proportie van den tijt dien ick sal besteden tot dit werck ende bij aldien de heeren mij niet en souden willen toestaen dat gene dat mij soude komen boven de geaccordeerde 290 guldens, voor het geheijm van het bovengeseijden cleijn orgeltien welck ick van Gent mede gebracht heb. Ende alzo den voorn. Blanckenburg wel soude wenschen noch eenige vermeerdering aen het orgel te hebben te weeten ende nieuwe (au pedal) ende noch eenige andere dingen dewelcke ten minsten soude bedragen 100 ducaton, so verzoek ick d'achtb. heeren de resolutie van dit werck te willen uijtstellen, ter tijt en wijle dat ick het contract sal hebben voldaan, dat ick de een heb gehad te maken met u Ed. achtbaerheden, want indien ick soo veel dingen tevens ondernam, soude te beduchten zijn, dat geen goede uijtslag soude hebben...*
In maart 1685 geeft Gerbrand zijn versie van het gebeuren. Ter voorkoming van een conflict met de orgelbouwer is hij uitsluitend akkoord gegaan met het vergoeden van materialen ten behoeve van nieuwe pijpen. Als getuige bij het aangaan van de afspraak noemt hij zijn zoon Quirinus: *T'is sulx na monsr Langelee soo lange*

gewacht tot hij gelt in sijn beurs hadde; en 't kleijn orgel affgebroocken, ons opt orgel heeft gebracht, seggende siet daer mijn secreet dat ick beloofte hebbe te maecken, voor de somme van 240 guldens, nu moeten wij eens sprecken wat ick sal hebben voor de toebehoorte, doch wij beweesen hem claer dat hij voor die voornoemde somme selffs schuldich was alles daer toe te leveren als echte maekers doen, monsr Langelee merckte dat wij hem daer inne niet souden willen behulpsaem sijn, versocht daer alleene het loot ende dat [behoort] tot de nieuwe pijpen, 'twelcke wij over ons genomen ende hem hebben geaccordeert, om verder moeilijkheijt soo voor u Ed. achtbaere heeren als ons met monsr. Langelee te schuwen op hoope dat het haeren Ed. Achtbaerheden niet eyuvelijck souden opnemen, doch mits conditien en handtasingh waere dat monsr. Langelee sulx nooyt u Ed. Achtbaere heeren soude laeten blijcken. Aldus geaccordeert op dato als boven, in presentie van mijn soon, bij mij Gerbrand van Blanckenburch.

Een bijlage bij het schrijven, eveneens in het handschrift van Gerbrand, geeft een opsomming van volgens het bestek nog uit te voeren werkzaamheden aan het grote orgel. Dit overzicht verschaft ons indirect een kijkje in de oorspronkelijke overeenkomst:

Monsr. Langelee volgens het eerste accoort moet noch leveren en doen 'tgene hier nu volgt
1en en het 2en artikel
in het eerste accoort is begrepen dat hij het groot orgel en 't pedael moet schoon maeken al de pijpen wel accorderen en stellen dat wij daer afgedient sijn als oft het nieu waeren
3den artikel
het derden artikel seght dat drie nieuwe clavieren moet maeken aent groot orgel spelende met alle de registers te weten b en c boven; met t'secreet pijpen en registers twelck hij van Gent (soo hij seght) hier mede gebracht heeft.
4den artikel
int vierde artikel staet dat hij moet maeken een terci van twee voet de laegste vant heele clavier in de plaets van een halve terci die wij nu int groot orgel hebben, twelck maer is van twee halve voet.
6den artikel
het seste artikel spreeckt dat hij moet maeken vijff nieuwe clavieren aent pedael spreekende met vier registers, als prestant 8 voet, octaef vier voet, mixtuur en trompet van 8 voet, te weten cis, d, dis, e, f om hoogh met het secreet, pijpen, en registers en al dat daer aen behoort, uijtwijsende tselvighe seste artikel.
7den artikel
het 7e artikel meld, dat het pedael sal nedertrecken het klein orgel om te spelen t'enen en t'ander t'saemen als men wil etc.
het 8e artikel, *wijst aen dat het clavier van het groot orgel sal doen nedergaen het cleijn orgel van te spelen als men wil wensden beide orgels te saemen en soo voorts aldus uijtwijsende het voorsz. achtsten artikel.*

Midden juni 1685 dient Langlez zijn rekening in. De kerkmeesters weigeren die te betalen op grond van de argumenten:

- I. Dat hij te veel 's daegs eist
- II. Dat hij, den tijd alzo rekende, van de navolgende artikelen (daer hij, volgens 't eerste accoord in was verplicht) tweemaal betaalt zoude worden, als
 1. 't werck schoonmaken, monteeren, repareren en stellen alle de pijpen, om er van gediend te zijn als nieuwe [zie 't eerste accoord, art. 2]
 2. de windbuis aan 't blaashuis [art. 9]
 3. een octave pijpen, onder aan 't prestant van 8' voet komende tot de twee voet [art.5]
 4. absentijen
 5. 't herdoen van 't prestant van 8vt 't welcke hij, tegens contract, op 6 voet hadde gemaakt.

Aangaande 't I. Hij heeft, van de voormiddag (den 17 junij) aangeboden, zig met 4 guldens 's daegs, en kostgeld (5 guldens 's weeks, zoals hij tot Mr. van Meewen verteert) te consenteeren, zijnde zijn tijd ingegaande 1 september 1684: en geeindigd den 31 maj 1685. Mids, daar aftrekkende alle absentie, zo van zondagen, heilige dagen als anderssins.¹³⁵

Quirinus van Blankenburg komt de orgelbouwer – mogelijk op diens eigen verzoek – te hulp. Het probleem is dat Langlez veel meer heeft gedaan dan contractueel is vastgelegd. Quirinus inspecteert het werk en somt in zijn Opstel van 't gene Mr. Langlee boven 't contract heeft gemaakt puntsgewijs het meerwerk op:

1. Hebbende kunnen volstaan met alle de pijpen uit te vegen en alle die nog staan kunnen, weer te plaatsen en te stellen. Zo heeft hij ze alle, die te verbeteren waren, tot nieuwe gemaakt, (welk alles men kan onderkennen, en zien wat nieuw gesondeerd is of niet). Dus gedaan, om de pijpen te krijgen in een andere stand tot kracht van geluid.
2. Heeft niet alleen vermaakt de windbuis daar in 't eerste accoord van gespecificeerd is, maar alle de windbuizen 't heele orgel door.
3. Een nieuw tramblant om de vox humana, die in 't groot orgel is, natuurlijk te maken.
4. Nieuw trompet
5. In de plaats van een klein scherp, geproportioneerde nae ons oud klein orgel, een groote mixture, geproportioneerde na het groot orgel.
6. Nieuw clavier.
7. Nieuw abregé, ofte clavier van 't handclavier tot aan 't secreet.
8. Nieuw bijvoegsel van 3 clavieren, boven.
9. Nieuw bijvoegsel van 4 clavieren onder.
10. Behalven nog aan 't prestant van 8vt een octave pijpen, onder komende, nu tot de 8voet toe, waarvan de laagste 7 pijpen, 225 pond wegen.

Alvorens zijn bevindingen de kerkmeesters aan te bieden, legt hij ze voor aan de orgelbouwer die een en ander van commentaar voorziet. Langlez toont zich, ook na aandringen van Quirinus, weinig genegen zijn meerwerk ordentelijk te berekenen: Hij zegt het heele werk zodanig te hebben vernieuwd dat hij van alle de pijpen die er in waren, niet meer als 210 oude heeft geïmplojeerd. Hij zegt, geheel verworpen te hebben deze navolgende registers: schalmei, scherp, superoctave, octave 2voet, prestant 8voet en inderzelver plaatse gebragt te hebben de navolgende nieuwe trompet, mixture, superoctave, octave 2vt, 1/1 prestant 8voet kiesende uit de verworpene voornoemde registers al dat nog goed was, om 't zelve te implojeren tot vergoedinge van alle de versleten pijpen, die hij in d'overige registers mogte rancontreren. Dus verre gehandeld, op hier den 17 junij doch hebbe hem nog niet kunnen krijgen tot het begrooten der posten, alzo sustineerde zulks met meerder tijd diende te geschieden.

De Goudse samenwerking van Gerbrand van Blankenburg met zijn zoon, die rond de jaarwisseling 1683/1684 verhuisd is naar Den Haag, is daarmee beëindigd.¹³⁶ Niet de zaak van de onwillige Langlez, die geruime tijd na de gebeurtenissen toch nog de extra werkzaamheden heeft gecijferd op 230 gulden. Gerbrand acht het meerwerk met een bedrag van 97 gulden en zestien stuivers naar behoren betaald. De kerkmeesters geven hem toestemming de zaak op die manier af te ronden.¹³⁷

Rond 27 juli 1686 verblijft Gerbrand enige dagen in Amsterdam als keurmeester van het door Apolonius Bos gebouwde orgel voor de Oude Kerk. Medekeurmeesters zijn Sybrandus van Noordt, organist van de Oude Kerk, Joan Dusart, organist van Haarlem, Cornelis van Nek, organist van de Amsterdamse Nieuwe Kerk en Jan Backer van de Nieuwezijds Kapel in dezelfde stad.¹³⁸ Het is de enige keer, voor zover wij weten, dat Gerbrand betrokken is bij een orgelkeuring buiten Gouda.¹³⁹ Eind augustus van datzelfde jaar wordt Gerbrand getroffen door de dood van zijn vrouw Marije. Zij wordt op 1 september begraven in de Janskerk.¹⁴⁰

Bij organist en kerkmeesters overheerst nog steeds onvrede over de beperkingen van het grote orgel. De ingrepen van Nicolas Langlez hebben, ook in vergelijking met nieuwe of gerenoveerde orgels in andere steden, onvoldoende resultaat opgeleverd. Met weinig enthousiasme geven de kerkmeesters, onder de voorwaarde dat de prijs doenlijk zal zijn, toestemming omme met den orgelmaecker wijders te... contracteren over 't gene noch deficeert aen den orgel volgens derselver gedane opgevinge.¹⁴¹ De kerkmeesters zijn in zee gegaan met Jacob Cool, de zoon van de Dordtse organist Abraham Cool, evenals Gerbrand oudleerling van Jacob van Blankenburg. Ook het met Cool gesloten contract is verloren gegaan. Op 7 mei 1687 ontvangt hij een eerste betaling van 300 gulden in mindering van het bedongen bedrag.¹⁴² In de rest van het jaar volgen nog betalingen oplopend tot ruim 650 gulden.¹⁴³ Tijdens de werkzaamheden wordt op 17 juli 1688 besloten tot het aangaan van twee aanvullende contracten.¹⁴⁴ De reden van de eerste aanvulling is de constatering dat het windkanaal van het ondermanuaal onvoldoende bij machte is het orgel, na de overeengekomen vergroting, te voorzien van lucht. Het handschrift is dat van Gerbrand van Blankenburg:

Om...’t vergrooten... vant groot orgel ofte bovenste werck, soo presenteert mr. Jacob Cools te maeken een nieuw secrete alwaer toe hij seght enigh out hout heeft, doch... sullen de Ed. Achtb. Heeren gelieven te bekostighen, het koperdraet en isere [...] als oock schroeven tot dit nieuwe secrete, sonder iets sal hij verbeteren, dit nieuwe secrete bekostighen welck nieuw secrete hij voor soude comen te pretenderen ofte te eijsschen de somme van drie hondert guldens, doch onder de conditien; 100 guld. gereed voor materiaelen ende de resterende 200 guld. soo het nieuwe secrete met dat geheele orgel volkomenlijck voor goet en curieus wort opgenomen, doch soo iets daer geene seggen mochte willen, sal hij met meerder daer voor genieten of eijsschen, wijders is te weten dat het contract hij Cools met u Ed. Achtb. Heeren heeft gemaect in sijn geheel sal blijven en oock verandering van registers int bovenste werck komen als die registers die der nu in sijn, uijtgeseght dit navolgende, te weten dat de quintfluijt 3 voet, die geoordeelt wort niet noodigh te sijn, sal uijtgelaten worden, om plaets te winnen op het bewuste secrete, doch de Tertije sijnde nu heele kleijne pijpkens een half register sal vergroot tot een Naesaer sprekende op anderhalff voet, beginnende van de middelste c 1½ voet, wijders de quintprestant van drie voet te verdubbelen van de middelste c met dese voorgeschreven nasaet midts dese voornoemde quintprestant sal gehalveert worden, op dat men het genoemde naesaet alleen kan gebruijcken soo de Ed. Achtb. Heeren dit voorsz secrete aldus mr. J. Cools believen aen te besteden, belooft hij dit secrete met alle sijn toebehooren soo van pijpen, als iets anders dat men soude konnen noemen aenhoorigh aen dit secrete ofte groot orgel (eerst te maeken en alles klaer maeken te hebben eer iets vant bovenste werck sal roeren omme tegenwoordigh uijt te breeken). Belooft mede aent voornoemde werck compt minder te wercken tot haer voltijt het ten vollen gebruijcke, eer het pedael sal werden verandert, ofte werden geroert, het trompet int pedael als oock int cleijn orgel sal mr. Cools met den eersten stellen ende ondertusschen onderhouden, op dat de kerck daer van kan gedient worden.

De beschrijving maakt de omvang van de vergroting en daarmee de inhoud van het verloren geraakte eerste contract inzichtelijk. Naast het nieuwe windkanaal, in feite onderdeel van de eerste overeenkomst, presenteert Jacob Cool nog een tweede aanvulling, opnieuw is Gerbrand penvoerder:

Hoe mr. Jacobus Cools predenteert tot groote nutticheijt en kleijne kosten, volgens onse ordonnantie te maeken een derde clavier in de handt sprekende op 16 voet door middel vant pedael, te weten: ‘t pedael heeft nu 21 clavieren ofte hele en halve toonen, moet daer noch bij maeken volgens het contract onder 4 en boven 5 clavieren, tsaemen 30 clavieren. Wanneer hij die voornoemde 30 clavieren vermeerdert met noch 19 daer boven, sal wesen 49 clavieren, dienende tot het voorsz. derde clavier te volmaeken. Tot de bovengeseijden 19 clavieren moeten sijn 76 pijpen, als tot volmaeking vant Bourdon van

16 voet	= 19 pijpen
Tot volmaeking vant prestant van 8 voet	= 19 pijpen
Tot volmaeking vant octaef van 4 voet	= 19 pijpen
Tot volmaeking vant trompet 8 voet	= 19 pijpen
‘tsaemen	76 pijpen

Noch presenteert den voorz. Cools met believen van d’ Ed Achtb. Heeren te maeken int voorgenoemde derde clavier een halff register grootelijck dienstlick int gesangh, genoemt cornet 6 dick pijpen, uijtmaekende 120 pijpen, met de voorsz 76 pijpen hondert en sesentnegentich pijpen. Dit voornoemde halve register sal wesen van de middelste c tot de bovenste c, wesende 25 heele en halve toonen.

De voorsz. Cools presenteert het voorsz. clavier soo gemackelijck te bespelen te maeken, als ons bovenste. Oock te maeken al de drie clavieren inde hand, uijt eender hand even met een curieus en al ‘t werck fix en durabel. Het bijgemaecte werck als oock de pijpen moeten gelijk bij het oude dat goet is, op dat men geen onderscheijt en hoort tussen de oude ofte nieuwe pijpen, noch een welbord om ‘t voorsz clavier met het pedael te gebruijcken, door ‘t maeken van dit derde clavier wort niet omver gestooten, van ‘t gene int contract begrepen is, maer blijft int geheel. De copping te maeken, na het believen van de orgelist. De pijpen sal de voorsz. Cools tot sijne kosten leveren doch als de verdere maeteriaelen de kerck als mede de timmerman, voor tgene dat timmermans werk is.

De kerkmeesters zeggen, op advies van de stadsorganist, ja tegen de voorgestelde verbeteringen. In het besef dat zij onbequaem waren door de schaersheijt vanden selven cassa de selve te voldoen richten zij zich op 31 oktober 1688 tot de Vroedschap met een subsidieverzoek. Het college legt het verzoek in handen van de burgemeesters met de aanbeveling het in alle billickeijte te behandelen.¹⁴⁵ En zo gebeurt het. Op 10 december 1689 wordt het vergrote orgel gekeurd. In het rekeningenboek worden de keurmeesters niet bij naam genoemd, waarschijnlijk is Quirinus van Blankenburg een van hen.¹⁴⁶ De afronding van het werk gaat, ook in dit geval, gepaard met problemen over de eindafrekening.¹⁴⁷ Jacob Cool pretendeert, op grond van het contract van 17 juli 1688, nog recht te hebben op een vereringh van 100 gulden. De kerkmeesters vinden niet alleen dat hij voldoende is betaald maar dat zij integendeel nog 32 gulden van hem te goed hebben vanwege teveel betaalde voorschotten.¹⁴⁸ Ook Gerbrand heeft nog geld tegoed van Cool. Deze heeft geclaegt sijn ongelegentheit, die armoede daerinne hij was, versocht dat de comparant hem gelt gelieffde te leenen, tgene de comparant... verscheyde partijen van tijt tot tijt aen hem heeft gedaen. Als onderpand heeft Cool hem een door hem gebouwd klavecimbel gegeven. Hoe groot het geleende bedrag is geweest, weten wij niet, wel dat in 1694 nog een bedrag van 75 gulden openstaat. Schriftelijk is er niets vastgelegd vanwege, zo verklaart Gerbrand later, de eerlijke en oprechte indruk die de orgelbouwer op hem heeft gemaakt.¹⁴⁹

Vanaf 1691 heeft Jan Duijschodt bij oproep het onderhoud van de orgels van de St. Janskerk onder zijn beheer.¹⁵⁰ In 1696 is het zijn taak om alle de loode pijpen soo groot als klijn die voor an in het sieraat staan van den orgel alhier in de kerk te verfoelien met sijn genruijneert foeli groote blaaden daer souden angaen omtrent 150 blaaden, het blat teegen 4 stuijvers loon an den orgelmaaker soo voor noch eenige matrialen als anders te saamen 25 gulden, int geheel 55 gulden.¹⁵¹ Op 27 oktober van dat jaar besteedt hij samen met zijn zoon Andries zeven dagen aan het stemmen.¹⁵² In 1701 ontvangt Gerard van Giessen 18 gulden voor een reparatie aan het orgel. In 1703 wordt Hendrick Brouwer aangezocht voor kleine onderhoudswerkzaamheden en drie jaar later heeft Jan van Dael acht dagen nodig om de orgels te stemmen. Dan komen wij in januari 1707 Gerrit van Giessen weer tegen voor enige reparaties.

6.5 Laatste jaren

Gerbrand van Blankenburg voelt na het overlijden van zijn vrouw behoefte om orde op zaken te stellen. Niet eerder, ook niet na de aankoop van het huis in de Spieringstraat en dat op de Oosthaven, heeft hij stil gestaan bij het vastleggen van de bestemming van zijn na te laten goederen. Op 21 februari 1690 maakt hij voor notaris Laurens Balbian een testament.¹⁵³ Het document is zoekgeraakt maar aangenomen mag worden dat zijn zoon daarin als universeel erfgenaam wordt aangewezen.

In 1694 logeert Gerbrand enige tijd in Den Haag, waar hij op de 3e juni getuige is bij de doop van zijn eerste kleinkind, Marie Anne, in de Hofkapel, waar Quirinus organist is.¹⁵⁴ Om hem, na zijn overlijden, niet met open en onvoldoende vastgelegde rekeningen te belasten laat hij tijdens zijn verblijf door de schepenen van Den Haag beslag leggen op het als onderpand in zijn bezit zijnde klavecimbel van Jacob Cool. De schepenen dagvaarden Cool en eisen namens de schuldeiser, op straffe van verbeurdverklaring van het klavecimbel, betaling van de nog schuldig zijnde 75 gulden. Cool verdedigt zich met het onmogelijke verhaal dat niet hij geld schuldig is aan Van Blankenburg maar deze aan hem. Van Blankenburg zou namelijk hebben toegezegd hem te betalen voor de nieuwe windlade voor het grote orgel van de Sint Janskerk en zich niet aan zijn woord hebben gehouden. In een op 23 november door notaris Pieter van Aerden opgestelde verklaring, ontkent Gerbrand verontwaardigd: dat hij voort maken vant voorsz. *nieuw secreet geen deuyt an hem Cools heeft belooft ofte toegeseyt, alhoewel hij, Cools, tegens de waerheyt gaet divulgeren dat de comparant hem soude hebben belooft daer vooren te betalen, veel min dat hij comparant tselve soude hebben aanbesteedt off eenige de minste toeseegging aen hem Cools oyt daer voor heeft gedaen, alsoo het een werck was dat gemelte heeren vande regeringe privatim raecte, en geensints hem.*¹⁵⁵ Abraham Cool, Jacobs vader, heeft direct na het arrest notarieel laten vastleggen dat hij, in het geval zijn zoon wordt veroordeeld, tot het betalen van de 75 gulden borg staat.¹⁵⁶ Gerbrand van Blankenburg krijgt tenslotte zijn gelijk en zijn geld. Ten behoeve daarvan wordt in september 1696, op last van de schepenen, het klavecimbel verkocht.¹⁵⁷

Gerbrand is de tachtig gepasseerd en zijn werk als organist zal hem zwaar zijn gevallen. Daarbij komen nog de dood van zijn tweede kleindochter Catharina Clara in september 1699 en zorgen over de steeds nijpender wordende schuldenlast van Quirinus.¹⁵⁸ Het beroep dat deze op zijn vader doet om hem uit acute financiële problemen te helpen dwingt Gerbrand in 1698 er toe om 400 gulden te lenen van Willem van Dam, zijn oudleerling en organist van de Rotterdamse Remonstrantse Kerk.¹⁵⁹ Op 1 mei van het jaar daarop doen de regenten van de Remonstrantse Kerk in Den Haag arrest op zijn goederen vanwege een huurschuld van zijn zoon van 240 gulden.¹⁶⁰ Weer een jaar later staat het water Quirinus opnieuw aan de lippen en voelt zijn vader zich gedwongen bij te springen met een lening van 1.000 gulden. Hij moet daarvoor een hypotheek nemen op zijn woonhuis in de Spieringstraat.¹⁶¹ De relatie met zijn zoon moet, mogelijk vanwege diens levenswijze en de financiële problemen als gevolg daarvan, bekoeld, zo niet

vijandig zijn geworden. Wanneer hij in de zomer van 1707 ernstig ziek wordt laat hij notaris Andries Timmer bij zich komen om een testament te maken, waarin hij zijn zoon materieel onterft.¹⁶²

Op heden den 3e augusty anno 1707 compareerde sr. Gerbrand van Blanckenburgh... sieckelyk van lichaam... tot legateur te maken... Cornelis Blom, kruydenier, wonende binnen dese stad den volle en vrye eygendom van sijn testateurs huis en erve... op de oostzyde van de haven binnen deze stad, het tweede huis aan de Nootsteegh, 't geen iegenwoordig in huire gebruykt werdende by Thomas, mr. chirurgyn, alsmede alle de huurpenningen van deselve huis dewelke op zijn testateurs overlyden voort huis onbetaald mogen zyn,... nog legateert hij testateur by dezen aan hem Cornelis Blom alle zyn testateurs ongemunt silver, wyders legateert hy testateur by dezen aan zyn testateurs jegenwoordige dienstmaagt Anna den Outste (jndien zy by hem testateur op zyn overlyden nog woonagtig is) zyn... inboedel ende huisraad niets daarvan uytgezondert, item aan deselve zyn dienstmaagt alle zyn boeken... geen uytgezondert, wyders alle de koopenningen, dewelke zyn testateurs gemelte dienstmaagt aan hem testateur verschuldigt zoude mogen zyn, uyt de koop van een huisje en erve staande ende gelegen in de Naayerstraat binnen deze stad, by hem testateur aan zyn dienstmaagt verkogt ende getransporteert, legateert wyders hy testateur nog aan zyn dienstmaagt de somme van eenhondert vyftig gulden voor haar rouwgoed,... resterende goederen, geene uytgezondert van 't gunt by testateur boven de voorsz legaten metten doot sal komen te ontvallen ende naargelaten, verklaarde hy testateur tot zyn eenige ende universele erfgenaam ende by zyn vooroverlyden zyn nalatende wettige descendente by representatie by dezen te nomineren ende institueren zyn soon Quirinus van Blankenburg met vollen regte...

De rol van kruidenier Cornelis Blom in Gerbrand laatste jaren is onduidelijk.¹⁶³ Zijn hij en of Anna den Outsten op de hoogte geweest van dit testament en hebben zij Gerbrand weten over te halen met zijn zoon in het reine te komen? Is hij wellicht zelf teruggeschrokken van zijn harde opstelling? Mogelijke verklaringen waarom hij, precies een week later, opnieuw een testament maakt waarin hij alle vorige testamenten herroept maar voornamelijk soodanigen testament als hij testateur op den derden deser maand augustij seventien hondert en seven voor den notaris Andries Timmer ende seeckere getuijgen... *soo verclaerde hij testateur tot zijn eenige ende universale erfgenaam genomineert ende gejustitioneert te hebben... de heer Quirinus Blanckenburgh desselffs soon ofte bij vooraflijvigheijde vande selven descendente ende dat in alle zijns testateurs nae te laten goederen, soo roerende als onroerende...*¹⁶⁴

Op 27 september 1707 overlijdt Gerbrand van Blankenburg en wordt op 3 oktober vanuit zijn huis in de Spieringstraat begraven in het familiegraf van de St. Janskerk.¹⁶⁵ Een week na de begrafenis ontvangt erfgenaam Quirinus van Blankenburg nog 125 gulden van zijn vaders traktement over het derde kwartaal van dat jaar.¹⁶⁶ De week daaropvolgend verkoopt hij de twee huizen, de Olycan aan de Oosthaven en het huis in de Spieringstraat.¹⁶⁷ In 1710 zal ook het familiegraf in de St. Janskerk door hem worden verkocht.¹⁶⁸

De organistplaats in Gouda wordt tot 8 maart 1708 waargenomen door Nicolaes Ruijt, een leerling van de overledene. De burgemeesters van Gouda gaan niet over één nacht ijs voor de opvolging en nodigen schriftelijk een viertal jonge organisten uit om op 2 maart 1708 met een voorspel te solliciteren naar de vacature.¹⁶⁹ Het zijn Johannes Scholl uit Delft, Frederick Eduard Day de Ruit uit Leiden, Rutgerus Bogaert en Gerardus van Dort, beide uit Amsterdam.¹⁷⁰ Camp Dircksz Camp, organist van de Waalse Kerk in Rotterdam en oudleerling van zowel Gerbrand als Quirinus van Blankenburg, wordt mondeling uitgenodigd.¹⁷¹ Hendrick Wilkens, organist van de Laurenskerk te Rotterdam, Jacob Cool, orgelbouwer in Rotterdam en Quirinus van Blankenburg, inmiddels organist van de Nieuwe Kerk te Den Haag, zullen het voorspel van de sollicitanten beoordelen.¹⁷² Quirinus stuurt een bevestiging op de uitnodiging waarin hij tevens de burgemeesters verzoekt een *chaise* naar Den Haag te zenden om hem af te halen. Deze reageren gedecideerd: afhalen vanaf Den Haag is onmogelijk. Wanneer Van Blankenburg er op 2 maart voor zorgt op tijd de Delftse trekschuit naar Rotterdam te nemen, wacht daar een rijtuig om hem naar Gouda te transporteren.

Camp Dircksz Camp wordt benoemd op een traktement van 300 gulden per jaar, 200 gulden lager dan dat van de overleden organist.¹⁷³ Camp behoudt daarnaast wel de vergoeding voor huishuur en de vrijdom van stadsaccijns.

Deel 3 De jaren van Quirinus

1654 - 1739

Den Haag, Gerrit Adriaensz Berckheyde, De Hofvijver te Den Haag, gezien vanaf de Korte Vijverberg (1692)

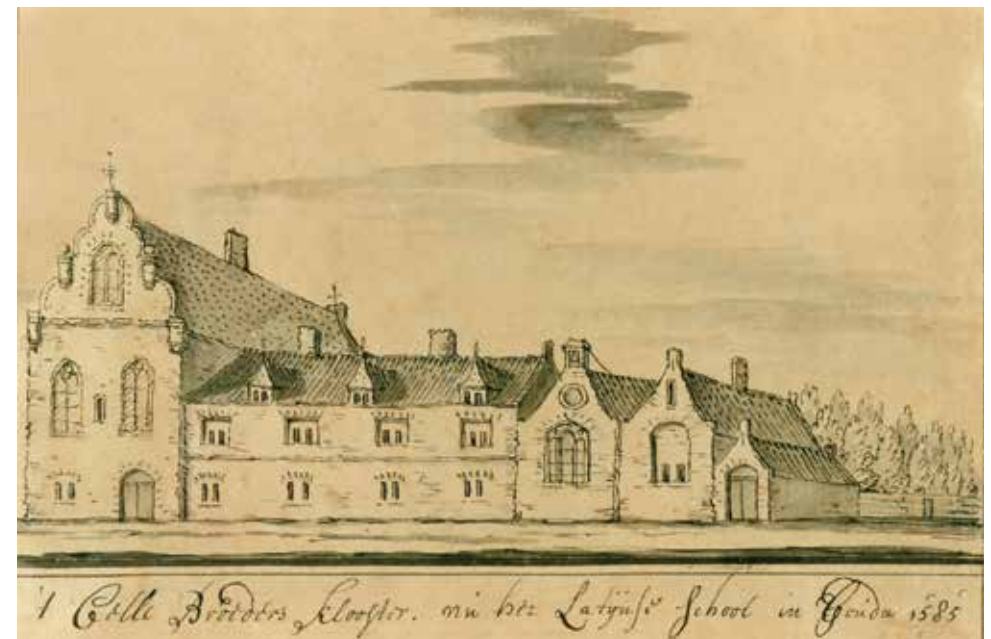

Hoofdstuk 7 Leerjaren

*...van d'eerst-opgaande jeugd
was zijne wakkre geest met weetvlijt ingenomen*

Samuel Sylvius (1725)¹

In het leven van Quirinus van Blankenburg voeren muziek en wetenschap een ongelijke strijd om voorrang. Een moment waarop de wetenschap het lijkt te winnen, is zijn inschrijving aan de Leidse Universiteit in december 1679. Hongerig naar kennis stort hij zich op uiteenlopende studies als filosofie, wiskunde, chemie en geneeskunde maar al na enkele jaren roept zijn talent hem terug naar een leven als musicus. Hij legitimeert die terugkeer als een compromis tussen kunst en wetenschap en volgt daarmee de oproep van zijn Leidse professor Burchardus de Volder:² *de musieci is een kunst die in de reden bestaat; zo gy die niet en weet zo zoektze en wanhoopt niet van die te vinden; doorboort uw boeken met verstand, en de reden zal u openbaar worden...* Aan die zoektocht zal hij, naar eigen zeggen, de rest van zijn leven besteden en nog net de dood voorblijven om het resultaat aan de wereld te presenteren.³ Maar tijdens die zoektocht blijft de onrust. Hubert Rosenboom, president van de Hoge Raad en in Quirinus' studie jaren curator van de

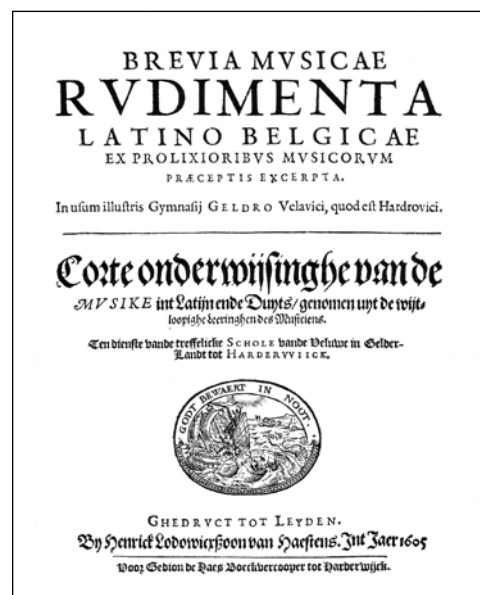
Latijnse school in Gouda, pentekening naar plattegrond uit de atlas van Braun en Hogenberg (1585)

De Goudse Latijnse school wordt in 1395 opgericht door Graaf Guy van Blois en in 1417 overgedragen aan de Collaatsiebroeders. In 1573 nemen de burgemeesters de in verval geraakte school over. Het Cellebroedersklooster aan de Groeneweg wordt de nieuwe vestigingsplaats. In Quirinus' jaren wordt onderwijs gegeven door rector en schoolvoogd Johannes Woudanus, een conrector en twee praeceptoren of ondermeesters.⁶

Leidse universiteit, verklaart in 1696: hy heeft eenigssints in de medicinen gestudeert ende breekt sijn hoofd al te veel met de chymie, 't welck hem tot melancolie ende hypochondrissie doet overslaen, soodat men dickmaels heeft gepresumeert, dat hy wel phrenetijcq moyste worden.⁴

In zijn kinderjaren bieden zijn ouders hem alle mogelijkheden die hen ten dienste staan en kan zijn weetlijt ongestraft de voor hem opdoemende paden bewandelen. Rond zijn tiende levensjaar wordt hij toegelaten tot de Latijnse school van Gouda.⁵

Het onderwijs aan de Latijnse school is gericht op universitaire studie waarvoor het beheersen van de Latijnse taal, zeker voor de Leidse Universiteit, een toelatingseis sine qua non is.⁷ Daarnaast wordt ook muziek onderwezen. Quirinus schrijft daarover: Ook ben ik in myn eerste jeugd (ontrent den jare 1664) zo onderwezen dat de moden die men toen gebruikte bestonden in 8 zogenaamde kerktonen primi toni, secundi toni, tertii, quarti, quint, sexti, septimi & octavi toni.⁸ Dat gebeurt aan de hand van Brevia musicae rudimenta Latino Belgicae of Corte onderwijsinghe van de musike int Latijn ende Duyts, een tweetalig muziektheoretisch leerboekje.

Titelblad
Brevia Musicae
Rudimenta

Niet alleen het Latijn maar ook de Franse taal wordt Quirinus al vroeg in zijn jeugd machtig. Het is waarschijnlijk dat hij de beginselen daarvan al in het ouderlijk huis opdoet. Marije Paridaens heeft een Franstalige achtergrond. Bij haar ondertrouw met Gerbrand van Blankenburg kiezen zij voor de Waalse Kerk. Haar eveneens in Gouda wonende zuster Susanna is gehuwd met de Franse schoolmeester Anthonie Meurer. Gerbrand heeft, zoals wij zagen bij de vergroting van het Janskerkorgel door de Nicolas Langlez in 1685, moeite met het communiceren met de orgelbouwer en zet op cruciale momenten zijn zoon in.¹²

Gerbrand van Blankenburg zal de instrumentale scholing van zijn zoon voor zijn rekening hebben genomen. Uit verschillende bronnen blijkt dat Quirinus, naast orgel en klavecimbel, de viool en luit bespeelt, de zangkunst beoefent, de kunst van het basso continuo-spel en de compositie beheerst.¹³ Natuurlijk heeft Gerbrand, auteur van een methode voor blokfluit en zelf een vaardig bespeler van het instrument, zijn zoon vertrouwd gemaakt met het blokfluitspel. Gerbrand laat zijn zoon ook kennis maken met verschillende muziekstijlen en leert hem onderscheid te maken tussen – in zijn ogen – goede en slechte muziek. Dat hij daarbij een strenge en soms onverbiddelijke leermeester was, herinnert Quirinus zich op 84 jarige leeftijd nog goed: Hier op moet ik hier gedenken dat myn vader, hebbende door liefhebbers, die in Italien hadden gereist, verstaan dat de musieck aldaar tot een veel hooger trap van volmaaktheid was geklommen, door kooplieden al de beste en nieuwste werken te Venetien heeft doen opkopen en met hare koopmanschappen doen herwaarts overvoeren. Deze waren d'eenigste die hem konden vermaken. En, wanneer ik daar na in myn jeugd zou musieck leeren, zo mogt ik anders geen boeken als deze gebruiken; waar mede dan myn gedachten wierden opgevult; 't welk van dien uitslag was dat ik geen andre lomperyen mogt hooren.¹⁴

De eerste druk van Brevia Musicae Rudimenta verschijnt in 1605 bij Henrick Lodewicxsoon van Haestens in Leiden in opdracht van Gedion de Haes, boekverkoper te Harderwijk. In Quirinus' jaren wordt, naar zijn zeggen, gebruik gemaakt van de in 1645 verschenen herdruk:⁹ Ik heb de musieck geleert uit een Rudimenta musica latinob Belgica, t'Amsterdam by Jansonius in 't jaar 1645. ten tweede male herdrukt; behelzende de leere der Italianen die tot de 7 tonen maar 6 namen gebruiken.¹⁰ Het boekje volgt in dertien hoofdstukken de hoofdlijnen van de muziektheorie, zoals ontwikkeld door Guido van Arezzo. Aan het slot verwijst de anonieme auteur, als voorbeeld van composities volgens de Guidaanse muziektheorie, naar Andreas Spethe's Psalmorum Davidis paraphrasis. Daarover laten wij wederom Quirinus zelf aan het woord: zo heeft men in Guidoos tyd, toen 'er geen kruisen waren, in vele voorvallen daaraan niet kunnen voldoen: waar van wy nog eenige overblyffselen zien in de psalmen met 4 stemmen van Andreas Spethe, gedrukt te Heidelberg in 't jaar 1596, daar verscheide cadensen in staan met een kleine ters op de valnoot, inde plaats van de groote, die door een # moest aangewezen worden: 't welk de grootste fout is die men hedensdaags zou kunnen begaan: en geen druk fout in dat boek, om dat de partyen die daar aan verbonden zyn, het tegendeel bewyzen.¹¹

Ook Jacob van Blankenburg, Gerbrands leermeester, toonde in zijn muziekbibliotheek een voorkeur voor Italiaanse componisten als Luca Marenzio, Pomponio Nenna, Giovanni Croce en Girolamo Frescobaldi. Jacob deelde deze voorkeur weer met zijn eigen leermeester Pieter de Voys. In de kring rond De Voys treffen wij nog een musicus met vergelijkbare voorkeur, Constantijn Huygens.¹⁶ In zijn muziekbibliotheek vinden wij composities van Luca Marenzio, Giovanni Gastoldi, Tarquino Merula en Orazio Tarditi.¹⁷ Specifiekere informatie over Huygens muzikale voorkeur is te vinden in zijn briefwisseling. Aardig, in relatie met Quirinus' herinnering aan zijn vader, is Huygens' brief aan Nicolaas Sohier van 6 maart 1638:¹⁸ *J'ay veu que vous ramassiez quantité de musique Italienne, et ne se peut que n'en soyez pourveu largement, depuis que vous travaillez à la belle institution de vostre fils... La musique en est; et je puis dire qu'ils l'ont dévorée en peu de moiz, jusques à mespriser les compositions ordinaires. C'est ce qui m'en faict rechercher de Venise pour saouler leur curiosité de temps en temps. Vous cognoissez doncq, Monsieur, les auteurs qui à present y ont le plus de vogue. Obligez-moy, s'il vous plaist, de m'en marquer quelques-uns avecq leurs œuvres, et nommément aussi de ceux qu'on estime en madrigales sans basse continue.* Enkele weken later antwoordt Sohier: *J'ay fait tout mon possible pour vous pouvoir envoyer le Biseghini, mais je ne le puis trouver à vendre.*

Gerbrand heeft in dat verband een uitgesproken mening over zijn vaderlandse tijdgenoten/componisten: Als men nu hier by voegt het gebruik van vele laffe en slegte auteurs, zo als in myn jeugd (die van Quirinus) hier veel in zwang gingen, geen verheve en volgeestige stof maar in tegendeel vele lomperyen moesten voortbrengen. Het zou interessant zijn te weten welke Italiaanse werken Gerbrand van Blankenburg uit Venetië liet komen. Aannemelijk is dat daaronder de composities behoren die Quirinus op bladzijde 7 van zijn *Elementa musica* noemt: Zo als te zien is in de werken van de Italiaansche authouren die van die tyd af dat de bas-continuo zyn begin heeft genomen, tot in de helft van de vorige eeuw (hij schrijft dat in 1738) toe met geen andre als nodige tekenen zyn beladen geweest. Als: in 't vierde werk 'Della grazie di musica moderna, di Giulio Sampietro di Negro, in Venetia 1625'. In de tweede druk van 't elfde werk van 'Le Varie musiche, del signor Rafaele Rontani a una e due voci, per cantare nel cimbalo o altri stromenti da corpo, in Roma 1632. Nicolo Fontei, in Venetia 1636. Madrgali guerreiri e amorosi, di Claudio Monteverde. Venet. 1638.' en andre meer (onder my berustende).¹⁵

In maart 1670 komt, door de dood van Jan Pickert, de organistplaats van de Rotterdamse Remonstrantse Kerk vacant. Op de dag van diens overlijden, de dertiende, komt de remonstrantse kerkenraad bijeen en stelt een commissie in met de opdracht een geschikte organist te zoeken.²⁰ De commissieleden bezoeken ook de stadsorganist van Gouda met hun zoekvraag. Gerbrand zal niet getwijfeld hebben aan de geschiktheid van zijn vijftienjarige zoon, wel de draagwijdte van een dergelijke stap op diens leeftijd.

Op 30 mei doet de commissie verslag: De commissarissen vant orgel hebbende met eenparicheit van stemmen de jonge Blankenburg tot organist verkoren versoecken approbatie van hunne gedane verkiesinge. De broederen commissarissen, die leden sijn van de groote kerkeræet sullen tegenwoordig medestemmen over de approbatie van de organist Blankenburg. De verkiesinge van de jonge Blankenburg tot organist is met eenparige stemmen geapprobeert.

Dan wordt Quirinus binnengeroepen in de raadskamer, waar hem door den preses een ernstige recommandatie tot naerstigheid en deugt wordt voorgehouden alsmede aen de commissarissen des orgels het opsigt over den organist en sijn leven ernstig gerecommandeert, tgeen van hun is aengenomen.

*Un mien amy en at un livre à 5 parties, sans basse continue, intitulé l' 'Amarissime dolcezza', mais, l'ayant fait lier avec plusieurs autres livres en un corps ensemble, il ne s'en peut defaire. C'est auteur est assez bon, mais Pomponio Nenne le passe, si comme Steffane Bernardi et plusieurs autres, selon le jugement qu'on en fait icy... (d'Amsterdam, 26 Mars. 1638).*¹⁹

Remonstrantse Kerk Rotterdam door Anthony de Lorme (1656)

Michael Zeeman geeft in 1991 een impressie van De Lormes schilderij:⁴ In de Remonstrantse Kerk is niemand aanwezig; van onder een van de gaanderijen is het interieur vastgelegd. Houten banken, donker gebeitst of gelakt, een kraak waarvan het front gemarmerd is, wat zuilen en kandelaars, een preekstoel. Maar door de fijnverdeelde ruiten valt dat licht, dat Hollandsche licht, en het roept een atmosfeer op van koele stilte, van tijdloosheid, van een nadrukkelijke uitnodiging tot ernst, van bevindelijkheid.

Hoofdstuk 8

Organist van de Remonstrantse Kerk van Rotterdam

8.1

Kerk, orgel en organisten

Na de veroordeling van de remonstrantse leer door de Dordtse synode in 1619 wordt gaandeweg de houding van de overheid soepeler. De getrouwe remonstranten verlaten hun schuilkerken en durven in het openbaar hun religie te belijden. Rotterdam is in 1632 de eerste stad met drie remonstrantse predikanten.¹ De groeiende gemeente koopt in 1630 brouwerij en mouterij De Bel aan de Visserdijk en bouwt die om tot kerk.² Stadskroniekschrijver Gerard van Spaan geeft in 1698 een beschrijving van het interieur:³ De remonstranten hebben hier ter stede twee kerken, een groote en een kleine. De plaats daar de groote gestigt is, is eertijds de brouwerij van de Bel geweest. Dit is een gebouw wiens gelijk ik niet geloof dat in gansch Nederland is, te weten, dat na proportie van des zelfs grootte zoo veel menschen kan stouwen. Daar zijn twee gallerijen boven malkanderen. De bovenste strekt ver boven de kap van de preekstoel. Deze gallerijen zijn ondersteund door een meenigte pylaren, die van onderen op een goed fundament rusten. Ik heb eens oft twee maal in deze kerk geweest, dat do. Brand predikte: 'k zag het goede werk van de gallerijen eens aan; ze waren zo vol, dat ik dagt: 't is wonder dat het geheele bruijtje niet van boven neder komt met al datter op is.

Op de kerkenraadsvergadering van 14 september 1660 wordt voor het eerst gespeculeerd over de aanschaf van een orgel.⁵ Ongeveer drie jaar later maken giften van enkele gemeenteleden het mogelijk dat er een orgeltje in de kerk gestelt conde worden en in gebruyck onderhouden.⁶ In juli 1664 vermelden de kerkenraadnotulen: Alsoo in Utrecht een groot orgel te koop is, sal men hetselfde versien ende versoecken te hebben indien het met het stellen voor de somme van 800 gulden is te bekomen.⁷ Het gaat om het kleine orgel van de Utrechtse Jacobikerk.⁸ De remonstrantse ziekentrooster Klaas Dircksz weet Gerard van Spaan te vertellen dat het orgel uit de St. Jacobs Kerk tot Utrecht gekomen, over de 200 jaar oud is en de beeldenstormerij uitgestaan heeft.⁹ De onderhandelingen over de aankoop verlopen moeizaam en pas in oktober 1666 kan tot de koop worden overgegaan. Het trage verloop is niet alleen te wijten aan de Utrechtse onderhandelaars maar wordt mede veroorzaakt door verdeeldheid binnen kerkenraad en gemeente tussen behoudende leden, die het orgel

Predikant Samuel Lansbergen
door Bartholomeus van der
Helst (1646)

maar een verwerpelijke nieuwigheid vinden, en degenen die het zien als een welkome ontwikkeling.¹⁰ De kwestie loopt zo hoog op dat, wanneer op 4 december 1665 de ruzie eindelijk ten gunste van het orgel is bijgelegd, besloten wordt alle notulen over de zaak vanaf 5 december 1664 uit het notulenboek te scheuren en te verbranden.¹¹ In 1667 plaatst, naar alle waarschijnlijkheid, Apolonius Bos het aangekochte orgel. Hij heeft het in de daaropvolgende jaren ook in onderhoud.¹²

In september van dat jaar wordt de negentienjarige Nicolaes van Stroomburgh benoemd tot eerste organist op een traktement van 250 gulden per jaar.¹³ De Delftse organist en beiaardier Hendrick van Stroomburgh staat zijn zoon bij in zaken van financiële aard. Nadat deze, enkele weken na de benoeming, samen met hem het nieuwe orgel in ogenschouw heeft genomen, eist hij een traktementverhoging van 50 gulden.¹⁴ Na rijp overleg van haer staet en gelegentheyt deelt de kerkenraad de vader van de organist mee dat er nu en in de toekomst geen sprake zal zijn van verhoging van de wedde. Daarop dient Hendrick het ontslag in van zijn zoon.¹⁵ De raad bewilligt dat, met een opzegtermijn van zes maanden. Wanneer eind november 1668 Jan Pickert als opvolger zal worden benoemd, probeert Nicolaes alsnog zijn ontslag terug te draaien. Maar de kerkenraad heeft er genoeg van en weigert pertinent.¹⁶

De speciaal voor het doel geïnstalleerde orgelcommissie heeft na haer oordeel ende veler andere geen bequamer organist konnen uytvinden dan Jan Pickert. Deze is geboren rond 1622 en opgeleid door de organist van de Rotterdamse Laurenskerk, Jan Verrijt, en stadsspeelman Anthony Pannekoeck.¹⁷ Ook met de komst van organist Pickert zijn de problemen niet de wereld uit.¹⁸ Dit maal gaat het niet om geld maar om iets geheel anders. Predikant Samuel Lansbergen, die indertijd gepoogd heeft Nicolaes van Stroomburgh de hand boven het hoofd te houden, doet nu alle mogelijke moeite het werk

van Jan Pickert onmogelijk te maken.¹⁹ De reden is, zo laat hij de kerkenraad weten, dewijl een papist tot organist is verkoren, hoe dat gaen sal als het de predickbeurt is van zijn eerwaerde; of het orgel alsdan sal stilstaen ofte hoe anders aengesien zijn eerwaerde conscientiewerck maeckt een papist te laten speelen als het zijn eerwaerde's beurten zijn. De kerkenraad, die allermint wil toegeven maar tegelijkertijd een conflict uit de weg wil gaan, stelt Lansbergen voor zijn eisen gespecificeerd op tafel te leggen.²⁰ Dat doet hij op 6 december 1668: 1^e dat geheel niet gespeelt wert voor of na onder het singen, als zijn eerwaerde predickt; 2^e dat zijn eerwaerde mach in de kerckekamer blijven als het zijn eerwaerde's beurt is, ter tijdt den psalm gespeelt is en dat na de predicatie onder het singen niet werde gespeelt en 3^e dat zijn eerwaerde een [organist] mach laten speelen, die het zijn eerwaerde gelieft te stellen en dat buiten last van den kerckenraet ofte gemeeynte. De kerkenraad is bereid Lansbergen in zoverre tegemoet komen dat hij, wanneer het orgel speelt, tot zijn preekbeurt in de kerkenraadskamer blijft wachten maar weigert de vastgestelde inrichting van de dienst te wijzigen. De aangelegenheid blijft rusten tot 12 februari 1669 wanneer de kerkenraad de predikant uitnodigt zijn bezwaren wat uitvoeriger op papier te zetten, zodat er een definitief besluit genomen kan worden.²¹ De verwarring tussen voor- en tegenstanders in de gemeente is intussen aanzienlijk, zeker wanneer Lansbergen demonstratief wegblijft uit alle diensten waar Pickert het orgel bespeelt. De predikant die, ondanks aandringen van de kerkenraad, niet van plan is zijn bezwaren op schrift te stellen, blijft vervolgens ook weg uit de kerkenraadsvergaderingen zodat er een impasse dreigt. Er wordt een commissie benoemd met de opdracht om tot een vergelijk met Lansbergen te komen. Dat komt er en ziet er als volgt uit: Lansbergen blijft voor honderd procent bij zijn eerder ingenomen standpunt maar is bereid te berusten in de meerderheid, gelijk een yder lidt in saken van regeringe schuldich is, wanneer de kerkenraad Pickert wenst te blijven gebruycken.

In hetzelfde jaar 1669 sterft Samuel Lansbergen en een klein jaar erna, op 14 maart 1670, overlijdt ook Jan Pickert. Op dinsdag de achttiende dragen zijn vrienden en burens hem ten grave in de Laurenskerk.²² Gerard van Spaan komt in zijn kroniek terug op de turbulente episode rond de organist, zij het dat hij in zijn verhaal twee organisten door elkaar haalt: Maar daar is geen kleine kraam om dezelve geweest. 't Is omtrent 32 jaar geleden dat z' er gekomen is. Den ouden Landsbergen deed de eerste predikatie over dit orgel, te weten, van des zelfs nut gebruik en hoe David den Heer loofde met psalmen gezank en orgelen geklank enz. De moeite die om dezen orgel was, quam over 't aanstellen van een zeer jong orgelist. Men schold en hekelde malkander met pasquillen dat het rookte: dezelve hingen in 't openbaar voor des boekverkoopers deuren te koop. En dus ribbezakte den eenen remonstrant den anderen. Jan Pickert is bij zijn aanstelling circa 46 jaar dus nauwelijks zeer jong te noemen. Nicolaes van Stroomburgh was dat met zijn 19 jaar wel maar in het geheel niet betrokken bij de beschreven gebeurtenissen.

De remonstrantse gemeente maakt zich, na de dood van Pickert, op voor weer een zeer jonge organist, de vijftienjarige Quirinus van Blankenburg.

8.2

Naarstigheid en deugd

Om inzicht te krijgen in de taak van Quirinus van Blankenburg kunnen wij niet verwijzen naar een schriftelijk vastgelegde instructie. Die zal pas in 1702 worden vastgesteld. Wel kunnen wij een en ander afleiden uit het pakket van eisen dat Samuel Lansbergen op 6 december 1668 ter kerkenraadstafel brengt. Wanneer wij zijn negatieve eisen ten aanzien van de organist vertalen in positieve zin, komt de gangbare praktijk in zicht. Van de organist wordt vereist dat hij: (1) het zingen van de psalmen begeleidt, (2) voor en na het psalmzingen speelt en (3) na afloop van de dienst. Uit het feit dat de kerkenraad destijds geen wijziging in deze praktijk accepteerde, mogen wij afleiden dat er sprake is van een, weliswaar niet met zoveel woorden vastgelegde, instructie, concreet genoeg om een vergelijking te kunnen maken met die van 1702.²³

Reglement voor den orgelist

I

Zal d'orgelist gehoude sijn voor en naa alle predication te speelen: als mede onder 't uijtgaan vande kerk

II

Zal hij zoo veel mogelijk is zijnen dienst zelf waarnemen, off

III

Zoo hij ziekte off andere ongelegentheijt den zelve niet kan waarnemen, zal hij een ander bequaam persoon, ende van een onbesproken leven is, in zijne plaats moeten stellen

IV

Zal hij op dagen en tijden als er niet gepredikt word niemant den orgel laten gebruiken buijten zijn afwesen dan met kennis en toestemming van de fabrijken

V

Zal hij nog zelfs eenige ligtvaardige liedjes spelen, nog toelaten, dat er van andere gespeelt worden

VI

Zal hij zorge dragen dat alles op den orgel orderlijk zij, en zoo 'er iet ontstelt is off gerepareert moet worden, zal hij het den fabrijken aanstonts moeten bekend maken

VII

entlijk sal hij voor sijnen dienst hebben tweehondert vijftig guld. jaarlijx, off vijf guld. 's weeks

De instructie vermeldt niet expliciet het begeleiden van van psalmen, omdat men dat, anders dan in 1670, voor vanzelfsprekend houdt. Gedragsregels zoals onder II, III, IV en V treffen wij in vele zeventiende-eeuwse instructies aan. Dat geldt ook voor de zorg voor het orgel in artikel VI. Het traktement is, merkwaardig genoeg, in 1702 nog gelijk aan

dat waarop Quirinus van Blankenburg en zijn voorgangers zijn aangenomen. Wanneer in maart 1717 enige kleine aanvullingen op de instructie worden aangebracht, blijkt de jaarwedde nog steeds dezelfde.

Bij de zoektocht naar een nieuwe organist, na de dood van Pickert, zal de orgelcommissie, al of niet uitgesproken, de opdracht hebben meegekregen om in ieder geval, wanneer het dan geen remonstrant kan zijn, niet met een katholieke maar met een gereformeerde organist aan te komen. Gezien het nog vers in het geheugen liggende schandaal rond predikant, kerkenraad en gemeente zal de voorkeur hebben gelegen bij een organist van buiten Rotterdam. Ook beseffen kerkenraad en commissie dat zij bij een jaartraktament van 250 gulden niet uit komen bij een gevestigd musicus.²⁴ Quirinus voldoet aan het profiel en treedt met ingang van 1 juni 1670 in functie. Hij is door zijn eerste werkgever ernstig vermaand tot *naerstigheid en deugt* en de commissarissen van het orgel zullen daar, met instemming van de kerkenraad en zijn ouders in Gouda, op toezien.

In tegenstelling met de voorgaande periode, zwijgen de notulen van de kerkenraad in Quirinus' jaren bijna geheel over de organist. De reden kan zijn dat deze tot tevredenheid zijn diensten levert en daarnaast een onberispelijk leven leidt. Het kan ook zijn dat het publieke rumoer rond de vorige organist heeft geleid tot een selectieve notulering. Wij hebben al eerder gezien dat de kerkenraad zelfs bereid is geweest geschiedvervalsing te plegen en niet welgevallige verslagen uit het register te scheuren en te verbranden.

Apolonius Bos onderhoudt in Quirinus' dienstjaren het orgel. Gezien het vastgestelde honorarium van 10 gulden per onderhoudsbeurt, zal het om klein werk zijn gegaan.²⁵ Op 16 juni 1671 verzoekt de kerkenraad predikant Samuel Lansbergen jr. overleg te voeren met de Dordtse orgelbouwer Nicolaes van Hagen over het verhelpen van diverse gebreken. Van Hagen werkt er met een knecht enige tijd aan en brengt daarvoor 72 gulden en 9 stuiver loon en 22 gulden en veertien stuiver materiaalkosten in rekening.²⁶ Uit een vele jaren later (1722) gevoerde discussie tussen Quirinus van Blankenburg en orgelbouwer Jean François Moreau valt iets af te leiden over de werkzaamheden van Van Hagen. De discussie gaat dan over de vocht- en windproblemen met het orgel van de Remonstrantse Kerk in Amsterdam. Moreau merkt daarbij op dat het orgel van de Rotterdamse Remonstrantse Kerk daartegen beter bestand is.²⁷ Quirinus reageert met te zeggen: dat het nu gepokt en gemaselt heeft, maar dat mij zeer wel heugt, hoe wij over 50 jaren, toen ik daar organist was, gequelt waren sonder te rekenen alle voorgaande verbeteringen.²⁸

Twaalf jaar na het vertrek van Quirinus van Blankenburg, in 1682, wordt het oude orgel door Apolonius Bos gerenoveerd.²⁹ Letterlijk luidt zijn opdracht, zoals weergegeven in de notulen van de kerkenraad: *Is geresolveert dat het orgel sal gerepareert worden op den voorslag van den orgelmaker het volkomen te hermaken van 't selve presenteren voor 800 gulden sodanigh dat*

het voor een nieuw orgel sal mogen opgenomen worden.³⁰ Vermoedelijk bouwt Bos een nieuw orgel met een grotere klavieromvang maar gebruikt hij zoveel mogelijk de bestaande pijpen. In zijn Dispositien der merkwaardigste Kerk-orgelen in de Vereenigde Nederlanden uit 1774 geeft Joachim Hess een beschrijving van het orgel.³¹ Zijn dispositie kan dan ook maar zeer ten dele een beeld geven van het orgel in de jaren 1670 tot 1675:

Het orgel in de Remonstrante-kerk, met twee hand-clavieren en een aangehangen pedaal heeft 20 stemmen.

Boven Clavier		Onder clavier
13 stemmen		7 stemmen
Praestant 8v	Quint 3v	Bourdon 16v
Holpyp 8v	Cornet D	Praestant 8v
Praestant 8v D	Scharp	Octaav 4v
Octaav 4v	Mixtuur	Quint 3v
Fluit 4v	Sexquialtra	Nazat 3 D
Sup. Oct. 2v	Trompet 8v	Mixtuur
Gemshoorn 2v		Trompet 8v

Dit werk heeft 4 blaasbalgen

In zijn laatste jaar als organist van de Remonstrantse Kerk komt Quirinus nog een enkele maal ter sprake in de kerkenraadsvergadering. Zo wordt op 15 mei 1674 besloten dat de voorsanger en orgelspeelder malkanderen sullen verstaen, om de psalmen vervolgens het psalmboek voor de predicatie te singen uijtgenomen de bededagen.³² Blijkbaar zijn er misverstanden gerezen over de rol van beide in preek- en biddiensten.³³

De kerkenraad van dinsdag 11 december 1674 roept de ‘grote kerkenraad’ op donderdagavond de 13^e bijeen om te verkiesen een organist in plaets van Blanckenburgh, die tot Gorkum beroepen is. Twee dagen later stemt de grote kerkenraad in met de benoeming van de persoon van Willem van Dam tot ordinaris organist in plaets van Blanckenburgh.³⁴ Quirinus neemt, na een opzegtermijn van een kwartaal, op 1 februari 1675 afscheid van Rotterdam en treedt op dezelfde dag in dienst als organist en klokkenist van Gorinchem.³⁵

Hoofdstuk 9

Organist en klokkenist van Gorinchem

9.1

Orgels en klokken

Gornichem¹

Die my benijdelick 's hooghs Arckel-huys besitt
ter aerden effende was verre van sijn witt:
wat geld ick zedert min, wat kan ick minder gelden
soo langh mijn' muren staen, en 't klaver in mijn' velden
voor klaver niet en wijckt? soo langh mijn' volle Merw,
mijn welgewrongen melck, mijn' altijd bollen terw
te winste van my haelt; soo langh mijn' aerde punten
het oogh verbijsteren dat op my derve munten?
Segh dan, segh selver, nijd, seght met den bitsten beck,
maer seght waerschijnlick, wat 's Gornichems gebreck? ²

Constantijn Huygens, Stede-stemmen en dorpen (1624)

Van boven gezien zijn ook in onze dagen de contouren van het oude Gorkum nog herkenbaar. Wat eens de gehele stad was is nu een klein centrum binnen een oost- en westwaarts uitwaaiend Gorinchem. De monding van de Merwe, thans Boven-Merwede, gaat als vanouds over in de Linge waardoor, in Quirinus van Blankenburgs dagen, de schepen de stad invoeren. Van de plekken waar hij zich tussen 1675 en 1680 ophoudt is hoegenaamd niets meer terug te vinden. De Langedijk, aangelegd aan de westelijke oever van de Linge, waar hij vier jaar woont, komt niet meer voor op de stratenlijst. De Sint-Janskerk waar hij het orgel van Stephanus Cousijns bespeelt, is in 1844 gesloopt en het stadhuis, waar hij het kleine klokkenspel bedient, ondergaat in 1859 hetzelfde lot.³ Van de inrichting van de oude Sint Jan is weinig meer over dan een bij de sloop gemaakte plattegrond.

De eerste vermelding van een orgel vinden wij in Beschryvinge der stad Gorinchem en landen van Arkel uit 1755 van stadsgeschiedschrijver Cornelis van Zomeren: In den Jaare 1450 was deze kerk ook al met een orgel voorzien, want in den stichting van een eeuwigdurend jaargetyde, wierd den organist voor het speelen op het orgel betaald zes grooten. Over een later orgel schrijft hij: Een tweede orgel is in den Jaare 1518 'er bijgevoegt, want op dees tijd wierd met goedvinden van den drost, borgemeesteren, schepenen, en kerkmeesters der Groote Kerke, een posityfen een groot orgel aanbesteed te maken aan Mr. Bernt, en Mr. Jan Graurok, zijn swager, het model was genomen naar het groote orgel in 's-Gravenhage, en bedongen voor vijfhonderd pond tin, en de blaasbalken, het posityf moest te Pinxtre, en het groot orgel te Kermis klaar zijn, en zo goed als die van 's-Gravenhage.⁴ Uit het overgeleverde contract met de orgelbouwers Bernt Granboem en zijn zwager Jan Graurock uit Emmerich citeert Van Zomeren: Het groote werk zal zijn van twaalfvoeten en vyftien registers, hebbende een goed scherp snydent werk van twaalfvoeten, een doof van twaalfvoeten, een coppeldoof super octave te bezigen in de doos, dan drie scherpe posities, en een cymbale, en een excellente fluyt, een nieuw lade, pedaal ende nog een andere lade met stemme. 1. Trompetten als den bas, 2. De trompetten excelent, 3. Met schalmyen, 4. holfluyte van zes voeten, 5. fluyten van drie voeten, excellente fluyt, 7. hoornen, 8. Een klinkende cymbale als klyne hommelkes: het posityf van zes registers.

Sint-Janskerk Gorinchem, gravure door Jan Caspar Philips (1775)

In de tijd van Granboem en Graurock bestaat er nog geen standaard nomenclatuur van de registers, zodat de feitelijke dispositie voor een belangrijk deel een zaak van interpretatie is.⁵ De dispositie, vertaald in actuele terminologie en voetmaten, zou er als volgt uit kunnen zien:⁶

Cornelis van Zomeren		Huidige terminologie	
I.	Het 'grootte werk' zal zijn van twaalfvoeten en vijftien registers, hebbende een goed scherp snydent werk van twaalfvoeten: Doof 12' ⁷ Coppeldoof super octavi Excellente fluyt Scherpe posities III Cimbale	I.	Hoofdmanuaal (contra F - a ²): Prestant 8 v Octaaf 4 v Gemshoorn 2 v 3 Mixturen Mixtuur
II.	Andere lade Holfluyte 6' Fluyt 3' Hoornen Exellente fluyt Cymbale als klyne hommelkes Trompetten excellent Schalmey	II.	Bovenwerk Holpijp/Roerfluit 8 v Fluit 4 v Gemshoorn 2 2/3 v Sifflet 1 1/3 v of 1 v Tertscimbaal Trompet 8 v Schalmei 4 v
III.	Posityf van 6 registers ⁸	III.	Rugwerk
IV.	Pedaal Trompetten als den bas ⁹ Trommel, en een geluyd van vogelen byzonder nagtegalen	IV.	Pedaal Trompet 8 v (transmissie in pedaal) diverse curieuze registers

Dit vroeg zestiende-eeuwse orgel heeft dienst gedaan tot 1664. In dat jaar krijgt de in Breda geboren organist en orgelbouwer Stephanus Cousijns opdracht een nieuw instrument te bouwen.¹⁰ Cousijns is in die jaren tevens organist van de Waalse Kerk in 's-Hertogenbosch. Voor die kerk bouwt hij in de jaren 1659 tot 1661 zijn eerste orgel. Na wat kleiner werk voor de Bossche Sint Jan in 1662 is Gorinchem zijn tweede grote opdrachtgever. De bouw heeft circa twee jaar in beslag genomen. Van Zomeren schrijft over het resultaat: Het orgel boven de tooren deur, is cierlyk met schilderwerk opgeschikt: het werk rust op agt pylaren, gevende dezelve een mooi geluyd. De rekeningen van de kerkmeesters voegen aan Van Zomerens beschrijving nog wat extra informatie toe:¹¹

Betaelt aen Pieter van den Oever over leverantie van twee hartstene colomme en basementen onder het nieuwe orgel	122. 00.0
Betaelt aen Dirck van Lith over het maken van de orgelkast	750. 00.0
Idem reijs- en teerkosten	30. 00.0
Betaelt Arien Willemse Spaen over het dragen van drie bassemente en drie kapiteelen onder het nieuw orgel	50. 00.0
Betaelt Steeven Huygens over verdient loon aen 't nieuwe orgel	290. 00.0
Betaelt Leendert van Tettenrode over het verwen van de solderingh onder het nieuw orgel	42. 10.0
Idem over het verwen van het groot en het kleijn orgel alsmede de gerfkamer	48. 00.0
Leendert Jansz voor leverantie van stof tot de gordejne op het groot orgel	11. 10.0
Gijsbert van Appel over leverantie van loot en arbeijtsloon	109. 00.0
	1453. 00.0

Inclusief de kosten van het orgel, het vervoer per schip vanuit 's-Hertogenbosch, de keuring en verteringen, belopen de totale kosten 2.229,00 gulden en 10 stuivers.¹² In de rekening worden kosten opgevoerd over het verwen van het groot en het kleijn orgel. Ook al in 1600 is er sprake van een klein orgel wanneer aan organist François Huybertsz 80 pond wordt betaald van het maken van drie blaesbalcken aen het cleen orgel inden kerck. Volgens Van Zomeren ging het bij het instrument van Granboem en Graurock in 1518 ook om een tweede orgel.

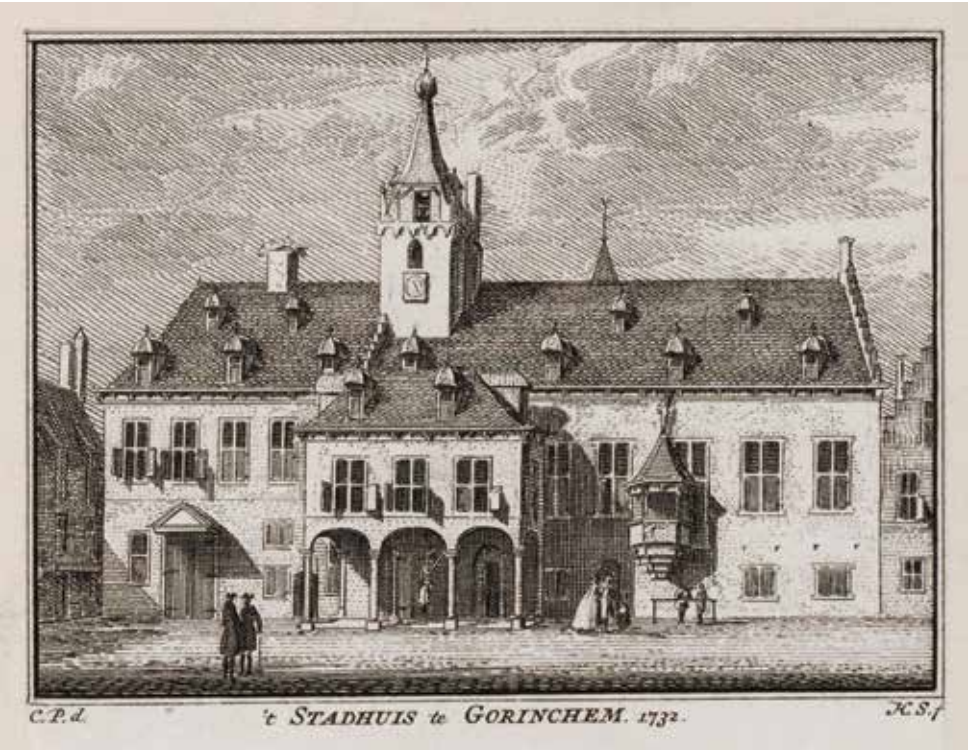
Rugpositief 10 stemmen	Over de oorspronkelijke dispositie van Cousijns' instrument is geen informatie beschikbaar. In 1760/61 wordt het door Johann Heinrich Hartmann Bätz vervangen. Deze gebruikt voor het rugwerk de pijpen van Cousijns' orgel en vergroot de omvang van de baskant met de tonen C tot en met E. Omdat hij de diskant niet vergroot moet de omvang van het oorspronkelijke werk F - c3 zijn geweest. Om een indruk te geven van het orgel dat Quirinus van Blankenburg in zijn Gorinchemse jaren bespeelt, zie hiernaast de dispositie van het rugwerk in het Bätz-orgel zoals Joachim Hess dat in 1774 aangeeft: ¹³
Praestant 8 v	
Holpyp 8 v	
Octaav 4 v	
Fluit 4 v	
Super Octaav 2 v	
Quint 3 v	
Tertiaan	
Sexquialtra	
Scharp	
Trompet 8 v	

Stephanus Cousijns maakt in het jaar van Quirinus' aantreden nog 17 treckappelen (registerknoppen) en gordijnen voor het orgel. In 1686 zal hij nog een overeenkomst met de burgemeesters sluiten om voor 100 gulden reparaties aan het orgel te verrichten en het pijpwerk te stemmen.¹⁴

Het klokkenspel van Gorinchem hangt ten tijde van Quirinus' klokkenistschap in de toren van het stadhuis.¹⁵ Het gebouw is oorspronkelijk een lakenhal en wordt na 1437 in gebruik genomen als stadhuis. Herkomst en datering van het klokkenspel in de toren zijn onbekend. In de stedelijke jaarrekeningen is er tot 1664 geen sprake van betalingen aan een klokkenist. In dat jaar wordt aan organist Johan van der Elburgh 150 gulden

uitbetaald voort speelen en stellen van de clocken en het versteecken van de clocken.¹⁶ Rekening houdend met enkele hiaten in de jaarrekeningen van vóór 1672 houdt de auteur het er op dat het klokkenspel rond 1662 geleverd is. Wanneer Melchior de Haze uit Antwerpen in de jaren 1688 een nieuw 25 klokken tellend spel levert, worden er 13 oude klokken verwijderd.¹⁷ Wanneer deze het gehele oude spel representeren gaat het eerder om een voorslag dan een volwassen beiaard. Pieter Hemonij en Dirck Scholl hebben in 1678 dan ook gelijk met hun geringschattende opmerking over Quirinus' ervaring als klokkenist: die by naer noyt in zijn leven het klokken-klavier heeft aengeraeckt: maer enckelijck sich geoeffent om eenige deuntjes en psalmen te spelen reghtsinnigh en eenvoudigh uyt, gelijkse hem voorgeschreven wierden.¹⁸

De Grote Kerk heeft vanaf 1625 een eenvoudig uurwerk met een in hetzelfde jaar door Alardus Meurs gegoten uurklok, een halfuursklok, in 1481 gegoten door Steven Butendic en Jan van Vorschoten en een brandklok uit 1581 van de hand van Hendrick van Trier.¹⁹

Stadhuis van Gorinchem, gravure door Hendrik Spilman en Cornelis Pronk (1732)

9.2

Organisten en klokkenisten

De bouw van het nieuwe orgel in de jaren 1664 tot 1666 is voor de Gorinchemse overheid aanleiding om psalmbegeleiding in te voeren. Organist, voorzanger en voorlezer is dan Hendrick van der Elburgh.²⁰ Eveneens werkzaam in de Grote Kerk is Hendricks broer Aert van der Elburgh als beiaardier van de luidklokken en orgeltreder.²¹ Het traktement van Hendrick wordt in 1664 verhoogd met 50 gulden per jaar vanwege het spelen op het orgel onder het zingen in de Grootte kerck. Zijn leerling en assistent is Johannes Cool, een neef van orgelbouwer Jacobus Cool uit Dordrecht.²² In 1667 wordt Hendrick van der Elburgh opgevolgd door Johan van der Elburgh, waarschijnlijk een jongere broer.²³ De reden van de opvolging is onbekend, Hendrick is nog tot in 1687 onder de levenden. Na de dood van Johan van der Elburgh in 1673 neemt Johannes Cool, op grond van een tijdelijke aanstelling, de dubbelfunctie waar. Op 1 februari 1675 treedt dan Quirinus van Blankenburg in dienst tegen een jaarwedde van 400 gulden, waarvan 200 voor rekening van de rentmeester van de kerkgoederen en 200 van de thesauriers van de stad.²⁴ De laatste Van der Elburgh, Aert, is dan nog werkzaam als klokkenluider en orgeltreder. Op 14 mei 1675 ontvangt Quirinus zijn eerste kwartaaltraktement als organist en clockenspeelder. Ruim een maand later op 30 juni wordt Quirijn van Blanckenburg, orgelist alhier, Lange-dyck, met attestatie van Rotterdam, tijdens het Heilig Avondmaal, aangenomen als lidmaat van de Gereformeerde Kerk van Gorinchem.²⁵

In de Gorinchemse archieven ontbreekt, behalve periodieke registratie van zijn traktement c.q. inning van de 200^e penning, nadere informatie over leven en werk van Van Blankenburg. Op 10 januari 1676 ontvangen de burgemeesters van Gorinchem een schrijven van hun Goudse collega's, waarin wordt verzocht Quirinus van Blankenburg de gelegenheid te geven op zondag de twaalfde af te reizen naar Gouda, naerdien wij op aenstaende maendagh alhier [Gouda] ten hoochsten noodich hebben het advies van Blanckenburch... over het hernieuwen vant clockgespel opten toren.²⁶ Quirinus' werkgevers gaan accoord en dat luidt een periode in van circa twee jaar waarin de organist meerdere malen zijn taken als klokkenist en organist aan een vervanger moet overdragen ten behoeve van zijn bemoeienissen met het nieuwe klokkenspel voor Gouda.²⁷

Op 4 december 1679 laat Quirinus zich inschrijven als student rechten aan de Leidse Universiteit.²⁸ Over mogelijke motieven en aanleiding wordt ingegaan in het volgende hoofdstuk, wel is duidelijk dat de feitelijke beslissing om ontslag te nemen zijn werkgevers overvalt. Zij eisen dan ook van hem het lopende halve jaar, dat wil zeggen tot 1 februari 1680, volledig uit te dienen.²⁹ Daarna neemt Quirinus' leerling, de blinde Dirck Geuns, tot juli 1681 het organistschap waar.³⁰ Na het vertrek van Quirinus en ongetwijfeld

op zijn advies, zet Geuns zijn muziekstudie voort bij Gerbrand van Blankenburg in Gouda. Zijn speelbeurten in Gorinchem beperken zich tot de preekdagen, in het algemeen zon- en feestdagen. De burgemeesters, die de verwachting hebben dat Dirck Geuns te zijner tijd bekwaam genoeg zal zijn om Quirinus van Blankenburg op te volgen, ondersteunen hem financieel tijdens zijn voortgezette opleiding.

Mede gezien de beperkte inzet van Geuns wordt op 3 juli 1681 Jean Pierre du Fouilloux, op basis van een tijdelijk contract, aangesteld tot den tijde Dirck Geun met blintheit van Godt besoght synde en vande stadt honder gulden sjaers geniet tot syne alimentatie, iegenwoordigh onderwesen wert tot Gouda inde musieck ende het spelen op organen bequaem sal gevonden werden om op het orgel te kunnen spelen ofte tot sodanige tijde van weederseggen als 't hare Ed. Achthb. sal goet duncken, welcke macht sy als hare mits dese blyven refereren.³¹ Vanaf 1682/1683 komt Geuns niet meer voor in de rekeningboeken zodat aangenomen mag worden, dat óf Dirck Geuns onvoldoende vorderingen heeft gemaakt óf de burgemeesters om een andere reden gebruik hebben gemaakt van hun bevoegdheid het toenmalige besluit over Geuns' opvolging te herroepen. Du Fouillou zal tot 1690 in dienst van Gorinchem blijven.

Hoofdstuk 10

Student in Leiden

Hij oeffende zig in de wijsbegeerte, en gaven van wiskunde, en doorzocht de nodige artsenij, en stoffescheiding, om de wijsheid op te graven

Samuel Sylvius (1729)¹

De verklaring die Quirinus van Blankenburg zelf geeft voor zijn ontslag als organist en zijn inschrijving aan de Leidse universiteit ligt verborgen in een, tussen haakjes geplaatst en bijna terloops zinnetje in de Voorrede van zijn *Elementa musica*: niet denkende dat ik ooit van die kunst myn beroep zoude maken.² Intrigerend is het woordje ooit. Quirinus lijkt daarmee bewust het beroep dat hij bijna tien jaar heeft uitgeoefend te negeren. Het is eerder de uitdrukking van iemand die zich oriënteert op een beroepskeuze dan die van een gevestigd organist met een tot dan voorspoedig verlopen carrière en een succesvol toekomstperspectief. Maar is het wel zijn carrière, zijn toekomst of is het de toekomst die zijn vader voor ogen heeft? De vijftienjarige Quirinus zal weinig kans hebben gehad zijn ouders te overtuigen van zijn behoefte verder te studeren en zijn onwil om, zo jong al, te moeten kiezen voor een beroepspraktijk. Het zou overgekomen zijn als een daad van verzet tegen een vader, die in hem niet alleen zijn natuurlijke opvolger ziet maar ook zijn talent hoger acht dan het zijne. Wellicht heeft Quirinus opnieuw getracht zijn vader tot andere gedachten te brengen toen Gorinchem in zicht kwam. Wanneer deze niet aarzelt om alvast een opvolging in Gouda te regelen, is voor Quirinus de maat vol. Wanneer hij in december 1679 de volwassen leeftijd bereikt, verlaat hij het voor hem geëffende pad en kiest voor zichzelf.³

In het jaar dat hij zijn toelatingsexamen doet verkeert de Leidse Universiteit in een tweetal crises. Het aantal studenten loopt ernstig terug en intern leiden de laatste schermutselingen tussen Cartesianen en Aristotelianen tot voortdurende conflicten.⁴ Het dalend aantal leerlingen wordt geweten aan de verminderde kwaliteit van de Latijnse scholen en het gebrek aan discipline van studenten, die vooral snel willen promoveren en Leiden mijden of na een kort verblijf verlaten om elders, op een minder strenge universiteit, een graad te behalen. Andere Hollandse universiteiten zoeken een oplossing in het wijder openzetten van de voordeur door het verzachten van de toelatingseisen. Leiden wil niets weten van versoepelingen, zoals het laten vallen van de kennis van het Latijn, en zoekt het juist in kwaliteitsverbetering. In die behoudende en op een strenge

selectie gerichte atmosfeer behaalt Quirinus zijn *artes-testimonium*.⁵

Als eerstejaars woont hij in het huis van ene Jacob Tilman. Bij zijn inschrijving voor het tweede jaar blijkt hij te zijn verhuisd naar de woning van Grietje Vollenhoven in de Lange Diefsteeg. Grietje is de weduwe van Eustacius Parisius, de in 1678 overleden organist van de Hooglandse Kerk.⁶

Er is nogal wat verwarring over door Quirinus genoten studies en al dan niet behaalde licentiaten.⁷ In Leiden zijn rechten, geneeskunde en theologie hoofdstudies. Filosofie en letteren vormen een voorbereidende faculteit waarnaast vrije keuzes kunnen worden gemaakt uit de andere *artes liberales*, zoals geschiedenis en wiskunde. Quirinus laat zich inschrijven als student rechten en krijgt daarmee toegang tot de faculteit filosofie en *omnes inferiores disciplinas*.⁸ In *Elementa musica* schrijft hij zelf in nogal vage termen over zijn studies aan de Leidse universiteit, waar hij onder andere dingen ook de wiskunst zoude leeren.⁹ Zijn, door Ernst Ludwig Creite gegraveerde, portret vermeldt: *Philosophiae, medic. ac lib. artium l.*¹⁰ De letter 'l' (licentiatu) verwijst naar een behaald licentiaat. Het is de vraag of voorbereidende studies konden worden afgerond met een licentiaat. Dan is er nog Quirinus' zegsman, Samuel Sylvius, met zijn boven dit hoofdstuk geciteerde dichtregels. Als onderdeel van de filosofische faculteit wordt door hoogleraar Burchardus de Volder, onder de titel 'proefondervindelijke wijsbegeerte', het vak wiskunde gedoceerd.¹¹ Ook chemie behoort tot de *inferiores disciplinas* waartoe Quirinus in zijn voorbereidingsperiode toegang heeft. Met de studie geneeskunde ligt het anders. De keuze daarvoor betekent een switch van de voorgenomen hoofdstudie rechten naar die van de medische wetenschap. In een verklaring uit 1696 wordt dat door Hubert Rosenboom, president van de Hoge Raad en in Quirinus' jaren curator van de Leidse Universiteit, bevestigd: *hy heeft eenigssints in de medicinen gestudeert ende breekt sijn hooft al te veel met de chymie*.¹² Samengevat mogen wij er van uit gaan dat Quirinus zich laat inschrijven voor de juridische faculteit, voorafgaande daaraan filosofie, in combinatie met wiskunde en chemie, studeert en vervolgens, in plaats van de oorspronkelijk beoogde rechtenstudie, kiest voor de studie medicijnen. Deze studie wordt zonder het behalen van een licentiaat, afgesloten. Zijn professoren in die jaren zijn Wolferd Senguerd (filosofie), Burchardus de Volder (toegepaste wiskunde), Christiaan Melder (wiskunde), Johann Friedrich Böckelmann (rechten), Carel de Maets (chemie) en Lucas Schacht of Theodoor Craanen (geneeskunde).¹³

De filosofenstrijd tussen Aristotelianen en Cartesianen is Quirinus zeker niet ontgaan zoals blijkt uit zijn kenschets in *Elementa musica*: *'t Was op die zelfde tyd dat de philosophie van Descartes te Leiden zo kragtig in de mode was dat die zig daar aan niet overgaf voor belagchelyk wierd gehouden: dus most ik mede leeren aan alle dingen eens te twyffelen om waar en onwaar van elkander te scheiden*.¹⁴

In 1693 zullen de Curatoren besluiten een *ordinaris* musikant van dese universiteit, tegen een jaarwedde van 200 gulden, te benoemen, onder de voorwaarde de musiken op eigen kosten naer behooren te versorgen bij oraties en promoties, uitgezonderd het singen en spelen 't geen jaerlycx op den 8sten februari ten tijde van de inauguratie van den nieuwen rector geschiet. Carel de Vray, de eerste organist, heeft deze functie 28 jaar uitgeoefend. Hij componeert muziek ter opluistering van de lijckoratie bij het overlijden van een hoogleraar, tenminste wanneer deze beschouwd wordt als *Celebriteyt* van de Academie. Bij de voorbereiding van het 150-jarige bestaan van de Universiteit wordt De Vray opgedragen te zorgen voor swaerdere musicale instrumenten, als bassoons, hautbois en diergelycken om het orgel te beglyden. De curatoren sluiten in 1710 een overeenkomst met Jan Duijschodt voor het onderhoud van het orgel: De heeren curateuren ende burgermeesteren in vergaderinge gekomen sijnde, dat Johannes Duijtschot orgelmaker gepresenteert had, het orgel in't auditorium theologicum, t'welke bij alle solemnele actien ende musique gebruijckt word, voortaan schoon te houden voor een rijcxdaelder sjaars, is goetgevonden ende geresolveert de voorsz presentatie aen te nemen, suffende aen hem de voorsz twee guldens tien stuivers sjaars, télkens op den 8 meije betaelt worden inne gaende met den 8 meije eerstkomende. Tot en met 1723 zal Duijschodt zijn taak trouw, ondanks problemen over de betaling

Om in ieder geval binnen de faculteit filosofie beide partijen in evenwicht te houden stellen de curatoren naast de Aristoteliaan Senguerd de Cartesiaan De Volder aan.¹⁵ Ondanks de licht ironische toon van de opmerking van de 84-jarige schrijver van *Elementa musica* is de invloed van Descartes op zijn muziektheoretisch denken onmiskenbaar.¹⁶

Sinds 1675 bezit de Leidse Universiteit een orgel.¹⁷ De Engelsman Sir Baldwin Hamley stelt daarvoor *ad omaram academiae* 1.000 gulden beschikbaar. De orgelbouwer is onbekend. Het orgel is geplaatst in het zogenaamde Groot Auditorium, de grote zaal van de theologische faculteit. Dat Quirinus van Blankenburg van tijd tot tijd het universiteitsorgel bespeelt, met onder zijn gehoor professor De Volder, blijkt uit de 'Voorrede' van *Elementa musica*.¹⁹ Als ik nu daar na in 't jaar 1680. op d'academie zynde, onder andre dingen ook de wiskonst zoude leeren, zo begeerden myn professor, die in myn spelen behagen vond, dat ik hem van de bas-continuo eenige opening wilde geven: maar als ik hem niet anders als van voorbeelden, gewoonten, styl, harmonie, en van 't uiterlyke, tot uitvoering van 't geschrevene, wist te spreken zo zeide hy my: nos mathematici, wy als wiskonstigen nemen nooit iets aan zonder proef van reden en bewys. De musiec is een kunst die in de reden bestaat; zo gy die niet en weet zo zoektze en wanhoopt niet van die te vinden; doorboort uw boeken met verstand, en de reden zal u openbaar worden: want het is onmogelyk dat een zo uitmuntende kunst die zo naaw luistert niet inwendig op vaste gronden zoude staan... My dan daar op nog verder aanmoedigende zeide hy, zoek naar een eerste waarheid die de proef kan uitstaan en ziet dan een tweede en een derde daar uit af te leiden: als gy dan de stam van den boom vind zullen de takken en vrugten wel volgen.²⁰

Het professorale advies past naadloos in de Cartesiaanse denkwereld.²¹ Voor Quirinus van Blankenburg betekent het veel meer dan dat. Het opent voor hem een weg om zijn intellectuele vermogens in dienst te stellen van zijn muzikale talent: Op dezen raad zocht ik terstond naar eenige gewisse gronden; wyders viel ik met grooten yver aan 't

onderzoeken van de compositie myner lofweerdige Italiaansche auteurs. Dit 's in 't jaar 1680. myn eerste begin geweest, schrijft hij verder, waar op ik dan verder voorvarende, het overige heb ondernomen.²²

In 1681 ontmoet hij in Leiden de even enthousiast in muziektheoretische zaken geïnteresseerde Christiaan Huygens. Diens studiejaren in Leiden liggen ruim dertig jaar vroeger dan die van Van Blankenburg. Hoewel hij er geen formele functie bekleedt, blijft er sprake van een intensieve relatie met de Leidse Academie.²³ Over hun ontmoeting bericht Quirinus in de inleiding van zijn in 1732 te verschijnen *Clavicimbel- en orgelboek der gereformeerde psalmen*:²⁴ Wat aangaat de namen si en sa, it en ut, die heb ik in den jare 1681 met den Ed. Heere Christiaan Huygens vastgesteld, en zyne zwarigheid, dat men de naam ci (die men in d'oude musiec vind) in geen ca mogt veranderen, door 't verwisselen van die c in een s, weggenomen, in dezelfde tyd heeft zyn Ed zyn Cycle harmonique van 31. klanken in 't octaaf, in cyffer gestelt, en by de mi en ma gevoegt: waar van in l'Histoire des sçavans des mois sept. oct. & nov. 1691. bladz. 85, op een groot blad in A. Leers derde druk, van 't Jaar 1700 de proef... te zien is.

van zijn honorarium, vervullen.¹⁸ Het orgel wordt in 1820 verwijderd maar de luiken blijven bewaard en worden tot 1935 opgeslagen in 'De Lakenhal' te Leiden. Orgelbouwer G. van Leeuwen bouwt in dat jaar een nieuw orgel voor de Rijksuniversiteit Leiden en hergebruikt daarvoor de oude luiken. Op basis van de vorm en afmetingen ervan is het mogelijk gebleken het oorspronkelijke orgelfront in plattegrond en aanzicht te reconstrueren. De reconstructie vertoont treffende overeenkomsten met het in 1672 door Apolonius Bos of Roelof Duijschodt gebouwde orgel voor de Lutherse Kerk van Leiden.

Christiaan Huygens, pasteltekening van Bernhard Vaillant (1686)

Niet lang na deze discussie zal Quirinus het besluit genomen hebben de universiteit de rug toe te keren. Hij laat zich nog wel inschrijven voor het studiejaar 1682 maar verlaat ergens in dat jaar de sleutelstad om terug te keren naar zijn geboortestad Gouda.²⁵

Hoofdstuk 11

Van Leiden over Gouda naar Den Haag

11.1

Leerlingen, speelbeurten en een huwelijk

Het is de vraag of Quirinus' terugkeer naar Gouda voor hem vanzelfsprekend een terugkeer naar het organistschap betekent.¹ De opdracht die hij zichzelf, geïnspireerd door zijn Leidse professor, heeft gesteld veronderstelt een flexibele beroepsuitoefening waar ruimte is voor studie en onderzoek. Een opdracht waarin een praktijk als leraar, adviseur of componist beter past dan een dienstbare en strak gereguleerde functie als die van kerkorganist.² In dat perspectief is Den Haag als vestigingsplaats, met haar ambiance van adel, welgestelde diplomaten en hogere ambtenaren, aantrekkelijker dan het provinciale Gouda. Kort na de jaarwisseling van 1683/1684 verlaat hij dan ook opnieuw zijn geboortestad en verhuist naar de hofstad.³

De eerste keer dat wij Quirinus tegenkomen na zijn verhuizing, bevindt hij zich niet in Den Haag maar in herberg De Drie Kronen in Rotterdam.⁴ Het is zondag 30 april 1684, rond half elf in de avond, wanneer twee nieuwe gasten hun entree maken: een zwaar beschonken Middelbeeck uit Den Haag en de Rotterdammer Philippus Vilaen.⁵ Middelbeeck voegt Quirinus enige, niet nader omschreven, woorden toe die deze vriendelijk en beleefd beantwoordt. Terwijl Vilaen in het voorhuis een gesprek begint met de herbergierster, stormt even later Middelbeeck de kamer van de gesprekspartners binnen en belaagt de vrouw. Vervolgens loopt hij terug naar de gelagkamer waar Quirinus en een andere herberggast vertoeven. Een week later getuigen Quirinus en Vilaen tegenover notaris Nicolaes van Cleeff, dat Middelbeeck aenstonts een brandende caers heeft uytgedaen, den glaesen vande tafel gesmeeten en soo hem (Quirinus) met een mes inde hals gesneden. Vilaen verklaart daarop: dat hij siende den keers uijtblaesen & het gerugt hoorende, sigh wat verder op straet hebbende geretireert, hebbende gesien, dat Quirinus geen ogen heeft getrocken moch oock niet dat hij eenige reden heeft gegeven, dewelcke Middelbeeck conden offenderen, maer volcomen nugteren sijnde hem met alle sagtigheydt heeft bejegend.

De gewonde Quirinus loopt naar het huis van de dichtstbijzijnde chirurgijn. Deze wenst, alvorens hem te verbinden, de naam van de dader te vernemen. Nog steeds bloedend aan zijn hals, keert Quirinus terug naar de herberg. Middelbeek ziet hem op straat de herbergierster aanspreken en aarzelt niet om opnieuw met een bloot mes naer hem te comen... Quirinus weet zich uit de netelige situatie te redden door op de vlucht te slaan.

Mogelijk heeft het bezoek aan Rotterdam iets te maken met de Rotterdammer Carolus de la Fosse. Carolus is de zoon van Antwerpenaar Lambert de la Fosse en Catharina van den Bosch.⁶ Op 11 mei 1684, een kleine veertien dagen na de hiervoor beschreven gebeurtenissen, komen beide ouders ten behoeve van hun zoon met Quirinus overeen:⁷ dat Quirinus van Blanckenburgh Carlo de la Fosse sal onderwijzen in de bas continuo, de bedieninge van 't orgel der gereformeerde kercken, het clavisimbel spell en desselffs stellingh, hantviool, sangh en compositie en alles openbaren wat tot den opbouw van deselve bequaemheden mochte vereijst werden om hem meester te maecken, belovende Blanckenburgh, t'selve te efftueren in den tijt van twee jaren naer dato deses, ende dat soodanich dat hij Carlo de la Fosse als den tijt verstreecken sal sijn, beter sal verstaen het orgelspell, als Monsr. Rijppelenberch tot Amsterdam, ende dat hij Blanckenburgh voor alle de leeringen niets ter werelt sal genieten. Daerentegen belooft Carlo de la Fosse... omme den tijt van twee achtereenvolgende jaren bij Quirinus van Blanckenburgh te sullen blijven ende hem daerbij soodanich te dragen als een eerlijck ende vroom jonghman schuldich is ende behoort te doen, ende in gevalle Carlo de la Fosse de voorsz. twee jaren geexpireert sijnde, langher begeerde bij Blanckenburgh te blijven leeren, sal hij 't selve vermogen te doen, sonder dat hij gehouden sal sijn hem Blanckenburgh verder ten dienst te staen, doch soo Blanckenburgh hem noch het derde jaer van noode mochte hebben, soo is geconditionneert, dat de la Fosse het derde jaer noch sal blijven onder Blanckenburgh, mits dat Blanckenburgh hem la Fosse sal geven klederen, ende de cost ende tgeene daeraen dependeert, om hem te houden buijten costen van sijn ouders, alsoo Blanckenburgh sal trecken, al het geene de la Fosse, in den tijt van de twee off drie jaren sal comen te winnen, 't sij door sijn ordre, oft andersints, latende de la Fosse aen de discretie van Blanckenburgh, wat hij hem verders sal gelieven toe te laten. Verders de la Fosse den voorn. tijt voldaan hebbende, hem Blanckenburgh altijt voor sijn promoter sal hebben te verclaren ende hem te bedancken voor alle 't geene hij met hem sal hebben gedaen, in de bevorderinghe ende leeringe dat hij de la Fosse mede geensints sal vermogen sich aen een ander meester oijt ofte oijt te verbinden ofte daervan te gaen leeren ofte daer bij te woonen, alsoo hij Blanckenburgh belooft heeft, alles te onderwijzen in de bequaemheden hier gespecificeert wat hij de la Fosse van een ander te leeren soude pretendeeren, alleen om hem Blanckenburgh niet te connen disputeren de lere, die hij aen hem de la Fosse begeert te begaen, alles ter goeder trouwen. Ende beloven partijen dit contract aen bejide sijden naer behooren ende oprechtelijck naer te comen onder verbant als nae rechten ende de verbeurte van een somme van vijffich ducaton die uijt dese contracte sal comen te scheijden ten behoeve van die sich aent contract sal comen te houden.

Carolus is geen beginnening. Voor hij bij Van Blankenburg terecht komt is hij ongeveer anderhalf jaar leerling geweest van Willem van Dam, Quirinus' opvolger in de Rotterdamse Remonstrantse Kerk.⁸ Dat Van Blankenburg een andere organist, in casu Hendrick Rijpelenberg, als streefmodel noemt is minder opmerkelijk dan het lijkt. Quirinus kan zich niet of nauwelijks beroepen op actuele eigen verdiensten als organist. De Amsterdamse organist Hendrick Rijpelenberg is in 1675 Anthonie van Noordt opgevolgd als organist van de Amsterdamse Nieuwe Kerk en kan samen met Sybrandus van Noordt, de organist van de Oude Kerk gerekend worden tot de top van de vaderlandse musici. Een specifieke relatie van Quirinus van Blankenburg met Rijpelenberg is niet bekend.⁹ Een andere kwestie betreft het lesgeven in de bedieninge van 't orgel der gereformeerde kercken. Quirinus bezet geen organistenplaats en heeft daarmee geen toegang tot een kerkorgel. Hij is aangewezen op de toestemming van kerkbestuur en of collega-organist van het orgel van de Grote Kerk of de Franse Kerk. Balfort oppert in zijn artikel de mogelijkheid dat hij in de jaren 1683 tot 1687 adjunct-organist zou zijn geweest van Cornelis Scholl in de Franse Kerk.¹⁰ Wat betreft een formele adjunctfunctie, is zijn vermoeden moeilijk houdbaar, omdat in de volledig beschikbare rekeningboeken van de Grafelijkheidsrekenkamer in die jaren geen enkele betaling aan Van Blankenburg voorkomt.¹¹ Wel is het mogelijk dat Quirinus in voorkomende gevallen Scholl vervangt. Vervangers worden in het algemeen betaald door de aangestelde organist, een reden waarom hun namen niet terug te vinden zijn in de rekeningboeken.¹²

Behalve Carolus de la Fosse heeft Quirinus van Blankenburg, waarschijnlijk al sinds 1684, een tweede vakleerling, Camp Dircksz Camp uit Gouda. Camp Dircksz is de zoon van glazenier Dirck Camp.¹³ In het kasboekje van hulppastoor Wouter Moulart komen wij onder het jaartal 1685 de namen tegen van Camp Dirckx en zijn leermeester als gastorganisten van de voormalige katholieke schuilkerk in de Juffrouw Idastraat.¹⁴ De zolderkerk bezit in die jaren een orgelpositief en een klavecimbel.¹⁵ Het positief is in onderhoud bij Stephanus Cousijns, later zijn zoon Casparus. Als bespelers van het positief komen in het kasboekje van de hulppastor naast die van Camp Dirckx en Van Blankenburg ook de namen voor van Carolus Hacquart en Carlo Martinelli.¹⁶ Het is niet onwaarschijnlijk dat Quirinus van Blankenburg in deze kerk Catharina Guise leert kennen.

Catharina, de oudste dochter van loodgieter en pompmaker Thomas Guise en Catharina Romeyn, wordt op 29 januari 1666 gedoopt in de Katholieke Kerk aan de Nobelstraat.¹⁷ Ten tijde van Quirinus' kennismaking met Catharina woont het gezin Guise in de Papestraat. In januari 1686 verschijnen Quirinus en Catharina Guise voor de schepenen om hun ondertrouw aan te tekenen.¹⁸ Deze verlangen, vanwege de door Catharina aangehangen religie, de toestemming van de vader van de aanstaande bruidegom. Op 25 januari 1686 ontvangen de nietsvermoedende Gerbrand van Blankenburg en Marije Paridaens in Gouda een brief van de Haagse schepenen:¹⁹

U.E. soon Quirinus van Blanckenburgh van ons versocht hebbende dat hij sijne huwelijck voorsz. geboden soudē willen aanteekenen met Catharina Guijse jonged. geboortigh & woonachtigh alhier, geeft deselve ons te gelijk bericht dat hij nu ontrent twee jare binnen dese stede hadde gewoont & dat het mitsdien niet van noode was sijn voorsz. geboden anders als alhier ter stede te versoecken, doch als wij uijt hem hebben gehoort dat hij het consent tot sijn voorgenomen huwelijck noch niet hadde geobtaineert, hebben wij ons volgens het derde artikel van de politique ordonnantie verplicht gevonden van het voorsz U.E. soons versoeck kennisse te geven & U.E. te gelijk te adverteren, dat soo wanneer U.E.soude vermeijnen eenige redenen te hebben waeromme 't voorsz. huwelijck geen voortgangh soude behooren te nemen, deselve voor ons sullen moeten werden gealliqueert binnen den tijdt van veertigh dagen in welcke gevalle de wettigheijt van deselve redenen geexamineert sijnde sal daer ontrent werden gedisponeert als naer behooren, dogh soo wanneer U.E. van het gene hij redenen van belettgeduijrende de voorsz. veertig dagen mochten blijven in gebreecke, sal U.E. stilswijgent werden gehouden voor consent, & sal mitsdien naer verloop van voorsz. tijdt met [inachtneming] van geboden & verdere solemnitejten van 't selve huwelijck werden voortgevaren...

Gerbrand en Marije aarzelen in eerste instantie met het verlenen van hun toestemming met als gevolg dat de voorgenomen ondertrouw moet worden uitgesteld. Wanneer echter Catharina verklaart bereid te zijn het geloof van haar man te omarmen achten zij niet langer enig beletsel aanwezig. Zo kan op 10 februari 1686 de ondertrouw alsnog plaatsvinden en veertien dagen later het huwelijck worden ingezegend in de Gereformeerde Kerk van Wassenaar.²⁰

Quirinus zal begrepen hebben dat zijn huwelijck en het stichten van een gezin een stabielere financiële basis behoeven dan inkomsten als muzikleraar en honoraria van incidentele speelbeurten. Een organistenplaats biedt een vast inkomen, de beschikking over een orgel en gereede mogelijkheden voor lucratieve emolumenten en interessante opdrachten zoals orgel- en klokkenkeuringen. Wanneer Cornelis Scholl, begin 1687, ontslag neemt als organist van de Franse Kerk, solliciteren drie kandidaten onder wie Quirinus van Blankenburg.

Kroniek van een sollicitatie

In de eerste week van januari 1687 overlijdt de ongeveer 75-jarige Hendrick van Stroomburgh, organist van de Oude Kerk in Delft en wordt op 8 januari begraven.²¹ De burgemeesters gunnen zich weinig tijd om een opvolger te zoeken en benoemen binnen enkele dagen Cornelis Scholl. De Grafelijkheidsrekenkamer accepteert Cornelis Scholls ontslag onder de voorwaarde dat hij het lopende kwartaal uitdient. Drie weken na zijn ontslagaanvraag doet Scholl per brief aan zijn werkgever een poging de opzegtermijn te verlengen tot 5 juli.²² Geeft met aller oodmoedighd. te kennen Cornelis Schol, organist vande fransche kercke alhier, dat hij... ontrent drie weecken geleeden als organist vande groote kerck tot Delff is beroepen, maer alsoo... aldaer geene dienst voor alsnoch en kan doen, doordien dat den orgel int geheel sal worden verstelt, soo versoeckt den suppliant seer deemoedelyck aen u Ed: Mog:, dat derselver goede gelieffen sij... t'acordeeren ende toetestaen omme in sijne dienst als organist vande fransche kercke te mogen continueren totten vijffden Jully toecomende. Twelck doende...

Scholl is kennelijk pas na zijn benoeming in Delft geïnformeerd over de op handen zijnde werkzaamheden aan het orgel. De bestuurders van de Franse Kerk weigeren zijn verzoek in te willigen en handhaven de oorspronkelijke ontslagdatum. Veel zou een later ontslag Scholl overigens niet geholpen hebben want Jan Duijschodt begint pas in augustus 1687 met zijn werkzaamheden in Delft en beëindigt die, zoals blijkt uit de betalingen, midden 1689.

Er dienen zich in Den Haag drie sollicitanten aan: Louwijs Pleuris uit Zutphen, Johan du Fouillou uit Gorinchem en Quirinus van Blankenburg.

Louwijs Pleuris is geboren in Delft als zoon van Jan Pleuris, Musyckmeester van het Fraterhuys aldaar.²³ Louwijs volgt in juli 1684 Cornelis van Nek op als organist van de Zutphense St. Walburgskerk. Wanneer hij zijn sollicitatiebrief schrijft is hij ongeveer 20 jaar oud.²⁴

Geeft met schuldige reverentie te kennen Louwijs Pleuris, dat hij verstaen heeft dat Cornelis Scholl, tegenwoordig organist in de fransche kerck opt hoff alhier, is gebeneficeert en beroepe binne de stadt Delff, sulcke daer door het voorseyde organist ampt vande franse kerck is kome te vacere, en alsoo hij sigh lange tijt in de functie van organist, en clockspel heeft geoeffent, en daer in soo ver is geavanceert, dat hij vermeynt 't voorseyde organist ampt met eer en reputatie te sulle kome bedienen, gelijk u Ed: mo: van zijn goet comportement, leve en bequaemheijt nader gelieve te sien, in de nevensgaende attestatie van de gehele magistratuur der stadt Zutphen daer hij tegewoordig in bediening is, en oock al ontrent 2 ½ jaere is geweest, so versoeckt hij seer ootmoedelijck dat u Ed: mo: hem met het... vacerende organist ampt van de franse kerck alhier, gelieve te gratificeren. Twelck doende...

De burgemeesters van Zutphen geven Louwijs een verzegelde aanbevelingsbrief mee, gedateerd op 7 januari 1687. Wij burgemeesteren, schepenen ende raedt der stadt Zutphen certificerende bij desen, dat Laurens Pleuris, soon van Jan Willem Pleuris, musijkmeester tot Delfft alhier binnen dese stadt voor den tijdt van ongeveer derdehalfjaer het organist ende klokkenist ampt met alle neersticheijt ende getrouwicheijt heeft waergenomen ...heeft sigh wijders in zijn daegelijx ommegeen... bij groten ende kleijne gecompoteert, waer van versocht sijnde dese onse attestatie, soo hebben wij deselve geerene willen mededeijlen om sig daarvan te bedienen...

Het is de vraag waarom zij medewerking verlenen aan zijn sollicitatie. Willen zij van hem af? Geheel vlekkeloos zal zijn diensttijd in Zutphen niet verlopen. In 1712 en 1713 wordt enkele malen zijn wedde ingehouden wegens zijn kwade gedrag.²⁵

Jean Pierre du Fouilloux of, zoals hij ondertekent, Johan du Fouillou, zijn wij al in 1681 tegengekomen als opvolger van Quirinus van Blankenburg in Gorinchem. Hij schrijft dat hij afkomstig is uit Den Haag en zijn familie daar nog steeds woonachtig is. Du Fouillou heeft op een laat moment, waarschijnlijk via zijn Haagse verwanten, vernomen van de vacature in de Franse Kerk, te laat om zich schriftelijk aan te melden. De heren van de Grafelijkheidsrekenkamer hebben hem ondanks dat toegelaten tot het voorspel maar wel van hem geëist alsnog een sollicitatiebrief te schrijven.

Geeft met behoorlijcke eerbiedicheijt te kennen Johan Du Fouillou, organist inde Groote kerck der stadt Gorinchem, welcke plaetse bij hem nu over de ses jare is bedient, dat hij... in ervinge is gecomen, dat bij verplaatsinge van eene N. Schol, als sijnde geworde organist vande oude kerck tot Delff, de organist plaetse vande franse kerck alhier bij hem bedient, is comen te vaceren; en alsoo hij sijne saecke seer wel verstaet, als hebbende sich selve al van zijn seven jare af inde musick en 't orgelspeelen geoeffent, soo als oock de E. kerckenraedt vande genoemde franse kerck alhier, daerinne hij op voorlede donderdagh avondt en des sondagchs voorde middagh, en niet des naermiddachs... heeft gespeelt, van zijn bequaemheijt kan getuygen. En gemerckt dat hij alhier inde Hage niet alleen geboren maer oock vermaechtschap, wel genege soude zijn van alhier als organist inde gemelte franse kerck te dienen, en alsoo de voorsz, plaetse bij u Ed: Mo: weder aen een ander bequaem persoon staet begeven te werde, keert hij mitsdien sich selve bij dese tot u Ed: Mo: seer gedienselijck versoeckende der selver goede geliefte zij, hem mette... vacerende organist plaetse vande franse kercke alhier te begunstigen, onder het tractement daer toe staende, en hem daer van te verleenen... Dit doende...

De fraaiste brief in termen van kalligrafie, spelling en formulering komt van Quirinus van Blankenburg:

Geeft met schuldige eerbiedigheid te kennen Quirijn van Blankenburg, dat hij heeft verstaen het vaceren van het orgelist-ampt inde franse kerk; Ende dat hij van sijne jongkheid aan, sig met alle vlijt op de kennisse vande musijc, en bijzonderlik op het maniment van het orgel heeft geapliceert, omme t'eeniger tijt bequaam te sijn sodanig een ampt na behooren waar te nemen. Ende vermids hij in de gemelde kennisse, so vande musijc als van het orgel vermeint so verre geavanceert te sijn, dat hij (sonder vermeldelheid gesegt) sustineert Uwe Edele Mogende in dese sake te sullen konnen voldoen. So keert hij sig bij desen tot Uw Edele Mogende reverentelik en ootmoedelik versoeckende, dat Uw Ed: Mog: sodanige favorabele reflexien op sijn persoon gelieven te nemen, dat Uw. Ed: Mog: hem met het voors. ampt gelieven te begunstigen: Twelck doende...

Het is ook een merkwaardig epistel. In tegenstelling tot de andere sollicitanten rept hij met geen woord over zijn organistschap in Rotterdam en Gorinchem. In een eerdere analyse van mogelijke overwegingen bij zijn inschrijving aan de Leidse universiteit is geopteerd voor een bewust verdringen van zijn eerste twee dienstbetrekkingen. Het verzwijgen van zijn praktijkervaring kan

Voorspel

overigens ook een tactische reden hebben. Hij zou dan namelijk ook moeten uitleggen waarom er tussen zijn vertrek in Gorinchem en zijn sollicitatie zeven ambteloze jaren liggen.²⁶

Omdat de uiteindelijke benoeming zal geschieden op 20 maart 1687, mag er van worden uitgegaan dat het voorspelen kort daarvoor heeft plaatsgevonden. In een aantal bekende gevallen geschiedt de benoeming vaak op de dag van het voorspelen zelf. Uit de brief van Johan du Fouillou weten wij dat er op een donderdag en een zondag is voorgespeeld. Wanneer de volgorde van dagen in Du Fouillou's brief de juiste is, dan zijn de in aanmerking komende dagen donderdag 13 en zondag 16 maart. Is de volgorde omgekeerd dan zijn het zondag 16 en donderdag 20 maart, de dag van Quirinus' benoeming en daarmee de meest waarschijnlijke optie. Twee maal voorspelen, met een tussenpoos van één of enkele dagen is niet ongebruikelijk. Bij een groter aantal gegadigden vindt er soms tussen de eerste en tweede keer een voorselectie plaats. Ook komt het voor dat er sprake is van twee verschillende beoordelingscommissies.²⁷ Over de specifieke inhoud van het voorspelen is geen informatie beschikbaar. Dat enkele psalmen deel hebben uitgemaakt van de opgedragen werken kunnen wij voor zeker houden.

Du Fouillou lijkt in zijn brief nogal tevreden met zijn optreden. Uit zijn nadrukkelijke opmerking: *des sondaghs voorde middagh, en niet des naermiddachs*, kan worden opgemaakt dat de spelers anoniem werden beoordeeld. Dat Du Fouillou niet graag verwisseld zou worden met de zondagnamiddag-kandidaat is evenzeer duidelijk.

Over de afwegingen van de commissie of commissies is niets bekend, wel dat op donderdag 20 maart 1687 Quirinus van Blankenburg de functie krijgt aangeboden:²⁸

*Acte omme te dienen als organist inde Capelle alhier te hove opt Binnenhoff inden Hage, Omme Quiryn van Blanckenburg gesuccedeert inplaats van Cornelis Scholl, die gesuccedeert was in plaetse van Gerard de With, die gecomen was in plaetse van Louys de Millevulle.*²⁹

Alsoo met den affstant van Cornelis Scholl, organist inde Capelle alhier te hove inden hage, het organistschap is comen te vaceren, soo ist dat de raeden ende meesters vande rekeninge der Domeynen vande Ed:

Mo: heeren Staten van Hollandt ende Westfrieslandt totte bedieninge van het organistschap inde Capelle alhier hebben aengenomen ende aengestelt Quirijn van Blanckenburch, omme den dienst van het spelen op den orgel inde Capelle vanden hove voornoemt alhier inden Hage waer te nemen ende te bedienen indyer vougen als dese bedieninge by syne voorsaeten bedient ende waergenomen is gedaen, ofte behoort hadde bedient ende waergenomen te werden, ende sulcx men by dese Camere soude mogen goetvinden hem naer desen verders mochten ordonneren, het sy van te sullen moeten spelen, voor het aengaen van de predication ende het singen vande psalmen, het sy nae het eyndigen vande predication, ende het singen vande psalmen, ofte anderssints, t'allen tijde ende stonden dat aldaer gepredickt sal werden. Ende dit alles aldus op het jaerlycx tractement van hondert vyfftych ponden, te XL grooten t' pont, inetegaen dit jaerlycx tractement metten negenentwintichsten marty 1687...

Quirinus' taak zal in hoofdlijnen niet afwijken van de gebruikelijke organistentaak, behalve in de tijdstippen van de doordeweekse preekdiensten, die voorafgaande aan de vergadering van de Staten worden gepland. In de Franse Kerk gaat het om zes diensten waarvan twee reguliere preekdiensten en een extra-ordinaris preekdienst op zon- en feestdagen.³⁰ Quirinus' reguliere traktement van 150 ponden mag voor een plaats als Den Haag zeer laag genoemd worden.³¹ Wel is er een jaarlijkse emolument van 50 gulden voor extra-ordinaris diensten. De achtergrond van deze toelage is onduidelijk. De extra-ordinaris preekdiensten die vanaf 1686 vanwege de toestroom van Hugenoten zijn ingevoerd kunnen daar geen betrekking op hebben omdat de toelage al vele jaren ervoor wordt uitbetaald. Quirinus van Blankenburgs aanstelling gaat in op 29 maart. Op het oog een merkwaardige datum, ook al omdat Cornelis Scholls termijn formeel afloopt op 1 april. Mogelijk heeft het te maken met het feit dat 30 maart eerste Paasdag is en Quirinus' nieuwe werkgever er de voorkeur aan geeft om de nieuwe organist op een feestdag als Pasen aan de gemeente te presenteren.

Louwijs Pleuris keert terug naar Zutphen waar hij tot zijn dood in 1713 organist en klokkenist zal blijven. Hij wordt opgevolgd door een leerling van Quirinus van Blankenburg, Hubert Ramp. Ook Johan du Fouillou keert terug naar zijn organist- en klokkenistplaats in Gorinchem en wordt daar in 1690 opgevolgd door Jan van Doesburg.

Aanstelling

Afgewezen
sollicitanten

Hoofdstuk 12

Organist van de Franse Kerk

12.1

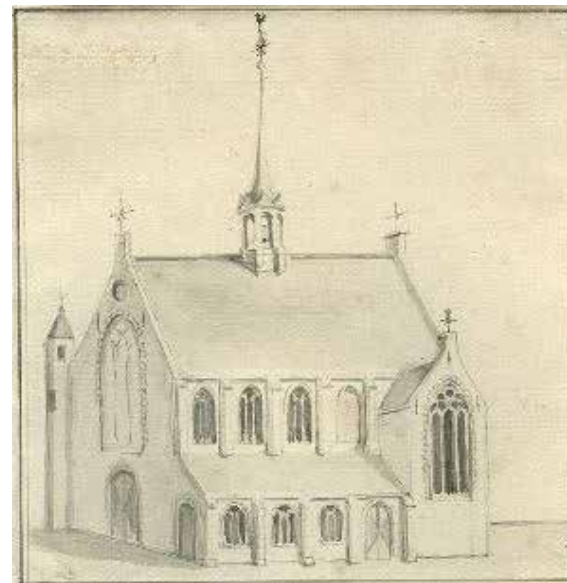
Van Mariakapel tot Franse Kerk

Wanneer Graaf Willem II in 1256 door de Friezen bij Hoogwoud wordt gedood, laat hij zijn eenjarige zoon Floris V een halfafgebouwd kasteel na in het dorp Die Haghe.¹ Eenmaal aan de regering gekomen laat Floris het plan van zijn vader uitbreiden en voltooiën. Tussen de vleugels van het Hof laat hij de Ridderzaal bouwen en sticht daarnaast dicht bij de Vijverberg een grafelijke kapel, die wordt toegewijd aan de H. Maria en de Kapel van Maria-ten-Hove genoemd wordt.

De beeldenstorm in 1556 gaat aan de kapel nagenoeg voorbij maar zij wordt wel gesloten.² Het zal tot 1580 duren voordat de deuren weer opengaan.³ De Staten van Holland, die tijdens de Spaansche trouwelen in Delft vergaderen, keren met hun hebben en houwen terug naar Den Haag en verordonneren op 16 januari: dat voortaan ter eeren Gods en tot verbreydinge zyns H. Woords in de Capelle op 't Hof alhier in den Hage mede gepredickt of vermaninge gedaen zal worden van des Heeren Woord driemaal ter weeke, als dingsdaegs, donderdaegs en vrijdaegs s'morgens een uyre voor de vergaderinge van de Staeten voornoemt, die van den Hove Provinciael en Kamer van Rekeninghe, en voor 't eerste by de predikanten van den Hage, en 't selve op de prediksteel te verkondigen ten eynde een yegelick hem daarna mag reguleren.

In 1591, zeven jaar na de dood van Willem van Oranje, stellen de Staten zijn weduwe Louise de Coligny een woning ter beschikking aan het Noordeinde, later Het Oude Hof genoemd. Louise gaat ter kerke in de Hofkapel en neemt haar eigen predikant Pierre Moreau uit Delft mee. Dat heeft tot gevolg dat voortaan in de Franse taal wordt gepredikt en de kapel de naam krijgt van Waalse of Franse Kerk.⁴ In 1592 is het de roemruchte Johannes Uitenbogaart die door de Staten tot eerste ordinaris walschen predikant wordt aangesteld. Deze trekt door zyne stigtelyke predikationen en bondige redeneeringen zoo veel toehoorders tot zig dat de kerk al snel te klein wordt en in 1594 moet worden vergroot. Het oorlogsmaterieel dat in een van de gesloten zijkapellen ligt opgeslagen wordt verplaatst naar elders in Den Haag zodat het ghoor van al sulke heeren en luiden van qualiteit sal worden geopent, en zulks met een doorgaende lateye, tot den ingangh van de kapelle, voor de Princesse en andere geordonneert, blyvende met tralien gemeen, en den ingang van dien gesepareert, en daarna weder gesloten te worden; en dat daar binnen de sit-plaetsen met dubbele banken sullen worden gemaakt en geacommodeert.

De vervolging van de Hugenoten in Frankrijk in 1685 brengt een stroom van vluchtelingen op gang richting Engeland, Duitsland, Zwitserland en de Verenigde Provinciën en opnieuw raakt de Franse Kerk overvol.⁵ De Staten kiezen niet onmiddellijk voor nog een vergroting maar besluiten het aantal diensten uit te breiden met een derde avondpredicatie. Vanaf 1686 zijn er vier gerefugeerde predikanten in dienst. In Quirinus van Blankenburgs jaren zijn dat Jean Carré, Daniel Desmaretsz, Isaac Claude en Jourdain Olivier.⁶

Hofkapel op het Binnenhof, tekening van Albert Frese (1777)

12.2

De prins schenkt een orgel

De kapel van Maria-ten-Hove heeft al in 1326 een orgel.⁷ Het is gebouwd door een Delftse orgelmaker, Willem van Delf of Willem Vriman genaamd.⁸ Dit orgel blijft tot 1414 in gebruik, waarna door een verder onbekende Jannes een nieuw orgel wordt gebouwd. Twee bouwers, Claes Gerytsz in 1487 en Pouwels van Haestrecht in 1506,⁹ leveren opnieuw een orgel voor de kapel tot er in 1554 een contract gesloten wordt met Cornelis Gerritsz uit Utrecht om een werck te maicken van alsulcke hoichte ende groete als 't werck is staende in Sint Jacobskercke in den Hage bij hem zelffs mede gemaickt ende dat houtwerck, die structuyre mitte blaesbalgen tot zijne coste daer toe te leveren ende alsulcke geluyden ende registeren daer inne te maicken als in 't voirsz. werck van de Groote Kerck. Na de dood van Gerritsz wordt door de jonge Pieter de Swart, eveneens gevestigd in Utrecht, een uitvoerige

reparatie uitgevoerd. De beeldenstorm laat, zoals gemeld, de kapel ongemoeid. Na de sluiting wordt wel alles wat aan de katholieke eredienst herinnert, inclusief het orgel, verwijderd.

In november 1640 huldigt de stad Groningen Prins Frederik Hendrik in als Stadhouder. Op de ochtend van 25 november bezoeken de Prins en zijn gezelschap, waaronder zijn secretaris Constantijn Huygens, een eredienst in de Martinikerk. In een brief aan Prinses Amalia van Oranje doet Huygens verslag:¹⁰ *Ce matin Son Altesse, environnée de grand monde, est allée au presche de la Grande Eglise, et y a entendu aveq beaucoup de satisfaction la belle orgue, qui y est, accompagner le chant du peuple aveq tant de gravité et majesté que c'est une merveille combien tout le monde s'en trouwe édifié. Cela m'anime d'avantage à faire imprimer ceste hiver ce que j'ay escrit sur ceste matière, ne pouvant plus souffrir que nos florissantes églises demeurent frustrées d'une si belle ayde à leur ordre et dévotion. Et Son Altesse assure que, cela s'introduisant, elle seroit contente de faire remettre une orgue dans la Chapelle de la Cour.*¹¹

In de daaropvolgende wintermaanden zal Huygens zijn Gebruyck of ongebruyck van 't orgel in de kercken der vereenighde Nederlanden publiceren waarin hij pleit voor het gebruik van het orgel ter begeleiding van het psalmgezing.

Prins Frederik Hendrik zet zijn enthousiasme voor het Groningse orgelgebruik om in de aanschaf van een orgel voor de Hofkapel.¹² Het is orgelbouwer Germer van Hagerbeer uit Amersfoort die de opdracht verwerft.¹³ Op 12 mei 1641 wordt het bestek goedgekeurd en begin september is het orgel gereed. Donderdag de 26e van die maand wordt het voor de eerste maal bespeeld door de net benoemde Jean de Milleville. De zondag daarop schrijft predikant Olivier de Raffelis aan Huygens:¹⁴ *Le vent contraire m'a donné le temps d'ouïr publiquement les orgues. Jeudi dernier le sieur Milleville en fit le premier essay devant dix ou douze (entre lesquels estoit Monsieur Rivet),¹⁵ que nous estions et qui jongnîmes la vois à l'instrument, ce qui nous sembloit aller bien,¹⁶ dont il fut résolu qu'il commenceroit en pleine assemblée ce jourd'huy, comme il a fait avec le mesme succès. Il se formera et s'affirmera de bien en mieux par la pratique, surtout quand les orgues seront du tout au point où elles doivent demeurer, y manquant encore le registre et quelques touches de clavier, ne rendant point de son, comme l'a mesmes recongnu l'organiste de Delft, qui n'y vouloit jamais jouer, quoyque 'rogatus', pour ce qu'elles ne sont pas en estat qu'il faut, comme il dit. Nous en aurions parlé au facteur, mais il est à Leiden. Autrement on n'eust pas mesme commencé, sans qu'il eust rendu cest ouvrage en bonne forme,¹⁷ qui est que ce doit estre devant des maîtres qui en puissent juger, comme est la coustume. Notre consistoire luy en eut écrit, mais craignant qu'il ne nous recoognoisse pas, ains s'en rapporte tout à fait à l'ordre que luy en dourrés, comme l'ayant employé, et ayant à vous en rendre conte, il semble mieux que cela viene de vous, s'il vous plaît en prendre la peine, si ne trouvez meilleur que cest examen de l'ouvrage soit differé jusques à vostre retour, afin qu'y soyez présent et choisissiez ceux qu'il vous plaira pour en juger. Aussi n'a cela point de haste, veu que tel qu'il est, il sert suffissamment à l'usage auquel on l'applique pour encore, qui est de chanter simplement comme le peuple avec la basse continue...*¹⁸

Mede omdat Van Hagerbeer geen hoge dunk heeft van De Milleville wordt Huygens' bemoeienis gevraagd als intermediair.¹⁹ Het bestek van Van Hagerbeers orgel voor de Hofkapel is verloren gegaan. Wel weten wij dat het instrument beschikt heeft over subsemitoetsen of dubbeltoetsen voor cis/des en ais/bes. Daarmee wordt het mogelijk om binnen de zuiverheidnorm van de middentoonstemming een hele toon naar boven te transponeren.²⁰ Dat was met name van belang in verband met de betrekkelijk lage stemming van de Nederlandse orgels vóór 1700. Van de familie Van Hagerbeer zijn nog drie soortgelijke orgels bekend; die van de St. Janskerk 's-Hertogenbosch (1634-1636), de St. Joriskerk Amersfoort (1636) en de St. Laurenskerk Alkmaar (1643-1646). Germer van Hagerbeer schrijft daarover op 25 maart 1646 aan de burgemeesters van Alkmaar: *men sal u Ed. werck connen gebruycken, dat men 't een toon hooger en laeger sal connen trecken om uyt bequaemer toonen te connen spelen, twelck niet en is geschiet in eenyge orgels dat mij bekend is, als hetgeen ick in den Haag gemaect heb voor sijne Hoogheit.*

Het orgel van de prins doet in Den Haag een dubbele strijd oplaaien.²¹ Enerzijds zijn het de voor- en tegenstanders van het gebruik van het instrument binnen de gereformeerde liturgie. Anderzijds is het de kerkenraad tegenover de wereldlijke overheden die een prestigeduel uitvechten over de machtsvraag. Tenslotte legt Huygens op 16 augustus 1641 namens de Prins de zaak voor aan het Provinciale Hof: *Sijne Hoochheit verstaen hebbende bij verklaringe van die van de consistorie der fransche kercke inden Haghe, expresselick daerop vergaert geweest zijnde, dat zy wel goed ende dienstigh souden vinden, dat haer gemeene kerck-sangh als in vele naburighe kercken wordt gepleeght door 't beleid van een orgel mochte worden gereguleert, is te vreden geweest desselve kercke tot soodanigen einde, met een orgel te vereren. Met name vanwege de enthousiaste instemming van de Waalse consistorie kan het Hof niet anders dan akkoord gaan met het voorgestelde orgelgebruik.*

Het instrument heeft in totaal 2.200 gulden gekost. In januari 1642 wordt de laatste termijn betaald aan Germer van Hagerbeer, na een verklaring van Huygens en Johan 's Herwouters, opzichter van de gebouwen van de Prins, dat het werck naer behooren en conform den bestecke is gestelt, opgenomen ende gepresen.²²

Lang heeft het niet mogen klinken. Op de 2e februari 1644 breekt een felle brand uit in de vertrekken van de Princesse Royale, de echtgenote van Willem II, die overslaat naar de Hofkapel en al het binnenwerk, inclusief het orgel, vernielt. Al in oktober van dat jaar is de kapel hersteld maar de Waalse gemeente zal nog tot eind 1646 moeten wachten op een nieuw orgel. De in Antwerpen gevestigde Hans Goldfuss krijgt de opdracht.²³ Deze bouwt een eenklaviers orgel zonder pedaal. Het wordt op 12 februari gekeurd door de organist van de Grote Kerk, Pieter de Voys, en Jean de Milleville. De dispositie van Goldfuss' orgel wordt in 1774 door Joachim Hess als volgt weergegeven:²⁴

Praestant 6 v	Quintfluit
Holpyp 12 v	Tertiaan
Bourdon 12 v	Mixtuur
Octaav 3 v	Trompet 12 v

Het clavier is verdeeld in 6, 12 en 3 voet, om dat het clavier een quint dieper, namelijk met contra F begint.²⁵

De Grafelijkheidsrekenkamer betaalt aan Goldfuss de somma van negen hondert vijff entseventigh ponden als IXC pond over het maecken van 't orgel in de capelle ende IXXXV ponden voor het leveren van eenige nieuwe wercken die men bevonden hadde tot het orgel nodigh te zijn alles volgens bestecken, ordonnantie ende quitantie van den 22 december 1646.²⁶

Peter van Tooren schilder betaelt de somma van hondert veertigh ponden over en in voldoeninge van het schilderen van de orgel in de capelle volgens het besteck bij hem aengenomen ende opgemaect... in dato 8 febr. 1647. Mr. Pieter de Voys organist in den Hagen betaelt de somma van vijftien ponden over het opnemen van het orgel in de capelle... den 12 febr. 1647. Mr. Schrijnwerker Anthonij Urbanus betaelt de somma van twee hondert ponden voor geleverd houtwerk en arbeidsloon als aen den orgel in den capelle.²⁷ Ook de rekening maakt duidelijk dat het orgel, dat Quirinus van Blankenburg vanaf 1687 zal bespelen, zowel uiterlijk als qua dispositie soberder is dan het geschenk van de Prins uit 1641.²⁸

Jean de Milleville, telg uit een organistengeslacht, is met ingang van augustus 1641 benoemd op een traktement van 200 gulden per jaar. De 150 gulden voor reguliere diensten worden betaald door de Grafelijkheidsrekenkamer en 50 voor extra-ordinaris diensten door de Rentmeester van de Domeinen.²⁹ Na Jeans dood in 1664 volgt zijn zoon Louis hem op. In 1675 neemt de organist van de Lutherse Kerk, Gerard van der With, voor enkele maanden de dienst waar tot Cornelis Scholl, een jongere broer van Dirck Scholl met ingang van 5 juli 1675 wordt aangesteld.³⁰ Cornelis Scholl neemt met ingang van 1 april 1687 ontslag omdat hij als organist vande groote kerck tot Delff is beroepen.³¹ Op zondag 30 maart, eerste paasdag, neemt Quirinus van Blankenburg zijn plaats in op de orgelbank.

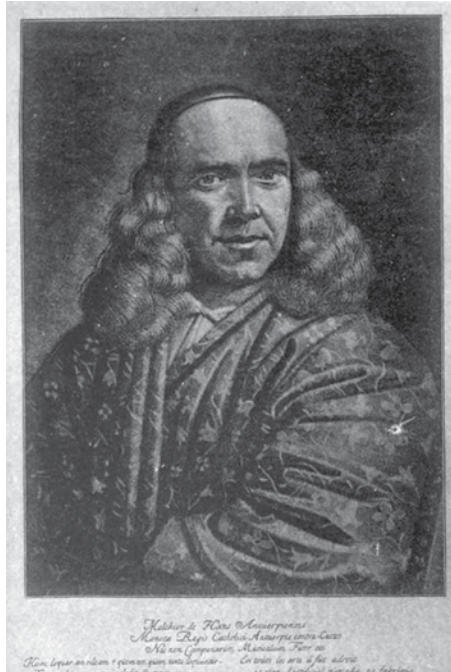
12.3

Kroniek van het Haagse klokkenspel

De eerste maanden na zijn benoeming zal Quirinus gebruikt hebben om zich te oriënteren op zijn nieuwe positie en de nodige contacten te leggen. Op 31 augustus 1687 maken hij en zijn vrouw, Catharina Guise, een testament waarin zij al hun goederen vermaken aan de langstlevende, onder belofte dat deze hun kind ofte kinderen die de eerststervende sal comen na te laten verzorgt tot volwassenheid.³² Midden september van dat jaar raakt Van Blankenburg betrokken bij het door de Antwerpenaar Melchior de Haze te gieten klokkenspel voor de Haagse Sint Jacobstoren. Het nieuwe spel zal de voorslag vervangen die in de jaren 1625 tot 1633 door oudoom Jacob van Blankenburg werd bespeeld.

Door de geschiedenis van het klokkenspel van de Haagse Jacobstoren waart de geest – sommigen zullen zeggen het spook – van de op 17 februari 1682 gestorven Pieter Hemonij. Deze kroniek begint daarom met zijn dood en vooral de gevolgen daarvan voor de Amsterdamse gieterij. De gieterij, vanaf 1681 gevestigd aan de Baangracht, wordt na de dood van Pieter Hemonij voortgezet door twee neven van de overledene, Mammes Fremij en zijn jongere broer Claude, beide zonen van Mammertus Fremij, klokkengieter in het Gelderse Winterswijk. De broers zullen in eerste instantie door hem zijn opgeleid en hun scholing hebben voortgezet bij Pieter Hemonij in Amsterdam. Van de twee neven acht Hemonij zelf Mammes de meest getalenteerde en prijst hem als *de beste werckman die hy oyt heeft onderwezen*. Margaretha, de dochter van François Hemonij, Pieters oudere, eerder overleden broer, spreekt in een brief aan familie vriend Anthonius de Looze haar aarzeling uit over Mammes' bekwaamheid in het stemmen van klokken:³³ *oft hy nu bequaem is tot accorderen, daer van hebben wy geen experientie; ick twiffle seer ofte oom hem het uytterste secrete sal geleert hebben; daerom can hem in die qualiteit niet recommandeeren; het can nogtans syn, dat hy door het gedurich bywesen dit heeft afgesien*. Over zijn kwaliteiten als gieter kunnen wij ons geen oordeel vormen omdat alle door hem gegoten klokken verloren zijn gegaan. Wel over die van zijn broer, Claude Fremij, die een indrukwekkend spoor van slechte klokken nalaat, hoewel een enkele opdrachtgever, zoals de bestuurders van

Leeuwarden, niet ontevreden is over zijn werk.³⁴ Wat beide broers verder tekent is hun onbetrouwbaarheid. Dat laatste is de reden dat de Haagse overheid terecht komt bij een andere leerling van Pieter Hemonij, de Antwerpenaar Melchior de Haze.

Melchior de Haze, tekening van Jacob van Reesbroeck (circa 1670)

De in 1632 geboren De Haze weet zich een betrekkelijk goede reputatie als klokkengieter te verwerven. Zijn opkomst in de Noordelijke Nederlanden is mede te danken aan de slechte reputatie van de Fremij's en het ontbreken van een Noord-Nederlands alternatief. Zijn Mammes en Claude Fremij redelijke gieters maar slechte stemmers, dan is Melchior de Haze een slechte gieter en een bij vlagen redelijke stemmer. Deze drie komen wij tegen in de klokkenhistorie van Den Haag en zij vinden tegenover zich drie partijen van deskundigen: de uitgesproken adepten van Pieter Hemonij met als meest uitgesproken representant Dirck Scholl, de De Haze-aanhangers als Stephanus Cousijns en het realistische en meer objectieve kamp waartoe de pas benoemde organist van de Franse Kerk, Quirinus van Blankenburg, behoort.³⁵ Merkwaardig genoeg is het de klokkengieter zelf, die de knuppel in het hoenderhok gooit door in

zijn overmoed de geest van Hemonij wakker te roepen. In het jaar 1682 beschikken de belangrijke steden van Holland over een volwassen beiaard.³⁶ Het klokkenspel in de Haagse Jacobstoren is in 1682 nog vrijwel hetzelfde als het destijds door Jacob van Blankenburg bespeelde. Het bestaat uit vier luidklokken, de Jezus, geleverd in 1541, de Salvator in 1547, de Jacob in 1570 en de in 1647 toegevoegde uursklok van Willem Weghewaert.³⁷ Behalve de luidklokken hangt in de toren Vabrie's klokkenspel, bestaande uit waarschijnlijk 13 klokken. De in 1679 tot klokkenist benoemde Stephanus Cousijns zal mede het moment hebben bepaald waarop de burgemeesters van Den Haag besluiten de achterstand in te halen en met Pieter Hemonij's opvolger, Mammes Fremij, een overeenkomst te sluiten:³⁸ Den 2e oktober 1682 zijn schout en burgn. veraccordeert met Mammes Fremy, klockegieter (soo hij voorgaf) binnen Amsterdam, dat namentlijk Fremy sal maken een posityf van XXVII klokken voor den tooren vande groote kerck alhier, ende nieuwe spijs daertoe leveren tot XV stuyvers. Daertegen hij wederom de oude klokken sal moeten aennemen tegen IX stuyvers 't pondt (alles Amsterdams gewichte) en insonderheyt het voors. werck sodanich opleveren dat luyden desverstaende ende tot het opnemen van dien bij de magistraet te stellen, sullen oordeelen 't selve wel en behoorlijke gemaect te zijn. Van het bovenstaende contract een acte bij den pensionaris van den Houck synde gemaect is die bij den gemelde Fremy onderteykent gewerden als volcht.

Ick ondergeschreven Mammes Fremy verclaere het bovengemelde posityf van 27 clocken op de conditien als in de bovenstaende acte en resolutie staet geexpresseert, te hebben aengenomen, belovende hetselve aende kade van mijne huysinge dien conform oock te sullen leveren gelijk ick die van den Hage ook aldaer sal ontfangen.

Fremij belooft nog vóór kerstmis 1682 het eerste octaaf gereed te hebben maar kan dat niet waarmaken.³⁹ De Haagse burgemeesters reageren furieus als zij vernemen dat niet Mammes maar zijn broer Claude de feitelijke contractant is. Boze tongen beweren overigens dat die informatie afkomstig is van Claude zelf. Deze ergert zich al geruime tijd aan het eigengereide optreden van zijn broer en in het bijzonder het aangaan van overeenkomsten zonder hem daarbij te betrekken. Wat de burgemeesters van Den Haag ontgaat, is dat Claude liegt en Mammes in formeel opzicht wel degelijk de door Amsterdam benoemde gieter is. Hoe dan ook, het spel van leugens leidt tot het onmiddellijk intrekken van de Haagse opdracht.⁴⁰

2 oktober 1682

Opdracht aan Mammes
Fremij om klokkenspel
te gieten

december 1682

Fremij ontheven van
opdracht

4 juli 1685
De Haze doet zijn
intrede in de
Noordelijke Nederlanden

Tijdens de periode van de Haagse patstelling, na het afhaken van Mammes Fremij, besluit in 1685 de Bredase magistraat tot de aanschaf van een beiaard en zoekt daarvoor contact met Melchior de Haze.⁴¹ Deze heeft enige bekendheid verworven vanwege beiaardleveranties aan het Escorial in Madrid en de Halletoren in Brugge. Op 4 juli 1685 sluiten de burgemeesters van Breda een contract met hem voor de levering van een klokkenspel bestaande uit 32 klokken. Op 21 maart 1686 wordt het spel gekeurd door Alexander van der Steen, beiaardier van Breda, en Stephanus Cousijns, organist en klokkenist van Den Haag. Hun oordeel is onverdeeld gunstig en zij beoordelen, bij monde van Cousijns, dat De Haze's klokken *soo goet als eenige in gansch Holland* zijn. Cousijns' Bredase ervaring zal de burgemeesters van Den Haag geholpen hebben de ontstane impasse te doorbreken en in gesprek te komen met Melchior de Haze.

3 april 1686
Contract met
Melchior de Haze

Al op 3 april wordt met hem een overeenkomst aangegaan over een binnen acht maanden te leveren klokkenspel van tweeëndertig klokken:⁴² G. A. H. c. c[#]. d. d[#]. e. f. f[#]. g. g[#]. a. b. h. c. c[#]. d. d[#]. e. f. f[#]. g. g[#]. a. b. h. c. c[#]. d. In de marge van het contract staat vermeld dat de gieter boven de dertig genoemde klokken nog een F en B(es) groot octaaf, respectievelijk met een gewicht van 2600 en 1020 pond, bij zal gieten. Mogelijk overmoedig geworden door zijn snelle succes in de Verenigde Provinciën en ontdaan van enige zelfkennis belooft De Haze dat zijn klokken zullen klinken met het selve geluyt, gelyck die op het stadthuys tot Amsterdam hangen; alle wel geconditioneert, ende gaef geintoneert, niet minder als die tot Amsterdam. Het carillon van het Amsterdamse stadhuis geldt als een van Pieter Hemonij's meesterwerken en Melchior de Haze heeft zich toen zeker niet gerealiseerd welke consequenties zijn uitspraak zal hebben.⁴³

19 oktober 1686
Examinatie klokkenspel
in Antwerpen

De Haze houdt zich aan zijn woord en is ruim binnen de acht maanden gereed met het klokkenspel. Op 19 oktober 1686 examineren in Antwerpen acht keurmeesters: Joan le Corbiciet, zangmeester van de Kathedrale Kerk, Norbertus Muijs, organist van de parochiale kerk St. Andries, Joannes Quina, zangmeester van de collegiale kerk van St. Jacob, Theodorus Verbruggen, stadsmuzikant, Philippus Dethy, klokkenist van de genoemde collegiale

kerk, Joan Baptiste Joinville, orgelmaker, Franciscus de Wever, klokkenist van de Kathedrale Kerk, en Fidius Dirx, muzikant van dezelfde kerk, het spel en verklaren tegenover notaris Lodewijk dat *sij deselve clocken gevonden hebben van seer goede thoon op hen accordt*.⁴⁴

Op 18 en 19 september van het daaropvolgende jaar – de klokken zijn inmiddels in de Jacobstoren gehangen – kan het klokkenspel in Den Haag gekeurd worden. De Haagse magistraat nodigt daarvoor een keur van musici uit: de Delftse klokkenist en organist Dirck Scholl, een erkende klokkenautoriteit, zijn broer en organist van de Delftse Oude Kerk, Cornelis Scholl, Michiel Nuijts, klokkenist van het Amsterdamse stadhuis, David Slegtenhorst, organist van de Hooglandse Kerk in Leiden en de Haagse musici François Groenhagen, Hendrick van Nieuwenhuysen, organist van de Kloosterkerk, Stephanus Cousijns, organist en klokkenist van de Jacobskerk en de organist van de Franse Kerk, Quirinus van Blankenburg.⁴⁵

Van alle op 18 september examinerende meesters is Cousijns nog het mildst in zijn oordeel. Hij acht het spel, op enkele te vervangen klokken na, goed. Cousijns kan moeilijk anders, hij is degene die De Haze heeft aanbevolen. De andere beoordelingen variëren, met nuances, van negatief tot vernietigend. Dirck Scholl heeft er geen goed woord voor over. Hij hanteert maar één referentiekader en dat is de vergelijking met Hemonij's beiaard voor het Amsterdamse stadhuis en daar is De Haze's spel *nergens minder na en gelyck*t. In zijn toelichting beoordeelt hij het spel van een *mijser en schraal geluyd* en de klank van sommige klokken als een *gebarsten vijsel* en andere als een *schell of schapebell*. Ook zijn broer Cornelis is zeer negatief, hij vindt dat haast alle klokken een *schraal en myserabel, en een ijser-achtig geluyd* hebben. Michiel Nuijts, de bespeler van Hemonij's beiaard van het stadhuis van Amsterdam, heeft er weinig woorden voor nodig om te constateren dat hij en zijn collega-keurmeesters *het spel bevonden hebben niet leverbaer te sijn en dattet scheelt als licht en duysternis bij dat van Amsterdam*. Groenhagen spreekt uit: *sooveel ick hebben connen hooren en sien, mijn gevoelen, dat de clocken alhier niet syn volgens het bestek tussen Ued. Acht. en Mr. de Haas gemaakt, want deselven doorgaans niet van clank als de Humoni-clocken, soo 't Amsterdam als ergens anders*. Hendrick van Nieuwenhuysen

18 september 1687
Examinatie in Den Haag

reageert op gelijke wijze en vindt dat de klokken met die van het stadthuys van Amsterdaem in 't alderminste niet te vergelyken sijn... maer oock niet bij eenige die tot Amsterdaem, off Rotterdam, Delft of Uyttereght hangen.⁴⁶

Na de eerste schok zal het tot de bij de keuring aanwezige De Haze zijn doorgedrongen dat de boude uitspraak in het contract zich tegen hem keert. Geen van de keurmeesters, behalve Cousijns, is zelfs maar bereid het klokkenspel op zijn eigen merites te beoordelen.

Een dag later komen David Slegtenhorst en Quirinus van Blankenburg aan het woord. Slegtenhorst heeft er geen behoefte aan in te gaan op de vergelijking met Amsterdam maar is weinig enthousiast over de klank en de stemming van de klokken.⁴⁷ Quirinus van Blankenburg komt met een afgewogen en redelijk mild oordeel over het spel:⁴⁸

Dat de klokken, in 't generaal ofte in 't gros aangemerkt, een goed klokkespel sijn. Dat specialik de kleine klokken van een aangenaam geluid sijn dat bij and're klokkegieters altijd tot het maken van kleine is gedifficulteert, sulks datmen in and're steden de kleine dikwijls so goed niet sal vinden. Dat de klokken in 't particulier stuk voor stuk hebbe bevonden niet al te maal even goed: Gelijk wel is te denken, wijl 't, in 't gieten een onmogelijkheid is, alles egaal en eve goed te maken. Dat, onder de klokken die van de volmaaktheid verschelen, voornamentlik dese vier uitmunten, c en cis onder, en gis en a boven: sijnde (als te sterken sweving bij haar hebbende) eenigssins na valsheid hellende.

De aan het eind van zijn verhaal beschreven pressie die door Dirck en Cornelis Scholl op hem is uitgeoefend om De Haze's werk uitsluitend te beoordelen op vergelijkbaarheid met het Amsterdamse spel, is tekenend voor de eendimensionale attitude van het Hemonij-kamp:

Dit bovenstaande al tsamen dus opgesteld en volschreven sijnde is mij naderhand vermaant door meesters Dirk en Cornelis Schol dat ik in 't adviseeren, omtrent de klokken mijn gemoed sullende quijten, niet en moste vertoonen of de klokken redelik goed, of leverbaar of deur de monsterring passabel waren, nemaar, of se met het stadhuys van Amsterdam even goed en niet minder waren, 't welk niet sijnde, was, volgens bestek het werk niet aannemelik maar verwerpelik.

Samengevat komt het advies van Van Blankenburg neer op vijf punten:

- het geleverde spel is goed, behoudens een viertal klokken die lijden aan een naar valsheid tenderende zweving;
- de onderlinge stemming zal op een aantal niet nader genoemde plaatsen verbeterd moeten worden;
- de schering, die de aanslag regelt van de hamers en klepels, is niet goed afgesteld;
- het ontbreken van grotere basklokken, *het grootste cieraad van een klokkespel*, in het bestek is een minpunt dat zou moeten worden ondervangen;
- de speeltrommel zal hoger in de toren moeten worden geplaatst.

De Haze heeft, zoals blijkt uit Van Blankenburgs verhaal, al toegezegd, wat de eerste twee punten betreft, een en ander te verbeteren.

Door verschillende keurmeesters zijn opmerkingen gemaakt over afwijkingen met het oorspronkelijke contract.⁴⁹ Zo zou het hele spel gestemd worden in f, sprekend voor c-orgeltoon (Cousijns, Van Blankenburg) en dat blijkt feitelijk c-cornettoon te zijn.⁵⁰ Een tweede afwijking betreft het aantal klokken. Het contract gaat uit van 32 klokken, David Slegtenhorst noemt op dezelfde dag een aantal van 39 klokken en uurwerkmaker Libertus van der Burgh stelt in een memorie van 3 mei 1687 dat ook hij uitgaat van 39 klokken.⁵¹ In een brief gedateerd op 6 september bevestigt De Haze, in reactie op opmerkingen van keurmeesters, dat hij inderdaad c-orgeltoon heeft moeten verlaten op grond van het draagvermogen van de Haagse toren en er bovendien nog *ter contrarie*, *soo sijnde 7 kleynder klokken bij geordoneert*, de extra bestelde zeven klokken C, D, E, Fis en Gis in het groot octaaf en een verdubbeling van dis/es in het klein- en eengestreept octaaf.⁵² Voor de duidelijkheid volgt een overzicht van de wijzigingen in het bestek vanaf de eerste overeenkomst tot en met de definitieve dispositie zoals in drie authentieke klokkenlijsten weergegeven:

Klokkenlijsten

H		BS		A	
1686		1687		1728	
-		C		C	
-	-	D	-	D	-
-	-	E	-	E	-
F		F		F	
G	-	G	FIS	G	FIS
A	-	A	GIS	A	GIS
B	Bes	B	Bes	B	Bes
c		c		c	
	cis		cis		cis
d		d		d	
	dis		dis		dis
			dis [es]		dis [es]
e		e		e	
f		f		f	
	fis		fis		fis
g		g		g	
	gis		gis		gis
a		a		a	
	b		b		b
h		h		h	
c¹		c¹		c¹	
	cis¹		cis¹		cis¹
d¹		d¹		d¹	
	dis		dis		dis
			dis [es]		dis [es]
e¹		e¹		e¹	
f¹		f¹		f¹	
	fis¹		fis¹		fis¹
g¹		g¹		g¹	
	gis¹		gis¹		gis¹
a¹		a¹		a¹	
	bes¹		bes¹		bes¹
h¹		h¹		h¹	
c²		c²		c²	
	cis²		cis²		-
d²		d²		-	
32		39		35	

H = Overeenkomst met Melchior de Haze
BS = Keuringen Van Blankenburg en Scholl⁵³
A = Ms. Aengaende de klokken, ca. 1728⁵⁴

Het contract met De Haze gaat uit van grondtoon F en een omvang van 2½ octaaf tot en met d². Bij de eerste Haagse keuring in 1687 blijkt de grondtoon C en de omvang 3 octaven plus cis² en d² (beide laatste conform het eerste contract). Het laagste octaaf is compleet, behoudens cis en dis. Opvallend is de verdubbeling van de dis in het klein en eengestreept octaaf. In de zeventiende eeuw worden de dis-klokken gestemd als es om bepaalde beperkingen van de middentoonstemming op te heffen.⁵⁵ De Haze's verdubbeling maakt het mogelijk één disklok werkelijk als dis te stemmen en de tweede als es. In het uiteindelijk geleverde spel is overigens de enharmonische dubbeling teniet gedaan en ontbreken cis en d tweegestreept.

De opdracht die Melchior De Haze meekrijgt na de Haagse keuringen is beperkt, namelijk het vernieuwen van zes slecht gestemde klokken. Kennelijk hebben de opdrachtgevers na de verklaringen van Cousijns, Slegtenhorst en Van Blankenburg nog voldoende vertrouwen in het welslagen van het project. In ieder geval bewaren zij afstand van de eendimensionale benadering van Scholl en consorten. Dat zou namelijk niets anders betekenen dan het terugtrekken van de opdracht; voor de Haagse overheid een doemscenario na het debacle met Mammes Fremij.

Op 25 juni 1688 krijgt Quirinus van Blankenburg de gelegenheid het spel, inclusief de zes verbeterde klokken, opnieuw te keuren.⁵⁶ De objectieve en afstandelijke benadering van zijn eerste keuringsverslag kan hij zich niet langer permitteren:

Sijnde mijn voorgaande advijs (van den 18 sept. 1687) aan Uwe Edele Achtbaarheden geschreven, sonder gehad te hebben, kennisse van het bestek, en bij gevolge, sonder geweten te hebben, dat mr. de Haze de klokken hadde aangenomen te leveren, so goed als die van het stadhuis van Amsterdam: so heeft ook doemaals mijn advijs alleenlik gestrekt om te vertoonnen, wat eigentlich de klokken op haar selven waren; sonder deselve aan te merken ten reguarde van andere meesters klokken. De formalisering van de Amsterdamse referentie in de overeenkomst met De Haze was hem in eerste instantie onbekend maar is nu reden om naar Amsterdam af te reizen en op 't cas subject zijn beoordeling te herijken: mr. de Haze heeft nooit grooter misslag begaan, als doen hij sijn werk so goed als dat van 't stadhuis van Amsterdam heeft aangenomen te leveren. En, hebbende ik 't selve werk t'Amsterdam (op 't cas subject)

25 juni 1688
Advies van Quirinus
van Blankenburg over
verbeteringen

wesen examineeren, so dient voor advijs, dat het verschil onvergelykelyk is, voornamelik in de grootste soort van klokken, die so vol en so helder, so onsewend en so eenparig sijn, dat het een lust is die te hooren. Ondanks dat verlaten redeljkheid en muzikale integriteit hem niet. Nog steeds beoordeelt hij de kleine klokken van De Haze beter dan die van Hemonij. Zijn oordeel over het hele spel in die vergelijking luidt: Indien dit klokkespel was geleverd voor de tijd van mr. Hemonij (de maker van alle die uitnemende werken). Gewis, dit werk soude ten uitersten verheven en gepresen sijn geweest: sulks datmen in desen sin, en niet verder, kan seggen, dat dit een goed klokkespel is. Maar nu het consteert, ende onwedersprekelyk waaragtig is, dat alle de werken van mr. Hemonij, en voornamentlyk sijne laatste, seer verre het tegenwoordige werk van mr. de Haze overtreffen. Vervolgens rekent hij af met de beide uitgesproken voor- en tegenkampen: Sommige meesters, welkers advijs is, dat alle de klokken goed sijn, en andere, die geweldig staande houden dat alle de klokken niet en deugen, sijn beide partijdig. De waarheid is, dat er goede en quade onderloopen.

Tenslotte trekt hij de harde conclusie dat er na Hemonij geen enkel klokkenspel de vergelijking met diens beste werken kan doorstaan: Nu kan men het tegenwoordige niet anders aannemelyk of goed noemen, als, om dat er (so veel mij bekend is) tegenwoordig geen klokkegieter meer te vinden is, die een beter werk als de voorn. mr. de Haze soude konnen maken. Opname van een dergelyke voorwaarde in een contract is daarom onzinnig en betekenisloos. Het enige wat vervolgens te doen staat, is het werk van De Haze te beoordeelen op zijn eigen merites. Van Blankenburgs oordeel over de klankkwaliteit van de afzonderlyke klokken is, afgezien van grote en kleinere nuances, negatief. Van de 39 klokken beoordeelt hij er 16 slecht, 16 middelmatig en 7 goed. De verbeterde klokken acht hij weliswaar beter gestemd maar dermate slecht van klank dat het beter zou sijn de afgekeurde exemplaren weer terug te hangen. Als oorzaak van de slechte klank noemt hij de inferieure gietkwaliteit.⁵⁷ Aangaande nu de slag of bleine, die men wilde dat eerst de klokken door het bespelen moesten verkrijgen, eer daar se regt van ge-oordeelt soude konnen worden: ik meene, dat inde klokken, in dese 8 of 9 maanden dat deselve bespeelt sijn, alreede sulke putten door de klepels geslagen sijn, als in andre steden in geen vijf en twintig jaren, 't welk bewijst, dat de klokken te sacht sijn, en derhalven doover als die van mr. Hemonij. Quirinus' conclusie over de onderlinge stemming van de klokken is minder genuanceerd. Hij concludeert eenvoudig dat de groote

reden, en wel de grond-oirsaak, waarom dit tegenwoordige klokkespel aan d'ooren van so vele menschen (die doch onpartijdig sijn) mishaagt heeft, is niet so seer dat de klokken stuk voor stuk niet aangenaam genoeg van geluid sijn, maar allermeeft, dat deselve doorgaans ongesteld en buiten de harmonie of te hoog of te laag klinken, strijdende tegen elkanderen en verdestruerende elkanders geluid, in plaats datse, in harmonie te samen komende, elkanders geluid soudens opbouwen. (Waar bij nog somtijds komt, dat deselve, bespeelt werdende met onbehoorlike rencontres van tonen, sig nog valser vertoonen als se inder daad sijn).

Zijn eindoordeel luidt: In summa; 't is een ongestelde clavisijmbel, en, voor een gedeelte met slechte snaren voorsien.

In zijn betoog probeert Van Blankenburg twee onverenigbaar lijkende gezichtspunten te verenigen: wanneer het klokkenspel van De Haze zou sijn geleverd vóór de tijd van Hemonij, zou hij het geprezen hebben; nu wij de beste werken van Hemonij kennen, kan hij niet anders dan negatief adviseren. Quirinus legitimeert daarmee het opmerkeljke verschil met zijn eerste keuringsverslag.⁵⁸

Ook De Haze zelf distantieert zich in een schrifteljke reactie van de in zijn contract beloofde vergelijikbaarheid met het Amsterdamse spel.⁵⁹ Door de aanvullende eisen van zijn opdrachtgevers is de stemming en de omvang immers zodanig gewijzigd dat een vergelijking met Hemonij's stadhuisstel in elk geval onmogelyk is. Wel laat hij weten bereid te sijn te voldoen aan redeljke eisen tot verbetering, uitgezonderd die van pasquilmakers ende andere ignorante meesters.

Er treedt nu een impasse in van ruim een jaar. De enige activiteit in die periode komt van Libertus van der Burgh die volgens afspraak de schering verbetert.⁶⁰

Om de zaak vlot te trekken komen de Haagse burgemeesters opnieuw terecht bij Dirck Scholl met de opdracht nu zonder te muggesiften een definitief verbeteringsvoorstel aan de gieter voor te leggen. Dirck Scholl keurt daarvoor opnieuw het klokkenspel en beperkt zich nu tot het afkeuren van vijf klokken: C, D en A van het groot en e en g van het eengestreept octaaf.⁶¹

1688-1689
Impasse

2 september 1689
Dirck Scholl examineert
het klokkenspel opnieuw

8 december 1689

Brieven De Haze aan
Dirck Scholl en aan
Den Haag

Melchior de Haze toont zich geschokt door de nieuwe verbeteringseisen, vooral waar het het vernieuwen van de twee zwaarste en duurste klokken betreft, en vraagt zich in gemoede af of hij het Scholl wel ooit naar de zin kan maken.⁶² Daarnaast begrijpt hij weinig van het stadsbestuur dat aan de ene kant weigert, ondanks zijn aanbod daartoe, de opdracht terug te nemen en anderzijds blijft komen met negatieve beoordelingen en nieuwe eisen tot verbetering. Voorts klaagt hij over de door hem gemaakte reiskosten en over het feit dat hij de eerder afgekeurde zes klokken, ondanks zijn aandringen, nog niet heeft terugontvangen. Tenslotte stelt hij voor om Claren van Haestrecht als arbiter te laten optreden, niet alleen vanwege zijn deskundigheid maar vooral omdat hij *geen rusie oft moyelijckheit* zoekt en daarenboven *veel weet van Hemony*.⁶³

Claren van Haestrecht, die feitelijk Jacobus Claren heet, is in december 1640 geboren in Mechelen.⁶⁴ In 1657 treedt hij in bij de Jezuïetenorde en wordt in 1670 tot priester gewijd. Vijf jaar later benoemt de bisschop hem tot pastoor van Haastrecht, vandaar zijn bijnaam. In die jaren maakt hij kennis met Pieter Hemonij, bezoekt hem regelmatig en krijgt steeds meer belangstelling voor de klokkengietkunst. Onder meer leert hij van de meester de kunst van het stemmen. Na de dood van Hemonij biedt Claren, om niet, Claude Fremij zijn diensten aan bij het intoneren van klokken maar deze wijst hooghartig het aanbod van de hand. Onder andere in Alkmaar treedt Claren op als intermediair tussen stad en klokkengieter. Hij geniet in brede kringen de reputatie van een deskundig, intelligent en integer man.

Aan het slot van zijn klagbrief aan Dirck Scholl toont De Haze zich van zijn deemoedigste kant:⁶⁵ *die wercke die ick gemaect hebbe voor de Ed. Achtb. Heeren van Alckmar, die sijn getuygen van mijne wetenschap ende die heeren vereeren mij met schoone presenten boven het contract, die voor mij sullen getuygen hoedanigh ick hun volle satisfactie hebbe gegeven, soodat mijne eere daervoor vaststaet, oock daer is my weinigh aen gelegen, oft ick klokken giete ofte niet, want hebbe Godt lof andere affairen die my profitabeler syn ende minder moyte, maer het is de liefde die ick tot die kunst hebbe, alsoo daer het afsterven vande heeren Hemony die konst soude teniet geweest hebben, ende schicke voor myn doodt oock alle myne papieren te vernieten op dat se niemant soude bekomen.*

De burgemeesters accepteren De Hazes voorstel en op 23 januari 1690 luidt hun besluit om Jacobus Claren bij ons te nomineren.⁶⁶ Het zegt veel over de persoonlijkheid en reputatie van Claren dat de burgemeesters bereid zijn de Jezuïet in hun gezelschap niet alleen te dulden maar te respecteren en te waarderen.

Samen met Dirck Scholl keurt nu Jacobus Claren het klokkenspel. Zijn oordeel is identiek aan dat van Dirck Scholl een jaar daarvoor: *de half uire klock* (toegevoegd aan het spel naar aanleiding van het eerste advies van Quirinus van Blankenburg) *die soude behooren swaerder te wesen en D, A en e1 en g1 dienen eveneens te worden veranderd*. De Haze belooft met tegenzin aan de eis te voldoen ondanks het feit dat hij Scholl nochtans voor zijn meest afgonstigen vijant houdt.

In een brief aan Melchior de Haze laat het stadsbestuur weten, onder voorwaarde van snelle levering van de verbeterde klokken, bereid te zijn de zes achtergehouden klokken terug te zenden en financieel tegemoet te komen aan de gemaakte extra kosten. In een reactie van 29 mei van dat jaar, probeert de Antwerpse gieter, dit maal vanwege onvoldoende koper, onder de verbeteropdracht uit te komen. Dat ergert de burgemeesters dermate dat zij, informeel, besprekingen beginnen met Claude Fremij over een eventuele overname van de opdracht.⁶⁷

Wanneer Claren de contacten met Fremij ter ore komen, haast hij zich dat het Haagse bestuur ten sterkste af te raden. Zijn argument is, dat Mr. Fremy te Amsterdam volkomen goed klokkegieter is, doch onbequaem om accoordclocken te maken: *niettemin seer hoogmoedig alles belovende ende niets uytwerckende; de wercken die hij gemaect heeft, als namentlyck het afgekeurde Alkmaerse werck, noch hangende in zijn giethuys, overtuygen zijn onbequeamheyd. Ik heb hem doen ter tijd mijne bijstand om te helpen accorderen kortgrondig en gratis sonder eenige loon te begeren mondeling en schriftelijck aangeboden, maer ben door hem als onverstandig verstooten en voor een schelm uytgemaect; zoodat ik niet en wete hoe of wat met deze man te beginnen*.⁶⁸

Na enig heen en weer schrijven tussen Claren en De Haze, waarbij de laatste Claren beledigt door hem partijdigheid te verwijten, reist

23 januari 1690

Jacobus Claren bemiddelt
tussen partijen

17 april 1690

Examinatie door Dirck
Scholl en Jacobus Claren

25 mei 1690

Brief over terugzenden
van zes klokken

24 juni 1690

Contact met Claude Fremij
over overname opdracht

15 september 1690

Nieuw bestek afwerking
klokkenspel

de Jezuïet naar Antwerpen om de zaak voor eens en altijd uit te praten.⁶⁹ Het resultaat is dat er een nieuw Bestek van verbetering der klokken in 's-Gravenhage tot stand komt, waarin wordt geregeld dat de vijf eerder genoemde klokken C, D en A van het groot octaaf, e en g van het eengestreept octaaf plus de a tweegestreept zullen worden verbeterd.⁷⁰ Deze klokken zullen in Antwerpen worden gekeurd en, indien goedgekeurd, geaccepteerd door Den Haag. Tenslotte zullen de reeds eerder hergoten en afgekeurde klokken worden teruggezonden.

Claren acht het de hoogste tijd om tot een eindoordeel te komen.⁷¹ Hij adviseert het stadsbestuur op te houden met nieuwe verbeteringsvoorstellen en het klokkenspel van Melchior de Haze te aanvaarden als het beste wat in de gegeven omstandigheden te verkrijgen is: immers men heeft 'er in zijne werken tot noch toe geen proef afgezien: en derhalven dunkt 'et mij gevaerlijk een goed stelmeester (als de Haze waarlijk is) af te zetten van zijn eijgen werk, dat meestendeel redelijk goed is, om een gepretendeerde verbetering te wagen met een man, die noijt geen proeven heeft gedaen, als onbequame. Waer zal men hem wenden, indien (de Haze afgewezen zijnde) Fremij klokken levert gelijk hij voor Alcaer, Leeuwarden, en Ceursaxen gemaakt heeft, groot genoeg van geluid, maer al te groot in valsheid. Voorts betoogt Claren dat monsr. Hemonij zelve veel respect had voor de kunst van Sr. de Haze: ende ik durve zeggen, dat de klokken van de Haze aen die van Hemonij allernaest gelijk komen in harmonie, hoewel door de bank zoo helder niet en zijn als die van Hemonij. Wat isser dan nu zoo veel aengelegen dat men ijder clock in 't bezonder wil gelijk hebben in uijtspraak aen de beste van mr. Hemonij?

Ondanks de poging van Claren om een punt te zetten achter de slepende historie ontstaan er opnieuw problemen. Dirck Scholl weigert namelijk in Antwerpen de hergoten klokken te keuren waarop vervolgens De Haze weigert de verbeterde klokken naar Den Haag te transporteren.

Pas in maart 1692 lukt het uit de zoveelste impasse te geraken en is De Haze bereid alsnog drie nieuwe klokken ter keuring naar Den Haag te brengen. Deze worden op 30 juni door Jacobus Claren goed- maar door Dirck Scholl, vanwege de ondeugentheit van zijne beestagtige valsche ondeugende klokken, afgekeurd.⁷² Het stadsbestuur heeft er nu echt genoeg van en dreigt te breken

met De Haze en alsnog in zee te gaan met Claude Fremij, die inmiddels heeft toegezegd zonder extra kosten het gehele klokkenspel te verbeteren. Ook Melchior de Haze heeft er genoeg van en eist een finaal besluit.

Dirck Scholl weet op 8 november 1692 het stadsbestuur over te halen Fremij te contracteren voor de levering van 35 klokken discornet f voor c volgens het klokkenspel opt stadhuys tot Amsterdam maar de regeerders bedenken zich tijdig.⁷³ Wel mag de Amsterdamse gieterij een vervangende klok leveren voor de C-klok van De Haze.⁷⁴

Den Haag berust eind 1692 tenslotte in het klokkenspel van Melchior de Haze dat nog tot het midden van de twintigste eeuw zal blijven klinken.⁷⁵

In 1718 doet een opvolger van Stephanus Cousijns, Æneus Veldcamp, een poging het stadsbestuur over te halen het spel te vervangen door een door Jan de Grave, de opvolger van de overleden Claude Fremij, te gieten spel.⁷⁶ De Grave heeft zich samen met Claes Noorden, de nog levende gietersknecht van Pieter Hemonij, en met hulp van de organist en klokkendeskundige Sybrandus van Noordt de kunst van het klokkengieten eigen gemaakt en enkele aansprekende proeven van bekwaamheid afgeleverd.⁷⁷ In een handschrift uit 1728, meer dan waarschijnlijk van de hand van Æneus Veldcamp zelf, schrijft de auteur dat door de klokkenist Veltkamp met de hr. de Graaff klokgieter tot Amsterdam, het Haagsche klokkespel geëxamineert, opden 2 septemb.: en bevonden dat C. spreekt voor Dis, cornetten toon is spinet en geen clavecimbel.⁷⁸ Veldcamp die vreest dat de gieter niet lang meer te leven heeft geeft belanghebbenden onder wie zijn Haagse werkgevers in overweging: Soo men eenig klokkespel soude willen verbeteren off veranderen, diend sulx te werden voortgeset, omdat 'er vrees is als dese de Graaff tot Amsterdam komt te sterven (dewelke Hemony nabykomt) geen hoop is, om soo bequamen klokgieter wederom te krijgen: 't is ook te haggelijk iemant sodanigen werk aan te beveelen, die voor aff geene voor anderen heeft gemaakt. De Graaff heeft 2 werken voor Muscouw, een voor Berlijn, en een schoon swaer werk voor Middelburg gegoten. Pikant detail is dat ook Æneus Veldcamp of zijn anonieme woordvoerder opnieuw de vergelijking met Hemonij meent te moeten maken. Kennelijk krijgt Veldcamp toestemming van zijn werkgever met

29 september 1690
Eindoordeel van Claren

1690/1691
Wederom een impasse

maart 1692
Examinatie verbeterde klokken

8 november 1692
Onuitgevoerd contract
met Fremij

Verdere lotgevallen
van het Haagse
klokkenspel

De Grave overleg te voeren over een nieuw klokkenspel want, zo schrijft de auteur van het genoemde handschrift: Den 20 meij 1727. door Æ. E. Veltkamp, gesproken met de Graafklockegieter voor den Haag te gieten, de C op 4000 pnd. komt in tgeheel op 20000 pnd., zijnde de C op cornette toon, soo als t' Amsterdam op de Wester Toorn hanght wel aenneemen soo een werk te gieten voor 17 stuijver 't pond en d'oude klokken wederom te neemen a 8 st. 't pond.

Het is er niet van gekomen. Jan de Grave sterft in 1729, met zijn dood het einde markerend van de bloeitijd van de Nederlandse klokkengieterkunst.

12.4

Opkomst van een organist 1

De roerige geschiedenis van het Haagse klokkenspel luidt voor Quirinus een periode in van artistieke ontplooiing waarin hij naam maakt als organist, leraar, klokken- en orgeldeskundige en waarin hij proeven aflegt als muziektheoreticus, componist en dichter. Dat alles tegen een achtergrond van krijgsgeweld en politieke spanningen. In november 1688 verklaart Lodewijk XIV de Republiek de oorlog. De Duitse Keizer en Spanje scharen zich als de belangrijkste bondgenoten achter Koning-Stadhouder Willem III en dat betekent het begin van de negenjarige oorlog.⁷⁹

In de eerste maanden van het oorlogsjaar houden de Gecommitteerde Raden zich nog bezig met een geheel ander Frans probleem: de vanaf 1686 almaar groeiende stroom van om geloofswille gevluchte Hugonoten. De Franse Kerk in Den Haag blijkt opnieuw te klein en de Raden besluiten niet alleen de kerk merkelyk te vergrootten, maar ook om des zondags en op andere dagen van publieken godsdienst een derde of extraordinaris avond-predikatie, gelyk in de Nederduitsche kerk, in te voeren.⁸⁰ Het plan is om de kapel met de helft te vergroten zodanig dat zij 1200 personen kan opvangen.⁸¹ Vanaf april 1688 worden de deuren van de Hofkapel gesloten en verhuizen de preek- en biddiensten naar de Kloosterkerk aan het Lange Voorhout. De verhuizing heeft de nodige consequenties voor de diensten van de eigen Nederduitse en die van de tijdelijk inwonende Waalse gemeente. Zo beschikken op 17 april 1688 de Gecommitteerde Raden dat door de vergrooting der Capel op 't Binnenhof, waardoor de godsdienstoeffening eenigen tijd daar moet ophouden, in de Kloosterkerk des sondags en andere kerkdagen 's morgens en 's namiddags de eerste predicatie te doen voor de Nederduitse gemeente, 's morgens een uur vroeger en 's namiddags op 't ordinaris uur voor de Nederduitse gemeente eerst, en voor de walsche gemeente daar na, ook 1 a 2 dagen in de week, dus niet vrijdag voormiddag.⁸² Vanwege het uitlopen van de eerste zondagochtenddienst wordt op 29 juni aanvang en einde van de vroege zondagdienst preciezer vastgesteld: op 't ordinaris uur des met het slaan van half elf uitscheiden, ende de walsche gemeente met elf uuren haar godsdienst aangaan.⁸³ Voor Hendrick van Nieuwenhuysen, sinds 1680 eerste organist van de Kloosterkerk, betekent het dat hij zijn orgel moet delen met Quirinus van Blankenburg.

In 1679 verlenen de Gecommitteerde Raden de kerkmeesters van de Kloosterkerk toestemming tot de aanschaf van een *bequaam orgel*.⁸⁴ Daartoe wordt in oktober van dat jaar voor 1.800 gulden het pijpwerk van het kleine, mogelijk door Pouwels van Haestrecht gebouwde, orgel van de Sint-Jacobskerk aangekocht.⁸⁵ Het pijpwerk wordt in 1680 uitgebreid met nieuwe registers en geplaatst in een nieuwe kas. Wie de bouwer ervan is weten wij niet. De door Joachim Hess in 1774 weergegeven dispositie doet vermoeden dat het gaat om een Zuid-Nederlander. Namen als die van Apolonius Bos, Nicolaes van Hagen en Nicolas Langlez, alle drie rond 1680 werkzaam in Holland, komen

Kloosterkerk Den Haag, prent door G. van Giessen (1730)

in aanmerking. In theorie, want de uiterlijke kenmerken van het Kloosterkerkorgel vertonen weinig overeenkomsten met de werken van deze orgelbouwers. Daarnaast zijn er secundaire aanwijzingen dat de uit Brabant afkomstige organist en klokkenist van de St Jacobskerk, Stephanus Cousijns, de bouwer zou zijn van het instrument.⁸⁶ Joachim Hess geeft er de volgende beschrijving van:⁸⁷

Het orgel in de KLOOSTER-KERK, met twee hand-clavieren en een aangehangen pedaal, heeft 20 stemmen.

Onder clavier		Boven clavier	
11 stemmen		9 stemmen	
Praestant	8 v	Praestant	16 v Discant
Holpyp	8 -	Holpyp	8 -
Octaav	4 -	Quintadeen	4 -
Sup. Octaav	2 -	Super Octaav	2 -
Gemsh.	2 -	Octaav	4 -
Siflet	1 -	Siflet	1 -
Cornet	4 st.	Quintfluit	1½ -
Fornituur	3 - 4 st.	Mixtuur	
Mixtuur		Voxhumana	8 -
Sexquialtra			
Trompet	8 v		

By dit werk, 't welk zuiver en helder van geluid is, zyn 2 afsluitingen, 1 tremulant, 1 coppeling.

De vergroting van de Franse Kerk is op 1 november 1688 gereed.⁸⁸ De Waalse gemeente verlaat de Kloosterkerk voor alle godsdienstoefeningen met uitzondering van de vrijdagpredicatie die nog tot en met december in de Kloosterkerk wordt gehouden.⁸⁹

De kerkvergroting is reden om ook het orgel te vergroten. Op 23 december 1688 ontvangt Quirinus van Blankenburg 225 gulden voor het doen schoonmaken en verbeteren van orgel van de voorsz. Capelle.⁹⁰ De formulering verwijst naar een niet nader genoemde orgelmaker. Ook in 1692 en 1694 volgen betalingen aan de organist voor onderhoud aan het orgel.⁹¹ Dat Quirinus het onderhoud deels zelf voor zijn rekening neemt, lijdt geen twijfel. Echter in de rekening van 10 september 1692 wordt de naam van een orgelmaker vermeld: aen Jacobus orgelmaecker.⁹² Aangenomen mag worden dat daarmee Jacob Cool wordt bedoeld.

In februari 1690 verzoekt Quirinus van Blankenburg zijn werkgevers omme permissie te mogen hebben om een reysge geduirende dese somertyt naer Hamburgh, Bruynswyck, Hannover etc. te mogen maecken, ende aldaer te gaen besichtigen de considerabele orgelen ende de groote meesters aldaar, blyvende het orgel alhier tot syne laste en verantwoordinge, versouckende verder om niet verlegen te syn geduirende des selffs absentie dat den persoon D. Camp, syn gewesen discipel, de functie als organist soude mogen waernemen ende bedienen.⁹³

De term Noord-Duitse Orgelschool is verbonden aan een groep Duitse organisten, componisten en orgelbouwers, die aan het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw in dezelfde omgeving werken. Geografisch gezien gaat het om het gebied ten noorden van Hannover met als grote centra de steden Hamburg, Lueneburg en Lübeck. Het in dat gebied ontwikkelde unieke samenspel van orgelbouw, kerkmuziek en organistschap dankt zijn faam in het bijzonder aan ontwikkelingen op het gebied van stemmingen.

Het is mogelijk dat de aanleiding voor Quirinus' voorgenomen reis van op het conto van Hendrick van Nieuwenhuysen, collega organist van de Kloosterkerk, geschreven kan worden. Diens vader Dirck, van 1673 tot zijn dood in 1679 organist van de Jacobskerk, is afkomstig uit Hamburg.⁹⁴ Hendrick, die in Utrecht geboren is, zal door zijn vader of nog in Duitsland wonende familieleden op de hoogte zijn gehouden van belangwekkende ontwikkelingen op het gebied van orgelbouw en orgelspel aldaar.

Op 20 maart ontvangt Quirinus antwoord op zijn verzoek:⁹⁵...dat hij sal vermogen een reysge te doen geduyrende d'aanstaande somertyt naer Hamburgh als elders, doch wat aengaet het verder versouck van de suppliant, geduyrende des selffs absentie, om eenen D. Camp de functie van organist van hem soo lange waer te nemen, daerinne kan niet werden getreden, maar hebben de Raaden ende Meesters van de Reeckeningen goet gevonden, soo wanneer den suppliant sal comen te vertrecken sijluijden alsdan soodanigh een perzoon tot sijnen laste ende costen bij provisie sullen aenstellen als ten dienste van de kercke best ende geraden sullen vinden, tottertijt & wijlen hij wederom alhier sal sijn gecomen, waer naer dat sigh al hebben te reguleren. Waarom Quirinus' werkgevers weigeren Camp Dircksz Camp als vervanger te accepteren, weten wij niet. Wellicht is het niet meer dan een kwestie van status en beschouwen de heren Quirinus' aanbod als een te vrijpostige inbreuk op de machtsverhouding. Het gevolg is wel dat het honorarium van de vervanger nu geheel voor rekening van Quirinus komt en niet, zoals te doen gebruikelijk bij vervanging door een eigen leerling, ten faveure van de leermeester. Overigens moet Van Blankenburg informeel al eerder een positieve reactie hebben ontvangen op zijn voorgenomen reis want tien dagen voor de formele toestemming machtigt hij Gerard Han, klokkenist van Gouda, wanneer zijn vader tijdens zijn afwezigheid mocht komen te overlijden, uit zijn naam in de sterffhuijse te compareren ende alle de goederen bij sijn vader naergelaten, behoorlijck te inventariseeren, deselve onder hem te slaen, ende te administreren de meubile goederen soo 't nodigh is, tot gelde te maken en te vercopen, t' sij publycq

ofte uijtter hant, de penningen daervan op behoorlijck op interesse te beleggen ende de vaste goederen te verhuijren.⁹⁶

Er is geen documentatie beschikbaar over door Quirinus van Blankenburg in Duitsland bezochte steden, orgels en organisten. Aangenomen mag worden dat daartoe zeker de door Arp Schnitger (1648-1719) voor Hamburg gebouwde orgels van de St. Nikolai (1682-1687) en de St. Petri en Pauli (1688) behoren. Het Nicolai-orgel is verbrand in 1842 maar Joachim Hess vermeldt in 1774 de dispositie en een aantal kenmerken:⁹⁷ Het groote orgel in de St. Nicolai-kerk, met vier hand-clavieren en een vry-pedaal, heeft 67 stemmen, 16 blaasbalgen, 3 tremulanten, tot elke windlade een afsluiting. 1 hoofd-ventiel en een sleutel tot alle de registers, zo dat wanneer de sleutel niet is aangehaald, ook geen van de registers kunnen aangetrokken worden. De praestant-pypen zyn alle van Engels tin, de groote C 32 v. in 't gezigt weegt 865 pond, de 14 grootsten wegen 5600 pond. Boven de 4 hand-clavieren ontmoet men een zeer fraaye lessenaar. Dit konstig gevaarte is gemaakt door den ouden Arp Schnitger. Nog ontmoet men in deze kerk een kleinder orgel van 27 st.⁹⁸

Organist van de St. Petri tijdens Van Blankenburgs bezoek is Andreas Kniller, voormalig organist in Hannover en vanaf 1685 in Hamburg waar hij de geadopteerde dochter van de befaamde organist en componist Johann Adam Reincken, Maria Margaretha, huwt.⁹⁹ Quirinus zal in Hamburg deze Reincken, de organist van de St. Catharinenkerk, hebben ontmoet. In Braunschweig is organist en kapelmeester Delphin Strungk werkzaam. Wanneer hij Lübeck heeft bezocht heeft hij zeker kennis gemaakt met Dietrich Buxtehude.

De indruk bestaat dat Quirinus van Blankenburg, na zijn terugkomst in Den Haag, geïmponeerd door de grote stadsorgels en de prominente positie van de stadsorganisten in Duitsland, zijn functie aan de Haagse Franse Kerk als te beperkt en perspectiefloos ervaart. Wanneer hij verneemt dat met ingang van januari 1691 de organistenplaats aan de Amsterdamse Westerkerk vacant komt door de benoeming van Jurriaan Buff aan de Grote Kerk van Alkmaar, solliciteert hij. Op 14 december 1690 meldt hij zich bij burgemeester Johannes Hudde en overhandigt hem zijn sollicitatiebrief met een aanbevelingsbrief van de hand van Christiaan Huygens:¹⁰⁰

Mijn Heer,

Die Ued. desen behandigen sal, is orgelist alhier in de Fransche Kerck ende is genaemt Blankenburg ende mij over veele jaeren wel bekend, dewelcke vernomen hebbende dat het orgel is komen te vaceeren in de Westerkerck tot Amsterdam, ende mij versoekende dat indien ick konde hem eenighe recomandatie soude procureren aen de Heeren van de Regering aldaer, ten eynde hij die plaetse mochte verkrijgen, soo hebbe ick niet konnen weygeren hem dese adresse aan UEd. mede te geven, als wetende dat UEds. faveur hem in desen van groot effect kan sijn. Aengaende sijn wetenschap en bequaemheydt kan ick seggen, daer van soo door de getuygenisse van goede kenners, als door mijn

eijgen ondervindinghe genoegsaem verseeckt te sijn, alsoo ick mede voor een liefhebber passeere, en mij door natuurlijcke genegentheyt soo in de practijcke als in de theorie van de musieck van over langh als veel geoeffent hebbe. Doch van dese bequaemheydt moet hij doen blijcken, als hij neffens sijn competeurs ter proeve sal werden gestelt, naer 't welcke ick alleenlijck versoeck dat hij naer verdiensten van sijn konst magh geconsidereert werden...

UEd. seer ootmoedigen Dienaer

Chr. Huygens

Haghe, den 14. december.

Er zijn een viertal plaatsen in het werk van Quirinus van Blankenburg waarin hij refereert aan zijn contacten met Christiaan Huygens. Zoals Huygens zelf aangeeft in zijn recomandatiefbrief, is Van Blankenburg hem over veele jaeren wel bekend.¹⁰¹ De contacten bestaan sinds 1681, Quirinus' Leidse periode.¹⁰² In de hieronder weergegeven citaten uit het Clavicimbel- en orgelboek der psalmen en *Elementa musica* blijken muziektheoretische zaken onderwerp van conversatie.¹⁰³

Clavicimbel- en Orgelboek der Gereformeerde Psalmen en Kerkzangen (1732), Bericht, bladzijde 5: Wat aangaat de namen Si en Sa, It en Ut, die heb ik in den jare 1681 met den Ed. Heere Christiaan Huygens vastgesteld, en zyne zwarigheid, dat men de naam Ci (die men in d'oude musieck vind) in geen Ca mogt veranderen, door 't verwisselen van die C in een S, weggenomen, in dezelfde tyd heeft zyn Ed zyn Cycle harmonique van 31. klanken in 't octaaf, in cyffer gestelt, en by de Mi en Ma gevoegt: waar van in l'Histoire des sçavans des mois sept. oct. & nov. 1691. bladz. 85, op een groot blad in A. Leers derde druk, van 't jaar 1700 de proef; en by ons de verdeelde linie volgens de wiskunst op de eerste plaat te zien is.

Idem, Bericht, bladzijde 3: Op dat niemand tegen myne meninge de beweginge der noten, die tot zo een ernstige stoffe moet statig zyn, door een al te rasse maat kome te verbasteren, zo stel ik daar op alhier een reglement, 't welk is, datmen zal de tyd meten door een slinger (zoo als ik by den geleerden Huygens heb gezien) gemaakt van een fyne draad van 30. duimen, waar aan men zal hangen zal een pistoolkogeltje wegende een loot, 't welk eens aangestooten zynde zoo lang zal heen en weer gaan dat men drie of vier psalmveerzen daar op uit zingen kan.

Elementa musica (1739), bladzijde 48: Men moet ons niet weigeren die namen aan te nemen, Want den geleerden Huygens heeft die van ons wel willen ontfangen zo als hy die in zyn Cycle harmonique by zyn logaritmische uityfferinge heeft doen drukken; die ook door Mr. De Brossard in zyn deftig musieckwoordenboek zyn goedgekeurd.

Idem, bladzijde 118: Den grooten Huygens, daar ik verscheide malen over dit drievoudig tiental dat op 31 uitkomt mee heb gezeten, kon wel uitvinden hoe hy door zyn vergrootglas dat op een groote mast stond met zyn gezicht den allerhoogsten Saturnus, daar dag en nacht even lang is, (maar in d'andere planeten niet, om dat die gelyk den aardkloot schuins hangen) kon bereiken, maar dezen cirkel die voor hem lag heeft hy niet gezien, reden, dat de verdeelingen die hy door de logaritman daar van gemaakt heeft minder bekwaam zyn als de linien van dezelve zichtbaar te maken.

Terug naar de vacature in de Amsterdamse Westerkerk. De kerkmeesters doen verslag over de gang van zaken en de uitkomst van de sollicitatie:¹⁰⁴ 1691. 24 Jan. sijn door differente organisten, die bij requeste haar aan burgemeesteren hadden aangegeven, om tot permanent organist van dit orgel aangenomen te werden, het orgel bespeelt. Als wanneer door kerkmeesteren aan d' heeren burgemeesteren en thesauriers als mede aan do. Schaak en andere predicanten de musicq verstaande is gegeven een collatie in de kerkmeesters kamer en is op den 30e daar aan volgende door de stadts-bode vande kerkmeesteren aangesegt dat burgemeesteren tot organist hadden vercoren Jan Jansz Backer, op deselve conditien en tractement, als Jurriaan Buff op 8 Jan. 1687 bij kerkmeesteren aangenomen is geweest, dewelke na Alkmaar is gegaan, alwaar hij organist en clockenist te gelijk is geworden. Namen van de afgewezen sollicitanten worden niet genoemd. Aangenomen mag worden dat Quirinus van Blankenburg daartoe behoort en op de 24e januari 1691 voor predikant Schaak en de andere commissieleden op het vier jaar oude Duijschodt-orgel heeft voorgespeeld.

In de tijd van Quirinus van Blankenburg floreert buiten de kerkmuren een andere muziekcultuur, waaronder die van de muziekcolleges of collegia musica. Deze gezelschappen bestaan uit een mix van professionele musici en goede amateurs die onder leiding van een plaatselijke musicus, vaak de stadsorganist, op vaste tijdstippen bijeenkomen om te musiceren. In het Dordrecht van Jacob en Cornelia van Blankenburg is dat bijvoorbeeld het collegium musicum van Jan Croets, dat wekelijks bijeen komt in de Illustere School.

De Korte Vijverberg met rechts het Mauritshuis door Petrus Schenk (1700)

In Den Haag wordt eind 1679 of begin 1680 een collegium musicum opgericht rond de Zuid-Nederlandse gambist en componist Carolus Hacquart. Constantijn Huygens is een bewonderaar van Hacquart. Door het aanbieden van een passende ambiance om met les amateurs du beau monde zijn composities uit te voeren hoopt hij Hacquart te overreden naar Den Haag te verhuizen. Op 2 oktober 1679 verzoekt Huygens Prins Johan Maurits een vertrek in diens huis daarvoor beschikbaar te stellen.¹⁰⁵

En m'ingérant ainsy dans vos affaires, Monseigneur, j'alloys oublier la promesse que j'au esté pressé de faire au sr. Hacquart, qui est ce grand maistre de musique, duquel Vostre Altesse se souviendra d'avoir un jour entendu le beau concert dans sa sale. Il y a quelques mois qu'il est venu hors d'Amsterdam planter sa famille à la Haye, où souhaittant de pouvoir entretenir les amateurs du beau monde de ses compositions, qui sont excellentes, et se trouvant pour cela trop logé à l'estroit, la question est, si Vostre Altesse pourroit agréer, qu'un jour de la sepmaine il pust faire cest exercice dans sadite sale, où je pense que sont encor les orgues, mais qui par faute d'usage doibvent déperir. Il se chargeroit de les remettre en estat...

Het in 1644 gebouwde Mauritshuis valt in de nacht van 23 op 24 december 1704 ten prooi aan de vlammen. Uit een in 1687 gemaakte inventaris kan de inrichting van de verschillende vertrekken enigszins worden gereconstrueerd. Daaruit blijkt dat het collegium samenkomt op de zolderverdieping, waar zich, naast een koperkast en een tinkast, het door Huygens genoemde orgel bevindt.¹⁰⁶

Na december 1689 verdwijnt Carolus Hacquart uit de Haagse bronnen. Een mogelijke overname van de muzikale leiding van het collegium door Quirinus van Blankenburg kan dan zijn ingegaan in januari 1690. Dat Quirinus van Blankenburg als muzikaal leider deel uitmaakt van het collegium weten wij uit een akte van notaris Houttuyn van 16 december 1692:¹⁰⁷ Quirijnus van Blanckenburgh, organist van de Capelle ten Hoove verbindt sijn tractement van de kercke alsmede het tractement van het musycq collegie op het huys van Prins Maurits door de Ed. Heeren oprechter ende stichter van hetselve collegie hem comparant toegelegd ter somme van eenhondert en twintigh guldens, mitsgaders seekere clavecimbael waardigh tweehondert guldens...¹⁰⁸

In 1693 bezoekt de kroonprins van Denemarken een concert van het muziekcollege 't geen alle saterdagen op het huis van Prins Maurits wordt gehouden.¹⁰⁹ De uiterste datum van Quirinus' betrokkenheid is zaterdag 23 december 1704, de avond van de brand.¹¹⁰

In de eerste acht jaar van zijn organistschap aan de Franse Kerk hebben zijn werkgevers, collegae en het Haagse publiek Quirinus leren kennen als organist, klavecijnist, leider van een collegium musicum en orgel- en klokkendeskundige. Gedurende de volgende zeven jaar zal hij zich manifesteren als leraar van adellijke en welgestelde amateurs, als componist, dichter en als muziekrecensent. In de laatste kwaliteit ontmoeten wij opnieuw zijn opponent 'in musicis', Dirck Scholl.

Zoals in zijn relatie met collega Quirinus van Blankenburg blijkt, is deze Scholl een weinig flexibele persoonlijkheid, met een overgevoeligheid voor al of niet vermeende

Dirck Scholl, gravure van Thomas van der Wilt (1699)

aantasting van zijn status, c.q. deskundigheid. Nieuwe ideeën van jongere collega's worden door hem met wantrouwen en afwijzing beoordeeld en daar heeft de dertien jaar jongere en minstens zo zelfverzekerde Quirinus van Blankenburg een groot deel van zijn beroepsleven mee van doen. In een aantal gevallen leidt dat tot conflicten tussen beide musici, in twee tot een publiekelijk uitgevochten polemiek. De vroegste aanvaring tussen de twee vindt plaats in 1678 naar aanleiding van het Goudse klokkenspel en Quirinus' advies in het toevoegen van cis en dis in de basklokken. Het leidt, zoals uitvoerig beschreven in Hoofdstuk 6, tot een publicatie van Van Blankenburg waarin hij zijn stellingname verdedigt en een tweede publicatie waarin Pieter Hemonij, enkele Amsterdamse klokkenisten maar vooral Dirck Scholl hem in niet mis te verstane termen attaqueren. Ook in de in dit hoofdstuk beschreven Haagse klokkenhistorie nemen de twee tegenstrijdige standpunten in, Scholl als de eendimensionale Hemonij-adept en Van Blankenburg als minder bevooroordeeld realist. Dat conflict leidde dit keer niet tot een aanvaring 'en publique'. Dat zal wel gebeuren in 1695.

Op 14 maart van dat jaar verschijnt in het Franstalige in Den Haag verschijnende weekblad *Quintessence des nouvelles* een kritisch artikel van de hand van Van Blankenburg over een door Dirck Scholl gecomponeerd lied.¹¹¹ De polemische toon van het helaas

verloren geraakte artikel treft Scholl zo dat hij bij uitgever Andries Voorstad een pamflet publiceert met zijn reactie in dichtvorm.¹¹² Van Blankenburg, die zijn recensie onder pseudoniem heeft geschreven, wordt daarin door Scholl ontmaskerd [in rood aangegeven]. Een poging tot reconstructie van het artikel op basis van Scholls boutade is niet mogelijk omdat zowel de compositie van Scholl als het gewraakte artikel verloren zijn geraakt. Het enige dat nog getuigt van beide werken is Scholls schimpdicht.

Weergalm op het onderste gedeelte van de quintessence des nouvelles

Van den 14 maart 1695, no. 21

Un Sol La Mi La

UYLEN-
Dees bril op schenders neus gepast,

Lest was ik in den Haag, daar hoorde ik wat singen,
't Was sonder Bas-Conteyn, sijn dat geen vreemde dingen?
't Klonk niet heel net in 't oor: 't was in geen huis of kerk,
't Was voor een drukkers deur; was dat geen sotte werk?
Het was een France Mug, die wonder wist te schrollen,
Gelijk de katers doen, in maart, wanneerse jollen,
Hy scherste op een vers, dat daar op noten stond,
En seyd, dat dit een gek gesteld had zonder grond.
Dees Fransman schrijft in 't Frans, en niet door duytsse brillen
Zijn pen die voert het woord wat and're zeggen willen.
Ik vraag hem, mag 't niet zijn; waarom dan in de kerk,
Daar singt men sonder grond, is dat dan ezels werk?
Waarom singt Lodesteyn, en andere brave geesten,
Op simpel noten-zang; zijn dat mee domme beesten?
Sal ons een Francen pad, hier stellen wet en maat?
Wat stink-uyl roert zijn bek, met doller laster-praat?
Den grond of Bas-Conteyn spaar ik voor goede vrinde,
Ik geefs' aan dien ik wil, maar niet aan gek of blinde.
Weg schemper, scheld u zelfs, en zwijgt met pen en mond,
Of steektse allebey in eene verse pannekekoek,
Daar vind gy reuk en smaak, ik schenck 't u met u vrinden,
Vroet maar den drek eens om, u grond-stem sult gy vinden.
Maar waar dog woont dien heer; waar hoort die Fransman
t'huys?
Voorwaar, ik weet het niet; maar 'k loof in 't gekken-huys:
Of woont hy t' Amsterdam, of Haag, of Delft, of Leyen;
Waar is hy uytgebroed, by d'Amersfoortse keyen?
Of zoud in 't Kaas-land zijn, omtrent de Goudse kust;
My dunk ik sou 't wel raan, ik staak nog wat mijn lust,
tot dan dien heer aan my *zijn naam* in 't wit sal schrijven,
dan sal ik dankbaar zijn, en zal zijn dienaar blijven.

BRIL,
Smaakt u dees kost, kom weer te gast.

Wy! bijt niet op de bast, maar knabbelt aan het pit;
Verdedigt maar u zaak, bewaart u stomp gebit,
En laat u mond en pen geen laster-taal meer spreken,
Want yder die dit leest, de gek met u sal steken.
Gy segt, het vers is goed; de noten staan te naakt;
Dat laat ik aan den bok en ezel die het laakt,
Die sal 't voor my wel kleen, om van geen kouw te stikken,
En 't vers geschreeven krijt, wel met de tong oplikken.
De noten in u vers die zijn verkeert gezet,
Het lijkt wel Frans gebroed, het is een lorr'-ballet.
Loop Mugg', vliegt na u land, gaat daar een ander steken,
Onttrekt haar 't quade bloed, dan hoef ik 't niet te wreken.
Gy hebt u schurfde huyt gekrabt met Bas-Conteyn,
Dat staat mij heel wel aan, 't is beter u als mijn.
Kruk, laat u krukken staan, vergeet u sot gebeusel,
Want yder die dit ziet, die lacht, en schut sijn reusel.
Indien gy nog niet zwijgt, ik sal u lorre-werk,
Doen spijk'ren aan de deur van d'*Haagse France Kerk*,
Wilt gy den Bas-Conteyn, loopt Kat-uyl gaat hem zoeken
In Scholl zijn Kermis-werk, of in zijn andere boeken:
Of zoekt in een Salet, of daar gy zelver wilt,
Soo schort aan u gesicht, u neus moet zyn gebrilt.
Komt sing met u gebroed, met al u bon confraters,
En dat op nette maat, met baviaan en saters.
Gaat nu eens naar u vrind, dien heer en muzykant,
Naar d'opgepronkte pop, en lang-gepruykten quant,
En segt hem uyt mijn naam, dat hy geen bas kan schrijven.
En soo hy nog niet zwijgt, met sout sal ik hem vrijven,
Soo gy nieuwsgerig bent, waar dat u dienaar woont,
De Schrijf-pen hangt er uyt, de hand met goud gekroond.

Tot DELFF,
D. SCHOLL

Circa vier jaar na de Weergalm-polemiek zal Quirinus van Blankenburg nogmaals te maken krijgen met Dirck Scholl. In *Elementa musica* vertelt hij:¹¹³ het heugt my dat, toen 't eerste werk van Corelli uitkwam, hy [Scholl] op een vol consert het boek nam, zeggende, dat ik wist dat dit het eenigste exemplaar was ik lei 't zo aanstonds op 't vuur. 't Was in die tyd dat al de

clavicimbelen nog een kort clavier hadden; daar men nu in tegendeel moeite zoude hebben om 'er een te vinden, wyl zy nu alle worden lang gemaakt. Zo veranderen de tyden.

De anekdote laat Van Blankenburg in *Elementa musica* direct aansluiten op zijn schets van de Goudse klokkenhistorie en Scholls rol daarin. De koppeling van beide gebeurtenissen maakt duidelijk dat de polemiek tussen Scholl en Van Blankenburg minder een zaak is van divergerende persoonlijkheden dan van conservatisme versus vernieuwing.

De dood van Maria Stuart, echtgenote van Koning-Stadhouder Willem III, op 7 januari 1695 is voor Quirinus van Blankenburg aanleiding zich met een elegie te presenteren als dichter.¹¹⁴ Die verschijnt bij Haagse uitgever Cornelis van Dyck met als titel: *Op de doodsmert den volke overgekomen by 't wegrukken van de weêrgâloose en onwaardeerlike Koningin Maria, by Gods genade regeerster van drie Ryken, beschermster des hervormden geloofs, &c. &c. &c.* Ontsiel'd den 7 van louwmaand, 't jaar 1695.¹¹⁵

De negenjarige oorlog, die Quirinus in enkele verzen van zijn elegie in dramatische kleuren schildert, heeft betrekkelijk weinig invloed op het dagelijkse leven in de Noordelijke Nederlanden. Wel gaan in toenemende mate de enorme oorlogslasten drukken op de steden en ontstaat er vooral in Amsterdam en Dordrecht verzet tegen de voortdurende onwilligheid van partijen om aan de onderhandelingstafel te gaan. De magistraat van Amsterdam besluit, tegen de zin van Willem III, aftastende gesprekken te beginnen met vertegenwoordigers van het Franse kamp. Het toenemende verzet tegen de oorlog richt zich in Frankrijk maar ook in Engeland tegen de persoon van Willem III. In die context is de door Van Blankenburg gebruikte zinsnede over verraad, vergif en moord in het elfde vers van zijn gedicht tekenend voor de atmosfeer in de laatste twee jaren vóór de Vrede van Rijswijk.¹¹⁶

Opus 1 van Arcangelo Corelli
12 *Sonate da chiesa* à tre
verschijnt in 1681 in Rome.
Corelli is dan in dienst
van koningin Christina
van Zweden en draagt zijn
eerste opus aan haar op. Het
wordt in 1698 herdrukt door
de Amsterdamse uitgever
Estienne Roger. De auteur
gaat er van uit dat het door
Scholl opgepakte boek
Rogers uitgave is en het
hiervoor beschreven incident
in of kort na 1698 heeft
plaatsgevonden.

De koninklike son, die soo doordringend sag
 verhole raadgespan van 't oosten in 't westen,
 die nooit verraad, vergif, nog moord, van 's werelds pesten,
 noch vuur, nog swaardestrijd, nog dusent doôn ontsag,
 die swicht en wijkt in 't Hof om eene doô. Wat reden?
 Zijn hert most scheuren, doe zijn helft wierd afgesneden.

Wat Quirinus bij het schrijven ervan zeker niet heeft kunnen vermoeden is dat hij zelf anderhalf jaar na zijn treurgedicht betrokken wordt bij een voorgenomen aanslag op het leven van de Koning-Stadhouder.

Eerste Poort van de groote Laan naar het Haagse Bos, ets/gravure door Daniël Stoopendaal (circa 1700)

12.5

Een wandeling door het Haagse bos

In het begin van 1696 doen geruchten de ronde over een complot in Engeland om Willem III om het leven te brengen.¹¹⁷ Zijn gewelddadige dood zou voor de Jacobieten aanleiding zijn in opstand te komen en dat zou het signaal zijn voor het Franse leger om Engeland binnen te vallen. Wanneer het gerucht bevestigd wordt, stellen de landen van de coalitie onmiddellijk Lodewijk XIV en Jacobus II verantwoordelijk. Ook in de Republiek zijn samenzweerders aan het werk.¹¹⁸ In december 1692 en januari 1693 wordt de etser en schilder Romeyn de Hooghe door malicieuse Franse creatures en een Italiaan, coffyman by de beurs, met de naem van Caraffa benaderd. Hun opzet is tijdens een voorgenomen veldtocht in de zuidelijke provincies de Maesdijk by Rotterdam en den Ydijk by Amsterdam door te steken en daardoor de Koning te isoleren, zijn schepen te vernietigen en hem tot overgave te dwingen. Zij hebben De Hooghe nodig omdat, schrijft hij, niemand van de constitutie der sluysen en laegte der landen, indruk van water etc. van wedersyde beeter kennis hadde als ik, allegueerende, dat sy wel wisten, dat ik de Rijnlandse en Schielandse kaerten had vermaect. Om hun doel te bereiken zullen twee bequame Franse petardiers, onder het mom van gereformeerde refugeees, zich melden bij de schilder om de schotdeuren in de sluysen seer lichtelijk doen springen.¹¹⁹

Het is drie jaren later, zondag 27 mei 1696, en ochtenddienst in de Franse Kerk, wanneer de aandacht van organist Quirinus van Blankenburg getrokken wordt door een lange magere man. Het is niet ongevoel dat er personen plaats nemen op de orgelgalerij, uit belangstelling voor het orgel, het orgelspel of eenvoudig omdat er beneden in de kerk geen plaats is. De man zou hem dan ook niet zijn opgevallen ware het niet dat hij hem ook al op de donderdagochtend ervoor, tijdens de extra-ordinaris preekdienst, onder zijn gehoor had opgemerkt. Tijdens het naspel loopt de kerk langzaam leeg. De man echter blijft achter tot de laatste orgelklanken verklonken zijn, de organist het orgel afsluit en aanstalten maakt te vertrekken. Wat er daarna gebeurt, wordt bijna twee maanden later door de organist op schrift gesteld en overhandigd aan de president van de Hoge Raad, Hubert Rosenboom.¹²⁰

Relaas gedaan door Q. van Blanckenburg, orgelist van de capelle ten Hove, behelsende sijn wedervaren.¹²¹

Seker Fransman, aanhebbende een kleed van graaw en een vest van rood laken, met roode koussen, een grove kodbekhoed met een groote goude knoop en een opgeknoopte pruik. Van persoon middelmatig lang, magerachtig, met bruyne, een weinig ingevallene oogen, een groot breed voorhoofd, de neus naar onderen een weinig verheven, met wyde neusgaten, de mond, welkers bovenlip als hy lachte sich boven 't tandvlees verhief, van middelmatige grootte en seer schoone tanden. Op donderdag, soals

sijn Majesteit dijsdag te voren na 't Loo was vertrokken, 's morgens na de predicatie, is gekomen op den orgel in de Fransche kerk, alwaar hy my sag spelen en na 't selve met een Frans compliment prees. Hy is 's sondags 's morgens daaraanvolgende my desgelijks komen vinden op den orgel, gaande, na mijn spelen gehoord en zijn genoegen daarover getoont te hebben, met my na beneden, alwaar hy my vraagde, of ik tijd hadde een halfuur met hem te wandelen – seggende, dat hy was een liefhebber van de musijc en genegen van my wat te leeren...

De wandeling met de Fransman zal Quirinus via het Binnenhof, de Lange Voorhout en de Maliebaan naar het Haagse Bos voeren. Onderwegen onderhield hy my met louanges, seggende, dat ik meer meriteerde als de beste meester van Parijs. Vraagde my voorts, waarom ik in dit land bleef; dat ik mijn fortuin in Vrankrijk beter soude maken... Wanneer de organist, op de vraag naar zijn traktement, moet erkennen niet meer dan 150 plus 50 gulden per jaar te verdienen, reageert de vleier quasi geschokt met: *En vérité vous ne faites que perdre icy votre tems mal à propos*. Hy onderhield my verders op de musijc, op 't geen hy wilde leeren, op discipelen, op de groote tractementen van de meesters in Vrankrijk etc., te lang te verhalen, alleguerende 't exempel van monsieur Lully, die 25.000 guld. 's jaars heeft gehad.

In het bos gekomen brengt de Fransman Quirinus tot staan op een open plek, het Slachtveld genaamd, en brengt het gesprek op de politieke situatie en met name de recent mislukte moordaanslag op de Koning-Stadhouder. Hy seide, dat... de entrepreneurs gekken waren; dat een sake, die alsoo begonnen wierd, altoos most uytkomen; dat een sake van dat gewigt niet hooger als aan een of twee moeste vertrouwt worden.

Op Quirinus'nogal neutrale reactie dat een aanslag op de Koning lastig is omdat deze altijd omringd is door veel personen weet de Fransman te melden dat hij wel zou weten hoe zoiets eenvoudig en zonder risico voor de pleger zou kunnen lukken. Waarop hy vervolgde, dat hy gesien hadde, dat de Koning te weinig geprecautioneerd in de kerk ging en dat hem aldaar seer licht het leven konde benomen werden. Van Blankenburg die zich ongemakkelijk begint te voelen doet een poging om de wandeling te vervolgen waarop de Fransman hem met enige aandrang staande houdt en zijn aanslagplan ontvouwt: *Je vous dis encore une fois que, si je devois le faire, j'en trouverois bien le moyen, sans risque de rien, sans etre veu, et avoir le tems de me sçauver. Si vous me demandez comment, je vous diray, que c'est de vos orgues que je le voudrois faire, en luy tirant un bon coup de mousquet*. Quirinus houdt zijn ontsteltenis met enige moeite in om, zoals hij later zal verklaren, de Fransman uit zijn tent te lokken en reageert op dezelfde neutrale toon, dat zijn orgel eene opene plaats was, daar het een iegelik vry stond te komen, ja datter op eene reis, als de Koning in de kerk quam, meer als 20 ja 30 personen quamen. Hy antwoorde, dat hy op een tijd dat ik niet boven was, hadde verspied, datter plaats was boven tussen de pypen en kans, om aldaar een machine te stellen, die, op een gedesireerd moment, door een lont sich selve – nadat men soude gevlugt zijn – soude aansteken en afschieten. De organist die voorwendt geïnteresseerd te zijn, probeert de Fransman te bewegen een herberg op te zoeken waar zij ongestoord de zaak kunnen bespreken. Opnieuw houdt de man hem

tegen met de opmerking dat niemand hen op deze plek kan afluisteren. Dan doet hij de bang geworden organist een aanbod: *Courage, wilt gy uw fortuin niet maken? Gy soud konnen een groot heer in Vrankrijk worden*. Uit angst dat de Fransman hem zal doden bij weigering, veinst Quirinus, zoals hij later zal verklaren, het spel mee te spelen om zowel zijn leven als dat van de koning te redden: *In cas van fortune, seide ik tot antwoord, het mogt 'er na wesen; maar ik weet – seide' ik voorts – het Fransche spreekwoord: trahison plaist, traître déplaît, ende ik soude weinig lust hebben my so ongelukkig te maken, dat ik de reste myner dagen, selfs in Vrankrijk, verfoeyt en met een oor aangesien soude worden*. Vorders, in cas ik tot so eene actie my quam te laten disponeeren, dat ik sulks voor geen recompens ter wereld soude willen doen als alleen voor suiver geld, waarmede ik my alsdan soude retireeren en my voor d'oogen van de wereld verschuylen, van naam veranderende. De Fransman, door de plotselinge voortvarendheid van de organist wantrouwig geworden, test diens oprechtheid in de zaak door op te merken niet over dergelijke sommen gelds te beschikken en daarvoor naar Frankrijk te moeten gaan met het risico dat het het slachtoffer inmiddels Den Haag heeft verlaten. Om hem t'eenemaal in slaap te wiegen, bekent Quirinus dat hij vol schulden ende in soodanigen decadentie was geraakt, dat ik 't onmogelik soo lange niet staande soude konnen houden; dat ik misschien soude moeten vlugten voor myne crediteuren en dat hij tegen een redelijk voorschot zijn bereidheid tot medewerking toe te zeggen. De schildering van zijn financiële positie is, behalve om hem t'eenemaal in slaap te wiegen, dicht bij de werkelijkheid dan Van Blankenburg doet voorkomen, zoals zal blijken. De Fransman herhaalt bedragen van enige omvang niet onmiddellijk bij de hand te hebben en biedt hem tenslotte twee Louis d'Or, ongeveer 15 gulden, aan. Het wantrouwen van de complottist is duidelijk, zeker wanneer Quirinus aanbiedt hem nog nader te adviseren over het bevestigen van een schiettuig in zijn orgel. De Fransman antwoordt *geene andere advysen noodig te hebben, als alleen mijn consent*. Quirinus kijkt op zijn horloge en merkt op dat hij geen tijd meer heeft, waarop zij het bos verlaten. De Fransman weigert hem het adres van zijn logement te geven met de mededeling dat hij hem vóór zijn vertrek nog wel eens in de kerk of op zijn woonadres zal bezoeken. Bij het verlaten van het bos scheiden de samenzweerders. Quirinus voorstel om de Fransman nog een eindje richting diens verblijfadres te vergezellen wordt door deze gedeceideerd afgewezen. De organist doet nog een poging de Fransman te volgen door zich te verschuilen achter een uitstekend muurtje van een huis, maar deze blijkt verdwenen en sedert niet weer verschenen. Het relaas van Van Blankenburg eindigt met een verklaring voor het gedurende twee maanden verzwijgen van het gebeuren: *D'eerste, omdat ik oordeelde, dat ik ten opsichte van Sijn Majesteyt niets in de sake risqueerde en dat den regten tijd, om dit te openbaren, nog niet gekomen was. De tweede, omdat ik hoopte – welgewapend – desen schelm op sijn wederkomste met het geld te attrappeeren, te doen vatten ende in hegtenis over te leveren*.

Hubert Rosenboom zendt de verklaring van Quirinus van Blankenburg met een begeleidende brief naar Hans Willem Bentinck, de eerste graaf van Portland, kamerheer en naaste vertrouweling van Willem III.¹²²

Ick hadde al voor den ontfangh van U Exes. missive, met consent van den heere Raetpensionaris, den organist belast een schriftelijk verhael van de saecke op te stellen, vervattende alle de particulariteyten, gelijk hy oock gedaen ende aen gemelten heere overgelevert heeft, die 't selve oock met dese post aen U Exe. sal oversenden. Den heere Raetpensionaris was nevens my verwondert over den geheelen toedraght van die verfoeylycke saecke ende berispten den organist, waeromme hy deselve niet datelijk hadde geopenbaert, die dan deselve excusen, in het voorschr. schriftelijk verhael vervat, proponeerde, ende waerover wy evenwel t'onvreden waeren. Wat den organist belanght, daarvan hebbe noyt yet quaets gehoort; hy is een groot meester in sijn konst ende gaet de musijckq aen de voornaemste juffr. alhier leeren; hy heeft eenigssints in de medicinen gestudeert ende breeckt sijn hooft al te veel met de chymie, 't welck hem tot melancolie ende hypochondriasie doet overslaen, soodat men dickmaels heeft gepresumeert, dat hy wel phrenetijcq moyste worden. Ick weten vooreerst niet verder in dese saecke te doen, want den moordenaer sal niet te vinden noghte nae te speuren sijn, maer sal gaerne affwaghten de ordres, die U Exie. sal gelieven toe te senden aen die onveranderlijk ende met respect blijft, Hooggeboorn Grave ende Heere, Uwer Excellentie ootmoedigen ende gehoorsamen dienaer

Hub. Rosenboom.

Ick can niet anders sien, de saecke nu soo sijnde, off men sal best doen deselve secreet te houden, off den moordenaer van selffs wederom op moghte comen, dogh referere my aen het oordeel ende goetvinden van U Exie.

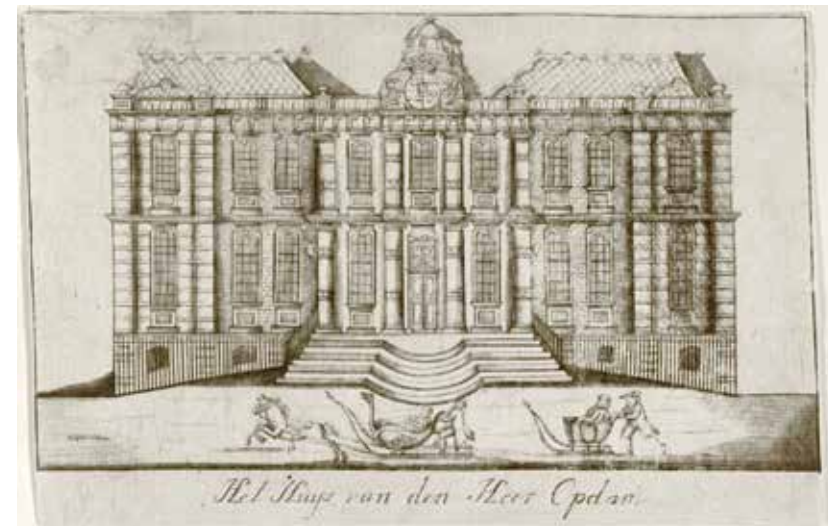
Zoals blijkt uit de aanhef van de brief is Van Blankenburgs verklaring niet op eigen initiatief tot stand gekomen. Quirinus, die zoals hij schrijft in toenemende mate bevangen werd door een groote ongerustheid en benaauwdheid kan het na anderhalve maand niet langer voor zich houden en informeert Hans Willem Bentinck.¹²³ Deze verwijst hem door naar Hubert Rosenboom, die de zaak op zijn beurt voorlegt aan raadspensionaris Anthonie Heinsius. Beide eisen van de organist een zo gedetailleerd mogelijke verslag van de gebeurtenissen. Zowel Heinsius als Rosenboom zijn geïntrigeerd door het lange zwijgen van de organist en ontevreden over door hem zowel schriftelijk als mondeling aangedragen argumenten daarvoor. Rosenbooms opmerkingen over de persoon van de organist maken de brief van bijzonder belang voor onze beeldvorming over Quirinus van Blankenburg en de manier waarop tijdsgenoten hem beoordelen.

De nogal laconieke conclusie in de brief over de noodzaak c.q. mogelijkheid van nader onderzoek kan enige verwondering wekken. Uiteraard speelt daarin de late informatie een rol. Een ander argument om de zaak verder te laten rusten ligt mogelijk in het feit dat inmiddels Willem III zijn weigerachtigheid over vredesonderhandelingen heeft opgegeven en er, vanaf juni 1696, formele besprekingen zijn gestart tussen de verschillende partijen, die een jaar later zullen leiden tot de Vrede van Rijswijk.¹²⁴

12.6

Klavecimbelmeester van de voornaamste juffrouwen en heren

De uitspraak is van de president van de Hoge Raad, Hubert Rosenboom, in zijn brief aan Hans Willem Bentinck:¹²⁵ hy is een groot meester in sijn konst ende gaet de musijckq aen de voornaemste juffrouwen alhier leeren. Tot de voornaamste juffrouwen behoren de dochters van Graaf Jacob van Wassenaer-Obdam en Adriana Sophia van Raesfelt, vrouwe van Twickel.¹²⁶

Het huis van Wassenaer-Obdam in de bocht van de Kneuterdijk (1765)

In de vroege zomer van 1693 maakt Quirinus van Blankenburg zijn opwachting in het huis van de Van Wassenaers in de bocht van de Haagse Kneuterdijk, grenzend aan de Lange Voorhout. De familie verblijft 's winters en in het voorjaar bij voorkeur in Den Haag om gedurende de hoogzomer en een groot deel van de herfst te kiezen voor het rustieke slot Twickel bij het Overijsselse Delden.¹²⁷ Hoe het contact tussen Van Blankenburg en de Van Wassenaers tot stand is gekomen weten wij niet. De meest voor de hand liggende veronderstelling is dat zij als kerkgangsters van de Waalse Kerk een gunstige indruk hebben gekregen van de organist. Mogelijk hebben zij zijn antecedenten laten natrekken, waarbij zijn Leidse achtergrond en – niet onbelangrijk – het machtig zijn van de Franse taal zullen hebben bijgedragen tot hun keuze.¹²⁸

Illustratief is een brief van Johan Hendrik van Wassenaer, in zijn volwassen jaren voogd van de jonge graaf Willem Bentinck van Rhon, aan diens moeder: *J'avais réglé que son maistre de clavesin et à chanter ne viendrait que trois fois par semaine, afin qu'il ne fut pas trop occupé de ces faillaises qui ne font que le distraire et augmenter son inattention présentement... , et pour se remplir la teste encor plus de bagatelles il a pris sans me rien dire un maistre de violon*¹³¹ Ik had beschikt, dat zijn zang- en klavecimbellaars slechts drie keer per week zouden komen, opdat hij niet teveel tijd zou verliezen met die beuzelarijen. Maar hij laat ze nu iedere dag komen, zonder iemands mening erover te vragen. En om zich het hoofd nog meer met bagatellen te vullen heeft hij, zonder mij iets ervan te zeggen, nog vioollessen genomen.

Om enig inzicht te krijgen in de functie van muziekleraar van de adel in Van Blankenburgs jaren is het goed stil te staan bij de attitude van de adellijke opvoeders ten opzichte van kunstbeoefening, in het bijzonder van muziek.¹²⁹ Mannelijke edellieden zijn voorbestemd voor hoge militaire, bestuurlijke en politieke posities. Dat betekent dat de opvoeding vooral gericht is op deze missie en de rol van de kunstbeoefening daarbij niet meer kan zijn dan divertissement.¹³⁰ Binnen die grenzen worden faciliteiten geboden ten behoeve van artistieke ontplooiing. Wanneer de grenzen overschreden dreigen te worden en muziek meer wordt dan verstrooiing wordt de jonge edelman op niet mis te verstane wijze gecorrigeerd.

Voor vrouwelijke leden van de adel gelden andere begrenzungen. Zij dienen zich voor te bereiden op een zo profijtelijk mogelijk huwelijk binnen het eigen milieu en een leven als echtgenoot, moeder en gastvrouw. De daartoe benodigde vaardigheden hebben de prioriteit. Anders dan bij mannelijke edellieden, conflicteert het ontwikkelen van artistieke mogelijkheden daar niet of nauwelijks mee. De enige beperkingen vormen de vele sociale verplichtingen en een grotere mate van dienstbaarheid.

Een talentvolle edelman als de jonge Willem Bentinck schikt zich uiteraard minder gemakkelijk in het opgelegde keurslijf dan een minder getalenteerde. Een voorbeeld daarvan aan de vrouwelijke zijde is de dochter van George II van Engeland, Anna van Hannover. Over beiden komen wij in latere hoofdstukken uitvoerig te spreken. De maatschappelijke context is bepalend voor de plaats van de muziekleraar. Deze zal moeten beseffen dat zijn lessen en de studietijd van zijn adellijke leerlingen ondergeschikt zijn aan praktisch alle andere verplichtingen en plichtplegingen. De verbintenissen zijn in beginsel voor langere termijn maar de feitelijke lesafspraken vinden plaats op basis van een maand of zelfs per keer. Daartegenover staan wel een relatief hoge vergoeding en een profijtelijk netwerk met een hoog statusgehalte.

Het gezin van Jacob van Wassenaer en Adriana van Raesfelt telt in het jaar 1693 zeven kinderen. Jacob Adolf is de oudste (1674), dan volgen Agnes Anna Theodora (1678), Amadea Isabella (1681), Johan Hendrik (1683), Diederik Adriaan Carel (1687), Isabella Emilia Charlotte (1689), die Charlotte wordt genoemd, en Unico Wilhelm (1692).¹³² Belangstelling voor de kunsten en een zekere muzikale begaafdheid bij de nakomelingen van Jacob van Wassenaer behoeft gezien het milieu waarin zij opgroeien geen verwondering te wekken. Jacob zelf bezit een grote bibliotheek met onder meer prent- en kunstboeken en zijn ongehuwde zuster Agnes, die het buurhuis van haar broer aan de Kneuterdijk bewoont, beoefent niet onverdienstelijk de schilderkunst en de muziek.¹³³

In de nagelaten rekeningboekjes van huishoudelijke uitgaven wordt voor het eerst in de jaren 1680 tot 1690 melding gemaakt van een dansleraar *monsieur Hautin* en luitlessen gegeven door ene *Le Brai*.¹³⁴ De rekeningen maken, op een enkele uitzondering na, geen melding van namen van leerlingen, echter op grond van leeftijden zullen Jacob Adolf en/of Agnes Anna de lessen van *Le Brai* en *Hautin* hebben genoten. Vanaf 1691 is er sprake van zanglessen en betaalt de rekeningmeester aende *singhmeester Saintelier* 60 gulden.¹³⁵ Florence Saintelier is als operazanger verbonden aan het Haagse operagezelschap van Victor Amadée le Chevalier. Zijn dienstverband bij de Van Wassenaers duurt, voor zover wij weten, tot 1699.¹³⁶

Helaas ontbreken de rekeningboekjes van 1700 tot en met 1709 zodat een precieze periode niet is aan te geven. De praktijk is dat de muziekleraar twee à drie maal per week zijn opwachting maakt. In 1693, het eerste jaar van Van Blankenburgs lespraktijk aan het Haagse stadspaleis van de Van Wassenaers, ontvangt *monsr. Blanckenburgh... voor leeren op de clavecimbel* 12.18.- voor één maand klavecimbellen aan waarschijnlijk Agnes Anna, Amadea Isabella en/of mogelijk de tienjarige Johan Hendrik.¹³⁷ Het daarop volgende jaar wordt gekleurd door een slepend ziekbed van Adriana Sophia

Saintelier?
Zo heb ik gezien dat een Frans meester die heel wel zong en ook wat krabbelde op de clavicimbel, tegen zeker Heer, die de bas-continuo leerde, zei, men misleid u met uw letteren, gy moet met namen leeren, die vloeijen beter: dus plakte hy papiertjes met ut re mi fa sol la op de clavieren. De goeije man bedocht niet dat de zangnamen niet voltallig, en door zyne transpositien met quid pro quo niet te vervullen zijn. Quirinus van Blankenburg, in: *Elementa musica*, Voorrede, par. 14.

van Raesfelt gevolgd door haar dood in september. In 1695 wordt het gezin opnieuw getroffen door de dood van de oudste zoon Jacob Adolf. Een deel van de opvoeding van de kinderen wordt, na de dood van de moeder, in handen gelegd van *Mademoiselle d'Obdam*, zoals Agnes van Wassenaer, Jacobs ongehuwde zuster, genoemd wordt. In 1696 en 1697 worden de muzieklessen weer met enige regelmaat voortgezet.¹³⁸ Quirinus ontvangt gedurende die periode honorarium voor ongeveer anderhalve maand per jaar. De reden is onbekend maar in de jaren 1698 en 1699 worden de klavecimbellessen overgenomen door een zekere Paul du Sorton.¹³⁹ Hij geeft de kinderen in die periode vier maanden les. Hoe lang deze Du Sorton de klavecimbellessen heeft waargenomen is onbekend vanwege het genoemde hiaat in de rekeningboekjes. In de rekeningen over 1710 en 1711 is het weer Quirinus van Blankenburg die betaald wordt voor circa zes maanden per jaar.¹⁴⁰ Daarnaast ontvangt hij nog een vergoeding voor het repareren van den *clavecimbel*. In de bijlagen bij de rekening van 1711 treffen wij een verklaring van Van Blankenburg aan die enige duidelijkheid verschaft over de betreffende leerlingen van dat jaar en tevens een interessant inkijkje biedt in een arbeidsvoorwaardelijk aspect van de verbintenissen:¹⁴¹ Ten dienste van de Hoog Edele juffrouwen van Obdam ende van Wassenaar soude verschenen zijn een maand instructie op den *clavicimbel* op den 24 oktober 1710 ter somme van 12 guld. 12 st. Maar door interruptie van der Juffrouwen aanstaandes vertrek na Dusseldorp de maand iets meer als 2/3 sijnde geexpireerd (welke volgens costuime had behooren ten vollen te werden betaalt, of ten naawsten genomen het restant der lessen in voorvallende occasien werden volbragt soo als door mij ondergeschreve is gepresenteert). So heb[ben] wij deselve maand gereduceert op 2/3 van 4 ducatonen 't welke is 8 guld. 8 st. Van welke somme ik onderges. bekenne voldaan te sijn. Actum Hage, den 23 february 1711.

De edele juffrouwen zijn Amadea Isabella en Charlotte. Beide zijn in 1711 nog ongehuwd. Hun vader Jacob van Wassenaer-Obdam is van 1707 tot april 1709 ambassadeur aan het hof van keurvorst Johann Wilhelm in Düsseldorf. Zijn verheffing in 1711 tot rijksgraaf aldaar zal de reden zijn geweest van het plotselinge vertrek van zijn kinderen.¹⁴² De twee dames zijn Van Blankenburgs laatste leerlingen uit het gezin Van Wassenaer. In de rekening over 1711 verschijnt zijn naam nog eenmaal ter afrekening van driekwart maand.¹⁴³ De verklaring uit 1711 maakt het mede mogelijk met enige zekerheid vast te stellen welke Van Wassenaers gedurende de periode 1693 tot 1712 klavecimbellessen hebben genoten van Van Blankenburg.

Leerling Van Blankenburg

Jacob	onwaarschijnlijk
Agnes	ja
Amadea	ja
Johan	zeer waarschijnlijk
Diederik	mogelijk
Charlotte	ja
Unico	zeer waarschijnlijk

Unico Wilhelm van Wassenaer, geschilderd door Jan Frans van Douven (circa 1710)

Er zijn aanwijzingen dat Quirinus van Blankenburg in de periode 1694 tot 1701 behalve de Van Wassenaers, een jonge edelman uit een andere adellijke familie onder zijn leerlingen telt, namelijk Henry Bentinck, de oudste zoon van Hans Willem Bentinck, graaf van Portland en zijn eerste vrouw Anne Villiers.

Jacob Adolf is in het jaar dat Van Blankenburg zijn opwachting maakt (1693) 19 jaar en overlijdt in 1695. Agnes Anna Theodora is in 1693 15 jaar oud. Indien de *voornaemste juffrouwen*, waar Rosenboom in 1696 op doelt, gezocht moeten worden in de Van Wassenaer-familie zijn dat Agnes Anna Theodora en Amadea Isabella. De laatste is in 1711 nog ongehuwd en een van de twee zussen die haar vader vergezelt naar Düsseldorf. Van Johan Hendrik weten wij, bijvoorbeeld uit een brief van zijn hand aan Jane Martha Temple, dat hij klavecimbel speelt.¹⁴⁴ Diederik Adriaan Carel is in 1693 zes jaar oud. Vanaf 1698 tot zijn dood in 1702 zou hij leerling van Van Blankenburg geweest kunnen zijn. Isabella Emilia Charlotte is, zoals blijkt uit de verklaring uit 1711, zeker leerling van Van Blankenburg. Ook zij is dan nog ongehuwd. Unico Wilhelm zal waarschijnlijk van 1700 tot 1707 les van Van Blankenburg hebben gehad, daarna verblijft hij tot april 1709 in Düsseldorf bij zijn vader. Dan volgen zijn Leidse studiejaren en grand-tour, zodat hooguit tussen 1709 en 1714 klavecimbellessen kunnen zijn genoten.

Henry Bentinck wordt in 1682 geboren. Het grootste deel van zijn jeugd brengt hij door in Holland, in de jaren 1688 en 1689 onder de hoede van zijn tante Eleanora Sophia in Nijenhuis en vanaf circa 1694 in het huis van de Bentincks in Den Haag. Vanaf 1693 treedt, op verzoek van Koning-Stadhouder Willem III, de Hugenoot Paul Rapin de Thoyras in functie als zijn leraar en gouverneur.¹⁴⁵ Na de vrede van Rijswijk (1698) volgen Rapin en zijn pupil Henry's vader als Engelse ambassadeur naar Parijs. Wanneer in 1700 de oorlog met Frankrijk opnieuw opblaait wordt de ambassade gesloten en keren de ambassadeur, zijn zoon en gouverneur terug naar Den Haag. Hans Willem Bentinck acht het een jaar later tijd de opleiding van zijn zoon af te ronden met een 'grand tour'.

De enige concrete aanwijzing van een muzikale relatie tussen Quirinus en Henry Bentinck stamt uit 1701, een week voordat de negentienjarige edelman Den Haag verlaat om zijn 'grand tour' te beginnen. En wanneer er niet iets was misgegaan met de geldelijke vergoeding voor zijn laatste diensten zou de relatie met Henry Bentinck onopgemerkt zijn gebleven. Op de ochtend van 13 september, kort voordat het reisgezelschap van Henry Bentinck ons land verlaat, zendt Bentinck (in de verklaring aangeduid met zijn titulaire functie als graaf van Woodstock) zijn lijfknecht Jurjen Ferr naar Den Haag om voor notaris Van Renesse te verklaren:¹⁴⁶ dat Milord Woodstock hem ontrent 14 dagen voor de maant mey 1701 heeft behandigt twee packies met gelt, sijnde in ider packie, na sijn deposant onthout, de waardye van twee goude pistoolen aen silver gelt in specie van ses thaler als wesende het ordinaris present t'gene gemelte Milord aen ider musicant voor elk music gewoon is te geven, welcke twee packies gelt hij deposant soo als die van Milord ontfangen hadde selve heeft gebragt aen het huijs van Monsr. Blanckenburg, en hij Blanckenburg niet t'huijs, heeft overgelevert deselve twee packies aen de huijsvrouw van Blanckenburg met bekendmaking dat deselve quamen van Milord Woodstock, als een voor Blankenburg en een voor Groenhagen, waer op Blankenburgs huijsvrouw hem deposant bedankte, met toeseegginge dat het haar man met hem sou goetmaken...

François Groenhagen, organist van de Lutherse Kerk in Den Haag en stadsmuzikant, zijn wij eerder tegengekomen als een van de keurmeesters van het klokkenspel voor de Jacobstoren.¹⁴⁷ Hij en Quirinus blijken volgens de akte muzikleraren van Bentinck. Welk instrument Groenhagen als stadsmuzikant bespeelt en waarin hij les geeft is onbekend. De aanleiding voor de verklaring is een eventuele bewering van Groenhagen dat hij zijn 'pakje met geld' nooit heeft ontvangen. Voor Jurjen Ferr zou dat reden kunnen zijn zich en zijn opdrachtgever vrij te pleiten van schuld, een impliciete beschuldiging aan het adres van Van Blankenburg of diens vrouw. De waarheid c.q. afloop van het gebeuren blijven duister. Wat betreft het leraarschap van Quirinus is de volgende zinsnede van belang: ... de waardye van twee goude pistoolen aen silver gelt in specie van ses thaler als wesende het ordinaris present t'gene gemelte Milord aen ider musicant voor elk music gewoon is te geven... Met name de tekst gewoon is te geven duidt op een langduriger dienstverband. Het honorarium van Groenhagen en Van Blankenburg per persoon en per les bedraagt twee goude pistoolen, vertegenwoordigend een waarde van ca. 30 gulden; gerekend

naar het traktement van Van Blankenburg als organist van de Hofkapel ruim een maandsalaris.

Behalve de notariële akte zijn er feitelijkheden die een muzikale opvoeding en achtergrond van Henry Bentinck ondersteunen. Zo zal zijn gouverneur Rapin de Thoyras die, volgens vele bronnen, *passionné pour la musique... avec persévérance à l'étude de la théorie de la musique* is, zeker zorg hebben gedragen voor een degelijke muziekstudie van zijn pupil.¹⁴⁸ Ook in zijn latere leven geeft Henry Bentinck blijk van een grote belangstelling voor muziek. De Engelse componist William Corbett (1675-1758) draagt in 1713 zijn Opus 4, *Six sonata's for two flutes or two German flutes and a bass* op aan hem op. In 1719 zal Henry een van de grondleggers worden van de Londense Royal Academy of Music.¹⁴⁹

Van Blankenburgs leraarschap van Henry Bentinck zal in 1722 een vervolg krijgen met Hans Willem Bentincks jongste zonen Willem en Charles.¹⁵⁰

12.7

Opkomst van een organist 2

Ondanks toenemende waardering als organist en leraar verkeert Quirinus van Blankenburg in de negentiger jaren van de eeuw in een op zijn zachts gezegd zorgelijke situatie. Tegenover de Franse samenzweerder in het Haagse bos vat hij die als volgt samen: *dat ik tot nogtoe ongeavanceert was gebleven; dat ik vol schulden ende in soodanigen decadentie was geraakt, dat ik 't onmogelik soo lange niet staande soude konnen houden; dat ik misschien soude moeten vlugten voor myne crediteuren, uyt vreesse van aangetast te worden.* Het gaat in zijn woorden niet alleen om financiële perikelen. Het organistschap aan de Hofkapel is een functie voor een beginnende organist. De mogelijkheden van het orgel zijn te beperkt voor een gevestigd organist om zich op zijn best te presenteren en de salariëring is te laag om een passende status te voeren en een gezin te onderhouden. De functie opent weliswaar toegang tot de beste families maar Quirinus is in toenemende mate bereid die in te ruilen voor een functie als die aan de Amsterdamse Westerkerk. Aan die mislukte sollicitatie zal hij zeker hebben teruggedacht toen hij zich tegenover de geheimzinnige Fransman beklagde.

Quirinus is vanaf 1692, voor zover wij hebben kunnen nagaan, in de financiële problemen geraakt. In dat jaar leent hij 120 gulden van de brouwer van herberg De Drie Kruisen, Jacob Schrieck.¹⁵¹ In 1698 wordt hij voor de civiele rechtbank gedaagd omdat hij niet in staat is de geleende 98 gulden, exclusief rente, terug te betalen aan wijnkoper Pieter Lucas.¹⁵² De zaak sleept tot mei 1699. Een paar maanden later in hetzelfde jaar leent hij van de intendant van het Haagse hospitaal, Frederick Cats 1.000

Lotharius ZumBach d. Koesfeld wordt op 27 augustus 1661 in het Duitse Trier geboren als zoon van Carl ZumBach, kapitein in keizerlijke dienst.¹⁵⁹ De katholieke Lotharius studeert in zijn geboorteplaats en later in Keulen wijsbegeerte, wiskunde, geneeskunde en muziek. In 1685 wordt hij door Maximilian Heinrich,

gulden, binnen een jaar terug te betalen.¹⁵³ Eind januari 1700 staan Quirinus en zijn vrouw Catharina Guise bij notaris Pieter van Aerden borg voor een lening van 400 gulden van de pruikenmaker Gaspard de la Fosse.¹⁵⁴ Drie maanden later is Quirinus in Gouda waar hij 1.000 gulden leent van zijn vader, die daarvoor een hypotheek moet nemen op zijn huis aan de Spieringstraat.¹⁵⁵ Het geleende bedrag over de periode december 1692 tot en met april 1700 bedraagt in totaal 2.618 gulden en dat betreft alleen de te documenteren leningen. Voor een deel kunnen wij naar de oorzaken gissen. Natuurlijk is zijn organistentrakterement onvoldoende om er een gezin, dat in september 1696 nog wordt uitgebreid met dochter Catharina Clara, van te onderhouden.¹⁵⁶ Een gereede andere oorzaak is dat Quirinus op te grote voet leeft en zich wil meten met de status van zijn voorname leerlingen. Schreef Dirck Scholl al niet in zijn schimpdicht: *Gaat nu eens naar u vrind, dien heer en muzykant|Naar d'opgepronkte pop, en lang-gepruykten quant.*¹⁵⁷ Zijn schulden bij de pruikenmaker De la Fosse, wijnkoper Lucas en brouwer Schrieck wijzen in die richting. Van geheel andere aard zijn mogelijk de kosten die samenhangen met zijn fascinatie voor chemie, waar Hubert Rosenboom aan refereert in zijn brief aan de graaf van Portland. Een andere fascinatie en kostencomponent betreft zijn levenslang durende onderzoek naar de gronden en regelen tot het welverstaan van de musiec en de bas-continuo. Ieder die het resultaat van dat onderzoek, neergelgd in zijn in 1739 te verschijnen *Elementa musica*, onder ogen krijgt, komt onder de indruk van de hoeveelheid geraadpleegde literatuur. Van Blankenburg heeft zeker niet alle bestudeerde boekwerken aangeschaft en gebruik gemaakt van de rijke Leidse universiteitsbibliotheek. Dat hij meerdere malen met de trekschuit Leiden bezoekt, blijkt uit een opmerking in de marge van zijn advies over het nieuwe klokkenspel: *Ik heb in 't door-reysen van Leyden geobserveert, dat het commissaris klokje aan de trekschuiten van de Haagpoort seer helder, en van den selfden toon is.*

Een verblijf in de sleutelstad, waaruit een verband met zijn muziektheoretisch onderzoek vaststaat, vindt plaats tussen 1699 en 1707. Hij bezoekt dan Lotharius ZumBach d. Koesfeld, lector astronomie, privaatchoort wiskunde en wijsbegeerte aan de Leidse universiteit en organist van Pieterskerk.¹⁵⁸

Quirinus van Blankenburg bezoekt ZumBach in zijn woning aan de Breestraat en noteert daarover in *Elementa musica*:¹⁶⁴ *Dus verre dan zynde gevorderd, vond ik my, by zekere gelegenheid ten huize van mr. Schombag, organist van de Hoofdkerk, die ook een liefhebber van de wiskonst was: hy zei my zeer onverwagt, Is dat evenwel niet jammer dat 'er tot zo een fraaye kunst als de musiec is geen regelen zyn? ik, daar door aangesteken (niet denkende dat ik ooit van die kunst myn beroep zoude maken) was niet spaarzaam in hem de stam van myn boom en twee of drie takken open te leggen. Hier op heeft hy gebouwt, en zekere gronden beschreven die men nu nog noemt de Regelen van Schombag.*¹⁶⁵

Het tussen haakjes geplaatste zinnetje is, in de context van het verslag, raadselachtig. Quirinus heeft al in 1687 gekozen voor het muziekvak en is bij zijn bezoek al een aantal jaren organist van de Hofkapel. De 84-jarige schrijver van *Elementa musica* lokt een misverstand uit ten aanzien van de datering van zijn ontmoeting met ZumBach. Het misverstand ontstaat omdat hij het verslag van zijn gesprek met ZumBach naadloos laat aansluiten op zijn Leidse periode en de cruciale discussie met Burchardus de Volder. Het verslag bewijst te meer dat Quirinus, ondanks zijn drukke bezigheden en geldzorgen, doorwerkt aan zijn zelfgekozen opdracht om de grondregels van de basso continuo te onderzoeken en vast te leggen. In ZumBach vindt hij een gelijkgerichte geest die hem stimuleert voort te gaan op die weg.

In de laatste jaren van de eeuw maakt Van Blankenburg kennis met de in Frankrijk geboren musicus Charles Babell (of Babel).¹⁶⁶ Deze verblijft in de jaren tussen 1696 en 1699 in Den Haag als fagottist in dienst van Willem III. Babel is zelf geen componist maar verzamelt op zijn reizen composities van bekende en minder bekende

keurvorst van Trier, aangesteld als mathematicus en musicus. Uit vrees voor repressie vanwege zijn vrijzinnige denkbeelden vertrekt hij na de dood van de keurvorst in 1688 naar Leiden. Op 16 juli 1693 verwerft hij daar de doctorstitel als medicus met een dissertatie *De sudore et sudoriferis* (Over zweet en zweet verwekkende middelen). Kort daarna, op 23 augustus, trouwt hij te Voorschoten met Theodora Day.¹⁶⁰ In 1699 volgt hij Jacobus van Nek op als organist van de Leidse Pieterskerk.¹⁶¹ Van hem wordt door zijn werkgevers verwacht twee maal per dag met zijn conste de gemeynte te vermaken.¹⁶² Samen met Goesewijn Brouwer van de Hooglandse Kerk is hij in 1706 de auteur van een uitvoerige memorie aan de kerkmeesters met de aanbeveling structureel gelden beschikbaar te stellen voor het onderhoud van hun orgels en Johannes Duijschodt daarvoor te contracteren. Deze is volgens beide organisten immers *den alder ervaernste in gantsen Holland*. De kerkmeesters nemen beide aanbevelingen over.¹⁶³ Lotharius componeert ook, van hem zijn onder meer sonaten voor strijkers en basso continuo bekend. In 1707 aanvaardt ZumBach een betrekking als professor in de wiskunde aan het Carolineum te Kassel. In de Leidse Pieterskerk wordt hij opgevolgd door Nicolaas Woordhouder. Lotharius ZumBach overlijdt op 29 juli 1727.

componisten. Die composities legt hij later vast in anthologieën. Meerdere daarvan zijn bewaard gebleven. In de British Library bevindt zich een anthologie, met de titel *Recueil de pièces choisies pour le clavessin*. Op de pagina's 86 tot 87 treffen wij de eerste bekende compositie van Van Blankenburg aan, een 'Prelude' in g voor klavecimbel solo. Rekening houdend met Babels verblijf in Holland kan het werk worden gedateerd rond 1697.

De eeuw eindigt met de langverwachte promotie wanneer de heren van de Sociëteit, beheerders van de Nieuwe Kerk aan het Spui, Jan Duijschodt opdragen voor deze kerk een orgel te bouwen en Quirinus benoemen tot eerste organist.¹⁶⁷ Van 1 mei 1700 tot 1 januari 1703 is Quirinus van Blankenburg organist van twee kerken. Het orgel van de Nieuwe Kerk is in die jaren nog in aanbouw en zijn taak bestaat uit het begeleiden, zo nodig adviseren van orgelbouwer Jan Duijschodt. Deze taak laat hem voldoende tijd om het organistschap van de Hofkapel uit te oefenen en nog enige reparaties aan het Goldfuss-orgel uit te voeren.¹⁶⁸ De dubbele functie betekent een weliswaar tijdelijke maar aanzienlijke verhoging van Quirinus' jaarlijkse inkomsten. De betaling van het eerste halfjaartraktament van de Nieuwe Kerk komt voor hem en zijn vrouw nog wel te laat om te voorkomen dat zij opnieuw gedwongen zijn een lening van 400 gulden af te sluiten bij wijnkoper Philippus de la Riviere.¹⁶⁹ Vanaf 1701 lijken de financiële perikelen voorbij. Na de keuring van het orgel van de Nieuwe Kerk beëindigt Quirinus op 31 december 1703 zijn organistschap aan de Franse Kerk.¹⁷⁰

Hoofdstuk 13

Organist van de Nieuwe Kerk

Weleer stont Padmoes hier, een slyknest, nutst vergeten.
Nu straalt 'er hemels licht: en 't mag wel Patmos heten.

Nu klinkt hier Godts bazuin: men diende'er afgronts standert.
Zoo wort een wildernis in Eden zelf verandert.

Verniewt Godts Geest het hart, zo leit zyn dienaers stem
U in dees Nieuwe kerk naar 't nieu Jerusalem.

Men most om 't groot gehoor dees Nieuwe kerk noch bouwen.
Nam zo de Godtsdienst toe, de kerk zou 't lant behouwen.

De ziel, die wys hier op een rots, geen' zantgront, bout,
Verwacht een Godtshuis, dat nooit instort, noch verout.

Nieuw leven eischt hier Godt naer d'oude kerkgeboden.
Dies pas aan Christus kruis den ouden mensch te doden.

Geen nieuwe kerk blyft nieu, men luistre naer Godts mont.
Hy biedt ons ewig heil in 't nieu genaverbont.

Geen pyler ondersteunt dit gantsche kerkgebou:
Geloof en liefde zyn kerkpylers, ruim zo trou.

Johannes Vollenhove (1631-1708)¹

13.1

Kroniek van een orgel voor de Nieuwe Kerk

Voorspel

In de eerste helft van de zeventiende eeuw groeit de bevolking van Den Haag sterk. De gereformeerde gemeente groeit in verhouding mee en telt rond het midden van de eeuw vierduizend lidmaten. De twee kerken die de stad, naast de voor de Waalse gemeente bestemde Hofkapel, ter beschikking heeft, bieden niet langer voldoende ruimte. Tijd dus voor een nieuw kerkgebouw. De vraag is wie de kosten voor zijn rekening neemt. De ogen van kerkenraad en stadsbestuur richten zich op de *Societeit der Hoge Collegien van Den Haghe*.²

De Sociëteit wordt in 1584 opgericht door Prins Willem III met het doel de samenwerking tussen de hoge colleges op het gebied van belastingheffing te bevorderen. Zij bestaat uit negen leden en is samengesteld uit gemachtigden van de Hoge Raad, het Hof van Holland, de Grafelijkheidsrekenkamer en de Magistraat van Den Haag. Een van haar taken is een deel van de belastinginkomsten in te zetten ten behoeve van voorzieningen in algemeen belang, zoals de bouw van openbare of bijzondere gebouwen.

Vanaf 1642 debatteren de heren van de kerkenraad en de Sociëteit over de bekostiging.³ Pas in 1648 wordt daadwerkelijk tot de bouw besloten. Als vestigingsplaats kiest men de voor wijk Padmoes, een omstreden keuze want de wijk heeft een bijzonder slechte naam. Stadsgeschiedschrijver Riemer schrijft:⁴ *Padmoes... zynde voorheen geweest een vuile moerassige plaats, daarna een straat of eigentlijk een buurt, daar veele ontugtige vrouwsperzoonen zig onthielden. Ondanks de protesten worden de plannen doorgezet en krijgen Pieter Noorwits, bouwkundige of contrarolleur van de Hove van Holland, en Bartholomeus van Bassen, fabryckmeester van Den Haghe, opdracht een ontwerp te maken.*⁵ Het ontwerp van Noorwits wint het en op 18 oktober 1649 legt de voorzitter van de Sociëteit, Reinier Pauw, de eerste steen.⁶ Bijna zeven jaar later, op 5 mei 1656, wordt de kerk in gebruik genomen met een predicatie van Eleazar Lotius over de tekst uit het Markus-evangelie: *Is er niet geschreven: mijn huys sal een huys des gebedts genaemt worden.*⁷

Nieuwe Kerk Den Haag, prent door C. Brandts (1668)

De eerste vier decennia moet de Nieuwe Kerk het doen zonder orgel. Wel is er sinds april 1656 een voorzanger aangesteld.⁸

In 1681 brengt Hendrick Druijf, lid van de Sociëteit, voorzichtig ter tafel, dat *(vermits des Societeys casse in goeden staat was ende bequaemelijck eenige onkosten conde lijden)* niet ondienstig en soude wesen, dat in de Nieuwe Kercke alhier mede een cleijn Orgel werde gestelt. Waertoe alsoo de respectieve leden verclaerden niet te sijn gelast, is daerop geen conclusie gevallen maer respectivelijck aengenomen daer van aende principaele rapport te doen.⁹ Van een rapport is het niet gekomen, ook al omdat in hetzelfde jaar de initiatiefnemer aftreedt vanwege zijn benoeming tot president van de Hoge Raad. Het duurt achttien jaar voordat het onderwerp orgel opnieuw op de agenda verschijnt; het is dan 19 februari 1699:¹⁰ *Is mede weder op het tapijt gebragt, het subject van het maaken van een orgel inde Nieuwe Kerck alhier; ende is daerop omvraag wesende gedaen, goedgevonden ende verstaen, als dat tot verbeteringh ende faciliteijt der psalmensingen inde voorn. Nieuwe Kerck, een orgel, ten meesten orboir sal werden gemaakt.* Het is niet de eerste keer in den lande dat de kwaliteit van het psalmzingen de doorslag geeft bij de aanschaf van een orgel. Dat het dit maal serieus is, moge blijken uit het instellen van

1681-1699
Discussies over
aanschaf orgel

een commissie van vier, de heren Van Bronkhorst, Munter, Van Boetselaer en Van Assendelft, met de opdracht een en ander te onderzoeken. Van Bronkhorst doet op 5 november verslag:¹¹

...als dat de heeren gecommiteert tot het versorgen van een Orgel inde Nieuwe Kerck alhier, nu verschijdene besonguiens dienaangaande hadden gehad, soo met orgelmaakers, organisten, als mede andere hun des verstaande, ende wierd daar toe geproduceert ende overgelegt een concept ofte bestecq, bij een orgelmaaker tot Amsterdam opgesteld, waer voor off hij het welcke geeijst wierd 12.000 off 10.000 ponden, mits dat alles naer de const soude werden gemaakt, ende heeft denselven meester het eijndelijk en ten laetsten off uijtterste verlaten voor een somme van 8500 ponden. Ende sijn de selve Heeren wijders versogt, eens een bestecq te willen laeten maaken, soo van het hout als snijwerck, het welcke tot de kas van 't orgel soude behooren te wesen. De gecommiteerden sijn klaarblijkelijk door de Sociëit gemandateerd om niet alleen te onderhandelen met de orgelmaker maar ook, wanneer het resultaat van die onderhandelingen daar aanleiding toe geeft, akkoord te gaan. Dat zij bij de, in het verslag niet bij naam genoemde, orgelbouwer Jan Duijschodt terecht komen is geen verassing. De kwaliteit en faam van zijn orgels voor de Amsterdamse Westerkerk in 1686, de Oude Lutherse Kerk in 1693 en de Waalse Kerk van Delft in 1696, maken hem de meest aangewezen persoon.

Nu de belangrijkste keuze is gemaakt, kan de commissie aan de slag met het vinden van vaklieden en kunstenaars ten behoeve van plaatsing en vormgeving van het orgel. De commissieleden achten zichzelf onvoldoende bekwaam toezicht te houden op de orgelbouwer en Van Bronkhorst weet de vergadering er van te overtuigen nu al een organist te benoemen, dewelcke van tijd tot tijd nauw reguart soude kunnen nemen, dat alles naer behooren en conform het gemaakte besteck vanden wierde gewerckt.¹²

Ook zijn voorstel, een week later, om voor die functie Quirinus van Blankenburg in dienst te nemen wordt overgenomen.¹³ Het jaartraktement van de organist wordt vastgesteld op 700 gulden... met bijvoeginge deser clause, als dat Blanckenburgh (gesond sijnde) selven altoos in persoon sijnen dienst als organist, exactelijk hebben waer te nemen; is wijders goedgevonden als dat dit tractement 't zijnen voordelen sal beginnen te lopen met den 1. meij 1700. De clause doet vermoeden dat de commissie referenties heeft ingewonnen bij Quirinus' werkgevers.

Op 30 januari 1700 zijn de heren gecommiteerden zover dat zij de vergaderde bestuurders een begroting kunnen voorleggen:¹⁴

Een orgel inde Nieuwe Kerk bestet aen Johannes Duijschot voor	8.500,00
Bij den beeldsnijder Sonnemans het snijwerk aengenomen tot	1.800,00
Mr. Blotelingh het schrijn en timmerwerk aengenomen tot	1.749,00
Aen beeldhouder Hanart over gemaakte teekeningen toegelegt	150,00
Aen beeldhouder Bogemaker	60,00
Aen beeldhouder Blommendael	31,10
Aen beeldhouder Sonnemans	
over sijn gemaakte teekening en buijtenwerck	617,10
Den schilder Anthonij Dijkmans	1.462,10

De totale aanneemsom wordt daarmee begroot op 14.370 gulden en tien stuivers.

Wie zijn de in de begroting genoemde kunstenaars en handwerkslieden? Om te beginnen orgelbouwer Jan Duijschodt.

Jan Duijschodt wordt in 1645 te Amsterdam geboren als zoon van Roelof Duijschodt en Dorothea van Bremen. Jan leert het vak van orgelmaker bij zijn vader, die het op zijn beurt heeft geleerd van Jacobus van Hagerbeer. In 1668 is Roelof Duijschodt Van Hagerbeers meesterknecht bij werkzaamheden aan het grote orgel van de Amsterdamse Nieuwe Kerk. Wanneer Van Hagerbeer in 1670 overlijdt, neemt Roelof zijn opdrachten en bedrijf over. Rond 1680 werkt Jan als meesterknecht bij zijn vader. Diens laatste opdracht is de bouw van het orgel van de Westerkerk in Amsterdam. Na de dood van Roelof tijdens de bouw in 1684, neemt Jan de opdracht over en voltooit het werk. Daarmee is zijn naam gevestigd en staat hij aan het begin van een glansrijke carrière.

Over beeldhouwer Johannes Sonnemans is weinig bekend. Mogelijk is hij de zoon van de in 1653 tot het Haagse Lucasgilde toegelaten beeldhouwer met dezelfde naam. Behalve het beeldhouw- en snijwerk aan de orgelkasten in de Nieuwe Kerk is van zijn hand een rond 1697 vervaardigd trappenhuis aan het Buitenhof bekend. Dit trappenhuis maakt thans deel uit van één van de stijlkamers in het Haags gemeentemuseum, de zogenaamde Goudleerkamer. Sonnemans is door de Sociëit voornamelijk gecontracteerd voor het beeldhouw- en snijwerk aan de balustrade en het soffiet.¹⁵

Johannes Hanart is omstreeks 1650 in Hamburg geboren. Vanaf 1681 woont hij in Den Haag waar hij in 1682 benoemd wordt tot stadsbeeldhouwer. In datzelfde jaar wordt 100 gld. betaald aan Johannes Hanaert, beeltsnijder over 't geen tot cieraet van de burgemeesterscamer heeft verdient ende geleverd.¹⁶ De titel meester-beeldhouwer behaalt hij in 1683.

Beeldhouwer Johannes Blommendael wordt circa 1650 geboren te Breda of Den Haag.¹⁷ Op 9 maart 1675 treedt hij toe tot de Haagse schildersacademie Pictura als leerling van Rombout Verhulst. Van zijn werk getuigen grafmonumenten, onder meer voor de kerk van Kethel en de Laurenskerk te Rotterdam. Ook maakt hij voor Delft het reliëf in de gevel van het Arsenaal langs de Oude Delft. Hij werkt ook voor enkele Duitse opdrachtgevers en voor Koning-Stadhouder Willem III. Van hem maakt hij, naast enkele portretten (Mauristhuis), een majestueuze buste.

Anthony Bogemaker is een leerling van Johannes Blommendael. Er zijn weinig werken van hem bekend. In 1702 levert hij snijwerk voor paleis Het Loo in Apeldoorn. Ook zal hij in 1718 betrokken worden bij het werk van Jan Duijschodt aan de orgelvergroting in de St. Jacobskerk in Den Haag.

Blommendael, Bogemaker en Hanart krijgen opdracht ontwerpen van de orgelkassen te maken. Dat Hanart tekent voor het hoofdontwerp valt op te maken uit de begrote bedragen.

Over schilder Anthony Dijckmans zijn, behalve zijn werkzaamheden aan de Nieuwe Kerk, geen bijzonderheden bekend. Samen met Nicolaes Blotelingh is hij verantwoordelijk voor het ambachtelijke timmer- en schilderwerk aan de kas en de balustrade van het orgel.

Timmerman Nicolaes Blotelingh wordt in 1680 aangesteld als meester-timmerman van de Sociëteit. Hij zal in 1718 ook het timmerwerk verrichten aan de kassen van het orgel in de St. Jacobskerk. Een van zijn eerste taken is het bouwen van een werkhuis voor de orgelmaker.

Quirinus van Blankenburg begint zijn werkzaamheden op 1 mei 1700. Jan Duijschodt heeft zich inmiddels gevestigd in zijn Haagse werkhuis. De uitkomst van de onderhandelingen tussen de orgelcommissie en Duijschodt, waarbij zijn eerst geoffreerde prijs van 12.000 naar 10.000 en tenslotte naar 8.500 gld. is gedaald, doet vermoeden dat alleen de hoofdlijnen van het bestek

vastliggen. Een consequentie van het onderhandelingsresultaat is waarschijnlijk het laten vallen van een vrij pedaal. Het zal de eerste taak zijn van orgelbouwer en organist om binnen de grenzen van de aanneemsom en de globale hoofdlijnen het bestek nader te specificeren.

Uit de aanstelling in maart 1701 van Dirck Aertbodem als orgeltrapper mag worden afgeleid dat Jan Duijschodt voldoende gevorderd is met zijn werk om een treder noodzakelijk te maken.¹⁸

Het rekeningenboek van de kerkvoogdij vermeldt op 1 november 1700 nog geen betalingen aan de orgelbouwer, wel aan:¹⁹

Johan Sonnemans meester beeldhouder alhier een somme van seshondert ponden te veertigh grooten 't pont in voldoeninge van de eerste derde paj der bedonginge penningen wegens de beeldhoudinge van den orgel inde Nieuwe Kerck.

Nogh betaelt aen Johannes Hanart, de somme van hondert vijftich ponden, te veertich grooten 't pont over het concipieren van verscheijde tijckeningen vanden orgel, alsmede over vacatien reijs ende andere onkosten tot het exameneren van verscheijde orgels soo tot Amsterdam, als mede tot Haerlem en Leijden.

Nogh betaelt aen Johannes Blommendael de somme van eenendertich ponden, tien schellingen te veertich grooten 't pont over 't maecken van een teeckeninge van den orgel inde Nieuwe Kerck.

Nogh betaelt aen A. Booghmaecker, een somme van sestich ponden te XL grooten 't pont hem bij haer Ed. Mog. toegeleijt voor het maecken van drie teijckeningen vant orgel inde Nieuwe Kerck.

Met Johannes Blommendael, Anthony Bogemaker en Johannes Hanart, die hun opdrachten hebben uitgevoerd, is daarmee afgerekend. Om tot zijn concept te komen heeft Hanart belangrijke orgels in Amsterdam, Leiden en Haarlem bezocht. Amsterdam telt in die tijd drie min of meer recent gebouwde orgels. De orgels van de Westerkerk en de Oude Lutherse Kerk zijn door Jan Duijschodt gebouwd en het orgel van de Nieuwe Kerk in 1655 door Galtus van Hagerbeer. De Pieterskerk in Leiden is sinds 1643 in het bezit van een door Galtus en Germer van Hagerbeer gebouwd orgel, sinds 1686 in onderhoud bij Jan Duijschodt. Ook de Grote Kerk in Haarlem heeft een door de Van Hagerbeers gebouwd orgel. De modeltekeningen voor de Haagse Nieuwe Kerk van Hanart zijn niet meer beschikbaar maar wanneer wij kijken naar het resultaat

heeft het ruimtelijk concept, zoals door Jacob van Campen vormgegeven bij het orgel in de Amsterdamse Nieuwe Kerk, model gestaan.²⁰

Een jaar later, op 1 november 1701, noteert de betaalmeester van de kerkvoogdij betalingen aan:²¹

Johannes Sonnemans (2e termijn)	612,12
Idem (3e termijn + fooi)	600,00
Nicolaes Blotelingh (in mindering)	1.000,00
Idem	761,00
Gijsbert Blotelingh, meester metselaar (2 okt. tot 22 okt. 1700)	504,00
Hendrick Schoof, meester smid (2 okt. tot 24 dec. 1700)	642,00
Johannes van Teeckelenbergh	9,00
Reijnier Ros	108,16

Over de werkzaamheden van Van Teeckelenbergh en de schilder Reijnier Ros worden door de betaalmeester geen mededelingen gedaan. Het werk van Gijsbert Blotelingh en Hendrick Schoof bestaat voor een belangrijk deel uit het dichtmetselen van de absis en enkele ramen in de kerkmuur. Een jaar later, 1 november 1702, ontvangt Jan Duijschodt zijn eerste termijnbetaling:²²

Jan Duijschodt, orgelbouwer (in mindering)	2.000,00
Johannes Sonnemans	617,10 ²³
Hendrick Schoof, smid (van 11 feb. tot 18 nov. 1702)	351,00
Theodorus van der Schuer, kunstschilder voor <i>schilderen vande vier deuren des orgels</i>	350,00
Aernoldus van den Heuvel, kopergieter	45,00
Willem Bos, meester draaier (van 17 aug. tot 14 sept. 1701)	30,00

De werkzaamheden van Hendrick Schoof, Arnoldus van den Heuvel en Willem Bos duiden op plaatsingsactiviteiten van de kassen en de verdere verankering aan de kerkmuur. Theodorus Schuer wordt betaald voor het beschilderen van de orgelluiken.

Detail van de allegorie op het Goede Bestuur, Raadhuis Maastricht, plafondschildering door Theodorus van der Schuer (1671)

Theodorus van Schuer is waarschijnlijk in 1635 te Den Haag geboren.²⁴ Zijn opleiding geniet hij in Parijs en vervolgens in Rome waar hij vijf jaar verblijft. Na zijn terugkeer in Den Haag wordt hij leider van de *Haagsche Schilders-confrerie* en oprichter van de Haagse tekenacademie. Zijn eerste opdrachten betreffen het beschilderen van plafonds en schoorsteenstukken. Bekend zijn het schoorsteenstuk *Vrede, vrijheid en overvloed* in de Trèveszaal, de plafonds van de slaapkamer van Maria Stuart in het voormalige stadhoudelijk paleis, thans het Binnenhof, de hal van het Binnenhof en het Maastrichtse stadhuis. Van der Schuer ontvangt circa 1654 te Rome de eretitel *Christinae Sueciae Regina pictor* van koningin Christina van Zweden.

Zijn schilderwerk aan het orgel voor de Nieuwe Kerk bestaat uit twee hoofdwerk-luiken, circa 510 x 300 cm en twee rugwerk-luiken, circa 285 x 215 cm. Zij hebben als onderwerp De bestraffing van koning David (hoofdwerk links) en De sprakeloze Zacharias (hoofdwerk rechts). De beide rugwerkpanelen zijn beschilderd met de Visitatie, Maria boodschap (links) en De lofzang van Simeon (rechts). De taferelen van Van der Schuer grijpen terug op de eerste vier door Petrus Datheen in 1566 aan zijn psalmen toegevoegde lofzangen.²⁵

In het late najaar van 1702 is het orgel geplaatst en gereed voor keuring. Het betreft een eerste oplevering want pas in 1705 zullen Jan Duijschodt en de keurmeesters, na aanvullende werkzaamheden en een tweede keuring, finale betaling van hun honoraria ontvangen. Het oorspronkelijke bestek is niet gevonden, zodat wij het moeten doen met de beschrijving van Joachim Hess uit 1774.²⁶ Aangetekend daarbij moet worden dat tussen 1702 en 1774 wijzigingen in de dispositie zijn aangebracht door Rudolph Garrels en Gerard Steevens.²⁷

Het orgel in de Nieuwe kerk, met drie hand-clavieren en een aangehangen pedaal, heeft 35 stemmen.

Manuaal		Boven manuaal		Rugpositief	
12 stemmen		11 stemmen		12 stemmen	
Praestant	16 v	Praestant	8 v	Praestant	8 v
Praestant	8 v	Baarpyp	8 v	Holpyp	8 v
Holpyp	8 v	Quitadeena	8 v	Quintadeena	8 v
Octaav	4 v	Octaav	4 v	Octaav	4 v
Super Oct.	2 v	Fluit	4 v	Holfluit	4 v
Gemshoorn	1½ v	Octaav	2 v	Super Oct.	2 v
Quintfluit	3 v	Fluit	2 v	Flajeolet	2 v
Mixtuur geh.		Cimbel	1 v	Siflet	1 v
Cornet		Nazat	1½ v	Sexquialtra	
Scharp geh.		Sexquialtra		Mixtuur	4-6 st.
Bazuin	16 v geh.	Voxhumana.	8 v	Cornet D	
Trompet	8 v geh.			Voxhumana	8 v

6 blaasbalgen, 3 tremulanten, 2 koppelingen

Dit werk, het welk het fraaiste orgel is (zo my toescheen) dat ik in 's Hage bespeeld hebbe, werd mede tot een der modellen verkoozen toen men het bestek van ons Groote-Kerk-orgel in Gouda zoude vervaardigen. Ao. 1702 wierd het zelve door J. Duyschot vervaardigt, en geexamineert door Schol org. te Delft, Sombag org. te Leyden, Cousin org. in de Groote, en Blankenburg org. in deeze kerk in 's Hage.

In het manuscript van Hess worden aan de bovenstaande dispositie nog enkele correcties toegevoegd:²⁸ In de Nieuwe Kerk is deze verandering in gemaakt; in 't manuaal de gemshoorn tot 2 voet, in plaats van 1½ voet. In 't rugwerk moet de holpijp 8 voet 4 voet zijn, eindelijk geen vox humana 8 voet maar trompet 8 voet.

Joachim Hess is de enige bron waaruit de betrokkenheid van Lotharius ZumBach d. Koesfeld als keurmeester blijkt. In het rekeningenboek van de kerkvoogdij vinden wij slechts betalingen aan Dirck Scholl en Casparus Cousijns.²⁹ Het orgel voor de Nieuwe Kerk is het grootste door Jan Duijschodt gebouwde orgel; het enige ook met drie klavieren.

Op 23 oktober 1702 overwint de Nederlands-Engelse vloot, tijdens de Spaanse Successieoorlog, in de Baai van Vigo de Frans-Spaanse vloot. De Staten van Holland verklaren naar aanleiding daarvan dinsdag de 12e december 1702 tot dankdag. De heren van de Sociëteit grijpen deze gelegenheid aan om op die dag tijdens een dankstonde het nieuwe orgel te laten horen. Jacob de Riemer noteert:³⁰ Het orgel, 't welk eenige jaaren na de bouwinge van de kerk regt over den ingang van het Spui geplaatst is, vertoonde in den jaare 1702, wanneer het zelve zig voor de eerstemaal liet hooren, ter gelegenheid van de algemeene vreugde, welke volgens bevel der Heeren Staten over de victorie op de Spaansche silver-vloot te Vigos bevogten, allomme hier te lande wierde geviert.

De gecommitteerden verklaren hun opdracht, sijn aenvangh hebbende genomen met den vijftienden april sestien hondert negent-negentigh tot int laest van junii seventien hondert drie, als voltooid.

In de jaarrekening van de kerkvoogdij worden op 1 november 1703 betalingen vermeld aan:³¹

De heren Commissarissen voor het bijwonen vande menigvuldige besongies	900,00
Dirck Aertbodem voor extraordinaris diensten	50,00
Johan Duijschodt (in mindering)	6.000,00
Nicolaes Blotelingh, timmerman voor het maecken van een werckhuijs	583,12
Anthonij Dijkmans, schilder	1.462,10
Anthonij van Iperen en Hendrick van Daelen, meester schilders voor visiteren van het schilderwerck	6,00

In 1704 later volgt nog een betaling van 1.150,00 gld. aan Nicolaes Blotelingh voor buitenwerck vanden orgel, verricht tussen 13 juni 1700 en 12 februari 1703.³² Pas in 1705 vindt de eindafrekening plaats met Jan Duijschodt en de keurmeesters, inclusief een verering van 100 gld voor de orgelbouwer en 18 voor zijn zoon en knecht, Andries.³³

Overzicht totale
kosten

	Begroting	Rekening
Jan Duijschodt	8.500,00	8.600,00
Johannes Sonnemans	2.417,10	2.430,02
Nicolaes Blotelingh	1.749,00	3.494,12
Johannes Hanart	150,00	150,00
Anthony Bogemaker	60,00	60,00
Johannes Blommendael	31,10	31,10
Anthonij Dijkmans	1.462,10	1.462,10
Gijsbert Blotelingh		504,00
Hendrick Schoof		993,00
Johannes van Teeckelenbergh		9,00
Reijnier Ros		108,16
Theodorus van der Schuer		350,00
Aernoldus van den Heuvel		45,00
Willem Bos		30,00
De heren Commissarissen		900,00
Dirck Aertbodem		50,00
A. van Iperen en Hendrick van Daelen		6,00
Dirck Scholl		100,00
Casparus Cousijns		100,00
Andries Duijschodt		18,00
	14.370,10	19.442,10

Vergeleken met de oorspronkelijke begroting is de rekening 35% hoger uitgevallen. Dat doet De Cretser in 1711 in zijn Beschryvinge van 's-Gravenhage opmerken: meergemelte Heeren van de Societijt hebben voor 7 à 8 jaren daar in een schoon en kostelyke orgel (daar ze voorhenen niet mede voorzien was) doen maken, en daar aan geen kosten gespaart, zynde de deuren van binnen met een keurig pinceel geschildert, zulks dat het zelve in grootte en ornament geenig orgel in eenige kerk van Nederland behoeft te wyken.³⁴

Orgel van de Nieuwe Kerk te Den Haag, tekening door B.J. (1708)

13.2

De zaak Grempf

Drie jaar na de ingebruikname van het orgel raakt Quirinus verstrikt in een geldverslindend avontuur dat hem aan de rand van een faillissement zal brengen. Voor de organist begint het rond de jaarwisseling van 1706/1707 wanneer Jan Duijschodt hem bezoekt met in zijn kielzog een jonge Duitser met de naam Nicolas Grempf.

In februari 1691 sterft Theobald Metzger van Weibenom, door Koning-Stadhouder Willem III aangesteld als gouverneur van Breda.³⁵ Over zijn afkomst, familie en met name de oorsprong van zijn volgens schattingen enorme nagelaten vermogen kunnen wij slechts speculeren. Theobald is zonder directe nakomelingen gestorven en verdere verwanten zijn onbekend. Op 12 april 1691 worden in een advertentie van de *Oprechte Haerlemsche Courant* de erfgenamen van Theobald Weibnum opgeroepen zich te melden.³⁶ Pas na vier jaar meldt zich de eerste zelfverklaarde erfgenaam, ene Dyonisius Grempf uit het Duits-Lotharingse Putlingen.³⁷ Deze Grempf blijkt echter zijn kwaliteit als erfgenaam juridisch niet hard te kunnen maken. In 1705 probeert een jonger familielid, Nicolas Grempf, alsnog het familiegeleide te halen en reist daarvoor af naar Leendert Jansz Block, koopman aan de Bloemgracht in Amsterdam, die in 1700 ook optrad als belangenbehartiger van de inmiddels gestorven Dyonisius.³⁸ Van enige activiteit van Block wordt daarna door de familie Grempf niets meer vernomen en wanneer Nicolas in het najaar van 1706 opnieuw naar de Amsterdamse Bloemgracht reist om verhaal te halen, wordt hij door Block *in de plaats van geholpen te worden... voor de deure geset en verstooten*. In die toestand treft Jan Duijschodt, orgelbouwer en straatgenoot van Block, de jonge Nicolas aan en biedt hem uit medelijden onderdak.³⁹ Duijschodt, die het druk heeft en weinig voor de wanhopige Nicolas kan betekenen, besluit hem mee te nemen naar Den Haag om daar iemand te ontmoeten die volgens hem beter in staat zal zijn hem bij te staan. In Den Haag aangekomen brengt Jan Duijschodt Grempf in contact met Quirinus van Blankenburg. Overwegingen van Duijschodt daarbij zullen zijn geweest dat deze een geletterd man is en bovendien relaties onderhoudt met invloedrijke personen.

Over zijn ontmoeting met Van Blankenburg verklaart Grempf: *dat hij... sig begeven heeft na Den Hage sig adresserende aan Quirinus van Blanckenburg organist aldaar, versoeckende dat Blanckenburg hem soude alimenteren en van alle noodruft versien, sijne saken besolliciteren, de onregtmatigheijt sijner wederpartijen aan den dag brengen en kundig maken ende voorts alle vlijt aanwenden om de stukken voor 't licht te doen komen en dan verders de sake te bevorderen en drijven tot sijne kosten tot den eijnde toe*. Bij wijze van tegenprestatie zal Van Blankenburg een achtste deel van de erfenis ontvangen. Deze ziet in, na een voortvarende start waarin het hem gelukt de in het bezit van Leendert Block zijnde documenten te bemachtigen en deze te overhandigen aan de Bredase

autoriteiten, dat hij tijd, professionele deskundigheid noch bevoegdheden bezit om de zaak Grempf verder te begeleiden. Dat doet hem besluiten advocaat George Carlier met een niet nader bij naam henoemde associé in de arm te nemen om de zaak in behandeling te nemen. Tot dan toe zijn de kosten voor Van Blankenburg redelijk beperkt gebleven tot logies-, verteer-, notaris- en reiskosten. Het in dienst nemen van Carlier c.s. in een – zoals zal blijken – langdurig juridisch proces bedraagt een veelvoud daarvan. Zijn vader in Gouda zal met lede ogen de gebeurtenissen in Den Haag hebben aangezien. Zijn ongenoegen is mogelijk de reden om op 3 augustus 1707, in een impulsieve stemming, zijn zoon bij testament materieel te onterven.⁴⁰

Nadat Carlier de procesgang in handen neemt treedt er, althans volgens de beschikbare bronnen, een stilte in die pas op 26 juli 1712 door Quirinus zelf wordt doorbroken wanneer hij en zijn vrouw in een schuldbekentenis verklaren hun schuld uiterlijk op 31 januari 1714 af te lossen of eerder *soo sij geduijrende de anderhalf jaar eenige erffnisse moghte komen te beuren ofte bij het uijtwijsen van eenigh proces*.⁴¹ Van Blankenburg heeft kennelijk de verwachting op een profijtelijke afloop na bijna zes jaar nog niet opgegeven. Het zal ijdele hoop blijken want niet lang daarna verklaart de Hoge Raad alle sinds 1695 gemaakte aanspraken op de erfenis van Theobald van Weibenom niet ontvankelijk. Nicolas Grempf zal, een illusie armer, zijn teruggekeerd naar zijn familie in Putlingen. Voor Van Blankenburg is de afloop desastreus.

13.3

Kroniek van een orgel voor de Rotterdamse Waalse Kerk

In de eerste helft van het jaar 1707 wordt Quirinus, naast zijn bemoeienissen met de erfenis van de gouverneur van Breda, als keurmeester betrokken bij een nieuw orgel voor de Waalse Kerk in Rotterdam, waar sinds 1702 zijn oudleerling Camp Dircksz Camp organist is.⁴²

Waalse Kerk Rotterdam, prentmaker onbekend (1788)

De Rotterdamse Waalse Kerk is vanaf 1625 tijdelijk gevestigd in het zogenaamde Bushuis in de Hoogstraat. In 1661 besluit het stadsbestuur het pand definitief te bestemmen voor de walen. Daartoe wordt het gebouw aanzienlijk vergroot waarna op 17 december 1662 de diensten kunnen worden hervat. Het kerkbestuur grijpt de verbouwing aan om een orgel te laten bouwen. Theodoor Verbruggen uit Antwerpen is de man die het instrument voor 1.497 gulden levert.⁴³

Over orgelbouwer Theodorus Verbruggen is niets bekend. Mogelijk is hij een leerling/knecht van Nicolaes van Hagen, die rond 1656 zijn werkterrein van Antwerpen verbreedt naar de noordelijke streken. Bij twee gelegenheden treffen wij een zekere Theodorus Verbruggen aan als keurmeester van door Melchior de Haze gegoten klokkenspielen. De eerste maal is op 19 oktober

1686 wanneer hij te Antwerpen met zeven collega's organisten en stadsmusici het klokkenspel voor de Haagse Jacobstoren keurt en twee jaar later, eveneens te Antwerpen, waar hij een van de keurmeesters is van het klokkenspel voor de Waag van Alkmaar.⁴⁴ In beide gevallen wordt deze Verbruggen aangeduid als 'stadsmuzikant'.

Op 2 maart 1705 besluit de Rotterdamse Vroedschap, op initiatief van het kerkbestuur, het orgel te laten onderzoeken door Jacob Cool, orgelmaker te Dordrecht.⁴⁵ Deze acht het in slechte staat en biedt aan het orgel in goeden staat te brengen voor den somme van tweeduysent gls., mits hebbende het oude werck tot zijn dienst en mits hem de kasse tot het nieuwe secreteit soude werden geleverd. Zijn voorstel komt feitelijk neer op de bouw van een nieuw orgel met gebruikmaking van onderdelen en materiaal van het oude. Een week later wordt besloten Jacobus Cool te contracteren.

De burgemeesters en hij tekenen op 1 april twee overeenkomsten.⁴⁶ De eerste regelt vooral de financiële aspecten: ...Jacob Cools aengenoomen sal werden betaelt de somme van achthienhondert guldens te weten drie hondert guldens op de hant, tot het koopen van eenige materiaelen, nog twee hondert guldens wanneer het werck half sal zijn voltoijt, drie hondert guldens wanneer het orgel in staat sal zijn om bespeelt te werden en de resterende somme van een duysent guldens, naa dat het werck sal zijn opgenomen, en bevonden sal werden het besteck en conditien te zijn voldaan. Op dezelfde dag wordt met Reyer Boeckesteijn een overeenkomst getekend voor het maken van de orgelkas en met Cornelis Vergeer voor de orgeldeuren, respectievelijk voor de prijs van 250 en 181 guldens. De tweede overeenkomst met Cool legt het bestek en de levertermijn vast:⁴⁷

Den aannemer sullen gelaten werden alle de materiaelen van het oude orgel, uijtgenomen de grond van het selve. Voor het hand clavier sullen zijn de volgende registers

1. een prestant van acht voet dubbelt van de tweede C van ondere
2. de holpijp van acht voet
3. het octaaff vier voet van de middelste C dubbelt
4. de holfluijt vier voet
5. een octaeff twee voet van de middelste C dubbelt
6. de quint 1½ voet item gehalveert
7. octaeff een voet item gehalveert

10 maart 1705
Orgel aanbesteed aan
Jacob Cool

1 april 1705
Contracten

8. cornet ses sterck half register
9. sexquialter 3 sterck half register
10. mixtuer seven sterck gehalveert
11. trompet acht voet

De volgende registers zijn voor het secrete van de voeten

1. bordon acht voet gedeckt spreeckt 16 voeten
2. prestant 8 voeten gedeckt
3. octaeff vier voeten gedeckt
4. mixtuer drie dick gedeckt
5. trompet acht voeten gedeckt

Sulcx samen 16 registers

Den aennemer sal gehouden sijn het voorsz werck sonder uijtstel te beginnen, en sonder intermissie uijt te voeren, sulcx dat het orgel tegen allerheijligen [1 september] aen te speelen sal sijn en binnen t' jaer na dato deses teenmael voltoijt.

De burgemeesters moeten bijna anderhalf jaar later tot hun ergernis constateren dat het orgel niet alleen niet en is voltoijt, maer in 't gemaecte vele defecten gevonden.⁴⁸ Cool krijgt drie maanden de tijd om de zaak gereed te hebben. Gedurende die tijd zullen de burgemeesters toezicht laten houden op zijn vorderingen en zullen er gedurende die periode geen betalingen aan hem worden gedaan. Hendrick Wilkens, de organist van de Rotterdamse Laurenskerk, is namens hen toezichthouder.

Ondanks dat lukt het niet om Cool aan zijn opdracht te houden en pas op 18 april 1707 kan het orgel gekeurd worden.⁴⁹ De keurmeesters zijn Quirinus van Blankenburg en orgelbouwer Gerrit van Giessen, evenals Cool, een leerling van Apolonius Bos.⁵⁰ Dat gekozen wordt voor een collega-orgelbouwer als mede-keurmeester kan niet anders worden verklaard als een gebrek aan vertrouwen in Cool. Het rapport van de keurmeesters is niet bekend. Wij weten alleen dat er opnieuw defecten worden geconstateerd. Cool dient deze binnen drie à vier weken te herstellen. Wordt deze termijn niet gehaald dan zal voor zijn rekening een andere orgelbouwer het werk klaren. Met ruim een

jaar vertraging, maar wel binnen de begroting, levert Jacobus Cool zijn eerste en voorzover bekend enige nieuwe orgel.⁵¹

Wanneer, een jaar later op 17 juni 1709 Cool door de Rotterdamse burgemeesters wordt gevraagd het orgel uit te breiden met twee registers, in het pedaal te weten een holpijp en tremblant, blijken alle eerdere irritaties vergeten en vergeven.⁵² In 1865 wordt Cools orgel voor 3000 gld. verkocht aan de Gereformeerde Kerk van Numansdorp en koopt Rotterdam een nieuw instrument van de Utrechtse orgelbouwer Bätz & Co.

7 september 1706
Verlenging levertijd

18 april 1707
Examinatie en opnieuw
uitstel van oplevering

17 juni 1708
Verdere lotgevallen
van het orgel

13.4

Organist in zaken

Het jaar 1707 wordt voor Quirinus van Blankenburg gedomineerd door zijn betrokkenheid bij het juridisch getouwtrek om de erfenis van de gouverneur van Breda en de mogelijk daaruit voortkomende moeizame relatie met zijn vader, gevolgd door diens dood in de herfst van dat jaar. Eind oktober 1707 wordt het hem duidelijk dat de verkoop van Gerbrands huizen in Gouda weinig soelaas biedt tegen een dreigend bankroet. Tijdens de vergadering van de Sociëteit van 30 oktober wordt een verzoek behandeld, gepresenteert bij den organist Quirinus van Blanckenburgh, te kennen gevende zijn bekommertijcken staet, omme door zijn crediteuren, bij middelen van executie te sullen werden overvallen, versoeckende hij suppliant. 't haer E.Mog. goede geliefte mogte zijn, tot voorkomingh sijner totale ruine, den ontfangen van Biemont te gelastten, omme te accepteren ende te sullen betaelen de respective quitantien bij hem suppliant aen desen en geene te geven, dewelcke ten behoeven van hem Blanckenburgh, tot den 1e nov. 1711 sullen verschenen zijn. Waer op gedelibereert en omvraege gedaen zijnde, is den ontfangen van Biemont gelast, omme de gequiteerde quitantien van nog te sullen vervallen tractementen vande organist Blanckenburgh, wanneer denselven ten verschijndage noch in levende lijve zal zijn, ider ter somme van 175 gld. te accepteren, omme aende thoonders derselve de betaelingen vandien als dan te doen.⁵³

Wanneer hij een jaar later verzoekt om de verpanding van zijn traktement te mogen verlengen met nog eens twee jaar wordt opnieuw door zijn werkgevers ingestemd.⁵⁴ De rekeningboeken bieden geen inzicht in de namen van toonders. Dat de dure advocaat George Carlier een van hen is, lijkt weinig twijfel. De regeling met zijn werkgevers maakt het mogelijk Van Blankenburgs schulden te indiceren op circa 4200 gld. Quirinus kan, dank zij de bereidheid van zijn werkgevers, zijn schuldeisers enige tijd van zich af houden en deel voor deel zijn schulden aflossen. De regeling dwingt hem ook nieuwe wegen te zoeken om zijn situatie te verbeteren en daarvoor zal hij minstens zoveel creativiteit nodig hebben als voor het ontkomen aan zijn schuldeisers. In de daarop volgende jaren komen wij Van Blankenburg tegen als handelaar in toetsinstrumenten en vernieuwer van de mogelijkheden van het klavecimbel en het klavichord.

In het zevenentwintigste hoofdstuk van zijn *Elementa musica* (1739) beschrijft hij een vinding om het aantal registers van het klavecimbel fysiek uit te breiden en daarenboven de klankkleurmogelijkheden per register en in combinatie met andere registers te vergroten.⁵⁵ Van Blankenburg begint het hoofdstuk met een overzicht van de ontwikkeling van het klavecimbel vanaf het begin van de zeventiende tot aan de beginjaren van de achttiende eeuw.⁵⁶ Volgens hem heeft de hoge prijs van het tweemanualig transponerend klavecimbel de bouwers in zijn tijd verleid tot het bouwen van een klein staartstuk met 45 toetsen en twee registers en een tweede versie met twee qua omvang identieke manualen.⁵⁷ Dat type klavecimbel wordt weliswaar geleverd met vier

tangenten maar met drie snarenkoren of registers: in het bovenklavier een 8-voet en in het onderklavier een 8-voet en een 4-voet register. De vierde tangent blijft ongebruikt.

Klavecimbel door Johannes Ruckers

In deze fase van zijn ontwikkelingsschets laten wij Van Blankenburg zelf aan het woord: Al dat wy daar toe van nooden hebben is dat wy die vierde tangent, die tot nog toe een verschoveling is geweest, onder de drie andere de voornaamste bediening geven. Dit zal geschieden door hem met zyn register te zetten in de bas anderhalf of 2 duim van de kam maar om hoog zo dicht daar aan als doenlyk is. Wil iemand weten wat d'uitwerking daar van zal zyn, die neme een schryffen en toetse een snaar dicht aan de kam en verr' daar van af, dan zal hy hooren het onderscheid tusschen een spinet en een rond geluid. Dit is een zaak die van ouds bekend is: Maar dat men door 't maken van zo een spinet in een clavichord van Ruckers met twee clavieren kan meer als een dozyn veranderingen van spel (zo als door vele registers in een orgel geschied) voortbrengen dat is tot onzen tyd toe onbekend geweest. Ik heb deze vondt in 't jaar 1708. in een clavichord van Joannes Ruckers met twee clavieren van 't jaar 1625 werkstellig gemaakt en de vier registers genoemd Spinetta unisonus, Cymbalum, Octava, of om Orgelgewys te spreken Trompet, Bourdon, Prestant, Octaaf, en om een toehoorder met te meer snelheid door onverwagte veranderingen te kunnen verrassen hebben wy de registers voor aan gebrogt om die met een slag van de hand al spelende te kunnen verzetten: waar door wy bey de clavieren over en weer, en ook te gelyk kunnen gebruiken...

In Van Blankenburgs uitvinding wordt de ongebruikte tangent zodanig verlengd dat zij op zowel de toetsen van het boven- als ondermanuaal rust. Omdat de dokkenrij dicht tegen de kam is aangebracht geven de aangetokkelde snaren een korte spinetgelijkende klank. De ingreep levert de volgende dispositiemogelijkheden: Het bovenmanuaal bezit nu twee registers: een 8-voet en een 8-voet (spinetklank), het ondermanuaal: twee 8-voet en een 4-voet-registers. In de door Van Blankenburgs bedachte namen en hun equivalenten in orgeltermen levert dat de volgende mogelijkheden op: register 1 Spinetta/

Trompet = 8-voet spinet; register 2 Unisonus/Bourdon = gekoppelde 8-voet register; register 3 Cymbalum/Prestant = achterste 8-voet; register 4 Octava/OctAAF = 4-voet. Van Blankenburg acht het tevens mogelijk de registers nog uit te breiden met een luit- en harpregister. Beide in die tijd bekende registers ontstaan door de trilling van de snaar te beïnvloeden met dempende materialen zoals leer of perkament.

Dit instrument heeft in die tyd zo veel gerucht gemaakt dat vele Heeren, Ministers en Princen zelfs my hebben d'eer gedaan van my daar op te komen hooren, en, niet konnende begrypen hoe 't mogelyk was dat een clavicimbel zo velerhande uitwerkingen konde voortbrengen, my gevraagt of 'er niet nog eenig ander speeltuig heimelyk in verborgen was?

Het is niet moeilijk enkele namen van de heren en ministers in te vullen, waaronder die van leden van de Van Wassenaer-familie en de gezant in Wenen, Hamel Bruyninckx. Met Princen wordt zeker bedoeld op Friedrich Ludwig, erfprins van Württemberg-Stuttgart, die van oktober 1713 tot juni 1715 tijdens zijn 'grand tour' Den Haag aandoet en gedurende die tijd klavecimbels neemt bij Van Blankenburg.

Dat Quirinus handel drijft in instrumenten blijkt in het jaar 1708 wanneer de Oprechte Haerlemsche Dinsdaegse Courant van 4 september adverteert, dat: Q. van Blanckenburg, organist in 's-Gravenhage, presenteert uyt' er hant te koop een curieus positief of orgel, van 6 heele en 2 halve registers, waer onder 2 en 1 half van 8 voet, lang clavier, seer beknopt geordineerd; zynde door een liefhebber van een voornaem orgelmaker ao. 1690 expres nieu doen maken; nader beschrijving is by den voorn. organist, die oock te koop heeft een clavicord, met 3 clavieren, lang octaaf, elk van een bysondere aert en geluyt, voor een redelycke prijs.⁵⁸

Op 28 augustus 1713 verklaart ene Johannes Kaull, wonende tot Mentz, jegenwoordigh alhier... in den voorleden jare uijt Duijtslant gebraght te hebben twee clavecimbelen van een sonderlinge nieuwe inventie waervan 't geluyt vier en twintighmael kan verandert en de klank van andere instrumenten geimiteerd worden, wijders dat d'heer Quirinus van Blanckenburch organist alhier in den Hage de voorsz. twee instrumenten van den voorn. comparant hebbende gekoght, nogh een derde diergelyk instrument uijt Duijtslant is komen te arriveren, 't welck den Heer van Blanckenburgh eijndelijck mede gekoght heeft, verclarende dat hij geene meerder diergelycke instrumenten 't sij int geheel ofte ten deele meer in dese landen heeft en dat bij de koop wel expresselyk is geconditioneert, dat hij noijt meer in dese landen ofte ook in Engelant sodanige instrumenten sal vermogen te hebben ofte te brengen direct oft indirect maer de monopolie daer van te laten aen den organist van Blanckenburgh op pune van confiscatie van deselve instrumenten ofte anders de somme waer voor deselve moghten wesen vercoght...⁵⁹

Het enthousiasme van de heren, ministers en princen voor zijn vinding zal Quirinus hebben overtuigd van de commerciële afzetmogelijkheden van de Duitse klavecimbels waervan 't geluyt vier en twintighmael kan verandert en de klank van andere instrumenten geimiteerd worden. Voor zover bekend adverteert Van Blankenburg niet met deze instrumenten. De ongetwijfeld hoge prijs ervan doet hem waarschijnlijk kiezen voor een directe benadering van geïnteresseerde en vermogende cliënten uit het netwerk van

zijn adellijke en andere hooggeplaatste leerlingen. Zo een belangstellende leerling is Friedrich Ludwig von Württemberg. De in oktober 1737 opgemaakte inventaris van zijn nagelaten goederen vermeldt niet minder dan vijf klavierinstrumenten:⁶⁰

1. Langlecht zugespiztes Clavier, roth angestrichen, mit einem thännenen Fuß
2. Clavier oder Instrument, welches von Hl.: von Zigesar hergekommen, eine Leijer vorstellend
3. Klein Clavier in form einer Bouttellien
4. Langleicht zugespiztes Clavier oder Instrument, von einem Italianer verfertigt
5. großes Clavier, welches von des Herrn Herzog Eberhard Ludwigs Hochfürstl: Durch:t dem Hochseeligen Herrn Erb Prinzen verehret worden

Het aanleggen van een verzameling muziekinstrumenten is geen uitzondering in kringen van de adel, rijke kooplieden en hoogwaardigheidsbekleders. Het instrument dat in de verzameling van Friedrich Ludwig in aanmerking komt als gekocht van de Hollandse alleenvertegenwoordiger, zou het Langlecht zugespiztes Clavier kunnen zijn.

Van Blankenburgs experimenten met het klavichord zijn gericht op uitbreiding van de klankmogelijkheden maar vooral op het versterken van het volume van het instrument om het geschikt te maken als continuo-instrument. In *Elementa musica* beschrijft hij het werkproces:⁶¹ Het (klavichord) laat zig niet verr' hooren; 't Is draagbaar; en, door dat het zo klein is, kan men 'er twee in een voegen om 'er een speeltuig met twee clavieren van te maken: hier toe kan men 'er twee kiezen die elk van een byzondere aart van geluid zyn. Dit heb ik ook eens voor my laten doen; en hebbende van 't bovenste clavier de bodem afgelaten, bevond ik dat dit instrument, door de vermeerdering van verdieping, eens zo sterk van geluid was geworden. Ik heb, ten overvloede dit nogmaals aan een enkeld clavicord laten proberen en d'eige uitwerking bevonden. En zo kan 't ook wezen dat de Ruckers clavicimbelen met twee clavieren sterker zyn als d'enkele om dat zy wat meer verdieping hebben. Het is zeer aangenaam, dat men op een clavicord met hard en zacht slaan, het geluid kan vermeerderen of verminderen; maar aan d'ander' zyde is dit wederom een groot gebrek dat daar in telkens twee, ja zelfs ook wel drie toetsen op een zelfde snaar slaan, waar door men belet word secondes te kunnen maken. Men zou niet alleen dit gebrek kunnen wegnemen, maar zelfs, zonder 't instrument in 't minste te belasten, een clavier met alle bedenkelijcke supersemitonia (die zonder hinder op een zelfde snaar mogen vallen) daar in kunnen voegen, en te gelyk ook de vrugt genieten van myn bovengemelde aanmerking, dat men door een proportionele verdieping het geluid eens zo sterk zou kunnen maken; behalven dat men 'er ook een derde snaar zou kunnen byvoegen. Ik stel my voor dat het als dan tot het spelen van een bas-continuo onder een enkele stem of een violino solo zou bekwaam zyn.

Een indirecte manier van handeldrijven, ter aflossing van een uitstaande vordering, komen wij tegen op 4 juli 1712.⁶² De vordering betreft een bedrag van 500 gulden, zijnde het restant van een sinds 9 oktober 1699 uitstaande lening van 1.000 gulden bij de eerste intendant van den hospitaal van de staet, Andries van Cats. Van Cats, waarschijnlijk

leerling van de schuldenaar, accepteert op die dag: tot verrekening van sodanige somme van vijfhondert gls. capt. als reste van een capt. van een duysent gls. als de heere Cats van comparant deugdelijk is competerende volgens obligatie daer van op den 9 october 1699 voor de notaris Pieter Houttuijn en seekere getuijgen gepasseert mitsgaders nogh negentig gls. over agterstallige intressen, de volgende goederen:

Een viercant clavecimbeltie

Al 't schrijfgereetschap van den compt. bestaande in passer en liniaal, voetmaat, bril, pennemes, pennen om te linieren, inctpot, 2 scharen, 2 sandtlopers

Een laatje met gereedschap tot reparatie van clavecimbel

psalmenboek

Pastor fido

Een musijcboek van de hr. Parcel ⁶³

dito van le Beque, van Marchandt, van Froberger, voort clavier ⁶⁴

Behalve de musicalia draagt Van Blankenburg nog een twintigtal boekwerken over, bestaande uit het Nieuwe Testament in een Nederlandse en Franse editie, zes boeken op grammaticaal en taalkundig gebied, werken van Christiaan Huygens, boeken over planten, kruiden, geneeskunde en chemie: Nicolas Lamery's *Cours de chymie* en Nicaise Le Febure's: *Traité de la chymie*. Uit de overdracht van de laatstgenoemde werken mag worden afgeleid, dat Quirinus zijn hoofd niet langer al te veel met de chymie breekt, zoals Hubert Rosenboom in juli 1696 nog van hem wist mee te delen.

Het merkwaardigste voorbeeld van indirecte handel doet zich voor op 7 juni 1712.⁶⁵ Quirinus van Blankenburg bewoont, waarschijnlijk vanaf mei 1711, een voornaam huis aan de boszijde van het Voorhout tegen een huurprijs van 240 gulden per jaar. In een notariële acte draagt hij een groot aantal schilderijen, huishoudelijke artikelen en een klavecimbel over aan Cornelia Beeman, verhuurster van het huis, als onderpand voor vier jaar huur, verschuldigd van 1 mei 1711 tot 1 mei 1715. Op grond van het aantal stoelen (43), tafels (5), bedden (5) en schilderijen (34) is een en ander op te maken over omvang en inrichting van het huis. Onder de schilderijen bevinden zich negen familieportretten:

Een groot schilderij sijnde een familje stuk van vader, moeder en soon [Gerbrand van Blankenburg, zijn vrouw Marije Paridaens en Quirinus]

Drie aparte portretten van deselve persoonen [idem]

Het portret van den comparant in een ovale gesnede lijst [Quirinus]

De comparants huysvrouws grootvader in een vierkante gesneden lijst [Cornelis Paridaens]

Drie portretten met swarte lijsten [onbekend]

Wij mogen gevoegelijk aannemen dat het klavecimbel dat op de lijst prijkt niet het enige instrument is dat hij bezit.

Al met al wijst de huurovereenkomst op een verslechtering van zijn financiële situatie na vier ogenschijnlijk voorspoedige jaren. Oude schulden lijken voldaan in de vorm van contanten, verpande kwitanties van zijn organistentraktament of goederen. Echter in de zomer van dat jaar 1712 blijken Quirinus en Catharina schuldbekentenissen ten behoeve van Diego Lopes d'Almeijde te hebben ondertekend, waarvan nog een bedrag van 599 gulden openstaat.⁶⁶ D'Almeide is bereid uitstel te verlenen tot 31 januari 1714 onder de voorwaarde dat wanneer Quirinus in de komende anderhalf jaar eenige erffnisse moghte komen te beuren ofte bij het uijtwijsen van eenigh proces (Hoofdstuk 13.2, De zaak Grempf) ofte wel andersints eenige considerabele somme maghtig te werden, hij deze obligatie met voorrang zal voldoen en betalen.

Of Van Blankenburg zich, ondanks het definitief uitblijven van eenige erffnisse, aan de afspraak heeft kunnen houden is niet duidelijk. Wel breken voor hem enkele profijtelijke jaren in financieel en muzikaal opzicht aan wanneer de erfprins van het hertogdom Württemberg-Stuttgart, Friedrich Ludwig, tijdens zijn 'grand tour' in Den Haag verblijft en Van Blankenburg verkiest als klavecimbellaar.

13.5

Pour l'usage de Son Altesse Serenissime Monseigneur Le Prince Hereditaire de Wirtemberg

Friedrich Ludwig wordt in Stuttgart geboren op 4 december 1698 als enig kind van hertog Eberhard Ludwig von Württemberg (1676-1733) en Johanna Elisabeth von Baden-Durlach (1680-1757).⁶⁷ Vanaf september 1709 tot oktober 1712 verblijft Friedrich Ludwig aan het Savoyaanse Hof van Hertog Vittorio Amadeo II in Turijn en bezoekt daar de prestigieuze *Accademia Reale*. Concrete sporen van muzikale activiteit in de vóór-Turijnse periode van de erfprins treffen wij aan in zijn in handschrift bewaard gebleven 'Clavierbuch des Friedrich Ludwig'.⁶⁸ In Turijn wordt de muziekstudie weer opgenomen.⁶⁹ In verband daarmee wordt de naam genoemd van François Couperins neef Marc Roger Normand, bijgenaamd Couperin le Turin, organist van de Savoyaanse hofkapel van 1699 tot 1734.⁷⁰ Hij is de componist van vijf stukjes in Friedrich Ludwigs 'Clavierbuch'. Het laatste van de vijf, een 'Rondeau Champêtre', wordt afgesloten met de aantekening: *de Couperin fait à Turin, Le 28e Septembre, 1712*.⁷¹ Friedrich Ludwigs begint zijn 'grand tour' in de zomer van 1713 in Tübingen en komt met zijn gezelschap via Heilbronn en Heidelberg op 13 oktober aan in Den Haag.⁷²

Het zullen Johan en Unico van Wassenaer zijn geweest die de veertienjarige Friedrich Ludwig in contact brengen met hun voormalige klavecimbellaar Quirinus van Blankenburg.⁷³ De kennismaking moet in ieder geval snel na de aankomst van de

erfprins hebben plaatsgehad want in het ‘Clavierbuch’ vinden wij van de hand van Quirinus een klavecimbelstukje met de titel ‘Marche de Blankenburg’ voorzien van de aantekening 1713. Slechts in één van de vele briefjes van de hand van de gouverneur van de erfprins Von Forstner aan Eberhard Ludwig tijdens de Hollandse periode wordt gesproken over muzikale activiteiten van de erfprins. Op 28 september 1714 lezen wij dat Friedrich Ludwig: *nebst denen Studijs, mit dem Fortification, Clavier, Fecht und Tanzmeister bis abends 5 Uhr völlig besezt is.*⁷⁴

De rol van Quirinus van Blankenburg is niet eenduidig. Uit het ‘Clavierbuch’ is met zekerheid vast te stellen dat hij Friedrich Ludwigs klavecimbellaar is. Een aantal in het handschrift van Quirinus geschreven stukken in een andere verzamelband, in de Rostockse catalogus betiteld als: ‘Sammelband mit französischen Solokantaten und Trinkliedern, Tanzsätzen und italienischen Arien’ duiden op het leveren van muziek ten behoeve van divertissement van de erfprins en zijn gezelschap. Een belangrijke compositie van Quirinus van Blankenburg in de laatstgenoemde verzameling is de solocantate ‘l’Apologie des femmes’ voor bas, strijkers en basso continuo.

Een derde item van zijn hand vinden wij in de Rostockse musicalia onder de titel ‘Airs Allemands de mr. Störl transposés pour l’usage de Son Altesse Serenissime Monseigneur Le Prince Hereditaire de Wirtemberg &.&.& Et enrichis d’un accompagnement de deux flutes & d’une basse de viole par Son tres humble serviteur Q. van Blanckenburg A La Haye 1714’. De vijf door Van Blankenburg geïnstrumenteerde aria’s zijn afkomstig uit een kerstcantate van Georg Christian Störl. De opdracht van Van Blankenburg, de datering en de inhoud van de aria’s doen vermoeden dat het gaat om een geschenk van de bewerker, mogelijk bij gelegenheid van de zestiende verjaardag van de erfprins op 14 december 1714, en wellicht uitgevoerd tijdens de kerstdagen van dat jaar. Het laatste briefje van Von Forstner uit Den Haag is gedateerd 25 juni 1715.⁷⁵

De erfprins verlaat na negentien maanden Holland met in zijn bagage drie rijk gevulde bundels met originele composities en allerhande speel- en zangstukken van Quirinus van Blankenburg en anderen en een aan hem opgedragen opus van de acht jaar oudere Unico van Wassenaer, bestaande uit drie sonaten voor blokfluit en basso continuo: ‘Sonate di flauto a solo. et basso per il cembalo. dedicate all’Altezza Serenissima di Federico Lodovico Duca di Wirtemberg, et Theck, Conte di Montbellard, Signore di Heidenhaim &.&.& Da’l humilissimo et decotissimo Suo servitore Unico Guillelmo Conte di Wassenaer-Obdam’.⁷⁶

Friedrich Ludwig von Württemberg-Stuttgart, door Ferdinand Stengelin (1716)

Na zijn thuiskomst in Stuttgart zet Friedrich Ludwig onverminderd zijn muzikale activiteiten voort. Uit een inventaris, opgemaakt in september en oktober 1737, na zijn dood, blijkt hij 24 muziekinstrumenten te bezitten, waaronder 8 blokfluiten, 7 traverso’s, een vijftal klavierinstrumenten in diverse maten, strijkinstrumenten en twee waldhoorns.⁷⁷ Niet alleen uit de inventaris maar ook uit zijn muziekverzameling blijken blokfluit en traverso zijn favoriete instrumenten.⁷⁸ Friedrich Ludwig en zijn vrouw Henriette Marie krijgen twee kinderen. Het eerste kind sterft ruim een half jaar na zijn geboorte. In 1722 wordt dan Luise Friederike geboren. Op 23 november 1731 sterft Friedrich Ludwig *an einer auszehrenden Krankheit*, waarschijnlijk tuberculose.⁷⁹

Het is te danken aan zijn muziekverzameling dat Friedrich Ludwig, de erfprins die nooit hertog werd, niet volstrekt vergeten is. En het is vooral te danken aan zijn dochter Luise Friederike dat zijn waardevolle muzikale nalatenschap inclusief een handvol werken van Quirinus van Blankenburg, waaronder een klein meesterwerk, de cantate ‘l’Apologie des femmes’, niet verloren is gegaan.

13.6

In tijdnood

Het is oktober 1712, een jaar vóór de komst van de erfprins van Württemberg wanneer Quirinus van Blankenburg een poging onderneemt om structureel tijd te winnen, tijd om zijn levenswerk over de basso continuo te schrijven en om zich te presenteren als componist. Een kans doet zich voor wanneer Huybert Ramp, voormalig organist van Geertruidenberg, zich in Den Haag vestigt en, op zoek naar een nieuwe organistenplaats, les neemt bij Van Blankenburg.⁸⁰ De precieze reden waarom Ramp de Brabantse functie die hij sinds 1697 heeft bekleedt zonder concreet perspectief opgegeeft is onduidelijk. Dat het niet ligt aan zijn kwaliteiten als organist moge blijken uit de hierna beschreven feiten.

Op 30 oktober 1712 sluit Quirinus een overeenkomst met Ramp.⁸¹ Uitgangspunt van de overeenkomst is dat deze solliciteert bij de Sociëteit om Van Blankenburg, na diens ontslag of overlijden, op te volgen. Kennelijk heeft Quirinus de verwachting dat de Sociëteit daarmee zal instemmen. De premisse is dat Van Blankenburg binnen de komende drie jaar ontslag neemt of overlijdt en Ramp hem opvolgt. In dat geval zegt deze toe hem zijn leven lang jaarlijks de helft van het traktement, zijnde 350 gld., te gunnen, ook in het geval de begunstigde inmiddels een nieuwe functie heeft aanvaard. Wanneer Van Blankenburg binnen drie jaar komt te overlijden zal zijn weduwe jaarlijks haar leven lang 150 gulden van hem ontvangen. Mocht het ontslag c.q. overlijden van Van Blankenburg vallen vóór 1 november 1713 komen beide overeen dat Ramp als voorziene opvolger geen aanspraak zal maken op de door Van Blankenburg ten gunste van zijn schuldeisers verpande traktementen. Conform het besluit van de Sociëteit van 27 november 1708 heeft Van Blankenburg nog tot 1 november 1713 het recht zijn traktement in porties van 175 gulden te verpanden.

Met deze overeenkomst koopt Van Blankenburg zijn functie af tegen een levenslang vast inkomen van 350 gld. per jaar. Hij koopt daarmee in ieder geval tijd om zijn zelfgegeven levensopdracht te vervullen of, zoals Samuel Sylvius in 1725 zal dichten: *hij koft de wetenschap en liet zijn voordeel varen*. Een vast vertrouwen in toekomstige aanvullende revenuen om zichzelf en zijn gezin te onderhouden is aan de regeling met Huybert Ramp niet vreemd.

Of Huybert Ramp inderdaad solliciteert en zo ja met welk resultaat is niet bekend. De overeenkomst zal niet tot uitvoering komen. Ramp woont nog tot zijn huwelijk op 25 augustus 1715 in Den Haag. Op 1 december van dat jaar volgt hij de overleden Louwys Pleuris op als organist en klokkenist van de Walburgskerk in Zutphen.⁸³ Wat Van Blankenburg betreft, zal het nog tot 1720 duren voor hij een min of meer gelijkende

overeenkomst sluit, in dat geval met zijn werkgevers, om zich de gewenste tijdsruimte te scheppen.

Op de eerste mei 1716 verhuist Quirinus en zijn gezin naar een huis aan de zuidzijde van het Voorhout.⁸⁴ In januari van dat jaar sluit hij een huurcontract: *... voor den tijt van twee achtereenvolgende jaeren, sullende de huire ingaen met den eersten mej deses jaers 1716 ende expireren den laesten april 1718 ende dat voor de somme van drie hondert & vijffigh guldens in het jaer, te betalen alle halff jaer precise de geregte helft vanden... belovende hij huurder daer & boven noch voor het gebruijck van de tapijten ende de glasgordijnen, hangende in het groot salet van de hujsinge (dewelcke bij de verhuirders gedurende huire daer ingelaten sullen werden) aen de gemelte heeren verhuirders jaerlyx te sullen betalen acht guldens...* Een verrassende ontwikkeling. Het jaarlijkse huurbedrag bedraagt meer dan de helft van zijn organistenhonorarium en ruim 110 gulden meer dan zijn bewoning van het huis aan de houtzijde, waarvoor hij toen een groot deel van zijn bezittingen als zekerstelling moest inzetten. Wanneer wij niet uitgaan van irrationeel gedrag van Quirinus en zijn vrouw vormen de revenuen van zijn activiteiten als die voor de Württembergse erfprins een mogelijke verklaring.

Acht jaar na de overeenkomst met Huybert Ramp is het de vijfenzestigjarige Van Blankenburg duidelijk dat langer uitstel om zijn doelen te verwezenlijken riskant is. De omstandigheden zijn beduidend slechter dan indertijd. In de afgelopen vier jaar heeft hij een schuld opgebouwd van meer dan 2.000 gulden, waarvan een deel waarschijnlijk vanwege huishuur. Gunstig is dat hij opnieuw een gevorderde leerling heeft in de persoon van Frans Pitton waarmee een deal gesloten kan worden. De combinatie van de externe noodzaak de opgelopen schuld te voldoen en de innerlijke noodzaak tijd te kopen dwingen hem tot een inventief voorstel aan zijn werkgevers.

De overeenkomst met Ramp heeft kenmerken van een pensioenvoorziening. Van dergelijke regelingen zijn meer voorbeelden, alleen heeft daarin altijd de werkgever de sturende rol. In alle gevallen is het wel de opvolger die het gelag betaalt. Zo besluit de Amsterdamse magistraat op 20 november 1673, nadat Anthoni van Noordt vanwege zijn indispositie op emeritaat is gezonden, hem zijn leven lang zijn traktement door te betalen ten koste van Hendrick Rijpelenberg, zijn opvolger, die het vooralsnog zonder enig honorarium moet stellen.⁸² Van Blankenburgs regeling heeft minder rigoureuze consequenties voor de beoogde opvolger.

De blinde Frans Pitton is circa 1670 geboren, dus ten tijde van zijn benoeming als adjunct-organist al een vijftigjarige.⁸⁷ Waarschijnlijk is hij van Franse komaf, in enkele bronnen wordt zijn voornaam gespeld als François. De eerdere overeenkomst met Huybert Ramp over een mogelijke opvolging van 1712 doet vermoeden dat Pitton in die tijd óf nog geen leerling was van Quirinus óf nog onvoldoende bekwaam. Pitton treffen wij, onder meer in 1718, ook aan als vervangend beiaardier van het klokkenspel van de Jacobskerk.⁸⁸

Dat ligt voor in november 1719 in de vorm van een tweetal verzoeken. In het eerste verzoekt hij zijn leerling, Frans Pitton, met ingang van 1 mei 1720 te benoemen tot zijn adjunct-organist voor de helft van de functie. In het tweede vraagt Quirinus een voorschot op zijn traktement van 1.500 guldens om daarmee zijn schuldeisers tevreden te stellen.⁸⁵ Door de Sociëteit wordt op 19 november goedgevonden ende verstaen: Q. van Blanckenburgh, op desselfs te verschijne jaerlijckse tractementen bij anticipatie en tot reddingh en voldoeningh van desselfs ingekrope schulden, voor eens te avanceren een somme van vijftienhondert guldens, en aan Frans Piton, dewelcke hem op zijn versoek, bij provisie tot zijn assistentie werd geadjungeert, (dewelcke nevens hem gehouden sal zijn, een exacte sorge en opsig tot conservatie van 't orgel te helpe dragen) een jaerlijxe somme van tweehondert guldens, in te gaen met primo meij 1720 tot ultimo april 1723... Op dezelfde dag ontvangt Frans Pitton een extract, voor zover het zijn benoeming betreft, van het besluit.⁸⁶ Hij wordt, naast het overnemen van de helft van de speelbeurten, uitdrukkelijk belast met de exacte sorge en opsig tot conservatie van 't orgel. Dat laatste zal geen gelukkig idee blijken.

Alweer valt de tegemoetkomendheid van zijn werkgevers ten opzichte van Quirinus van Blankenburg op. Die komt ongetwijfeld voor een belangrijk deel voort uit waardering voor zijn professionele kwaliteiten als organist. Mogelijk zijn er ook invloedrijke beschermers voor wie er iets aan gelegen is de organist niet ten onder te laten gaan. Na grondige ondervraging van de organist wordt secretaris Paulus van Assendelft en ontvanger Johan Stenis opgedragen, voor zover het voorschot het toelaat, namens de organist de schuldeisers te voldoen. Een bedrag van 400 gulden wordt Van Blankenburg gelaten ter ondersteuning van zijn gezin. Uit de bijzin: voor soo verre als de somme van 1500 gld. sal komen te strecken, kan wellicht worden afgeleid dat niet alle schulden kunnen worden voldaan. Dat dat inderdaad zo is blijkt een half jaar later uit het verslag van de Sociëteit:⁸⁹ Door den ontfanger Stenis aen haer Ed.Mog. voorgedragen zijnde, als dat de geanticipeerde 1500 gld. op de toekomende te vervallen

gagie ten behoeve vande organist Blanckenburgh, niet wel hadde come toerijcken, om hem tenemael te redden uijt zijn schulden, en na zijn crediteuren te voldoen jegens vijftwintig per cento, ten waere haer Ed.Mog. nog wel van die goedigheijd wilde wesen, om nog een mildadig surplus op den vorige voet van avances, op zijn toekomende te verdienen tractement te accorderen; waerop gedelibereert en omvraege zijnde gedaen, is aenden voorn. Blanckenburgh, nog eens en voor de laetste mael... (sonder oijt diergelijcke versoek meer te sullen mogen doen) toegelegt een somme van seshondert guldens...

Samengevat ziet de regeling er vanaf mei 1720 zo uit:

- het jaartraktement van Van Blankenburg ad 500 gld. per jaar zal, ter afbetaling van het voorschot van 1500 gld. tot 1 mei 1723 in zijn geheel worden ingehouden, behoudens een eenmalige uitkering van 400 gld. ten behoeve van hem en zijn gezin;
- Pitton ontvangt tot dezelfde datum een jaartraktement van 200 gld.;
- vanaf 1 mei 1723 tot en met 1 mei 1729 wordt Van Blankenburgs jaartraktement 350 gld., waarvan echter vanwege de restschuld van 600 gld. 100 gld. per jaar zal worden ingehouden;
- Pitton ontvangt, vanaf 1 mei 1723, eveneens 350 gld. per jaar.

Alle schulden van totaal 2.100 gulden, kunnen nu worden voldaan. Eén ding laten zijn werkgevers hem luid en duidelijk weten: nieuwe verzoeken om financiële bijstand zijn niet toegestaan. Wel biedt zijn deeltijdfunctie hem de tijd om zijn door de jaren gevoede gedachten over de basisprincipes van de muziek en de basso continuo op papier te zetten en zich minder incidenteel dan tot nu mogelijk was te presenteren als componist. Het is de vraag of die initiatieven, ook in financieel opzicht, onmiddellijk vruchten zullen afwerpen. Teruggeworpen op een inkomen op de grens van het bestaansminimum, zal Quirinus van Blankenburg zich hebben afgevraagd hoe het hoofd de komende jaren boven water te houden. Het maken van nieuwe schulden is in ieder geval geen optie. Min of meer structurele inkomstenbronnen zoals het leraarschap van vermogende families zijn vooralsnog opgedroogd. Bovendien is hij de zestig jaar ruim gepasseerd. Het is de vraag hoeveel tijd hij überhaupt nog heeft en of hij opnieuw kan vertrouwen op zijn vakmanschap en goede naam die hem al enkele malen in noodsituaties hebben gered.

Wat dat laatste betreft is het lot hem opnieuw gunstig gezind. Een week vóór het besluit van de Sociëteit om akkoord te gaan met de ingrijpende schuldenregeling, wordt hij door de kerkenraad van de Remonstrantse Kerk in Amsterdam gevraagd om samen met Johannes Clermont, organist van de Westerkerk aldaar, het door Thomas Weidtman gebouwde orgel te examineren.

Hoofdstuk 14

Organist in deeltijd

14.1

Kroniek van een orgel voor de Amsterdamse Remonstrantse Kerk

De Amsterdamse Remonstrantse Kerk op de Keizersgracht wordt op 8 september 1630 ingewijd.¹ In de kerk die er vanaf de straatkant uitziet als een gewoon woonhuis is oorspronkelijk een hoedenmakerij gevestigd. In de loop van de 17^e en 18^e eeuw worden aanpalende huizen aangekocht en zo ontstaat achter de gevels van Keizersgracht 100 tot 110 een complex dat geheel toebehoort aan de Arminiaanse gemeente. Via een onopvallende huisdeur en enkele gangen bereikt men in de dagen van Quirinus van Blankenburg de oorspronkelijk als schuilkerk gebouwde kerkzaal. De zaal heeft een driebeukige indeling op een vrijwel vierkant grondvlak van 18 bij 20 meter.² Zowel aan de lange als een van de korte zijden zijn twee boven elkaar geplaatste galerijen geplaatst, zodat er een amfiteatergewijze opstelling ontstaat. Tegen de korte zuidzijde waarin zich twee hoge vensters bevinden is de preekstoel geplaatst en zal ook het orgel zijn plek krijgen.

Voor het eerste in 1690 komt in de kerkenraad de mogelijke aanschaf van een orgel aan de orde.³ Randvoorwaarden zijn: dat het geschiktelijk kan geschieden, en de kosten gedragen worden door particulieren buiten de kerkekas. Het zal nog 27 jaar duren voor er serieus werk van wordt gemaakt en een commissie bestaande uit vier personen wordt ingesteld om het nodige voorwerk te doen.

Op zondag 22 augustus 1717 doet de commissie verslag, dat:⁴ bij haar een ontwerp vertoont is hetwelke zij hadden laten afteekenen van een orgel hetwelke bij opneeming na haar beste kennis en kalkulatie ontrent de acht a negenduijsent guldens kosten souden bevoorens het tot perfectie soude sijn gebracht. Soo is dan rijpelijk ter vergaderinge gedelibereert en

goet gevonden en verstaen, dat in de huijsbesoeking door de predikanten en opsienders aan een ijder zal voorgehouden werden, dat de kerkenraad niet ongeneegen is, om een orgel in de kerck te laate maecken, mits dat het geschieden, met volkomen genoeg der ledemaeten sonder belasting des kerkenkas, maar bij fournissement der leedemaeten ofte andre deesen kerken toegedaan.

De predikanten en opsienders laten er geen gras over groeien en kunnen, veertien dagen later tevreden melden dat zij de leedemaeten meest alle gevonden haer zulcks wel te zullen laeten gevallen soo bij aldien de kerkenraad, hier toe kwam te resolveren en dat de meeste sig geneegen toonden hier toe te willen contribueren.⁵

Alvorens definitief te besluiten zullen de predikanten en de opsienders onderzoeken bij de grootste liefhebbers om te onderstaan wat een ijder hier toe contribueren wil, doch is aan de andere heeren opsienders ook versocht haer best te doen omme te onderstaan of zij bij haar vrinden en goede bekenden ook wat ter intekening obtineeren kunnen omme alsoo de penningen soo het mogelijk is daartoe te vinden.

Vijf maanden later kunnen de fondswervers melden, dat de penningen die voor het orgel waaren ingeteekend ruim tien duysent guldens rendeerden, en dat nog verschijdene persoonen niet hadden gelieft te teekenen, dogh dat deselve beloofd hadden ook eenige penningen tot het orgel te sullen geven.⁶ Namens de remonstrantse sociëteit mag Joannes Oosterlingh meedelen dat deze bereid is 500 guldens ter beschikking te stellen.⁷

Alvorens een orgelbouwer te contracteren wenst de kerkenraad, mede in het licht van de beperkte plaatsingsmogelijkheden, meer duidelijkheid over de akoestische effecten van een orgel en besluit een positieforgel in de kerk te proberen om het geluijt te kunnen afnemen.⁸

Koopman Joan de Wolff is een van de invloedrijkste burgers van Amsterdam.⁹ Hij is circa 1680 geboren en van doopsgezinde afkomst. Hij bezit een huisorgel en is bereid dat in bruikleen af te staan onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat Cornelis Hoornbeeck, het zal plaatsen.¹⁰ Deze belooft dat binnen drie weken te doen maar blijkt tot ergernis van de orgelcommissie vertrokken te zijn naar 's-Hertogenbosch waar zijn aanwezigheid noodzakelijk is vanwege vernielingen aan het door hem

Voorgeschiedenis

1690
Eerste geluiden over een
orgel

22 augustus 1717
Besluit tot aanschaf orgel

5 september 1717
Fondswerving

6 februari 1718
Financiering rond

3 maart 1718
Een orgel op proef

12 juli 1718
Joan de Wolff biedt een
orgel in bruikleen aan.

2 oktober 1718
Weidtman presenteert
zijn modellen en begroting

gerenoveerde grote orgel van de St. Jan.¹¹ De Wolff weigert een andere orgelbouwer toe te laten met het argument dat hij niemand daartoe wiste bijten Hoornbeeck, die bequaem was om zulcks te doen.¹²

Voor de remonstranten zit er weinig anders op dan af te zien van de proef met een bruikleenorgel en te zoeken naar een orgelbouwer voor het nieuw te bouwen instrument. Zij komen bij een, zoals zij verklaren, gerenommeert orgelmaaker terecht met de naam Thomas Weidtman (1675-1745) uit het Duitse Ratingen.¹³

Het is waarschijnlijk dat de contacten van de Amsterdamse orgelcommissie in eerste instantie gericht zijn geweest op Thomas' vader, Peter Weidtman, die in 1715 een orgel bouwt voor de gereformeerde kerk van Meliskerke. Peter Weidtman sterft echter in datzelfde jaar en zijn bedrijf wordt overgenomen door zijn zoon en voormalige meesterknecht. De bouw van het orgel voor de Remonstrantse Kerk van Amsterdam zal Thomas Weidtmans eerste opdracht worden. Later zullen van zijn hand orgels volgen voor de Catharinakerk in Zoutelande (1719), de Gereformeerde Kerk in 's-Heerenberg (1742) en in hetzelfde jaar de Waalse Kerk in Maastricht.

Remonstrantse Kerk te Amsterdam, prent van Casper Phillips Jacobsz en Hendrik Keun (1770)

Op 2 oktober 1718 liggen er drie tekeningen en even zoveel door timmerman Gerrit Ismark gemaakte modellen voor, elk met een door Weidtman gevoegde begroting.¹⁴ Bij twee ervan gaat het om eenklaviers orgels, te plaatsen op de bovengalerij van de korte zijde tegenover de preekstoel. De twee orgels zijn respectievelijk begroot op 6.000 en 6.500 guldens. Het prijsverschil wordt met name veroorzaakt door het timmer- en metselwerk. Het derde gepresenteerde model, een tweeklaviersorgel, is voor een prijs van 7.300 guldens aantrekkelijk genoeg vanwege het weynig onderscheyd in de prijs en op andere swarigheeden die er zouden kunnen resulteren wegens de plaatsing van een orgel op de galerije zodat het, met algemene stemmen, wordt gekozen. Later, wanneer temperatuur, wind en vocht hun invloed doen gelden, zal de plaatsing een belangrijk nadeel blijken.

Drie dagen later ondertekenen orgelcommissie en orgelbouwer een overeenkomst.¹⁵ Het contract regelt een viertal zaken. Allereerst de dispositie van hoofd- en rugwerk:

Hoofdmanuaal		Rugmanuaal	
Bourdon	16 v	Prestant	4 v
Prestant	8 v disc. 2-sterk	Fluit	4 v
Holpijp	8 v	Quintadeen	8 v
Prestant	16 v disc.	Holpijp	8 v in discant
Trompet	8 v	Cornet	4 sterk dubbel in discant
Sesquialter	3 v disc. 4-sterk	Octaaf	2 v
Vox Humana	8 v	Quint	1½ v
Mixtuur	2 v 4-6-7-8 sterk	Mixtuur	1 v 3-4-5 sterk
Baarpijp	8 v		
Scherp	1 v 3-4-5-6 sterk		
Octaaf	4 v disc. 2 sterk?		
Superoctaaf - tremulant	2 v disc. 2 sterk		
Fluit	4 v		

5 oktober 1718
Contract

Beide klavieren hebben een omvang van vier volledige octaven (C-c²), inclusief Cis en Dis in het groot octaaf. Waarschijnlijk uit kostenoverwegingen is afgezien van een vrij pedaal en gekozen voor een aangehangen pedaal met een omvang van twee octaven. Behalve vier blaasbalken van 4 voet breed en agt voet lang, wijders de secreetlade tot het geheele werk behorende mitsgaders alle het ijserwerk daartoe behorende, het groftimmerwerck en stellagie komen alle materiaalkosten voor rekening van de orgelbouwer. Het betalingsritme en de tijdsplanning zijn niet wezenlijk anders dan bij andere orgelbouwopdrachten. Wel blijkt bij de prijs een jaar onderhoud inbegrepen met, na dat jaar, een algehele revisie van het instrument, door Weidtman in persoon uit te voeren. Het contract sluit af met een arbitrageregeling bij mogelijke geschillen tussen opdrachtgever en opdrachtnemer. Niet bekend is door wie de orgelcommissie zich heeft laten adviseren bij de inhoudelijke specificaties van het contract. Mogelijk is er geen adviseur ingeschakeld en is Weidtman zelf verantwoordelijk voor het concept. Enige kennis van de kenmerken van Noord-Nederlandse orgelbouw heeft hij opgedaan bij werkzaamheden van hem en zijn vader aan het orgel van Meliskerke. De nadrukkelijke opmerking over Cis en Dis in het onderste octaaf doen vermoeden dat er (ook) een externe adviseur betrokken is geweest. Wellicht is dat Johannes Clermont, de organist van de Westerkerk, die ook als keurmeester bij de oplevering van het orgel zal worden betrokken.¹⁶

Johannes Clermont is in 1708 benoemd als organist van de Westerkerk. Hij vervult die functie tot zijn dood in 1742. Vóór 1708 is hij organist van de Amsterdamse Waalse Kerk. Zacharias von Uffenbach ontmoet 26 februari 1711 Clermont en schrijft daarover in zijn reisdagboek:¹⁷ *Herr von V. führte uns des Abends in die nicht weit hiervon gelegene Westerkirche, um Herrn Clermont, einen teutschen Organisten, spielen zu hören... Wir hörten über eine Stunde mit grossem Vergnügen zu.*

Ruim vier maanden na de overeengekomen leverdatum, kan worden gemeld in de kerkenraadsvergadering dat het orgel genoegzaam compleet is om gekeurd te worden.¹⁸ Op advies van de orgelcommissie worden Johannes Clermont en Quirinus van Blankenburg daartoe uitgenodigd.

Quirinus is er zich van bewust dat de gouden tijd van het Hollandse orgel, door het ontbreken van een nieuwe generatie meesters, op zijn einde loopt. Jan Duijschodt is bijna vijfenzeventig jaar, Apolonius Bos, Gerrit van Giessen en Jacobus Cool zijn overleden.¹⁹ Ook weet hij dat in Duitsland belangrijke innovaties op het gebied van orgelbouw hebben plaatsgevonden. Al in de zomer van 1690 was dat voor hem reden om in Hamburg en andere Noord-Duitse steden de orgels van onder meer Arp Schnitger te bezoeken.

De examinatie vindt plaats tussen 12 en 19 november. Op zondag de 19e vermeldt het verslag van de kerkenraad, dat zij N. Blanckenburgh, organist in Den Hage nevens Sr. Klermont organist vande Westerkerk alhier om 't orgel in dese kerk gemaakt te examineren hadden versogt, die dan ook hadde verklaart bij haere onderteekeningh alles wel & conform het gemaekte accoord gevonden te hebben.²⁰

De enige vraag die de keurmeesters met hun handtekening hadden te beantwoorden was of zij alles wel & conform het gemaekte accoord gevonden te hebben. Er is kennelijk van de kant van de opdrachtgevers geen enkele behoefte aan een meer inhoudelijke beoordeling. In het licht van latere ontwikkelingen is het opmerkelijk dat uit niets blijkt dat de keurmeesters ook maar de gelegenheid hebben gehad zich uit te spreken over meer dan conformiteit met het contract.

Inmiddels is een vacature opengesteld voor een organist en hebben zich zes kandidaten aangediend. Op 23 november wordt het traktement vastgesteld op 200 gld. per jaar en een instructie opgesteld die de organist verplicht alle zondaghen & feestdaghen als Paaschen, Pinxteren & Kersttijd tweemaal daags voor & na de predikatie, onder 't singen van de psalmen te moeten speelen, mede na 't spreken van de segen eenige fraije voisen, psalmen & liederen.²¹ Een commissie die bestaat uit een onbekend aantal kerkenraadsleden, drie liefhebbers en orgelbouwer Thomas Weidman luistert de volgende dag naar het proefspel van de sollicitanten. De keuze om Weidtman op te nemen in de sollicitatiecommissie is minder verwonderlijk wanneer wij weten dat hij ook als organist werkzaam is.²² Na een tweede ronde proefspel, gehouden in januari 1720, blijven er drie kandidaten over: ene Colfert, Peter van Giesken uit Haarlem en Jacobus Nozeman uit Rotterdam.²³ Ook na een derde ronde kunnen de commissieleden niet tot een eensluidend oordeel

12 november 1719
Uitnodiging keurmeesters

19 november 1719
Examinatie

24 november 1719
tot 11 februari 1720
Sollicitatie organist

komen zodat tenslotte op 11 februari het lot uitkomst moet bieden met Jacobus Nozeman als de gelukkige.

Jacobus Nozeman, tekening van Christian Friedrich Fritsch (1745)

Het is de heren examinatoren en de sollicitanten niet ontgaan dat het orgel danig ontstemd is en mankementen vertoont die een revisie noodzakelijk maken. De orgelcommissie geeft tijdens de zondagvergadering een korte schets van de situatie en vraagt zich af of niet nodigh zou zijn daarover aenden orgelmaker te schrijven ten eijnde hij eerst mogt overkomen om alles klaar & perfect te maken. Waarover zijnde gedelibereert is geresolveerd den voorsz. orgelmaker Sr. Wijsman te schrijven & versoecken om inde aenstaende maand april over te komen tot het stellen & revideren vant orgel.²⁴

Den 2e Junij sondagh namiddagh 4 uren is groote kerkenraad gehouden en op het berigt van de broederen opsienders over het orgel van dese kerk gecommiteerd, hierinne bestaende, dat den orgelmaeker Sr. Weijghman tot het stellen en revideren van dien herwaerds ontboden en gekomen, dat werk nu verrigt en gedaen gekregen had, sulcx 't selve in staet was om door luijden hun dies verstaende opgenomen en gevisiteerd te kunnen werden, nae eenige overweginge en consideratien wegens de persoonen daer toe best te neemen, met eenparigheijd van stemmen goed gevonden om ten dien eijnde, namentlijk het opneemen van dat orgel, te gebruiken de drie organisten N. Blankenburg in Den Haag, die de vorige reijse dit orgel ook geexamineerd

heeft, item E. E. Veltkamp tot Alkmaar en J. J. de Graef hier ter steede, onder een recompens off belooning van 50 voor ider van de twee eerstgenoemden, als moetende uijt andere plaatsen komen, en 30 voor den laesten.²⁵

Æneas Veldcamp is in 1686 geboren als zoon van organist Egbert Veldcamp.²⁶ Na een assistent-organistschap bij zijn vader in de Alkmaarse Laurenskerk wordt hij in 1705 benoemd tot organist van Edam om die functie, een jaar later, in te ruilen voor het organistschap van de St. Eusebiuskerk te Arnhem. Vanaf 1718 tot zijn dood in 1741 is hij organist van de Grote- of St. Jacobskerk in Den Haag.

De blinde Jan Jacob de Graaf is van 1702 tot zijn overlijden in 1738 organist van de Nieuwe Kerk van Amsterdam en een veelgevraagde keurmeester.²⁷ Johann Gottfried Walther schrijft in zijn in 1732 uitgegeven *Musikalisches Lexicon* over De Graaf: ein blinder, aber berühmter Organist an der Neuen Kirche auf dem Dam in Amsterdam, kan die neuesten Italiänischen Concerten, Sonaten, &c. mit 3 und 4 Stimmen auswendig, und gut auf seiner Orgel spielen. Nach Bericht eines sichern Freundes, der ihn, auf meine Veranlassung, an. 1730 zu Ausgang des May-Monats gesprochen, heisset er mit dem Vornahmen: Johann Jacob, ist aus Amsterdam geburtig, uhngefehr 60 Jahr alt, und hat rothe trieffende Augen.²⁸

Uit de keuringsopdracht valt op te maken dat het gaat om meer dan stemmingsproblemen. Het zal Jacob Nozeman zijn geweest die zijn werkgevers heeft geadviseerd niet langer tevreden te zijn met een beoordeling van de herstelwerkzaamheden van Weidtmann op basis van het oorspronkelijke contract maar het orgel als zodanig onder de loep te nemen.

Op 11 juni vindt de keuring plaats en de dag erna wordt na lezing van twee keuringsrapporten, in aanwezigheid van de keurmeesters, de orgelbouwer en de organist, gediscussieerd over oorzaken en oplossingen van de problemen.²⁹ De kritische opmerkingen in beide rapporten komen in hoofdlijnen overeen. Het, met Van Blankenburg als ondertekenaar, gaat uitvoerig in op een tweetal verbeteringsvoorstellen, namelijk om de Vox Humana in het Hoofdwerk te doen ondersteunen door een Quintadeen in plaats van de Holpijp die volgens de keurmeester gemist kan worden. Ook stelt hij voor de Fluit 4v te vervangen door een Cornet in de diskant, 't welk een seer uijtmuntent register is. Het tweede

21 februari 1720
Klachten

2 juni 1720
Besluit tot examinatie

11 en 12 juni 1720
Examinatie

rapport, met Veldcamp als penvoerder, ondersteunt de voorstellen in het eerste rapport en vestigt de aandacht op het gebruik van het vochtgevoelige grenen- in plaats van eikenhout. De Hollandse weersomstandigheden blijven een rol spelen in de beoordeling van het orgel. Ook de inmiddels binnengroepen orgelbouwer refereert daaraan. Hij beaamt de voorstellen van de keurmeesters, door hem kort en eufemistisch samengevat met de term *versterking* van 't geluijt. Ook Nozeman is het daarmee eens en stipuleert op zijn beurt de vocht- en temperatuurproblemen die onder meer leiden tot het blijven hangen van de toetsen. Na afloop van de discussie constateren enkele leden van de kerkenraad dat het verstandig zou zijn om het onderhoud op te dragen aan een beter bereikbare orgelmaker dan Weidtman en noemen daarbij de namen van Cornelis Hoornbeeck en zijn voormalige meesterknecht Christian Müller.³⁰ Wel achten zij het raadzaam om de thans voorgestelde aanpassingen te laten uitvoeren door Weidtman zelf omdat die in staat is gebleken voor een schappelijke prijs een orgel conform het contract te bouwen. Merkwaaardig genoeg ontbreekt in het verslag een specifieke opdracht aan de orgelmaker om de aangegeven verbeteringen daadwerkelijk uit te voeren. Ook wordt nagelaten een besluit te nemen over periodiek onderhoud.

Niet lang na de examinatie zorgt het blijven hangen van toetsen voor enige opschudding in Amsterdam. Het gebeurt aan het einde van een kerkdienst. Jacob Nozeman, is opgehouden met spelen. De orgeltreder is dat kennelijk ontgaan en gaat onverstoorbaar door met treden met als gevolg dat de in het orgel verzamelde lucht zich langzaam een uitweg zoekt en zich tijdens het gebed naar buiten perst in een eigenaardige kakofonie van geluid (het zogenaamde 'huilen'). De dichter Pieter Langendyk vereeuwigt het verschijnsel met een vers.³¹

Op het nieuw orgel in de kerk der Remonstranten te Amsterdam, dat in den beginnen door de stramheid van het werk van zelf geluid gaf.

't Nieuwe orgel, om 't gehoor te streelen,
In de Armiaansche kerk gezet,
Begon van zelf vry luid te speelen,
En dat in 't midden van 't gebed.
Hoe, wat is dit? vroeg een der heeren;
Een ander antwoordd': hou u stil,

Het volgt het grondstuk dat wy leeren:

Dit orgel heeft een vrye wil.

Achterstallig onderhoud leidt er bijna twee jaar later toe dat opnieuw problemen met het orgel optreden. Nu wordt de uit Gent afkomstige en in Rotterdam wonende orgelbouwer, Jean François Moreau, er bij gehaald.³² Hij rapporteert: dat de trompet niet goed is, en het geheele bovenwerk, dat is het hangend werk behalven het positif, zeer gebrekkelijk is; dat er zeer veel pijpen in zijn, die haar taal niet spreken, en dat hij er geen cornet in heeft gevonden, schoon ze op het register staat; dat de defecten van het orgel ten deele gelegen zijn in het werk zelf, zijnde het tongwerk niet wel gemaakt, alsmede het walbort niet, 't welk van ander hout moest zijn, op een andere wijze moest geplaatst wezen, en uit meerdere stukken moest bestaan, ten deele van deszelfs situatie, staande tegens het zijden, waar door het houtwerk bij zomer door de groote hitte krimpt, en bij winter door de regen en zuidweste winden uitswelt.

De kerkenraad heeft voor de derde maal behoefte aan het advies van Quirinus van Blankenburg en zendt Moreau met die boodschap naar Den Haag. Van Blankenburg reageert in een brief gericht aan opsiender Pieter Schabaalje:³³

Mijnheer,

Ik versta uit het rapport van Mr. Moreau den staat van 't orgel. Als ik raisonneere over d'oirsaken waarom dit werk dat eerst in al zijn deelen effect dede, nu in zoo veele deficieert, zoo vind ik geen nader uitlegging, als dat dit instrument, 't welk niet rouw en robust, maar tender (zoo als de Duitschers werken, die zig van hun goede lugt reguleeren) gemaakt is, door alle de veranderingen, die het in uwe kerk moet uitstaan, van op de preekdagen door een warme vocht gepenetreert dan door de son en hitte, en droogte, dan weer door koude geslingert sijnde, noodzaakelijk door al dat krimpen en rekken considerable veranderingen moet ondergaan. Waterdigt is veel, maar winddigt is wat anders te zeggen, en zoo veele gedeeltens van vers hout tot eene massa gehegt zijnde, kunnen aan zulken geweld van de lugt niet resisteren. Mr. Moreau heeft mij hier tegens geobjicieert, dat het orgel in de Remonstrantse kerk te Rotterdam zig tegenwoordig wel hield, daar ik op antwoord, dat het nu gepokt en gemaselt heeft, maar dat mij zeer wel heugt, hoe wij over 50 jaren, toen ik daar organist was, gequelt waren, sonder te rekenen alle voorgaande verbeteringen. Mijn raad om dit werk goed te krijgen is, dat men 't eens ontleede, en in alle zijne deelen tot de grond onderzoeke, om alles op een vaste voet, en buiten reproche, in een

duursame staat te stellen, om eens gedaan werk te krijgen. Anders, zoo men wil lapsalven, so sal 't werk belagchelijk werden, en door den tijd stukken van mannen kosten. UE. moet door een suuren appel bijten, 't welk eens gedaan zijnde moet UE. den orgelmaker in uw bedwang en voor 't effect responsabel stellen, mits jaarlijks hem daar voor een somme accordeerende. Nu wat aangaat d'ordonnantie van 't werk, daar ben ik bij geroepen, toen den quaden opstel volbragt was, voorts weet ik niet, of de melioratien, die wij er op hebben aangewesen, daar in zijn gebragt: daar ik met Mr. Morau niet grondig van heb kunnen spreken, om dat hij zonder bestek is, en ik 't mijne met de aantekeningen niet weet te vinden. Een artikel, die hij mij allegeert, mishaaft mij, te weten, dat het cornet, 't geene wij tot versterking van den sang als uitmuntend hadden geordonneert, daar in niet is als titulair: het is een register dat uit kleine pijpen bestaat, daar gemakkelijk plaats toe werd gevonden. Het exelleert in mijn orgel, waar van ik 't model aanbiede. Wat nu verder te verbeteren, of bij te voegen staat, om te maken dat uwen orgel een goed stuk word, daar over wil Mr. Morau met mij zitten, 't welk, alzoo hij ten Briel is ontboden, niet eer als omtrent Paaschen zal kunnen geschieden.

Ik zend Ued. de sleutel die hij mij bij abuis in zijn sak had vergeeten; blijvende na groetenisse, mijnheer, Ued. ootmoedige dienaar, was getekent

Q. van Blankenburg, Hage den 28. Maart 1722.

Volgens Van Blankenburg zijn de problemen voor het overgrote deel te wijten aan de werking van temperatuurwisselingen, vocht en wind in relatie met nog niet voldoende uitgewerkt hout. Moreau's weerwoord dat een vergelijkbaar geplaatst orgel als dat van de Rotterdamse Remonstrantse Kerk geen last heeft van dergelijke problemen nuanceert Van Blankenburg op grond van zijn eigen ervaring destijds met dat orgel.³⁴ De oplossing die Nicolaes van Hagen toendertijd heeft toegepast, bestond uit het demonteren van het orgel, het vernieuwen van de aangetaste houtdelen met het advies een bekwaam orgelbouwer aan te stellen voor periodiek onderhoud. Met betrekking tot Quirinus' opmerking over het cornetregister valt uit de context af te leiden dat het niet gaat om het rugwerk, waar het oorspronkelijke contract voorziet in een cornet 4 dubbeld in discant, maar om het hoofdwerk. In het rapport van 11 juli 1720 adviseerden hij en zijn collegae Veldcamp en De Graaf: tot versterking en veel meer kragt onder het gesang, kan men in 't bovenste clavier de fluyt 4vt uijtnemen

en in desselfs plaats van de middelste # aff tot boven toe een cornet setten. Kennelijk zijn niet alleen dit voorstel maar ook de andere indertijd geadviseerde verbeteringsvoorstellen niet uitgevoerd. Aan de uitnodiging van Moreau om samen met Quirinus nogmaals het orgel te inspecteren en aan te geven welke verbeteringen nodig zijn, wordt in juni of juli 1722 gevolg gegeven. Op 1 augustus van dat jaar registreert de betaalmeeester van de Remonstrantse Kerk aan Monsr. Blankenburg voor d'inspectie van 't orgel &c. 80 gls.³⁵

Het inspectierapport van Van Blankenburg en Moreau kennen wij niet. Het zal basis zijn geweest voor de in de jaren 1723 tot 1724 door Christian Müller uitgevoerde reparaties en aanpassingen.³⁶ Deze zijn zo ingrijpend dat, behalve de uiterlijke vormgeving, het resultaat in weinig opzichten meer refereert aan Thomas Weidtmans instrument.

14.2

Kanttelingen bij een brief

Op 23 april 1722 overlijdt Egbert Veldcamp, organist en klokkenist van Alkmaar.³⁷ Den 23e van grasmaand is Egbert Enno Veldkamp, alias dronken Ebbe, fries van geboorte, hebbende den geheelen voorleden winter met een swak lichaam gaan kwijnen, veroorzaakt door zijn veelvuldig gebruik van sterken drank, namiddag ten drie uren seer onverwacht overleden, en den 27sten ter aarde gebracht.³⁸ Pas op 1 september stellen de burgemeesters de vacature open.³⁹ Intussen heeft zich een kandiaat aangemeld. Gerhardus Havingha, organist van Appingedam, heeft al op 18 juli een sollicitatiebrief laten bezorgen.⁴⁰ In tegenstelling tot eerdere sollicitaties in Alkmaar (1691 en 1702) is er geen verslag van de procedure en worden de namen van kandidaten en de beoordelingen van het proefspel nergens genoemd. Een tweede kandidaat is Frans Pitton, Quirinus van Blankenburgs leerling en sinds 1720 adjunct-organist van de Haagse Nieuwe Kerk.

Er zijn voor Van Blankenburg twee redenen zich naar Alkmaar te begeven. De eerste is het begeleiden van de blinde Pitton, de tweede is zijn wens betrokken te worden bij de voorgenomen vernieuwbouw van het beroemde Van Hagerbeer-orgel. Pitton

1723-1724
Ingrijpende renovatie door
Christian Müller

komt in gezelschap van Van Blankenburg uiterlijk op 1 september in Alkmaar aan om zich met een proefspel te presenteren. Hoewel hij daarin volgens Van Blankenburg heeft uitgemunt verwerft niet hij maar de 26 jarige Havingha de functie. Terug in Den Haag schrijft Quirinus op

22 september een brief aan de regerend burgemeester van Alkmaar:⁴¹

Edele Groot Achtbare Heer,

Uwe Edele Groot Achtbaarheid heeft mij, alhier sijnde, met so vele gratie ontvangen dat ik niet twijffle of mijn tegenwoordig berigt sal niet onaangenaam wesen, te meer, also ik oordeele van mijn plicht te sijn Uwe Ed. Gr. A. d eenige consideratien, ten besten van desselfs uitmuntenden orgel, mede te deelen. Mij is verhaalt dat den organist is aangesteld, mids de verbeteringe vanden orgel te besorgen. Ik moet de vrijheid nemen UEd. Gr. A. te erinneren dat eertijds desen orgel heeft gehad een qualiteit waar in deselve alle andere overtrof, bestaande in 't wegnemen van sekere valsheid diemen in sommige gevallen anders onvermijdelik moet rancontreren: 't welk geschiede door eenige weinige meerder tonen of klanken die daar inne met veel beleid waren gemaakt. Seker organist, daar inne onbedreven, heeft om sijn onkunde te hulp te komen, de stad geabuseert, en dese volmaaktheid, door een kleine verandering in 't handclavier, tot sijn gemak, doen stilstaan; waar van dan eindelijk de pijpen die daar toe dienden, als verlore schapen sijn afgedwaalt. Te Haarlem is 't gebeurt na dat den organist van Noort gecasseerd was, dat sijn successeur de gunst heeft weten te winnen om den orgel te mogen verbeteren, maar hij maakte werk sonder einde, daar de stad, soo ten opsigte van 't instrument als van de kosten so veel nadeel bij had, dat het de moeite waard is sulks bij occasie te bevragen. T'Amsterdam inde fransche kerk is mede aan een organist de melioratie van den orgel aanbetrout geweest, maar met quade gevolgen. En in 's-Hertogenbos is nog een vers exempel. Den Haag is self niet vrij geweest all' het welke, so men genegen is sulks t'ondersoeken, klaar sal aantoonen wat soorte van omsigtigheid ontrent de orgelen dient gebruikt, waar van ik tot dienst vande Stad en 't welwesen van die schoonen orgel, met ootmoedig respect de vrijheid neme dit te seggen.

Dat mij dunkt dan den tegenwoordigen staat van 't instrument behoort te werden wel geexamineert, En dat daar op tot geen verbeteringe werde geconcludeert als bij contracte en volgens prijs bestek: 't Welk dan met applaussement volbragt sijnde, als een gedaan werk mag werden te boek gestelt, sonder nasleep daar van te hebben. Aangaande onse sollicitatie resteert niets meer te versoecken. Dient alleenlik dat het wel plag een costume te sijn een sollicitant, wanneer hij had uitgemunt, op het declineren van sijn versoeck met een kleine gratificatie voor sijn reis en teerkosten te remunereren. So UE. Gr.A. deselve gratie ook aan onsen blinden (die de reise met sijn twee heeft moeten doen) geliefde te accorderen, het soude een goed werk sijn, hebbende de konst van mij, door een pieus officie, ontvangen, so ben ik ook verder genegen gunste voor hem te versoecken. Waar mede blijve...

Het is een brief met drie boodschappen, waarvan twee met een dubbele bodem. De eerste boodschap aan de burgemeester houdt een waarschuwing in om niet te lichtvaardig de verantwoordelijkheid voor het verbeteren van het orgel over te laten aan de organist.⁴² Quirinus illustreert zijn stelling met vijf voorbeelden. Het is niet ondenkbaar dat de

burgemeester dit deel van de brief heeft gelezen als kritiek op de benoeming van de jonge en redelijk onervaren Havingha. De tweede boodschap is een globaal plan van aanpak voor de renovatie. Natuurlijk biedt Van Blankenburg zich tussen de regels aan als adviseur of keurmeester. De brief eindigt met een verzoek, mede namens de afgewezen Pitton, om een vergoeding toe te kennen voor de gemaakte reis- en verblijfkosten, begrijpelijk vanuit Van Blankenburgs financiële positie, een beetje gênant in relatie met de verdere inhoud van de brief.

Het schrijven zal door de burgemeester met gemengde gevoelens zijn ontvangen en heeft in ieder geval niet geleid tot een daadwerkelijke betrokkenheid van de briefschrijver bij de verbouw van het orgel. Ook worden in de thesauriersrekeningen geen betalingen aan Frans Pitton noch aan Van Blankenburg geboekt. De voorbeelden in de brief zijn muziekhistorisch interessant genoeg om er bij stil te staan.

Alkmaar, Laurenskerk

Ik moet de vrijheid nemen UEd. Gr. A. te erinneren dat eertijds desen orgel heeft gehad een qualiteit waar in deselve alle andere overtrof, bestaande in 't wegnemen van sekere valsheid diemen in sommige gevallen anders onvermijdelik moet rancontreren: 't welk geschiede door eenige weinige meerder tonen of klanken die daar inne met veel beleid waren gemaakt. Seker organist, daar inne onbedreven, heeft om sijn onkunde te hulp te komen, de Stad geabuseert, en dese volmaaktheid, door een kleine verandering in 't handclavier, tot sijn gemak, doen stilstaan; waar van dan eindelijk de pijpen die daar toe dienden, als verlore schapen sijn afgedwaalt.

Interieur Laurenskerk Alkmaar, schilderij van Pieter Jansz Saenredam (1661)

Van Blankenburg herinnert de burgemeester aan de jaren 1641/45 waarin Galtus, Germer en na hun overlijden Jacob van Hagerbeer het door Levinus Eekmans ontworpen orgel voltooiën. De gebroeders Andries en Laurens van Schagen, invloedrijke burgers en leden van het Alkmaarse collegium musicum, hebben bewerkstelligd dat in het oorspronkelijke ontwerp gesneden semitonen, of anders gezegd subsemitonen gemaakt wierden, dat is, dat het dis en gis noch een semitonium boven zich hadden, om de reyne quint van gis tot dis te bekoomen, en de groote tertien van gis tot c, en h tot dis, welke quinten en groote tertien in een ongesneden clavier nooyt recht suyver konnen worden, dan door gemelde wegen.⁴³ De Van Hagerbeers bouwen deze subsemitoetsen zodat in ieder van de drie klavieren, wanneer 'er alleen semitonen zonder subsemitonen geweest waren, zoude in ieder manuaal clavier 8 claves (toetsen) minder zijn geweest.⁴⁴ De subsemitoetsen zijn aangebracht in het groot en klein octaaf.⁴⁵ Negenendertig jaar later wordt op 29 mei 1684 de uit Den Haag afkomstige Gerard van der With benoemd tot organist van de kerk. Kort na zijn aantreden weet hij de burgemeesters te bewegen enige verbeteringen aan te brengen aan het orgel. De orgelbouwers Roelof Duijschodt en zijn zoon Jan krijgen de opdracht om deze uit te voeren. Een van de door Van der With voorgestelde 'verbeteringen' is, dat in de handklavieren, welke voor dien tijd met gesneden semitonen waren, gelyk voor heen gezegd is, in deeze veranderinge zijn weggenomen, zoo dat het onder manuaal van 64, 56, de andere, als het boven manuaal en rugpositiev in plaats van 59 nu 51 klavieren.⁴⁶ Van Blankenburg wijt deze in zijn ogen schadelijke ingreep geheel aan Van der Withs onkunde en onervarenheid.⁴⁷

Haarlem, Grote Kerk

Te Haarlem is 't gebeurt na dat den organist Van Noort gecasseerd was, dat sijn successeur de gunst heeft weten te winnen om den orgel te mogen verbeteren, maar hij maakte werk sonder einde, daar de stad, soo ten opsigte van 't instrument als van de kosten so veel nadeel bij had, dat het de moeite waard is sulks bij occasie te bevragen.

De Haarlemse casus begint in 1695 wanneer Sybrandus van Noordt, na zijn oneervol ontslag, wordt opgevolgd door Dirck van Nek. In Haarlem krijgt Van Nek, evenals zijn voorganger, te maken met de middelmatige orgelbouwer Barend van Loon. Van Nek slaagt er in de burgemeesters te bewegen tot een aanzienlijke renovatie van het orgel, grotendeels gebaseerd op de eerder afgewezen voorstellen van Van Noordt.⁴⁸ Pas in het najaar van 1703 – Van Nek is in 1702 overleden en opgevolgd door Pieter Brouwer – wordt het werk, na eerst tweemaal door wisselende keurmeesters te zijn afgekeurd, opgeleverd en goedgekeurd. Alleen al aan reis- en verblijfkosten van de keurmeesters wordt het voor die tijd exorbitante bedrag van ruim 247 gulden betaald.

Opmerkelijk is dat Van Blankenburg de moeizame en kostbare aangelegenheid geheel op het conto van Dirck van Nek schrijft. Wellicht baseert hij zijn mening op informatie uit de eerste hand, zoals die van Jan de Graaf of Johannes Clermont, beiden keurmeesters van de Haarlemse renovatie.

Sybrandus van Noordt, prent van Peter Schenck (1702)

Amsterdam, Waalse Kerk

T'Amsterdam inde fransche kerk is mede aan een organist de melioratie van den orgel aanbetrouwt geweest, maar met quade gevolgen.

In het jaar 1680 bouwt de Gentse orgelmaker Nicolas Langlez het eerste orgel van de Amsterdamse Waalse Kerk. De organist wordt Gijsbert Bongaert. Deze Bongaert presenteert zich daarnaast ook als orgelbouwer. Zo verklaart Wiegert Hus op 1 juli 1687 in de Oprechte Haerlemse Courant: te verkopen een seer uytmuntent en curieus orgel, staende ten synen huuse, tegenwoordigh extraordinair gerenoveert, verstrekt in 't geluyt en verbeterd door Gysbert Bongaert, mr. orgelmaker en organist in de Walekerck tot Amsterdam.⁴⁹ In 1687 komen wij hem tegen als sollicitant voor het organistschap van de Amsterdamse Westerkerk.⁵⁰ In 1698 doen de kerkmeesters van de Waalse Kerk beklag bij de burgemeesters over de slechte staat van het orgel dewijl men in de rekening van 't jaar 1681 reeds eenige aanmerkelijke reparaties aan 't orgel gedaan, geboekt vind; deeze slegte toestand schijnt van tijd tot tijd toegenoomen te sijn, soo dat men daar over of uyt den kerkeraad of door bijzondere leeden der gemeente aan hun Ed. Gr. Achtb. lastig gevallen is en deeze ongesteldheid van 't orgel schijnt zo groot geweest te sijn, dat er niet op heeft kunnen gespeelt worden. Op 12 juli 1698 besluiten de burgemeesters de reparatie van het orgel, op kosten van de stad, op te dragen aan Gerrit van Giessen.⁵¹ Dat gebeurt overigen pas in 1702 wanneer Gijsbert Bongaert opgevolgd is door Johannes Clermont. Er volgen in de jaren tot 1712 nog een drietal reparaties en renovaties voor in totaal ruim 1.300 guldens.⁵²

's-Hertogenbosch, Sint Janskerk

En in 's-Hertogenbosch is nog een vers exemplaar.

Jacob Eytzen is organist van de Sint Jan in Den Bosch in de jaren dat Cornelis Hoornbeeck reparaties verricht aan het befaamde Floris Hocque-orgel uit 1622. Tussen 1671 en 1696 is het onderhoud aan de orgels in handen van Ulricus Eytzen en zijn zoon en organist Jacob.⁵³ In 1697 wordt door Cornelis Scholl een rapport uitgebracht over de ernstige gebreken van het orgel. Ook orgelbouwer Joan Bader rapporteert over noodzakelijke reparaties en verbeteringen. Beide rapporten leiden niet tot uitvoering, behoudens een beperkte opdracht aan Gerrit van Giessen. Vanaf 1706 komt Cornelis Hoornbeeck in beeld met een nieuwe opdracht tot herstel. Jacob Eytzen verzet zich tegen Hoornbeecks inspanningen en gaat daarin zo ver dat zijn werkgevers besluiten hem te passeren als keurmeester.⁵⁴ Het gedrag van Eytzen, waaronder beschuldigingen van fraude en partijdigheid aan het adres van keurmeesters Æneas Veldcamp en Nicolaas Woordhouder, zullen in 1719 tot zijn ontslag leiden. In datzelfde jaar wordt Eytzen door Albertus de Milleville, organist van de Franse Kerk in Den Bosch, een proces aangedaan wegens het stelen van orgelpijpen uit de St. Jan.⁵⁵

Den Haag

Den Haag is self niet vrij geweest all' het welke, so men genegen is sulks t'ondersoeken, klaar sal aantoonen wat soorte van omsigtigheid ontrent de orgelen dient gebruikt...

Van Blankenburg is zo vaag over deze casus dat er nauwelijks aanknopingspunten zijn om de kwestie te onderzoeken. De zaak waar hij naar verwijst betreft mogelijk het in 1641 door Germer van Hagerbeer gebouwde orgel van de Hofkapel.⁵⁶ Nadat het orgel is opgeleverd ontstaan er problemen tussen de orgelbouwer en de eerste organist Jean de Milleville. Van Hagerbeer komt er rond voor uit dat hij geen hoge dunk heeft van De Millevilles deskundigheid en niet bereid is in te gaan op zijn aanmerkingen en zelfs weigert met hem daarover te spreken. Het komt zover dat Constantijn Huygens, die namens Prins Frederik Hendrik op enige afstand toezicht houdt op de orgelbouw, op dringend verzoek van het kerkbestuur moet bemiddelen.

14.3

Klavecimbellessen voor Willem Bentinck

In mei 1718 schrijft Jane Martha Temple een brief aan Johan Hendrik van Wassenauer waarin zij hem verzoekt het voogdijschap op zich te nemen van de twee zonen uit haar huwelijk met Hans Willem Bentinck, de eerste graaf van Portland.⁵⁷

Willem, geboren in 1704, erft na de dood van zijn vader in 1709 een deel van diens Hollandse eigendommen, de heerlijkheden Rhoon en Pendrecht ten zuiden van Rotterdam; de tweede zoon Charles (uit 1708) erft de Overijsselse heerlijkheid Raalte in Salland.⁵⁸ De erfenis is voor Jane Temple reden hun opvoeding te vervolgen in Holland. De opvoeding van haar eigen dochters en die van koning George II, die haar aanstelt als gouvernante, houden haar in Engeland. Dat zij voor het voogdijschap terecht komt bij Jan Hendrik van Wassenauer is niet

Jane Martha Temple, geschilderd door Michael Dahl (circa 1690)

Hans Willem Bentinck huwt Jane Martha Temple in 1700, na de dood van zijn eerste vrouw Anne Villiers. Uit het eerste huwelijk heeft hij acht kinderen waarvan de oudste, Henry, zijn vader als de 2^e graaf van Portland zal opvolgen. Deze Henry heeft tijdens zijn jarenlange verblijf in Den Haag klavecimbellessen genomen bij Quirinus van Blankenburg.⁵⁹ Bij Jane Martha Temple krijgt Hans Willem Bentinck nog eens zes kinderen, waaronder Willem en Charles.

verwonderlijk. Zij en graaf Jan zijn met elkaar bevriend geraakt in de periode dat zij met haar man in Holland woonde en elkaar haast dagelijks zagen.

Willem Bentinck van Diepenheim, oom van Jane Martha's kinderen, wordt als tweede voogd aangezocht. Hij zal zich voornamelijk bezighouden met het beheer van de landgoederen.

In de tweede helft van 1719 arriveren Willem en Charles in Holland.⁶⁰ Beide worden ingeschreven aan de Leidse Universiteit en wonen in het huis van hun gouverneur François Carrier en zijn vrouw.⁶¹ De jongens volgen colleges op de universiteit maar worden in hoofdzaak opgeleid door privaatdocenten. In de weekends, van vrijdagavond tot maandagochtend, verblijven zij in Den Haag in het huis van de Bentincks op het Voorhout tegenover de Kloosterkerk.⁶² In de lente van 1722 verhuizen zij met Carrier naar Den Haag en nemen hun intrek in het voormalige Catshuis, Zorgvliet aan de Scheveningseweg.⁶³

De intensieve correspondentie in het Frans tussen voogd Johan Hendrik van Wassenauer en de gravin van Portland en de wat minder intensieve van Willem met zijn moeder in de Engelse taal zijn onze belangrijkste bronnen van het wel en wee van beide kinderen, in het bijzonder van de eigenzinnige Willem.⁶⁴ Charles geeft duidelijk minder aanleiding tot rapportage en zal in 1725 met zijn gouverneur De Montagny vertrekken naar Genève om aan de militaire academie in Lausanne zijn opleiding te vervolgen.

Vrij snel na de verhuizing van Leiden naar Den Haag ontvangt Willem zanglessen bij een niet nader genoemde leraar en klavecimbellessen bij Quirinus van Blankenburg. Over muzieklessen van Charles zijn geen concrete aanwijzingen, toch mag worden aangenomen dat ook hij enige tijd leerling is geweest van Van Blankenburg.⁶⁵ Het eerste gegeven over muzieklessen lezen wij in een brief van Johan Hendrik van Wassenauer aan de gravin van Portland van 27 november 1722.⁶⁶ De aanleiding is een nogal hooglopend conflict over ongehoorzaamheid van de achttienjarige Willem. *J'avais réglé, schrijft Johan Hendrik, que son maistre de clavesin et à chanter ne viendrait que trois fois par semaine, afin qu'il ne fut pas trop occupé de ces faillaises qui ne sont que le distraire et augmenter son inattention présentement. Il les fait venir tous les jours sans consulter personne, et pour se remplir la teste encor plus de bagatelles il a pris sans me rien dire un maistre de violon et tout cela sans que Mr. Carrier en sache absolument rien, ny du prix qu'il fait avec eux, ny des heures qu'il prends, ny rien de tout ce qu'il fait.*

Carlo Francesco Ricciotti, bijgenaamd Bacciccia of in het Franse equivalent *Bachiche*, is de vioolleraar.⁶⁷ Deze Ricciotti is circa 1685 waarschijnlijk in Genua geboren. In 1702 maakt hij deel uit van het Frans operagezelschap van Louis Deseschaliers in Den Haag, later ook van enkele andere gezelschappen en tenslotte als directeur van dat van Jean Francisque (1720 en 1725). Bekender is hij als uitgever van de *Concerti armonici* van Unico Wilhelm van Wassenauer in 1740.

Graaf Willem Bentinck, schilderij van Jean Etienne Liotard (1800)

Ondanks zijn misnoegen gaat Johan Hendrik akkoord met de vioollessen, de zang- en klavecimbellessen worden echter teruggebracht tot drie maal per week, zoals blijkt uit het door Carrier gemaakte journaal van woensdag 25 tot en met dinsdag 1 december 1722:⁶⁸

- Donderdag 26 november keert Willem Bentinck in de middag terug op Zorgvliet à trois heures et un quart om daar son maistre à chanter et du violon te ontvangen. Van daar vertrekt hij à neuf heures om te souperen.
- Vrijdag de 27e zijn het le maistre de clavessin, et à chanter. In afwezigheid van Ricciotti speelt hij vervolgens enige tijd op de viool.
- Zaterdag en zondag wordt er niet gemusiceerd maar op maandag 30 november ontvangt Willem son trois maistres de musique om vervolgens te souperen bij zijn halfzuster Madame de Duivenvoirde. Daarna wordt er gemusiceerd in het huis van Mr de Twickle (Unico Wilhelm van Wassenauer) om après la musique weer huiswaarts te keren.

Het journaal eindigt op dinsdag 1 december waarop alleen de maistre à chanter zijn opwachting maakt.

Enkele dagen later beklagt Johan Hendrik zich opnieuw over het gedrag van zijn pupil die 's avonds na acht of negen uur, slechts vergezeld door een knecht, het huis verlaat om zich te onderhouden chez ce marchand de musique.⁶⁹ Albert Dunning houdt in A master unmasked Quirinus van Blankenburg voor de genoemde muziekhandelaar. Mogelijk is het Nicolaas Selhof, de enige muziekhandelaar in het Den Haag in die dagen, die wordt bedoeld. Soms klinkt in de brieven van Willems voogd een zekere berusting ten aanzien van Willems gedrag door, zoals in die van 11 december 1722 waarin hij schrijft *qu'il a pas chanter, jouer des instruments avoir campagne à la chasse, se réjouir et se divertir tout comme à ordinaire*.⁷⁰ Wellicht wordt zijn houding mede bepaald door de milde attitude van Willems moeder ten opzichte van diens passie voor muziek: *Les choses à quoy mon fils aîné s'attache le plus selon ce que je puis apprendre, est la musique, et je suis très touché qu'il ce faite une affaire entiere d'une chose qui me devet que lui servir pour une déclassement, après ces études*.⁷¹ Het laatste conflict tussen Willem en zijn voogd met muziek als onderwerp betreft het gerucht dat Willem zich, zonder passende begeleiding, achter de coulissen van het Haagse operagezelschap zou hebben opgehouden en betrekkingen onderhoudt met leden van dat gezelschap. De verdenking wordt ook door de gravin van Portland serieus genomen en Willem haast zich in een uitvoerig schrijven van 15 februari 1723 de zaak in alle toonaarden te ontkennen:⁷² *I have not once met company as for the partys of musick... and I protest, if I could have forseen you would been so dissatisfied... I tell to you, who came to these concerts which have given you reason to have such thoughts; if there had been any appearance of these musiciens lasting any while, I should certainly have ask'd your approbation but as I and the rest of the company all thoughts that each of 'em would be the last... as to opera musiciens who have been here, I have no sort of commerce nor acquaintance with them, and when I am at the opera (which happens very seldom) I never go behind the scenes, but always staying in the place where I first set... I never have any thing to do, with any of these people and really seeing 'em in the presence of Mr. Carrier and such company as Mr. Twickel, Mr. Harenc, Mme. De Reck, Mme. St. Auban, Melle. Duivenvoirde, Mr. Goslinga*.⁷³

Het onderwerp muziek verdwijnt nu enige tijd uit de correspondentie, uitgezonderd een wat zure retorische vraag van Johan Hendrik van Wassenauer aan Willems moeder, wat zij er van vindt dat *un jeune homme de son age perde son temps comme il fait dans toute une apresdiner il ne fait que chanter et jouer du clavessin*.⁷⁴ Enkele weken later geeft Willem toe dat muziek en wandelen nu eenmaal zijn plezierigste bezigheden zijn.⁷⁵

De correspondentie krijgt in de daarop volgende jaren een geheel ander karakter. Het is niet langer Van Wassenauer die de pen voert maar Carriers opvolger Moses Bernége. De toon van de brieven wordt niet alleen afstandelijker maar ook minder gepreoccupeerd zorgelijk over het karakter van Willem. Bernége is een professional en kan begrip opbrengen voor zijn jonge pupil en de benauwende kanten van zijn leefwereld. Voor Willem zelf is het een verademing en er ontstaat tussen de twee een respectvolle vriendschap.

Van Bernége treffen wij op 30 november 1725 een beschrijving van het maandagse muziekavondje ten huize van de Van Wassenauers. Het wekelijks musiceren krijgt meer en meer het karakter van een collegium musicum waarvan naast amateur-musici ook professionals als Ricciotti en mogelijk Van Blankenburg deel uitmaken.⁷⁷ Dit keer vindt het plaats op Zorgvliet, het huis van de Bentincks:⁷⁸ *Le concert de musique se tint Lundy dernier chez vous. Ces Messieurs se sont lassez de leur chambre de l'Amirauté. Je vais avoir l'honneur de vous nommer, Madame, tous ceux qui y étoient, et qui se doivent trouver chez Monsieur de Twickle Lundy prochain. Les dames étoient Madame de Twickle et Mademoiselle Goslinga sa soeur, Madame Falaiseau et sa fille, Madame et Mademoiselle de Saint Auban, Madame de Reck et Mademoiselle de Wassenauer. Parmi les messieurs se trouvèrent Messieurs Finch, de Twickle, Chancour, Osorio, Messieurs de Saumaise, et Monsieur de St. Auban. On eut beaucoup de musique, beaucoup de thé et de caffè*.⁷⁹

De rekeningen die Bernége naar de gravin van Portland zendt werpen enig licht op het de inkomsten van Quirinus van Blankenburg.⁸¹ Zo ontvangt hij in november 1725 8 gulden en 12 stuivers pour musique & clavessin en in december 7 gulden en 16 stuivers pour accorder la clavessin & musique. Een zangleraar wordt niet meer genoemd maar Bacchiche maistre du violon ontvangt in november en december een vergoeding van 9 gulden en 10 stuivers. In 1725 en 1726 wordt in de brieven naar Engeland nog een enkele maal gerept over het maandags collegium musicum en zijn gasten c.q. deelnemers.⁸² Willem Bentinck bereidt zich met Bernége voor op zijn 'grand tour' die gepland is te beginnen in mei 1726.⁸³ In het laatste rekeningoverzicht uit Den Haag blijkt dat Van Blankenburg alleen in maart van dat jaar les heeft gegeven.⁸⁴ Ricciotti wordt daarentegen betaald voor vier maanden vioolles. In deze rekening duikt voor het eerste een dansmeester op, genaamd Horticin, die voor zijn inspanningen een honorarium ontvangt over vier maanden lesgeven.⁸⁵

Evenals Carrier is ook Moses Bernége een gevluchte Hugenooot, in eerste instantie naar Nederland, waar hij in 1699 samen met twee landgenoten Matthias Bernagie en Jac. Joh. Bossier een dichtbundel laat verschijnen met Latijnse gedichten onder de titel: *Lusus poëticus in adventum veris* (Amsterdam, Jan Riewerts, 1699). Op 29 januari 1710 wordt hij genaturaliseerd als burger van het koninkrijk Ierland. Na zijn dienstverband ten behoeve van Willem Bentinck, circa 1727, zien wij hem terug in Engeland als gouverneur van John Russell, de jongere broer van de derde graaf van Bedford, Wriothesley Russell.⁸⁶

Het muziekcollege van de Van Wassenauers komt nog tot circa 1740 bij elkaar. Het is ook dit gezelschap waar Unico van Wassenauer zijn *Concerti amonici* ten doop zal houden. Op het schutblad van de voorzijde van het handschrift schrijft de hij:⁸⁰ *A mesure qu'ils furent faits, je les (de concerten) portai au concert établi a La Haye entre Messieurs Bentincq, moy, et quelques seigneurs étrangers. Le dit Bachiche y jouait le 11 violon...*

Uit de reisbrieven van Bernége aan de gravin van Portland selecteren wij een klein journaal van Willems muzikale belevenissen tijdens zijn grand tour.

- Op 3 augustus 1726 is Bentinck te gast aan het hof van hertog Leopold van Lotharingen in Lunéville.⁸⁶ De hertog heeft de Italiaanse violist Giovanni Pietro Guignone uit Parijs laten overkomen en Bentinck is verrukt over diens spel qui joue admirablement du violon. Later op de dag ontvangt Bentinck Guignone op zijn kamer waar zij samen musiceren. Tijdens zijn verblijf aan het hof van de hertog van Lotharingen beschrijft Bernége Willems tijdbesteding:⁸⁷ Iedere morgen staat hij tussen vijf en zes uur op. Dan wordt de manege bezocht. De rest van de morgen gaat voorbij met verschillende bezigheden, zoals het lezen van lectuur en klavecimbelspel. De middag wordt besteed aan het brengen van bezoeken. Dikwijls echter rijdt Bentinck reeds 's morgens uit met de hertog voor een rit of voor de jacht. Gebeurt dat niet, dan wordt hij aan de hertogelijke tafel genodigd. Vier of vijfmaal per week kan men de hertog zien uitrijden aan het hoofd van een dozijn jonge edellieden als un maître de l'école qui mène ses écoliers à la Promenade.
- Een maand later, op 20 september 1726, ontmoet Willem de dochter van de keurvorst van de Pfalz, Elisabeth Augusta, prinses van Sulzbach.⁸⁸ Hij slaat haar vocale talenten hoog aan en begeleidt haar op het klavecimbel. Als bewijs van zijn waardering schenkt hij haar la Musique de Mr. Hendel de Rodelinde, et d'Othon. Vijf dagen later, in Kassel, schrijft Bernége:⁸⁹ Monsr Bentinck a fait la découverte du Sieur Kellery, fameux Musicien qui est depuis quelques années au service de cette cour (Kassel), il a, ce qui il dit enseigné, la musique a la Signora Cuzzone, et il est grand ami de Sandoni, nous avons fait venir un Clavessin et ils s'exercent à l'heure même que j'ai l'honneur de vous écrire... Kellery is de componist Fortunato Chelleri.⁹⁰
- Een jaar later, op 2 augustus 1727, is Bentinck in Rome waar hij musicert met de 62-jarige kardinaal Carlo Colonna en hem belooft enige werken van Händel te sturen.⁹¹ Bernége laat in zijn brief even zijn gebruikelijke afstandelijke toon varen: C'est véritablement un spectacle curieux que celui de voir Monsieur Bentinck, qui joue du clavecin, et le vieux Cardinal, qui l'accompagne de son violon.

Willem Bentinck keert in augustus 1728 terug in de hofstad.⁹² Er zijn vele aanwijzingen die aantonen dat er tussen Bentinck en zijn voormalige klavecimbelleraar contacten blijven. Die contacten en de betekenis daarvan voor de laatste en meest creatieve periode van Van Blankenburg, komen later in dit hoofdstuk aan de orde.

14.4

Kroniek van een orgel voor de Amsterdamse Oude Kerk

In het najaar van 1726, een klein halfjaar na het vertrek van Willem Bentinck, wordt Quirinus van Blankenburg opnieuw naar Amsterdam geroepen om het nieuwe orgel voor de Oude Kerk, gebouwd door Christian Vater, te keuren. Quirinus' vader Gerbrand was in 1686 een van de keurmeesters van het oude door Apolonius Bos gebouwde instrument. Die herinnering en de naam van Christian Vater, een van de laatste leerlingen van Arp Schnitger, zullen Quirinus op weg naar Amsterdam extra hebben gemotiveerd.

Oude Kerk te Amsterdam, tekening van Hermanus Petrus Schouten (1786)

De kerkmeesters van de eerste Hooftkerk genaamt de Oude kerk zijn aanvankelijk buitengewoon trots op het door Nicolaes van Hagen en Apolonius Bos gebouwde orgel, maar vergelijking met de het Duijschodt-orgel in de Westerkerk en het in de jaren '70 door Jacobus van Hagerbeer vergrote orgel van de Nieuwe Kerk kan het instrument niet doorstaan.⁹³ De burgemeesters, thesauriers en kerkmeesters zijn te zuinig geweest. Dat is voor een belangrijk deel te wijten aan de invloedrijke kerkmeester Nicolaes Listingh die

indertijd bij de opmaak van de opdracht het beter meende te weten dan organist en orgelbouwer samen. Al snel na de oplevering blijkt het instrument te veel beperkingen te hebben en wordt Gerrit van Giessen, de voormalige meesterknecht van Jacobus van Hagerbeer, opgedragen het orgel grondig te verbeteren. Dat gebeurt in de jaren 1700-1701. Hij heeft het *groot orgel in de kerk aangevangen te vermaken en bij te maken, als tot een vrij pedaal tot boven in f gebragt en verder tot thien registers vermeert, nu te samen veertig int getal, en verders wat daaraan dependeert, duerende tot den 26e maart 1701.*⁹⁴ In 1703 komt Van Giessen nog eens terug om een holpijp voor het bovenwerk te maken maar echt helpen doet het niet. Langzaam worden de geesten rijp voor een nieuw orgel. Na de dood van Listingh in 1705 spreekt een bijna geheel vernieuwd bestuurscollege openlijk over een nieuw orgel en worden namen van kandidaat orgelbouwers genoemd, vooral die van Christian Müller die zojuist de bouw van een orgel voor de Lutherse Kerk heeft afgerond.⁹⁵ Het zal nog duren tot 1723. Organist Nicolaes de Kooningh, neef en protégé van wijlen Nicolaes Listingh, is gestorven en opgevolgd door de Groninger Evert Havercamp.

Havercamp is, voordat hij in Amsterdam verschijnt, organist van de Groningse Aakerk en heeft daar het werk van Arp Schnitger leren kennen. Schnitger heeft al in 1701/2 en in 1715 tevergeefs geprobeerd voet aan de grond te krijgen in Amsterdam door zich in te spannen de opdracht voor het orgel van de Ronde Lutherse Kerk te verwerven.⁹⁶ Havercamp was daar zijn pleitbezorger. Hij stelt ook nu alles in het werk om Franz Schnitger, zoon van de inmiddels gestorven Arp, te promoten als de meest bekwame bouwer voor het orgel van de Oude Kerk. Maar Franz heeft zijn handen vol aan de opdracht voor het orgel van de Alkmaarse Laurenskerk en zo verschijnt de meesterknecht van Arp Schnitger, Christian Vater, op het Amsterdamse toneel.

Voor Christian Müller zijn de kansen verkeken zodra de contractbesprekingen met Vater uit Hannover beginnen. Hij krijgt wel de weinig eervolle opdracht om alvast het oude orgel te demonteren. Een hele klus overigens, waar in het bijzonder de timmerman van de Oude Kerk ruim f. 450,00 aan verdient en Christiaan Muller orgelmaker voor eenige dagen gevaceert in 't afbreken vant groot-orgel het moet doen met iets meer dan 31 gulden.⁹⁷

Christian Vater wordt op 11 oktober 1679 als zoon van de orgelbouwer Martin Vater gedoopt in Hildesheim.⁹⁸ Rond zijn zeventiende levensjaar treedt hij als leerling en knecht in dienst bij Arp Schnitger. Deze heeft in die tijd een grote orgelwerkplaats met ongeveer vijftig leerlingen. Aangenomen mag worden dat Christian daarvoor (tussen 1693 en 1696) bij zijn vader in de leer is geweest. Christian Vater werkt ongeveer vijf jaar bij Schnitger. In 1702 presenteert hij zich als zelfstandig orgelbouwer en levert in het voorjaar van 1703 zijn eerste orgel voor Langenhagen bij Hannover. Na het bouwen van nog enkele orgels in het keurvorstendom mag hij zich orgelbouwer noemen van de keurvorst van Hannover, Georg Ludwig. Wanneer deze door erfopvolging in 1714 koning van Engeland wordt, afficheert Vater zich als 'orgelbouwer van Zijne Majesteit George I, koning van Groot Brittanië en Ierland'.⁹⁹ Vater wordt ook thans nog beschouwd als één van de belangrijkste orgelbouwers van Noord-Duitsland. Vlak voor hij de grootste opdracht van zijn leven verwerft voor het orgel van de Amsterdamse Oude Kerk, rondt hij de bouw af van het grootste door hem in Duitsland gebouwde orgel in Melle.¹⁰⁰

27 juni 1724
Contract met
Christian Vater

1 oktober 1723
Christian Müller
demonteert
het oude orgel

De burgemeesters van Amsterdam sluiten op 27 juni 1724 een overeenkomst met Christian Vater voor de bouw van een orgel met de onderstaande dispositie:¹⁰¹

Hoofdwerk				Bovenklavier			
1.	Prestant	16 v	de 5 grootste pijpen gedekt	1.	Prestant	8 v	
2.	Bourdon	16 v		2.	Quintadena	8 v	
3.	Octaaf	8 v		3.	Baarpijp	8 v	
4.	Roerfluit	8 v		4.	Octaaf	4 v	
5.	Quint	6 v		5.	Gemshoorn	4 v	
6.	Octaaf	4 v		6.	Nasard	3 v	
7.	Holpijp	4 v		7.	Sesquialter		3 dik
8.	Quint	3 v		8.	Siflet	1½ v	
9.	Baarpijp		3 dik	9.	Cimbel		3 dik
10.	Mixtuur		4, 5 of 6 dik	10.	Kromhoorn	8 v	
11.	Trompet	16 v		11.	Vox Humana	8 v	
12.	Trompet	8 v					

Rugpositief				Pedaal			
1.	Prestant	8 v		1.	Prestant	16 v	
2.	Gedekt	8 v		2.	Subbas	16 v	
3.	Quintadena	8 v		3.	Octaaf	8 v	
4.	Octaaf	4 v		4.	Quint	6 v	
5.	Gedekt	4 v		5.	Octaaf	4 v	
6.	Woudfluit	2 v		6.	Mixtuur		4 dik
7.	Sesquialter		3 dik	7.	Bazuin	16 v	
8.	Mixtuur		4, 5 of 6 dik	8.	Trompet	8 v	
9.	Scherp		3 dik				
10.	Quint	3 v					
11.	Fagot	16 v					
12.	Cornet						

Wartoe gemaakt sullen werden 3 clavieren van ebbenhout en ijvoornbeen, met eene koppeling aan't middelste, en onderste clavier, 9 blaasbalgen, ijder

9 voet lang, en 5 voet breed, de principaale pijpen van goet Engels tin, maar de inwendige van goet gemaakt metaal, als op 1000 pont loot 300 pont tin. De clavieren met vollen octaven als C Cis D Dis E F Fis G Gis tot C³, het pedall ook zoo, tot in D¹.¹⁰²

De totale kosten mogen 18.000 gulden bedragen. Het werk zal ten langsten binnen de 1½ jaar klaar, en vaardig zijn, te weeten van Michiel 1724 (29 september) af te reekenen, en't volle orgell in een zeer goede, en behoorlijke ordre, volgens dit bestek en contract, geleverd werden.

De Amsterdamse bestuurders hebben intussen de timmerman van de Oude Kerk Jakobus Boelen een ontwerp van de kas laten tekenen.¹⁰³ Een van hen verklaart later dat ook de thesauriers gaarne hadden gesien dat in de Oude Kerck de tekening van Boele was gevolgt geworden, maar dat die onderneemer dat niet heeft willen doen. Boelen is ook al betaald voor zijn tekening maar Vater is een koppig man en persisteert om Jurrian Westerman op te dragen een nieuw ontwerp te maken.¹⁰⁴ Beeldhouwer en beeldsnijder Westerman is waarschijnlijk van Duitse afkomst en verantwoordelijk voor het ontwerp van de kas van het door Arp Schnitger en Franz Caspar Schnitger gebouwde orgel in de St. Michaëlskerk te Zwolle en voor die van het orgel van voor de Amsterdamse Lutherse Kerk. De heren zwichten voor de eis van Vater en sluiten een contract met Westerman:¹⁰⁵ Op huijden den 14 September hebbe de Edele Achtbaare Heerre thesauriers ordinaris der Stadt Amsterdam, besteet an Jurrian Westerman, Mr. steen- en beeldhouwer, het arrebijtsloon van de steenhouterij van al het geen dat tot de voet van 't orggel in de oude kerck, volgens de tekening, die de Edele Heere besteders hebben voor goet gekeurd, so van lof als beeldtwerck, ent sage van de marmer, hetgeen dat tot de voorschreve voet moet gemaect worde, mits dat de Edele Heere besteeders de steen ant werck moete leveren. Nog sal de aenneemer moete make als houte beeldt en sierraatwerck, dat tot het heele orggel volgges de voorschreve tekening moet gemaect werde, zo van aarebijtsloon en het houdt te leveren dat tot de voorschreve beeldt en sierrade moet gebruikt werde, en helpe anpasse. Al dit voorschreven sal de aenneemer net en ordentelijk moete make, en oock de groote tekening, daar al het werck na gemaackt moet werde, dat voor de somma [van] vijfduisent gulden, en als het voorschreve werck is opgenome tot genoegge van de Edele Heerre besteeders, sal den aenneemer genieten een vereering van drie hondert gulden bove het bedongge kapitaal. So den aenneemer, als de marmerre voet is gemaakt, eennig gelt tot afrekening van node hadt, sulle de Edele Heerre besteeders hem so veel geven als Haar Edele belieft...

14 september 1724
Contract met Jurriaan
Westerman

De voorbereidende werkzaamheden liegen er niet om.¹⁰⁶ Vooral de marmeren onderbouw van het orgel maakt het noodzakelijk dat er extra onderheid moet worden. Daartoe wordt de eerste rij graven in het middenschip van de kerk geruimd. Eenmaal aan het graven blijken er zoveel gebreken aan de fundering dat het Stads-Fabryckampt besluit ook de graven die zich tussen de beide rijen pilaren aan de noord- en zuidzijde van het middenschip bevinden te ruimen en dicht te metselen. Pas wanneer dat werk gereed is kan het orgelfront worden opgebouwd. Gedurende de bouwperiode krijgen de kerkgangers eerst te maken met een ploeg grondwerkers, dan met de heistelling en het heien van de palen, vervolgens komt het metselen van de fundering voor het orgel en het dichtmetselen van de graven aan de orde. Het gevolg is dat het orgel een half jaar later dan overeengekomen klaar is om gekeurd te worden. De opstelling van het kleine orgel in de noorderzijbeuk achter de preekstoel maakt het intussen wel mogelijk dat in ieder geval de avondbespelingen doorgang vinden.

Quirinus van Blankenburg, Jan de Graaf, organist van de Nieuwe Kerk, en Evert Haverkamp, organist van de Oude Kerk, leveren op maandag 30 september 1726 hun keuringsrapport af. Van Blankenburg als penvoerder namens de drie meldt met enig enthousiasme:¹⁰⁷ *Hoe dat zij, ten dienste van haar Ed: Groot Achtb: hebben gexamineert en zeer naauwkeurig doorzien en gehoord het nieuwgemaakte orgel inde oude kerk, en 't zelve bevonden te wezen een werk, bij uitnemenheid loflik en uitmuntend. Niet alleen ten opzichte van deszelfs goede ordonnantie, bestaande in d'allercapitaalste registers, ofsoorten van geluid, die de kunst kan voortbrengen, die alle met de uiterste nettigheid zijn bewerkt en uitgevoerd, Als ook ten regarde van derzelver lieflikheid en kragt, veelheid van verandering en prompte aanspraak, Mitsgaders ook de welgeordineerde inwendige structure des ganschen werks die, tot wegneming van alle de toevallen die 'er aan zo een wijldluftig instrument kunnen komen, zo favorabel is geschikt datmen met gemak alles wat daar aan zoude mogen voorvallen remedieren kan. Waar nevens de negen blaasbalgen, in 't geven van excellente wind specialijk uitmunten.*

Vanaf 21 februari 1697 tot zijn dood in 1756 houdt Christian Vater een werkboek bij dat het mogelijk maakt de mensurale afmetingen van de meeste registers en de verschillende mixtuursamenstellingen van het Amsterdamse orgel van achter Vaters werktafel te volgen.¹⁰⁸ Het boek dat op de titelpagina

twee motto's meekrijgt *Omnia Conando Docilis Solertia Vincit* en *Lust und Liebe Zum Dinge macht alle arbeit geringe*, begint als aantekenboek tijdens zijn leerjaren bij Arp Schnitger. Als zelfstandig orgelbouwer gebruikt hij het werkboek vooral om mensuurdiagrammen en -samenstellingen te noteren. Daarnaast bevat zijn boek waardevolle toelichtende commentaren in tekst. Op pagina 72 van zijn werkboek geeft Vater de samenstelling van mixturen (Mixtuur, Scherp, Ruispijp, Cornet, Sesquialter en Tertiaan) van zijn Amsterdamse orgel. Voorafgaand aan de samenstelling van het Cornetregister maakt Vater de opmerking: *Cornet 5 a 6 fach ist ein Register so in Holland gebräuchlich und nicht uneben ist, die größte Pfeife ist Quintadeen mensur gedeckt die übrige principal mensur.* Op pagina 73 doet Vater een interessante uitspraak over de ruimtelijke consequenties voor de mensurering bij grote kerkgebouwen zoals de Amsterdamse Oude Kerk: *Man muß sich versehen, noteert hij, daß man in gaar großen Kirchen daß pfeiffwerk etwaß weiterer Mensur macht als ordinaire den es bekommt mehr gravitet zum exempel man kann die octaven 8 und quinta 6 fs nach Principal (Prestant) mensur machen, im gleichen octave 4 Quinten 3 fs und Mixturen nach einer engen Principal mensur.*

- Er blijken enkele verschillen tussen de met Amsterdam aangeduide registers in het werkboek en door Vater ondertekende overeenkomst. Zo worden in het werkboek mensuurdiagrammen getekend voor een Octaaf 2v (pag. 32), een Quintadena 16v (pag. 33) en een mixtuursamenstelling voor een Tertiaan 2v (pag. 72), registers die niet worden opgenomen in het bestek. Daarnaast zijn er verschillen tussen het contract en de dispositie zoals die door Van Blankenburg en consorten wordt opgenomen:
- in het Bovenpositief is toegevoegd een Viola da gamba en een Quintadena 16v en weggelaten de Siflet 1½v;
- ook wordt de gecontracteerde Kromhoorn 8v vervangen door een Trechter-regaal 8v;
- in tegenstelling met het contract is in het rugpositief de Mixtuur versterkt van 6 tot 8, een Basson met Hobo 8v toegevoegd (zie de motivatie daarvoor in het keuringsrapport) en de Scherp vervallen;
- in het pedaal zijn een Trompet 4v en Nachthoorn 2v toegevoegd.

11 oktober 1726

Douceurs voor
orgelbouwer en
keurmeesters

Regering en kerkmeesters van Amsterdam zijn zeer content met het nieuwe orgel en de beoordeling door de beste keurmeesters van het land en tonen dat door dieper dan gewoonlijk in de buidel te tasten om Vater, zijn knechten en ook Van Blankenburg te vereren met een douceur.¹⁰⁹ Hebben haar Ed. Achtb. de Heeren Thesaurieren ordinaris geordonneert te betalen aan Christiaan Vater orgelmaker, ter occasie van dat hy het orgel in de Oude kerck tot genoegen van haar Ed. Achtb. hadde gemaakt, een somma van hondert goude ducaten, en aan desselfs knechts ieder ses ducaten. En dat aan de organist Blankenburg, boven zyn onkosten van verteering en versuymde tydt, tot een present sal werden gegeven voor het examineeren van het orgel, hondert en vijftigh guldens.

Het is niet zeker op wiens initiatief de wijzigingen in het bestek en in het bijzonder het toevoegen van drie registers zijn geschied. Evert Havercamp lijkt de meest voor de hand liggende initiatiefnemer. Het is niet onwaarschijnlijk dat ook Quirinus van Blankenburg een rol heeft gespeeld al of niet in samenspraak met Havercamp. Dat laatste zou mede een verklaring zijn voor het present van 150 guldens.

Op den dertienden october des jaars 1726, werdt 'er, in 't openbaar voor 't eerst, op dit orgel gespeeld.¹¹⁰ Hoe het kerkvolk reageert, weten wij niet, het zal zeker overdonderd zijn door de klankgrote en klankkleuren van het instrument en niet in het minst door de prachtige orgelkas van Westerman.¹¹¹

Dat er overigens aan het uiterlijk van het instrument nog gesleuteld moet worden blijkt wanneer in juli een jaar later een rekening wordt ingediend door beeldhouwer Van Severter:

Voor 't snijwerk aen 't orgel:

Twée stuck ider 1 v. 9½ d. hoog, 2 v. 10 d. breed, ider 10 gul. is samen	f. 20.-
Twée stuck ider 1 v. 9½ d. hoog, 2 v. 10 d. breed ider 4 gul. Is samen	f. 8.-
En voor lindehout en klaarmaken: de grote stucken samen	f. 6.-
De clynder stucken samen	f. 2.8.-
	f. 36.8.-

13 oktober 1726

Ingebruikneming orgel

15 juli 1727

Beeldhouwer
Thomas van Severter
dient een rekening in

17 november 1727

Afscheid Vater

Christian Vater heeft inmiddels de opdracht aanvaard om het door Jan Duijschodt gebouwde orgel in de Westerkerk uit te breiden met een bovenwerk bestaande uit tien registers.¹¹² Simultaan met de uitvoering van dat werk houdt hij zich bezig met de oplevering van het Oude Kerk-orgel. Op 17 november 1727 neemt hij afscheid van de Amstelstad en keert terug naar Hannover. De kerkmeesters eren hem met een afscheidsgeschenk van 60 gulden.¹¹³

Matthias Schultze, een van Vaters knechten en belast met de directievoering van de orgelbouw, blijft na het vertrek van zijn baas achter met de opdracht van de Amsterdamse magistraat om het orgel te onderhouden.¹¹⁴

In het Amsterdamse poortersboek staat hij geregistreerd als Mattias Schultze van Wittstoks.¹¹⁵ Hij trouwt in Amsterdam met Elisabeth Jochemius, dochter van een suikerbakker en zal tot zijn dood in 1752 in Amsterdam blijven. In het Kohier van Personele Quotisatie in 1742 treffen wij hem aan op de Reguliersgracht als Matt. Scholten, clavecimbelmaker.

Tien dagen na het vertrek van Christian Vater overlijdt Evert Havercamp en wordt opgevolgd door Johannes Ulhoorn uit Leiden.¹¹⁶ Op zijn initiatief worden in de jaren tussen zijn benoeming en 1737 enkele wijzigingen in de dispositie aangebracht.¹¹⁷ Zo wordt in het hoofdwerk een Octaaf 2v toegevoegd. Wij herinneren ons dat Vater indertijd in zijn werkboek dit register wel had opgenomen maar het heeft laten vallen in het bestek. Datzelfde geldt overigens ook voor een toegevoegde Scherp. Nieuwe uitbreidingen in het hoofdwerk zijn een Dulciaan 8v en een Sesquialter 2 sterk. In het bovenwerk verdwijnt de Trechter Regaal en wordt een Dulciaan 8v toegevoegd. De Basson-hobo in het rugpositief maakt plaats voor een Trompet 8v. Er wordt geen naam van de orgelbouwer genoemd bij deze wijzigingen. Aangenomen mag worden dat Matthias Schultze ze heeft aangebracht. In 1730 brengt Schultze om akoestische redenen nog een achterschot aan.

Zowel voor het Vater-orgel zelf als de historische beoordeling van het instrument mag het jaar 1735 als rampzalig worden bestempeld. In dat jaar blijkt de toren van de Oude Kerk ernstig te

Verdere lotgevallen
van het orgel

verzakken.¹¹⁸ Om deze te redden dienen de fundamenten te worden versterkt. Het omvangrijke karwei dat pas in 1748 geklaard zal zijn, leidt er toe dat het orgel in zijn geheel gedemonteerd moet worden. In 1737 wordt deze opdracht gegund aan Johann Caspar Müller.¹¹⁹ Gezien het directe gevaar van beschadiging is er grote haast geboden bij de demontage. De onderdelen van het orgel worden opgeslagen achter een schutting in het zijschip van de kerk. Wanneer het gevaar geweken is, wordt Müller opgedragen het orgel opnieuw in elkaar te zetten. Deze examineert vervolgens het geremonteerde orgel en komt in zijn rapport tot de conclusie dat er weinig goeds valt te zeggen over het instrument.¹²⁰ Het rapport is een opeenstapeling van fouten en misinterpretaties die slechts verklaard kunnen worden uit een compleet gebrek aan kennis van het oorspronkelijke orgel, gekoppeld aan een onverantwoorde demontage en opslag waarbij zelfs pijpen verloren zijn geraakt.¹²¹ Enkele voorbeelden: punt 5 van het rapport stelt dat alle opene off prestantpijpen moeten in de rechterhand dubbelt zijn, beginnende in 't middel van het clavier tot boven toe, elk register pijpen met 25 pijpen vermeerdert, om de voijs te versterken. Wat Johann Müller kennelijk ontgaat is – zie het keuringsrapport (Grootmanuaal onder 1) – dat Vater reeds voorzien heeft in de verdubbeling. En dan punt 6 van Müllers rapport: alle mixturen en scharp, so in het rugpositief als groot manuaal en pedaal moeten groter en met meerdere pijpen versterkt werden, om onder 't zingen door te snijden, so ook sexquialter en cornet. Ook hier heeft Vater in voorzien, zie het keuringsrapport. Hetzelfde betreft de door Müller gemiste Octaaf 2v. Na Johann Caspar Müllers verbouwing ontstaan er problemen bij de keuring. Er worden twee commissies van organisten bij betrokken. Deze constateren dat de windvoorziening niet deugt en het orgel ook in andere aspecten tekortschiet. Een van de gevolgen daarvan is dat het Müller verboden wordt het orgel te betreden.¹²² In 1748 voert Matthias Schultze een grondige reparatie uit die op niet-verhullende wijze de slechte kwaliteit van Müllers werk bloot legt.¹²³

Ick ondergeschreven geeve hier meede te kennen an de U.Ed. H: Heeren kerk Meesteren vand Oude kerk, de noodige reperatij, van het grood orgel in de Oude kerk als volgt. Soot grood manual van 14 spelende register de welke doorgaans moeten geintoneert werden dat het een eegaliteijt, in de anspraak heeft, hetwelke noodsaaklig dient geholpen te werden en besonder de trompetten de seer traag in de anspraak en doorgaans gestelt etc. De trimulant, die int geheel niet slaat, daar voor dient een ander te sijn,

- 2 Een pedaal van 10 spelende register daar van de 16 voetige geluijden seer traag in de anspraak sijn, moeten geholben weerden an wad gouer an te spreken, en in besonder de pasuijn sie seer traag is, beneevens de ander tongen werken als trompet 8 voet, trompet 4 voet, en de cornet 2 voet de welke seer slegt is,
- 3 Int ruck posetiefsijnt 14 spelende register van gelijken doorgaans geintoneert, en in besonder holpijp en fluijten, om de eegaltijt so veel bij te brengen als doenlig is, en de fagot 16 voeten de trompet 8 voet, de tongen allemaal.
- 4 Voet beeter an gebracht, en waar het ver eijst werd, nieuwe tongen op gemaakt, en eegaal te spreken. Int booven manual sijnt 12 spelende register het pijp werk moet van gelijken doorgaan geintoneert werden als booven gemelt, besonder de voxhumana die seer onegaal is, moeten verschijden nieuwe tongen daar op gemaakt, dat sij eegaal anspreekt en de trompet 8 voet moeten in de twee octaven nieuwe hoosen of kookers gemaakt werden, om daar bij te konnen koomen, op te stellen, en een nieuwe tremulant, de wijl de oude niet goed is, en meteen in stuken is.
- 5 Het orgel doorgaans schoon gemaakt, en de ad stracktuur beneevens de registark [...] so het mogelik is wad gemaakliger te maak, om te speelen en door gaans eegaal gestelt etc...

Het werk van Johann Caspar Müller heeft er toe geleid dat Christian Vater en daarmee ook de keurmeesters Van Blankenburg, De Graaf en Havercamp onterecht in diskrediet zijn gebracht. Wat de keurmeesters betreft, wordt er in een enkel geval zelfs gesuggereerd dat er sprake zou zijn geweest van steekpenningen.¹²⁴ Weer anderen weten te melden, zonder documentatie overigens, dat het al van meet af aan duidelijk was dat Vater zich vertild heeft aan het orgel. Organist Havercamp, de burgemeesters en kerkmeesters zouden elke kritiek onbespreekbaar achten vanwege hun eerdere appreciatie van orgelbouwer, bestek en keuringsrapport. Een en ander zou mede reden zijn geweest Christian Vater geen enkele opdracht meer te gunnen in ons land.

De feiten spreken een andere taal. Vanaf de oplevering in 1727 tot de demontage in 1737 is er geen enkele noemenswaardige klacht over de kwaliteit van het Vater-orgel. Een bevestiging daarvan uit onverdachte hoek is het gegeven dat de Goudase magistraat in 1732 serieus heeft overwogen om Christian Vater op te dragen het nieuwe orgel voor de Janskerk te bouwen.¹²⁵

Definitief in deeltijd

Op 1 mei 1723 expireert de schuldenregeling die Van Blankenburg in november 1719 met de heren van de Sociëteit is overeengekomen. Dat betekent voor Frans Pitton een verhoging van zijn traktement met 150 gulden tot 350 gulden per jaar. Voor Quirinus van Blankenburg betekent het dat zijn wedde wordt teruggebracht op 350 gulden, waarvan nog zes jaar lang 100 gld wordt ingehouden ter aflossing van de restschuld.¹²⁶ De daaropvolgende twee jaren weet Quirinus zich nog te redden met het gekorte traktement, extra inkomsten zoals zijn bemoeienis met het Vater-orgel voor Amsterdam en enkele vermogende leerlingen, onder wie de broers Willem en Charles Bentinck.¹²⁷ Wanneer echter ook deze bronnen opdrogen verzoekt hij zijn werkgever, het is 15 juni 1728, het adjunctschap van Pitton te beëindigen en hem te herstellen in zijn volledige functie.¹²⁸ In het volste vertrouwen op een positieve beslissing, verzoekt hij alvast een voorschot van 250 op zijn herstelde traktement. De heren van de Sociëteit zitten met de kwestie in hun maag en doen zijn verzoek voorlopig af met de belofte tot nader onderzoek. Nee zeggen is niet zo eenvoudig. Per slot van rekening is Pittons benoeming indertijd nadrukkelijk bedoeld als tijdelijk (bij provisie). Wat de heren daartegenover beslist niet willen is opnieuw vervallen in voorschotregelingen. Was immers niet een uitdrukkelijke voorwaarde in 1719 dat het voor hen eens en voor de laatste maal was en dat hij nooit meer een *diergelijke versoeck* zou mogen doen. Vier maanden later, op 5 oktober, besluiten de heren van de Sociëteit beide verzoeken af te wijzen.¹²⁹ Wanneer Quirinus in november 1728 nog een poging doet de zaak aan de orde te stellen, wijzen zij met onmiskenbare irritatie zowel de continuering van zijn volledige functie als een voorschot definitief af.¹³⁰ Quirinus heeft het geheugen van zijn werkgevers onderschat en zijn hand overspeeld. Dat verhindert hem overigens niet om een jaar later opnieuw terug te komen op zijn verzoek tot herstel van zijn gehele functie. De heren weigeren gedecideerd maar verlenen hem wel een eenmalige gratificatie van 150 gulden gezien zijn zorgelijke situatie. Hij en zijn gezin zullen het in de jaren die hem nog resten moeten leven op een uiterst smalle financiële basis en opnieuw zal Quirinus al zijn inventiviteit moeten inzetten om te ontkomen aan een volstrekt failliet.

Deze zaken spelen zich af tegen de achtergrond van een ingrijpende restauratie van het orgel van de Nieuwe Kerk. In een memorandum van begin oktober 1727 geeft Van Blankenburg een opsomming van de noodzakelijke reparaties.¹³¹ Op grond daarvan draagt de Sociëteit de secretaris op met assumptie van den organist van de Groote Kerck alhier (Veldcamp) en den orgelmaker N. Garrels hetselve orgel te willen visiteren, en haer Ed.Mog. van hare bevindingen rapport te doen.

Op 10 oktober 1727 doet de secretaris van de Sociëteit verslag van zijn inspectie van het orgel met Van Blankenburg, Veldcamp en Garrels. Besloten wordt de orgelbouwer op te dragen het herstellen van het orgel ten meesten oirboir te laten werkstellig maken, en de kosten daer op te vallen zoo veel doenlijk te retoucheren.¹³³ De onderhandelingen met Rudolph Garrels leiden op 6 november tot een *accord... op 100 gl minder als 't selve in zijne overgeleverde memorie was gestipuleert ende zulcx tot 850 gl.*¹³⁴ Precies een jaar later kan de secretaris melden dat het *gerequireerde aen den orgel in de Nieuwe Kerck door den aennemer in gevolge de daer van gemaecte conditien en bestecq was voltuoyt ende afgemaect*. Waarop besloten wordt dat het selve werk door den organist van de Groote Kerck met die van de Nieuwe Kerck te werden opgenomen...¹³⁷ Het duurt nog tot 11 november voordat het keuringsrapport wordt gepresenteerd.¹³⁸ Een en ander wijst op door de keurmeesters geconstateerde gebreken, reden ook voor de Sociëteit om een commissie te benoemen om het keuringsrapport te bestuderen en de verbeteringen aan het orgel met eigen oren en ogen te beoordelen. Op 9 december tenslotte wordt het werk goedgekeurd en kan de rekening worden opgemaakt:¹³⁹ *aen den orgelmaker Garels... wegen des selfs bedonge penningen ter somme van agthondert en vijftigh gls ende nog voor extraordinaris werk boven het besteck een somme van vijftigh guldens. Als meede nog een somme van vijf en dertig guldens in conformite van 't selve bestecq voor verschot van vuur en ligt. Gedragende te samen de somme van 935 guldens... Aen de organisten Veltcamp en Blankenburgh is voor gedane diensten in het visiteren en opnemen van 't voorsz. orgel toegelegt en geaccordeert een somme van vijftigh guldens voor ieder der selve, ende nog aen laastgemelte organist uijt sonderlinge consideratie daer en boven nog een somme van 50 guldens.* Onbekend zijn zowel het bestek als het keuringsrapport. Het aanzienlijke bedrag van 935 gulden wijst op meer dan reparatiewerkzaamheden en waarschijnlijk op wijzigingen in de dispositie.¹⁴⁰

Rudolph Garrels wordt in 1675 geboren in het Oost-Friese Norden.¹³² Van circa 1697 tot 1716 is hij leerling en gezelschap van orgelbouwer Arp Schnitger. In die hoedanigheid werkt hij mee aan de bouw van het orgel voor de Aakerk in Groningen (1697-1699), de Jacobikerk van Uithuizen (1699-1701), de Martinikerk te Sneek (1707-1711) en de Magnuskerk van Anloo (1717-1718). Na de dood van Schnitger in juli 1719 treedt hij in dienst van Christian Müller en verhuist van Groningen, waar hij sinds 1713 woont, naar Leiden. Daar is hij betrokken bij de orgels van de Pieterskerk, de Hooglandse Kerk en de Marekerk en van 1723 tot 1743 verantwoordelijk voor het onderhoud ervan. Als zelfstandig orgelbouwer treffen wij hem in 1723 in Den Haag waar hij samen met Aeneas Veldcamp het orgel van de Lutherse Kerk verplaatst en herstelt. De opdracht tot de bouw van zijn eerste orgel ontvangt hij van de bestuurders van de Haagse Oud Katholieke Kerk in 1726. Andere door hem gebouwde orgels treffen wij aan in Vollenhoven (1726), Maassluis (1730-1732), Purmerend (1739-1740) en tenslotte Klundert (1750). Het orgel voor de Grote Kerk van Maassluis geldt als zijn meest belangrijke schepping. In 1727 vestigt Garrels zich definitief in Den Haag.¹³⁵ De kennismaking met de organisten van de Nieuwe Kerk in Den Haag dateert waarschijnlijk uit 1626 bij de bouw van het orgel voor de Oud Katholieke Kerk waarbij Frans Pitton, Aeneas Veldcamp en mogelijk ook Quirinus van Blankenburg betrokken zijn.¹³⁶

14.6

Een heerlijk naspel

De achtergrond van Quirinus' pogingen in 1728 om hem te herstellen in zijn volledige organistfunctie is niet alleen van financiële aard. Het is ook een signaal dat hij erin geslaagd is, vorm te geven aan de resultaten van zijn onderzoek naar de *waren grond der musiec en de bas-continuo*, hoofdreden voor zijn deelontslag in 1719.¹⁴¹ Een concreter geluid daarvan komt van dichter Samuel Sylvius.

Sylvius schrijft zijn lofdicht in 1725 onder de titel 'Zang- en spealkunde op gewisse gronden en regelen van den heer Quirinus van Blankenburg'.¹⁴⁵ De eerste strofen van het zesentachtigregelige vers luiden:

Van alle konsten en beroemde wetenschappen,
Is d'allermiste niet het hemelsche Musijk:
Zij streeft de wêrld door met onvermoeide stappen,
En bouwt, van daar den zon verrijst en zinkt, haar rijk.
z'Is van Apollo eerst (gelijkmen zegt) gesproten,
En opgevoed van al het Zanggodinnendom;
En als een hemelgaaf, gelijk een geest gegoten
In geesten, die 't gehoor door wondren maken stom.
Dus wort zij in Gods kerk en aller vorsten hoven
Geviert en hoog geagt, gekoestert, voortgezet:
Haar luister is door tijd of nijd niet uit te doven,
En houd onsterflijk stant als een gestaafde wet.
Om nu tot zulk een schat van wijsheid wis te komen,
Toont ons Van Blankenburg den grond der réglen aan:
Een werkstuk, blakende van licht, gelijk de zomen
Des dageraats, die voor den zonnewagen gaan.
De wolk der duisterheid wordt daar door dood geschenen,
Het ligt van waar begin op 't hooge altaar gestelt,
En 't leerziek brein genoopt: voor struikelende benen
Een effen voetpad, en een vlak en open veld.
Het is een leiding tot wel zingen en wel spelen,
En uitgelese stof te brengen aan 't gehoor,

En den gehélen mensch wiskonstiglijk te strelen,
Te tonen, dat de kaars der ziele zij het oor.
Zo gaat het weirligt tot een proef uit voor den donder,
Door vaste redenen maatwijselijk getoont:
Waar uit men wagt gevolg van groter zeldzaam wonder,
't Geen 't loflijk voorspel met een heerlijk naspel kroont.

De door Sylvius gebezigde terminologie vertoont opvallende overeenkomsten met kernbegrippen in Van Blankenburgs in 1739 te verschijnen muziektheoretische traktaat: *Elementa musica of nieuw licht tot het welverstaan van de musiec en de bas-continuo*. Door *regelen*, met *reden* en bewys, gebouwd op een klare ontleding der eerste beginselen; na een voorafgaande wederlegging van de dwalingen dezès tyds waar nevens de vinding en opkomst der konst; de musiec der ouden; de ontdekking van een *wiskunstige* cirkel, waar in de wet der nature al de toonen verdeelt; de stelkonst; de *speeltuigen* en de *grondlegging van de zangkunst*.

In oktober 1731 richt Quirinus van Blankenburg zich tot de heren van de Staten van Holland en West-Friesland met het verzoek hem een privilege te verlenen voor het uitgeven van twee complementaire werken:¹⁴⁶

Geeft met ootmoedige rverentie te kennen Quirinus van Blankenburg, organist vande Nieuwe kerk in 's-Gravenhage, dat hij suplt. in overweginge, hoe de wijzen der psalmen, die uit overoude gezangen van vele eeuwen bestaan, beide, in stoffe en maat, van den stijl der latere tijden zo verre afwijken dat het nôdig is dezelve door de kunst te hulp te komen, om die met een regtmatischen zin van harmonie te bekleeden: dat zulks, hoewel zeer difficiël, egter door den suplt. met veel applicatie is ondernomen en daar van gemaakt een uitvoerlijk clavicymbel of orgelboek, met beschrevene complete partijen van bas en bijspel zo, om dezelve separatelijk te spelen, als om gespeelt te werden (in de plaats van een bascontinuo, ten dienste der gene die daar in onkundig zijn) onder de psalmen, door den suplt. gecomponeerd, om te zingen met twee stemmen in concert... ende, opdat alles mogte grondig en ordentelijk geschieden, zo heeft den suplt. daar nevens beschreven de noodige *elementa musica*, zo tot onderwijs van't voorsz. spelen, als wel specialijk van den waren grond van 't zingen, met byvoeginge van de middelen hoe iemand de psalmen, zonder meester, bij zig zelve leeren kan: welke werken, tot elkander behorende, den suplt. wenst, tot opwekkinge en stichtinge van't gemeen, door den druk public te maken...

Op de 15e november honoreren de Staten zijn verzoek. De opzet van zijn levenswerk zoals in de privilegeverlening weergegeven houdt, kort samengevat, de uitgave in van een boek met psalmzettingen en een daarbij behorend traktaat ter instructie van het spelen van die zettingen. Degenen die bekend zijn met het gepubliceerde Clavicimbel- en orgelboek der psalmen (1732) en *Elementa musica* (1739) zal de beoogde relatie tussen de twee werken, vreemd voorkomen. Behoudens een anekdotische schets van de ontstaansgeschiedenis

Samuel Sylvius wordt in 1655 geboren als Samuel Bosch, zoon van Wilhelm Bosch en Maria de Prince. Hij studeert theologie maar oefent het beroep van predikant nooit uit. Zowel onder de naam Bosch als onder Sylvius, het Latijnse equivalent daarvan, zijn gedichten en een enkel toneelstuk bekend.¹⁴² Vooral als dichter van gelegenhedenverzen weet hij zich bij zijn tijdgenoten een zekere reputatie te verwerven. De eerste maal dat wij Sylvius in relatie met Quirinus van Blankenburg tegenkomen is op 7 januari 1707 wanneer hij als getuige optreedt bij twee notariële aktes rond de erfenis van wijlen de gouverneur van Breda.¹⁴³ De biografische details in het aan Van Blankenburg gewijde gedicht – in deze monografie is er op een aantal plekken uit geciteerd – getuigen van een persoonlijke relatie tussen dichter en musicus.¹⁴⁴

in de *Voorrede van Elementa musica* ontbreekt in het traktaat elke inhoudelijke verwijzing naar het koraalboek.¹⁴⁷ Daarnaast rechtvaardigen de harmonisch volledig uitgewerkte zettingen van het Clavicimbel- en orgelboek der psalmen niet of nauwelijks de noodzaak van een specifieke instructie.

Het vermoeden dat Quirinus van Blankenburg een geheel ander koraalboek voor ogen heeft wordt bevestigd door de recente vondst door de auteur van een vroeger manuscript met als titel 'Clavicimbal en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkzangen'.¹⁴⁸ Anders dan het gepubliceerde koraalboek zijn de zettingen in het manuscript gecomponeerd conform de basso continuo-stijl: tweestemmig, de psalmmelodie in de bovenstem ondersteund door een becijferde bas.

De reden van het ongepubliceerd blijven van deze oerversie van het koraalboek vindt zijn oorzaak in een interventie van Quirinus' oudleerling en mecenas Graaf Willem Bentinck.¹⁴⁹ Van Blankenburg schrijft daarover in de *Voorrede van Elementa musica*: Dat heeft oorzaak gegeven dat een van de hoogste Heeren van dezen Staat my heeft verzocht de 150 psalmen met behoorlyk byspel [uitgewerkte harmonie], ten dienste van 't gemeen te maken. De bemoeienis van Bentinck staat haaks op Van Blankenburgs opzet en dwingt hem tot het componeren van het bekende koraalboek met uitgewerkte zettingen en, in dynamische opzicht, eenvoudige structuur gericht op gebruik door 't gemeen. Uit de akte van privilegeverlening blijkt de componist nog te geloven in een complementaire functie van zijn koraalboek en het nog te verschijnen *Elementa musica*. In 1737 zal hij bij gelegenheid van een nieuwe overeenkomst met zijn uitgever de koppeling tussen beide werken loslaten.¹⁵⁰ Met uitgever Berkoske sluit Quirinus een contract sluit dat deze verzekert van het alleenrecht op het uitgeven van de in het privilege genoemde werken.¹⁵¹

Op 26 november 1731 start Laurens Berkoske de voorintekening van het koraalboek met een advertentie in de 's-Gravenhaegse Courant:¹⁵³

By Laurens Berkoske in 's-Gravenhage, zal op mediaen formaet in quarto, met privilege gedrukt worden, een nieuw werk op de Psalmen, zynde een clavecymbael- of orgelboek, met beschreevene partyen op den bas, en agrementen, in koper gesneden; nooit te vooren zo gezien, wyl de wyzen (te weeten dezelfde noten van 't Psalmboek) alleenlyk door 't verzetten eeniger staerten daar in, tot zoetvloeyende maatzen zyn gemaekt, door Q. van Blankenburg: waar van de conditien van intekeninge, nader door de couranten zullen werden bekend hemaekt.

Vanwege de strenge winter en het daardoor besloten water en and're tegenstand loopt de uitgave enige maanden vertraging op en verschijnt half maart 1732 onder de uitgebreide titel: Clavicimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkzangen, met de zelfde noten die de gemeente zingt tot vloeyende maatzen gemaakt, in steyl en hoogte bepaald, met cieraaden

verzien, en met kunst verrykt. Het werk bestaat uit zettingen van de 150 psalmen en de acht in de gereformeerde kerk gebruikte lofzangen, de melodie in de bovenstem eenstemmig en de harmonische begeleiding driestemmig uitgewerkt. De psalmen en gezangen worden tot het vullen der ledige plaatsen afgewisseld met 26 korte composities op basis van het thematisch materiaal van de voorgaande psalm of lofzang.¹⁵⁴ Het is Berkoske gelukt, zoals uit de verschillende advertenties blijkt, een groot aantal boekhandelaren te interesseren in het werk.

In 1745 zal bij hem een tweede druk verschijnen, aangevuld met een uitvoerige instructie in het Frans en Nederlands. Deze uitgave wordt bezorgd door Van Blankenburgs leerling en opvolger Frans Pitton. De herdruk wordt voorafgegaan door een opdracht van de hand van de uitgever aan Willem Bentinck. De opdracht als zodanig en de inhoud bevestigen de rol van Bentinck bij het ontstaan van het psalmenboek en de later uitgegeven werken van Van Blankenburg:

Monseigneur,

Il y a quelque tems, Monseigneur, que j'eus l'honneur de vous présenter un manuscrit du célèbre Blankenburg, dont la mémoire se fait encore cherir de nos jours par tous ceux, qui ont été témoins de ses rares talens pour la musique, ou qui en rencontrent les précieux vestiges dans ses ouvrages.

La considération, Monseigneur, que vous même paroissiez conserver pour elle, jointe aux regrets de ce qu'un ouvrage de la main de ce fameux maître n'étoit pas écrit ou publié dans une langue, dont la douceur la rend familiere & veritable amie de la musique, m'à engagé, Monseigneur, a vous offrir la nouvelle édition en deux langues que je devois faire de cet ouvrage. Si la légereté du sujet paroît peu autoriser la liberté, que je prends, de dedier un livre de cette nature a une personne placée au Gouvernail de la République, cette piété monseigneur, qui brille à la tête des illustres qualités, qui se réunissent dans votre personne, m'est un sur garant que vous ne dedaignerez pas, Monseigneur, d'accorder votre protection a un ouvrage dont l'unique but est de

Laurens Berkoske is rond 1687 in Den Haag geboren en wordt in 1716 meester in het drukkersgilde.¹⁵² In 1723 opent hij zijn boekhandel annex drukkerij in de St. Anthonystraat. Op het moment dat hij Van Blankenburg leert kennen, is hij verhuisd naar de Plaats in het huis *De Pauw*. Op 31 juli 1749 wordt Laurens, 62 jaar oud, begraven. Van hem zijn een dertiental uitgaven bekend, waarvan vier van de hand van Quirinus van Blankenburg. Zijn uitgaven en drukplaten, waaronder de resterende exemplaren van Van Blankenburgs publicaties, komen na zijn overlijden in handen van nazaat Jacobus Berkoske.

joindre une decente harmonie à la devotion publique.

Protecteur déclaré des belles lettres & principalement de la musique, virtuoso vous même (s'il m'est permis de me servir ici d'un mot Italien, qui exprime si bien l'excellence d'un grand maître) vous me sçauriez, Monseigneur qu'approuver un dessein, dont les suites ne peuvent être, que très avantageuses. C'est surquoi je fonde la flateuse esperance, Monseigneur, que vous voudrez bien agréer les hommages, que la reconnoissance & le devoir me forcent de rendre publics aujourd'hui.

Permettez au reste, Monseigneur, qu'évitant cette vaste étendue d'éloges, qui s'offrent à mon esprit, mais qui assurément s'affoibliraient dans ma bouche, je garde un respectueux silence à ce sujet.

Je suis avec une parfaite veneration,

*Monseigneur,
De votre excellence*

Le très-humble, très-obeissant & très devoué serviteur,

L. Berkoske

La Haye ce 30. Octobre 1745.

In november 1733 zijn Wilhem Carel Hendrik Friso, de latere stadhouder Willem IV en Anna van Hannover, dochter van koning George II van Engeland, voornemens een huwelijk te sluiten.¹⁵⁵ Een uitgelezen gelegenheid voor Quirinus om met een compositie opnieuw te getuigen van zijn Oranjegezindheid.¹⁵⁶ Ook in dit geval is de rol van Willem Bentinck zowel bij het tot stand komen van het huwelijk als het ontstaan van het muzikaal huwelijksgeschenk onmiskenbaar.¹⁵⁷ Van Blankenburgs opus voor klavecimbel solo verschijnt bij Berkoske onder de titel *Duplicata ratio musices*. Bijzonder aan het werk is dat een viertal tweedelig gedachte composities zo zijn geschreven dat het eerste deel in omkering (sopraan wordt bas, bas wordt sopraan) het tweede deel oplevert. In de uitgebreide titel licht de componist toe: *De verdubbelde harmony in een, voor dezen onbekend, doorluchtig musyc waar van de bas en de wys, in t'zamenstemming, door verwisseling, doen zien, hoe in de helft het geheele bestaat; en hoe twee een, en een twee zyn makende alzo een zinnebeeld van 't huwelyk.*

Van *Duplicata ratio musices* zijn twee exemplaren bewaard gebleven, één in The British Library te Londen en één in de Toonkunstcollectie van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Bij het laatste exemplaar behoorden nog tot 1872 een authentieke kopie van een brief van Van Blankenburg die hij samen met een exemplaar van het werk heeft gezonden aan zijn oudleerling en gezant te Wenen Jacob Jan Hamel Bruyninx en twee lovende reacties van Johann Joseph Fux en Antonio Caldara, respectievelijk kapelmeester en vice-kapelmeester aan het Weense hof.¹⁵⁸ Van Blankenburg refereert aan deze brieven

in *Elementa musica* en verwijst daarenboven naar een eveneens gunstige beoordeling van Georg Friedrich Händel die... reeds over myn *Emblema musicum*, waar in, een twee en twee een zyn, staande op 't huwelyk van de Princes Royaal van Engeland met zyn Hoogheid den Heere Prince van Orange, zyn gevoelen edelmoedig heeft verklaart: zo als my ook uit Weenen den oversten capelmeester van de Keizer Joannes Josephus Fux, en de vicecapelmeester Antonius Caldara met hun lof betuiging over de nieuwe vond by geschrifte hebben vereert.¹⁵⁹

Op 2 september 1737 sluiten Van Blankenburg en Berkoske, in het verlengde van hun eerdere overeenkomst, ten overstaan van notaris Willem Ruijbroeck een nieuw contract:¹⁶⁰

Op huijden... compareerde voor mij... de heeren Quirinus van Blankenburg, organist van de Nieuwekerk alhier in 's Haage... om geduirende den tijt van vijftien agtereenvolgende jaeren binnen desen lande alleen te moge drucken doen drucken uijtgeeven en verkopen, zijne werken met naemen. Eerstelijk zijn Clavecimbel of orgel psalmboek; Ten tweede zijne psalmen om te zingen met twee of drie stemmen in consert, beyde door sijne nieuwe vond van sonder de minste verandering in de noten alleen door een klijne verbeetering in de staerten den sang in de maet te doen vloeijen en de door behulp van een slinger te bepaelen ten derde sijne *Elementa musica* tot onderwijs vant voorn. spel, en speciaelijk ten vierde de waren gront vant zingen int Frans en Duijts.

Tot zover geeft de akte een overzicht van het privilege uit 1731. Het als tweede genoemde werk, een twee- c.q. driestemmige uitgave van het psalmenboek ten behoeve van zangstemmen, is nooit verschenen. Van Blankenburg schrijft daarover zelf in een nogal vaag bijzinnetje in *Elementa musica*: maar door tussenkomst van zaken, heeft dit anders geschikt.¹⁶¹ Met betrekking tot het ook in de oude overeenkomst aangekondigde *Elementa musica* leggen beide comparanten nieuwe afspraken vast:

Ende sulcx ter eenre, ende Laurens Berkoske boekverkoper alhier ter andere zijde... verclaarde zij comp.^{ten} over ende wederom met den andere geconvenieert, geaccordeert en verdragen te zyn... dat den 1e comp. belooft en aenneemt aen den 2 comp. in forma te sullen leveren en overgeeven,

1. Zijn werk genaemt *Elementa musica* of nieuw ligt tot den waeren grond van de musieck
2. Van de bas continuo daer ook in begrepen is
3. Den waeren gront vant singen met een
4. Reforme op de dwalinge en een
5. Instructie op de psalmen en eenige basse tot Gregor[iaans]. en instructie over deselve,

uijtmakende te same een boek 't welk door den 1e comp. zal werde gebragt op de hoogte van 60 a 70 ten minste gedrukte bladeren om gebragt te kunne werden op de prijs van vier gulden van week tot week te leevere ten minste 2 a 3 bladeren soo Frans als Duijts om ter drukpers gebragt te kunne

werden, sulcx het voorsz. werk compleet binnen den tijt van vijff maende na dato deses geleevert zal moeten zijn om vervolgens geexamineert te kunne werden door sodaenige personen als den 2e comp. sal kome goet te vinden...

De instructie op de psalmen, onder 5, zal in de feitelijk afspraken – zie hieronder – geen onderdeel meer uitmaken van definitieve uitgave van *Elementa musica*. Daarmee wordt formeel de beoogde samenhang tussen de twee uitgaven los gelaten. In het vervolg van de akte spreken beide heren wel af dat direct na het voltooiën van *Elementa musica* Van Blankenburg de instructie op de psalmen ten behoeve van een separate uitgave zal leveren.

...beloovende den 1e comp. aen den 2e comp. immediaet naet voltooyde werk nog te zulle leeveren de instructie op de psalmen die in den jaere 1732 in het Clavesimbel en orgelboek gedrukt is om deselve te leere spelen en welke instructie nog niet int ligt is geweest waer voor den 2e comp. aen den 1e comp. opt passeere deser heeft betaelt de somma van drie hondert gulden, en sal daer en bove nog voor het vertalen van de voorsz werken uijt het duijts int frans op 't levere van de voorgem. instructie op de psalmen aen den 1e comp. betaelen een somma van een hondert gls. bekennde hij 1e comp. de voorsz. somma van drie hondert gls. in pres. van ons nots. en getuygen uijt hande van den 2e comp. ontfangen te hebben en sulcx deswegens voldaan te zijn. Transporteerende hij 1e comp. vervolgens aen de 2e comp. bij desen de privilegie door haer Ed. Groot Moog: aen den 1e comp. den vijftiende november 1731 verleent, met het regt van alleen te mogen drucken en verkopen alle de werken in de gem. privilegie vermeld cederende mede aen den 2e comp. het Clavicimbel en orgelboek en van de Duplicaten ratio musica bij den 2e comp. in den jaere 1732 en 1733 gedrukt sonder daer op eenig het minste regte van eigendom te hebben ofte te reserveeren als verclaerende hij 1e comp. daer van ten volle voldaan ende betaelt te weseen en oversulcx alle het zelve met de platen en alle verdere ap- en dependentien mitsgrs: winsten en profijten van de voorsz werke te prevenieeren alleen in eijgendom aen den 2e comp. te behooren sonder dat den eerste comp. op alle het zelve eenige de alderminste pretencie kan maeken laestelijk verclaerde den 1e comp. ten behoeve van den 2e comp. te verbinden zijn tractement als orgelist indien hij de voorsz. werken niet compleet quam te leeveren en soo het mogte kome te gebeuren dat den 1e comp. voor hij de voorsz. werken voltooyt geleevert hadde kwam te overlijden zulle sijne erfgenaeme gehoude zijn alle de papiere en geschrifte ten dier materie dienende aen den 2e comp. over te leeveren, den 1e comp. zal mede nooit vermogen de voorsz. werken te vermeerdere verbeetere of deselve aen ymand anders dan alleen aen en ten behoeve van de 2e comp. uijt te geeven omme sig daervan in een tweede druk te kunne en moge bedienen in welk geval den 1e comp. bij leven en gesontheit aen den 2e comp. alle dienst belooft te zulle doen en toebrengen...

Samengevat zal Van Blankenburg volgens de nieuwe overeenkomst leveren:

- a *Elementa musica* (in de overeenkomst is omvang, tijdplanning en prijs nauwkeurig aangegeven)
- b 'Instructie op de psalmen' ten behoeve van een separate uitgave (ter plaatse is door

Berkoske daarvoor 300 gld betaald)

- c een Franse vertaling van de instructie (te betalen na levering 100 gld)

Een jaar na het passeren van de akte verschijnt een vooraankondiging van *Elementa musica* in de 's-Gravenhaegse Vrijdagse Courant van 19 september 1738:

By L. Berkoske, boekverkoper in 's Hage, word met privilegie gedrukt en staet in 't kort uyt te komen, *Elementa musica*, of nieuw licht ter ontdekkinge van den waren grond der musiek en de bas continuo... door Q. van Blankenburg, met kopere platen, in groot quarto. By den voornoemden boekverkoper zyn mede nog tot den laetsten december deses jaers eenige weynige exemplaren te bekomen van het Clavicimbel- en orgelboek der gereformeerde psalmen en lofzangen, door den zelfden auteur, in quarto, tot 8 gulden in Paryse bant, en na die tyd niet minder als 10 gulden.

In januari 1739 is de uitgave gereed om verspreid te worden onder de voornaamste boekverkopers in de Hollandse steden. Het boek is gedrukt in groot quarto, verrijkt met meer dan 30 koperen platen; de prijs is ingenaeyd 4:10 stuivers. Daarnaast is er een luxe uitvoering verkrijgbaar ad 6 gulden, op groot papier, waer van maer 25 exemplaren gedrukt zyn.¹⁶² Dezelfde advertentie verschijnt nog enkele malen in januari en februari 1739. De uitgave wordt ook opgemerkt door de *Neuer Zeitungen von Gelehrten Sachen* in Leipzig, die op 5 februari 1739 zijn lezers, onder het kopje S'Gravenhagen, meldt: Herr Qu'rin van Blankenburg hat bey Laur. Berkoske ein gründlig geschriebenes Werk von der Musik, in Holländischer Sprache, unter folgendem Titel ans Licht gestellt: *Elementa Musica*, of Nieuw Licht tot het wel verstaan der Muziek en de Bas Continuo, in groß 4.

14.7

Vertwijfelde omstandigheden

Het is 20 januari 1729 en de heren van de Sociëteit bespreken een verzoek van de organist om hem eenmalig een don gratuit van 250 gulden toe te kennen en zijn salaris van 250 gulden te verhogen naar 350.¹⁶³ Dat laatste betekent in feite het laten vervallen van de laatste termijnen van zijn sinds 1719 bestaande restschuld.¹⁶⁴ Met hun besluit nader advies af te wachten en later terug te komen op het verzoek houden de heren Van Blankenburg nog een aantal maanden aan het lijntje. In november van datzelfde jaar wordt het verhogen van zijn traktement afgewezen en ontvangt hij, bij wijze van gunst, een eenmalig bedrag van 150 gulden.¹⁶⁵ Wanneer hij op 26 april 1731 een verzoek indient tot continuatie van de gunst, noteert de notulist: *Is verleend NIHIL*.¹⁶⁶

De publicatie van het koraalboek zal Van Blankenburg voldoening en waardering hebben gebracht, echter weinig verbetering in zijn financiële positie. Reden genoeg om het ruim 350 gulden per jaar kostende huurhuis aan de zuidzijde van het Voorhout te

verlaten en op 1 mei 1733 te verhuizen naar een 145 gulden goedkopere woning aan het Noordeinde.¹⁶⁷ De besparing op huurkosten en de vanaf 1731 geheel afgeloste restschuld uit de voorschotregeling met de Sociëteit verhinderen hem niet om in de zomer van 1733 zijn werkgevers opnieuw te verzoeken om een toelage.¹⁶⁸ Dit keer motiveert hij zijn verzoek met de belastingdruk (100^e en 200^e penning) over de ‘magere’ jaren 1728, 1729 en 1730 en vraagt een compensatie van in totaal 90 gulden. Het onderwerp belastingreductie ligt bij de Sociëteit gevoelig, zij wijzen zijn verzoek dan ook af maar kennen hem omme des selfs hogen ouderdom en verdere tegenspoeden wel een toelage van 100 gulden toe.

In de jaren 1736 en ’37 eist het orgel van de Nieuwe Kerk de nodige aandacht. Het begint met een melding van Van Blankenburg:¹⁶⁹ *constateerende eenige defecten aen het orgel aldaer, is goedgevonden tot het ondersoek der selve meede te committeren de bovengem. Heeren commissarissen, omme met communicatie van de sodanige hen des verstaende, daer ontrent de nodige reparatien en redres te werden gedaen.* Rudolph Garrels, die op provisionele basis het orgel onderhoudt, deelt de commissie mee de nodige reparaties voor 100 gulden te kunnen uitvoeren en stelt voor om hem vervolgens op contractbasis met het jaarlijkse onderhoud te belasten.¹⁷⁰ De heren gaan akkoord met beide voorstellen. Het continueren van het onderhoudscontract wordt wel afhankelijk gesteld van een positieve, elke drie maanden door de organist te leveren, rapportage *of de orgelmaker Garels aen jaarlijx onderhoud van ’t selve orgel voldoet.*

Garrels verklaart in juli 1737, na uitvoering van de reparaties en de keuring door commissie en organist, dat de defecten voor een belangrijk deel te wijten zijn aan de ondeskundige wijze waarop de blinde adjunct-organist Frans Pitton de tongwerken stemt.¹⁷¹ Rudolph Garrels ontvangt zijn honorarium, een uitgebreide opdracht tot het jaarlijks onderhoud van het orgel en het periodiek stemmen voor een jaarbedrag van 75 gulden. Pitton wordt verboden voortaan zijne handen aen ’t voorsz. werk als anders te slaan, en zig met het stellen of repareren van ’t gemelte orgel te bemoeien. Van Blankenburg ontvangt voor het toezicht op de recente reparatie een vergoeding van 50 gulden.¹⁷²

In september 1737 dient Quirinus een rekest in bij zijn werkgevers, mede op grond van de afspraken met Garrels en de daarmee samenhangende extra taken, om jaarlijks tot aan zijn dood een vaste toelage van 150 gulden te ontvangen.¹⁷³ De heren van de Sociëteit weten opnieuw niets beters te bedenken dan het instellen van een commissie om een en ander uit te zoeken. Het punt komt nog drie maal terug op de agenda voordat de bestuurders op 15 september 1738 de knoop doorhakken met het besluit akkoord te gaan met een jaarlijkse toelage, onder de strikte voorwaarde dat hij nooit meer om geld zal vragen, op straffe van het verbeuren van het recht daarop.¹⁷⁴ Jacob Lustig, collega organist in Groningen, die hem waarschijnlijk in dezelfde maand september bezoekt, treft de 83-jarige Van Blankenburg aan in ganz verzweifelten Umständen.¹⁷⁵

In het begin van het jaar 1739 verschijnt *Elementa musica*. In het voorwoord schrijft Quirinus: *Zynde myne jaren nu zeer hoog, vind ik my, in plaats van te mogen rusten, aangedrongen om myn gering talent niet mee in ’t graf te nemen maar ten nutte van ’t gemeen aan de wereld op te offeren.*

Op 12 mei 1739 sterft hij in de leeftijd van 84 jaar.¹⁷⁶ Drie dagen daarna wordt hij in de Nieuwe Kerk, onder grafnummer 145, begraven.¹⁷⁷ Het begraafregister vermeldt: *Quirijn van Blankenburg, organist vande Nieuwe kerk: geluijdt twee poosen, van vier tot vijf uuren. Een dogter. 3 gl.*

Hoofdstuk 15

Epiloog

15.1

Nabestaanden

Ruim een maand na de begrafenis van Quirinus van Blankenburg behandelt de Sociëteit een verzoek om bijstand van zijn weduwe:¹ te kennen gevende, dat hare man op 't laaste van des selfs leven, met sware ongemacken geincommodeert geweest en daer door genoegsaem buijten staet geraekt zijnde, omme te konnen subsisteren, bij anticipatie genoodsaekt was geweest een vierendeels jaars tractement in avance te versoeken en 't selve in consideratie vanden hadde genoten. Dat des suppliantes man, in voorleede maand mej deses jaars deeser werelt zijnde komen te overlijden vervolgens in zijn leven reets hadde ontfangen het ¼ jaars tractement het welk 10 augusti daer aen eerst stond te expireren, en dewijl de suppliante zig in een seer droevige staat bevind en onmagtig was om een penning te konnen supporteren, zoo versogte de zelve haer Ed. Mog. ootmoediglijk, omme de overige ses maanden van het tractement van haar man van het lopende jaar 1739 tot betaling der doodschulden van des selfs boedel, aen haer te willen accorderen, en daer toe ordonnantie te verleenen. Waerop gedelibereert zijnde, de suppliante in aenmerking van deese hare elendige toestand, boven het voorgemelde berijds geavanceerde vierendeel jaars nog het beloop van de verdere 6 maanden tractement bij forme van gratificatie toegelegt is, ter somme van 175 guldens... Tijdens dezelfde vergadering worden ook de kosten van het begraafrecht kwijtgescholden.

In december van hetzelfde jaar benoemt de Sociëteit Frans Pitton tot opvolger tegen hetzelfde jaarsalaris van 700 gld. mits hij aen Catharina Clara de Guise weduwe van de organist Blankenburg, jaarlijx zijn of haer leven lang gedurende, uijtkeere de somme van hondert vijfen zeventig gls. en op zig neeme de betaling der jaarlijxse 100^e en 200^e penningen ...in 't geheel zonder dat die weduwe daer in eenig aendeel zal dragen.²

Het uitkeren van een weduwepensioen, al of niet belastingvrij, is niet ongebruikelijk. Zoals wij al zagen bij gelegenheid van de afspraken met Huybert Ramp, de eertijds beoogde opvolger van Quirinus, is het ook niet ongebruikelijk de opvolgende organist, als randvoorwaarde bij zijn aanstelling, daarmee te belasten. In april 1740 doet Catharina een vergeefse poging de voormalige werkgever van haar overleden man bereid te vinden, vanwege haer onvermogen omme met haer dogter te kunnen subsisteren, haar pensioen te verhogen met dezelfde toelage van 150 guldens per jaar die haar echtgenoot in zijn laatste levenjaar werd toegekend.³ Na april 1740 verdwijnt Catharina Clara uit de Haagse bronnen zodat onbekend is wanneer en waar zij is overleden.

Haar dochter Marie Anna sterft op 6 oktober 1763 aan een inflammatie in de ingewanden.⁴ Zij woonde en werkte als gezelschapsdame bij Susanna Elizabeth, gravin van Schlippenbach.⁵ De enige dan nog levende erfgenamen van haar van geringe importantie zijnde nalatenschap zijn twee kleinkinderen van Caecilia Guise, haar moeders zuster.⁶

15.2

Opvolging

Frans Pitton schrijft kort na het overlijden van Quirinus een sollicitatiebrief. De brief komt aan de orde op 23 juli 1739:⁷ Is gelesen de requeste van Frans Pitton te kennen gevende, dat haer Ed. Mog. de goedheijt hadden gehad, bij resolutie in dato den 19e decemb. 1719 hem (hebbende een vrouw met 5 kinderen, allen buijten staat iet wes te kunnen winnen) aen te stellen en te adjungeren aen d'organist Quirijn van Blankenburg, en benevens hem de bediening van het orgel van de Nieuwe Kerk waer te nemen op een tractement van 350 gls., welke bediening hij met alle neerstigheijt tot nu toe hadde waergenomen, en dewijl Quirijn van Blankenburg was komen te overlijden, zoo keerde zig de suppliant ootmoedilijk tot haer Ed. Mog. versoekende met het overige tractement van drie hondert vijftig guldens te mogen werden begunstigt. Waer op gedelibereert en in overweging gekomen zijnde, of de organistplaats door het afsterven van de meergem. organist Blankenburg, voor het geheel of de helft vacerende was, is verstaan dat de voornoemde Frans Pitton tot meede organist was aangesteld, maer voor de helfte, en zulx dat door het overlijden van de organist Blankenburg was komen te vaceren voor de wederhelft de organistplaats in het halve tractement.

Verder gaan dan een bevestiging van zijn parttime functie en een honorering van zijn vervanging sinds de dood van Van Blankenburg willen de heren van de Sociëteit, op dat moment niet. Het zal nog tot 26 november duren voordat er een besluit genomen wordt over de vervulling van de vacature.⁸ Aan de orde zijn dan sollicitatiebrieven van drie kandidaten, Jan Hendrik Flhor, geboren in Kassel, Simon Gaillard en Frans Pitton:⁹ ... waer op gedelibereert zijnde, ontrent Jan Hendrik Flhor, nopens des selfs bequaemheijt tot het meede waernemen deeser bediening, verscheijde bedenkelijkheeden hinc ende gemoveert zijn, en is derhalve goedgevonden daer van een proef op aenstaende woensdag ten 4 uren nae de middag, op het orgel in de voorsz. kerk te neemen, met den suppliant aldaer een psalm te laten spelen, en de judicature hier over te submitteren aen meester Hendrik Radeker organist van de Groote Kerk te Haerlem, ten dien eijnde door den secretaris bij missive te werden versogt, mitsgaders de Mrs. Luca en Ebeling organisten van de Walsche en Luthersche kerken alhier...

Henricus Radeker, organist van de Grote Kerk te Haarlem, Johan Isaacq Lucas, organist van de Hofkapel en Johann Friedrich Ebeling, organist van de Haagse Lutherse Kerk vormen de sollicitatiecommissie. De twee kandidaten buiten Pitton zijn, zoals genoemd, Simon Gaillard, een blinde liefhebber uit Den Haag, en de onbekende Jan Hendrik Flhor.¹⁰

De laatste legt op 2 december 1739 een proefspel af, waarna hij mondeling wordt bevraagd over zijn kennis van de muziektheorie. Na afloop komt de sollicitatiecommissie tot de conclusie hem bevonden hebben onbequam te zijn, omme een functie van organist, voor als nog, te kunnen naer behoren waernemen [...] Aldien deselve zig onder de directie van een goed meester eenige maanden wilde begeeven, en inde musiek konst naerstig oeffenen; dat zij luijden vertrouwden, dat die meergemelte Jan Hend. Flhor als dan tot de meede waerneming van deese halve organist-plaatse zoude kunnen werden geadmitteert.

Om niet geheel duidelijke redenen wordt afgezien van het horen van Simon Gaillard en besloten om Frans Pitton het volledige organistschap aan te bieden: Waerop nae gedane omvrag bij pluraliteijt van stemmen Fr. Pitton met de wederhelft van den organistplaatse van de kerk is begunstigt onder de voorwaarde 175 gulden van zijn honorarium jaarlijks over te maken aan Van Blankenburgs weduwe.¹¹ De sollicitatiecommissie wordt bedankt en ontvangt vergoedingen voor reis- en verblijfkosten en versuijm hunner discipulen, de beide Haagse organisten elk 10 gld. en 10 stuivers en Radeker uit Haarlem 52 guldens en 10 stuivers.

Frans Pitton zal tot zijn dood in 1764 het organistschap aan de Nieuwe Kerk blijven uitoefenen. In 1745 wordt hij door uitgever Laurens Berkoske betrokken bij de herdruk van het *Clavicimbel- en orgelboek der Psalmen*. Van Pittons hand is muziek bekend in het door Pieter Servaes uitgegeven *Het Princelyke Oranje Hof*, een uit drie deeltjes bestaande bundel liederen, uitgegeven in 1748 ter gelegenheid van de verheffing van Willem IV tot stadhouder.¹²

15.3

Postuum verschenen werken

Al bij de uitgave van *Elementa musica* kondigt Laurens Berkoske een herdruk aan van *Duplicata ratio musices*. Deze uitgave zal zijn uitgebreid met *fugues, allemande, courante, sarabande, bourée, gavotte, menuets, gigue, & autre pièces de clavecin*. Op de dag van de begrafenis van de componist adverteert hij met het werk in de *'s-Gravenhaegse Courant*:

Lourens Berkoske, libraire à la Haye, imprimé *La diversité des gouts modernes étalés par I. des fuges formées des noms de L. A. S. de Prince & de la Princesse d'Orange, II. La double harmonie d'une musique qui en fait deux, formant un emblème du mariage, III air gays à une & deux trompettes, qui se jouent du clavecin d'une seule main, en imitant les timbales de l'autre, IV allemandes, courantes, sarabande, gavottes, guiges & airs avec des imitations & variations, par Q. Blankenburg.*

In hetzelfde jaar verschijnen nog enkele advertenties van *La diversité des gouts modernes*. In die van 14 oktober blijkt het werk inmiddels te zijn gedrukt en uitgegeven.¹³ Een kleine tien jaar later, op 2 mei 1746, biedt Berkoske een nieuwe herdruk aan en drie jaar later een speciale uitgave, gedrukt op oranje zijde, zynde door de heer Fukes, eerste capel-meester van de Keyzer, en door de heer Hendel om desselfs fraeyheyd ten uyterste geroemd.¹⁴ Tot op heden is geen enkel exemplaar van *La diversité des gouts modernes* terug gevonden zodat wij vooralsnog onkundig blijven over de aan *Duplicata ratio musices* toegevoegde speelstukken.

In oktober 1745 komt de tweede druk van het *Clavicimbel- en orgelboek der psalmen* op de markt. Het werk verschijnt tweetalig (Nederlands en Frans) met een sterk uitgebreide instruction of bericht. De uitbreiding wordt door Berkoske in een korte verklaring verantwoord: *vermits ik nog een manuscript van den zelfden auteur had, van 't welke ik het public niet heb willen laten zyn versteeken, zoo heb ik 't zelve in dit werk doen inlassen, en daar by voegen de regels tot de compositie van de bassen der psalmen*. Frans Pitton krijgt de opdracht tot het redigeren van de uitgave.¹⁵ Een jaar later verschijnt, met name ten behoeve van de bezitters van de eerste druk, een separate uitgave van de tweetalige *Instructie tot het Clavicimbel- en orgelboek der psalmen* voor de prijs van 25 stuivers. Rekening houdend met de in 1737 gemaakte afspraken tussen Berkoske en Van Blankenburg blijft alleen *Psalmen* om te zingen met twee of drie stemmen in concert onuitgegeven. Van Blankenburgs opmerking dat de tussenkomst van zaken anders heeft geschikt, maakt ons niet veel wijzer over de reden daarvan. Uit een opmerking van Frans Pitton in de instructie bij de herdruk kan in ieder geval worden afgeleid dat hij de beschikking heeft over Van Blankenburgs manuscript.¹⁶

Jacob Berkoske (1725-1770), Laurens opvolger, herdrukt in 1756 nogmaals het koraalboek. Deze derde druk wordt door hem geadverteerd in de *'s-Gravenhaegse Courant* (2^e december 1757) en in oktober 1758 in de *Leydse Courant*.¹⁷ Exemplaren ervan zijn verloren gegaan. Waarschijnlijk gaat het om een vrijwel ongewijzigde versie van de tweede druk. Wel blijkt uit een enkele bron dat de paginering gewijzigd is.¹⁸

15.4

Roem, verguizing en vergetelheid

Quirinus van Blankenburg was tijdens zijn leven controversieel als mens en als kunstenaar. Dat leverde hem zowel voor- als tegenstanders op met weinig grijsinten ertussen. De vraag hoe er na zijn overlijden wordt gedacht en geschreven over zijn persoon en werk door tijdgenoten en latere generaties willen wij in dit hoofdstuk beantwoorden. Een graadmeter daarvoor is de beschikbaarheid/verkoop van zijn gepubliceerde werken, aan de hand van de data van uitgaven, herdrukken en advertenties.

Clavicimbel- en orgelboek der psalmen

1^e druk 1732 L. Berkoske
2^e druk 1745 idem
3^e druk 1756 J. Berkoske

laatst gevonden advertentie 1772: De Weduwe O. van Thol en Zoon adverteren, dat zy door inkoop zyn magtig geworden, de nog 20 overig zynde exemplaaren van 't Clavecimbel en orgelboek... tweede druk... door Quirinus van Blankenburg. Nadien... alle de kopere platen weg zyn, zo is men in de onmogelykheid gebragt van dit eenig en nuttig werk, ('t geen door alle organisten en liefhebbers gebruikt word) een nieuwe druk te maken, zo bied men deeze 20 exemplaaren tot ultimo april 1772, voor 8 (ongebonden), en na eind april, indien over, voor 2 ducaten. Van de instructie met het muziek voor dit werk geplaatst apart te verkrijgen voor 30 st. in beide talen want zowel in Hollandsche als Fransche kercken gebruikt word. ('s Gravenhaegse Woensdaegse Courant d.d. 4 maart 1772)⁹

Elementa musica

1^e druk 1739 L. Berkoske

laatst gevonden advertentie 1771: Op dinsdag, den 30 april, 1771, zal door de Wed. O. van Thol en Zoon, ten huize van wylen J. Berkoske, op de Plaats in 's Hage, onder de boekenverkoopers verkogt worden: eenige ongebonden boeken, waaronder Blankenburg, Clavecimbaal en orgel-boek; alsmede Elementa musica, met recht van copye en andere... (Oprechte Haerlemse Courant d.d. 27 april 1771)

La diversité des goûts modernes

(of Verzameling van verscheiden muzyk-stukken voor de Clavecimbel)²⁰

1e druk 1733 L. Berkoske (onder de titel **Duplicata ratio musices**)
2e druk 1739 idem
3e druk 1746 idem
4e druk 1749 J. Berkoske

laatst gevonden advertentie 1752: By J. Berkoske, boekverkooper in 's Hage, is ...te bekomen... eenige exemplaaren van: La Diversites des Gouts modernes, gecomponeerd op haare Doorl. en Kon. Hoogh. van Oranje, bestaande in Fuges, Airs, Menuets &c., met Imitatien en Variatien, a 3 Guld., op Oranje Gaaze, gedrukt. (Oprechte Dinsdaegse Haerlemse Courant d.d. 11 november 1752)

In het jaar 1762 publiceert de Delftse boekhandelaar Johannes van Abkoude een Naamregister van de bekendste en meest in gebruik zynde Nederduitsche boeken, welke sedert het jaar 1600 tot het jaar 1761 zyn uitgekomen, met byvoeginge wanneer, waar en by wien dezelve gedrukt zyn, als mede van het formaat, het getal der deelen, en de platen, benevens de pryzen voor welken dien in de boekwinkels te bekomen zyn. Het werk wordt door collega-boekhandelaar Reinier Arrenberg in 1773, verbeterd en tot in het jaar 1772 vermeerderd, herdrukt.²¹ Zoals Arrenberg in zijn voorwoord beschrijft, komt het register tot stand op basis van de voorraadlijsten van door zijn voorganger en hem aangeschreven uitgevers en boekhandelaren in den lande.

Zowel in de eerste druk als in Arrenbergs herdruk wordt Van Blankenburg vermeld met drie titels:

Blankenburg (Q.v.)

- Klavecimbel- en orgelboek der gereformeerde psalmen 1732. 's Hage Berkoske, 4.
- Nieuw licht tot het verstaan van de muzyk en de bas continuo, met platen 1739. 's Hage Berkoske, 4.
- verzameling van verscheiden muzykstukken voor de klavecimbel 's Hage Berkoske, 4.

In 1788 verschijnt opnieuw een tot en met 1787 geactualiseerde druk van Abkoude/ Arrenbergs register, ditmaal met vier nog leverbare titels van Van Blankenburg:²²

Blankenburg (Q.v.)

- Klavecimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen 1732 Amsterdam Joh. Sluyter en Zoon, 4.²³
- Instructien tot het Clavecimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen 1732, Amsterdam, Joh. Sluyter en Zoon
- Nieuw licht tot het welverstaan van de muzyk en de bas continuo met pl. 1739, Amsterdam Johan Sluyter en Zoon, 4
- Verzameling van verscheiden muzykstukken voor de clavecimbel 's Hage J. Berkoske, 4

De conclusie moet zijn dat vrijwel het gehele gepubliceerde oeuvre van Van Blankenburg in ieder geval nog tot 1788 leverbaar is. Abkoudes register wordt in de 19e eeuw nog een enkele maal herdrukt in een geactualiseerde versie, echter zonder vermelding van Quirinus van Blankenburgs werken.

Het Clavicimbel- en orgelboek der psalmen kent de breedste verspreiding. Elementa musica is, gezien aard en doelgroep, minder populair bij het brede publiek dan het koraalboek. Als wij Duplicata ratio musices als eerste druk bestempelen, wordt La diversité des goûts modernes in tien jaar tijd drie maal herdrukt. In de stroom van binnenlandse (Roger, le Cène) en buitenlandse (o.a. Ballard) productie van vergelijkbare uitgaven geen geringe prestatie. Mogelijk hebben de ‘omkeerbare’ klavecimbelstukjes de publieke interesse voor het werk versterkt.

Een andere manier om Van Blankenburgs populariteit en invloed te meten, is te onderzoeken hoe collega-musici, tijdgenoten en musici van nieuwe generaties hem en zijn werken beoordelen. De beperkt beschikbare bronnen bieden daarover aanvullende informatie. Zo heeft Jacob Lustig, organist van Groningen, weinig goede woorden over voor het werk van Van Blankenburg, in het bijzonder voor Elementa musica. Zijn meest negatieve commentaar treffen wij aan in Marpurgs Kritisch-Historische Briefe über die Tonkunst uit 1763:

Blankenborg (Quirinus van) war ehedem Organist an der reformirten neuen Kirche im Haag... edirte in seinem 8osten Jahre und ganz verzweifelten Umständen, 3) een nieuw Licht voor de muziek en den Baß continuo, 4to ein großes, kauderwelsches Buch, deßen gleichen auf diesem Erdkreise nicht leicht zu finden. Ist gestorben etwa 1739.²⁴

Ook in zijn Maandelijks samenspraaken over muzikale beginselen uit 1756 en zijn vertaling van Burneys *The present state of music in Germany, the Netherlands and United Provinces* (1773) laat Lustig zich laatdunkend uit over Van Blankenburgs werk.²⁵

Mattheson heeft twee werken fugen in 't licht gegeven, onder den tijtel: *Die wohlklingende Fingersprache*, by Blankenburg, in zyn gewaand Nieuw licht, hooglijk gepreezen, doch, volgens den hedendaagschen smaak, onder de zulke behorende, die ik (not. 142) drooge en stijve benoem.²⁶

Lustigs beoordeling in *Briefe über die Tonkunst* wordt min of meer klakkeloos door een aantal lexicografen overgenomen. Zo niet door Johann Nicolaus Forkel, theoreticus, muziekhistoricus en klavecimbeldocent aan de universiteit van Göttingen. Hij neemt het in zijn *Allgemeine Litteratur der Musik* in 1792 op voor de auteur van *Elementa musica*:

Blankenburg (Quirinus van), Licentiat der Philosophie und Medicin in Holland wahrscheinlich ein geborner Holländer; *Elementa musica*, of nieuw Licht tot het welverstaan van de Musie en de Bas-Continuo. Door Regelen, met reden en bewys, gebouwd op een Klare ontleding der eerste Beginselen. Es enthält daher allerdings sehr gute, nicht alltägliche Bemerkungen. In Marpurgs kritischen Briefen über die Tonkunst. B.2 S. 463 wird zwar von dem Werke gesagt, der Verf. habe es in seinem 8osten Lebensjahre, und unter ganz verzweifelten Umständen verfertigt, und es sey ein so kauderwelsches Buch, desgleichen auf diesem Erdkreise nicht leicht zu finden. Ich kann aber den Leser versichern, dass das Buch so schlecht nicht ist, und dass ich es mit weit mehr Vergnügen gelesen habe, als manches andere, welches für besser gehalten wird.²⁷

Forkels vriend Carl Philipp Emanuel Bach blijkt in het bezit – zie de na diens dood opgemaakte boedelbeschrijving (1788) – van het bekende portret van Blankenburg (Quirinus von) *Musikus und Schriftsteller*. Vn. Creite.²⁸ In de nalatenschap van organist en klokkenist van Hoorn, Jurriaan Spruyt, uit 1779 bevindt zich een handgeschreven afschrift van *Elementa musica*. Willem Lootens, organist van Zierikzee, refereert in zijn beschrijving van het orgel in de Grote Kerk te Zierikzee (1771) eveneens aan dit werk. In 1772 verschijnt bij uitgever J. A. Bouvink in Den Haag een ruim 150 pagina's tellende *Verhandeling over de muziek*. De anonieme auteur citeert op verschillende plaatsen den beroemden Van Blankenburg uit diens *Elementa musica*.²⁹ Een aardige discussie over het Clavicimbel en orgelboek der psalmen speelt zich ruim een halve eeuw later in 1846 af in het tijdschrift *Caecilia* tussen A. G. Ritter, schrijver van een quote over Quirinus van Blankenburg in zijn artikel *De orgelspeelkunst en derzelver ontwikkeling, gedurende drie eeuwen*, en hoofdredacteur F. C. Kist.

Ritter: Quirinus van Blankenburg, omtrent 1660 (1) geboren, was licentiaat des philosophie en medicijnen en organist van de gereformeerde kerk te 's-Gravenhage. Van zijn “Clavecimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkzangen” enz. verscheen in het jaar 1772 een tweede uitgave.³⁰ De zevende Band des Orgelfreunds bevat onder Nr. 46 eene uit het genoemde werk ontleende behandeling van den eersten psalm. Hoe zulk eene met smakelooze versieringen overlade compositie uit de eenvoudigste gereformeerde kerk kon voortkomen, kunnen wij evenmin begrijpen, als dat er behoefte naar een tweede uitgave van dat boek in het jaar 1772 bestond (2).

Kist: (1) Onder zijn portret lezen wij: Natus 1654. Het komt ons, bekend met meer uitgegeven psalmen van Hollandsche componisten van dien tijd en later, minder vreemd voor, dat ook deze met zonderlinge versierselen overlade psalmen in den smaak vielen. Er schijnt toen een smaak daarvoor in Nederland geheerscht te hebben, welke in het orgelspel zelfs tot in deze eeuw heeft voortgeduurd en soms op enkele plaatsen, waar oude organisten leven, nog verneembaar is. Ondanks dit verwerpelijk beginsel, blijkt uit Blankenburg's werken, dat hij een bekwaam componist en diepdenkend man geweest is. (2) Wij kennen van die psalmen een eersten druk van 1732, een tweeden druk van 1745 en een derden druk van 1756.³¹

Ook is Van Blankenburgs naam en faam te beoordelen aan de hand van tijdens en na zijn leven gepubliceerde lexica, biografische woordenboeken en dergelijke.³² Het *Musikalisches Lexicon* van Walther verschijnt in 1732 met een korte vermelding van diens werk onder het pseudoniem di Castalbiano. Zedler neemt in zijn *Grosses vollständig Universal-Lexicon* (1734-1754) Walthers tekst ongewijzigd over en baseert zijn lemma over Van Blankenburg op de vermelding van het verschijnen van *Elementa musica* in de *Leipziger Neuer Zeitungen von Gelehrten Sachen* van 5 februari 1739. In 1792 noemt J. G. Sulzer in de vierde druk van zijn *Allgemeine Theorie der Schönen Künste* onder het kopje *Generalbaß* Van Blankenburgs *Elementa musica* als eerste werk over de basso continuo in de Hollandse taal. Negentiende-eeuwse lexicografen, Choron (1811), Fétis (1835), Lichtenthal (1836), Kobus en Rivecourt (1854) en Van der Aa (1855) beperken zich tot opname van gepubliceerde werken en enkele biografische gegevens al of niet aangevuld met een enkel citaat uit *Elementa musica*.

Het is Edmond vander Straeten die in 1864 met een artikel in het tijdschrift *Messenger des sciences historiques de Belgique*, drie jaar later overgenomen in zijn *La Musique aux Pays-Bas avant le XIXe siècle*, uitvoerig aandacht schenkt aan Van Blankenburg en zijn werk. Vander Straetens essay komt niet uit de lucht vallen. In de zestiger jaren van de negentiende eeuw is niet alleen voor zuiderburen als Vander Straeten en François-Joseph Fétis maar ook voor Noord-Nederlanders de tijd rijp voor het onderzoeken van de eigen muziekgeschiedenis en haar protagonisten, waaronder Quirinus van Blankenburg.

Globale conclusie is dat Van Blankenburg en zijn faam voortleven tot circa 1790. Daarna raakt hij in het spoor van zijn tijdgenoten musici in vergetelheid. om vanaf de zestiger jaren van de negentiende eeuw opnieuw in de belangstelling te komen.

Deel 4 Werken

Stilleven met muziekinstrumenten (maker onbekend)

Hoofdstuk 16 Chronologisch overzicht

In dit overzicht zijn alle werken opgenomen waarvan zeker is dat zij, in manuscript of in publicatie, feitelijk bestaan of bestaan hebben. In één geval is het auteurschap niet met zekerheid vast te stellen.

16.1

Jacob van Blankenburg

1 1633-1656

Bron(nen): Stadsarchief Dordrecht, Acten Notarieel, 20.069, fol. 188-189v, d.d. 20 mei 1652, 20.133, fol. 238, d.d. 24 april 1654, 20.135, fol. 235-236v, d.d. 20 juni 1656 en 20.135, fol. 284-295, d.d. 16 augustus 1656

Titel-info: - Veertien tabilituer boecken soo out als nieuw, dick en dun
- Noch een tabilituer boeck daer niet in staen als psalmen met vollen slagen ofte sprecien
- Noch een tabilituer boeck overlancks in quarto

Verloren

16.2

Een twijfelgeval

2 1644

Bron(nen): Der Goden fluit-hemel (Amsterdam, Paulus Matthijsz, 1644) nr. 9, fol. 5 en nr. 13, fol. 7
't Uitnemend kabinet, Tweede deel (Amsterdam, Paulus Matthijsz, 1649, herdruk ca. 1655), nr. 51, fol. 16 en nr. 47, fol. 15

Titel: Bl. | Courant
Bl. | Aier (tot de fluit en allerley blaas- en speel-tuygh gestelt)

Moderne uitgave(n): 't Uitnemen kabinet, dl. II (Amsterdam, Saul Groen, 1975) nrs. 9, p. 9 en nr. 13, pp. 12-13

16.3

Gerbrand van Blankenburg

3 1654

- Bron(nen):** Londen, British Library, nr. K.4.a.2., *Der fluyten lust-hof* I + II (Amsterdam, Paulus Matthijsz, 2e editie, 1654).
Facs. + Duitse vertaling (München, Oscar, ca. 1870)
Facs. (Utrecht, J. van Baalen en Zonen, 1871)
Facs. + Duitse vertaling en nawoord van Winfried Michel (Münster, Microprint, 1989).
- Titel:** ONDERWYZINGE|hoemen alle de toonen en halve toonen, die meest gebruyckelyck zyn, op de|handt-fluyt|zal kunnen t'eenmael zuiver blaezen, en hoe men op yeder 't gemackelyckst|een trammelant zal kunnen maken, heel dienstigh voor de lief-hebbers.|Gestelt door den konstrycken musicyn G. van Blanckenburgh, organist der stadt Gouda.
t'Amsterdam, by Paulus Matthysz, in de Stoof-steegh, in 't Muzyc-boec gedruckt.|1654.

16.4

Quirinus van Blankenburg

4 1677/78

- Bron(nen):** *Elementa musica* (Den Haag, Laurens Berkoske, 1739) Voorrede, par. 23
Pieter Hemony, *De on-noodsakelijkheid van cis en dis in de bassen der klokken* (Delft, Pieter Oosterhout, 1678)
Facs. met toelichting A. Brom (Amsterdam, De Spiegel, 1927)
Facs. (Asten, Eijsbouts, 1964)
- Titel:** *De nootsakelijkheid van cis en dis in de bassen der klokken* (Gouda 1677/78)
- Verloren

5 1695

- Bron(nen):** Dirck Scholl, *Weergalm op het onderste gedeelte van de Quintessence des nouvelles*, van den 14. maart 1695, no. 21. (Delft, Andries Voorstad, 1695)
Facs. Meilink-Hoedemaker, L. J.: *Luidklokken en speelklokken in Delft* (Delft, Meinema, 1985), p. 259.
- Titel-info:** Artikel in: *Quintessence des nouvelles*. (Den Haag: Meindert Uytwerf, 1695) nr. 21, d.d. 14 maart.
- Verloren

6 1695

- Bron(nen):** Universiteitsbibliotheek Leiden 1216 A4
- Titel:** *Op|de doodsmert|den volke overgekomen|by 't wegrukken van|de weêrgâloose en onwaardeerlike|Koningin|Maria,|by Gods genade|regeester van drie ryken,|beschermster des hervormden|geloofs, &c. &c. c.|Ontsiel den 7 van louwmaand, 't jaar 1695.|in 's-Gravenhage.|by Cornelis van Dyck, ordinaris drukker deser stede.*

7 1697c

- Bron(nen):** Londen, British Library, Additional Manuscript 39.569, *Recueil de Pièces choisies pour le clavessin*, 1702, autograaf Charles Babel, pp. 86-87.
Facs. London, British Library, MS Add. 39569 ('Babel MS'), introd. Bruce Gustafson (New York 1987)
- Titel:** 'Prelude|de Monsieur|Blankenburg'
- Moderne uitgave(n):** 'Prelude de Monsieur Blankenburg' in: *Quirinus van Blankenburg Verzamelde klavierstukken* (Utrecht, Koninklijke VNM, 2001) pp. 34-35

8 1713

- Bron(nen):** Rostock, Universitätsbibliothek, Ms. Musica Saec. XVIII.-73.¹, 'Clavierbuch des Friedrich Ludwig' fol. 26v (Den Haag 1713)
- Titel:** 'Marche|de|Blankenburg|1713'
- Moderne uitgave(n):** Anhang nr. 6 bij Ernst Praetorius: *Beiträge zu Quirijn van Blanckenburg's Leben und Werken* (TVNM 8 (1905-1908))
Quirinus van Blankenburg, Verzamelde klavierstukken (Utrecht, Koninklijke VNM, 2001), p. 36

9 1714

- Bron(nen):** Rostock, Universitätsbibliothek, Ms. Musica Saec. XVII.18.-44.4, 'Airs Allemands de Mr. Störl', partituur en twee fluitpartijen (Den Haag 1714).
- Titel:** *Airs Allemands de mr. Störl|transposés pour l'usage de|Son Altesse Serenissime| Monseigneur|Le Prince Hereditaire de Wirtemberg|&. &. &.|et enrichis d'un accompagnement de|deux flutes & d'une basse de viole|par|Son treshumble serviteur|Q. van Blanckenburg,|A La Haye 1714.*

10 1713-1715

- Bron(nen):** Rostock, Universitätsbibliothek, Ms. Musica Saec. XVII.18.-49⁶⁻²⁸; 'Sammelband mit französischen Solokantaten und Trinkliedern, Tanzsätzen und italienischen Arien', fol. 12r-22v.
- Titel:** 'l'Apologie des femmes, cantate.|par Q. van Blanckenburg. Mppa.'

Moderne uitgave(n): Komter-Kuiper, A. (Delft, G. M. C. Rijs, 1937)
Bourgonjen, M. en Thijssse, W. H. (Amsterdam, Broekmans & Van Poppel, 1984)
Anhang nrs. 1-4 bij Ernst Praetorius: *Beiträge zu Quirijn van Blanckenburg's Leben und Werken* (TVNM 8 (1905-1908)).

Discografie: 'La Jalouse' Bernard Kruysen, Sonata da Camera, *Holland festival 1966* (LP Radio Nederland, 109 573/574, 1966)
'La Jalouse' Bernard Kruysen, Sonata da Camera, *A Concert in the Ridderzaal in The Hague* (LP MHS 1050, 1970)
Max van Egmond, Het Residentie Orkest (leden van), o.l.v. Ton Koopman, *400 Years of Dutch Music*, vol.1 (Olympia OCD 500, 1982)
Maarten Koningsberger, Academie of the Begynhof o.l.v. Roderick Shaw, *French Cantatas* (GLO 5055, 1991)
Max van Egmond, Apollo Ensemble, *Musica Neerlandica* (SCB 95193, 1994/1995)

11 1713-1715

Bron(nen): Rostock, Universitätsbibliothek, Ms. Musica Saec. XVII.18.-49⁶⁻²⁸; 'Sammelband mit französischen Solokantaten und Trinkliedern, Tanzsätzen und italienischen Arien' fol. 27v. (Den Haag, tussen oktober 1713 en juli 1715)

Titel: 'Demande de Bl. | Air nouveau'

Moderne uitgave(n): 'Demande' Anhang nr. 5 bij Ernst Praetorius: *Beiträge zu Quirijn van Blanckenburg's Leben und Werken* (TVNM 8 (1905-1908))

12 1713-1715

Bron(nen): Rostock, Universitätsbibliothek, Ms. Musica Saec. XVII.18.-49⁶⁻²⁸; 'Sammelband mit französischen Solokantaten und Trinkliedern, Tanzsätzen und italienischen Arien' en Ms. Musica Saec. XVIII.-73.¹, 'Clavierbuch des Friedrich Ludwig'

Titel-info: 43 Bewerkingen en/of kopieën van diverse componisten en 2 tekstbijdragen.

Moderne uitgave(n): 'Reponce', Anhang nr. 5 bij Ernst Praetorius: *Beiträge zu Quirijn van Blanckenburg's Leben und Werken* (TVNM 8 (1905-1908)).

13 1715?-1725

Bron(nen): Walther, J. G.: *Musikalisches Lexikon oder musikalische Bibliothek* (Leipzig 1732), p. 146 *Elementa musica*, p. 148

Titel-info: Onder pseudoniem: Quirino di Castelbianco '2 Arietten en Toccata (voor klavier)'

Verloren

14 1725C

Bron(nen): UBA, Toonkunstcollectie, Ms. 212-A-15, gebonden oblong, 59 pagina's, 24 x 31 cm Quirinus van Blankenburg, *Clavicimbal en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkzangen*, Facs. + inleiding door Rein Verhagen (Gorssel, Erve Muziek, 2013)

Titel: 'Clavicimbal | en | orgelboek | der gereformeerde | psalmen en kerkzangen'

15 1725

Bron(nen): *Elementa musica* 1739, 2 x 2 gevouwen vellen, gegraveerd, tussen tekstpagina's 150 en 151, toelichtende tekst, pp. 148-149.
Facs. + introductie door Peter Williams (Amsterdam, Frits Knuf, 1972)

Titel: 'Fuga obligata. A°. 1725'

Moderne uitgave(n): *Nederlandsche muziek van 1600 tot heden voor orgel of harmonium* (Amsterdam, Seyffardt's Muziekhandel, 1924) pp. 33-36
Two fugues on the same theme (Utrecht, Diapason Press, 1985)
Quirinus van Blankenburg, Verzamelde klavierstukken (Utrecht: Koninklijke VNM, 2001) pp. 56-59.

Discografie: Jacques Ogg (klavecimbel), *Unico van Wassenaer & Contemporaries* (GLO 5151, 2006)

16 1732

Bron(nen): *Clavicimbel- en orgelboek der psalmen* (Den Haag: Laurens Berkoske, 1732). Groot-quarto, 8 p. ongepagineerd, 6 platen, pp. 1-259 in gravuredruk, pp. 260-262 in boekdruk.

Franse titel: *Clavicimbel- | en | orgelboek | der | psalmen.*

Titel: *Clavicimbel- | en | orgelboek | der gereformeerde | psalmen en kerkzangen, | met de zelfde noten die de gemeente zingt | tot | vloeiende maatzen | gemaakt, | in styl en hoogte bepaald, | met cieraden verzien, | en met kunst verrykt, | door | Quirinus van Blankenburg. | Met privilegie.*
In 's-Gravenhage, | by Laurens Berkoske, boekverkooper. 1732.

Moderne uitgave(n): 'Psalm 1' in *Der Orgelfreund*, Bnd. VII (Erfurt, G. Wilhelm Körner, 1845)
'Psalm 24' in *Hollandsche Koraalkunst* (Koog a. d. Zaan, Bureau: *Nederlandsche orgelmuziek*, ca 1935)
'Psalm 84' in *Chotalbearbeitungen des 17. und 18. Jahrhunderts für Orgel* (C. F. Peters, Leipzig, 1984)
'Psalm 21' (fuga en liedzetting), 'Psalm 24' ('fuugsgewijze uitbreiding' en liedzetting), 'Psalm 29' ('uitbreiding op iedere regel' en liedzetting) en 'Psalm 99' ('alla breve' en liedzetting) in Oost, G. *Nederlandse klaviermuziek uit de Barok* (Amsterdam, Annie Bank, 1992)
'Psalm 22, 38, 116, 119' in *Oud-Hollandse Koraalkunst* (Amersfoort, VOGG, 1995)
'Psalm 99, Fuga bij Psalm 21, Fuugsgewijze uitbreiding bij Psalm 24, Uitbreiding op ieder regel bij Psalm 29' in *Quirinus van Blankenburg, Verzamelde klavierstukken* (Utrecht: KVN, 2001)
'Psalm 21 + Fuga, Psalm 146 + naspel (zonder titel)' in *Nederlandse Koraalbewerkingen* (Maarssen, Interlude Music Productions, 2008)

Discografie: 'Psalm 24' Haite van der Schaaf, orgel Laurenskerk Rotterdam, *Haite van der Schaaf speelt op drie orgels* (LP Vista VRS 1912, opnamejaar onbekend)

‘Psalm 1’ Jan Jongepier, orgel Sionskerk Zeist, Flentrop Orgelbouw 75 jaar (LP OCLC, nr. 18596178, 1978?)
 ‘Psalm 21’ (fuga en liedzetting), ‘Psalm 24’ (‘fuugsgewijze uitbreiding’ en liedzetting, ‘Psalm 29’ (‘uitbreiding op iedere regel’ en liedzetting) en ‘Psalm 99’ (‘alla breve’ en liedzetting); Gert Oost, Hinsz-orgel Universiteit van Utrecht, Gert Oost bespeelt de orgels van de Universiteit Utrecht (Marcato MCD 129202, 1992)
 ‘Psalm 24’ (zetting en sonata); Peter van Dijk, kabinetorgel Diakonessenhuis Utrecht, 17e en 18e eeuwse orgelwerken (Tsj. CD, 9202, 1992)
 ‘Psalm 6, 23, 24’ en ‘Psalm 24’ fuugsgewijze uitbreiding’; Sytse Buwalda (counter-tenor), Henny Heikens, Reichner-orgel Oude Kerk Rijswijk, Psalmen in de 18e eeuw (VLS VLC 0696, 1996)
 ‘Psalm 24’, Frank van Wijk, Müller-orgel Kapelkerk Alkmaar, Portret van een Müller-orgel (SVVHO, 2005)
 ‘Psalm 24’; Peter van Dijk, orgel Hervormde Kerk Deil, Orgels in Nederland, Box 5, CD 17-20 (ISBN 9033605619, 2005)
 ‘Psalm 146’; Willem Poot, orgel Hervormde Kerk Ilpendam, Orgels in Nederland, Box 2, CD 5-8 (ISBN 9033605619, 2005)
 ‘Psalm 29’; Gerben Budding, orgel Oude Kerk Bennekom, 250 jaar Onderhorst (VDG 20121109, 2013)

16a 1745

Bron(nen): Clavecimbel- en orgelboek der gereformeerde psalmen, Frans en Nederlands + uitgebreide instructie (Den Haag, Laurens Berkoske, 2e druk, 1745)

Franse titel: Pseautier| de clavecin et orgue|Clavicimbel- en|orgelboek|der|psalmen.

Titel 1: Livre de clavecin|et|d'orgues|pour les|pseaumes et cantiques,|de l'eglise reformee,|avec les memes notes, que l'assemblée chante actuellement,|Reduits en|voix coulantes,|borné en stile & hauteur, pourvu d'agremens & enrichi par l'art.|Cette seconde ddition etant augmentée par une instruction pour les pseaumes, les regles|pour la composition de leurs basses, alphabet des aveugles &c. revu & corrigé des|fautes d'impression.|Par|Quirinus van Blankenburg.|Avec privilege.

16b 1756

Bron(nen): 's-Gravenhaegse Courant 20.12.1757 en 22.12.1757, Leydse Courant 2.10.1758

Titel-info: Clavecimbel- en orgelboek der Gereformeerde Psalmen (Den Haag, Jacobus Berkoske, 3e druk, 1756)

Verloren

17 1733

Bron(nen): Duplicata ratio musices (Den Haag: Laurens Berkoske, 1733). Quarto oblong, 14 pp. teksten in boekdruk, muziek in plaatdruk.
 Quirinus van Blankenburg, De verdubbelde harmony, facs. + inleiding door W. H. J. Dekker (Utrecht, Joachimsthal, 1979)

Franse titel: Duplicata ratio musices|ou|La double harmonie.

Titel 1: La|-double harmonie|d'une|musique algebraiue|cy-devant incognue|dont la basse & le dessus de concert,|produisent des pieces dont la motie contient le total,|et prouvent|comment deux sont un, et un deux,|faisant un| embleme du mariage.|Suivi de quelqu'airs de trompette & de tymbales, tt autres|avec des variations: tous pour le|clavecin.|Par|Quirin de Blankenburg.
 A la Haye chez Laurent Berkoske marchand libraire 1733.

Titel 2: De|verdubbelde harmony|in een, voor dezen onbekend,|doorluchtig musy|waar van de bas en de wys, in t'zamenstemming, door verwisseling, doen zien,|hoe in de helft het geheele bestaat; en|hoe twee een, en een twee zyn|makende alzo0 een|zinnebeeld van 't huwelyk.|waar by gevoegt zyn eenige trompetstukjes, en andere, met variatien,|alles om te speelen op de|clavicimbel.|Door|Quirinus van Blankenburg.
 In 's-Gravenhage by Laurens Berkoske, boekverkooper op de plaats. 1733.

Moderne uitgave(n): ‘La Contredance Variee’ in Rosenhart, K.: The Amsterdam harpsichord tutor, vol. 1 (Amsterdam, Saul Groen, 1977) nr. 86, p. 38, ‘Vreugde Lied’ in Rosenhart, K., vol. 2 (Amsterdam, Saul Groen, 1978) nr. 207, p. 58,
 Quirinus van Blankenburg, Verzamelde klavierstukken (Utrecht, Koninklijke VNM, 2001) pp. 42-55.

Discografie: Gerard Dekker (klavecimbel) Verdubbelde harmony (Studio Laren LP ST 7072, 1980)
 Gert Oost, Bätz-orgel (Gotische zaal Den Haag) ‘Speeltext op de Naam Willem Carel Hendrink Friso, Les Plaisirs de Bl., La Contredance Variée’; Parlamente Kamermuziek uit de hofstad (Erasmus CD 234, 1997)
 Bob van Asperen (klavecimbel), Vorstelijke muziek (De Haske records LC 1530, 2000)
 Junko Iwanaga (klavecimbel)’Vreugde Lied, De Doorluchtige Mars, Fuga’ (Musiques à rebours CD (2002))

18 1737-1739

Bron(nen): Privilegie De Staten van Holland en West-Vriesland (15 november 1731), afgedrukt in Clavicimbel- en orgelboek der psalmen, ongepagineerde pagina's 5-6; Acte Notarieel Willem Ruijbroeck d.d. 2 september 1737, HGA, NA 2017, acte 81; Elementa musica, Voorrede, par. 26; Psaeutier de clavecin, et orgue (Den Haag, 1745), Berigt, p. 30, par. 6.

Titel-info: ‘Psalmen om te zingen met twee stemmen in consert’

Verloren

19 1739

Bron(nen): Elementa musica (Den Haag, Laurens Berkoske, 1739). Octavo, [26] + 200 pp. en 1 ongepagineerde pagina in boekdruk, 24 pagina's in gravuredruk.
 Facs. + introductie door Peter Williams (Amsterdam, Frits Knuf, 1972)

Franse titel: Elementa|musica.

Titel Deel 1: Elementa musica|of|nieuw licht|tot het welverstaan van|de musiec|en de|bas-continuo.|Door regelen, met reden en bewys, gebouwd op een|klare ontleding der eerste beginselen;|aa een voorafgaande wederlegging van de dwalingen dezès tyds.|Waar nevens|de vinding en opkomst der konst;|de musiec der ouden;|de redenmaat der klanken;|de ontdekking van een wiskunstige cirkel,|waar in de wet der nature al de toonen verdeelt;|de

stelkonst; de speeltuigen|en de grondlegging van de zangkunst.|Door| Quirinus van Blankenburg.|Eerste deel.
In 's-Gravenhage|by Laurens Berkoske, 1739| Met privilegie.

Titel Deel 2: Elementa musica|of|nieuw licht| tot het wel verstaan van|de musiec|en de|bas-continuo|door regelen met
reden en bewys|gebouwd op een klare ontleding|der eerste beginselen.|Na een voorafgaande verhandeling
van de grove| buitensporigheden dezès tyds.|Tweede deel.|Van de regelen.|Door|Q. van Blankenburg.

20 1739

Bron(nen): Elementa musica (Den Haag, Laurens Berkoske, 1739), ongepagineerde bladzijde 4.
Advertentie: *La diversité des gouts modernes*, 's-Gravenhaegse Courant 15 mei 1739

Titel-info: La diversité des gouts modernes étalés par:

- I. des fuges formées des noms de L. A. S. de Prince & de la Princesse d'Orange,
- II. La double harmonie d'une musique qui en fait deux, formant un emblème du mariage,
- III. airs gays à une & deux trompettes, qui se jouent du clavecin d'une seule main, en imitant les timbales de l'autre,
- IV. allemandes, courantes, sarabande, gavottes, guiges & airs avec des imitations & variations'

Verloren

21 1746

Bron(nen): Clavicimbel- en orgelboek der psalmen, bezorgd door François Pitton (Den Haag, Laurens Berkoske, herdruk 1745) pp. 1-45;
's-Gravenhaegse Courant, d.d. 2 mei 1746, advertentie Laurens Berkoske

Titel-info: 'Instructie tot de psalmen' in 't Frans en Duyts... met de considerable vermeerdering van platen, regelen
tot de compositie van bassen, onderregting in 't zingen, sleutel alphabet, noten cijffers voor de blinden, &c

Verloren

Hoofdstuk 17

Werken van Jacob en Gerbrand van Blankenburg

17.1

Jacob van Blankenburg: tabulatuurboeken

Bij de in juli 1656 gemaakte boedelbeschrijving worden in het sterfhuis van Jacob van Blankenburg, behalve een aantal muziekwerken van met naam genoemde componisten, 16 tabulatuurboeken aangetroffen. In de beschrijving wordt geen componistennaam aangegeven.¹ Uit eerdere testamentaire aktes kan echter worden afgeleid dat het gaat om werken van de organist zelf. Het is gebruikelijk dat organisten uit Jacobs tijd ten behoeve van eigen praktijk en die van leerlingen psalmzettingen, -voorspelen en andere bij de dienst passende muziek, al of niet in tabulatuur, componeren of bewerken. Zo zal Jacob van Blankenburg zelf gebruik hebben gemaakt van de in tabulatuur opgetekende composities van Hendrick Speuy, een van zijn Dordtse voorgangers. In Jacobs boedelbeschrijving vinden wij dan ook diens befaamde in 1610 verschenen *Psalmen Davids, gestelt op het tabulatuer van het orghel ende clavecymmel* aan. Over één van Van Blankenburgs tabulatuurboeken weet de boedelbeschrijver te melden dat daar niet in staan als psalmen. Uit deze vermelding mag worden afgeleid dat de andere boeken (ook) andersoortige composities bevatten.

Om meer over de verloren geraakte tabulatuurboeken van Jacob van Blankenburg te weten te komen, moeten wij teruggaan naar 20 mei 1652, de dag waarop hij ten overstaan van notaris Daniel Eelbo, een testament maakt. Daarin lezen wij dat hij nalaat aen Adriaen Broeders, zijne tegewoordige knecht ...door zijne testateurs geschreven tabelituur boucken ... met die conditie... dat d'andere knechten soo voor desen bij hem testateur gewoondt ofte voor organist geleert tot alle tijden als 't hen belijft d'selve boucken sullen mogen copiëren sonder eenige nacompense aen Adriaen Broeders daervoor te doen.

Jacob van Blankenburg is waarschijnlijk al vanaf zijn geboorte blind en ontvangt daarom van de Dordtse overheid een vergoeding voor het onderhouden van een knecht. De functie wordt vervuld door een inwonende vakleerling. In 1652 is dat Adriaen Broeders, zijn latere opvolger. Het citaat uit Van Blankenburgs testament zegt ons dat het gaat om authentieke werken. Tevens duidt de formulering er op dat het gaat om muziek bestemd voor vakorganisten en organisten in opleiding. De tabulatuurboeken komen terug in

een nieuw testament van april 1654. De formulering is in grote lijnen dezelfde als in 1652, Adriaen Broeders is nog steeds zijn inwonende leerling. Aan hem zullen toekomen zijns testateurs geschreven tabelituur boucken, soo t'sijnen afsterven in sijnen boedel eenichsins bevonden werden sullen. Het legaat geldt alleen wanneer Broeders bij het overlijden van zijn leermeester nog zijn inwonende knecht en leerling is. Mocht dat niet meer zo zijn, dan vervallen de boeken aan de universele erfgename, Cornelia van Blankenburg. In Jacob van Blankenburgs laatste testament van 23 juni 1656 – Adriaen Broeders is inmiddels afgestudeerd en woont niet meer bij zijn leermeester – worden de tabulatuurboeken niet meer genoemd.²

Na Jacobs overlijden in juni 1656 komen de boeken in het bezit van Cornelia van Blankenburg, die er één, het *tabilituer boeck daer niet in staen als psalmen*, verkoopt aan een niet bij naam genoemde belangstellende. De erfgename heeft mogelijk de overgebleven vijftien tabulatuurboeken aan leerlingen of oudleerlingen van haar overleden broer geschonken. Behalve Adriaen Broeders zijn dat, voor zover bekend, Abraham Cool, Jan Melsz, Dirck Pietersz van Dalen en uiteraard haar neef Gerbrand van Blankenburg. Zekerheid daarover hebben wij niet, zodat het spoor van het compositorische werk van Jacob van Blankenburg na 16 augustus 1656, de datum van de boedelbeschrijving, ophoudt.

17.2

Een twijfelgeval

In *Der Goden fluit-hemel*, een door Paulus Mattheijsz in 1644 in Amsterdam uitgegeven bundel ensemblemuziek, komen twee composities voor van een componist aangeduid met de afkorting Bl. Het betreffen stukjes voor twee blokfluiten of andere melodie-instrumenten, een courante (*Courant*) – de melodie is bekend onder de naam *Het gehoor* – en een air (*Aier*).³ De bundel wordt door dezelfde uitgever in 1649 en circa 1655 herdrukt in 't *Uitnemend kabinet* deel 2.

Door enkelen is geopperd dat onder de afkorting Bl. Gerbrand van Blankenburg schuil gaat.⁴ Deze schrijft in 1654, op verzoek van uitgever Mattheijsz, een *Onderwyzinge* voor de *handtfluyt* die werd opgenomen in een gecombineerde uitgave van Jacob van Eycks *Der fluyten lust-hof* delen 1 en 2. Dat het om een Van Blankenburg gaat, lijkt een aanvaardbare optie. Ter discussie staat welke, Gerbrand of zijn oom en leermeester Jacob.

Wanneer in 1644 *Der Goden fluit-hemel* verschijnt, is Gerbrand van Blankenburg circa vijftientwintig jaren oud. In oktober 1641 wordt Zevenbergen zijn eerste organistenplaats. Deze functie zal hij tot zijn benoeming als organist van Gouda in juni 1648 vervullen. Het lijkt niet waarschijnlijk dat Paulus Mattheijsz voor de twee bijdragen aan *Der Goden*

fluit-hemel terecht komt bij een onbekende organist in het onbeduidende Zevenbergen. De relatie tussen de twee composities uit 1644 en de opdracht, een decennium later, tot het ontwerpen van *Onderwyzinge* is als argument voor de identificatie van Bl. dan ook weinig overtuigend.

Jacob van Blankenburg is in 1644 ruim elf jaar organist van Dordrecht. Hij is geboren in Den Haag en heeft daar het vak geleerd van Pieter de Voys. Deze De Voys wordt met Jacob van Eyck, Johan Dix en Jacob van Noordt gerekend tot de zeventiende-eeuwse Nederlandse blokfluitschool.⁵ Meerdere composities van hen zijn in *Der Goden fluit-hemel* en 't *Uitnemend kabinet* opgenomen.⁶ Jacob van Blankenburg heeft bij De Voys de blokfluit leren bespelen en zal in zijn Dordrechtse periode het blokfluitspel beoefenen als speler en leraar. In zijn nagelaten boedel (1656) worden een *palmboom met een pruymenboomen fluyt* aangetroffen. Zijn orgelleerlingen, waaronder neef Gerbrand van Blankenburg, zullen door hem zijn geschoold in het bespelen van de blokfluit. Jacob van Blankenburgs achtergrond en netwerk maken hem daarom een meer waarschijnlijke Bl. dan de beginnende organist van Zevenbergen.

17.3

Gerbrand van Blankenburg: Onderwyzinge

Gerbrand van Blankenburgs *Onderwyzinge* voor de blokfluit is niet veel meer dan een in notenbeeld en tekst toegelichte grepentabel. Aan het slot van de instructie vinden wij slechts één speeltechnische aanwijzing.

In de enige overgeleverde bron maakt de instructie deel uit van een gebundelde heruitgave van Van Eycks *Der fluyten lust-hof* de delen. I en II (c. 1654). Thimo Wind maakt in zijn monografie over Van Eyck duidelijk dat Van Blankenburgs instructie ook als separate uitgave werd aangeboden door Mattheijsz.⁷ De eerste editie van *Der fluyten lust-hof* deel I samen met 't *Uitnemend kabinet* deel II (1649) bevat een vergelijkbare instructie van de hand van, naar wij mogen afleiden van de afgekorte signatuur P.M., uitgever Paulus Mattheijsz zelf.⁸ Op zijn verzoek ontwerpt Van Blankenburg in 1654 zijn *Onderwyzinge*. Wat kan Mattheijsz' reden zijn om, in plaats van het herdrukken van zijn eigen instructie, bij Gerbrand van Blankenburg in Gouda terecht te komen voor het schrijven van een nieuwe? Ter beantwoording van die vraag een vergelijking van beide instructies:

Omvang en grepen

Beide instructies zijn qua omvang toegesneden op Van Eycks composities, namelijk c¹- d³. De d³ komt bij Van Eyck slechts eenmaal (*Batali*) voor. Mattheijsz geeft grepen voor de diatonische reeks, aangevuld met c[#] en d[#], in het 2e

octaaf, f[#], g[#] in het 1e en 2e octaaf en b^b in het 2e octaaf. Van Blankenburg geeft grepen voor de gehele chromatische reeks over twee octaven plus d³. Omdat zijn toonbeeld bepaald wordt door de in zijn dagen geldende middentoonstemming, geeft hij ook grepen voor de enharmonische varianten (c[#]-d^b, d[#]-e^b, f[#]-g^b, g[#]-a^b en a[#]-b^b). Matthijsz maakt op enkele plaatsen gebruik van zogenaamde vorkgrepen, Van Blankenburg in het geheel niet. Dat maakt het gebruik van zijn tabel, vooral in virtuoze passages, er niet gemakkelijker op. Het gebruik van louter open grepen komt daarentegen wel de klankkwaliteit ten goede.

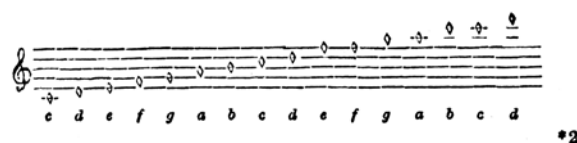
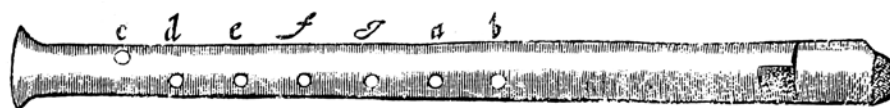
Flattement

Van Blankenburgs instructie beschrijft grepen om op elke toon een hele-, halve- of minder dan halvetoons triller (*trammelant*) te maken. De minder dan halvetoons triller is bekend onder de Franse term ‘flattement’. Van Blankenburg is daarmee de eerste auteur die een beschrijving geeft van deze, algemeen beschouwd als een specifiek Franse, versiering.⁹ Niet alleen op grond van Van Blankenburgs instructie maar ook van onder meer Engelse bronnen kan worden geconcludeerd dat het gebruik van de ‘flattement’ veel breder ingang heeft gevonden.¹⁰

Samenvattend moet de conclusie zijn dat de behoefte van blokfluitisten, professionals en amateurs, aan een breder scala van blokfluittechnische mogelijkheden ten grondslag heeft gelegen aan Matthijsz’ verzoek.¹¹

Naast bewondering voor de instructie is er in latere commentaren kritiek, bijvoorbeeld over het gebrek aan nauwkeurigheid bij aanwijzingen, zoals voor d^{#1}: *Dese d met een # moet men de pinck op, en de achterste vinger die daer aen volght half open doen, als de andre vingeren met den duym toe, of e^{b1}: Hier moet men de pinck op doen, en de vinger naest de pinck een wynich meer als half op.* Thurston Dart maakt het in 1952 het bontst wanneer hij schrijft dat *Some of his fingerings suggest that he was perhaps not perfectly acquainted with the instrument he was writing about.*¹² Anderen bekritisieren de instructie omdat zij niet algemeen bruikbaar zou zijn maar uitsluitend geënt op de mogelijkheden/beperkingen van Van Blankenburgs eigen instrument.¹³ De kritiek is onterecht. Zuiver spelen op een blokfluit vereist vingertechnische en blaastechnische vaardigheden, de muzikale aansturing daarvan vraagt om een goed gehoor. In dat opzicht kan welke grepentabel dan ook niet meer zijn dan een zo nauwkeurig mogelijke maar desalniettemin indicatieve benadering van de verschillende tonen. Niet voor niets wijst Van Blankenburg aan het slot van zijn instructie op de relatie tussen grepen en blaastechnische vereisten: *Om alle deze bovenstaende toonen, volgens deze beschryvinge, zuyver te doen, zoo dient men op twee dingen wel te letten, als te weten: dat men de vingers net stopt, ende het ander is, dat men niet te hart ofte te zacht en blaast, alzo men daer deur de toonen te hoogh ofte te laegh maeckt.*

Onderrichtinge hoe men alle de Toonen van de Hant-fluyt, met hare halve Toonen, welke meest gebruyckt (ende aldus met een b: ofte oock aldus met een # onderscheyden worden) zal kunnen t'eenmael zuyver blaezen: neffens aenwysinge hoe dat men op yeder een Trammelant zal kunnen maecken: doch kunnen op de Fluyte noch veele verscheyden andere treffelycke Trammelanten gemaect werden, die om de lanckheydt niet en zullen stellen, ende oock beter ymandt kunnen voor gedaen, ende geleert, als beschreven worden.

Hoofdstuk 18

Composities van Quirinus van Blankenburg

18.1

Quirinus van Blankenburg als componist

Uit deze alle blijkt zeer klaar dat het ampt van een organist geen geringe wetenschap behoort, wyl hy niet alleen een volkome kennis van den aart en 't gebruik aller speeltuigen en den styl van de zangmusieck moet bezitten, maar ook daarenboven vlug en ervaren in de compositie zyn, om voor de vuist op den orgel als een geheele opera van allerlei stoffen (die niet laf of plat zyn) te kunnen voortbrengen.

Elementa musica (1739)¹

Alvorens in te gaan op de ontstaansgeschiedenis en betekenis van de afzonderlijke composities van Quirinus van Blankenburg belicht deze inleidende paragraaf zijn positie en maatschappelijke context als componist.

Een Hollandse musicus die zich in de tijd en in het Den Haag van Quirinus van Blankenburg een inkomen wil verwerven als componist staat voor een lastige opgave. Den Haag is weliswaar de zetel van het stadhoudelijk hof maar zal pas vanaf 1747 onder Willem IV beschikken over een hofkapel. Pogingen om in de Hofstad een opera- en concertleven van de grond te krijgen, blijven steken in kortstondige en incidentele activiteiten. Een zekere onverschilligheid van het stadsbestuur en een duidelijke tegenwerking van de Haagse kerkenraad is daar niet vreemd aan. Daarbij komt nog een modieuze geringschatting van de eigen musici tegenover rondreizende Franse en Italiaanse virtuozen.

De primaire context voor een organist/componist als Van Blankenburg is de kerk en de daarbinnen voorgeschreven muziek zoals psalmbegeleiding en daaraan gekoppelde voor- en naspelen. Meer vrijheden biedt het orgelspel na afloop van de dienst. Ook daarin is het spelen van psalmen een verplicht onderdeel maar er is ruimte voor vrije composities die binnen de ambiance passen. Buiten de kerk zijn er muziekcolleges waar

professionals en amateurs bijeenkomen om te musiceren en in het verlengde daarvan huisconcerten in het adellijke milieu. Binnen die context wordt de compositorische vrijheid slechts beperkt door de aard en mogelijkheden of beperkingen van deelnemende leden. Binnen vergelijkbare marges is ook het muzikleraarschap een omgeving waarin een componist/leraar zijn mogelijkheden kan uitbaten. In een dergelijk klimaat is het niet verwonderlijk dat de componist Quirinus van Blankenburg een in omvang beperkt en weinig coherent oeuvre nalaat.

In de navolgende tabel zijn alle bekende composities van Quirinus van Blankenburg opgenomen, chronologisch gerangschikt.

		Jaar	Bezetting	Bron
1	Prelude	1696-1698	Klavescimbel	Afschrift
2	Marche de Blankenburg	1713	Idem	Ms.
3	Airs Allemands de mr. Störl	1714	Zang, str.+bc	Idem
4	L'Apologie des femmes	1714c	Zang, str.+bc	Idem
5	Demande de Blankenburg	Idem	Zang +klavescimbel	Idem
6	2 Arietten	1715(?) -1725	Idem +bc	Publicatie
7	Toccata	Idem	Klavescimbel/orgel ?	Idem
8	Fuga obligata	1725	Klavescimbel/orgel	Idem
9	Clavicimbal en orgelboek (1)	1725c	Klavescimbel/orgel	Ms.
10	Clavicimbel en orgelboek (2)	1732	Idem	Publicatie
11+10	Psalmen om te zingen	1732(?) -1739	Zang	Ms.
12	Duplicata ratio musices	1733	Klavescimbel	Publicatie
13+12	La diversité des goûts modernes	1739	Idem	Idem

Voor een belangrijk deel is de beperkte omvang van zijn compositorisch oeuvre verklaarbaar uit een aanvankelijk nogal ongericht verloop van zijn carrière. In *Elementa musica* bekend hij dat hij lang getwijfeld heeft of hij definitief zou kiezen voor het muziekvak. In 1682 maakt hij met zijn afscheid van de Leidse universiteit die keuze. De periode waarin zijn composities zijn ontstaan ligt daarmee tussen circa 1682 en 1739.

Binnen die periode is Quirinus van Blankenburg muzikaal leider van een collegium musicum en verbindt hij zich als muziek- en klavescimbellaar aan adellijke en gefortuneerde families. Informatie over scheppende arbeid in beide werkverbanden ontbreekt geheel of is beperkt. Toch mogen wij aannemen dat daarbinnen meer composities zijn ontstaan dan wij thans kennen. Omvang en kwaliteit van de bewaard

gebleven muzikale nalatenschap van een van zijn leerlingen, erfprins Friedrich Ludwig van Württemberg-Stuttgart, bevestigt deze aanname. Niet alleen binnen de genoemde netwerken maar ook als vrije componist en uitvoerder van eigen werk tracht Van Blankenburg zich een plaats te veroveren. Vier composities, waarvan drie onder het pseudoniem Di Castelbianco en de 'Prelude' in g, zijn onder eigen naam bekend. Of er veel meer vrije composities van zijn hand bestaan valt te betwijfelen op grond van zijn getuigenis in *Elementa musica*:² Als ik over eenige jaren een stuk musieck van myn maaxsel plag te vertoonen, dan was 't nooit prysbaar; het most van verre komen om goed te zyn: maar als ik in de plaats van myn naam van Blankenburg, Di Castelbianco, ('t welk 't zelfde is) in 't Italiaans daar boven zette dan was 't uitstekend: 't welk zo lang geduurt heeft tot ik ten laatsten het momaanzicht afdeed: maar toen begon weer d'eige historie.

De tijdens zijn leven gepubliceerde en bewaard gebleven composities zijn de 'Fuga obligata', het Clavicimbel en orgelboek der psalmen en *Duplicata ratio musices*. Sinds kort kan daaraan worden toegevoegd het onlangs ontdekte manuscript van de oerversie van het gepubliceerde koraalboek met geheel andere zettingen. Beide koraalboeken zijn de enige werken die gerelateerd kunnen worden aan Van Blankenburgs praktijk als kerkorganist. De 'Fuga obligata' is ontstaan in de context van zijn leraarschap. *Duplicata ratio musices* is een gelegenheidswerk echter, binnen die restrictie, in compositorisch opzicht te definiëren als vrije compositie.

De ontstaansachtergronden, de heterogeniteit en het beperkte aantal van de negen bewaard gebleven composities maken het moeilijk Quirinus van Blankenburg muziekinhoudelijk te karakteriseren. Bij de meeste van zijn bekende werken (1, 2, 3, 4, 5 en 12) is er sprake van een Frans georiënteerde stijl. Voor een belangrijk deel is mede de omgeving waarin de composities zijn ontstaan debet aan deze oriëntatie. De Franse taal en cultuur behoren immers tot de leefwereld van zijn opdrachtgevers, de adel. Op verschillende plekken, in *Elementa musica*, roemt Van Blankenburg Italiaanse componisten als zijn leermeesters. In zijn composities betreft deze bewondering met name de basso continuo. In melodievoering en gebruik van versieringen is de Franse invloed prominent.

18.2

Prelude de Monsieur Blankenburg

In de British Library Londen bevindt zich onder nr. Add. 39569 een omvangrijk manuscript, gebonden in een donkere marokijnen band, formaat 13 ½ x 10 ¾ inch. De titel luidt *Recueil de pièces choisies pour le clavessin*.³ Het manuscript telt 294 composities, bewerkingen en unica, van Franse, Engelse Italiaanse en twee auteurs van Nederlandse bodem: de 'Prelude' van Quirinus van Blankenburg en een 'Allemande' van zijn leerling Jacob Jan Hamel Bruyninx.

Over het leven van de samensteller van de anthologie Charles Babel (of Babell) is weinig bekend, met name wat betreft de jaren tussen zijn geboortejaar 1634 en 1688. Maar ook daarna zijn er hiaten in onze kennis van zijn biografie. Hieronder een overzicht van gedocumenteerde data:

1634c	Geboren in Evereux, Frankrijk. ⁴
1688-1690	Fagottist aan de Hofkapel van Hannover. ⁵
1690 en 1696 tussen	Onbekend, mogelijk verblijf in Parijs. ⁶
1696-1698	Verblijft in Den Haag als fagottist aan de Comédie Francaise, in dienst van Willem III. ⁷
1698	Naar Londen, in het gevolg van Willem III.
1699	Londen, genaturaliseerd als Engelsman. ⁸
1699-1712?	Londen, fagottist aan het Drury Lane Theatre. ⁹
1707-1714?	Londen, fagottist aan Queen's Theatre Haymarket
1713-1716	Londen, fagottist aan de Late Prince of Denmark's music
1720 vóór	Gestorven

Dat Babel zich in 1696 ophoudt in de hofstad blijkt uit een manuscript dat zich bevindt in de Staats- und Universitätsbibliothek Carl von Ossietzky in Hamburg, onder ND VI 2762. Op de laatste pagina (p. 151) van het handschrift noteert Babel: *Fin de tous les anciens ballets de feu monsieur Jean Baptiste de Lully remis en ordre par Charles Babel, a la Haye 1696*. In 1697 verschijnt bij Estienne Roger in Amsterdam *Trios de differents autheurs pour toutes sortes d'instruments mis en ordre par Mr. Babel*, vol. 1. In 1700 zal Roger met een tweede bundel trio's adverteren.¹⁰

De precieze datum van Babels vertrek uit Den Haag is niet bekend. Wel weten wij dat hij zich in de loop van 1698 in Londen bevindt waar hij een grote anthologie met voornamelijk Engelse blokfluitmuziek samenstelt.¹¹ Quirinus van Blankenburgs 'Prelude' is tot stand gekomen tussen 1696 en een niet precies te bepalen tijdstip in 1698 en is daarmee, voor zover bekend, zijn vroegste compositie.

De stukken in het Babel-manuscript zijn voor een belangrijk deel gerangschikt in suites. Babel ordent zijn 29 suites niet op basis van componist maar van toonsoort. Zo vinden wij Van Blankenburgs 'Prelude' in de '14me Suite in G^b'. De suite bestaat uit twee delen waarvan het eerste als titel draagt 'Prelude de monsieur Blankenburg' en het tweede 'Air p[ou]r le printemps'. De air is van Jean-Baptiste Lully en genomen uit diens opera *Phaeton*.¹² Van Blankenburgs prelude is genoteerd in de 2/2 maat maar is in werkelijkheid een 'prelude non mesuré'. Dit type prelude – de Italiaanse naam is 'toccata' – is in eerste instantie toegepast door luitenisten en ontwikkelt zich in Frankrijk in de tweede helft van de zeventiende eeuw tot het openingsstuk van suites voor klavecimbel. De oorspronkelijke functie van de prelude non mesuré is het losmaken van de vingers, het controleren van de stemming van het instrument en het vastleggen van de toonsoort van daaropvolgende dansvormen en airs. Vroege voorbeelden van de prelude non mesuré voor klavecimbel zijn te vinden in het zogenaamde Bauyn-manuscript van de hand van Louis Couperin (1626-1661). In de loop van de zeventiende eeuw wordt de prelude non mesuré in toenemende mate metrisch genoteerd en verliest daarmee deels zijn vrije improvisatorische karakter. Louis' neef, François Couperin le Grand (1668-1733), karakteriseert in zijn *L'Art de toucher le Clavecin* uit 1717 het type als volgt:¹³

Quoy que ces Preludes soient écrits mesurés, il y à cependant un goût d'usage qui l faut suivre. Je m'explique. Prelude, est une composition libre, ou l'imagination se livre à tout ce qui se présente à elle. Mais, comme il est assés rare de trouver des genies capables de produire dans l'instant; Il faut que ceux qui auront recours à ces Preludes-règles, les jouent d'une maniere aisée sans trop s'attacher à la précision des mouvements; a moins que je ne l'aije marqué exprés par le mot de Mesuré: Ainsi, on peut hazarder de dire, que dans beaucoup de chose, la Musique (par comparaison à la Poésie) à sa prose, et ses Vers. Une des raisons pour laquelle j'ai mesuré ces Preludes, ça été la facilité, qu'on trouvera, soit à les enseigner; ou à les apprendre.

Van Blankenburg maakt in *Elementa musica* een belangwekkende opmerking over de kunst van het preluderen.¹⁴ De aanleiding is zijn kritiek op de overdaad aan becijfering in sommige muziekguitaven: Men kan voor d'onkundige wel 't gansche byspel van de bas-continuo met tekens en cyffers boven de noten uitdrukken, om zonder verstand van zaken de stof te kunnen vinden: zo als hedendaags veel schied... behalven dat men afhangt van d'onordentelykheid die men dikwyls daar in ontmoet; zo is dit middel ook zo arm, en zo onvrugtbaar, dat men, dus spelende een reeks van vele jaren blind blyft, zonder de stoffe te verstaan of eenig voorspel uitgedachten te kunnen brengen... Daar men aan d'andere zyde, met kennis onderwezen zynde, alles met verstand gemakkelyk

en cierlyk doet, de gebreken zelfs verbeterende: waar door men eindelyk in de kunst een hoogen opgang kan maken. Want als iemand zingen of op eenige instrumenten spelen kan die zal zig door die gronden terstond bequaam vinden om de compositie t'ondernemen: daar in tegendeel de geene die blindeling van de cyffers afhangen kunnen zonder dezelve niets spelen, en nog veel minder preluderen.

Klaarblijkelijk is voor hem preluderen een integraal deel van de basso continuo-praktijk met een bredere toepassing dan uitsluitend als inleiding van een suite. Naast de prelude in Babels anthologie is er, althans bij naam, nog een tweede bekend onder het pseudoniem Di Castelbianco, namelijk een 'Toccata' voor klavecimbel. De compositie zelf is verloren gegaan.

Van Blankenburgs 'Prelude' in g behoort tot het metrisch genoteerde type. Karakteristiek voor de structuur van zijn compositie is een, met 'adagio' aangegeven, gepunkteerd en enkele malen herhaald motief:

Het stuk mengt daarmee het ritmisch strenge karakter van de 'Franse ouverture' met het vrije en improvisatorische idioom van de prelude.

Een anonieme prelude non mesuré genoteerd in de oorspronkelijke verschijningsvorm (grotendeels in hele noten verbonden door bogen of krullen, zonder maatstrepes) komt voor in het 'Clavierbuch des Friedrich Ludwig' (Friedrich Ludwig van Württemberg-Stuttgart) onder het signatuur: Rostock, universitätsbibliothek, Musica Saec. XVIII.-73.1, fol. 29. Deze prelude (in a) is ontstaan tijdens het verblijf van Friedrich Ludwig in Den Haag (1713-1715). Het handschrift is echter niet van zijn klavecimbellaar Van Blankenburg maar van een onbekende hand.

18.3

Muziek voor een erfprins

*Der Christen Ober-Haupte rührt selbst die süßen Saiten
Und mancher grosser Fürst kan ein Apollo seyn...*

*Carolus VI. Römischer Kayser
Friedrich der andere Herzog zu Sachsen-Gotha
Ernst Ludwig Land-Graf zu Hessen-Darmstadt und
Ernst Printz zu Sachsen-Weymar (höchst seligen Andenckens) sind wegen der
Composition zu verehren (welcher letztere ein Opus Concerte in Kupfferstich
publiciret)
Wegen der Instrumental-Music aber Fridericus Ludovicus, Erb-Printz zu
Württemberg-Stuttgard.
Immanuel Lebrecht Fürst zu Anhalt-Köthen
Von Uffenbach...*

Georg Philipp Telemann (1719)¹⁵

Daarnaast bevat de verzameling muziekwerken bestemd voor festiviteiten, dagelijks divertissement en studiemateriaal voor de erfprins zelf.

De muzikale weerslag van Quirinus van Blankenburgs contacten met de erfprins van Württemberg is onder drie signatures opgenomen in de Rostockse muziekverzameling: de instrumentale begeleiding van vijf aria's uit een kerstcantate van Johann Georg Christian Störl onder nr. Musica Saec. XVII.18.-44.⁴ en twee bundels met diverse kleine en grotere muziekstukken onder de nrs. Musica Saec. XVII.18.-49.⁶⁻²⁸ 'Sammelband mit französischen Solokantaten und Trinkliedern, Tanzsätzen und italienischen Arien' en Musica Saec. XVIII.-73: 'Clavierbuch des Friedrich Ludwig'. Achtenveertig stukken zijn in deze bundels geheel of gedeeltelijk genoteerd door Van Blankenburg, onder te verdelen in 3 eigen composities, 43 bewerkingen of kopieën van composities van anderen en 2 tekstbijdragen.

18.3.1

De muzikale nalatenschap

In 1785 komt Luise Friederike, Hertogin van Mecklenburg-Schwerin (in dat jaar weduwe geworden) naar Rostock en betreft het Palais op de Universitätsplatz.¹⁶ Onder haar bezittingen bevinden zich boeken en musicalia van haarzelf en haar overleden vader Friedrich Ludwig, erfprins van Württemberg-Stuttgart. Na haar dood in 1791 gelukt het de universiteit van Rostock het beheer en later het eigendom van de muziekverzameling te verwerven. De collectie bestaat uit handschriften en gedrukte werken en beslaat ruim 1000 items.¹⁷ Daaronder werken van onder meer Georg Philipp Telemann, Carl Philipp Emanuel Bach, Georg Friedrich Händel, Michel de la Barre, Jean Baptiste Loeillet, Tomaso Albinoni, Michele Mascitti en Quirinus van Blankenburg.¹⁸

Luise Friederike is elf jaar wanneer haar vader sterft en erft diens verzameling kamermuziek. Evenals hij is ook Luise muzikaal begaafd en breidt de verzameling aanzienlijk uit.¹⁹ Het is niet in alle gevallen uit te maken welke werken van haar vader of van haar afkomstig zijn, wel is zeker dat bijna 500 items door de erfprins zijn bijeengebracht. Een deel van diens verzameling bestaat uit aan hem opgedragen werken en gedrukte of gekopieerde composities van componisten uit de periode 1690 tot 1730.²⁰

18.3.2

Composities

18.3.2.1

l'Apologie des femmes

Quirinus van Blankenburgs eerste bijdrage aan de 'Sammelband mit französischen Solokantaten und Trinkliedern, Tanzsätzen und italienischen Arien Sammelband' (Musica Saec. XVIII.-73:¹) is een bewerking van André Campra's cantate 'Les femmes'.²¹ De bundel *Cantates Françaises, mêlées de symphonies*, waar 'Les femmes' deel van uitmaakt verschijnt in Parijs in 1708. Van deze eerste druk is onder nr. Musica Saec. XVII.18.-7.6.1 een kopie aanwezig in de Rostockse verzameling. De eerste bladzijden van de 'Sammelband' worden gevuld met een getransponeerde versie (A naar D) van de eerste twee delen van Campra's cantate in het handschrift van de Stuttgarter muzikleraar van de erfprins, Johann Nicolaus Nicolai.²² Van Blankenburg die het op zich genomen heeft heeft het werk van Nicolai af te ronden, raakt geïntrigeerd door het onderwerp en componeert een pendant van Campra's cantate onder de titel 'l'Apologie des femmes'.²³ De structuur van de twee cantates komt in hoofdlijnen overeen. Beide zijn solocantates voor zangstem (bas), 2 violen en basso continuo, beide in een majeur toonsoort (Campra's *Les femmes* (oorspronkelijk in A, in de bewerking van Nicolai/Van Blankenburg in D) en 'l'Apologie des femmes' in F). Kenmerkend zijn de tekstparallellen in drie aria's. Campra's cantate telt een air meer en eindigt met een recitatief. Gezien de plaatsing in de bundel zijn de Campra-bewerking en de direct daarop volgende cantate 'L' Apologie des femmes' kort na de aankomst van de prins, eind 1713 of begin 1714, tot stand gekomen.

Campra: Les femmes		Van Blankenburg: l'Apologie des femmes	
Lentement		Ritournelle viste	
Recitatif mesuré	Dans un desert inaccessible Je cherche un Antre écarté, Où mon ame trop sensible, Contre l'Amour puisse être en sûreté.	Recitatif	Autres affreux, sombres retraites, Tristes tombeaux des vivants, Je fuis vos horreurs secretes Qui aigrissent le sort des malheureux amans. Votre sejour est infidelle aux coeurs infortunes que vous avez seduits Loins de calmer leurs ennuis Chaqu' instant les renouvelle.
Air Vivement	Par les vents & par l'orage, Je fus longtems agité, Désirs de tranquillité, Regrets de la liberté, Foibles restes de mon naufrage, Vous ferez ma felicité.	Air	Ni des vents ni de l'orage mon coeur n'est plus agité. Je ne perds dans ce naufrage qu'une ingrante liberté.
Symphonie Lentement	Ah: qu'un coeur est malheureux De s'engager dans vos chaînes: Redoutables Souveraines Des Esclaves amoureux, Vos mépris sont rigoureux, Et vos faveurs sont trop vaines. Ah: qu'un coeur est malheureux De s'engager dans vos chaînes.	Menuet	Je ne regrette point l'amour qui m'enteste Content toujours de mon sort, Je veux bien par la tempeste Estre jetté dans le port.
		Recitatif mesuré	Saisi de flames nouvelles Je quitte les vains plaisirs Et malgré leurs deffauts on peut avec les belles y passer mieux ses loisirs.
Air Vivement & mesuré	La Coquette nous trahit, La Prude nous désespere, Et la Jalouse en colere, Irrite qui la cherit. La Belle est capricieuse, La Sçavante audacieuse Tirannise qui la fuit. L'Indolente est ennuyeuse, Ses insipides langueurs Ne font qu'endormir nos coeurs.	Air	La Jalouse a le coeur tendre, La Prude agit par ressort, La Coquette aime a se rendre, La Sçavante a l'esprit fort, La Pale dans son tein est toute incomparable La Noire une brune adorable: La Grasse a de la majesté, La Maigre a de la taille et de la liberté, La Fourbe avec esprit raisonne, La Sotte est toute bonne, La Muette a de la pudeur Et la grande parleuse est d'agreable humeur.
Air Gravement	Fils de la nuit & du silence, Pere de la plus douce paix., Sommeil, tes pavots ne sont faits, Que pour l'heureuse indifférence. J'attendray sans impatience Renaître l'astre du matin, Je jouray du jour sans désirer sa fin, Par la vaine esperance, D'un plaisir que l'amour remet au lendemain.		

Campra: Les femmes		Van Blankenburg: l'Apologie des femmes	
Ariette Loure	Je borne mes resveries, A l'émail de nos prairies; Je vais passer mes loisirs Sur les bords d'une fontaine; Si je pousse des soupirs, C'est pour recevoir l'haleine Des rafraîchissants zéphirs.	Arie	Je bannis la reverie, Je fuis la mélancolie, Source de maux et de pleurs, Si l'indolence n'aprette que d'insipides langueurs, L'amour fait tourner la teste Par l'excès de ses douceurs.
Recitatif Mesuré	Que les Amants dans leurs chaînes Soient tristes ou satisfaits, Que les Belles désormais Souffrent ou causent des peines, Je n'y preds plus de part dans le fond des forêts, De mes jours affoiblis, Je vais passer le reste. Qu'il en coûte à nos coeurs, Sexe aimable & funeste, A te dire, adieu pour jamais!		

Ook andere schrijvers houden zich aan het eind van de 17e en de eerste helft van de 18e eeuw bezig met het thema. Het bekendste parallelle voorbeeld is dat van Nicolas Boileau-Despréaux contra Charles Perrault in 1694. In zijn satire *Sur les femmes* uit 1694 schildert Boileau een nog negatiever beeld dan Campra's librettist Roy van de vrouw en dat is voor Perrault aanleiding zijn *Apologie des femmes* te dichten, waarin mannen het afleggen tegen de deugden van de andere sekse. Heel literair Frankrijk leeft mee met de rel die daar uit ontstaat en die leidt tot een stroom aan pamfletten en geschriften van de zijde van voor- en tegenstanders en een levenslang durende vijandschap tussen de twee auteurs.²⁵

Pierre-Charles Roy, de tekstdichter van Campra's *Les femmes*, karakteriseert vrouwen met de cynische blik van een teleurgestelde minnaar. Zijn visie is als volgt samen te vatten: wij mannen kunnen niet zonder de vrouwen en zijn daarmee de geketende slachtoffers van de sekse. In zijn catalogus-aria van vrouwentypen (*La coquette nous trahit...*) specificceert hij de negatieve eigenschappen van vrouwen. Zijn advies aan zijn mannelijke lotgenoten is dan ook om voorgoed afscheid te nemen van de *sexe aimable & funeste*. De dichter/componist van 'l'Apologie des femmes' kijkt niet naar vrouwen als *sexe* maar zoals een verliefde en liefhebbende minnaar naar de door hem aanbeden vrouw.²⁴ Zijn weerwoord aan Campra en zijn librettist is kort samengevat: *l'amour fait tourner la teste, par 'exces de ses douceurs*. In de elf vrouwentypen in Van Blankenburgs catalogus (*La Jalouse a le coeur tendre...*) worden Campra's negatieve kwalificaties gekeerd in hun tegendeel.

Campra kiest in zijn cantate voor één thematische karakteristiek per deel, anders dan Van Blankenburg die kiest voor een programmatische en tekstgebonden aanpak. Een mooi voorbeeld daarvan zijn de catalogus-aria's. Van Blankenburg weet binnen het thematische materiaal van zijn air elk vrouwentype een eigen karakteristiek mee te geven, terwijl Campra voldoende heeft aan de potentie van zijn hoofdthema.

André Campra,
gravure Nicolas-Etienne Edelinck
naar André Bouys (1725)

18.3.2.2

Air nouveau: Demande

Je suis em ba ras sé plus qu' on ne sçau roit croi re. On me de man de une chan son. I-
ris chan te rai je a la gloi re a la gloi re de ba chus ou
de Cu pi don? Le vin ne vous plaist pas Le vin ne vous plaist pas Et l'a-
mour vous é pou van te Que vou lez
vous Que vou lez vous que je chan te?

De air *Demande de Bl[anken]burg* treffen wij evenals de cantate 'l'Apolgie des Femmes' in de 'Sammelband mit französischen Solokantaten und Trinkliedern, Tanzsätzen und italienischen Arien'.²⁶ De tekst is van de Franse dichter Alexandre Lainez (1650-1710).²⁷ Het gedicht maakt deel uit van een serie 'Chansons tendres et galantes' en heeft als titel 'l'Embarras'. In zijn versie is Van Blankenburg op enkele plekken nogal vrij omgesprongen met het origineel van Lainez:

l'Embarras

*Je suis embarrassé plus que l'on ne peut croire.
Vous demandez une Chanson;
Iris, chanterai-je la gloire
De Bacchus ou de Cupidon?
Vous n'aimez pas le vin, l'Amour vous épouvante.
Que voulez-vous donc que je chante?*

Hoewel Quirinus zijn *Demande* (vraag) direct laat volgens door een *Reponce* (antwoord) met de air 'Un petit air a boire' is de laatste air niet door hem gecomponeerd maar door een anonieme componist. De enige bekende bron van de air, melodielijn en tekst (*ligne vocale du soprano seulement*) bevindt zich in een grote collectie airs, verzameld door Michel de la Barre.²⁸

18.3.2.3

Marche de Blankenburg

De 'Marche' is de enige compositie van Van Blankenburg in het 'Clavierbuch des Friedrich Ludwig'. De datumaanduiding 1713 is een aanwijzing dat Quirinus al kort na de aankomst van de erfprins in Den Haag (13 oktober 1713) in dienst treedt als zijn klavecimbellaar. De 'Marche' heeft met zijn vrijwel geheel noot-tegen-noot tweestemmigheid het karakter van voor een beginnend klavecinist geschreven speelstukje. Het onderscheidt zich daarin dermate met de daarop volgende speelstukken dat aangenomen mag worden dat de erfprins óf snelle vorderingen maakt óf zijn klavecimbellaar Van Blankenburg op het moment dat hij zijn 'Marche' componeert nog onkundig is over diens vaardigheden. Dat laatste lijkt mij, mede in het licht van de datumaanduiding, de meest voor de hand liggende gedachte.

In deze compositie voor klavecimbel solo (in C in 2/2 maat) maken wij voor het eerst kennis met Van Blankenburgs particuliere, deels van het Engelse systeem afgeleide, betekening van *Agrementen* of *cieraden*.²⁹ De in dit stuk voorkomende tekens zijn die

Johann Georg Christian Störl wordt geboren op 14 augustus 1675 in Kirchberg an der Jagt en sterft op 26 juli 1719 in Stuttgart.³⁰ In 1687 treedt hij als discantist in dienst van het kapelkoor van het hertogelijk hof in Stuttgart. Hertog Eberhard Ludwig zendt hem in 1697 naar Johann Pachelbel in Nürnberg voor verdere muzikale scholing en in 1701 naar Wenen om zich in de compositie te ontwikkelen bij Ferdinand Tobias Fischer. In 1706 ontvangt Störl een tijdelijke aanstelling aan de Stuttgarter Hofkapel en op 19 februari 1707 volgt dan de post van organist van de Stift-Kirche met de titel Stifts-Kapelmeister.

van mordent, triller, voorslagen en het golflijntje aan de rechterzijde van basnoten dat Van Blankenburg gebruikt als teken voor een doorklinkende toon. In vergelijkbare composities in de ‘Sammelband’ ontbreken versieringstekens geheel, een verklaring temeer dat de daarin opgenomen speelstukken minder bedoeld zijn als studiemateriaal voor de erfprins dan als divertissement met waarschijnlijk Van Blankenburg zelf aan het klavecimbel.

18.3.3 Airs Allemans

De volledige titel van het werk (*Musica Saec. XVII. 18.-44.*⁴⁾ luidt : ‘Airs Allemans de m’. Störl, transposés pour l’usage de Son Altesse Serenissime Monseigneur Le Prince Hereditaire de Wirtemberg &. &. et enrichis d’un accompagnement de deux flutes & d’une basse de viole par Son tres humble serviteur Q. van Blanckenburg, A La Haije 1714.’

In 1711 verschijnt van Störls hand een verzameling van 20 geestelijke liederen, cantaten en aria’s onder de titel *Denkmahl der Erkenntniß, Liebe und Lob Gottes* bij de Stuttgarter uitgever Paul Treu. In de bundel bevindt zich een kerstcantate, op tekst van Wolfgang Friedrich Walliser, ‘Die in Christo Jesu erschienene Freundlichkeit und Leutseligkeit Gottes durch dessen Menschwerdung’. De cantate is opgedragen aan erfprins Friedrich Ludwig. Tussen 1711 en de zomer van 1713 biedt Störl de cantate afzonderlijk aan in een los omslag van goud brokaat van de hand van de beroemde boekbinder Georg Christoph Stoy uit Augsburg. Deze tweede druk maakt, met een licht gewijzigde titel, deel uit van de muziekverzameling van de erfprins.³¹

Störls cantate bestaat uit 20 aria’s, afgewisseld met recitatieven. Het werk begint met een korte ‘Sinfonia’ en wordt afgesloten met een slot-aria met de aanduiding ‘Tutti’. Quirinus van Blankenburg voorziet vijf van de

20 aria’s (nrs. 1, 2, 4, 5 en 14) van een geheel eigen instrumentatie. In zijn opdracht aan de erfprins geeft hij blijk van zijn autonome behandeling van de zangpartij met de toevoeging: *enrichis d’un compaignement de deux flutes & d’une basse de Viole*.

Aria’s	Blankenburg	Störl
1. Liebe ach Liebe	G, 2 (blok)fluiten en b.c.	Bes, 2 violen en b.c.
2. Ungemeine harte Steine	g, idem	g, 2 (blok)fluiten en b.c.
3. Darum sag ich ab der Welt	D, idem	F, b.c.
4. O Göttliche Liebe	G, idem	A, 2 violen en b.c.
5. Nein ich laß das Kindlein nicht	G, idem	a, b.c.

Störls instrumentale bezetting bestaat uit 2 violen, 2 fluiten (*violino e flauto*) en klavecimbel (*cembalo*/becijferde bas). De beide melodie-instrumenten worden afwisselend (per aria) gebruikt, behalve in de laatste aria (Tutti). Van Blankenburg beperkt zijn zetting tot 2 blokfluiten maar versterkt de becijferde bas met de viola da gamba (*Basse de viole & Basse continue*). Zowel bij Störl als bij Van Blankenburg komen de fluitpartijen nergens lager dan f, waaruit mag worden opgemaakt dat de altblokfluit (blokfluit in F), tevens het favoriete instrument van de erfprins, is bedoeld. De instrumentale begeleiding van de zangstem versterkt het pastorale karakter van deze kerstmuziek.

Van Blankenburg begint zijn partituur met een korte (8 maten) ‘Prelude’ in 2/2 maat. De op zichzelf staande prelude versterkt het beeld dat het gehele werk als eenheid, in plaats van vijf los uit te voeren aria’s, is bedoeld. Na de prelude zet de 2e fluit in 3/4 maat het hoofdthema van de Air in.

Aria 1.

1. Liebe, ach Liebe ach Göttliche Liebe
2. der Herzog des Lebens wird Sterblichen gleich:
3. Wunder-geheimniß, verborgener Triebe,
4. der König verlasst sein Himmlisches Reich
5. aus Liebe zu bösen, zu sündlichen Knechten,
6. die Gottes nur spotten vergessen des Rechten.

De instrumentale partijen wijken volledig af van de in kwarten en vloeiende achtsten verlopende versie van Störl en zetten het gepunteerde ritme van de prelude voort. De bas bij Störl wordt gedomineerd door een halve/kwart beweging. Van Blankenburg kiest voor een meer stuwende kwartpunt/achtste beweging.

Aria 2.

1. Ungemeine harte Steine,
2. müssen Menschen-Hertzen seyn;
3. Die sich nicht erweichen lassen,
4. da ihr Heyl sie wil umfassen,
5. und erretten von den Ketten
6. Ewig schwehrer Straff und Pein.

Van Blankenburg eist een zelfstandiger en beweeglijker rol op voor de twee fluitstemmen tegenover de ritmisch eenvormig verlopende zangstem. Störl kiest voor een vloeiende beweging in zestiende noten en beperkt de instrumentale rol tot korte, door rusten gescheiden, frasen.

Aria 3.

1. Darum sag ich ab der Welt,
2. und verlaß die Sünden-Gassen,
3. weil mein Heyl sich heut einstellt,
4. und mich Jesus Arme fassen,
5. keine Sünde ist so groß,
6. Jesus macht uns davon loß.

Terwijl bij Störl instrumentale stemmen geheel ontbreken, begint Van Blankenburg met een introductie van het hoofdthema in twee maten.

In deze aria blijven de fluiten dicht bij het thema, soms volgen zij het getrouw, op andere plaatsen diminueren zij het in een zestiende beweging.

Aria 4.

1. O Göttliche Liebe
2. entzünde mein Herz.
3. Mich dir zu ergeben,
4. O Wonne, O Leben.
5. Ich bleibe stäts trübe,
6. wo ich dich nicht Liebe,
7. und fühle nur Schmerz.

De baslijn is door Van Blankenburg rustig gehouden in een beweging van halven en kwarten. Bij Störl overheerst de achtste bewegingen in het slotgedeelte (tekstregel 7) wanneer de solostem een stijgende sequens van lange noten (dis-e-fis-gis) zingt op het vier maal herhaalde Schmetz. Van Blankenburg kiest op deze plek voor een gepunteerde achtste-punt-zestiende beweging in de fluiten.

Aria 5.

1. Nein ich laß das Kindlein nicht.
2. In dem alle Schätze ligen;
3. Ich verehere seine Wiegen,
4. biß mein Herz im Tode bricht,
5. es ist meines Lebens-Licht

Uitgezonderd enkele instrumentale tussenspelen, volgt Van Blankenburg in de vijfde aria de zanglijn. Bij Störl ontbreken de vioolpartijen. De twee fluitstemmen bij Van Blankenburg spelen en omspelen het eerste en tweede thema in imitatie met de zangstem. Bij Van Blankenburg zorgt de baspartij ervoor dat de zestiende beweging van de fluiten wordt overgenomen, wanneer deze zwijgen.

18.3.4

Bewerkingen en afschriften

18.3.4.1

Sammelband

De ‘Sammelband mit französischen Solokantaten und Trinkliedern, Tanzsätzen und italienischen Arien’ (Musica Saec. XVII.18.-49⁶⁻²⁸) bestaat uit twee delen en draagt geen titel. Het eerste gedeelte (fol. 1r -35v) bestaat uit oblong beschreven pagina’s, het tweede gedeelte (fol. 36r-61r) uit staande pagina’s.

1e deel

1. ³²	
Folio	: 1r-11v
Componist	: André Campra
Titel	: Les femmes, Cantata de Mr. Campra ³³
Type en bezetting	: Solocantate (C1-sl.), 2 violen en basso continuo in D
Bronbeschrijving	: Partituur en 2 vioolpartijen, 1e viool: Les femmes Cantate de Monsieur Campra. A une voix & trois instrumens, transposés. Premier violon, 2e viool: idem Second violon. libretto: Pierre-Charles Roy
Categorie	: Bewerking
Edities	: Cantates Françaises, <i>mêlées de symphonies</i> . Livre premier (Parijs, 1708, 2e druk 1713, 3 ^e druk 1721) nr. 6

2.	
Folio	: 23r-24r
Componist	: Anoniem
Titel en bezetting	: Air a boire a 2: ‘Paroissez jus charmant & coulez...’
Type	: Duet voor 2 zangstemmen (G2- en F4 sl.) in C, 3/4
Categorie	: Onbekend
Bron	: British Library, (Requeil de duo(s)... May 1757; Additional 30840 en 30841, fol. 26b en 25b

3.	
Folio	: 24v-26v
Componist	: Anoniem
Titel	: Trio Air a boire: ‘Lorsque Bachus s’empare de mon ame..’
Type en bezetting	: Trio voor 3 zangstemmen (G2-, G2- en F4-sl.) in C, 2/2
Categorie	: Onbekend

De componist van de air is onbekend, de tekst is de XXVI^{ste} ode van de Griekse dichter Anacreon (6e eeuw v. Chr.). in de vertaling van Hilaire Bernard de Requeleyne Longepierre.³⁴

4.

Folio	: 27r
Componist	: Anoniem
Titel	: Air: ‘Petits oyseaux voicy le tems..’
Type en bezetting	: Solo voor zangstem (C2-sl.) en basso continuo in G, 3/4
Categorie	: Afschrift
Bron	: Recueil d'airs sérieux et à boire de différents auteurs (Amsterdam, 1713)

De air is genomen uit: Recueil d'airs sérieux et à boire de différents auteurs. Augmenté considerably de différents Airs manuscrits des plus habiles maîtres, des plus beaux airs des opera, de cantates & airs Italien & de cantates Françaises. A Amsterdam, aux dépens d'Estienne Roger, aflevering april 1713, p. 56.³⁵ Een aantal gebundelde afleveringen (1711 nrs. 1 en 2, 1713 nrs. 3 t/m 7) waaronder de genoemde, maken onder signatuur Musica Saec. XVII.18.49.1-5 deel uit van de Rostockse verzameling.

5.

Folio	: 28r
Componist	: Anoniem (Michel de la Barre ?)
Titel	: Reponce, Air a Boire: ‘Un petit air a boire a de charmans appas...’ ³⁶
Type en bezetting	: Compositie voor altstem (C3-sl.) en basso continuo in C, 3/4
Categorie	: Bewerking
Editie	: TVNM 8, 1892, Anhang No. 5

6.

Folio	: 28v-31v
Componist	: André Cardinal Destouches
Titel	: Air d’Issé, Act. 5me Scene 1. Pag: 201. Chantez oiseaux...
Type en bezetting	: Aria voor sopraan (C1-sl.), 2 petites flutes (unisono)(G1-sl.), 2 violen (G1- sl.) (unisono) en basso continuo met basse de violon in G, 3/4
Categorie	: Bewerking
Editie	: Issé, Pastorale héroïque en musique (Parijs 1697, 2e druk 1708)

Onder de titel Issé, Pastorale héroïque en musique beleeft Destouches’ opera zijn eerste uitvoering op 17 december 1697 in het theater van de Academie Royale de Musique te Parijs. De erfprins bezit in zijn verzameling drie exemplaren van het werk, waarvan twee gedrukte partituren (Musica Saec. XVII.18.-11.2 , XVII.18.-11.3) en een set orkestpartijen (Premier role de dessus, Haute contre, [bas, zonder titel], Premier dessus, Second Dessus, Basse Continue) in het handschrift van Destouches zelf (Musica Saec. XVII.18.-11.4). Mogelijk maakt Van Blankenburg gebruik van Rogers uitgave: Les airs à jouer de l’opéra d’Issé. Dessus et basse (Amsterdam circa 1712-1715).³⁷ De basso continuo is door Van Blankenburg toegevoegd zoals bij de titel aangegeven: Enrichij d’une basse continue. Met de voorgeschreven petites flutes worden blokfluiten in c² bedoeld.³⁸

7.	
Folio	: 31v-32r
Componist	: Nicolas Racot de Grandval
Titel	: Air a Boire: Plus de Commerce amour...
Type en bezetting	: Solo voor bas (C1-sl.) en basso continuo in D, 4/4, 3/4
Categorie	: Onbekend

De air is genomen uit de XIXe scene van *Le Port de Mer*, op een libretto van Nicolas Boindin. De *tragédie pour rire* wordt voor het eerst uitgevoerd in mei 1704 in Parijs. De Grandval (1676-1753) is bekend als componist, klavecijnist en schrijver van theaterstukken. In de tijd van *Le Port de Mer* is hij verbonden aan de Comédie-Française als vaste begeleider op het klavecimbel bij divertissements en balletten, uitgevoerd in Versailles in de jaren 1695 en 1696. Later wordt De Grandval organist van de Saint-Eustache in Parijs. Zoals Van Blankenburg aangeeft boven het stuk (*Basse*) is de air, ondanks de notatie in sopraansleutel (C¹), bedoeld voor bas. De zanger onderschrijft op een enkele plaats de generale bas met een kwart.

8.	
Folio	: 32v-33r
Componist	: Anoniem
Titel	: Air a Boire: Tambour battant meche allumee...
Type en bezetting	: Solo voor sopraan (G2-sl.) en basso continuo in C, 2/2
Categorie	: Onbekend

9.	
Folio	: 33v-34r
Componist	: Anoniem
Titel	: Duo a Boire: Puisque l'amour vend si cher ses douceurs...
Type en bezetting	: Duet voor sopraan (G2-sl.) en bas (F4-sl.) in d, 2/2
Categorie	: Onbekend

10.	
Folio	: 34v-35r
Componist	: Jean-Baptiste Bousset of Pierre Choplin
Titel	: Air a Boire: Le Dieu qui repand la lumiere...
Type en bezetting	: Solo voor sopraan (C1-sl.) en basso continuo in c, 4/4, 3/4
Categorie	: Onbekend

In een collectie *airs à boire*, samengesteld in 1734 (Paris, Conservatoire Y. 296 (1) p. 331) wordt de air: *Le Dieu qui repand la lumiere* toegeschreven aan Jean Baptiste Drouart du Bousset.³⁹ Uitgever Christophe Ballard neemt de air op in *Recueil d'airs sérieux et à boire* (april 1702) als compositie van Monsieur Choplet. Du Bousset en Pierre Choplet zijn tijdgenoten en beiden operazangers. Behalve deze air zijn er van Choplet geen composities bekend. Hij treedt op als zanger in vele Franse opera's waaronder de première van *Issé* van André Cardinal Destouches in 1697.⁴⁰ Du Bousset publiceert bij Ballard een aantal bundels met airs en bij dezelfde uitgever *Cantates français*.⁴¹ Dat *Le Dieu*

qui repand la lumiere nog decennia lang een grote populariteit geniet moge blijken uit een brief van ene M. Freron in *l'Année Littéraire*, gepubliceerd in 1755, die de air *une chanson Française connue de tout le monde* noemt.⁴² In ons land wordt de air, melodie en tekst, onder de titel 'Recit de basse' opgenomen in de bundel *Nouveau recueil de chansons choisis*, dl. 7 bij Jean Neaulme (Den Haag 1736). In zowel deze bundel als in de genoemde uitgaven is de air, anders dan bij Van Blankenburg, genoteerd voor het stemtype bas.

2^e deel

De in het handschrift van Van Blankenburg genoteerde composities in het tweede deel van de verzamelband beginnen, uitgezonderd nr. 24, met dertien eenvoudige dansvormen, negen menuetten, twee loures, een rondeau en een air, voor klavier. De stukjes zijn tweestemmig genoteerd, alleen de bassen van de nummers 14, 16 en 18 zijn (spaarzaam) becijferd.

11.	
Folio	: 36r
Componist	: Anoniem
Titel	: Menuet Nouveau
Type en bezetting	: Compositie voor klavier in D, 3/4, G1-,F4-sl.
Categorie	: Onbekend

12.	
Folio	: 36v
Componist	: Anoniem
Titel	: Menuet de L'Empereur
Type en bezetting	: Compositie voor klavier in a, 3/4, G1-,F4-sl.
Categorie	: Onbekend

13.	
Folio	: 37r
Componist	: Anoniem
Titel	: Menuet
Type en bezetting	: Compositie voor klavier in D, 3/4, G1-,F4-sl.
Categorie	: Onbekend

14.	
Folio	: 37r
Componist	: Anoniem
Titel	: Menuet
Type en bezetting	: Compositie voor klavier in D, 3/4, G1-,F4-sl.
Categorie	: Onbekend

15.
 Folio : 37v
 Componist : Anoniem
 Titel en bezetting : Menuet
 Type : Compositie voor klavier in G, 3/4, G1-,F4-sl.
 Categorie : Onbekend

16.
 Folio : 37v
 Componist : Anoniem
 Titel : Menuet
 Type en bezetting : Compositie voor klavier in a, 3/4, G1-,F4-sl.
 Categorie : Onbekend

17.
 Folio : 38r
 Componist : Anoniem
 Titel : Menuet
 Type en bezetting : Compositie voor klavier in F, 3/4, G1-,F4-sl.
 Categorie : Onbekend

18.
 Folio : 38v
 Componist : Anoniem
 Titel : Air Des Musettes. Rondeau
 Type en bezetting : Compositie voor klavier in d, 6/4, G1-,F4-sl.
 Categorie : Onbekend

19.
 Folio : 39r
 Componist : Anoniem
 Titel : Loure
 Type en bezetting : Compositie voor klavier in G, 2/2, G1-,F4-sl.
 Categorie : Onbekend

20.
 Folio : 39v-40r
 Componist : Anoniem
 Titel : Loure
 Type en bezetting : Compositie voor klavier in F, 6/4, G1-,F4-sl.
 Categorie : Onbekend

21.
 Folio : 40r
 Componist : Anoniem
 Titel : Air Italien
 Type en bezetting : Compositie voor klavier in d, 3/8, G1-,F4-sl.
 Categorie : Onbekend

22.
 Folio : 40v-41r
 Componist : Huzman [Nicolas Hotman?]
 Titel : Piece de Clavecin De Mr. Huzman
 Type en bezetting : Compositie voor klavier in d, 4/4, G1-,F4-sl.
 Categorie : Onbekend/bewerking
 Annotatie : Zie onder Clavierbuch XVIII.-73.1, fol. 44v-45r.
 Bron : 1) Handschriftenverzameling met 47 stukken van G. F. Händel, J. A. Hasse, G. Kirchhoff, J. C. Smith, G. P. Telemann, Anonymus (Stadsbibliotheek Hannover, Kestner Collectie, D-HVs, Nr. 146 (nr. 3) Sonatina di Sigr. Hendel (met Bourée en Gigue).
 2) Handschriftenverzameling: Livre de Notte pour G. E. Schoulenborg, Hannover le 12e d'Aout 1734 (Stadsbibliotheek Hannover) D-Hvs Nr. 8/10 (nr. 30) Sonata del Sigr. Hendell.

Het is de auteur niet gelukt een componist met de naam Huzman te identificeren. Twee bronnen duiden (zonder HWV-vermelding) op Georg Friedrich Händel als componist. Krüger oppert, zonder toelichting, dat het om Nicolas Hotman zou gaan.⁴³ In het ‘Clavierbuch’ komt dezelfde compositie voor onder de titel ‘Aria’. Beide versies verschillen licht van elkaar. Het belangrijkste verschil met de voorliggende versie is de melodielijn in de 5^e tot 2^e maat vóór het slot. In deze versie ligt die een terts lager dan in het ‘Clavierbuch’. De linkerhand is identiek op een enkele noot in de middenstem na. Daarnaast worden in de Clavierbuch-versie enkele versieringen toegevoegd.

23.
 Folio : 41v
 Componist : Anoniem
 Titel : Menuet
 Type en bezetting : Compositie voor klavier in d, 3/4, G1-,F4-sl.
 Categorie : Onbekend

24.
 Folio : 42r
 Componist : Anoniem
 Titel : Menuet
 Type en bezetting : Compositie voor klavier in F, 3/4, G1-,F4-sl.
 Categorie : Onbekend

25.
 Folio : 42v-44r
 Componist : Johann Hugo von Wilderer (?)
 Titel : Aria con stromenti: Son guerriero... Son amante...
 Type en bezetting : Duet voor 2 mannenstemmen (C1-sl.) en basso continuo in C, 4/4
 Categorie : Afschrift

De aria is genomen uit de 2^e akte van de opera ‘Il Padre parziale’, een opera buffa die zijn premiere beleefde in het hoftheater van Paltsgraaf Johann Wilhelm in Düsseldorf ter gelegenheid van de carnavalsviering van 1707.⁴⁴ Bewaard gebleven bronnen zijn het complete tekstboek en een manuscript partituur

(Biblioteca de España in Madrid, sign. PARXVIII PMaBN 5MU). Het tekstboek draagt de naam van librettist Giorgio Maria Rapparini, echter in beide bronnen ontbreekt de naam van de componist.⁴⁵ De meest voor de hand liggende naam is die van Johann Hugo von Wilderer, leerling van Giovanni Legrenzi en vanaf 1695 tot zijn dood in 1724 kapelmeester en hoforganist van de Paltsgraaf. Wilderer componeerde in die jaren circa vijftien opera's, waarvan zes op een libretto van Rapparini.⁴⁶

Een mogelijke beantwoording van de vraag hoe een aria uit 'Il Padre parziale' in de 'Sammelband' van de erfprins terecht komt voert ons naar de Van Wassenaers. Jacob van Wassenaer Obdam, werd in 1707 naar Düsseldorf gezonden als ambassadeur van Paltsgraaf Johann Wilhelm.⁴⁷ Hij zal dat ambt tot april 1709 bekleden. Zijn zoon Unico en drie dochters vergezellen hem daarbij. Dat de nieuwe gezant en zijn zoon de hof festiviteiten tijdens het carnaval van 1707 meebeleefd hebben, inclusief de uitvoering van de voor die gelegenheid gecomponeerde opera, mogen wij aannemen. Unico is, evenals Friedrich Ludwig van Württemberg, gretig verzamelaar van nieuwe muziek in de vorm van zowel uitgaven, handschriften en kopieën. Dat 'Il Padre parziale' of een aria als "Son guerriero" deel uitmaakte van Unico's muzikale souvenirs uit Düsseldorf, is niet alleen een verklaring voor de herkomst van Quirinus van Blankenburgs bewerking maar ook een bevestiging van de betrokkenheid van Unico Wilhelm van Wassenaer bij het muzikale divertissement van de erfprins.

Het duet 'Son guerriero' is geschreven voor twee zangstemmen (C1 sleutel), drie instrumentale stemmen voor strijkers en hobo's (VV *e Haub*) (2 x G2 en 1 x C4 sleutel) en basso continuo. In tegenstelling met de door Van Blankenburg gebruikte titel 'Aria con stromenti', zijn er in zijn afschrift in de 'Sammelband' geen andere instrumentale partij dan bc weergegeven. De uitdrukkelijk vermelding *con stromenti* is niet anders te verklaren dan het bestaan van los toe te voegen en verloren geraakte instrumentale partijen. De basso continuo is in het Spaanse manuscript, behoudens maat 20, niet gecijferd. Van Blankenburgs cijfering is iets minder spaarzaam (maten 20, 21, 22, 23 en 29). Afgezien daarvan zijn beide versies qua toonsoort, tekst en muziektekst identiek.⁴⁸

26.	
Folio	: 44v-46r
Componist	: Anoniem
Titel	: Aria a 3 con V.V.: Mi manda adesso a prendere...
Type en bezetting	: Aria voor bas (F4-sl.), 2 violen unisono (G1-sl.) en basso continuo in F, 3/4
Categorie	: Onbekend

27.	
Folio	: 46v-48r
Componist	: Anoniem
Titel	: Aria: Cari nodi io vido l'essere...
Type en bezetting	: Aria voor sopraan (C1-sl.), 2 violen unisono (G1-sl.) en basso continuo in a, 3/2
Categorie	: Onbekend

28.	
Folio	: 48v-50r
Componist	: Anoniem
Titel	: Aria: Cori la voglio con voi...
Type en bezetting	: Aria voor sopraan (C1-sl.), 2 violen unisono (?) (G1-sl.), basso continuo met theorbe in C, 6/8
Categorie	: Onbekend

Anders dan in de twee vorige aria's is het onduidelijk voor welk instrument de eerste partij is geschreven. De aanwijzing Tutti, die op enkele plaatsen voorkomt en slechts eenmaal boven de instrumentpartij, verwijst waarschijnlijk naar een unisono bezetting. In de andere gevallen wordt de tutti-aanwijzing onder de baslijn afgewisseld met tiorba. Het op die plaatsen vermelde tutti betekent basso continuo met theorbe, de aanduiding tiorba geeft aan wanneer theorbe solo wordt voorgeschreven.

29.	
Folio	: 50v-52v
Componist	: Anoniem
Titel	: Aria: Signor Si s'usar così nella corte più pulita...
Type en bezetting	: Aria voor sopraan (C1-sl.), 2 violen unisono (G1-sl.) en basso continuo in d, 4/4
Categorie	: Onbekend

30.	
Folio	: 53r
Componist	: Anoniem
Titel	: Aria: Questo the a che somiglia...
Type en bezetting	: Aria voor sopraan (G2-sl.) en basso continuo in F, 3/4
Categorie	: Onbekend

31.	
Folio	: 53v-54r
Componist	: Anoniem
Titel	: Aria: Mi pareo che tu infedele...
Type en bezetting	: Aria voor sopraan (G2-sl.) en basso continuo in d, 3/4
Categorie	: Onbekend

32.	
Folio	: 54v-55r
Componist	: Georg Friedrich Händel
Titel	: Air de Basse, chanté par monsieur Nicolini: Il tricerbero humiliato al mio brando renderò...
Type en bezetting	: Aria van Rinaldo uit de gelijknamige opera (HWV 7a, 1711) voor alto (G2-sl.), viool (G1-sl.) en basso continuo in d, 4/4
Categorie	: Bewerking
Editie	: Rinaldo (Londen 1711)

Van Blankenburg voegt in de marge toe: *Aria Dal Opera di Rinaldo. dal Signe. Hendel. pag. 37.* Händels Rinaldo, op een libretto van Giacomo Rossi ontleend aan Torquato Tasso's 'La Gerusalemme liberata', is zijn eerste opera voor Londen. Rinaldo beleeft zijn première

op 24 februari 1711 in het Queen's Theatre, Haymarket. De hoofdrol van Rinaldo wordt vertolkt door de alt-castraat, Nicolo Grimaldi bijgenaamd Nicolini. Tussen de première en 2 juni van dat jaar beleeft de opera nog 15 uitvoeringen met dezelfde cast. Ook in 1712 volgen 9 uitvoeringen van Rinaldo, eveneens met Nicolini in de hoofdrol. In de jaren 1714 en 1715 wordt de hoofdrol vertolkt door de contra-alt Jane Barbier. In 1717 is het opnieuw Nicolini die de hoofdrol op zich neemt. De aantekening *chanté par monsieur Nicolini* kan dus geen betrekking hebben op een door de erfprins zelf bezochte uitvoering. De nauwkeurige opgave van de paginanummers door Van Blankenburg bij de drie overgenomen aria's uit Rinaldo duidt er op dat hij bij het bewerken van de aria de beschikking heeft over de door John Walsh uitgegeven partituur. In de Rostockse verzameling komt deze opera van Händel, noch delen daaruit, voor. De titel van Van Blankenburgs bewerking is een contradictie: 'Air de Basse', *chanté par monsieur Nicolini*. (een aria voor bas, gezongen door (alto) Nicolini). De generale bas volgt, op enkele cadensen na, unisono de zangstem. In de bewerking zijn de instrumentale tussenspelen van Händel door Van Blankenburg sterk uitgedund.

33•	
Folio	: 55v-56v
Componist	: Georg Friedrich Händel
Titel	: Almirena, Aria Con sinfonia: Bel piacere...
Type en bezetting	: Aria voor sopraan (G2-sl.), viool (?) (G1-sl.) en basso continuo in A, 3/8, 2/4
Categorie	: Bewerking

In de marge van deze aria vermeldt Van Blankenburg: Rinaldo fol. 61. De rol van Almirena wordt bij de première en alle 15 uitvoeringen in 1711 vertolkt door de sopraan Isabella Girardea von Uffenbach. Welk instrument de instrumentale partij voor zijn rekening neemt is in Van Blankenburgs bewerking niet aangegeven. Wel staat aangegeven: Basso del Sigr. de Bl [ankenburg]. Van Blankenburg heeft op plekken waar Händel deze weglaat, onder de zanglijn een basso continuo toegevoegd.

34•	
Folio	: 57r
Componist	: Giovanni Domenico Freschi
Titel	: Arietta: Ogni dardo che tu scocchi...
Type en bezetting	: Arietta voor sopraan (G2-sl.) en basso continuo in G, 4/4
Categorie	: Bewerking

In de marge: Basse Roulante De Bl [ankenburg]. Giovanni Domenico Freschi (1634-1710) is priester en kanunnik van de kathedraal van Vicenza. Hij componeert 17 opera's, drie oratorio's, 2 missen en drie- en zesstenmmige psalmzettingen. De aria 'Ogni dardo' is genomen uit de opera *Elena rapita da Paride*. De opera wordt voor het eerst in 1677 uitgevoerd in de San Angelo van Venetië tijdens het carnaval. Het libretto is van de hand van Aurelio Aureli. In een bewerking van Pietro Antonio Fiocco wordt de opera in mei

1681 uitgevoerd in de Amsterdamse Schouwburg.⁴⁹ De aria van Elena 'Ogni dardo' krijgt een zekere bekendheid ook in Holland. Zo treffen wij in de Kleefsche en Zuid-Hollandse Arkadia van Claas Bruin (Amsterdam 1716) een 'Gezang op de gezichten van 't Loo' met de annotatie Stemme: Ogni Dardo.

35•	
Folio	: 57v-60v
Comp.	: Georg Friedrich Händel
Titel	: Aria con sinfonia: Combatti da forte che fermo il mio sen...
Type en bezetting	: Aria van Almirena uit de opera Rinaldo (HWV 7a, 1711) voor sopraan (G2-sl.), viool (?) (G1-sl.) en basso continuo in Bes, 4/4
Categorie	: Bewerking

Toevoeging achter de titel: Dal Opera di Rinaldo pag. 7. Composta dal Sigore Hendel. Ook in deze bewerking wordt de naam van het solo-instrument niet aangegeven. Door Van Blankenburg is de oorspronkelijke vijfstemmigheid uitgedund tot driestemmigheid.

18.3.4.2

Clavierbuch

Uit de titel op fol. 1r van de band: 'Les Principes du Clauescin, contenant une explication exacte de tout ce qui concerne la Tablature et le Clavier' blijkt dat het 'Clavierbuch des Friedrich Ludwig' (Musica Saec. XVIII.-73.1) bedoeld is voor het noteren van muziektheoretische teksten en studiemateriaal voor klavecimbelleerling Friedrich Ludwig. De eerste bladzijden (fol. 1r-15r) worden gebruikt voor theoretische basisleerstof in tekst en notenvoorbeelden. De bladzijden markeren daarmee de eerste leerjaren van de erfprins. Na zeven eenvoudige klavecimbelstukjes volgt nogal onverwacht een vijfstemmige 'Marche' voor 2 hobo's, 2 hoorns en fagot van Johann Georg Störl.⁵⁰ Dan wordt de draad van de klavecimbellen weer opgepakt met vijf composities van Couperin de Turin. Bij het vijfde stukje, een 'Rondeau Champêtre', staat geschreven fait à Turin, Le 28e Septembre, 1712. Op grond van biografische data valt te concluderen dat Friedrich Ludwig zijn klavecimbelstudie is begonnen in Lausanne tussen 1707 en 1709. Met Störls 'Marche' wordt de overgang gemarkeerd naar de Turijnse periode, waar Couperin de Turin in 1712 de taak van Friedrich Ludwigs onbekende klavecimbelleeraar in Lausanne overneemt. In de bundel zijn zeven verschillende handschriften te onderscheiden, waaronder behalve vier onbekende auteurs, die van Haumale Des Essarts, Charles Corrado Bellerroche en Quirinus van Blankenburg.⁵¹ De bundel wordt, uitgezonderd Störls bijdrage, gevuld met klavierrmuziek en enkele airs voor zangstem en klavierbegeleiding. De bijdrage van Van Blankenburg omvat tien items, waaronder de compositie 'Marche de Bl.' (zie onder 18.3.2.3).

1.	
Folio	: 27r
Componist	: Anonym
Titel	: Menuet
Type en bezetting	: Compositie voor klavier (G2-,F4-sl.) in F, 3/4
Categorie	: Onbekend
Bron	: Handschriftenverzameling met 162 Tabulaturen van D. Buxtehude, A. Campra, R. de Croll, Du But, A. von Düben, J. J. Froberger, G. F. Händel, Anonymus, fol. 1v-2r, N o 5: Menuet Contre dance (Uppsala Un. bibl. S-Uu Instr. mus. i hs. 410, nr. 9, 1725)
2.	
Folio	: 27v
Componist	: André Campra
Titel	: Menuet De L'Opera des Fetes Venitiennes
Type en bezetting	: Compositie voor klavier (G2-,F4-sl.) in D, 3/4
Categorie	: Bewerking
Editie	: Les Fetes Venitiennes (Parijs, 1714)
Bron	: Handschriftenverzameling: Musyk Voor De Fiool, Anno 1739 met 76 Instrumentale werken van o.a. F. S. Geminiani, P. A. Locatelli, Anonymus (US-Bh C.3.V81 (vol. II).

Het menuet is genomen uit: *Les Fetes Venitiennes*, Ballet mise en musique par Monsieur Campra; *et représenté pour la premiere fois par l'Academie Royale de Musique*, Le Mardy dix-septième Juin 1710. Onder deze titel verschijnt het werk in 1714 bij Christophe Ballard te Parijs. Het maakt, samen met enkele andere balletcomposities van Campra, waaronder *L'Amour saltimbanque*, *Les Devins de la place Saint-Marc*, *Le Bal* en *Les sérénades et les joueurs*, deel uit van de Rostockse verzameling (Musica. Saec. XVII.18.-7.3 en XVII.18.-7.2(1-4)). De vermelding van Krüger dat het werk vermoedelijk verworven is door Friedrich Ludwig tijdens zijn verblijf (1715-1716) in Parijs is incorrect. Het handschrift van Van Blankenburg is daarvoor voldoende bewijs. De herkomst van het menuet verwijst mogelijk naar Johann Nikolaus Nicolai en zijn Parijse verblijf in 1711 of naar *Les airs à jouer du ballet les Fêtes Vénitiennes à 3 parties*, uitgegeven door Estienne Roger te Amsterdam ca. 1710-1712.⁵²

3.	
Folio	: 28r
Componist	: Anonym
Titel	: Menuet
Type en bezetting	: Compositie voor klavier (G2-,F4-sl.) in G, 3/4
Categorie	: Onbekend

4.	
Folio	: 28v
Componist	: Anonym
Titel	: Menuet
Type en bezetting	: Compositie voor klavier (G2-,F4-sl.) in a, 3/4
Categorie	: Onbekend

5.	
Folio	: 28v
Componist	: Anoniem
Titel en bezetting	: Autre Menuet
Type en bezetting	: Compositie voor klavier (G2-,F4-sl.) in D, 3/4
Categorie	: Onbekend

6.	
Folio	: 44v-45r
Componist	: Huzman [Nicolas Hotman?]
Titel	: Aria de M ^r . Huz(r)man
Type en bezetting	: Compositie voor klavier (G2-,F4-sl.) in d, 4/4
Categorie	: Onbekend/bewerking
Annotatie	: Zie onder Sammelband XVII.18.-496-28, fol. 40v-41r.

7.	
Folio	: 53v-54r
Componist	: Adré Campra
Titel	: Aimable vainqueur Cher Tiran d'un coeur...
Type en bezetting	: Compositie voor zangstem en klavier (G2-,F4-sl.) in F, 3/4
Categorie	: Bewerking
Editie	: Hesione, tragédie (Parijs, 1700)
Bron	: 1) Georg Philipp Telemann, TWV 36 Nr. 52. 2) Handschriftenverzameling: Finspong 9096:7, pag. 248-251 (Stadsbibliotheek Norköping) 3) Handschriftenverzameling: Musyk Voor De Fiool Anno 1739 met 76 Instrumentale werken van F. S. Geminiani (1), P. A. Locatelli (1), Anonymus (US-Bh C.3.V81 (vol. II)). 4) Handschriftenverzameling: US-Cu MS 446, fol. 19r, The Louvrè, Ah tell me no more of your duty (Un. Chicago, Joseph Regenstein Library, Special Collections)

De air is afkomstig uit de derde akte van de opera *Hesione* van André Campra op een libretto van Antoine Danchet. De air komt in de opera tweemaal voor in een instrumentale en een vocale versie. De melodie is tot aan de Franse Revolutie 80 jaar later als lied- of dansvorm populair.⁵³ Pierre Rameau neemt haar op in het tweede deel van zijn *Abregé de la nouvelle Methode* (1725?). De air komt meer dan dertig keer voor in achttiende-eeuwse bronnen. In 1746 verschijnt er een Nederlandse versie met als beginregel: Ja, stort ons steeds in, o! Moeder der min. De sollicitanten voor de vacature orgel- en klokkenspel van de Delftse Nieuwe Kerk in 1741 dienen op het klokkenspel psalm 68 te spelen gevolgd door Folie d’Espagne of *Aimable rein coeur* (een verbastering).⁵⁴

8.	
Folio	: 55v-56r
Componist	: Jean Baptiste Lully
Titel	: Trio, Vous ne devez plus attendre...
Type	: Tekstbijdrage bij driestemmig koor uit de Tragédie en Musique Amadis (LWV 63/36)

Bij Estienne Roger in Amsterdam verschijnt in 1702: *Les airs à jouer de l'opéra d'Amadis* en bij dezelfde uitgever circa 1708-1712 *Les plus beaux airs à chanter de l'opéra d'Amadis*.⁵⁵

9-	
Folio	: 57v-58r
Componist	: André Campra
Titel	: L'air du violon: Aimable Vinqueur, Cher Tiran d'un coeur...
Type	: Tekstbijdrage bij solo voor zangstem en klavier in F
Editie	: André Campra, Hesione (Parijs, 1700)

Met twee tekstbijdragen – de naam van de schrijver van de muziektextuur is niet bekend – beëindigt Quirinus van Blankenburg zijn bijdragen aan het ‘Clavierbuch’ van Friedrich Ludwig. Op zichzelf zijn de tekstbijdragen niet iets om bij stil te staan, maar intrigerend is wel Quirinus’ laatste bijdrage. Hij schrijft de eerste regels van het lied: *Aimable vainqueur|Cher Tiran d'un coeur|Amour dont L...* om abrupt na de letter L af te breken! Wordt hij gedwongen te stoppen? Staat de erfprins op het punt Den Haag te verlaten en is er zelfs geen tijd meer om het woord, laat staan de zin af te maken?

18.4

Composities onder pseudoniem

Op pagina 148 van *Elementa musica* noteert Van Blankenburg: *Als ik over eenige jaren een stuk musieck van mijn maaxsel plag te vertoonen, dan was 't nooit prysbaar; het most van verre komen om goed te zyn: maar als ik in de plaats van myn naam van Blankenburg, Di Castalbiano, ('t welk 't zelfde is) in 't Italiaans daar boven zette dan was 't uitstekend...*

Niet alleen Van Blankenburg ‘veritaliaanst’ zijn naam, sommige collega-musici (Sybrando van Noordt, Enrico Anders) laten het bij hun voornaam, anderen vertalen hun hele naam zoals Van Blankenburg in *Quirino di Castalbiano* en Johann Heinrich Weissenberg in *Henrico Albicastro*. Het motief zal in alle gevallen hetzelfde zijn geweest, namelijk meeprofiteren van de modische populariteit van de Italiaanse stijl. Quirinus van Blankenburg ziet na enige tijd de voosheid daarvan in.

Johann Gottfried Walther maakt in zijn in 1732 verschenen *Musikalisches Lexicon* melding van composities die onder Van Blankenburgs schuilnaam zijn verschenen: *Castalbiano* (*Quirino di*) *von seiner Arbeit sind 2 varierte Arietten, und eine Toccata vors Clavier bekannt*.⁵⁶ Walthers melding wordt letterlijk overgenomen door Zedler in *Grosses vollständiges Universal-Lexicon* (verschenen tussen 1732 en 1754) en door Gerber in *Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler* (verschenen tussen 1812 en 1814).⁵⁷ Zedler en Gerber maken, anders dan Walther, eveneens melding van werken van Van Blankenburg onder eigen naam. Geen van beide lexicografen herkent de relatie tussen naam en schuilnaam. Gerber voegt in zijn lexikon informatie toe over *Di Castalbiano* van geheel andere aard. Hij schrijft: *Castalbiano* (*Quirino di*) *ein ums J. 1700 lebender Klavierist und Komponist, hat von*

seiner Arbeit II Arietten mit Variationen und eine Toccate fürs Klavier drucken lassen. Enigszins gewijzigd neemt John Sainsbury in zijn Dictionary of musicians (1825) op: Castalbiano (*Quirino di*), *a performer on the harpsichord and composer for the instrument, living in Italy in the year 1700.*

Het is bij beide auteurs onduidelijk uit welke bron wordt geput. *Castalbiano* als uitvoerend klavecijnist kan afgeleid worden uit de hiervoor geciteerde tekst uit *Elementa musica*, echter in dat geval zou ook de identiteit van de eveneens door hem beschreven Quirinus van Blankenburg zijn opgevallen. De verwijzing naar Italië bij Sainsbury is eenvoudig te verklaren uit het Italiaanse pseudoniem zelf. Opmerkelijk blijft dan nog het jaartal 1700.⁵⁸

Onder zijn Italiaans alter ego verschijnen, voor zover wij thans weten, drie alleen bij titel bekende werken: 2 *Ariëtta's* met variaties voor zangstem en basso continuo, en een *Toccata* voor solo klavecimbel of orgel. Gegevens over deze en mogelijk andere verloren geraakte werken onder pseudoniem zijn niet bekend.

Als vervolg op het geciteerde fragment uit *Elementa musica* in het begin van deze paragraaf geeft Van Blankenburg zelf het einde van de *Castalbiano*-periode aan: *'t welk zo lang geduurt heeft tot ik ten laatsten het momaanzigt afdeed: maar toen begon weer d'eige historie. En zo is my eens in 't end van december 1725 een voorschrift van 12 noten opgegeven met byvoeginge dat ik die fuga niet zoude kunnen verhandelen.*

De combinatie van feiten (het afleggen van het pseudoniem en de aanbidding van het fuga-thema) wettigen de conclusie dat de *Castalbiano*-periode vóór december 1725 is beëindigd. De laatste bekende muziekwerken van vóór 1725 onder de naam Van Blankenburg zijn te vinden in de drie Rostock-manuscripten.⁵⁹ Twee van deze werken zijn door de componist zelf gedateerd, namelijk een ‘*Marche*’ met de aanduiding 1713 en ‘*Airs Allemands*’ met *A la Haye* 1714. De periode waarin Van Blankenburg werkzaam is in opdracht van de erfprins van Württemberg-Stuttgart loopt van oktober 1713 tot juli 1715. Mogelijk bepaalt dat de periode *Castalbiano* tussen tussen 1715 en 1725. Waarschijnlijker is echter om 1720 als beginjaar van de periode aan te merken, het jaar van Quirinus’ deelontslag als organist, het beginjaar ook van zijn meest creatieve periode.

18.5

Fuga obligata

18.5.1

Van Blankenburgs fuga (1)

Quirinus van Blankenburg beschrijft de aanleiding om zijn ‘Fuga obligata’ op te nemen in *Elementa musica*.⁶⁰ En zo is my eens in 't end van december 1725 een voorschrift van 12 noten opgegeven met byvoeginge dat ik die fuga niet zoude konnen verhandelen: ik viel hier op aan 't werk en leverde ze, met een klein briefje, den 3 january 1726. Tien jaren daar na heeft men hier van Londen een gedrukt werk genaamt *Six Fugues de Mr. Handel* in 't licht gezien waar van de zesde was deze, welkers begin wy hier nevens voegen:

Ik was eerst genegen hier van niets te laten blyken maar werdende onder 't schryven van dit boek, nu (in Sept. 1738.) door iemand zo verre verkleint dat hy wedden wou dat myn werk by dat van d'heer Handel niet meer als een kind by een man was te vergelyken, zo moet men 't my vergeven dat ik, genoodzaakt zynde myn eer te verdedigen, myn bovengemelde stuk ('t geen ik, als daar toe uitgedaagd zynde, Fuga obligata heb genoemd) hier nevens doen drukken, om my te gedragen aan 't oordeel van de heele wereld en ook zelfs aan dat van den heer Handel die ik weet dat my niet zal verongelyken...

Zoals op meerdere plaatsen in *Elementa musica* toont Van Blankenburg zich miskend en omringd door bevooroordeelde en onoordeelkundige lieden. De misprijzende opmerking dat een fuga van zijn hand, vergeleken met die van Händel, niet meer als een kind by een man was dwingt hem tot plaatsing van zijn fuga, daarmee het bewijs leverend van zijn meesterschap aan d'onkundige die zig door weetloose meesters laten omzetten, zo wel als by luiden van wetenschap, die uit hun oogen zien, ingang te vinden. Van Blankenburg neemt de fuga op in het achtentwintigste hoofdstuk van *Elementa musica* met de titel: Van den orgel.⁶¹ Het grootste deel van het hoofdstuk is gewijd aan de fuga-geschiedenis en zijn teleurstellende ervaringen als componist. Met de zin *Den orgel te beschryven achten wy onnoodig wyl hier alle dagen kan zien en hooren verontschuldigt de auteur zich daarvoor maar hij versterkt daarmee tevens de gedachte dat het hoofdstuk weinig andere functie heeft dan als legitimatie voor de publicatie van zijn fuga. Merkwaardig in dit verband is dan wel dat deze sterkmodulerende 'Fuga obligata' in c-kleine terts zich slecht leent voor de*

stemming van de toenmalige Hollandse orgels. Sommigen lezen in het verhaal van Van Blankenburg een beschuldiging van plagiaat aan het adres van Georg Friedrich Händel. Quirinus is er zich wel degelijk van bewust dat het anoniem aangereikte fugathema niet zijn geestelijk eigendom is. Dat het thema ook door een ander wordt gebruikt mag opmerkelijk heten, maar is legitiem. Wat Van Blankenburg niet kan weten, is dat de Georg Friedrich Händel niet een hergebruiker maar de componist van het thema is en, wanneer er al sprake zou zijn van plagiaat, niet Händel maar Van Blankenburg de plagiaris is. De zinsnede: *den heer Handel die ik weet dat my niet zal verongelyken* mag dan ook niet gelezen worden als een beschuldigende toespeling op Händels gebruik van hetzelfde thema, maar als de uiting van de verwachting dat deze begrip zal hebben voor de publicatie van de Fuga obligata.

18.5.2

Händels fuga

De Londense uitgever John Walsh publiceert in 1735 *Six Fugues or Voluntaries for the Organ or Harpsichord* van Georg Friederich Händel. De zesde fuga (HWV 610) van de bundel, een fuga in c-klein, is gebouwd op het thema dat Van Blankenburg tien jaar voor Walsh' publicatie krijgt aangereikt. De autograaf van Händels fuga bevindt zich in de British Library onder nummer R.M.20.g.14. Geen van de zes door Walsh gepubliceerde fuga's is gedateerd. Nader onderzoek echter maakt het mogelijk de ontstaansdatum vast te stellen rond 1718.⁶²

In de jaren 1717 tot 1719 verblijft Händel in het paleis van Cannons in Edgware als 'composer in residence' in dienst van de Earl of Carnarvon, de latere Duke of Chandos.⁶³ De sluiting van de Londense opera van midden 1717 tot april 1720 brengt Händel ertoe zich opnieuw, sinds zijn Hallese jeugdjaren, bezig te houden met instrumentale composities.

Chandos portret van Georg Friedrich Händel, toegeschreven aan James Thornhill (circa 1720)

Behalve de autograaf beschikken wij over drie afschriften van de zes fuga's, waarvan de vroegste, op grond van onder meer de gebruikte papiersoort, gedateerd moet worden in 1717 of 1718.⁶⁴ De kopie, in het handschrift van een van Händels vaste kopiisten, behoorde indertijd toe aan Elizabeth Legh, een bewonderaar van de componist. Het afschrift bevindt zich thans in de zogenaamde Lord Malmesbury's Collection (British Library R.M. 18.b.8).⁶⁵

18.5.3

Van Blankenburgs fuga (2)

En zo is my eens in 't end van december 1725 een voorschrift van 12 noten opgegeven... Met deze nogal vage zin over de herkomst van het thema begint Van Blankenburg de voorgeschiedenis. De aangever van het voorschrift van 12 noten moet iemand zijn geweest die betrekkingen onderhoudt met Händel zelf of zijn kring. Hij moet uiteraard ook een relatie hebben met Van Blankenburg en beschikken over enige muzikale bagage. Cruciaal voor een mogelijke identificatie zijn de tijd- (in 't end van December 1725) en plaatsbepaling (Ik viel hier op aan 't werk en leverde ze, met een klein briefje, den 3 january 1726).

Het gaat dus om iemand uit Den Haag of de directe omgeving. Eén persoon voldoet aan die voorwaarden.

Willem Bentinck ontvangt vanaf het voorjaar van 1722 tot mei 1726 klavecimbellessen van Quirinus van Blankenburg.⁶⁶ Willems moeder, Jane Martha Temple, is als gouvernante belast met de opvoeding van de dochters van de Engelse koning George II, Anne, Amelia, Caroline, Maria en Louisa. De muzikale opleiding van de vijf kinderen is in handen van hofcomponist Georg Friedrich Händel. Ook haar eigen dochters, Sophia, Elizabeth Adriana en Barbara volgen muzieklessen bij de meester en er is een niet gedocumenteerde aanwijzing dat ook Willem in de jaren 1717 tot 1719 tot zijn leerlingen zou hebben behoord.⁶⁷ Vanaf het najaar 1724 tot de nazomer van 1725 verblijft Willem bij zijn moeder in Engeland.⁶⁸ Na zijn terugkeer in Den Haag neemt hij zijn klavecimbelstudie bij Van Blankenburg weer op zoals blijkt uit de door gouverneur Moses Bernége opgemaakte rekening over de laatste maanden van 1725.

Le 19 Nov. 1725	a Blankenburg pour musique & Clavessin	8.12.0
Le 27 Dec. 1725	a Blankenburg pour accorder le Clavessin & musique	7.16.0

Zijn contact met Van Blankenburg op 27 december 1725 en niet het minst de toevoeging pour musique maken het identificeren van Willem Bentinck als aangever van het fugathema meer dan geloofwaardig. Het feit dat deze de naam van de componist niet prijsgeeft kan betekenen dat ook Bentinck over niet meer beschikt dan het uit twaalf noten bestaand thema. En dat leidt niet naar de autograaf noch naar de Legh-kopie maar naar een mogelijk derde bron.

Als studie-materiaal voor zijn compositieleerlingen maakt Händel gebruik van de partimento-methode. Een partimento is een muziekttekst enkel bestaande uit een becijferde bas. De partimento komt in zwang in het begin van de 18e eeuw en dient in eerste instantie als improvisatiemodel voor klavecinisten. Gaandeweg verliest de partimento zijn betekenis als zodanig maar wint die als leermethode voor compositie. Meerdere componisten, waaronder Johann Sebastian Bach (het Langloz manuscript), maken gebruik van dit type studiemateriaal.⁶⁹ Een aantal van de partimento-lessons van Händel zijn ontleend aan eerdere eigen composities of worden door hem hergebruikt in nieuwe composities. Zijn bewaard gebleven partimenti bevinden zich als autografen en/of kopieën in het Fitzwilliam Museum te Cambridge in de vorm van losse oblong beschreven vellen muziekpapier. De muziekttextuur biedt niet veel meer dan een bas-aanzet met becijfering van ter uitwerking voorgelegde vocale of instrumentale vormen, waaronder fuga's.⁷⁰ Voor welke leerling een bepaalde opdracht is bedoeld, wordt door Händel sporadisch aangegeven. Zeker is dat het grootste deel geschreven is voor kroonprinses Anna van Hannover, door de componist aangeduid met de annotatie madame.⁷¹ Anna van Hannover (1709-1759), de oudste dochter van George II, rekent

Händel tot zijn beste leerlingen. Zo verklaart hij tegenover Jacob Lustig, die hem spreekt in Londen tijdens de eerste maanden van 1734: Sedert ik, anno 1709, uwe vaderstadt, Hamburg, verliet; Italiën doorreisde en eindelyk te Hannover in dienst ging, heeft niets ter wereld my ooit kunnen beweegen tot eenig onderwys, behalven gansch alleen het puik der Kroonprincessen.⁷² Ook na haar huwelijk in 1734 met Willem Carel Hendrik Friso, de latere stadhouder Willem IV, en de daarmee gepaard gaande verhuizing naar Leeuwarden, blijft de relatie als leraar en vriend in de vorm van briefwisseling en enkele bezoeken in stand.⁷³ Partimenti uit die periode zijn eveneens bewaard gebleven in de Fitzwilliam Collectie. Van Blankenburgs formulering: een voorschrift van 12 noten suggereert een partimento als bron eerder dan de autograaf of kopie van Händels volledige fuga.

18.5.4

Fuga of speeltekst

Al in de 16e eeuw wordt onderscheid gemaakt tussen twee uitwerkingstechnieken van de fuga. Bij de eerste zijn de elkaar opvolgende stemmen een getrouwe imitatie in ritmiek en intervallen van het oorspronkelijke thema of subject. De tweede techniek kiest voor een vrijer gebruik van het thematisch materiaal. Termen voor de strikte versie zijn *fuga legata* (Zarlino), *fuga obligata* (Pontio), *fuga con obligo* (Cerreto) en in de tijd van Calvisius (c1592) *fuga stada*, *fuga obligada* of *fuga con obligacion*. Johann Mattheson gebruikt in 1739 de term *gebundene Fuge*. Termen voor de vrijere vorm van de fuga zijn *fuga libera*, *fuga soluta* en *fuga sciolta*. In zijn *Abhandlung von der Fuge* (1753/1754) beschrijft Friedrich Wilhelm Marpurg de in zijn tijd geldende verschillen tussen wat hij noemt de strenge Fuge en de *freye Fuge*. Interessant in relatie met Van Blankenburgs fuga plaatst Marpurg in zijn toelichting Johann Sebastian Bach tegenover Georg Friedrich Händel:⁷⁴

a) Eine strenge Fuge, fuga obligata, heißt diejenige, wo in dem ganzen Stücke mit nichts andern als dem Hauptsatze gearbeitet wird, d.i. wo derselbe nach der ersten Durchführung, wo nicht allezeit ganz, doch zum Theil, so zu sagen Satz auf Satz zum Vorschein kommt, und wo folglich aus dem Hauptsatze oder der bey ersten Wiederholung desselben dem Gefährten entgegen gesetzten Harmonie alle übrigen Gegenharmonien und Zwischensätze vermittelt der Zergliederung, Vergrößerung, Verkleinerung, der unterschiednen Bewegung u.d.g. hergenommen, diese aber vermittelt der Nachahmung in einer bündigen und gründlichen Harmonie unter sich verknüpft werden. Wenn eine solche strenge Fuge weitläufig ausgearbeitet wird, und noch allerhand andere Kunststücke, wozu die vielerley übrigen Gattungen der Nachahmung, des doppelten Contrapuncts, des Canons und der Tonwechselung Gelegenheit geben, damit vergesellschaftet werden: so nennt man ein solches Stück alsdenn mit einem italienischen Nahmen ein *Ricercare*, eine Kunstfuge, eine Meisterfuge. So sind die meisten Fugen vom seel. Herrn Capellmeister Bach beschaffen.

b) Eine freye Fuge, fuga libera, soluta, sciolta, heißt diejenige Fuge, wo in dem Stück nicht durchgehends mit dem Haaupsatze gearbeitet wird, das ist, wo zwar derselbe nicht allezeit Satz auf Satz, jedoch ofte genung zum Vorschein kömmt, und wo, wenn man denselben verläßt, ein wohlauegfuchter kurzer Zwischensatz, der mit der Natur des Hauptsatzes, oder der bey der erstem Wiederholung desselben dem Gefährten entgegen gesetzten Harmonie eine Aehnlichkeit hat, und wohl zusammen hänget, ob er gleich nicht daraus allezeit entspringet, vermittelt der Nachahmung und Versetzung durchgeföhret wird. So sind die meisten Händelischen Fugen beschaffen.

Van Blankenburg is overtuigd pleitbezorger van de fuga in zijn strenge vorm, en dat in een tijd waarin die techniek meer en meer uit de mode raakt. In die context is zijn compositie inclusief haar titel 'Fuga obligata' een 'statement'. Van Blankenburg schrijft daarover in *Elementa musica*: Daar dan eindelyk bykomt het groot Punt, 't welk is de proef op de som; die bestaat in het wel verhandelen van een fuga of speeltext, met uitbreidingen, afleidingen, tegenwerpingen, en verder 't geen tot de kunst nog zoude mogen behooren. Hier toe hebben wy verscheide brave mannen in ons land, die wy alle eerbewyzinge schuldig zyn: maar aan d'ander' zyde ook onnoozele zielen, die naawelyks water kunnen beroeren ik laat staan dat ze zouden met haar klompen op 't ys komen. Deze hebben 't meeste snaps, want de vrees van, als onwetende te worden verby gegaan, brengt hen tot allerlei konstenaarzen...⁷⁵ Händel laat zich minder gelegen liggen aan de strenge regels van de fuga obligata dan Van Blankenburg. Over Six fugues or voluntaries for the organ or harpsichord schrijft Terence Best terecht: *Handel's fugal writing is looser-textured than Bach's – voices appear, cross each other and vanish at random – but as so often in Handel the baffled theorist is confounded by the power of the music when it is played: nos. 4, 5 and 6 are particularly impressive.*⁷⁶

18.5.5

Lustig over Händel, de fuga en Van Blankenburg

Ik was eerst genegen hier van niets te laten blyken maar werdende onder 't schryven van dit boek, nu (in Sept. 1738.) door iemand zo verre verkleint dat hy wedden wou dat myn werk by dat van d'Heer Handel niet meer als een kind by een man was te vergelyken...

Elementa musica, p. 149

Wanneer Quirinus van Blankenburg in september 1738 aan de afronding van zijn *Elementa musica* werkt, is de in Hamburg geboren Jacob Lustig 32 jaar oud en sinds 1728 organist van de Martinikerk in Groningen. Er zijn nogal wat overeenkomsten tussen deze Lustig en Van Blankenburg. Beide voelen zich bij tijd en wijle meer wetenschappers dan kunstenaars en beide achten zich in beide kwaliteiten miskend. Dat leidt bij Lustig tot scherpe en soms ongenueanceerde oordelen over collega-tijdgenoten.⁷⁷ In dat opzicht

lijkt hij op een andere tegenstrever van Van Blankenburg, Dirck Scholl. Ook Jacob Lustig is – eufemistisch uitgedrukt – allerm minst een bewonderaar van Van Blankenburg. Een concreet bewijs dat zij elkaar ontmoet hebben is er niet, wel aanwijzingen die het vermoeden rechtvaardigen dat Lustig in september 1738 Van Blankenburgs bezoekt.

An. 1734, schrijft Lustig in een korte autobiografische schets, ging er [Lustig] mit Consens seiner Regenten etliche Monathe nach London, und hörte Hendels Opern in ihren grössesten. Volkommenheiten.⁷⁸ Mogelijk maakt hij deel uit van het gevolg van Willem Carel Hendrik Friso, de latere stadhouder Willem IV, die in maart 1734 huwt met de royal princess en oudste dochter van George II, Anna. Lustigs pogingen om bij die gelegenheid als musicus naam te maken in Londen lopen op niets uit en enigszins teleurgesteld omdat hij geen kans vindt tot het vertoonen van mijne gaven keert hij terug naar Groningen.⁷⁹ In Londen heeft hij niet alleen uitvoeringen van Händels opera's bezocht maar ook de door hem zeer vereerde meester enkele malen gesproken.⁸⁰ Händel houdt zich vanaf 1730 bezig met de publicatie van zijn solowerken voor klavier en Lustig schrijft daarover aan Friedrich Wilhelm Marpurg dat Witvogel 5 Clavierspiecen in Landchartenformat drucken lassen, Hendel pflegte zu sagen, er habe sie in seiner ersten Jugend gemacht. Gerhard Frederik Witvogel, organist van de Amsterdamse Lutherse Kerk en uitgever, publiceert het werk in 1732. In 1734, een jaar voor uitgave van de *Six fugues or voluntaries*, herdrukt John Walsh Witvogels uitgave, ongewijzigd inclusief de drukfouten. Lustig verwoordt zijn visie op de fuga obligata en de fuga libera, zonder de termen zelf te gebruiken in een commentaar bij zijn vertaling van Burney's *The present state of music in Germany, the Netherlands and United Provinces*: Voor 't orgel houd ik ook meer van de italiaansche fugen met galanterie uit het thema afgeleid ondermengt, dan van zulke drooge en stijve, die bij onkundige toehoorders slegts voor haaken en oogen, voor kwellen des geestes worden geschat.⁸¹

Vierentwintig jaar na het overlijden van Van Blankenburg, in 1763, publiceert Friedrich Wilhelm Marpurg in zijn *Kritische Briefe über die Tonkunst* een bijdrage van Jacob Lustig waarin deze, onder het pseudoniem Conrad Wohlgemut, korte typering geeft van tijdgenoten/musici., waaronder Quirinus van Blankenburg.

Blankenburg (Quirinus van) war ehedem Organist an der reformirten neuen Kirche im Haag; hat allda drucken lassen 1) ein Choralbuch. 2) Clavierstücke, die sich umkehren lassen, dedicirt an die verstorbene Princeßin von Oranien, bey Ihrer Ankunft, an. 1734 beynahe mit folgenden Worten: "weil die Oberstimme zum Baß und der Baß zur Oberstimme werden kann, so können auch der Prinz und die Prinzeßin einander heyrathen und vergnügt leben;" edirte in seinem 8osten Jahre und ganz verzweifelden Umständen, 3) een nieuw Licht voor de muziek en den Baß continuo, 4to ein großes, kauderwelsches Buch, deßen gleichen auf diesem Erdkreise nicht leicht zu finden. Ist gestorben etwa 1739.

In een aantal opzichten is het een opmerkelijk lemma. Allereerst de wijze waarop Lustig *Elementa musica* verwerpt als een 'koeterwaals' boek. Zijn karakteristiek blijft nog lang nawerken en wordt door enkele lexicografen klakkeloos overgenomen. Behalve Johann Nicolaus Forkel waagt geen van de auteurs zich aan een inhoudelijke onderbouwing van zijn oordeel over *Elementa musica*, ook Lustig zelf niet, uitgezonderd op één punt en dat betreft de fuga. Aanleiding is Johann Matthesons *Die wohlklingende Fingersprache*, twee bundels met elk zes fuga's.⁸² Opnieuw in een commentaar bij Burney's *Present State* schrijft Lustig: Mattheson heeft twee werken fugen in 't licht gegeven, onder den tijtel: *Die wohlklingende Fingersprache*, by Blankenburg, in zyn gewaand Nieuw licht, hooglijk gepreezen, doch, volgens den hedendaagschen smaak, onder de zulke behorende, die ik drooge en stijve benoem.⁸³ Lustig grijpt Van Blankenburgs prijzende beoordeling aan om diens visie op Matthesons (en daarmee ook Van Blankenburgs) fuga te verwerpen en, in één adem door, opnieuw te schamperen over *Elementa musica*. Een tweede opmerkelijke zinsnede in Lustigs brief aan Marpurg luidt: *edirte in seinem 8osten Jahre und ganz verzweifelden Umständen*, een nieuw Licht voor de muziek en den Baß continuo.⁸⁴ Het feit dat Lustig blijk geeft op de hoogte te zijn van Van Blankenburgs erbarmelijke omstandigheden juist in de periode, najaar 1738, waarin hij zijn *Elementa musica* redigeert, suggereert te meer een persoonlijk contact.

18.6

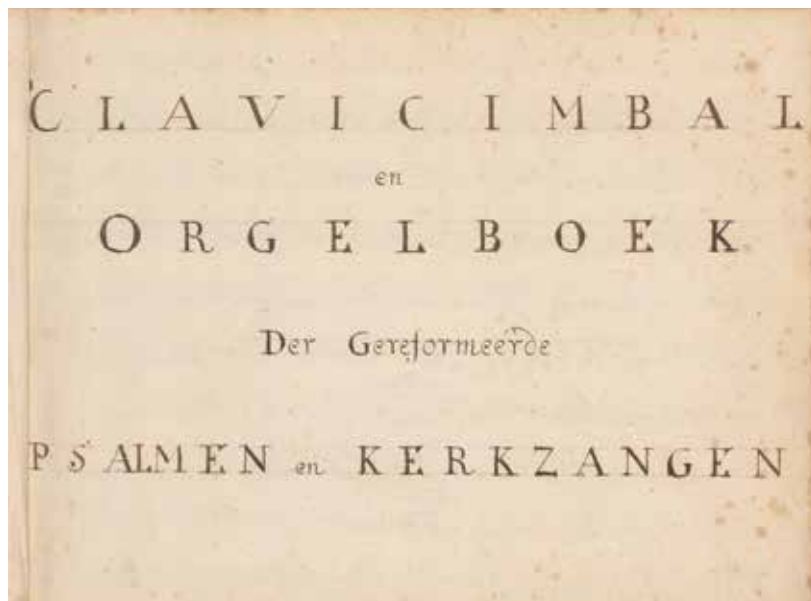
Twee koraalboeken

18.6.1

Clavicimbal- en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkzangen

Uit een recent door de auteur ontdekt manuscript blijkt dat Van Blankenburg vóór het gepubliceerde *Clavicimbal en orgelboek der psalmen* (1732) een koraalboek met geheel andere zettingen gereed heeft. Het handschrift maakt, onder plaatsnummer 212-A-15, deel uit van de Toonkunstcollectie van de Universiteit van Amsterdam en werd destijds omschreven als een circa 1800 ontstane kopie. Op grond van handschrift en muziekinhoudelijke kenmerken is duidelijk dat het om een autograaf van Quirinus van Blankenburg zelf gaat, te dateren tussen 1720 en 1729. Het anonieme manuscript bestaat uit een titelblad en 59 genummerde pagina's muzieknotatie, formaat 24 x 31 cm. De titel luidt: 'Clavicimbal en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkzangen'. De muziekttekst bestaat uit zettingen van de psalmmelodieën en de acht in de gereformeerde

kerk toegelaten lofzangen. De vormgeving van het handschrift, de zorgvuldigheid van notatie en het ontbreken van doorhalingen en correcties, duiden op een voor uitgave bestemd ontwerp.

Het manuscript-koraalboek werpt niet alleen een nieuw licht op de voorgeschiedenis en opzet van het gepubliceerde *Clavicimbal- en orgelboek der psalmen* maar ook van het muziektheoretisch traktaat *Elementa musica*. Alvorens daarop in te gaan volgt een schets van de achtergronden van het 18e eeuwse koraalboek.

Het verbod van het orgelspel tijdens de gereformeerde dienst in 1578 reduceert de functie van de organist tot het begeleiden van binnenkomende en uitgaande kerkgangers en het onderhouden van stadsgenoten en bezoekers met openbare concerten. Dat verhindert predikanten en kerkenraden niet het instrument te blijven beschouwen als 'kerkorgel' en eisen te stellen aan de muzikale inhoud van het orgelspel. Zo gebieden de Dordtse kerkbestuurders in 1598 organist Hendrick Speuy:⁸⁵ *terstont na de predicken met de psalmen te beginnen ende die 5 oft 6 mael achtervolcht hebbende, so sij dan musicale stucken willen spelen dat se grave stichtelicke stucken spelen*. Er zijn voorbeelden te over van het verplichte psalmspel. Het gevolg is dat er twee gescheide trajecten ontstaan van publiek uitgevoerde psalmmuziek: het onbegeleide zingen van psalmen in de preek- en biddiensten onder leiding van een voorzanger en het concertante psalmspel door organisten daar buiten. De concertante praktijk vindt, weliswaar met vertraging vanwege het culturele isolement van de noordelijke gewesten sinds de vrede van Munster, in het eerste kwart van de

18e eeuw aansluiting met de seculaire muziekstijl van de barok. Het in de loop van de zeventiende eeuw geleidelijk toestaan van orgelbegeleiding laat beide praktijken in stand maar de scheidslijn wordt dunner. Wat blijft is een schijnbaar onoverbrugbare stijlbreuk tussen het decennia lang ingeslepen liturgische psalmgezag en het met de seculiere muziekpraktijk mee-geëvolueerde concertante psalmspel op het orgel.

Reden voor organisten om een koraalboek te ontwikkelen met het doel, zoals Quirinus van Blankenburg het uitdrukt, *door de aangename trant een lust tot den psalm-zang in te boezemen* in de verwachting daarmee ook het muzikale niveau van het psalmgezag in de liturgische praktijk te verhogen. Behalve Van Blankenburg (1732) zijn het onder andere de Amsterdamse organisten Gerhard Witvogel (1731), Conrad Hurlebusch (1766) en Jacob Potholt (1777) die zich vanaf de dertiger jaren van de eeuw wagen aan het uitbrengen van een koraalboek. In muzikaal opzicht gaat het de koraalcomponisten om het bieden van een muzikaal aanvaardbaar compromis tussen de authentieke, op het modale toonsysteem gegronde, psalmen en de vanaf het begin van de achttiende eeuw ontwikkelde basso continuo-stijl, gegrond op de tonaliteit. Tevens beogen zij een hervorming van de isometrische praktijk van de oude psalmwijzen naar een op vaste maat steunende ritmiek.

Quirinus van Blankenburgs richt zich met zijn manuscript-koraalboek niet in eerste instantie op het verbeteren van de liturgische uitvoeringspraktijk maar op een harmonische en metrische hervorming van de psalmen. Een lange zoektocht naar *de ware gronden van de musie en de bas-continuo* brengt hem rond de jaren 1723 tot het vormgeven van zijn ideeën. Het is zijn opzet de resultaten van zijn onderzoek te presenteren in twee samenhangende uitgaven. Het meest aansprekende monument van de vaderlandse muziekpraktijk, de 150 psalmen, zal de basis vormen waarop hij zijn traktaat *Elementa musica* zal bouwen. Zeker is dat hij in 1725 het concept c.q. belangrijke delen van *Elementa musica* gereed heeft. Aangenomen mag worden dat dat ook geldt voor de oerversie van zijn koraalboek.

De keuze om de psalmen tot uitgangspunt te maken van zijn *Elementa musica* is een logische maar uitdagende keuze. Logisch omdat Van Blankenburg daarmee op puur muzikale gronden zijn hervorming van door iedereen gekende en dagelijks gebruikte psalmen kan legitimeren. Uitdagend vanwege de godsdienstige en maatschappelijke lading van de psalmen en de in ruim anderhalve eeuw ingeslepen uitvoeringspraktijk.

De zettingen in het handschrift zijn vormgegeven volgens de *regelen en redenen van den waren grond der musie en de bas-continuo*, de tekst die hij meegeeft aan het hoofddeel van *Elementa musica*. De notatie is tweestemmig, melodie en becijferde bas, genoteerd conform het basso continuo-principe. De bassen zijn in het algemeen meer lineair gedacht en aktiever van structuur dan die in de later uitgegeven versie. De versieringen in het handschrift zijn, behalve de letter 't' voor triller, volledig uitgeschreven.

In 1731 sluit hij een overeenkomst met uitgever Berkoske over de uitgave van het tweeluik en laat op de 15e november van dat jaar in de akte van privilegeverlening opnemen dat hij heeft gemaakt:⁸⁶ een uitvoerlijk clavicymbel of orgelboek, met beschrevene complete partijen van bas en byspel zo, om dezelve separatelijk te spelen, als om gespeelt te werden (in de plaats van een bascontinuo, ten dienste der gene die daar in onkundig zijn) onder de psalmen, door den suplt. gecomponeerd, om te zingen met twee stemmen in concert... ende, opdat alles mogte grondig en ordentelijk geschieden, zo heeft den suplt. daar nevens beschreven de noodige elementa musica, zo tot onderwijs van't voorsz. spelen, als wel specialijk van den waren grond van 't zingen, met byvoeginge van de middelen hoe iemand de psalmen, zonder meester, bij zig zelven leeren kan: welke werken, tot elkander behoorende, den suplt. wenst, tot opwekkinge en stichtinge van't gemeen, door den druk public te maken...

De ontdekking van het tot nu toe enige muziekhandschrift van Quirinus van Blankenburg in Nederlands bezit is overigens niet alleen uit muziekhistorisch en musicologisch oogpunt van belang. Het betekent vooral een waardevolle uitbreiding van het repertoire Nederlandse koraalkunst.

Op de vraag waarom niet dit koraalboek, met zijn muzikaal rijkere zettingen, maar een eenvoudiger en harmonisch uitgewerkt koraalboek tot uitgave kwam zal in de volgende paragraaf worden ingegaan.

18.6.2

Clavicimbel- en orgelboek der psalmen

18.6.2.1

Een uitgave met hindernissen

Aan het eind van de 'Voorrede' van *Elementa musica* wijdt Van Blankenburg een korte en nogal cryptische verklaring over zijn in 1732 gepubliceerd koraalboek: Dit heeft oorzaak gegeven dat een van de hoogste Heeren van dezen Staat my heeft verzocht de 150 psalmen met behoorlyk byspel, ten dienst van 't gemeen te maken.⁸⁷

Het is zo goed als zeker dat met één van de hoogste heren van de staat Van Blankenburgs mecenas en voormalige leerling graaf Willem Bentinck van Rhoon wordt bedoeld.

Cruciaal is de zinsnede met behoorlyk byspel, ten dienst van 't gemeen. Het is duidelijk dat het gereedliggende handschrift geen passend antwoord is op het verzoek van de graaf. Het byspel (harmonische uitwerking c.q. uitgewerkte bas) ontbreekt en de psalmmelodieën lenen zich met hun uitgeschreven versieringen zeker niet voor gebruik door't gemeen.

De reden van Bentincks inhoudelijke bemoeienis, mogelijk ondersteund door uitgever Berkoske, is de vrees voor een te selectieve en minder toegankelijke uitgave. Hoe dan ook, het betekent voor Van Blankenburg het doen van ingrepen die de functionaliteit van zijn oorspronkelijke opzet aantasten.

De belangrijkste ingreep betreft de zettingen zelf. Hij schrijft nieuwe bassen van een eenvoudiger en meer homofoon karakter en werkt die uit in de plaats van een bas-continuo, ten dienste der geene die daar in onkundig zyn. Waar hij in zijn handschrift zonder voorbehoud het tonale gebruik van leidtonen toepast, maakt hij nu onderscheid in reeds uit de natuur uitgevoerde verhogingen (genoteerd: #) en noodzakelijke maar (nog) niet gepraktiseerde (genoteerd: x).

Om de psalmmelodieën binnen het bereik van de gemiddelde stemomvang (door hem bepaald van d¹ - d² cornettoon) te brengen transposeert hij 24 psalmen en 1 lofzang. Tenslotte vervangt hij de in zijn handschrift volledig uitgeschreven versieringen, die immers niet door het *gemeen* kunnen worden uitgevoerd, door gemakkelijk te negeren symbolen.⁸⁸

Ondanks de gewijzigde opzet van het koraalboek blijft Van Blankenburg vooralsnog vasthouden aan de samenhang tussen koraalboek en *Elementa musica*. Wellicht gelooft hij zelf al niet meer in de beoogde meerwaarde daarvan en neemt hij daarom in het uit te geven psalmenboek een uitvoerige toelichting op over harmonische en ritmische aspecten van zijn zettingen. Ook voegt hij een zestal instructieve platen toe met de daarbij behorende explicatie die hij ook bestemd heeft voor *Elementa musica*. In een nieuwe overeenkomst met Berkoske in 1737 wordt nog wel vastgelegd dat een uitvoeriger instructie op de psalmen zal worden opgenomen in *Elementa musica* maar daar is het niet van gekomen.⁸⁹

Uitgever Berkoske laat op 1 december 1731 het publiek per advertentie weten dat het Clavicimbel- en orgelboek der psalmen op 1 maart 1732 zal verschijnen.⁹⁰ Belangstellenden kunnen intekenen en betalen daarvoor bij intekening vier en bij aflevering nog eens vier gulden. De winkelprijs zal tien gulden bedragen. Van Blankenburg en zijn uitgever zijn te optimistisch geweest in hun planning en het werk ligt pas in de tweede helft van maart in de winkel. De auteur verontschuldigt zich daarvoor in het voorwoord met het excuus dat zes weken besloten (bevroren) water en and're tegenstand my daar toe hebben genoodzaakt. Behalve de weersomstandigheden zal de vertraging te maken hebben gehad met het componeren van nieuwe zettingen en lofzangen. De tijdsdruk heeft nóg een consequentie. In 1739 meent Van Blankenburg zich in *Elementa musica* daarvoor te moeten verantwoorden:⁹¹ *Slegte basmakers zeggen dat myn psalmboek vol fouten is: Zy hebben gelyk: want den haast van den drukker en de belofte van een der plaatsnyders, die aannam al de fouten die ik op 't eerste afdruksel zoude aanwyzen zo wel te verbeteren dat 'er geen tweede proef zou van nooden zyn, 't welk hy niet heeft nagekomen, zyn daar d'oorzaak van. Hij zegt toe dat er geen een boek verkocht zal worden 't en zy door my volkomen van drukfouten gezuiverd.*

18.6.2.2

Psalmen om te singen met twee stemmen in concert

In de akte van privilegeverlening van 15 november 1731 wordt voor het eerst een separate uitgave van de psalmen..., om te singen met twee stemmen in concert aangekondigd. Expliciet is Quirinus in *Elementa musica*:⁹² *'k heb nog meer gedaan, 'k heb tot die psalmen zingende bassen gemaakt, op dat die, met twee stemmen, gevoegd by 't spel van myn Clavicymbel en orgelboek ('t geen ik in 't jaar 1732 heb doen drukken) tot een volle musieck mogte dienen.* In de eerste paragrafen van het contract tussen Van Blankenburg en Berkoske van 2 september 1737 worden, onder de aangekondigde maar nog openstaande werken, de Psalmen om te zingen wel genoemd maar het werk maakt geen deel meer uit van de bij die gelegenheid gemaakte afspraken. Het lijkt er op dat Berkoske weinig fiducia heeft in een separate en dure uitgave voor zangstemmen. Maar de tussenkomst van zaken heeft dit anders geschikt, schrijft Van Blankenburg zelf in 1739 over de affaire?. Zes jaar later is Frans Pitton, editeur van de herdruk van het koraalboek, nog steeds overtuigd van een mogelijke uitgave. In de door hem geredigeerde instructie schrijft hij: *Het is hier de plaats niet de digtkunst van Dathenus te bedillen, daar men sig in de Hollandsche kerken van bedient, nog ook de Franschen te berispen, datze in hun overzettinge alle de psalmen op bémol hebben gestelt. Maar daartoe zal zig de gelegentheid opdoen, wanneer wy met des Heeren bystand de psalmen in twee drie of vier stemmen uytgeven zullen.*⁹³ Dat een uitgave er definitief niet meer van gekomen is, zou te maken kunnen hebben met het faillissement van de uitgever twee jaar later. Jammer genoeg is daarbij ook het manuscript verloren geraakt.

18.6.2.3

Het Clavicimbel- en orgelboek der psalmen herdrukt

Laurens Berkoske besluit in oktober 1745 tot het herdrukken van het Clavicimbel- en orgelboek der psalmen. In het voorwoord verklaart hij zich daarover nader: *De weynige exemplaren die nog overig zyn van de eerste editie van dit werk door wylen d'heer van Blankenburg, hebbende my het besluit doen nemen daarvan een tweede editie in 't ligt te geven; zoo heb ik my verpligt geagt het gevoelen van verscheide persoonen van den eersten rang, die 't zelve gaarne in 't Fransch hadden zien uytkomen, gade te slaan. Bij personen van de hoogste rang behoort zeker Willem Bentinck aan wie de editie wordt opgedragen.*⁹⁴ Berkoske beschikt over Van Blankenburgs nagelaten manuscript van de Instructie op de psalmen en geeft Frans Pitton de opdracht de redactie voor zijn rekening te nemen.⁹⁵ De opdracht aan Pitton luidt in de woorden van de uitgever: *Om nu de oplettentheyd, die ik aan gemelde hooge persoonen verschuldigt ben, met het genoegen van 't publiek te vereenigen, zo ben ik te rade geworden, 't zelve in twee talen uyt te geven, daar by voegende, 't geen aan de nettigheyd van de eerste editie mogte zyn*

verzuymt. En vermits ik nog een manuscript van den zelfden auteur had, van 't welke ik het publyc niet heb willen laten zyn versteeken, zoo heb ik 't zelve in dit werk doen inlassen, en daar by voegen de regels tot de compositie van de bassen der psalmen, &c. Ik heb 't geheele werk in order doen schicken door sr. Pitton, organist van de Nieuwe Kerk binnen s'Hage, agtende aan dezelve best bekend te zyn de stellingen ende de leerwyze van wylen d'heer van Blankenburg, zynde geduurende eenen geruymen tyd zyn leerling geweest, en hem zedert opgevolgt hebbende. Syn werk is van dat van den auteur onderscheyden, en met commaas aangehaalt.

Pitton kwijt zich van zijn taak met het samenstellen van een uitvoerig, vijfenveertig pagina's tellende, instruction c.q. *berigt* in het Frans en Nederlands, verdeeld over 114 paragrafen. De eerste 18 ervan zijn door hem overgenomen uit het nagelaten manuscript (zie bijlage 8) van Van Blankenburg, de paragrafen 19 tot 66 zijn vrijwel geheel overgenomen uit de eerste druk. De overige paragrafen betreffen regels om de psalmen wel te zingen, en de nodige cierraad daar aan te brengen, als ook, van wat regels men gebruik moet maken tot compositie van hunne bassen, van de hand van de samensteller. Omdat Pitton niet altijd consequent is in het plaatsen van aanhalingstekens, is het op meerdere plaatsen onduidelijk van wiens hand de tekst is. De tussen aanhalingstekens geplaatste tekstdelen in het eerste en tweede deel van de instructie betreffen verwijzingen naar *Elementa musica* of opvattingen die afwijken van die van Van Blankenburg. Het laatste deel van de instructie, over de compositie der bassen, is voor een belangrijk deel een verkorte versie van de betreffende onderwerpen in *Elementa musica*.

In feite doen Berkoske en Pitton met een instructie over de compositie van de bassen enig recht aan de oorspronkelijke opzet (de samenhang van koraalboek en *Elementa musica*) van Van Blankenburg. Erg zinvol zijn de betreffende paragrafen natuurlijk niet bij volledig uitgewerkte psalmzettingen.

Wat betreft de muziektekst zijn, op enkele na, de drukfouten in de eerste druk verbeterd. Hier en daar, voornamelijk in de bij wijze van bladvulling ingevoegde composities, voegt Pitton, mogelijk op latere aanwijzingen van Van Blankenburg, tempo-aanduidingen, titels en reprisetekens toe.

De eerste aankondiging van de herdruk verschijnt in de 's-Gravenhaegse Courant van 19 november 1745:⁹⁶

By L. Berkoske, de oude... is met privelegie op groot meridiaan papier herdrukt, en op heeden in 't Frans en Nederduyts te bekomen, de gereformeerde psalmen en lofzangen, kerkzangshoogte, gecomponeert door den alom vermaerden heer Quirinus van Blankenburg, na hunne waare melodyen, toon, aerd, bassen om te speelen als bas continuus met de accoorden, musicaalse afdeeling, agrementen en uytbreydingen, vol kunst, considerabel vermeerdert en verbeeterd, beneffens een

instructie of onderwyzing, niet alleen tot het perfect speelen der psalmen, maar ook tot onderrichting in het zingen, maeken van cieraeden en compositie van bassen, &c., zynde dit in de eerste druk niet geweest, verders nagezien en met eenige passagies verrykt, als meede een sleutel, alphabet, noten, cyffers &c. voor de blinden, door François Pitton, organist van de Nieuwe Kerk, discipel en opvolger van den autheur, weezende dus in de uysterste perfectie, en overtreffende ver al het geen in die materie kan te voorschyn komen: Dit gem. werk zal tot den laetsten february 1746 te bekomen zyn, met de instructie voor 7.10 en na verloop van de voorsz. tyd niet minder als 10.10.

Ten behoeve van de bezitters van de eerste druk van Van Blankenburgs psalmenboek biedt Berkoske een half jaar na het verschijnen van de herdruk in mei 1746 een separate uitgave aan van de door Pitton uitgewerkte tweetalige instructie. De uitgave zelf is verloren gegaan.

Op 20 en december 1757 adverteert een nazaat van Laurens Berkoske, Jacob, in de 's-Gravenhaegse Courant met een derde druk van het Clavicimbel- en orgelboek der psalmen. In oktober 1758 verschijnt nogmaals een dergelijke advertentie in de Leydse Courant. Deze derde druk is verloren gegaan echter blijkt uit enkele bronnen dat het uitgavejaar van deze herdruk 1756 is en het, gezien de paginering, geen geheel ongewijzigde versie van de tweede druk betreft.⁹⁷

In maart 1772 biedt de Haagse boekverkoper Weduwe O. van Thol en Zonen de laatste exemplaren van de tweede druk aan: *Nadien meest alle de kopere plaaten weg zyn, zo is men in de onmogelykheid gebragt van dit eenig en nuttig werk, ('t geen door alle organisten en liefhebbers gebruikt word) een nieuwe druk te maken. In 1787 blijken exemplaren daarvan nog leverbaar te zijn bij boekhandelaar Johannes Sluyter & Zoon te Amsterdam.*⁹⁸

18.6.2.4

Vloeiende maatzangen

De inhoudelijke aanleiding en doelstelling tot het maken van zijn koraalboek vat Van Blankenburg in één zin samen in zijn nagelaten instructie:⁹⁹

Zoo ooyt een stoffe behoorde beschaafd en voorzien te werden, met alle 't gene men nodig oordeelt om haar nader tot haar volmaaktheyd te brengen, zoo zyn het de psalmwyzen der kerke, die des te meer een vast reglement behoeven, om dat 'er een gantsche gemeente in moet overeenstemmen, en het aan de gene die dezelve uytmaaken niet overschillig is, de zoetvloeyentheyd en de godsdienstigheyd met elkander te kunnen vereenigen, mits hunne verscheyde stemmen zodanig buygende, dat ze als op een punt staan, volgens den klank der orgelen die hen in deze heylige oeffeninge tot bestieringe dienen.

Om dat te bereiken acht hij verbeteringen noodzakelijk op vier aspecten:

D'eerste is het reguleeren van derzelver hoogte na 't gemeen bereyk der stemmen;

Het bepalen van de melodische ambitus binnen het gemiddelde bereik van de menselijke stem lijkt een voor de hand liggende verbetering. Dat deze kennelijk toch noodzakelijk is in een tijd dat orgelbegeleiding bijna overal is ingevoerd, mag verwondering wekken. Men leze er Jacob Lustig en Justus van Effen op na om die noodzaak te billijken.¹⁰⁰ In kerken waar nog geen orgel is en de voorzanger de gemeentezang regisseert, beveelt Van Blankenburg aan een schelletje of yzer of staale plaatje te gebruiken om hem de stem te helpen opheffen volgens het gemeen bereyk der verscheyde Zangstemmen. Van Blankenburg bepaalt in zijn zettingen de omvang van d¹ tot d² cornettoon.¹⁰¹

De tweede verbeetering nu die in de psalmen vereyscht word, is, dat alle de klanken even zoo, als die door de gemeente in de kerk worden gezongen, op 't papier moeten uytgedrukt staan, waar in het psalmboek zoo grotelyk te kort schiet, dat het volk daar in een oneyndig getal fouten uyt de natuur verbeetert;

Van Blankenburg beoordeelt het modale idioom van de psalmen als ouderwets en, blijkens de gangbare uitvoeringspraktijk, als onnatuurlijk. Zijn tweede verbeetering betekent in feite een omwerking van de psalmen van modaal naar tonaal. Een belangrijk fenomeen daarvan is de dominant-tonica-cadens inclusief het verhogen van de leidtoon.¹⁰² In *Elementa musica* zal hij, naar aanleiding van de psalmzettingen van Andreas Spethe, opmerken dat daar verscheide cadensen in staan met een kleine ters op de valnoot, inde plaats van de groote, die door een # moest aangewezen worden: 't welk de grootste fout is die men hedendaags zou kunnen begaan.¹⁰³ Men kan Van Blankenburg het verwijt maken dat hij weinig eerbied aan de dag legt voor de authenticiteit van het Geneefse psalter. In de huidige opvatting over historische uitvoeringspraktijk lijkt dat verwijt terecht. Van Blankenburg echter is een kind van de Verlichting. De ontwikkeling van modaliteit naar

tonaliteit is in zijn visie een noodzakelijke stap naar de door de natuur gegeven regels tot het welverstaan van de musieck. De praktijk van alle dag, waarin het psalmzingende kerkvolk

al lang is afgedwaald van de modale oorsprong en 'uyt de natuur' de tonale accidentele verhogingen zingt, lijkt van Blankenburgs visie te ondersteunen. Hij gaat in zijn bewerking verder dan uitsluitend het aanpassen van de dominant-tonica-cadens. In een aantal gevallen creëert hij ook een verhoogde leidtoon naar de dominant, enkele keren met nogal vreemde intervallen (o.a. psalm 2, 36, 68 en 150) als gevolg. De consequentie waarmee hij de psalmen, met behoud van de zelfde Noten die de Gemeinte zingt, in het tonale idioom dwingt, leidt in een aantal gevallen (bijvoorbeeld psalm 17) tot minder overtuigende zettingen.

De derde verbeetering betreft de stoffe ofte 't maakzel der psalmwyzen, daar in men veele plumpe en buitensporige noten vind, die de ware wegen van een regtschape musicq te buyten gaan;

Vele van onze psalmen, schrijft hij, zijn er die zodanig buiten regel zijn dat die door een goede bekleedinge van partyen naawlyks tot den hedendaagschen styl zyn over te brengen; want het is groote kunst van kwade stof goed werk te maken.¹⁰⁴ Zo onderkent hij psalmmelodieën waarvan de tonaliteit niet kan worden vastgesteld (ps. 17 en 102) of die hun toonsoort direct verzaken (ps. 30). Een viertal psalmmelodieën (ps. 126, 132, 141 en 146) beoordeelt hij in dat kader zo slecht dat zij wat hem betreft zouden mogen verdwijnen uit het psalter.

Eyndelyk staat hier in de vierde plaats t'overwegen, de beweginge, die men kortswys de maat noemt, welke is de ziel van de musicq, bestaande deze kunst uyt 2. dingen, namentlyk uyt verscheide klanken en verschillende bewegingen, welke beyde naar een zekere evenredigheyt of proportie zyn geschikt.

In zijn vierde verbetering verzet Van Blankenburg zich tegen het isometrische zingen.¹⁰⁵ Het bewust negeren van de ritmiek van de originele melodieën stamt uit het de tijd van vóór de orgelbegeleiding. Ook na de invoering van het orgel als begeleidingsinstrument handhaaft het kerkvolk de daarvoor gangbare uitvoeringspraktijk. Van Blankenburg ziet een tweetal oorzaken: het ontbreken van een metrische regelmaat, waardoor wanneer men naar den hedendaagschen styl daar op wil de maat slaan, dat de meeste wyzen daar tegen zodanig stooten, dat men moet besluiten, dat zy tot een aanmoedigend of aangenaam gezang in generley wyze bequaam zyn. De tweede oorzaak betreft de als enige toegestane berijming van Petrus Datheen waarin, anders dan de oorspronkelijke Franse tekst, de tekstuele accenten niet (tenzij toevallig) sporen met de muzikale. Het gevolg is dat de strydigheid tegen 't vloeien van de maat zo groot is, dat daar door schynt te blyken dat de reden waarom men tot het zingen van al' de noten even lang in de kerk heeft moeten vervallen is geweest de onmogelykheid om dezelve, volgens die nooten, een aangename trant of beweging te geven. Van Blankenburg hanteert voor zijn zettingen zowel de tweedelige als driedelige maatsoort. De laatste ondervindt grote weerstand. Zo schrijft Conrad Hurlebusch in het voorwoord van zijn koraalboek (1746): Ik gaa dan voort en stelle vast, dat geene andere als de gelyke maat van twee of vier maatslagen en uyt twee zangnooten bestaande, tot de woorden en zangwyzen der gereformeerde psalmen kan en mag gebruykt worden; en derhalven zyn alle tripel maaten in deeze psalmen faute. Hurlebusch noemt geen namen maar zijn opmerking wijst onmiskenbaar naar het werk van zijn voormalige Haagse collega.¹⁰⁶

Van Blankenburg adviseert in zijn Bericht het tempo waarin de psalmen gezongen moeten worden te laten bepalen door een metronoom, zoo als ik by den geleerden Huygens heb gezien, gemaakt van een fyne draad van 30. duymen, waar aan men hangen zal een pistoolkogeltje wegende een loot. Een enkele slag van die slinger bepaalt de hele noot (semibrevis) op 67 M.M.¹⁰⁷

De 26 bij wijze van bladvulling ingevoegde composities hebben het karakter van koraalvoor- c.q. naspelen en variëren van zeer kort (3 tot 6 maten) tot een enkele bladzijden beslaande Sonata voor fluit en klavecimbel of orgel op psalm 24.¹⁰⁸ Deze en meerdere 'bladvullingen' zijn ware juweeltjes van compositiekunst waarvan enkele hun weg hebben gevonden naar het vaste speelrepertoire van organisten.

Van Blankenburg en zijn collega's vinden elkaar in de overtuiging dat de gangbare praktijk moet worden doorbroken. In wezen gaat het om een derde fase in de geschiedenis van de psalmzang. De eerste fase is die van onbegeleid psalmgezag onder aanvoering van een voorzanger. De inferieure kwaliteit van het onbegeleide psalmzingen leidt tot fase twee, de stapsgewijze invoering van orgelbegeleiding. Deze fase resulteert wel in verbeteringen wat betreft gelijkheid van inzet en afsluiting en zuiverheid maar niet in het verlaten van de isometrische zingtrant en het uitgerekte tempo. De derde fase treedt in wanneer organisten zoals Hurlebusch, Witvogel en Van Blankenburg pogen de gangbare uitvoeringspraktijk te hervormen naar een muzikaal aanvaardbaar en voor het kerkvolk zingbaar koraalboek. Deze periode zal op last van de Staten Generaal in 1773 worden afgerond met de invoering van een berijming die een nieuwe impuls geeft aan het psalmzingen en de rol van de orgelbegeleiding daarin.

Van Blankenburgs Clavicimbel- en orgelboek der Psalmen moet worden beoordeeld tegen de achtergrond van drie feitelijke gegevens. De eerste betreft de ambitie van de componist met het werk: een reforme van de 150

Van Blankenburg is niet de enige die zich stoort aan de geldende uitvoeringspraktijk van de psalmen.¹⁰⁹ Zo laat Gerhard Frederik Witvogel enkele maanden eerder *De zangwyzen van de CL. Psalmen Davids met eenige andere lofzangen* het licht zien. Ook Witvogel voegt accidentele verhogingen toe, echter spaarzamer dan Van Blankenburg. Waar deze de psalmmelodie ondersteunt met een volledig uitgewerkte begeleiding beperkt Witvogel zich tot een gecijferde bas. Wat dat betreft heeft hij meer vertrouwen in de vakbekwaamheid van zijn collega-organisten en leermeesters dan Van Blankenburg die in *Elementa musica* opmerkt: Daarenboven, op 't zeggen dat myn gemelde boek met volle partyen te zwaar is. Dient eerstelyk, dat het niet veel lichter kan zyn; en aan d'andere zyde dat enkele bassen, al zynze goed, door een leerling niet zo wel met partyen bekleed worden als door my. Dit tot narigting van de nyd die byt.¹¹⁰ Ook Hurlebusch, organist van de Amsterdamse Oude Kerk, zal zich in 1746 wagen aan het uitgeven van een koraalboek onder de titel *De 150 psalmen Davids met der zelve lofgezangen, gemaakt voor het clavier en orgel.*¹¹¹ Bij Hurlebusch zijn evenals bij Witvogel de noten van de melodie even lang, echter de laatste noot van elke regel krijgt een dubbele lengte, waarmee de organist de gelegenheid heeft de nieuwe versregel muzikaal middels een vrije versiering in te leiden.

psalmen en de 8 kerkgezangen van modaal naar tonaal en van isometrie naar metriek met de zelfde noten en op zelfde teksten die de gemeente zingt. In enkele gevallen heeft hij de consequenties en de grenzen van die ambitie onderschat, met enkele minder bevredigende zettingen als gevolg. Het ontbreken van het deel voor zangstemmen maakt het daarnaast moeilijk en deels onmogelijk te beoordelen in hoeverre hij er in is geslaagd door de aangename trant een lust tot den psalm-zang in te boezemen. Nu het mogelijk is het uitgegeven psalmenboek te vergelijken met de in handschrift nagelaten oerversie, een derde feitelijkheid, moet het oordeel zijn dat Van Blankenburg er in zijn eerste versie overtuigender is geslaagd de modale psalmen te vertalen naar tonale zettingen dan in zijn gepubliceerde koraalboek.

Appendix

Psalmen en versieringen

In 1845 publiceerde het Duitse jaarboek *Der Orgelfreund* een aantal psalmzettingen van verschillende componisten waaronder 'Psalm 1' van Quirinus van Blankenburg. De heer A. Ritter reageerde in Nederlands eerste muziektijdschrift 'Caecilia': *De zevende Band des Orgelfreunds bevat onder Nr. 46 eene uit het genoemde werk (van Van Blankenburg) ontleende behandeling van den eersten psalm. Hoe zulk eene met smakelooze versieringen overlade compositie uit de eenvoudigste gereformeerde kerk kon voortkomen, kunnen wij evenmin begrijpen, als dat er behoefte naar een tweede uitgave van dat boek in het jaar 1772 bestond. Ook latere recensenten laten niet na – in minder heftige bewoordingen – kritiek te uiten op Van Blankenburgs gebruik van versieringen. Wat die critici met name beweegt is de combinatie psalmen en versieringen. Het beantwoorden van Ritter's vraag hoe Van Blankenburgs compositie kon voortkomen uit de gereformeerde kerk, vraagt enig inzicht in de geschiedenis van de psalmmuziek in de Nederlanden vanaf 1578 tot circa 1835.*

De gescheiden ontwikkeling van de liturgische en concertante praktijk van psalmuitvoering, maakt na het invoeren van orgelbegeleiding een stijlbreuk zicht- en hoorbaar tussen de decennia lang ingeslepen ongebeide praktijk op basis van de modale oorsprong en de isometrische uitvoering van de psalmen enerzijds en het met de seculiere muziek mee-geëvolueerde concertante psalmspel. De achttiende-eeuwse koraalboekschrijvers beogen de scheidslijn te overbruggen met een reforme van de als ouderwets ervaren psalmen van het modale toonsysteem naar de vanaf het begin van de zeventiende eeuw ontwikkelde basso continuo-stijl op grond van het tonale toonsysteem.

Zij doen dat met psalmzettingen die gericht zijn op instrumentale of vocaal-solistische uitvoering met als indirect objectief het niveau van het liturgisch psalmgezag te verhogen. Bij instrumentaal c.q. vocaal-solistisch opgezette koraalboeken behoren de stijleigen en in dit geval hoogbarokke versieringen. Echter met enkele psalm-specifieke voorbeholden.

Jacob Lustig, organist van de Groningse Martinikerk, publiceert in 1756 bij uitgeverij Olofsen in Amsterdam *Taalf redeneeringen over nuttige muzikale onderwerpen*. De twaalfde en laatste aflevering is geheel gewijd aan de volmaakte behandeling der kerkzangen met daarin een aantal paragrafen over het gebruik van versieringen.¹¹² De – in het kader van deze appendix – meest relevante paragrafen 3 en 7 luiden:

§3 *De psalmvoysen mogen en moeten door voeglyke cieraaden worden verrykt. De laetstgemelde hoofdregel, die men de oeffenaaren naauwelyks krachtig genoeg kan inscherpen, sluit geenzins alle cieraaden of agrementen uit, maar eischt veeleer alle zodanige, die in de zangkonst als noodzaakelyk worden aangemerkt, voor zo verre dezelve zig speelende laten nabootsen. Men kan deeze agrementen verdeelen in groote, tusschen de zangregels tot verpoozing en aanmoediging der zangeren, dienstig, en in kleine, by de zangnooten zelve te pas koomende.¹¹³ Deeze laatste, noem ik voeglyk, wanneer ze 1) zingbaar zyn; 2) allerhande aanminnige veranderingen insluiten, en 3) den zang vercieren, zonder hem in 't minste te verduisteren. Waar één van deeze hoedanigheden ontbreekt, daar is het psalmspel niet muzikaal.*

§7. *Zo moeten de cieraaden los van de hand gaan, en, niet te menigvuldig worden gebruikt. Elke zangnoot behoeft geen cieraad: men kan gansch wel gedoogen, dat 'er in ieder zangregel ten minsten één toon onopgepronkt verschyne.*

Versieringen mogen volgens Lustig niet de herkenbaarheid van de psalmmelodie verduisteren. Aan dezelfde herkenbaarheid draagt ook het functionele onderscheid tussen grote (Italiaanse) en kleine (Franse) versieringen bij. De Italiaanse versiering heeft – uitsluitend tussen sluitnoot van de ene en de volgende psalmregel – de functie om de speler/zanger muzikaal te leiden naar de volgende regel. Paragraaf 7 betekent in ieder geval dat wat betreft de kwantiteit van versieringen in Quirinus van Blankenburgs koraalboek geen particuliere eigenaardigheid is zoals de heer Ritter deed voorkomen.¹¹⁴

Aan het slot van zijn inleiding op het Clavicimbel- en orgelboek der psalmen wijdt Quirinus van Blankenburg enkele algemene opmerkingen aan het gebruik van versieringen: 'k Zal met d'agrementen of cieraden besluiten. Daar is niet dat het spel of den zang zo ontciert als dat die verkeerd gemaakt worden. Men kan daar kwalijk regels van geven, om de veelheid van veranderingen die de kunst mee brengt.¹¹⁵ In 't generaal kan men zeggen dat de cieraden als men klimt, geern van onderen, maar in 't dalen, meest van boven en gemaakt worden; hier van zyn uitgezonderd, de cadensen, die men altyd met een tramblant maakt. In de psalmen moet men de leste noot op een na van ieder end of rymregel, trambleren. Van Blankenburg beperkt zich tot één regel: het maken van een triller op de voorlaatste noot van de versregel. Dat impliceert dat alle andere door hem genoteerde versieringen beschouwd moeten worden als mogelijkheden c.q. voorstellen. Dat geldt zowel voor het type versiering als het aantal. Wel is duidelijk dat ook hij, evenals Lustig, uitgaat van een zeer beperkt aantal onversierde noten per versregel. Vervolgens geeft hij in een toegevoegde tabel een overzicht van de mogelijke versieringen.¹¹⁶

Van Blankenburgs systeem van versierings-symbolen is deels afgeleid c.q. overgenomen van Engelse voorbeelden. Het golflijntje (6) is ontleend aan de Franse componist Nicolas Bernier (1664-1714). In een compositie voor klavecimbelsolo, de 'Marche de Blankenburg' uit 1713 ten dienste van erfprins Friedrich Ludwig von Württemberg-Stuttgart, maakt hij voor de eerste maal, voor zover wij weten, gebruik van zijn tekens voor mordant en //. In bewerkingen van zijn hand in dezelfde bundel als de 'Marche' treffen wij nog \, het golflijntje en het teken voor de dubbelslag. In zijn bekendste compositie 'L'Apologie des femmes' blijft de betekening beperkt tot de mordant en de letter 't' voor triller. In *Duplicata ratio musices* uit 1733 komen vrijwel alle in de tabel voorkomende tekens voor. Ook in de 'Fuga obligata' uit 1725, gepubliceerd in *Elementa musica* (1739), is de betekening

Versieringstabel uit Clavicimbel- en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkzangen (1732)

met mordanten, trillers en dubbelslagen aanwezig. In één werk, het recent ontdekte manuscript 'Clavicimbal en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkzangen', heeft Van Blankenburg ervoor gekozen zijn versieringen, behalve de letter 't' voor triller, geheel uit te schrijven.

Aan het slot van zijn inleiding geeft Van Blankenburg de volgende toelichting op de tabel: Ziet no. 1. Het streepje dat van boven komt beduidt dat men boven de noot een letter zal byvoegen, die wy noemen bygevoegden toon. Het tweede streepje komt van onder de noot. Deze beide noemen wy een aanslag, aanleiding of port de voix.

By n. 2. staan de streepjes dubbeld, het eerste paar is een tramblant, 't welk geschied van boven. Het tweede paar is bynaar 't zelfde van onder, en wordt genoemd een pincé of touchement. In al de voornoemde is 't een wet dat de bytoon of bygevoegde toon met zyn tegenparty of bas (in de plaats van de noot zelfs) te gelyk wordt neergezet. By voorbeeld, tot een cieraad van onderen, aan f, zet de e, maar van boven, zet g, en de f daar na: en let ook dat de bygevoegde toon moet gekozen zyn uit de tonen daar 't spel over gaat, te weten kruissen of mollen. Hier van alleen is by n. 2 het tweede teken uitgezonderd, 't welk begint met de letter zelf, en bestaat niet meer als uit drie snelle slagen. Zommige noemen 't een mordant. De bytoon, daar men 't tramblant mee begint moet men lang houden. n. 3. zyn tekens die uit de vorige t'zamengesteld en daar door verstaanbaar zyn. 't Laatste is een dubbeld trablement en geschied van twee zyden: 't welk zommige noemen double cadence, maar 't onregte.

n. 4. beduid stilstaan op de letter eer men de beweging begint.

Het rechte streepje by n. 5. beduid oplichten. De kromme zyn bindingen, die twee noten in een smelten.

De streep by n. 6. 't zy regt, 't zy een weinig krom, is een tenue of houder; die, zo hy aan de kop van een noot vast is, dezelve doet duren tot tegen over de noot daar hy eindigt: Deze streep is ook byzonder nut in de bas continuo: zie al de werken van Bernier. Men kan hier door vele onnutte noten, cyffers en banden sparen; en den text duidelyker zetten. Maar zo deze geslingerde linie om hoog boven een noot staat, beduid die een zweving, die wel met de stem of de viool, maar niet op 't clavier kan geschieden. Zo is ook de volgende spitse drie of vierhoek, pour enfler le son, om 't geluid te vermeerderen en verminderen: 't geen op de fluit en hoboy zeer aangenaam is.

Een klein nootje dat hier en daar tot cieraad tusschen d'andere staat, is een voorslag en word in de maat niet gerekent.

De psalmmelodieën in Conrad Hurlebusch' koraalboek zijn even rijk versierd als die van Van Blankenburg. In zijn inleiding maakt Hurlebusch over het gebruik van zijn versieringen de volgende kanttekening: Die geene welke de kleine of bygevoegde tussen nooten der melodien niet kunnen of believen uyt te voeren, moogen de zelve overslaan en den valeur of waarde deezer kleine nooten aan de voorstaande psalm nooten te voegen, en zoo heeft men de eenvoudige zangnooten der kerke in geheele nooten en van eenenly aart gebragt; en het waare ook te wenschen, dat de onkundige der waare musyc de psalmen maar, zonder hunne wonderbaare agrementen, eenvoudig in de maat speelden en met een gemaatigde stemme en in de zuivere toon zongen en dus zouden de gebreklykste zangwyzen zelve nog al reedelyk gevallen.

Dat overslaan van versieringen bij Hurlebusch is niet zo eenvoudig als hij doet voorkomen, aangezien doorgaande noten niet of nauwelijks kleiner zijn afgedrukt dan de oorspronkelijke noten. In dat opzicht zijn de met symbolen betekende versieringen in Van Blankenburgs uitgegeven koraalboek eenvoudiger te negeren. Bij Jacob Potholts

koraalboek zijn de uitgeschreven vrije versieringen tussen de slotnoot van een versregel en de volgende regel opvallend. Ook bij hem komen type versieringen en kwantiteit overeen met die van Hurlebusch en Van Blankenburg. Gerhard Witvogels psalmen zijn geheel onversierd; zelfs de bijna wetmatige triller op de noot voorafgaande aan de slotnoot van de versregels ontbreekt. Mogelijk is zijn koraalboek eenduidig bedoeld voor het begeleiden van kerkelijk psalmgezang. De uiterst eenvoudige noot tegen noot (becijferde) bas duidt in die richting.

Samenvattend zijn de achttiende-eeuwse koraalboeken, wellicht behoudens die van Witvogel, in eerste instantie gericht op instrumentale (orgel, klavecimbel) en/of vocaal-solistische uitvoering. De gebruikte versieringen passen zowel qua aantal als type in de stijl en smaak van die tijd. Psalm-specifiek zijn er regels over de noodzakelijk geachte eenduidigheid van de psalmmelodie. Door de componist genoteerde versieringen, behoudens het maken van een triller op voorlaatste noot van de versregel, dienen door uitvoerenden beschouwd te worden als ter instructie c.q. als voorbeeld.

Vanaf het eind van de 18e eeuw raakt het gebruik van versieringen bij psalmen in discrediet. Daniel Gottlob Türk schrijft in zijn *Von den wichtigsten Pflichten eines Organisten* (Halle 1787): *Hierbij moet de psalmmelodie zeer eenvoudig en zonder allerlei toevoegingen voorgedragen worden; omdat behalve de fouten, die daardoor zeer gemakkelijk ontstaan kunnen, anders het koraal niet wordt opgemerkt.*¹¹⁷ F. C. Kist, de hoofdredacteur van 'Caecilia', signaleert dat tot in het midden van de 19e eeuw organisten nog rijkversierde psalmen ten gehore brengen. Hij reageert op de aan het begin van deze appendix geciteerde 'boutade' van A. G. Ritter: *Het komt ons, bekend met meer uitgegeven psalmen van Hollandsche componisten van dien tijd en later, minder vreemd voor, dat ook deze met zonderlinge versierselen overladene psalmen in den smaak vielen. Er schijnt toen een smaak daarvoor in Nederland geheerscht te hebben, welke in het orgelspel zelfs tot in deze eeuw heeft voortgeduurd en soms op enkele plaatsen, waar oude organisten leven, nog verneembaar is.*

18.7

Duplicata ratio musices

18.7.1

Muziek bij een vorstelijk huwelijk

Willem Carel Hendrik Friso (1711-1751) arriveert op 7 november 1733 met zijn gevolg in het Engelse Woolwich.¹¹⁸ De huwelijksdatum is ruim een week later op maandag 13 november vastgesteld.¹¹⁹ Bij zijn aankomst zijn de voorbereidingen van de festiviteiten, het versieren van de relevante plaatsen in de stad en het organiseren van allerhande evenementen rond het vorstelijk huwelijk in volle gang. Hofcomponist Georg Friedrich Händel heeft voor de plechtigheid in de Royal Chapel een Anthem gecomponeerd op de tekst *This is the day which the Lord hath made* (HWV 262).¹²⁰ Prinses Anna, de aanstaande bruid en leerling van de Duitse meester, heeft daarvoor zelf de tekst geleverd die is ontleend aan de psalmen 45 en 118. Een dag vóór de voorgenomen huwelijksluiting wordt de prins, tijdens een *thanksgiving ceremony* in de Dutch church aan Austin Friars, getroffen door een aanval van acute ademnood en zakt bewusteloos in elkaar. Gezien de ernst van zijn ziekte wordt de trouwdatum voor onbepaalde tijd uitgesteld. In het begin van het nieuwe jaar is de prins voldoende aangesterkt om naar Bath te reizen in de verwachting dat de waterkuren hem verder zullen cureren van zijn extreme zwakte en maagproblemen. Een nieuwe trouwdatum kan worden vastgesteld op 14 maart 1734. Opnieuw maken componisten, dansmeesters, toneelschrijvers, zangers, instrumentalisten en toneelspelers zich op voor de op handen zijnde feestelijkheden.

Ook uitgever Berkoske in Den Haag heeft al in 1733 een bundel composities voor klavecimbel van Quirinus van Blankenburg gereed ter ere van het huwelijk van de Friese Nassau. De uitgave, met de titel *Duplicata ratio musices*, getuigt van de oranjegezindheid van componist en uitgever Berkoske maar zal niet zonder enig eigenbelang tot stand zijn gekomen. De verwachte aandacht voor werk en componist in het adellijke milieu en een mogelijke uitvoering als onderdeel van de huwelijksviering, zal hebben meegespeeld.

Het lijkt onwaarschijnlijk dat de armlastige Van Blankenburg of uitgever Berkoske met eigen middelen de dure en exclusieve uitgave hebben bekostigd. Er zijn redenen om aan te nemen dat ook in dit geval Willem Bentinck een rol heeft gespeeld. Uit meerdere bronnen blijkt zijn actieve betrokkenheid bij het tot stand komen van het huwelijkscontract.¹²¹ Door het huwelijk van de Friese Oranje met de Britse prinses ziet hij een einde komen aan het door hem zo verfoeide standhouderloze tijdperk en daarmee een toekomst waarin opnieuw de regeringsmacht van de Oranje-dynastie zal worden

hersteld. De composities van Van Blankenburg, met in de opdracht een tekst als: ter gelegenheid van deszelfs Koninglyk trouw verbond, en de verdubbeling der harmonie tusschen de drie Ryken en dezen Staat, zullen in de ogen van anti-orangisten zijn overgekomen als een politiek statement.

Die opdracht in zijn geheel luidt:

Doorlugtigste Vorst,

De harmony, die in alle dingen 't hoogste welzyn is, wyl daar door niet alleen de hemelen bestaan en d'aarde beklyft, maar ook zelfs den zegen Gods op de wereldlingen nederdaalt, is in 't byzonder ook uitmuntend in de musyc, die als een geschenk des Alderhoogsten een schets geeft van d'eeuwige vreugd, als zynde van God geschapen om Hem te verheerlyken, droefheden te matigen en herten te verheugen. Zy lag in Davids harp, op de tongen der engelen ter geboorte van onzen Zaligmaker, en in den geest der apostelen. Hier door my vindende aangemoedigt, onderneeme ik, my te verstouten om aan Uwe Vorstelyke Doorluchtigheid myn nieuwe vond van een Duplicata ratio in de harmony op te offeren, in onderdanigst vertrouwen dat Uwe Vorstelyke Doorluchtigheid, volgens deszelfs aangeborene hoedanigheden, die zo wel in goedheid als in grootheid van geest uitblinken, my zal vergunnen, ter gelegenheid van deszelfs Koninglyk trouw verbond, en de verdubbeling der harmonie tusschen de drie Ryken en dezen Staat, Uwe Vorstelyke Doorluchtigheid te mogen geluk wenschen met de Princes Royaal van Engeland, God biddende dat het Hem gelieve deze Uwe vereeniging met alle zegeningen te overstroomen; ende dat deze gewenschte harmonie mag door nakomelingen eeuwig staan, tot welstand des geloofs en der diergekochte vryheid. Dit wenscht met de diepste eerbieding

Doorlugtigste Vorst;

Uw Vorstelyke Doorlugtigheids
onderdanigste en ootmoedigste dienaar,

Quirinus van Blankenburg.

Hage den 1 sept. 1733.

In de vaderlandse pers treffen wij een tweetal aankondigingen van het werk. De 's-Gravenhaegse Courant van 14 oktober 1733 meldt: In 's Hage by L. Berkoske, is op kopere platen gedrukt, een nieuwe vond van Q. van Blankenburg, genaemt Duplicata Ratio Musices, off Verdubbelde Harmonie, voordezen onbekend: Welke is, een muzyk, die tot aan de helft volschreven zynde, door het onderst boven keeren van 't papier, geheel wordt, wyl de bas van 't eerste deel, word het air van 't tweede, en ook het air word verandert in de bas. Dus gemaekt tot een zinnebeeld van 't huwelyk, tonende hoe twee een, en een twee zyn door 't harmodie; opgedragen aen zyn Vorst. Doorlt. den Heere Prinse van Orange; met nog andere stukjes, alle voor de clavecimbel, ten getale van 15. De

prys is 2 Guld. ongebonden, en 44 Stuyv. ingenaeyd; en zyn te bekomen te Amsterdam by de Heer organist Uhlhoern, aen de Oude kerk, en by P. Mortier, in de Kalverstraet. Dezelfde advertentie wordt op de 19e oktober herhaald. Merkwaardig is het als enige verkoopplaats genoemde Amsterdam, de waarschijnlijk minst oranje-gezinde stad van Holland. De Engelse periodiek. The Gentleman's Magazine: or Monthly Intelligencer for the year 1733 vermeldt in het decembernummer: Duplicata Ratio Musices: or, the Double harmony of an algebraical music hitherto unknown. By Quirin Van Bladkenburgh (sic!). Sold by J. Brotherton. Price 5 s.¹²²

Van Blankenburg en Berkoske zullen zich hebben afgevraagd welk gevolg het onverwachte uitstel van het huwelijk heeft voor de actualiteitswaarde van de uitgave en besluiten de uitgave opnieuw aan te bieden, vergezeld van een zegenwens in dichtvorm van de hand van de componist waarin het werk in verband wordt gebracht met zowel de geboortedag van de prins als de nieuwe huwelijksdatum:

Doorluchtig Nassaus Huis elfeeuwen ruim bekend,
Bragt Keizer Adolf voort, en Friso, nog in wezen.

Oranje die 't land redde uit slaverny, voor dezen,
Leeft nog, de dood ten trots, in roem, tot 's wereld end.

Zoo werde ook dezen Vorst, de Kroonprinces gegeven,
Ten heil des vaderlands gezegend en verheven.

's Prinsen geboortedag. 1. september 1733.

De Koninglyke bruid; 't juweel van Engeland;
Des Konings hert en oog; den roem van alle vrouwen,

Die 't bondgenootschap nu verdubbelt door haar trouwen,
Verschrikt den vyand en beveiligt kerk en land.

God geve Haar telgen, die, als spruiten van olyven,
Den godsdienst, vrede en 't regt doen eeuwiglyk beklyven.

De trouwdag. 25. maart 1734.

Na een bezoek aan de steden Bristol, Abingdon, Windsor en Oxford, waar hij een eredoctoraat ontvangt, arriveert de prins een week voor de trouwdatum in Londen. De tweede helft van die week staat geheel in het teken van het huwelijk. Zo vindt op 12 maart de première plaats van het oratorium David e Bersabea van Nicola Porpora.¹²³

Deze schrijft het stuk in opdracht van de Opera of Nobility aan de Lincoln's Inn Fields. Een dag later wordt Händels bijdrage aan de festiviteiten uitgevoerd: de *Serenata Parnasso in festa* (HWV 73).¹²⁴ Het libretto grijpt terug op de Griekse mythe van Thetis en Peleus. Händel arrangeert voor het werk delen van zijn recent geschreven opera *Athalia* (HWV 52). *Parnasso in festa* wordt uitgevoerd in aanwezigheid van het bruidspaar in het King's Theatre, Haymarket.¹²⁵ In dezelfde maand zullen nog vier uitvoeringen volgen. Donderdag 14 maart, rond zeven uur in de avond, vindt in de French Chapel van St. James de huwelijkssluiting plaats.¹²⁶ Onder de vele binnen- en buitenlandse gasten bevinden zich van de kant van de Friese bruidegom een aantal edellieden, waaronder Willem Bentinck. Na binnenkomst van bruidspaar, de koninklijke familie en andere genodigden, kan de eigenlijke plechtigheid beginnen:

Den Lords Bisschoppen van London en Winchester, stonden voor de communie-taafel, met gebede-boecken in de handt. En zo dra den orgel wat gespeelt hadt, zo stont den Prins van Orange op, en geleide de Princes Rojaal voor het heckje van het autaar, en beide nederknielende, zo verrigte den Bisschop van London het formulier van den trouw.¹²⁷ Waer op, bruidegom en bruid weer ieder na hun plaatse keerende, een keurlyk gesang van den Hr. Handel (Anthem: This is the day) wiert opgeheft, door veele stemmen en meenigte van instrumenten.¹²⁸ De daaropvolgende dag was 'er een grooter getal van adel, dan ooit door 't Hof, op wat occasie het ook zyn mogte, gesien is, om de koninklyke familie te congratuleeren, en des avonds een magnifick ball, alwaar den Prince van Orange diverse maalen dansten...

Antony l'Abbé, dansmeester aan het koninklijk hof van 1714 tot 1738, ontwerpt voor het bal een nieuwe choreografie met de titel *The Prince of Orange, A new dance for the year 1733*, op muziek (le Mariée) van een anonieme componist.¹²⁹ Mogelijk zijn ook delen uit Van Blankenburgs *Duplicata ratio musices* tijdens het hofballet te horen geweest en heeft Georg Friedrich Händel bij die gelegenheid kennis kunnen nemen van Van Blankenburgs compositie.¹³⁰ Het oordeel van de Duitse meester wordt door Quirinus in zijn *Elementa musica* kort gememoreerd: den Heer Handel... die over myn Emblema musicum, waar in, een twee en twee een zyn, staande op 't huwelyk van de Princes Royaal van Engeland met zyn Hoogheid den Heere Prince van Orange, zyn gevoelens edelmoedig heeft verklaart.¹³¹

Op maandag 22 april verlaat het bruidspaar Engeland en reist via Rotterdam naar Delft.¹³² Het op enkele kilometers van Delft gelegen Den Haag wordt gemedan door het prinselijk paar. Reden is dat de Staten Generaal het niet eens kunnen worden over de vorm van ontvangst zonder daarmee een hen ongevallig politiek signaal af te geven. Pas eind juni zijn de Staten Generaal bereid Anna officieel te verwelkomen als Prinses van Oranje. Vanwege Willems betrokkenheid bij de Poolse Successieoorlog is het de echtelieden pas in december mogelijk Den Haag te bezoeken. Anna is dan hoogzwanger, ziek en nauwelijks in staat het Haagse verblijf van de Friese Nassaus te verlaten.¹³³ Een hofdame schrijft midden december aan een kennis over het weinig feestelijk karakter van

het verblijf in Den Haag en de afwerende houding van de Haagse regentenfamilies.¹³⁴ In dezelfde brief schrijft zij: *We were yesterday invited to a concert by a Jew, but as I did not think it would be of any use to the Princess to show him any particular civility, I chose to stay at home.*

Het is de rijke Francesco Lopez de Liz die ter gelegenheid van de aankomst van de het prinselijk paar tussen Kerst en Nieuwjaar 1734 een welkomstconcert organiseert in zijn huis aan het Korte Voorhout.¹³⁵ Een goede gelegenheid om de Prins en Prinses van Oranje te verwelkomen met het voor die gelegenheid gecomponeerde *Duplicata ratio musices*.

Jacob Lustig verwijst mogelijk daarnaar in zijn lemma uit 1762:¹³⁶ Blankenburg (Quirinus van)... hat alda drucken lassen... Clavierstücke, die sich umkehren lassen, dedicirt an die verstorbene Princessin von Oranien, bey Ihrer Ankunfft, an 1734 beynahe mit folgenden Worten: "weil die Oberstimme zum Bass und der Bass zur Oberstimme werden kann, so können auch der Prinz und die Prinzessin einander heyrathen und vergnügt leben...

18.7.2

Musique algebraique

De kern van *Duplicata ratio musices* wordt gevormd door vier composities: Waar van de bas en de wys, in t'zamenstemming, door verwisseling, doen zien, hoe in de helft het geheele bestaat; en hoe twee een, en een twee zyn makende alzo een zinnebeeld van 't huwelyk. Met de nieuwe vondt waarbij door omkering van bas in sopraan en sopraan in bas het tweede deel van de compositie wordt gespiegeld, presenteert Van Blankenburg een opmerkelijke variant van het muzikale palindroom. Een bekend ander type is dat waarbij de compositie van achter naar voren kan worden uitgevoerd, zoals in Guillaume de Machaut's *Ma fin est mon commencement et mon commencement ma fin* (midden 14e eeuw).¹³⁷

De eerste aan wie het hiernaast, beschreven compositorisch format wordt toegeschreven aan Josquin Desprez en is door hem toegepast in zijn *Missa Hercules dux Ferrariae*. Zarlino geeft het type in zijn *Institutioni hamoniche* (1558) de naam *Sogetto cavato dalle parole* (letterlijk uit de woorden gesneden subject of thema). Ook van Adriaan Willaert en Johann Sebastian Bach zijn *sogetti cavati* bekend.

Na de twee titelpagina's in het Frans en Nederlands en de eerder in deze paragraaf geciteerde opdracht volgen veertien composities voor klavecimbel solo. De titel van de eerste compositie luidt: *Fuga of speeltex, genomen van de musyclletters uit de naam van Zyn Vorstelyke Doorluchtigheid Wilhem Carel Hendrik Friso*. Het subject van de driestemmige fuga (*Affetuoso* in a) is gebaseerd op de letters E C A E E F, genomen uit de naam van de prins (Wilhem Carel Hendrik Friso).

De openingsfuga begint in klassieke driestemmige imitatie op kwintafstand en wordt al snel gevolgd door modieuze badinerende figuraties, echter wel in dubbel contrapunt en onder gebruikmaking van een geaffecteerde chromatiek die melancholisch afdaald.¹³⁸

De volgende pagina wordt door Van Blankenburg bestemd voor een in dichtvorm gegoten introductie op de symboliek van de daarop volgende composities:

*Zinnebeeld
Hoe twee een, en een twee zyn*

Vis unita fortior.

*De zangkunst juicht, en een word twee op onze snaren
Nu 't bondgenootschap wordt verdubbelt, door het paren
Van Vrieslands regterhand
Met Eng'lands waardste pand:
Waar door geloof en deugd, gerechtigheid en waarheid
Hen t'zaam verbonden zien als zon en maan, in klaarheid
Tot een gezegend licht,
Waar voor de nevel zwigt.*

Dan volgen vier tweedelige composities waarvan het tweede deel telkens het spiegelbeeld is van het eerste. Daartoe zijn de composities afgedrukt op lapjes van doorschijnende oranje zijde.¹³⁹ De bevestiging van de lapjes is zodanig dat de onderkant naar boven en de bovenkant naar onderen gekeerd kunnen worden waardoor, in spiegelbeeld, het tweede deel van de compositie zichtbaar wordt. De betreffende muziekstukjes zijn:

- De doorluchtige mars
- Vreugde lied
- Contre-marche
- La fugue

Vreugde Lied

La joye

Direct na *Vreugde lied* volgt op basis van hetzelfde thema *La Contredance variee*. *La fugue* en *Contrefugue* worden gevolgd door *L'Etendue pour le Clavecin*, een bewerking op basis van het hetzelfde thema met behoud van fugatische elementen. Dan volgt de air *Les plaisirs de Bl.* met variatie (*Double*). De air vereist een specifieke registratie die door Van Blankenburg is aangegeven met afwisselend *Trompette* en *Violons*. Dan volgt een *Air de trompette*. Het door Van Blankenburg voorgeschreven paukeneffect in de bas (*Basse de tymbales*) wordt geïmiteerd door een stereotiep herhaald achtstenmotief.

De bundel wordt afgesloten met vier *Airs a 2 trompettes, qui se jouent de la main droite, et 2 Tymbales de la gauche, apres avoir mis le luth, ou un mouchoir sur les basses pour badiner avec a & d selon les accords*. Het zijn korte airs voor de rechterhand, waarbij de bas (linkerhand) niet expliciet is genoteerd. Om het effect van pauken te imiteren schrijft Van Blankenburg voor het luitregister te gebruiken of, indien dat ontbreekt, een zakdoek over de bassnaren te leggen en afhankelijk van de harmonie met de linkerhand a of d te spelen.¹⁴⁰

Op de slotpagina worden onder het kopje *Handgrepen. Tours de main pour jouer ces pieces* door Van Blankenburg vingerzettingen voorgesteld ten behoeve van de *Airs a 2 trompettes* met verwijzing naar *Couperins l'Art de toucher le clavecin*.¹⁴¹ Het beoogde doel van de aanwijzingen is *de faire chanter l'instrument, au lieu de le faire parler brusquement*.

Twee exemplaren van *Duplicata ratio musices* zijn bewaard gebleven. Het ene bevindt zich in The British Library onder de signatuur c.175.a., het andere in de Toonkunstcollectie, thans ondergebracht in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, onder plaatsnummer 207-B-42.¹⁴² Beide exemplaren zijn identiek, echter in het Toonkunst-exemplaar zijn in het handschrift van Van Blankenburg op pag. 14 verso 2 *Airs a 2 trompettes* toegevoegd, doorgenummerd 5 en 6.

18.7.3

La diversité des goûts modernes

Op de verso-zijde van de titelpagina van *Elementa musica* kondigt Laurens Berkoske een uitgebreide heruitgave aan van *Duplicata ratio musices*.¹⁴³

Wyders, een tweede druk, die in 't kort staat uittekomen, van *La double harmonie d'une musique qui en fait deux en tournant le papier, & prouve comment deux sont un & un sont deux; a l'occasion du mariage de S. A. S. Monseigneur le Prince d'Orange avec la Princesse Royale d'Angleterre. augmentée de plusieurs fugues, allemande, courante, sarabande, bourée, gavotte, menuets, gigue, & autres pièces de clavecin.*

Op de dag van Van Blankenburgs begrafenis verschijnt in de 's-Gravenhaegse Courant de eerste advertentie van de te verschijnen herdruk onder de titel: *La diversité des goûts modernes*.¹⁴⁴ Het werk wordt door het publiek gunstig ontvangen en beleeft in 1746 een derde en in 1749 een vierde druk. De laatste verschijnt bij een nazaat van Laurens, Jacob Berkoske en blijkt in 1787 nog leverbaar. Jammer genoeg is er van al deze drukken tot op heden geen enkel exemplaar terug gevonden.

Hoofdstuk 19

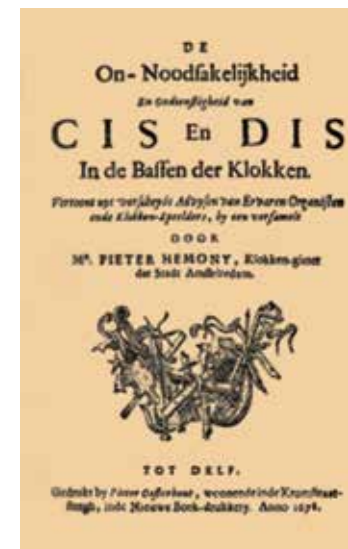
Muziektheoretische werken van Quirinus van Blankenburg

19.1

De noodzakelijkheid van cis en dis in de basklokken

De aanleiding voor publicatie van het pamflet is het door Pieter Hemonij gegoten klokkenspel voor Gouda.¹ In de 'Voorrede' van *Elementa musica* schetst Quirinus van Blankenburg de geschiedenis:

't Was in 't jaar 1676, dat d'Ed. Groot achtbare Heeren der stad Gouda my d'eer deden van my tot verkiezing van nieuwe klokken by den vermaarden klokkegieter Mr. P. Hemony t'Amsterdam te gebruiken: ik ordonneerde cis en dis in den bas, hoewel die nergens in Holland zyn. Haar Ed. Groot Achtbare namenze aan: maar, als den organist en klokkenist van Delft D. Schol tot opnemer van 't werk was geroepen vraagde hy of haar Edele Groot Achtbare die twee klokken gekoft hadden? Zo ja, dat men die liever met verlies zoude weergeven als behouden. Dit maakte veel opschudding: ik verdedigde my met een klein boekje van een vel papier, 't geen Mr. Schol beantwoorde; besluitende zyn tractaat met een fraai vers...

Van Blankenburgs 'klein boekje' is helaas verloren gegaan. Wel bewaard gebleven is de reactie. Die verschijnt onder de titel: *De on-noodsakelijkheid en ondienstigheit van cis en dis in de bassen der klokken*. Vertoont uijt verscheijde advysen van ervaren organisten ende klokken-speelders, bij een versamelt door mr. Pieter Hemony, klokken-gieter der stadt Amstelredam bij uitgever Pieter Oosterhout te Delft.² Mede ondertekenaars zijn Dirck Scholl, zijn vader Jan en de Amsterdamse klokkenisten Salomon Verbeeck en Michiel Nuyts. Pieter Hemonij is de aanbieder en waarschijnlijk de financier van de publicatie maar wanneer wij Van Blankenburg mogen geloven is Dirck Scholl de feitelijke auteur.

Uit het pamflet van Hemonij c.s. valt voor een belangrijk deel de inhoud van Quirinus' boekje te reconstrueren. Allereerst de titel: in Hemonij's c.s. pamflet wordt deze op de eerste bladzijde letterlijk geciteerd: *De nootsakelijkheid van cis en dis in de bassen der klokken*. Het woord 'noodzakelijkheid' zet de toon en zal bij Quirinus' opposenten zijn overgekomen als een frontale aanval. Hemonij c.s. verwoorden op dezelfde bladzijde nog redelijk mild dat zij zich verwonderd hebben over de titel van het boekje *Nootsakelijkheid van cis en dis, ende niet gediensstigheid, bequaamheit, gerief of gebruikelijkheit van cis en dis in de bassen der klokken*. Quirinus bedoelt het echter zoals het er staat, namelijk dat men sonder de cis en dis niet en konde. Daarmee komen wij bij het tweede affront: het woord 'transponeren' komt in het traktaat van Quirinus niet voor. Ook dat begrijpen Hemonij c.s. niet. Quirinus schijnt noyt van eenige transpositie des toons vernomen te hebben, dewijl hy van dese saeck in zijn geheel boekje niet het minste gewagh maect... Zij begrijpen niet dat het voor Quirinus onacceptabel is te transponeren zonder muzikale noodzaak vanwege een oplosbare beperking van het instrument.

Quirinus verdedigt de noodzakelijkheid van cis en dis vanuit twee invalshoeken: de harmonische en, het tweede deel van zijn traktaat, de melodische noodzakelijkheid. Hemonij c.s. volgen dezelfde indeling. De harmonische noodzakelijkheid laat Van Blankenburg zien aan de hand van hondert voorvallen, in welke men de cis en dis niet en kan missen. Hemonij c.s. verwerpen Van Blankenburgs bewijsvoering en illustreren dat door tegenover twaalf van zijn voorbeelden een getransponeerde versie te plaatsen. Twee ervan, door Hemonij c.s. genummerd 10 en 11, leiden in Hemonij's traktaat tot een meer fundamentele kritiek omdat Quirinus de dis gebruyckt... voor een # makende also tegens de bovenzangh een valsche sexte ende quinte. Want dis is eygentlijck een mol veranderende elami in fa.

Voorbeelden 9, 10 en 11 uit: *De onnootsakelijkheid en ondiensstigheid van cis en dis in de bassen der klokken*

Voorbeeld 10:

Voorbeeld 11:

Om deze kritiek te begrijpen is enig inzicht nodig in de stemming van instrumenten in het algemeen en meer specifiek van het klokkenspel. In de jaren waarin de zaak van het nieuwe Goudse klokkenspel speelt worden instrumenten gestemd in de zogenaamde middentoonstemming, een afgeleide van de op de natuurtonen gebaseerde stemming. In de middentoonstemming worden de grote tertsen 'rein' en de kwinten 'zwevend' gestemd, waardoor musici beschikken over een beperkt aantal bruikbare toonsoorten. Om dat aantal te vergroten kan de speler/stemmer keuzes maken zoals: stem ik de toets (snaar, klok enz.) tussen d en e als d[#] of als e^b. Bij viool, luit en klavecimbel kan de speler dat bepalen per te spelen stuk. Bij orgels is dat praktisch onmogelijk en bij klokken uitgesloten.

Hemonij en zijn collega-gieters stemmen hun klokken als:

C-D-E-F-F[#]-G-G[#]-A-B^b- c-c[#]-d-d[#]-e-f-f[#]-g-g[#]-a-b^b-b enz.³ Feitelijk echter wordt de d[#] in het tweede octaaf – zie Hemonij's commentaar bij Quirinus' voorbeelden 10 en 11 – als e^b gestemd. Harmonisch kan dus de d[#] in de basklokken niet als zodanig gebruikt worden en dat is precies wat Hemonij c.s. hem verwijten.

Wat bezielt Van Blankenburg met zijn voorbeelden 10 en 11? Is het een fout, ontstaan door onkunde of onervarenheid zoals hem meermalen door zijn opposenten wordt verweten, of gewoon een slordigheid? Het antwoord op die vraag geeft hij zelf in *Elementa musica*:⁴ *Alle de klokwerken in Holland zyn gesteld naar het temperament dat wy in ons XXIIIste hoofdstuk (over de middentoonstemming) hebben beschreven; te weten met reine groote tertsen, zwevende quinten, en in verre afgelegene transposities ook wolven. En, terwyl wy bevinden dat niet alleen deze, maar ook nog veel erger strydigheden, door de tussenkomst van zware harmonieuze geluiden, in alle de speeltuigen die niet en stoppen, als klokken, staven, harp, psalter en pantaleon (die de toejuigching van de heele wereld heeft gehad) zig laten bevredigen, 't welk in de verdwynende geluiden nog gemakkelijker geschied als in de deurgaande klanken van een orgel, die nogtans in een smelten, zo als wy even hebben bewezen, zo besluiten wy dat men niet als met d'uiterste onredelykheid het gebruik dezer strydigheden zoude kunnen tegenspreken.*

Quirinus maakt in de twee voorbeelden gebruik van het effect van verdwynende geluiden. Geen harmonische fout zoals Hemonij en zijn klokkenisten ons willen doen geloven maar het benutten van een specifieke eigenschap van het instrument.

In het tweede deel van zijn traktaat beargumenteert Quirinus de noodzakelijkheid van cis en dis in de bassen in melodisch opzicht. Zijn argumenten zijn samen te vatten met de term 'artistieke vrijheid'. Het ontbreken van cis en dis beperkt de klokkenist onnodig en dwingt hem muzikaal ongewenste omwegen te bewandelen c.q. te transponeren, zowel bij bestaande composities als bij improvisaties. Veel steekhoudends weten Hemonij c.s. er niet tegenover te stellen. Argumenten dat de bas uitsluitend de harmonische grond vertegenwoordigt en dat in de hen bekende composities de cis en dis in de bas

niet of nauwelijks voorkomen, zullen door Quirinus als behoudend en irrelevant zijn gekwalificeerd.

Johann Fischer, klokkenist van de Dom in Utrecht, herinnert in zijn in 1738 verschenen boek *Verhandeling van de klokken en het klokke-spel aan de kwestie en trekt alsnog partij voor Van Blankenburgs standpunt*:⁵ *maer de c# en d# in d'onderste octaaf, is 'er seer noodig, ik koste deselfs veelvoudig gebruik een groote nootsaekelykheit, genoegsaem aentoonen, dog als eene al te bekende saek aen konst kenners, agte sulks onnoodig, hier op te haelen; al schoon 'er voordeesen een c# en d# process gevoerd is, tusschen d'heere Q. Blankenburg en P. Hemonia over de on-nootsaekelykheit en ongedienstigheid van c# en d# in de bassen der klokken; alwaer de beslissers van die questie meenen, dat se de onnootsaekelykheit van de c# en d# kragtig beweesen ende gesententioneerd hebben. Dog n.b. daer is nog een groot ende ruym veld voor de revisie oopen.*

De 84-jarige auteur van *Elementa musica* reageert met een geestige woordspeling op zijn tegenstrever Dirck Scholl:⁶ *Zo als ik dit schryf verschynt hier een Vischer, die geen liefhebber is van Schol. 't Is d'heer I. P. A. Fischer, organist en klokkenist van de Domkerk t' Utregh, die in een nieu boek van de klokken en 't klokken spel dat zo even uit komt, gewag maakt van een oud verschil dat 'er tussen my en zekere meesters is geweest over het onnoodig zyn van cis en dis in de bassen der klokken.*

19.2

Elementa musica

19.2.1

Met een aandacht van 60 jaren

't Welk wy zouden mogen noemen het grondspel, om dat het 't fondament van alles is: want de gansche stof, en 't beleid van de compositie is daar in begrepen: zo dat de gene die de bas-continuo met verstand leert ook leert de compositie zonder dat hy 't weet.

Elementa musica, p. 6

De betekenis van *Elementa musica* kan niet los worden gezien van zijn moeizame en lange ontstaangeschiedenis. Over de eerste fase van die geschiedenis beschikken wij over informatie uit de eerste hand in de Voorrede van het werk. Een citaat:⁷

...zo begeerde myn professor, die in myn spelen behagen vond, dat ik hem van de bas-continuo eenige opening wilde geven: maar als ik hem niet anders als van voorbeelden, gewoonten, styl, harmonie en van 't uiterlyke tot uitvoering van 't geschrevene, wist te spreken zo zeide hy my... De musieck is een

kunst die in de reden bestaat; zo gy die niet en weet zo zoektze en wanhoopt niet van die te vinden; doorboort uw boeken met verstand, en de reden zal u openbaar worden... My dan daar op nog verder aanmoedigende zeide hy, zoek naar een eerste waarheid die de proefkan uitstaan en ziet dan een tweede en een derde daar uit af te leiden: als gy dan de stam van den boom vind zullen de takken en vrugten wel volgen. Op dezen raad zocht ik terstond naar eenige gewisse gronden; wyders viel ik met grooten yver aan 't onderzoeken van de compositie myner lofweerdige Italiaansche auteurs, daar ik de twee schalen, dienende tot aanwyzyng van de tonen van 't hedendaagsche tweederlei spel uit maakte...

Alle ingrediënten voor de start van een onderzoek naar basisprincipes en regels van de basso continuo zijn aanwezig. Er is een concrete vraagstelling, er is een sterke motivatie tot het vinden van antwoorden en er is in aanleg een onderzoeksmethodiek. Van Blankenburg weet dat hij niet of nauwelijks kan terugvallen op bestaande literatuur en begint met het onderzoeken van composities uit de tijd en het land waarin het gebruik van de basso continuo is ontstaan, Italië.

Wyders viel ik, schrijft Van Blankenburg, met grooten yver aan 't onderzoeken van de compositie myner lofweerdige Italiaansche auteurs. De werken die hij noemt zijn *Bizzarie poetiche poste in musica* (Venetië 1635/47) van Nicolo Fontei, *XV Sonate a violino e violoncello o bc.* (Parijs 1706/08), de *Madrigali guerrieri e amorosi* (Venetië 1638) van Claudio Monteverdi, *Rafaelo Rontani's Le Varie musiche* (Rome 1620/23) en *Grazie, ed affetti di musica moderna* (Milaan 1613) van Giulio Santo Pietro de Negri.⁹

De pioniersfase van zijn onderzoek is op grond van de contextuele informatie globaal te bepalen tussen 1680 en 1700.¹⁰ Concrete onderzoeksresultaten in die fase zijn het ontwerp van de twee schalen, dienende tot aanwyzyng van de tonen van 't hedendaagsche tweederlei spel, twee grondregels van de basso continuo: (a) *Dat den hoofdtoon het volmaakte accoord toekomt*, en (b) *dat men van daar, op of neergaande, op de naburigen toon een 6 moet nemen en een stemmingsvoorschrift op basis van de grote-*

In het beginjaar van Van Blankenburgs carrière als muziektheoreticus (1680) is het gebruik van de basso continuo (generale bas), wanneer wij de aan Lodovico Viadana toegeschreven theorie als datum nemen, drie kwart eeuw oud. In de tweede druk van zijn *Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzeln* (Leipzig 1792) neemt Johann George Sulzer een artikel op over de generale bas, waarin hij chronologische overzichten per land geeft van musicologische publicaties over het onderwerp.⁸ In de periode tot 1680 is sprake van slechts drie relevante geschriften. Het vroegste is van de hand van Viadana zelf: een introductie bij zijn *Opera omnia sacrorum concentuum* (1609). In de Italiaanse taal verschijnt in 1638 *La musica Ecclesiastica* van Agostino Agazzari en in het Engels Matthew Locke's *Melothesia* uit 1673.

tertsencirkel, die de quinten in een aangename zweving en te gelyk alle klanken regelmatig verdeelt, zonder die in 't byzonder te stellen.

Rond de jaren 1723 ontwerpt hij de tweeledige vorm waarin hij de resultaten van zijn onderzoek openbaar wil maken. Het eerste en belangrijkste deel zou bestaan uit een koraalboek waarin de modale psalmen en lofzangen zijn hervormd in de stijl van de 'nuove musiche'. Het tweede deel (*Elementa musica*) zou een instructieve toelichting bevatten op achtergronden en regels van de basso continuo, gericht op het zonder hulp van een leraar uitvoeren van zijn psalmzettingen.

Van Blankenburg laat zijn doelstelling opnemen in de akte van privilegeverlening van september 1731: *op dat alles mogte grondig en ordentelyk geschieden, zo hadde [hij] daar nevens beschreven de nodige Elementa musica, zo tot onderwys van het voorsz. spelen, als van den waren grond van 't singen, met byvoeginge van de middelen hoe iemand de psalmen, zonder meester, by sig zelve leeren kan: welke werken, tot elkanderen behoorende, [hij] wenste, tot opwekkinge en stigtinge van 't gemeen, door den druk public te maken.*

Het onlangs ontdekte manuscript van de 'oerversie' van zijn koraalboek bevestigt Van Blankenburgs oorspronkelijke opzet. Zoals is beschreven in het vorige hoofdstuk van deze monografie is het echter niet deze versie die door Laurens Berkoske in 1732 wordt uitgegeven maar een koraalboek met volledig uitgeschreven zettingen in plaats van een becijferde bas. Daarmee vervalt grotendeels de grond onder de oorspronkelijke opzet. De gewijzigde uitgangspunten zijn ongetwijfeld mede oorzaak geweest van het pas in 1739 verschijnen van het in 1725 in opzet gereed liggende *Elementa musica*.

Nu hij zijn oorspronkelijk objectief heeft moeten losgelaten, richt Van Blankenburg het eerste en grootste deel van zijn *Elementa musica* voornamelijk op de wederlegging van de dwalingen dezes tyds. Hij beroept zich daarvoor op een reeks publicaties over de generale bas en daaraan gerelateerde onderwerpen.¹¹ Belangrijke namen zijn Andreas Werckmeister met *Die nothwendigsten Anmerkungen und Regeln wie der Bassus Continuuus oder Generalbass wol könne tractiret werden* (1698), Jaques Boyvin met *Traité abrégé d'accompagnement* (1707/08), Johann David Heinichen met *Neu erfundene und gründliche Anweisung zu vollkommener Erlernung des General-Basses* (1711) en Johann Mattheson met *Exemplarische Organisten-Probe* (1719). Dat deel van het traktaat leidt, in relatie met zijn hoofddoel, te vaak tot wijdlopie argumentaties over detailzaken. Een beeld dat nog versterkt wordt door het nogal mager en inhoudelijk inconsistent uitgevallen deel over de *regelen*, met *reden* en *bewys* van de basso continuo.

Een opvallend fenomeen, dat mogelijk terug te voeren is op een zekere frustratie ten aanzien van de trage vorderingen van het werkstuk, is het uitvergroten van ideeën en deelresultaten en het claimen van het geestelijk eigendom ervan. In enkele gevallen leidt dat tot beschuldiging van plagiaat, zoals aan het adres van François Campion.¹² Een

ander voorbeeld vinden wij in het verslag van zijn discussie met Lotharius ZumBach d. Koesfeld:¹³ *Dus verre dan zynde gevorderd, vond ik my, by zekere gelegenheid ten huize van mr. Schombag, organist van de Hoofdkerk, die ook een liefhebber van de wiskonst was: hy zei my zeer onverwagt, Is dat evenwel niet jammer dat 'er tot zo een fraaye kunst als de musiec is geen regelen zyn? Ik, daar door angesteken... was niet spaarzaam in hem de stam van myn boom en twee of drie takken open te leggen. Hier op heeft hy gebouwt, en zekere gronden beschreven die men nu nog noemt de Regelen van Schombag.*

Lotharius ZumBach d. Koesfeld legt zijn regels vast in 'Tractatus de compositione musicæ'. Het handschrift zelf is verloren gegaan; een afschrift van het traktaat echter wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek onder signatuur 70J11. Wanneer wij van Van Blankenburg aannemen dat ZumBach ten tijde van de discussie organist van de Leidse hoofdkerk (Pieterskerk) was, is het traktaat ontstaan tussen 1699 en 1707. In 1743 publiceert Lotharius' zoon Coenraad een (vrije) vertaling van het Latijnse traktaat van zijn vader onder de titel *Institutiones musicæ* of korte onderwyzingen rakende de practyk van de musyk en inzonderheid van den generaalen bas of bassus continuus. Ik heb, schrijft Coenraad in het voorwoord, *dit werkje vooraf moeten laten gaan, dewyl ik door veele goede vrienden en redenen aangezet ben, om deeze korte leerstukken over de musyk optestellen en uittegeeven, op dat het manuscript door deeze niet gestaadig behoefde afgeschreeven te worden. In hetzelfde jaar publiceert hij ook een Franse samenvatting van zijn vaders traktaat onder de titel Manière pour apprendre facilement & en peu de tems l'accompagnement & la composition, proposée on 3 planches, tirée d'un manuscrit de seu Mr. Loth. Zumbag de Koesfelt, doct. en med. & prof. de mathem. &c. à Cassel.* Het is heel wel aan te nemen dat zijn ontmoeting met Van Blankenburg Lotharius ZumBach heeft geïnspireert en gemotiveerd zijn traktaat te schrijven.¹⁴ Dat beide musici gelijkgestemde zielen zijn, zeker wat de onderzoeksvraag betreft, moge blijken uit de eerste drie paragrafen van ZumBach's traktaat gelegd naast Van Blankenburgs paragraaf 8 uit de 'Voorrede' van *Elementa musica*:

Elementa musica	Tractatus de compositione musicæ	Vertaling Coenraad Z. Institutiones musicæ
	Ars componendi musica est habitus vel cognitio quædam per certas regulas & certa signa harmoniam exprimendi juxta debitos mineros vel quantitatem tam soni quam temporis.	Wat de musijk is, weet een ieder; daarom zal het onnoodig zyn hier van een denkbeeld te geeven: veel meer zal het noodig zyn onmiddelyk het zaakelyke, tot de leere van eene goede theorie en de practyk dienende, aan te vaarden.
Maar als ik hem niet anders als voorbeelden, gewoonten, styl, harmonie, en van 't uiterlyke, tot uitvoering van 't geschrevene, wist te spreken, zo zeide hy my	Illa cognitio primitus acquisita fuit per plurimas observationes & experientias circa sonas & concordantias tum & circa temporis mensuram institutus, & sic passim adhuc a practa magistro caventibus longo & indefesso labore.	De kennisse van de musijk word veeltyds door opmerking en ondervinding ontrent de toonen en klanken, tyden en maaten, met oeffeningen verkreegen en geleert.
Nos mathematici wy, als wiskunstige nemen nooit iets zonder proef van reden en bewys. De musiec is een kunst die in de reden bestaat; zo gy die niet en weet zo zoektze en wanhoopt niet van die te vinden; doorboort uw boeken met verstand'en de reden zal u openbaar worden: want het is onmogelyk dat een zo uitmuntende kunst die zo naaw luistert niet inwendig op op vaste gronden zoude staan.	Regulæ autem universales & infallibiles sum admodum raræ apud practicos, qui magis nisi & consuetudine, quam arte (id est regulis) hunc addiscunt artem, possunt tamen etiam rationes regularum a priori demonstrari mathematicæ & physice, & regulæ etiam horum ope inveniri, sed bis semel inventis nec physica nec mathesi in praxi amplius indigebimus.	Volkooime en onfeilbare regelen en gronden zyn heel raar [zeldzaam], dikwyls by de grootste kunstenaaren in deeze kunst; ende daarom steunt derzelver leere meest op het goed gehoor, goede dispositie en naarstigheit, en minst op methodique regelen en gronden, welke getrokken moeten worden uit de mathesis (wiskunde) en physica (natuurkunde); door welke Wetenschappen deeze gronden en regelen eens uitgevonden en gegeven zynde, zoo en behoeft men geen mathesis of physica tot de practyk.

Elementa musica kan als muziektheoretisch eindproduct niet in alle opzichten geslaagd genoemd worden. Dat doet weinig af aan het belang van het traktaat als tijdsdocument en unieke bron van informatie over bijvoorbeeld stemmingen en de ontwikkeling van toetsinstrumenten.

19.2.2

Staet in 't kort uyt te komen

Al in het jaar van de verschijning van Clavicimbel en orgelboek der psalmen, kondigt Berkoske in de 's-Gravenhaegse Courant van 17 november 1732 de publicatie aan van Elementa musica: Laurens Berkoske... maakt bekend, dat Q. van Blankenburg, behandelende de vinding, voortgang, en tegenwoordige stand der muzyk, naer wiskunst, in reden en regel, nevens de bas continuo (die de grond van alles is) op eene lyn aflopende, heeft beschreeven: Dat de grootte van 't boek, nevens de prys tot de intekening, en de tyd van de uytgave, door de couranten zal worden bekend gemaakt. De vooraankondiging bevestigt de gedachte dat Van Blankenburg nog gelooft in zijn aanvankelijke opzet, de functionele koppeling van zijn koraalboek aan Elementa musica. Geïnteresseerden zullen nog tot de 's-Gravenhaegse Courant van 12 december 1738 moeten wachten om te lezen, dat het werk leverbaar is voor de prijs van ingenaeyd 4.10 stuyv.: als mede op groot papier tot 6 gulden.

In de Utrechtse universiteitsbibliotheek bevindt zich onder de signatuur RAR EO – Blankenburg – 4 een proefdruk van Elementa musica voorzien van door de auteur eigenhandig aangebrachte correcties en aanvullingen.¹⁵ In werkelijkheid gaat het om een tweede proef. Dat blijkt uit opname van een voorgedrukte lijst van eerdere correcties.

Een opmerkelijke aanvulling betreft Hoofdstuk XXIII: Van 't temperament, of de stelkunst, pagina 116. Van Blankenburg vernummert paragraaf 26 in 27 en voegt een nieuwe paragraaf 26 toe. In deze paragrafen worden argumenten aangevoerd contra de gelijkzwevende temperatuur zoals beschreven door Johann Georg Neidhardt. De nieuwe paragraaf voegt nog een argument toe: Zo deze gelijkzwevende temperatuur (zo als men die wenst) over al eenparig is, wat hoeftmen dan op de kleine verhevene toetsen met d'uiteerste moeijelijkheid te spelen, daar men 't zelfde, met gelijke verdeeling van klanken, op de gemakkelijke toetsen beter verrigten kan?

De tweede aanvulling betreft Hoofdstuk XXVIII: Van den orgel, pagina 150. Het hoofdstuk eindigt met een uit twee coupletten bestaand gedicht waarin onkundige leerlingen worden gewaarschuwd voor dito leermeesters. Van Blankenburg voegt een derde couplet toe:

Een kruk, een krepel krijgt de kaart:
D'onkundige, te goed van aart,
Doet hem terstond beklyven
Die hier pas aan komt dryven.
Zoo is de liefde maar een kind,
Ende fortuin, helaas! Is blind.

Gevolgd door uit het Grieks vertaalde distichon van Dyonisius Cato: *Fronte capillata post est occasio calva*.¹⁶

De reden waarom Berkoske de aanvullingen niet opneemt in de definitieve uitgave zal geen inhoudelijke zijn geweest. Mogelijk hebben druk- of lay-outtechnische consequenties en vooral tijdsdruk de doorslag gegeven. Dat de uitgave onder tijdsdruk tot stand is gekomen blijkt ook uit het feit dat er in de definitieve uitgave nogal wat slordigheden zijn blijven hangen. Een opmerkelijke treffen wij aan in het laatste hoofdstuk van deel I, pagina 149: Van Blankenburg heeft er behoefte aan tegenover de weinig complimenteuze bezoeker over zijn compositorische capaciteiten (zie Hoofdstuk 21.5) loftuitingen van componisten/tijdgenoten over zijn werk te vermelden, waaronder die van Georg Friedrich Händel. Deze heeft zich positief uitgesproken over *Duplicata ratio musices*. Van Blankenburg, die zich kennelijk geen tijd gunt om zijn eigen compositie te raadplegen, verbastert de titel van zijn werk in *Emblema musicum*.

19.2.3

Een werkstuk, blakend van licht

Ich kann aber den Leser versichern, daß das Buch so schlecht nicht ist, und daß ich es mit weit mehr Vergnügen gelesen habe, als manches andere, welches für besser gehalten wird.

Johann Nicolaus Forkel (1792)

In zijn Voorrede aan den onpartydige lezer gaat Van Blankenburg in op de primaire vraagstelling van zijn onderzoek: Staat nu t'onderzoeken of men van een kunst (de muziek) in zodanig een gesteldheid van zaken wel regelen kan geven. Met zijn antwoord positioneert hij zich tegenover Jean-Philippe Rameau die in zijn *Nouveau Système de Musique théorique* (1726) het bestaan van regels onmogelijk en onnodig acht. Een tweede opponent, Johann Mattheson, ontkent in *Exemplarische Organisten-Probe* (1719) niet direct het bestaan en nut van regels maar volstaat met het geven van groot aantal notenvoorbeelden. Dat voert Van Blankenburg direct terug naar het begin van zijn onderzoek in Leiden 1680 waar hij op de vraag van zijn wiskundelocent om hem inzicht te geven in de basso continuo ook niets anders weet te melden dan voorbeelden, gewoonten, styl, harmonie, en van 't uiterlyke, tot uitvoering van 't geschrevene.

Van Blankenburg reageert genuanceerd: Vraagt iemand door wat middel dan d'allergrootste meesters tot zo hogen trap van uitmuntendheid in de kunst zyn geklommen, die wete, dat hier toe zyn twee dingen van noden, eerstelyk een goed vernuft en doordringende geest gevoegd by een groote neerstigheid; ten anderen het hooren van uitgelezen musiec, die door langheid van tyd iemand kan aankleven en als natuurlyk eige worden... Hier uit te willen besluiten dat men om een taal of kunst magtig te worden niet anders als voorbeelden van nooden heeft zou een groote dwaling zyn: want men kan een nieuwe taal in korte tyd door goede gronden en regelmatig onderwys in meerder perfectie leeren als in lange jaren door 't gebruik: de zaak is dat men door onkunde en gebrek van reden onbekwaam is van zig zelven te oordeelen...

Op een meer polemische toon attaqueert hij al bij voorbaat vermoede weerstanden van collegae: Zo zag ik terstond in 't vershiet voorbarige geesten verschynen die my, eer myn boek nog halfgedrukt was, al begonnen te beoorlogen, voorziende dat zy daar door in hun gemeene slender van onderwyzen zouden werden verhinderd, om enkele bladzijden verder dezelfde tegenstanders sprekend op te voeren: Zal den eenen zeggen dat boek zal niet deugen, eer 't halfgedrukt is, om dat hy 'er Esibemol in gebrandmerkt heeft gezien, en dan anderen, men moet geen reden eissen, want zo je raisonneert zo ben je mis; en den derden, of men 't boek goed of niet goed zal vinden dat dependeert van de meesters. enz. Vrienden dat gaat te verr! Ik appelleer. Tot wie? Niet tot de zulke, die ik met stilswygen verby ga, maar tot alle onpartydige, ja tot onkundige zelfs; waar voor ik dit boek met voordacht zo eevoudig heb geschreven als my doenlyk was, in hope dat men my zoude konnen lezen verstaan...

Wie is hier eigenlijk aan het woord? Is het een zelfbewuste Van Blankenburg die geen hoge dunk heeft van de kundigheid van zijn vakgenoten? In die gedaante zullen wij hem op meerdere plekken van *Elementa musica* tegenkomen. Of is het de auteur die zich al bij voorbaat indekt tegen kritiek? Dat laatste klinkt nog sterker door in de slotparagraaf van de Voorrede: *Den 1. eenen zegt uw boek is al te groot! Dat is waar: slaat het eerste deel over; maar leg dan de wapenen af en geloof de waarheid. Den 2. zegt, twistredenen over de beginselen te lezen is verdrietig: dat is waar; maar zij openen de oogen tot het verstaan van allerlei boeken; darenboven heb ik tot vermaak verscheide aangename stoffen daar onder gemengt. De 3. zegt, gy schryft het geen wy weten: dat is waar, maar dat moet zo zyn voor de leerlingen. De 4. wederom; gy herhaalt in 't tweede deel de stoffen die in 't eerste reeds beschreven zyn: dat is waar; maar men kan geen keten van zaken maken als men eenige schakels daar uitlaat. De 5. zegt, uw boek zal goed zyn als je dood bent: dat is waar; want dan zal de tyd uit zyn van Esopus, toen de beesten spraken.*

Dat Van Blankenburg zich vragen stelt over de structuur van *Elementa musica* is opmerkelijk en mede in het licht van de voorgeschiedenis van het werk terecht. Alleen al de verhouding in omvang tussen de deel één: *een voorafgaande wederlegging van de dwalingen dezes tyds* (156 pagina's) en twee: *van de regelen* (43 pagina's) roept vragen op. Het gevolg van zijn ijver om de dwalingen dezes tyds in den brede te weerleggen verleidt hem tot uitweidingen die zijn lezers doen afdwalen van het primaire doel van het traktaat. De teleurstelling die het werk oproept wordt overigens niet alleen veroorzaakt door de structuur maar vooral door de summiere en weinig consistente behandeling van wat het hoofdonderwerp van het traktaat zou moeten zijn: de basisprincipes en regels van de basso continuo.

19.2.3.1

Van de elementen

Het eerste deel van *Elementa musica* is gewijd aan de elementen van de muziektheorie, de zangkunst en de muziekinstrumenten. In vijf korte hoofdstukken worden definities en achtergronden gegeven van muziektheoretische basisbegrippen. Vervolgens wordt een tiental hoofdstukken besteed aan de landelijke verschillen in terminologie bij het benoemen van noten en toonsoorten met als belangrijk ijkpunt een pleidooi voor het handhaven en onderscheiden gebruiken van zowel de absolute tonenreeks (a-b-c-d-e-f-g) als de relatieve (ut-re-mi-fa-sol-la-si-ut). Het onderscheid tussen beide systemen verwoordt hij krachtig in de Voorrede met de uitspraak: *Dat de letter dood is, en de zangnaam vol zin*. Op dat punt kritiseert hij de Franse theoretici die in hun naamgeving beide systemen integreren met als gevolg een tegenstrijdige en onnodig verwarrende terminologie. Duitse auteurs verwijt hij het volledig afwijzen van het solmisatie-systeem en de onjuiste toepassing van de termen *molle* en *dur*. Wat de Duitse dwalingen betreft is het vooral Johann Mattheson die het moet ontgelden. Bij de Fransen zijn dat Alexandre Frère: *Transposition de Musique* (1707/1708), Michel l'Affilard: *Principes très faciles pour bien apprendre la musique* (1722) en Jean Rousseau: *Méthode claire, certaine et facile pour apprendre à chanter la musique* (1710). Wat betreft de naamgeving van accidentele verhogingen en verlagingen in het relatieve systeem stelt hij een koppeling voor met de al bestaande klinker 'i' voor de scherpe (#) tonen mi en si en de klinker 'a' voor de zachte (b) fa en la. Zo wordt bijvoorbeeld de verhoogde 'ut' als 7e trap mineur (re-ladder) it en de verlaagde 'si' sa. Van Blankenburg claimt het idee als een eigen vinding, die den geleerden Huygens die van ons heeft wel willen ontfangen zo als hy die in zyn Cycle harmonique by zyn logaritmische uitcyfferinge heeft doen drukken; die ook door Mr. De Brossard in zyn deftig musiecwwoordenboek zyn goedgekeurd.

In de daarop volgende hoofdstukken presenteert Van Blankenburg, uitvoeriger dan in de Voorrede, zijn ontwerp van de twee schalen. De westerse muziek kent twee toongeslachten. Het eerste is gebaseerd op de reeks met als grondtoon ut en wordt gekenmerkt door de grote terts ut-re-mi (majeur), het tweede heeft als grondtoon re en wordt gekenmerkt door de kleine terts re-mi-fa (mineur). De oude *Modus* bestaat uit de reeks ut-re-mi-fa-sol-la-si-ut (vanuit c - majeure gedacht: c-d-e-f-g-a-b-c). Het tweede toongeslacht heeft als grondtoon re en verloopt in de stijgende reeks als re-mi-fa-sol-la-si-it-re echter in dalende reeks als re-ut-sa-la-sol-fa-mi-re (vanuit a-mineur gedacht: a-b-c-d-e-f-gis-a en dalend a-g-f-e-d-c-b-a).

Het vermeende plagiaat van François Campion?

Bij diens vertrek richting Parijs in 1715, geeft Quirinus van Blankenburg zijn leerling, erfprins Friedrich Ludwig von Württemberg-Stuttgart, nog iets anders mee dan een paar rijkgevulde bundels met speelmuziek. Van Blankenburg schrijft in *Elementa musica* te hopen, dat het met zijn andere stellingen en modellen niet zal gaan zo als myne twee bovengemelde schalen, die ik aan een Heer die na Parys gong meegedeelt had, welke door hem aldaar aan een meester vertoond zynde, terstond zyn aangenomen en voor een Fransche uitvinding uitgegeven: Hier van heeft Campion een klein boekje gemaakt, waar van d'armoedige uitdrukkingen het tegendeel vertoonen... waar in men kan zien hoe men, pronkende met anders veeren, te kort schiet in die wel voor te dragen. Friedrich Ludwig wordt door Van Blankenburg niet bij naam genoemd maar de gegevens, waaronder de datum van uitgave van Campions geschrift, spreken voor zich om de heer die na Parys gong te identificeren als de erfprins.

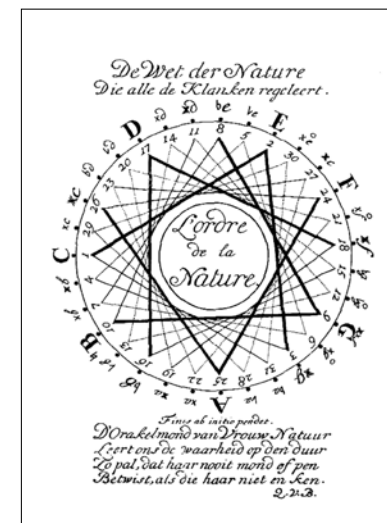
François Campion publiceert in 1716 zijn traktaat onder de titel: *Traité d'accompagnement et de composition, selon la règle des octaves de musique*.¹⁷ Van Blankenburg krijgt het geschrift in handen, en leest op pagina 7: Il y a une maniere toute particuliere de faire ces octaves sur le Théorbe & sur la Guitare, qui est de l'invention de feu M. de Maltot mon Predecesseur en l'Academie Royale de Musique. Je l'ay reçu de lui comme le plus grand témoignage de son amitié. Il a rendu cet instrument tres pratiquable en peu de temps, qui n'estoit avant accessible, que par le grand nombre d'années, & je ne sçache pas qu'il ait fait part dece secret à d'autres qu'à moi, en état de l'enseigner.¹⁸ Quand il me donna la Regle des octaves, je n'étois sûr de rien, ayant eû néanmoins les principes des plus habiles Maistres; il m'écrivit & chiffra l'octave d'ut, & ré, & me disant que toute la Musique étoit cela... De laatste zin: il m'écrivit & chiffra l'octave d'ut, & ré, & me disant que toute la Musique étoit cela, treft Van Blankenburg. Hij is ervan overtuigd dat De Maltots geschenk aan Campion niets anders is dan zijn model van de twee schalen. Zijn beschuldiging van plagiaat berust op een foute lezing van de gewraakte zinsnede: Eer hy my dezen regel van d' octaven (zo noemt hy de schalen) gegeven had, was ik nergens zeker van, hoewel ik nogtans myne gronden van d'alderbeste meesters had ontvangen. Hy gaf my 't octaaf van ut en re op schrift, zeggende dat hier in de gansche musiec bestond. Waar het Campion echter om gaat is het gebruik van de juiste akkoorden, genoteerd in becijfering, van de majeur- en mineur-schaal (il m'écrivit & chiffra l'octave d'ut, & ré) volgens de *régle des octaves*.¹⁹

Na enkele hoofdstukken over de verschillen tussen de 'hedendaagsche' tonaliteit en de modaliteit van de oude Grieken en de consequenties daarvan in transposities volgen twee hoofdstukken over de leidtoonfunctie (introduceur) en het juiste gebruik van kruisen en mollen in transposities. Beide hoofdstukken vormen de inleiding op het onderwerp stemmingen of temperatuur.

Als wy de schikking der klanken in de natuur, begint Van Blankenburg zijn betoog, met aandacht beschouwen zo vinden wy dat daar een geheim in is opgesloten dat niemand op aarde ooit zal vereffenen. Wyl daar nog meer zwarigheid in is als in de quadratura circuli, dat is, het leveren, van een vierkant zo groot als een rond... Maar het tegendeel vinden wy in de zuivere quinten, die, hoe meer men die tot een progres van musicale graden of trappen wil uitbreiden hoe verder zy van de harmony afwyken, verr' van daar dat het mogelyk zoude zyn ooit een cirkel van tonen daar van te maken: reden, dat ieder reine quint een 40ste deel van een toon... te groot is om d'andere klanken in goede harmonie t'ontmoeten.²⁰

Theoretici hebben compromissen bedacht om tot een aanvaardbare stemming van toetsinstrumenten te komen. Zo ontwerpt de Haarlemse priester Johan Ban in 1643 een *gesnede clavier*, archicymbalum genaamd. Daarin verhelpt hij het stemmingsprobleem door op meerdere plaatsen, twee toetsen/snaren te plaatsen waarvan bijvoorbeeld één de kwint d-a en de tweede de kwint g-d rein laat klinken. Bans klavier maakt geen school vanwege de complexiteit ervan. Ook de vervolgens door Van Blankenburg besproken stemmingen hebben als uitgangspunt reine kwinten. Zo ontwerpt Wolfgang Printz in Phrynys mitilenau, oder Satyrischer Componist (1676/1677) een stemmingsvoorschrift dat, anders dan bij Ban, in praktisch opzicht bruikbaar is: stem de terts c-e rein en vervolgens de kwinten c-g, g-d en d-a elk een komma kleiner. Stem dan de resterende tertsen binnen het octaaf: d-f[#], e^b-g, e-g[#], f-a, f[#]-a[#], g-b, a^b-c, a-c[#], b^b-d en b-d[#] rein en rond af met de overige toetsen van het klavier in octaven te stemmen. In een modificatie van Printz' stemmingsvoorstel – door De Brossard toegeschreven aan Giovanni Andrea Bontempi – wordt vanaf de midden-c de kwint g met ¼ komma verlaagd, vervolgens worden de drie volgende kwinten d, a en e rein gestemd. De laatste e moet dan een reine tertsen vormen met de midden-c. De rest van het klavier wordt gestemd in octaven.

Van Blankenburg verzet zich met name tegen het invoeren van de gelijkzwevende temperatuur, waarbij alleen de octaven rein zijn gestemd en de zweving gelijkmatig verevend is over alle andere intervallen. De belangrijkste pleitbezorger van deze temperatuur is Johann Neidhardt in zijn boek *Beste und leichteste Temperatur des Monochordi* (1706). Een mooie uitvinding, schampert van Blankenburg, want dan kan men zig onbepaald in d'alderbuitensporigste transpositie op de verhevene in plaats van de vlakke verlustigen zonder eene wolf t'ontmoeten: maar helaas: elke wolf heeft op zyn vertrek drie jongen gekregen die hy verstrooit heeft over 't gansche clavier; zo dat al wat men speelt, is een concert van jonge wolven. Het grootste bezwaar acht hij de vervlakkende werking van Neidhardt's stemming die de musiec laf maakt.

Plaat Q16 uit *Elementa musica*

Op dat punt gekomen volgt een pleidooi voor een stemming die volgens de auteur de eerdere stemmingsproblemen oplost. In tegenstelling met de hiervoor beschreven stemmingen gaat deze niet uit van reine kwinten maar van reine grote tertsen. Het voorschrift luidt: stem alle grote tertsen binnen het octaaf rein, het gevolg is dat daarmee de zweving van kwinten en andere intervallen evenwichtig en muzikaal aanvaardbaar worden gereguleerd. Stem vervolgens de rest van het klavier in octaven. Het voorschrift combineert daarmee de charme van de eenvoud met behoud van de expressieve kwaliteiten van de middentoonstemming. Van Blankenburg doopt zijn vinding de *Natuurlyken cirkel aller klanken* en illustreert zijn beschrijving met een grafische voorstelling van de tertsencirkel. De titel van de plaat luidt: *De wet der nature die alle de klanken geleert en wordt besloten met het kwatrijn*:

*D'orakelmond van vrouw natuur
Leert ons de waarheid op den duur
Zo pal, dat haar nooit mond of pen
Betwist, als die haar niet en ken.*

Van Blankenburg rondt zijn betoog af met een verwijzing naar Christiaan Huygens' stemming op basis van logaritmen, met een quote van Euclides: *Haec propositio numeris explicari nequit of, in zijn vertaling, deze voorstelling kan door geen getallen uitgelegt worden.*

Ook deze 'vinding' zal het niet winnen van de gelijkzwevende temperatuur. De belangrijkste reden is dat componisten zich in toenemende mate blijven verzetten tegen de beperkte modulatiemogelijkheden van de middentoonstemming en bereid zijn de zweving te accepteren. Het in onbruik raken van het boventoonrijke klavecimbel ten faveure van de boventoonarmere piano tenslotte maakt dat die zweving in toenemende mate als minder storend wordt ervaren.²¹

De laatste vier hoofdstukken van het eerste deel behandelen *de grondlegging van de zangkunst* en *De speeltuigen*. Alleen instrumenten die een recente ontwikkeling hebben doorgemaakt of doormaken krijgen een specifieke beschrijving in het laatste hoofdstukken. Behandeld worden de harp, de cymbel of hakkebord, het staafspel (metallofoon), het klokkenklavier en in afzonderlijke hoofdstukken het klavecimbel en het orgel.²²

19.2.3.2

Van de regelen

De basis van Van Blankenburgs regels is de door de Grieken en Romeinen overgeleverde relatieve reeks, ontwikkeld door Guido van Arezzo tot de reeks ut-re-mi-fa-sol-la-ut waaraan in latere tijden als zevende toon de si is toegevoegd. Guido is ook verantwoordelijk voor de verlaagde noot b in bes in de toonreeks. In de loop van de tijd is deze reeks door toevoegen van mollen en kruisen verder uitgebreid. Op basis van intervallen kunnen twee akkoorden worden gevormd die in wezen gelijk zijn aan elkaar: het volmaakte (principale) akkoord (1-5) en het onvolmaakte akkoord, representant, suppoost, 1-6 of sextakkoord. Alle klanken krijgen de namen van letters (a-b-c-d-e-f-g) maar zijn ondergeschikt aan de waarde van de relatieve grondreeks (ut-re-mi enz.). Naast deze grondreeks ontwikkelt zich een tweede schaal op re. Deze tweede schaal wordt door Van Blankenburg bestempeld als een soort van een regel. De Regelen tot het welverstaan van de bas-continuo die Van Blankenburg ontleent aan deze ontwikkelingen zijn:²³

1. Formeert uw' accoorden uit de verkoze tonen

Van Blankenburg noemt deze regel: *den algemeinen regel der nature* en elders *den eerstgemelden regel der ouden*. De betekenis is eenvoudig: kies een toonsoort, stel de accidentele verhogingen c.q. verlagingen vast en bepaal de bijbehorende akkoorden.

2. Den hoofdtoon alleen heeft onveranderlijk het volmaakte akkoord, bestaande in 5, 8, 3

Met elke wijziging in de intervallen wijzigt de Hoofdtoon. Vanuit c gedacht betekent dat, wanneer de 5 in een 6 verandert, a de grondtoon en bij de 3 in een 4, f de grondtoon wordt.

Ter vergelijking met Van Blankenburg volgt hieronder François Campions *Règle des octaves*:

3. Neemt een hooger of een lager als den hoofdtoon een 6

Merkwaardig genoeg komt deze regel niet voor in deel 2 van het traktaat maar in de *Voorrede*. Van Blankenburg noemt hem daar zelfs *Den eersten regel dan die wy hebben aangetekent* en hij koppelt deze direct aan de grondtoonregel. Opvallend verschil met Campion is het sextakkoord op de 3e trap in plaats van de 2e.

4. Myd twee octaven en twee quinten

Van Blankenburg karakteriseert octaafparallellen als plompheid en adviseert te kiezen voor 3, 5 of 6. Maar, zo voegt hij toe, in zware volle musieck maakt men al willens dubbele octaven. Kwintparallellen acht hij volstrekt ongeoorloofd omdat er daardoor sprake is van een platheid in de verzetting die in haar zelven onbehaaglyk is. In de *Voorrede* noemt hij het vermijden van een kwintparallel mede een argument voor regel 3.

De volgende vijf regels betreffen de leidtoonfunctie (introduceur) en het beëindigen van een stuk of een periode.

5. *Gaat van een # opwaarts en myd twee contrarien*

Het ‘verzaken’ van de leidtoon is in principe tegen de regel. Van Blankenburg laat de componist echter de artistieke vrijheid om van de regel af te wijken, mits de speler door de becijfering of op een andere wijze wordt gewaarschuwd.

6. *Een groote ters eist een quint*

Wanneer een # wordt aangegeven boven de noot ter aanduiding van een grote terts dan dient de bastoon een 5 te zijn.

7. *Na den introduceur komt den hoofdtoon*

Van Blankenburg licht in het verlengde van deze regel toe dat de leidtoon niet onmiddellijk behoeft te worden gevolgd door de hoofdtoon maar kan worden uitgesteld door een tussenspel. Ook hier geldt de vrijheid en daaraan gekoppelde waarschuwingsverplichting als bij regel 5.

8. *Hebt altyd een van twee den hoofdtoon of den introduceur in handen*

Meer dan een regel is het een tip voor de speler wanneer het te spelen stuk hem onbekend is en er geen aanwijzingen (becijfering) zijn gegeven bij het al of niet naderen van een slotcadens.

9. *Neemt den introduceur van de leste noot op de leste op een na*

Van Blankenburg beschrijft twee manieren van eindigen, de *ingang* en de *inval*. Bij de eerste manier daalt de basnoot trapsgewijs naar de grondtoon; de *inval* of *cadens* noemt hij een volkomen eind. In beide gevallen geldt de regel.

10. *Een korte noot, die tusschen de twee naburige is ingeslooten, en niet en is d’eerste van ’t paar of een eersteling mag men toegeven*

Deze regel betreft het spelen van versieringen en in het bijzonder de harmonische positie van doorgaande noten. Uitgangspunt is dat de harmonieuze noten (*eerstelingen*) op de tel vallen (bij achtsten bijvoorbeeld op de 1e, 3e, 5e enzovoort) en hun akkoord krijgen en de doorgaande noten (*bylopers*) als ‘ongeacht’ doorgaan (*toegeven*). Afhankelijk van het tempo kan het ‘toegeven’ ook worden toegestaan bijvoorbeeld bij kwartnoten of meerdere achtsten c.q. zestienden.

11. *Alle hoogste en laagste, en al wat springt moet goed zyn*

In geval van sprongen moet men zowel de noot waar men van af komt in de harmonie meerekenen als de noot waar men op komt. Deze regel geldt niet voor als versiering bedoelde noten.

De laatste vier hoofdstukken van het slotdeel bieden geen regels maar informatie en aanwijzingen voor de leerling componist/begeleider over onderwerpen als dissonanten, chromatiek en gehoor.

Appendix

Bibliografie van muziektheoretische werken in Elementa musica

*doorboort uw boeken met verstand,
en de reden zal u openbaar worden*

Elementa musica, Voorrede, par. 8

Van Blankenburgs ambitie om zijn *Nieuw licht tot het welverstaan van de musieck en de bascontinuo* te laten schijnen na een voorafgaande wederlegging van de dwalingen dezes tyds dwingt hem tot diepgaand onderzoek van historische en actuele publicaties. De lijst van genoemde werken in *Elementa musica* omvat in totaal 44 titels. Wanneer wij daarvan boekwerken waarnaar indirect of op grond van informatie van andere auteurs wordt verwezen terzijde laten, resteert een lijst van 35 door hem geraadpleegde titels.²⁴ De oudste daarvan is Johan Bantjes Kort sangh-bericht uit 1643, de jongste Johann Fischers *Verhandeling van de klokken en het klokke-spel*, verschenen in 1738.

Affilard, Michel l’

Principes très faciles pour bien apprendre la musique qui conduiront promptement ceux qui sont du naturel pour le chant jusqu’au point de chanter toute sorte de musique proprement et à livre ouvert (7e druk, Amsterdam 1722).²⁵

Het werk verschijnt in 1694 te Parijs, herdrukken in 1697, 1700, 1702 en 1705 en vervolgens in Amsterdam in 1717, 1722 en 1747. De herdrukken uit 1705 (Parijs) en 1717 (Amsterdam) verschijnen in een aangepaste editie ten behoeve van ‘dames religieuses’. Van Blankenburg vermeldt dat hij gebruik maakt van de in Amsterdam verschenen zevende druk. Rekening houdend met de twee speciale edities betreft het de uitgave van 1722.

Anoniem

Boekwerkje waarin als alternatief voor Guido van Arezzo’s ut-re-mi-fa-sol wordt voorgesteld: Bo Ce Di Ga Lo Ma Ni Bo (1605).²⁶ Volgens Van Blankenburg is het geschrift aanleiding tot de herdruk van *Rudimenta* in 1645 (zie verder onder Jansson). Als bedenker van de zogenaamde ‘bocedisatie’ worden Hubert Waerlant (ca. 1547) en David Mostart genoemd. Mostart is notaris en muziektheoreticus te Amsterdam van 1598 tot 1631. Hij introduceert het systeem in *Korte onderwysinge van de musijk-konste* (Amsterdam 1598). Mogelijk ook verwijst Van Blankenburg naar Sethus Calvisius’ *Exercitiones musicae duae* (1600). Een andere mogelijke bron is *Heptachordum Daniceum* van Corvinus, verschenen in 1646.²⁷

Arezzo, Guido van	<i>Micrologos Guidonis de disciplina artis musicae</i> (Rome 1025-1033). ²⁸	Brossard, Sébastien de	<i>Dictionaire de Musique</i> contenant une explication des termes Grecs, Latins, Italiens, & François, les plus usitez dans la Musique. (Parijs 1703, 1705, Amsterdam 1707/ 1708). ³⁵
	Van Blankenburg baseert zich in <i>Elementa musica</i> op de samenvatting van Arezzo's leer in <i>Rudimenta</i> (zie onder Jansson), Printz' <i>Historische Beschreibung der edelen Sing- und Klingkunst</i> en De Brossards <i>Dictionaire</i> . Alleen op pag. 35 van <i>Elementa musica</i> wordt specifiek naar <i>Micrologos</i> verwezen.		De door Van Blankenburg gehanteerde derde druk is de bij Estienne Roger verschenen uitgave en wordt door Lesure (<i>Bibliographie</i> , Parijs 1969), p. 61) gedateerd in 1707 of 1708.
Aristeides, Quintilianus	<i>De musica</i> ²⁹	Campion, François	<i>Traité d'accompagnement et de composition, selon la règle des octaves de musique</i> (Parijs, Amsterdam 1716). ³⁶
	Van Blankenburg ontleent zijn informatie over Aristeides aan Mattheson's <i>Exemplarische Organisten-Probe</i> of <i>Grosse Generalbass-schule</i> . Het enige bekende geschrift van Quintilianus Aristeides (wsch. 3e of 4e eeuw n. Chr.) wordt in 1652 herdrukt in het Latijn met een parallelle vertaling in het Nederlands. (Meibomius, Marcus: <i>Aristidis Quintiliani De musica libri tres</i> , in: <i>Antiquae musicae auctores septem</i> (Amsterdam 1652) dl. II, pp. 1-164).		Van Blankenburg geeft op pag. 55 als aanvullende informatie <i>Oeuvre second</i> . Campions eerste publicatie verschijnt in 1705 te Parijs onder de titel: <i>Nouvelles decouvertes sur la guitarre, contenantes plusieurs suites de pieces sur huit manieres differentes d'accorder</i> .
Aristoxenos van Tarentum	<i>Harmonika stoicheia</i> ³⁰	Elst, Joannes van der	<i>Den ouden ende nieuwen grondt van de musycke</i> , bevanghende de vermeerderinghe ende verbeteringhe van den sangh... in dewelcke met korte ende klare reghels ende redenen wt-gheleydt wordt het mergh van de musijcke, soo kerckelicke, figuréle als instrumentéle, soo voor de theorie als voor de practijcke (Gent 1662). ³⁷
	Van de vermoedelijk 453 geschriften van Aristoxenos' (350-300 v. Chr.) zijn er slechts twee – in afschriften van anderen – bewaard gebleven, namelijk de door Van Blankenburg genoemde <i>Elementen</i> van de harmonie (<i>Harmonika stoicheia</i>) en <i>Elementen</i> van de ritmiek (<i>Rhythmika stoicheia</i>). Van Blankenburg ontleent zijn informatie aan Mattheson's <i>Exemplarische Organisten-Probe</i> of <i>Grosse Generalbass-schule</i> . Mattheson zelf, een groot bewonderaar van Aristoxenos, noemt hem in sommige van zijn geschriften <i>Aristoxenus</i> , <i>der jüngere</i> .		Het werk werd eerder uitgegeven in het Latijn onder de titel <i>Notae Augustinianae</i> (Gent 1657 en 1659). Joannes van der Elst is priester in de orde van de Augustijnen en organist van de Augustijnenkerk te Gent.
Ban, Johan Albert	<i>Kort sangh-bericht van Ioan Albert Ban Haerlemmer</i> . op zyne ziel-roerende zangen (Amsterdam 1643). ³¹	Euclides	<i>De elementen van Euclides</i> (Alexandrië ca. 300 v Chr)
Boëthius, Anitius Manlius	<i>Consolatio philosophiae</i> (c523, Venetië 1492, Basel 1546). ³²		Sinds het verschijnen van Euclides' werk zijn er meer dan 1000 uitgaven bekend, eerst in het Grieks, dan het Arabisch, het Latijn en vervolgens in vele moderne talen. In 1700 verschijnt bij Estienne Roger in Amsterdam Euklid. <i>Les éléments...</i> expliquez d'une maniere nouvelle & tres facile... van de hand van P. Claude François Millet Dechalles. Van Blankenburg baseert zijn opmerkingen over Euclides voornamelijk op Melder's <i>Euclidis elementorum</i> en op Mattheson's <i>Exemplarische Organisten-Probe</i> of <i>Grosse Generalbass-schule</i> . ³⁸
Bontempi, Giovanni Andrea	Giovanni Andrea Bontempi (c1624-1705) zanger en kapelmeester in Perugia en Dresden publiceert: <i>Nova quatuor vocibus componendi methodus</i> (Dresden 1660), <i>Tractatus in quo demonstrantur occultae convenientiae sonorum systematis participati</i> (Bologna 1690) en <i>Historia musica</i> (Perugia 1695). ³³	Fischer, Albrecht Johann Philip	<i>Verhandeling van de klokken en het klokke-spel</i> ; waer in behalven de opkomst van het klokkespel, alles wat omtrent de klokken aenmerkelyk is, als: de stoffe, gewigt, grootte, en klank der zelve, mitsgaders de compositie regels voor de ton, en de nodige wetenschap van 't versteeken, wort voorgestelt; benevens een kort bericht van de outhet, gebruyk, misbruyk, en doopen der klokken, als ook van zogenaemde wonderklokken (Utrecht 1738). ³⁹
	Het is niet duidelijk naar welk geschrift van Bontempi wordt verwezen. Van Blankenburg ontleent zijn opmerking aan De Brossards <i>Dictionaire</i> .	Frère, Alexandre	<i>Transpositions de musique réduites au naturel par le secours de la modulation, avec une pratique des transpositonss irrégulièrement écrites; et la manière d'en surmonter les difficultez</i> (Parijs 1706, Amsterdam 1707/08). ⁴⁰
Boyvin, Jaques	<i>Traité abrégé d'accompagnement pour l'orgue et le clavecin, avec une explication facile des principales regles de la composition, une démonstration des chiffres et de toutes les manières dont on s'en sert ordinairement dans la basse continue</i> gevolgd door: <i>Second livre d'orgue</i> (Parijs 1700, Amsterdam c1707/08). ³⁴	Heinichen, Johann David	<i>Neu erfundene und gründliche Anweisung zu vollkommener Erlernung des General-Basses, entweder durch eigenen Fleiss selbst gelanhen oder durch andere... dahin angeführet werden ...dass er so wohl die Kirchen als theatralischen Sachen insonderheit auch das Accompagnement des Recitativs-styli wohl verstehe und geschickt zu tractiren Wisse. Wobey zugleich auch andere schöne Vortheil in der music an die hand gegeben und alles mit vielfachen Exampeln... nützlichen Composition-regeln erläutert Worden</i> (Hamburg 1711). ⁴¹

	Heinichen werkt dit boek later verder uit in <i>Der General-Bass in der Compostion</i> (Dresden 1728). Hoewel Van Blankenburg in tekst en voetnoten als titel Generaal bas vermeldt, betreft het feitelijk de uitgave uit 1711 (voetnoot pag. 58).		Van Blankenburg maakt gebruik van de vierde druk (voetnoot, pag. 58), d.i. de uitgave van Estienne Roger uit 1707/08.
Hemony, Pieter	<i>De on-noodsakelijkheid en ondienstigheid van cis en dis in de bassen der klokken. Vertoont uyt verscheyde advysen van ervaren organisten ende klokken-speelders, bij een versamelt door mr. Pieter Hemony, klokken-gieter der stadt Amstelredam (Delft 1678).</i> ⁴²	Mattheson, Johann	<i>Das neu-eröffnete Orchestre</i> , oder universelle und gründliche Anleitung, wie ein Galant Homme einen vollkommenen Begriff von der Hoheit und Würde der edlen Music erlangen, seinen Gout darnach formiren, die Terminos technicos verstehen und geschicklich von dieser vortrefflichen Wissenschaftt raisonniren möge (Hamburg 1713). ⁴⁹
Hooch, Dirk van der	Van Blankenburg beschouwt Dirck Scholl waarschijnlijk terecht als auteur van het pamflet.	Mattheson, Johann	<i>Das beschützte Orchestre</i> , oder desselben zweyte Eröff. worinn nicht nur einem würcklichen Galant-homme, der eben kein Professiona-Verwandter sondern auch manchem Musico selbst die alleraufrichtigste und deutlichste Vorstellung musicalischer Wissenschaftten wie sich dieselbe... eigentlich und wahrhafftig verhalten ertheilet; aller wiedrigen Auslegung und gedungenen Aufbürdung aber völliger... (Hamburg 1717). ⁵⁰
Huygens, Christiaan	<i>Lettre touchant le cycle harmonique</i> , brief van Huygens aan Henri Basnage de Beauval in: <i>l'Histoire des ouvrages des sçavans</i> (oktober 1691). ⁴⁴	Mattheson, Johann	<i>Das forschende Orchester</i> , oder desselben dritte Eröffnung. Darinn Sensus vindiciae et quartae blanditiae, d.i. der beschirmte Sinnen Rang und der schmeichelnde Quarten-Klang allen unpartheydischen Syntechnitis zum Nutzen und Nachdencken, keinem Menschen aber zum Nachtheil sana ratione et autoritate untersucht und vermuthlich in ihn rechtes Licht gestellet werden (Hamburg 1721). ⁵¹
Jansson, Johan	<i>Brevia musicae rudimenta Latino Belgicae ex prolixioribus musicorum praeceptis excerpta of Corte onderwijsinghe van de musike int Latijn ende Duyts</i> , genomen uyt de wijtloopighe leehringen des musiciens (Amsterdam 1645). ⁴⁵	Mattheson, Johann	<i>Exemplarische Organisten-Probe</i> im Artikel vom General-Bass. Welche mittelst 24. leichter und eben so viel etwas schwerer Exempel, aus allen Tönen des Endes anzustellen ist, dass einer, der diese 48. Prob - Stücke rein trifft und das darinn Enthaltene wohl anbringt, sich vor andern rühmen möge: er sey ein Meister im accompagniren. Alles zum unentbehrlichen Unterricht und Behuf nicht nur einiger Herren Organisten und Clavicymbalisten ex professo, sondern aller Liebhaber der Music, zuförderst derer, die der Haupt-Wissenschaft des Claviers, des General - Basset und des geschickten, manierlichen accompagnements fleissig obliegen (Hamburg 1719). ⁵²
Kircher, Athanasius	<i>Musurgia universalis sive ars magna consoni et dissoni in X libro</i> (Rome, 1650) ⁴⁶	Mattheson, Johann	<i>Grosse Generalbass-schule</i> (Hamburg 1731). ⁵³
	Het werk verschijnt in twee delen, deel 1: de boeken I-VII, deel 2: de boeken VIII-X. Van Blankenburg baseert zich op Printz' <i>Historische Beschreibung der edelen Sing- und Klingkunst</i> .		Deze Grosse Generalbass-schule is feitelijk een aangepaste herdruk van de <i>Exemplarische Organisten-Probe</i> . Van Blankenburg gebruikt beide versies, zoals blijkt uit de voetnoten. Op enkele plaatsen is niet duidelijk welke versie aan de orde is.
Loulié, Etienne	<i>Éléments ou principes de musique</i> , mis dans un nouvel ordre très-cler, et très-court, et divisez en trois parties. La première pour les enfans. La seconde pour les personnes plus avancez en âge. La troisième pour ceux qui sont capables de raisonner sur les principes de la musique. Avec l'estampe, la description et l'usage du chronomètre ou instrument de nouvelle invention par le moyen duquel le véritable mouvement de leurs compositions, et leurs ouvrages marquez par rapport à cet instrument, se pourront exécuter en leur absence comme s'ils en battoient euxmesmes la mesure (Paris 1696, Amsterdam 1698). ⁴⁷	Mattheson, Johann	<i>Theoretische Vorbereitung zum Generalbasz</i> (Hamburg 1731). ⁵⁴
	De Amsterdamse uitgave (Estienne Roger) draagt de titel <i>Elemens ou principes de musique avec la manière du chant</i> . Zoals blijkt uit de voetnoot (pag. 133) hanteert Van Blankenburg deze uitgave.	Melder, Christiaan	<i>Euclidis elementorum sex priores libri Recogniti opera</i> (Leiden 1673). ⁵⁵
Masson, Charles	<i>Nouveau traité des règles pour la composition de la musique</i> ; par lequel on apprend à faire facilement un chant sur des paroles, à composer à deux, trois & quatre parties, &c. & à chiffrer la basse continue, suivant l'usage des meilleurs Autheurs. Ouvrage très utile à ceux qui jouent de l'orgue, du clavecin, et du théorbe. (Parijs 1694, 1699, 1705; Amsterdam 1707/08). ⁴⁸	Neidhardt, Johann Georg	<i>Beste und leichteste Temperatur des Monochordi</i> , vermittelt welcher das heutigen Tages bräuchliche Genus Diatonico-Chromaticum also eingerichtet wird (Jena 1706). ⁵⁶
		Printz, Wolfgang Caspar	<i>Phrynis mitilenaeu, oder satyrischer Componist</i> : welcher vermittelt einer Satyrischen Geschicht alle und jede Fehler, des ungelehrten, selbstgewachsenen, ungeschickten und unverständigen Componisten höfflich darstellet und darneben lehret, wie ein Musicalisches Stück rein, ohne Fehler und nach dem rechten Grunde zu componiren und zu setzen sey (Quedlinburg 1676-1677). ⁵⁷

Printz, Wolfgang Caspar	<i>Historische Beschreibung der edelen Sing- und Klingkunst</i> , in welcher deroelben Ursprung und Erfindung, Fortgang, Verbesserung, unterschiedlicher Gebrauch, wunderbare Würckungen, mancherley Feinde und zugleich berühmteste Ausüßer von Anfang der Welt bis auff unsere Zeit in möglichster Kürtze erzehlet und vorgestellt werden, aus denen vornehmsten Autoribus abgefasset und in Ordnung gebracht von Wolfgang Caspar Printzen von Waldthrun (Dresden 1690). ⁵⁸
Rameau, Jean-Philippe	<i>Traité de l'harmonie réduite à ses principes naturelles</i> , divisé en quatre livres. Livre I. Du rapport des raisons & proportions harmoniques. Liver II. De la nature et de la propriété des accords... Livre III. Principes de composition. Livre IV. Principes d'Accompagnement (Parijs 1722). ⁵⁹
Rameau, Jean-Philippe	<i>Nouveau système de musique théorique</i> , Où l'on découvre le principe de toutes les regles necessaires à la pratique, pour servir d'introduction au traité de l'harmonie (Parijs 1726). ⁶⁰
Rousseau, Jean	<i>Méthode claire, certaine et facile pour apprendre à chanter la musique</i> , sur les tons transposez comme sur les naturels (Parijs 1691, Amsterdam c1710). ⁶¹
Rousseau, Jean	<i>Nouvelle methode pour apprendre à chanter avec la manière de faire les agréments quand ils ne sont point marquez</i> (Amsterdam 1700). ⁶²
Saint Lambert, Michel de	<i>Traité d'accompagment, pour apprendre à bien accompagner du clavecin</i> (Parijs 1707, Amsterdam 1708/12). ⁶³
Salinas, Francisco	<i>De musicá libri septem</i> , Libro 3 (Salamanca 1577). ⁶⁴ Van Blankenburg ontleent zijn informatie over Salinas aan Werckmeister's Musicalische Temperatur en aan Printz' Historische Beschreibung der edelen Sing- und Klingkunst.
Spethe, Andreas	<i>Psalmorum Davidis paraphrasis metrorhythmica, ad melodias Gallicas, et rhythmos Germanicos</i> (Heidelberg 1596, Frankfurt 1612). ⁶⁵
Til, Salomon van	<i>Digt-, sang en speelconst, soo der ouden, als bysonders der Hebreen</i> (Dordrecht 1692, Rotterdam 1728). ⁶⁶
Werckmeister, Andreas	<i>Musicalische temperatur, oder deutlicher und warer mathematischer Unterricht, wie man durch Anweisung des Monochordi ein Clavier, sonderlich die Orgel-Wercke, Positive, Regale, Spinetten und dergleichen wol temperirt Stimen könne, damit nach heutiger Manier alle Modi ficti in einer angenehm- und erträglichen Harmonia mögen genommen werden, mit vorhergehender Abhandlung von dem Vorzuge, Volkommen- und weniger Volkommenheit der musicalischen Zahlen, welche bey Einrichtung der Temperaturen wohl in acht zu nehmen sind</i> (Frankfurt en Leipzig 1691). ⁶⁷
Werckmeister, Andreas	<i>Die nothwendigsten Anmerckungen und Regeln wie der Bassus Continuuus oder Generalbass wol könne tractiret werden und ein jeder, so nur ein wenig Wissenschaftt von von der Music und Clavier hat, denselben vor sich selbst erlernen könne. Aus dem wahren Fundament der musikalischen Composition denen Anfängern zu besserer Nachricht auffgesezzet und aaniezzo mercklich vermehret und mit vielen Exempeln erkläret</i> (Aschersleben 1698, 1710, Waldenburg 1715). ⁶⁸

Zarlino, Gioseffo	<i>L'Institutioni Armoniche</i> ; Dimostrazioni harmonische; Sopplimenti musicali (Venetië 1561, 2e druk, 1589). ⁶⁹ Van Blankenburg ontleent zijn informatie over Zarlino aan Mattheson's Exemplarische Organisten-Probe en Printz' Historische Beschreibung der edelen Sing- und Klingkunst.
ZumBach d. Koesfeld,	<i>Tractatus de compositione musica</i> dictatus a Dno. Lothario Zumbach de Koesfelt Lotharius (Leiden, tussen 1690 en 1708). ⁷⁰

Het werk is niet gedateerd en bevindt zich in manuscriptvorm in Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (KB 70J11). Het geheel in Latijn gestelde handschrift is niet van de hand van ZumBach zelf doch werd door hem gedictieerd aan een anonieme scribent. Het script bestaat uit 145 pagina's tekst met notenvoorbeelden, waaronder enkele authentieke composities. De zoon van Lotharius, Conradus, publiceert een vrije vertaling van zijn vaders Tractatus in 1743 onder de titel Institutiones musicae, of korte onderwyzingen rakende de practyk van de musyk; en inzonderheid van den generaalen bas of bassus continuus, benevens de daaruitspruitende gronden van de compositie (Leiden 1743).

Hoofdstuk 20

Dichtwerken van Quirinus van Blankenburg

20.1

Quirinus van Blankenburg als dichter

Quirinus van Blankenburg houdt zich in twee disciplines bezig met literaire activiteiten, als librettist en dichter. In vrijwel alle gevallen zijn die gerelateerd aan eigen composities en/of muziektheoretisch werk. Als librettist levert hij, in opdracht van de erfprins van Württemberg-Stuttgart, de tekst bij *l'Apologie des femmes*.¹ Ter gelegenheid van het huwelijk van de Friese Nassau, Wilhem Carel Hendrik Friso, met Anna van Hannover in 1734 treffen wij een gedicht aan tussen de klavecimbelstukjes van *Duplicata ratio musices* en een separaat uitgegeven *Zegenwensch op 't Koninglyk trouw-verbond* in dichtvorm.²

In *Elementa musica* laat hij niet minder dan zes maal de dichtader vloeien, in vier gevallen ter illustratie en ondersteuning van zijn betoog.³ Twee daarvan betreffen de door hem bekritiseerde naamgeving van de Duitsers en Fransen zoals in het puntdicht: *Vraagt iemand wat het is?|Het is nog vlees nog vis,|Maar 't is een molle dis* en enkele bladzijden verder een langere versie over hetzelfde onderwerp beginnend met de regels: *Molle dis, molle gis|Slaan de bal altyd mis*.

Wanneer wij deze rijmsels buiten beschouwing laten, rest er een enkel vers met meer poëtische allure. Het is bedoeld als beeldvergelijking van de muziektheorie van de oude Grieken met de ‘moderne’ in Van Blankenburgs dagen.

Het sterrendak, 't gewelf, den hemel, 't firmament,
't uitspanseel en 't verblyf der Goden, hoog verheven,
had tot zyn bodem d'aarde, een vlakte zonder end,
zo als d'aloudheid docht. Daar na wierd ons gegeven
een rond; dwaalstarren; en, den omloop van de zon
te leeren, die, zo als de maan om d'aardkloot gaande,
seizoenen; dag en nacht; en invloed maken kon
op dat vast midden punt 't welk stil en pal was staande.
Maar sedert dat ons glas twee honderd voeten hoog,
de dwaalstar dood; en toont den omloop der planeten
met sterren daar rond om; komt ons ook zo voor 't oog
den aardkloot met de maan; ook had men nooit geweten

hoe ieder lighaam liep; veel minder hoe de zon
(tot wien, door wien 't heelal heeft leven, kracht en klaarheid)
niet strydig met dit al in d'omloop wezen kon.
Zyn kring is 't midden; en, 't eenvoudige is de waarheid.

20.2

Op de doodsmert den volke overgekomen

Een gedicht dat geen relatie heeft met muzikaal of muziektheoretisch werk is een elegie bij het overlijden op 7 januari 1695 van Maria Stuart, echtgenote van Koning-Stadhouder Willem III.

Samuel Sylvius, Van Blankenburgs eerste biograaf en een in zijn tijd gewaardeerd poëet van gelegenhedenverzen, wijdt in *Zang- en speel-kunde op gewisse gronden en regelen, van den heer Quirinus van Blankenburg enkele lovende regels aan de elegie*:⁴ *Zijn afgezondertheid, belust in hoge laarsen|te treden, mengde het vermakelijk en 't nut|somwijlen eens, en baarde een van de kloekste vaarsen,|dat door zijn deftigheid den zangberg ciert en stut...*

Het titelblad van de uitgave van de rouwklacht wordt gevolgd door een bladzijde met de spreuk *Fiat voluntas tua*. Op de volgende bladzijden volgt een opdracht in dichtvorm: *Aan de Edele Achtbare Heeren Burgemeesteren van 's-Gravenhage, De Heer en Mr. Johan Dedel, de Heer Johan van Byemont, de Heer Francois Louis vander Wiele*.⁵

Hoogachtbr'e vad'ren, 'k bid, aanschouw
mijn sanggodin, gestolpt in rouw,
om 't driemaal treurig hertenleet,
dat door drie rijken herten sneed.
Drie kroonen, afgeleyt in 't stof,
verresen in Mariaas lof.
Drie wonden in des Konings hert
(sich selve en land en kerk ten smert)
wiens deugd, ten drievoet uytgebromd,
daar oost en west voor staat verstomd,
blyft eewig, in sijn majesteit
bewaard, door Gods Drieuldigheid.
Doe ik de segewage song,
een ieders hert van vreugd ontsprong.
Nu ik de doodbaar treurig steen,
nu volgt een ieder met geweent

en drie paar torens huylen 't leet,
't geen driemaal 's daags de muren kneed,
der armen hutten wiegt en scheurt:
daar harp en orgel so om treurt,
dat hy, die dit so droevig song,
sijn lier graag aande wilgen hong.
Mijn smert (gedrukt in swarten inkt
door verssen, hier of daar verminkt
en een met rouw bekleede pen)
gethuyge hoe dat ik blijven ben

Uw' Edele Achtbaarheden
seer ootmoedige dienaar

Van Blanckenburg

Dan volgt de veertien coupletten tellende elegie:

Ter hoogloffelijker gedachtenisse
van d' onvergelykelike
Koningin
Maria.
&c. &c. &c.

1.

't Was nacht. Een swarte spreij bedooft heel al in rouw,
So als den doodschrik my voor 't hoofd sloeg; my deed strekken
als ys; daar na ontstak als vuur; daar na deed swimmen
in stroomen van geweën: terwijl die silte douw
in sielsmert biggelende uyt so veel dusent oogen
my voort verstomde en hied' van sinnen als onttogen.

2.

Beklemd mond; besturve lippen; snikkend hert;
vergun mijn geest, na diepe stilte, deur te breken,
met stamelende tong gebroke taal te spreken,
met bevend handgebaar de grootheyd deser smert
in 't swart te malen. Wyl de halfgestremde stroomen,
schoorvoetende, op dees' maar, naaw durfden tot ons komen.

3.

De weste wind (wel eer ten troostboô ons verleend)
lag bevende met diepe suchten op de baren.
De zeeman suste hoe op Mariaas dood te varen.
Terwijl natuur, in kouw, betreurde haar koud gebeent'.
Ja vrouw natuur, gy schijnt te weyg'ren het herleven,
nu 't leven van vier volk'ren heeft de geest gegeven.

4.

De doot, die in sich selv' der stoffen stilstand is,
moest die niet stilstaan om eerbiediglik t' aanschouwen
der vorsten hert en oog, vorstin van alle vrouwen?
Maar neen; s' ontsielt het all'! haar moordpijl is te wis.
't Vervaarlik wangedrocht, geboren uyt de sonden,
heeft ook 't gesalfde Gods, de Koningin verslonden.

5.

O Wreede moorderes! Hoe sloegt' uw mag're poot
aan so veel majesteit, aan 't hert van so veel volken,
aan 't land en kerkjuweel, geschonken uyt de wolken?
Gy naamt uw slag waar doe de Koning d'oogen sloot.
Die vorst, die u vaak trotste in 't veld, daar gy, verstoven
hem vlood, die sag niet, doe g'hem 's werelds schat kwamt roven.

6.

Een deftig negental genesers (so genoemd
maar 't is mislukt) betracht hier velerhande wegen,
set vliegen, laat, kopt, spouwt, klisteert; en staat verlegen
een Hollands arts verdient hier meer te sijn geroemd.
Men broeye en sweetdryv', stove en bette in kind're qualen.
Maar ach! De tijd was daar! Het noodlot kan niet dwalen.

7.

O Noodlot! .. ey maar; neen: God, boven 't noodbestuur
op sijnen regterstoel ten hoogsten throon geseten...
Wie heeft sijn raadsbesluit met menschen hand gemeten?
Wie nagevolgt een vonk des lichts, uyt Godlik vuur?
Of wie doorgrond waarom sijn kind'ren, dus geslagen,
so diep een wonde, dus ontmoederd, mosten dragen?

8.

O Heer! Niet ons; niet ons; in uw regtveerdigheyd!
G'hebt in genade meer verheerlikt willen wesen.
Treed in 't gerigte niet met kind'ren die u vreesen.
Aansiet hoe dit verlies door vromen werd beschreyt.
Gy werpt de steen: ey salf; w'erkennen onse sonden.
En kussende den Soon, so kussen wy de wonden.

9.

Uw' wil geschiê, was 't woord, daar onse kruysheldin
gewoon was tegenspoed geduldig meê te dragen.
d'Aardsbisschop, die haar spelde het eynde van haar dagen
onfing s'ook even soo. Daar elk door suyv're min
sich smolt in tranen; daar wenst sy te sijn ontbonden
van 't pak des vlees, en neemt haar rust in Jesus wonden.

10.

Dus viel die groote zuyl van 's werlds hoeksteen af.
Europe dreund'. De vorst besweek. Die nooit verflaawde
wierd tweemaal flaaw. De vrees eens dubb'len doods benaawde
sijn volk, dat schrikte en beefde om scepter, kroon en staf.
Hy, als de son van 't Rijk, verduystert, sluyt sijn stralen;
niet kunnende sijn maan in 't ondergaan, sien dalen.

11.

De Koninklike son, die soo doordringend sag
verhole raadgespan van 't oosten in 't westen,
die nooit verraad, vergif, nog moord, van 's werlds pesten,
noch vuur, nog swaardestrijd, nog dusent doôn ontsag,
die swicht en wijkt in 't hof om eene doô. Wat reden?
Sijn hert most scheuren, doe sijn helft wierd afgesneden.

12.

Herleef, ó vorst! Ey gun, ó groote majesteyt,
my, neêrgesegen en gebogen voor uw voeten
in rouwbeklag, uw hert met dese troost t'ontmoeten:
uw Koningin herleeft in meerder heerlikheyd
by 't ontoegang'lik licht, daar ssy, Gods glans van verre
weeromstraalt, op 't azuur vol diamante sterre'.

13.

De wijsheid kent haar selve en siet d'onsterflikheyd
geboren door de doot (stofscheyder van ons alle)
de kleene wereld werd ontsloopt. Doch onvervalle
verderving is de weg ter onverderflikheyd.
Het sout der aarde, in swart gewaad, schijnt als gestorven,
maar rijst in glans en heeft een dubb'le kroon verworven.

14.

Herleef dan, Vorst, en spaar u selv' den volke: sny
de moordlust af; gy, die om vrede ons hebt de gronden
des oorlogs klaar ontdekt: drie Ryken t'saamgebonden
by 't vrygevogten volk. Sluyt Janus kerk; sluyt vry
gemoeds dwang; sluyt vry groote volk'ren vast; uw hert is
nog grooter: wijl uw leet vier werelden ten smert is.

Van Blanckenburg

Slotbeschouwing*

In het voorgaande onderzoek stond de volgende vraagstelling centraal: Welke betekenis hebben de opeenvolgende generaties musici met de naam Van Blankenburg gehad voor het Noord-Nederlandse muziekleven vanaf het laatste kwart van de zestiende tot en met de eerste helft van de achttiende eeuw en wat was hun rol in de ontwikkeling van de muziek in de gereformeerde kerk?

In de voorfase van het onderzoek werd, deels op grond van bestaande literatuur, het belang getoetst van de Van Blankenburgs als representatieve familie voor het te onderzoeken tijdperk aan de hand van drie criteria: (1) de breedte van hun beroepsmatige uitgangspositie; (2) de reikwijdte van hun leef- en werkgebied in geografisch opzicht; (3) hun positie en rol ten aanzien van stromingen en vernieuwingen binnen en buiten het eigen werkgebied.

De uitkomsten van deze voorfase boden de nodige grond om het onderzoek ter hand te nemen, waarbij als rode draad de vraag gesteld kan worden of leven en werken van de Van Blankenburgs een rol van betekenis hebben gespeeld voor het Noord-Nederlandse muziekleven in de onderzochte periode en zo ja, of onderzoek hiernaar zou kunnen bijdragen tot een beter beeld van dit muziekleven.

Een belangrijke graadmeter voor het onderzoek werd gevormd door een tweetal gebeurtenissen met significante invloed op het Noord-Nederlandse muziekleven: de Alteratie in 1578 en de Vrede van Münster in 1648. De Alteratie was bepalend voor de ontwikkeling van de muziek in de gereformeerde kerken. De vredesonderhandelingen te Münster leidden tot een definitieve begrenzing tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Een gevolg daarvan was een maatschappelijke en culturele breuk van de Noordelijke gewesten met de in Italië opgekomen en in alle West-Europese landen overheersende muziekstijl die wij kennen als de Barok. De Alteratie vereenvoudigde de kerkmuziek in de gereformeerde kerken tot eenstemmige ‘a capella’ zang, uit te voeren door de gemeente onder leiding van een voorzanger, veelal de plaatselijke schoolmeester. Behalve deze als enige toegelaten professional, ontstond kort na de omslag plaats voor een tweede musicus, de organist. Weliswaar werd deze met zijn spel niet toegelaten tot de liturgische dienst, hij begeleidde de huiswaarts kerende gemeentelieden met een repertoire waarbij hij volgens de instructies kon putten uit de psalmen. Vanaf circa 1635 verkregen de plaatselijke overheden de vrijheid om de organist toe te laten tot de dienst ter begeleiding van de kerkzang.

De verandering had functionele en muzikaal inhoudelijke gevolgen voor de organist, zijn instrument en het Noord-Nederlandse muziekleven. Dit gold niet voor de vier Texelse schoolmeesters/voorzangers

Van Blankenburg. Zij functioneerden tot hun ontslag of overlijden, mede vanwege het ontbreken van een orgel op het eiland, conform de oorspronkelijke *modus* van de Alteratie.

Kerkzang en orgel

De rol van de Van Blankenburgs met betrekking tot de ontwikkeling van de kerkzang begon in Dordrecht met **Jacob Cornelisz Van Blankenburg** (1604-1656). Dordrecht was in 1638 behalve een van de eerste steden in het westen van de Noordelijke Nederlanden die besloot orgelbegeleiding toe te staan, een stad waarvan de procedure van invoering bekend is.

Op 28 januari 1638 besloot de kerkenraad de burgemeester aan te spreken met de vraag of het een overweging waard zou zijn het gebruik van het orgel onder het psalmzingen toe te laten en door middel van een proef te onderzoeken of het *stichtelyck soude connen geschieden ende sonder opspraeck der gemeynte*. Na een geslaagde proef – het psalmgezag verbeterde inderdaad en er ontstond geen *opspraeck* in de gemeente – werd op 9 februari besloten voortaan onder de kerkzang het orgel te laten bespelen. Kennelijk hield het stadsbestuur nog een slag om de arm want pas in september trok de raad de conclusie dat de omslag definitief was en daarom reden tot het verhogen van het traktement van de organist. Onbekend is of Jacob van Blankenburg een rol heeft gespeeld in het voorbereidingstraject. Zeker is dat zijn taak als blinde organist van twee kerken aanzienlijk verzaagd werd. Weliswaar kwam er, behalve een traktementsverhoging, geld vrij voor een begeleider en werd het naspel in de Augustijnenkerk geschrapt. Niet voor niets zou Dordrecht, na Jacobs dood in 1656, besluiten de organistfunctie te delen. In 1645 adviseerde Jacob van Blankenburg de kerkmeesters om het orgel van de Augustijnenkerk uit te breiden met enige registers. Het orgel bleek, zoals zovele orgels van vóór de invoering van orgelbegeleiding, onvoldoende geschikt de psalmzang te ondersteunen. Zijn advies om de befaamde Germer van Hagerbeer de opdracht te gunnen lag voor de hand. Deze overleed echter vóór het werk gereed was. Dat dwong Jacob een andere orgelbouwer te zoeken. Tenslotte werd de opdracht gegund aan de uit Engeland afkomstige William Deakens.

Jacob van Blankenburg liet bij zijn dood zestien handgeschreven tabulatuurboeken na. In zijn *boedelbeschrijving* werd het aantal tabulatuurboeken genoemd maar slechts van één de inhoud aangegeven: ‘Een tabiliuer boeck daer niet in staen als psalmen’. Jacobs tabulatuurboeken kwamen na zijn dood in bezit van zijn enige erfgenaam en zuster Cornelia. Na haar dood in 1682 werd neef Gerbrand van Blankenburg, stadsorganist van Gouda, eigenaar van haar bezittingen. Daarmee liep het spoor van Jacobs handgeschreven muziek, inclusief het psalmenboek, dood.

Aansluiting met de Italiaanse muziekcultuur

Al sinds de Alteratie en de voortdurende oorlogssituatie werd de wederzijdse toegankelijkheid op maatschappelijk en cultureel gebied tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden ernstig bemoeilijkt. De bij de vredesonderhandelingen in

*Conclusies zijn in deze Slotbeschouwing cursief weergegeven.

Münster vastgestelde begrenzing bezegelde echter de politieke tweedeling tussen de beide Nederlanden en daarmee een muzikaal isolement van de noordelijke streken. Hielden tot dan de beroemde Antwerpse muziekdruckers de toegang tot de nieuwe met name Italiaanse muziek redelijk vrij, vanaf nu bleven liefhebbers en professionals daarvan verstoken of aangewezen op sluiproutes. Een nieuwe generatie musici zou zich bewust worden van de ‘missing link’ met de nieuwe muziek en de daarmee gepaard gaande verarming van het muzikleven in de Republiek. De belangrijkste informatiebron voor het beoordelen van Jacob van Blankenburgs positie in de zoektocht naar aansluiting van het Noord- Nederlandse muzikleven met de Italiaanse Barok is de nagelaten catalogus van zijn muziekbibliotheek. Daarin toonde Jacob een bijzondere voorkeur voor Italiaanse componisten als Luca Marenzio, Pomponio Nenna, Giovanni Croce en Girolamo Frescobaldi. Deze voorkeur stoelde mede op zijn voormalige leermeester, Pieter de Voys. In diens kring treffen wij de gelijkgestemde diplomaat en begaafde amateurmusicus, Constantijn Huygens. Zijn bibliotheek bevatten zich naast composities van Marenzio, ook die van Giovanni Gastoldi, Tarquino Merula, Orazio Tarditi en anderen.

Jacobs kennis van en enthousiasme voor de Italiaanse muziek uit de periode van de madrigalisten en vroegbarok zal hij hebben overgedragen aan zijn leerlingen, onder wie Gerbrand Quirijnsz van Blankenburg (zie onder). Jacobs rol was cruciaal voor het hun streven naar de aansluiting van het Noord-Nederlandse muzikleven. De positie die Gerbrand in dat streven aannam, kennen wij uit een verklaring van diens zoon Quirinus in de ‘Voorrede’ van Elementa musica (Den Haag 1739), paragraaf 7, waarin deze herinneringen ophaalde aan de rol van zijn vader als zijn muziekleraar.

Uit het aantal meerstemmige werken van Italiaanse bodem in Jacobs catalogus kan worden afgeleid dat deze deel uitmaakten van het repertoire van het Dordtse collegium musicum, waaraan hij tussen 1643 en zijn dood in 1656 leiding gaf. Uit de data van uitgaven blijkt dat vrijwel alle Italiaanse composities uit Jacobs bibliotheek stammen uit zijn Haagse jaren. Het enige werk dat in zijn Dordtse tijd moet zijn aangeschaft is Girolamo Frescobaldi's ‘Fiori Musicali di diverse compositioni toccate’, een werk voor klavecimbel- of orgel-solo, uitgegeven in Venetië in het jaar 1635.

Gerbrand toonde zich een strenge en weinig genuanceerde leermeester in de beoordeling van zijn componerende land- en tijdgenoten wier composities hij bestempelde als ‘lomperyen’. Ook zijn oordeel over de contemporaine muziek van Italiaanse bodem uitgesproken: hij verbood zijn zoon ten strengste, zich bezig te houden met andere dan Italiaanse muziek. Gelegenheden om zijn preoccupatie voor de Italiaanse muziekstijl in professioneel opzicht te benutten (anders dan ten behoeve van zijn eigen leerlingen en de muzikale opvoeding van zijn zoon) ontbraken in het Gouda van Gerbrand van Blankenburg.

Van stadsorganist naar kerkorganist

De enige zoon van de schoolmeester en voorzanger van het dorp De Waal op Texel, **Gerbrand Quirijnsz Van Blankenburg** (1620-1707), voltooide in 1641 zijn

organistenopleiding in Dordrecht bij zijn oom Jacob van Blankenburg. Vanaf 1638 maakte het begeleiden van psalmen deel uit van die opleiding. Voor kerkbesturen in de wijde omgeving van Dordrecht waren leerlingen van Jacob van Blankenburg dan ook aantrekkelijke kandidaten voor een beschikbaar komende organistfunctie. Wat Gerbrand betreft werd dat Zevenbergen. Op de kerkenraadsvergadering aldaar van 24 november 1641 werd zijn benoeming vermeld met de beschrijving van zijn taak als organist in één zin, die inhield dat hij moest spelen ter begeleiding van het psalmgezag en na de preek, ook in de winter en in de avond.

Op 29 juni 1648, het jaar van de Vrede van Munster, ruilde Gerbrand Zevenbergen voor een aanstelling als organist van de Goudse St. Janskerk. Ook daarbij zal zijn ervaring met psalmbegeleiding een rol hebben gespeeld. Gouda was daar in 1639 toe overgegaan. Gerbrands takenpakket omvatte het orgelspel in de kerk voor en na de dienst en het begeleiden van het psalmgezag, zowel in de middag als de avond. Eigenaardig was dat de speelbeurten van de organist zich beperkten tot de middagen en avonden. De ‘orgel-loze’ zondagochtendiensten leidden drieëndertig jaar na Gerbrands benoeming tot een conflict tussen kerkmeesters en stadsorganist dat tenslotte door de burgemeesters ten faveure van het de kerkmeesters werd opgelost met een gewijzigde opdracht, inhoudende dat ook voor en na de dienst, alsmede ter begeleiding van het psalmgezag op zondagochtend orgelspel werd verwacht.

De Goudse aangelegenheid vormt een voorbeeld van het veranderingsproces in de machtsverhouding tussen stadsbestuur en kerkmeesters ten aanzien van de stadsorganist, voortkomend uit de orgelbegeleiding. De stilzwijgende taakverschuiving van stadsorganist naar kerkorganist zou in toenemende mate leiden tot conflicten enerzijds en specifiekere geformuleerde instructies anderzijds. Een ernstiger Gouds probleem, deels in relatie met de orgelbegeleiding, betrof de orgels van de Janskerk. Deze raakten sinds de laatste opknapbeurt door Jacobus Hagerbeer in 1649 sterk verwaarloosd. Los daarvan waren beide instrumenten niet berekend op het ondersteunen van de massaal gezongen kerkzang. Het stadsbestuur had, kort na de peperdure aanschaf van Pieter Hemony's laatste klokkenspel, geen behoefte aan nog een duur project maar kon de kwestie ook niet negeren en dat leidde een fase in die duurde van 1682 tot 1689 van contracten met een slechte reparateur en twee middelmatige orgelbouwers, die alle drie eindigden met matige resultaten en problemen over de financiële afhandeling.

Voor **Quirinus Gerbrandsz van Blankenburg** (1654-1739) waren de invoering van de orgelbegeleiding en de eerste daaruit volgende effecten op zijn beroep en het orgel gedane zaken. Zijn eerste twee betrekkingen als organist van de Remonstrantse kerk in Rotterdam en als organist en beiaardier van Gorinchem hadden weinig anders opgeleverd dan gereide twijfel aan het beroep waarvoor hij was opgeleid.

De daaropvolgende jaren op Leidse universiteit leverde hem geen licentiaat op maar wel een nieuwe doelstelling voor zijn verdere leven. Zijn terugkeer in Gouda bracht hem, als assistent van zijn vader, in direct contact met de technische en muzikale aspecten van de,

vanwege de kerkzang, op handen zijnde vergroting van de orgels in de Janskerk. Die ervaring deed hem vooralsnog niet afwijken van zijn voorgenomen doel maar dreef hem naar het Den Haag van Christiaan Huygens en een atmosfeer van wetenschap, cultuur en adel.

Tegenvallende inkomsten en een voorgenomen huwelijk waren reden in 1687 om met succes te solliciteren naar het organistschap van de Haagse Franse Kerk (de voormalige Hofkapel). Tot 1703 zou hij deze functie vervullen, een fase, die voor een groot deel zijn mening bepaalde aangaande de kracht en schoonheid van de authentieke psalmzang. Vanaf 1591 tot 1729 zongen de Waalse gemeenten in Nederland uit het Geneefs psalter van Marot en De Bèze.

Quirinus verzette zich al in de eerste druk van zijn Clavicimbel- en Orgelboek (Den Haag 1732) tegen het isoritmisch zingen van de psalmen, volgens hem veroorzaakt door de berijming van Petrus Datheen. Een intrigerend gegeven in dit verband vindt men in de ‘Voorrede’, paragraaf 26 van zijn *Elementa musica*, waarin hij vermeldt, de zettingen in zijn Clavicimbel- en Orgelboek te hebben voorzien van ‘zingende bassen’ zodat zij geschikt zijn om in concertvorm met twee zangstemmen te worden uitgevoerd. Helaas is het door omstandigheden niet tot een uitgave van deze versie gekomen. Een opmerking van zijn leerling Frans Pitton in de herdruk van het Clavicimbel- en Orgelboek (1745) maakt duidelijk dat Van Blankenburg voor zijn 2- of 3-stemmige zettingen Datheens berijming heeft gebruikt, die op dat moment ook de enig officieel ingevoerde was.

Basso continuo en Psalmzettingen

In aansluiting op de herinneringen aan zijn vader beschreef Quirinus de aanleiding en start van zijn onderzoek naar de basso continuo (zie Hoofdstuk 19.2). Concrete aanwijzingen over de voortgang van dit onderzoek ontbreken. Een eerste signaal kwam vijfenveertig jaar na zijn Leidse discours. In 1725 wijdde de dichter en goede bekende van Quirinus, Samuel Sylvius, een uitvoerig lofdicht op zijn vriend met daarin een niet mis te verstane aankondiging van een binnenkort te verschijnen werk. De door Sylvius gebezigde terminologie vertoont opvallende overeenkomsten met kernbegrippen van het in 1739 te verschijnen traktaat *Elementa musica* of *nieuw licht tot het welverstaan van de musieck en de bas-continuo*.

In oktober 1731 richtte Quirinus het verzoek aan de Staten van Holland en West-Friesland, hem een privilege te verlenen op twee werken: een boek met psalmzettingen en een daarbij behorend traktaat ter instructie van het spelen van die zettingen. Op de 15e november honoreerden de Staten zijn verzoek. Degenen die bekend zijn met het in 1732 gepubliceerde *Clavicimbel- en orgelboek der psalmen* en *Elementa musica* (1739) zal de beoogde relatie tussen de twee werken vreemd voorkomen. Behoudens een anekdotische schets van de ontstaansgeschiedenis in de ‘Voorrede’ van *Elementa musica* ontbreekt in het traktaat elke inhoudelijke verwijzing naar het koraalboek. Daarnaast rechtvaardigen de harmonisch volledig uitgewerkte zettingen van het *Clavicimbel- en orgelboek der psalmen* niet of nauwelijks de noodzaak van een specifieke instructie.

Het vermoeden dat Quirinus een geheel ander koraalboek voor ogen had wordt bevestigd door de ontdekking van een vroeger manuscript (circa 1725) met de titel *Clavicimbal en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkzangen*. Anders dan het gepubliceerde koraalboek zijn de zettingen in het manuscript gecomponeerd conform de basso continuo-stijl: tweestemmig, de psalmmelodie in de bovenstem ondersteund door een becijferde bas. Quirinus’ keuze om juist de psalmen uitgangspunt te maken van zijn *Elementa musica* was in zijn optiek een logische maar ook uitdagende keuze. Logisch omdat hij daarmee op puur muzikale gronden zijn hervorming van door iedereen gekende en dagelijks gebruikte psalmen kon legitimeren. Uitdagend vanwege de godsdienstige en politiek-historische lading van de psalmen en de in ruim anderhalve eeuw ingeslepen uitvoeringspraktijk.

Meer nog dan in zijn muziektheoretische werk en zijn psalmzettingen kan Quirinus van Blankenburg worden beschouwd als een van de meest markante componisten uit de Nederlandse barok. De weinige bewaard gebleven composities van zijn hand tonen de kenmerken van een vaardig en origineel componist van on-Nederlandse allure. Zijn cantate l’ *Apologie des femmes* wordt in dat kader het eerst genoemd maar ook een werk als *De verdubbelde harmony*, een suite voor klavecimbel solo, werd al in zijn tijd geprezen door collega-componisten als Georg Friedrich Händel, Antonio Caldara en Josef Fux.

Tot slot

Het onderzoek naar de muzikale werkzaamheden van telgen uit de familie Van Blankenburg, waarvan hieronder tot slot een kort overzicht volgt, heeft een bijdrage geleverd aan de biografie van de Van Blankenburgs en een ruim aantal niet eerder bekende gegevens in kaart gebracht. Als zodanig kan deze studie, vanwege de muzikale activiteiten van deze familie, ook fungeren als aanvulling op de stand van kennis van het kerkelijk muziekleven – met name de gereformeerde traditie – in de Noordelijke Nederlanden tijdens de onderzochte periode. Het bestuderen van een grote hoeveelheid niet eerder onderzocht archiefmateriaal bracht tevens een aantal niet eerder bekende muzikale bronnen aan het licht. Deze bronnen variëren van traktaten tot koraalboeken en van basso continuo-zettingen tot zelfstandige composities. Ze getuigen van een levendige muziekcultuur waaraan de familie Van Blankenburg in belangrijke mate heeft bijgedragen.

Aanhangsel: overzicht van de in dit proefschrift besproken familieleden van Blankenburg, hun beroepsmatige werkzaamheden en de plaatsen waarin zij deze uitvoerden.

Claes Quirijnsz van Blankenburg 1535c-1609
Schoolmeester/voorzanger | 1572c-1585 | Medemblik

Gerbrand Adriaensz van Blankenburg 1555c-1597c
Schoolmeester/voorzanger | 1572c-1592c | Den Burg (Texel)

Adriaen Gerbrandsz van Blankenburg 1585c-1638
Schoolmeester/voorzanger | 1610c-1638 | Den Burg (Texel)

Quirinus Gerbrandsz van Blankenburg 1585c-1650
Schoolmeester/voorzanger | 1610c-1650 | De Waal (Texel)

Jacob Cornelisz van Blankenburg 1604-1656
Beiaardier | 1625-1633 | Den Haag, Grote Kerk
Organist | 1633-1656 | Dordrecht, Grote Kerk en Augustijnenkerk
Leider c.q. deelnemer muziekcollege | 1643-1656 | Dordrecht
Componist | 1633-1656 | Dordrecht | Tabulatuurboeken
Muziekdocent | 1633-1656 | Dordrecht | vakleerlingen; studenten Illustere School

Cornelia Cornelis van Blankenburg 1607-1682
Concerterend musicus | 1633-1640 | Zwijndrecht

Gerbrand Quirijnsz van Blankenburg 1620-1707
Organist | 1645-1648 | Zevenbergen, Catharinakerk | 1648-1707 | Gouda, St. Janskerk
Muziektheoreticus | 1654 | Gouda | Handleiding Blokfluit (Onderwyzinge)
Orgeladviseur/keurmeester | 1686 | Amsterdam, Oude Kerk

Quirinus Gerbrandsz van Blankenburg 1654-1739
Organist | 1670-1675 | Rotterdam, Remonstrantse Kerk
1675-1679 | Gorinchem, St. Janskerk
1687-1703 | Den Haag, Franse Kerk (Hofkapel)
1703-1739 | Den Haag, Nieuwe Kerk
Orgeladviseur/keurmeester | 1688 Den Haag, Kloosterkerk; 1707 Rotterdam, Waalse Kerk; 1719 Amsterdam, Remonstrantse Kerk; 1720 Amsterdam (keuring); 1722 Amsterdam (keuring); 1722 Alkmaar, Laurenskerk; 1726 Amsterdam, Oude Kerk
Beiaardier | 1675-1679 | Gorinchem, Stadhuis

Klokkenadviseur/keurmeester | 1676-1678 | Gouda, St. Janskerk
1687-1688 | Den Haag, St. Jacobskerk
Leider muziekcollege | 1689-1704 | Den Haag, Mauritshuis
Componist | Den Haag | 1713-1739 | *Prelude in g* (klavecimbel); *'l Apologie des femmes*; *Airs Allemans*, *Marche*, *Demande*; 43 bewerkingen voor klavecimbel, zang en andere instrumenten; 2 Composities onder pseudoniem Quirino di Castelbianco; *Fuga Obligata* [klavecimbel of orgel solo] opgenomen in *Elementa musica*; Koraalboek: *Clavicimbal en Orgelboek* (Ms.); Koraalboek: *Clavicimbel en Orgelboek*; *Duplicata ratio in musices* (suite voor klavecimbel solo); *Psalmzettingen voor 2 zangstemmen en basso continuo*
Muziektheoreticus | 1679 | Gouda | *De nootsakelijkheid van cis en dis in de bassen der klokken*
1732-1739 | Den Haag | Bericht in: *Clavicimbel- en Orgelboek*, pp. *1-*3; *Elementa musica*; *Inleydinge tot de compositie van de bassen der psalmen* (postuum; opgenomen in de herdruk van het *Clavicimbel- en Orgelboek* (Den Haag 1745)
Muziekdocent | 1693-1725 | Den Haag | Fam. Van Wassenaer; Henry Bentinck; Erfprins Friedrich Ludwig van Württemberg-Stuttgart; Willem en Charles Bentinck

Summary

This study aims at a description of Dutch musical life in the 17th and first half of the 18th century in the perspective of three generations of musicians with the name Van Blankenburg. The lives of Jacob, Cornelia, Gerbrand, and Quirinus van Blankenburg span the period between 1604, the birth year of Jacob, the first musician of the family, and 1739, the year of death of Quirinus, the last musician Van Blankenburg. These 135 years are an important, yet still largely unexplored period in Dutch music history.

The start of this period is coloured by the social, ecclesiastical and cultural consequences of the Alteration (1578). The consequences for the musical infrastructure can be called drastic. The then living Dutch organists and composers, including father and son Floris and Cornelis Schuyt from Leiden and Jan Pieterszoon Sweelinck in Amsterdam all lost their ecclesiastical functions and, thus the basis of their international contacts.

Around the year 1570, the Eighty Years' War brought about a refugee flow to the northern regions from those in the Southern Netherlands who had converted to the religion of the Reformation. Probably with the help of so-called Watergeuzen (Sea Beggars), the family of one Quirinus - and possibly several other inhabitants of the coastal town of Blankenburg (now Blankenberge in Belgium) - could escape the troops of the Duke of Alva. Claes Quirijnsz was the oldest son of stock father Quirinus and schoolmaster of his profession. He and his descendants would play a role of importance in the early period of the Reformed Church in the Northern Netherlands in their various capacities as preacher, schoolmaster, and /or cantor. Both Claes Quirijnsz and his descendants were later named after their place of origin: Van Blankenburg. Successive generations have produced three musicians who have influenced Dutch music life for almost a century and a half, and enriched this with their works.

The entry of the Reformation in 1578 had major consequences for Dutch musical life. Instead of Gregorian chant and polyphonic choral singing (with organ accompaniment), psalms and hymns, sung *a capella* by the congregation, appeared on texts by Petrus Datheen. For organists and organs, only a modest role remained. Even after the service, psalms were obligatory repertoire, in order to educate people on their way home. Quirinus van Blankenburg, one of the most striking musicians from the Dutch Baroque, was born in December 1654 in Gouda as the son of city organist Gerbrand van Blankenburg. This Gerbrand had learned the music profession from his uncle, Jacob van Blankenburg from The Hague. The lives of these three Van Blankenburgs are in the centre of this monograph. As such, this research also serves as a contribution to the knowledge of congregational singing in Reformed Protestantism in the Netherlands.

Jacob van Blankenburg (c1604-1656), the blind son of Cornelis Claesz van Blankenburg, shoemaker in The Hague, reported around his fifteenth year in that town as a student at the organist of the Great or St. Jacob's church, Pieter Alewijnsz de Voys. After having worked as a carillonneur of The Hague for seven years, Jacob van Blankenburg was appointed city organist of Dordrecht in 1632. Because of the problems that arose from the beginning with the *a capella* singing of psalms and hymns, churches were allowed in 1636 to use the organ during the church service in order to accompany the singing. In 1638, Dordrecht was one of the first cities making use of this opportunity, and Jacob was one of the first organists to take on the task.

In his capacity as city organist. Jacob became in 1641 also musical leader of the newly-founded *collegium musicum* (music college). As the description of his music library shows, its repertoire largely consisted of music by Italian composers such as Luca Marenzio, Tiburtio Massaini, and Pomponio Nenna. Jacob's love for the new Italian music was awakened during his years with Pieter De Voys. He transferred his preference to his own students, including his nephew from Texel, Gerbrand van Blankenburg. Jacob van Blankenburg remained unmarried all his life and died during a visit to Leiden, aged 52, in July 1656. According to the description of his estate, he left sixteen collections with handwritten music in tablature. Unfortunately, all this music has been lost.

Gerbrand van Blankenburg (c1620-1707) was the son of Quirinus Gerbrandsz van Blankenburg, schoolmaster of the village De Waal on Texel. He also had musical talent and moved around 1635 to Dordrecht, where his uncle Jacob worked as city organist. Gerbrand got his first position as organist in Zevenbergen, a small town in the northwest corner of Brabant, in 1641. Seven years later, he became city organist of Gouda. 1648 was also the year of the Peace of Munster, which drew a dividing line between the Northern and Southern Netherlands. It caused an intensified cultural separation with countries such as Italy and, thus, with the height of baroque monody. For Gerbrand this meant a break with his education and musical preferences.

In contrast to the cultural and musical infrastructure of Dordrecht, Gouda was a city of merchants and small industrialists. In order to preserve the organs in the Janskerk, the city council had hardly any money left, but years of complaints about the quality of the chimes forced the city administrators to buy in 1676 one of the last chimes of Pieter Hemonij. Gerbrand became consultant in this project but - on his recommendation - his 21-year-old son Quirinus, organist and carillonneur of Gorinchem was summoned as external advisor.

From memories of his father, recorded by Quirinus in his later life in *Elementa musica* (1739), it becomes clear that Gerbrand's fascination with Italian music was at least as great as Jacob's. For example, he ordered the young Quirinus to play and listen to music only from Italian messengers. He labelled other music, especially that of his

compatriots, as *lomperyen* (clumsy things). In the last years of his life, Gerbrand got bored with his son because of Quirinus' behaviour and recurring money debts. In a will, Gerbrand disinherited his son, but then restored the relationship and had the previous will be destroyed. Gerbrand van Blankenburg was the author of an important manual for the recorder, published in 1654.

For Quirinus van Blankenburg (1654-1739) it was almost obvious that his musical talent and background would lead to a professional life as an organist. His intelligence and desire for academics resisted in vain, which resulted in a lifelong hatred / love relationship with his 'predestined' profession. His talents would lead to *Elementa musica* (1739), an authoritative study on the principles and laws of music and the figured bass, but also to a number of valuable compositions, including chorale books and cantatas. In his most famous composition, *L'Apologie des Femmes* for voice, 2 violins and B.c., Quirinus appears to master musical painting of the text and treatment of the figured bass. His harpsichord suite *Duplicata ratio musices*, written on the occasion of the marriage of the later stadholder William IV and the daughter of the English king in 1734, is another attractive and widely played piece.

Already in his fifteenth year, Quirinus proved so advanced in music that he was appointed organist of the Remonstrant Church of Rotterdam. In 1675 an appointment followed as organist and carillonneur of Gorinchem. Being well-known as connoisseur and innovator of tuning clocks, he ignored career opportunities and resigned in Gorinchem in 1679, in order to study law at Leiden University. In 1682 he left the university without a licentiate, but with a self-chosen assignment to investigate the basic elements of the music and the rules of figured bass. After a short stay with his parents in Gouda, he moved to The Hague, with its noble families and dignitaries, hoping to earn a living by teaching and playing the harpsichord. This proved to be a too optimistic approach. Partly as a result of this, but above all because of a planned marriage, he was forced to return to the profession of organist: in 1687 of the Walloon Church and in 1703 of the Nieuwe Kerk (New Church) in The Hague. He would fulfil this latter function until his death in 1739.

His position as organist of the Walloon Church brought him in contact with noble families, including the Van Wassenaer family and the Bentinck family, which led to a employment as music teacher of the young noblemen and harpsichord player. Visiting foreign guests, including Prince Friedrich Ludwig of Württemberg-Stuttgart, also chose him to work for them in both capacities, resulting among other things in a large number of harpsichord arrangements of music of French, Italian, and English origin.

After this period, his reluctance being an organist arose again. In order to escape it, he decided to continue his musicological research started in Leiden. To this end, and with the permission of his employers, he resigned in 1719 for half of his position in the New Church. His student Frans Pitton would temporarily fulfil the other half of the job. The last 20 years of Quirinus' life had a happy start with the young Count Willem Bentinck, who first became his pupil, then his patron, making financially possible the publication of his compositions and the result of his research financially possible. Quirinus van Blankenburg passed away in May 1739.

Bijlage 1 Genealogie

De familienaam (Van) Blankenburg vindt zijn oorsprong in het stadje Blankenberghe (ook Blanckenburch of Blanckenburgh) aan de toenmalige Zuid-Nederlandse kust tussen Ostende en Sluys, thans het Belgische Blankenberge en de plaats van afkomst van de familie. Claes Quirijnsz, het vroegste familielid dat wij in de Noordelijke Nederlanden tegenkomen, tekent als eerste onder zijn bewaard gebleven brieven met de geografische toevoeging *van Blanckenburch*. Vanaf 1594 ontwikkelt de toevoeging zich tot 'familienaam'. Circa 1630 nemen ook de kinderen en nakomelingen van Adriaen Gerbrandsz in Texel vanaf de tweede generatie de naam '(van) Blankenburg' als zodanig aan. Behalve het al dan niet handhaven van het voorzetsel is de schrijfwijze van de naam binnen de familie divers. Zo wordt ondertekent met Blanckenburgh, Blanckenburch, een enkele keer Blanckenburg. Alleen Quirinus Gerbrandsz schrapt de c en de h en ondertekent, op een enkele uitzondering na, met 'van Blankenburg'. In deze monografie wordt deze spelling vanwege de eenvormigheid, met uitzondering uiteraard in citaten, gebezigd voor alle familieleden.

I QUIRINUS (1505c-1594 Monster) **x ?**

	2 kinderen
I.1	Adriaen Quirijnsz (Blankenberge 1530c-?) x ?
I.2	Claes Quirijnsz van Blankenburg (Blankenberge 1535c-1609 Monster) x Marritgen Cornelis

I.1 Adriaen Quirijnsz (Blankenberge 1530c-1570c?) **x ?**

	Kind
I.1.1	Gerbrand Adriaensz (Blankenberge 1555c-1592c Den Burg) x ?

1.2. Claes Quirijnsz van Blankenburg (Blankenberge 1535c-1609 Monster) x Marritgen Cornelis

Claes Quirijnsz is tussen 1571 en 1575 met o.a. zijn neef Gerbrand Adriaensz uitgeweken naar de Noordelijke Nederlanden. Van 1575 tot 1580 is hij schoolmeester en ouderling in Medemblik, van 1580 tot 1583 proponent te Haringhuizen, van 1583 tot 1594 predikant van Den Hoorn (Texel) en van juli 1594 tot zijn dood in 1609 (tussen 2.8 en 7.9) predikant van Monster.

	2 kinderen
1.2.1	Cornelis Claesz van Blankenburg (1575c-1626 Den Haag) x 1603.2.2. Grietje Jacobs Westerbaen
1.2.2	dochter, naam onbekend (1575c-1608c) x Barthout Jansz

1.1.1 Gerbrand Adriaensz (Blankenberge 1555c-1597c Den Burg) x ?

Is in het jaar 1577 woonachtig in Texel, schoolmeester en lid van de kerkenraad, in 1579 tijdelijk predikant, in 1591 ouderling te Den Burg.

	4 kinderen
1.1.1.1	Adriaen Gerbrandsz van Blankenburg (Den Burg 1585c-1638 Den Burg) x 1610c 2x Diewer Pouwels
1.1.1.2	Margaretha Gerbrands van Blankenburg (Den Burg 1585c-1657c Den Hoorn) x Cornelis ?, x 2 ^e 1627.2.21 Joost Pietersz
1.1.1.3	Quirinus Gerbrandsz van Blankenburg (Den Burg 1585c-1650 De Waal) x ?
1.1.1.4	Anna Gerbrands van Blankenburg (Den Burg 1585c-1650c) x ? (2 kinderen, namen onbekend)

1.2.1 Cornelis Claesz van Blankenburg (1575c-1626 Den Haag) x 1603.2.2. Grietje Jacobs Westerbaen

Hij is waarschijnlijk geboren in Medemblik. Van 1580 tot 1583 woont hij in Haringhuizen, van 1583 tot 1594 in Den Hoorn, Texel en van midden 1594 tot 1603 in Monster. Bij zijn huwelijk met Grietje Westerbaen is hij schoenmaker en woonachtig in Den Haag. Op 2 maart 1607 koopt hij daar een huis annex schoenmakerij ‘Het Voetboockgen’ Oude Molstraat, hoek Molenstraat. Tijdens het begeleiden van zijn blinde zoon Jacob (1.2.1.1.) naar het klokkenspel van de St. Jacobskerk valt hij van de trappen en sterft.

	2 kinderen
1.2.1.1	Jacobus Cornelisz van Blankenburg (Den Haag 1604-1656.7.7 Leiden)
1.2.1.2	Cornelia Cornelis van Blankenburg (Den Haag 1607-1682.6.7 Den Haag) x o.1640.8.26 Willem Jansz van Leeuwen; 2 x 1648.9.30 Hendrick Soenen

1.2.2 [dochter, naam onbekend] (1575c-1608c) x Barthout Jansz

In januari 1610, vijf maanden na de dood van haar man Claes Quirijnsz van Blankenburg treedt Marritgen Cornelis namens Neeltje Barthouts, haar kleinkind op bij de openbare verkoop van kleding van haar kort daarvoor gestorven dochter. De naam van deze dochter is onbekend.

	Kind
1.2.2.1	Cornelia Barthouts (Monster 1605c-1650c)

1.1.1.1 Adriaen Gerbrandsz van Blankenburg (Den Burg 1585c-1638 Den Burg) x 2e Diewer Pouwels

In het jaar 1618 is hij werkzaam als schoolmeester te Den Burg (Texel). In 1622 woont hij in Elmerburen, een banne grenzend aan Den Burg. Zijn gezin bestaat op dat moment uit vijf personen. Op 2 oktober 1618 wordt hij door het Hof van Holland toegelaten als ‘notaris publique’. Zijn protocol loopt van 21 oktober 1618 tot 10 augustus 1638, waarna zijn zoon Gerbrand Adriaensz het overneemt. Vanaf 28 februari 1630 tot zijn dood in de tweede helft van 1638 is hij werkzaam als Secretaris van Texel. Adriaens tweede echtgenote Diewer Pouwels komt nog tot eind 1658 voor in de schepenregisters van Texel onder meer met betrekking tot verkoop van huizen en land. Op 10 oktober 1660 is zij nog in leven, uit de ondertrouwakte van dochter Trijntje (Catharina) Adriaens blijkt zij vóór januari 1674 te zijn overleden.

	7 kinderen w.o.:
1.1.1.1.1	Gerbrand Adriaensz van Blankenburg (Den Burg 1610c-1646 Den Burg)
1.1.1.1.2	Jan Adriaensz van Blankenburg (Den Burg 1610c-1675c) x 1643.7.12 Aeltgen Cornelis
1.1.1.1.3	Paulus Adriaensz van Blankenburg (Den Burg 1625c-1670c) x ?

I.I.I.I.4	Maria Adriaens van Blankenburg (Den Burg, Texel 1625c?-b. 1702.12.06, Amsterdam) x c1670 Barent Jansz Snel (?-b.1700.10.25, Amsterdam)
I.I.I.I.5	Catharina Adriaensz van Blankenburg (Den Burg 1629/1630-b. 1696.12.12, Amsterdam) x 01674.01.19 Johan Hendricksz ter Huystee (1636/1637-b. 1696.11.06, Amsterdam)

I.I.I.2 Margaretha Gerbrands van Blankenburg (Den Burg 1585c-1657c Den Hoorn) x ? Cornelis ?, x (2e) 1627.2.21 Joost Pietersz

Omstreeks 1605 huwt zij met ene Cornelis (achternaam of patroniem onbekend). Uit dat huwelijk heeft zij waarschijnlijk meerdere kinderen, waarvan alleen Catharina (Trijntje) Cornelis (gest. vóór 1656) bekend is. In 1622 is zij mog weduwe en woont in Den Hoorn. In 1627 hertrouwt zij daar met de ouderling Joost Pietersz. In 1656 zijn beide nog in leven.

	meerdere kinderen, w.o.:
I.I.I.2.1	Catharina Cornelis (?Texel - voor 1656, Texel)

I.I.I.3 Quirinus Gerbrandsz van Blankenburg (Den Burg 1585c-1650 De Waal)x ?

In 1619 schoolmeester van De Waal. In 1622 is hij weduwnaar met twee kinderen. Hij is gestorven in juni 1650. Op 30 juni 1650 verkoopt zijn zoon Gerbrand Quirijnsz mede namens zijn zuster Maria het ouderlijk huis.

	Kinderen
I.I.I.3.1	Gerbrand Quirijnsz van Blankenburg (De Waal 1620c-b1707.9.29 Gouda) x 01652.11.8 Maria Paradanus (uit Oosterhout)
I.I.I.3.2	Maria Quirijns van Blankenburg (De Waal 1620c-b1653.11.24 Gouda)

I.I.I.4 Anna Gerbrands van Blankenburg (Den Burg 1585c-1650c)

In twee testamenten van Cornelia Cornelis van Blankenburg, respectievelijk in 1656 en in 1660 worden legaten bestemd voor de twee (niet nader bij naam genoemde) kinderen van Anneken zaliger. In het kohier van de Haertsteden wordt zij al in 1637 vermeld als weduwe.

I.2.I.1 **Jacobus Cornelisz van Blankenburg (Den Haag 1604c-1656.7.7 Leiden)**

Klokkensteller en beiaardier van de Grote of St. Jacobskerk te Den Haag, van 1625 tot en met 1632, daarna tot zijn dood organist van Dordrecht. Vanaf 1633 is hij woonachtig in de Wijnstraat te Dordrecht. Hij sterft tijdens een kort verblijf in Leiden. Jacobus is ongehuwd gebleven.

I.2.I.2 **Cornelia Cornelis van Blankenburg (Den Haag 1607-1687.6.7 Den Haag) x 01640.8.26 Willem Jansz van Leeuwen x 2x 01648.9.30 Hendrick Soenen**

In 1633 verhuist zij met haar broer Jacobus naar Dordrecht. In die stad wordt zij bekend als klaveciniste en bespeelster van andere niet nader genoemde instrumenten en maakt zij deel uit van een voornaam en kunstlievend gezelschap dat regelmatig samenkomt op het slot Develstein. Na

haar huwelijk met de winkelier Willem van Leeuwen (het huwelijk wordt gesloten te Zwijndracht) volgt zij hem naar Den Haag. Tijdens haar 2e huwelijk met vetermaker en winkelier Hendrick Soenen woont zij aan de zuidzijde van de Laanstraat in een huis genaamd de Blauwe Leeuw.

I.I.2.2.1 **Cornelia Barthouts (1605c-1650c)**

In oktober 1620 woont zij met haar vader Barthout Jansz nog in Monster. Haar moeder is vóór 1610 gestorven. In 1656 legateert Cornelia van Blankenburg (I.2.I.2) aan de twee achtergebleven kinderen van Neeltje Barthouts zaliger. Ook in twee daaropvolgende testamenten uit 1659 en 1660 worden deze twee kinderen nog als erfgenamen genoemd.

I.I.I.1.1 **Gerbrand Adriaensz van Blankenburg (Den Burg 1601oc-1646 Den Burg)**

Vanaf 1630 treedt hij op als getuige in de protocollen van zijn vader. Vanaf zijn admittatie door het Hof van Holland op 20 maart 1635 als ‘notaris publique’ treedt hij – in eerste instantie incidenteel en vanaf 10 augustus 1638 definitief – in het voetspoor van zijn vader als notaris te Den Burg. Zijn laatste acte is gedateerd op 7 november 1641. Vanaf 1639 is hij tevens inner van de 2oste en 4oste penning. Wegens onvoldoende afdracht van geïnde belastingen wordt hij in 1641 op last van de Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier te Hoorn in gijzeling genomen. Nadat zijn moeder en beide broers Jan en Paulus de borgsom hebben betaald komt daaraan een eind. Van 1639 tot 1646 volgt hij zijn vader op als Secretaris van Texel. Op 15 februari 1646 treffen wij voor het laatst zijn ondertekening als secretaris van Texel in de Transportregisters. Gerbrand Adriaensz blijft ongehuwd.

I.I.I.1.2 **Jan Adriaensz van Blankenburg (Den Burg 1610c-1675c)**

x 12.7.1643 Aeltgen Cornelis, Den Burg

Op 17 januari 1631 legt hij de 2e steen voor de Walenmolen te Walenburg (de 1e steen is gelegd door zijn broer Gerbrand Adriaensz). Een enkele maal in 1638 treedt hij op als getuige in het protocol van zijn vader. Bij zijn huwelijk woont hij in Den Burg. Na zijn overlijden verkoopt zijn weduwe Aeltgen Cornelis land aan de zuster van haar overleden man, Trijntje Adriaens.

I.I.I.1.3 **Paulus Adriaensz van Blankenburg (Den Burg 1625c-1670c)**

x ?

In 1634 treedt hij op als getuige in de protocollen van zijn vader. In 1643 noemt hij zich, wellicht op grond van zijn maatschappelijke functie Paulus Ariens Clerck. Blijkens het kohier van de Haardsteden van 16 september 1644 woont hij in Den Burg. In oktober 1660 is hij nog in leven.

I.I.I.1.4 **Maria Adriaens van Blankenburg (Den Burg 1625c-b. 1702.12.06 Amsterdam) x 1670circa Barent Jansz Snel (?-b. 1700.10.25)**

Bij de doop van haar kinderen, Alida en Adriaen, is Gerbrand Quirijnsz van Blankenburg, organist te Gouda, getuige. Op 15 juli 1682 is zij aanwezig bij de verkoop van het huis van de overleden Cornelia Cornelis van Blankenburg in Den Haag. Vanaf september 1692 tot haar dood woont zij met haar man (meester schuitenmaker)op het voormalige eiland Uilenburg (Marken) in de (Uilenburger-achterstraat) op de werf genaamd De Deense Koopman.

	Kinderen
I.I.I.1.4.1	Diewertje Barents Snel (Amsterdam, d. 1671.04.15-?
I.I.I.1.4.2	Adriaen Baretnsz Snel (Amsterdam, d. 1671.04.15-c1673

1.1.1.1.4.3	Alida Barents Snel (Amsterdam, d 1672.09.28-?)
1.1.1.1.4.4	Adriaen Barentsz Snel (Amsterdam, d 1674.05.06-?)
1.1.1.1.4.5	Jan Barentsz Snel (Amsterdam, d 1676.10.07-?)
1.1.1.1.4.6	Barent Barentsz Snel (Amsterdam, d 1678.07.31-?)

1.1.1.1.5 Catharina Adriaensz van Blankenburg (Den Burg 1629/1630-b. 1696.12.12, Amsterdam); x 01674.01.19 Johan Hendricksz ter Huystee (1636/1637-b. 1696.11.06, Amsterdam)

In 1656 woont zij te Dordrecht als huishoudster van Jacobus Cornelisz van Blankenburg. Na diens dood trekt zij tot haar huwelijk in bij Cornelia Cornelis van Blankenburg en haar man Hendrick Soenen in Den Haag. Tot de dood van haar man woont zij in de Amstel Kerkstraat, tusssen de Utrechtsestraat en de Amstel, na diens dood trekt zij in bij haar zuster Maria en haar man Barent Snel op Uilenburg (Marken), van waar zij zes maanden later begraven wordt.

1.1.1.2.1 Catharina Cornelis (? Texel-1656 voor)

In een drietal testamenten (1656, 1659 en 1660) 1656 legateert Cornelia Cornelis van Blankenburg de zes weeskinderen van Trijntje Cornelis, dochter van Grietje Gerbrands.

1.1.1.3.1 Gerbrand Quirijnsz van Blankenburg (De Waal 1620c-b1707.9.29 Gouda) x 01652.11.8 Maria Paridaens (uit Oosterhout)

Gerbrand Quirijnsz woont vanaf circa 1635 tot 1641 als leerling van zijn oom Jacob van Blankenburg in Dordrecht. In 1641 wordt hij benoemd tot organist van Zevenbergen. Hij ruilt in 1648 deze functie in voor het organistschap van de Sint Janskerk te Gouda. Hij zal deze functie tot zijn dood blijven bekleden. In Gouda woont hij tot 1664 op de Korte Tiendeweg en daarna tot zijn dood in de Spieringstraat. Maria Paridaens woont bij haar huwelijk, in de Jerusalemstraat te Gouda.

	Kind
1.1.1.3.1.1	Quirinus Gerbrandsz van Blankenburg (Gouda 1654.12-1739.5.12 Den Haag) x 01686.2.10 Catharina Clara de Guise

1.1.1.3.2 Maria Quirijns van Blankenburg (De Waal 1620c-1653 Gouda)

Na de dood van haar vader in 1650 verlaat zij het dorp De Waal op Texel en vestigt zich (waarschijnlijk bij haar broer Gerbrand op de Korte Tiendeweg) in Gouda.

1.1.1.3.1.1 Quirinus Gerbrandsz van Blankenburg (Gouda 1654.12-1739.5.12 Den Haag) tr 1686-2-24 Catharina Clara Guise

Van 1670 tot 1675 organist van de Remonstrantse Kerk in Rotterdam. Van 1675 tot 1680 organist en klokkenist van de Janskerk in Gorinchem woonachtig aan de Langedijk. In december 1679 laat hij zich als student rechten inschrijven op de Leidse Universiteit. Na het verlaten van de

universiteit in 1682 vestigt hij zich vanaf 1684 als musicus in Den Haag waar hij in 1687 Cornelis Scholl opvolgt als organist van de Hofkapel of Franse Kerk. Op 12 november 1699 wordt hij benoemd tot eerste organist van het op dat moment nog te bouwen orgel van de Nieuwe Kerk op het Spui. Deze functie zal hij tot zijn dood blijven bekleden.

	Kinderen
1.1.1.3.1.1.1	Maria Anne van Blankenburg (Den Haag d1694.6.3-1763.10.6 Den Haag)
1.1.1.3.1.1.2	Catharina Clara van Blankenburg (Den Haag d1696.9.12-b1699.9.4 Den Haag)

Bijlage 2

Van Blankenburg in lexica, biografische woordenboeken e.d.

Het verschijnen van Edmond vander Straeten’s uitvoerige artikel ‘Quirin Van Blankenburg’, in: *Messenger des sciences historiques de Belgique* (Gent 1864) markeert het begin van een groeiende belangstelling voor hem en zijn Noord- en Zuid-Nederlandse collega-musici uit de voorgaande eeuwen. Deze bijlage voorziet in chronologische geordende informatie over de musici uit het geslacht Van Blankenburg, zoals deze in lexica, biografische woordenboeken en andere geschriften te vinden is vanaf 1639 tot 1864.

Beverwijck, J. van **Van de uutmementheyt des vrouwelicken geslachts**
(Dordrecht, 1e druk 1639)

[p. 189]
Cornelia Blanckenburch, is uytnemende in de musijck, ende speelt seer meesterlick op d’instrumenten.

Idem (Dordrecht, 2e druk 1643)
[p. 199]
Schildert in dese stadt seer aerdich Cornelia Blanckenburch, die oock in alle treffelicke hant-wercken wonderbaerlicken ervaren is.

Walther, J. G. **Musikalisches Lexicon** (Leipzig 1732)

[p. 146]
Castelbianco (Quirino di) von seiner Arbeit sind 2 variirte Arietten, und eine Toccata vors Clavier bekannt.

Zedler, J. H. **Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste, welche bishero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden**, dl. 1 - 64 (Halle/Leipzig 1732-1754)

[p. 1374]
Blankenburg (Quirin van) hat ein gründlich geschriebenes Werk von der Musick, in Holländischer Sprache, unter folgendem Titul an das Licht gestellt; Elementa musica, of nieuw licht tot het welverstaan der musiek en de bas continuo, 's-Gravenhage 1738 in grosz 4. Leipziger Zeitung 1739, p. 96 u.f.

[p. 1321]
Castelbianco, (Quirino di) es sind von seiner Arbeit 2 variirte Arietten, und eine Toccata vors Clavier bekannt.

Lustig, J. W. in: **Marpurg, F. W., Kritische Briefe über die Tonkunst**, Bnd. 2 (Berlijn 1763)

[Brief 123, par. 67, p. 463]
Blankenburg (Quirinus van) war ehemed Organist an der reformirten neuen Kirche im Haag; hat allda drucken lassen 1) ein Choralbuch. 2) Clavierstücke, die sich umkehren lassen, dedicirt an die verstorbene Princeßin von Oranien, bey Ihrer Ankunfft, an. 1734 beynahe mit folgenden Worten: “weil die Oberstimme zum Baß und der Baß zur Oberstimme werden kann, so können auch der Prinz und die Prinzeßin einander heyrathen und vergnügt leben;” edirte in seinem 8osten Jahre und ganz verzweifelten Umständen, 3) een nieuw Licht voor de muziek en den Baß continuo, 4to ein großes, kauderwelsches Buch, deßen gleichen auf diesem Erdkreise nicht leicht zu finden. Ist gestorben etwa 1739.

Gerber, E. L. **Historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler, welches Nachrichten von dem Leben und Werken musikalischer Schriftsteller, berühmter Componisten, Sänger, Meister auf Instrumenten, Dilettanten, Orgel- und Instrumentenmacher enthält**, dl. 1 - 2 (Leipzig 1790-1792)

[kolom 170]
Blankenburg (Quirinus van) Organist an der reformirten neuen Kirche in Haag; geb. in Holland 1654; hat im Haag herausgegeben: 1) ein Choralbuch: 2) Klavierstücke die sich umkeheren lassen, mit einer Dedication an die neuangekommene Prinzeßin von Oranien; worinne er sagt: “Weil der Baß zur Oberstimme und die Oberstimme zum Basse werden könne; so könne sich auch der Prinz und die Prinzeßin einander heyrathen.” Dies schrieb er in seinem 8osten Jahre. Noch gab er ein großes kauderwelsches Buch in 4. heraus, unter dem Titel: Een nieuw Licht voor de muziek en den Bass continuo. Er starb im J. 1739

Forkel, N. **Allgemeine Litteratur der Musik** (Leipzig 1792)

[pag. 150]
Blankenburg (Quirinus van) een holländischer Licentiat der Philosophie und Medicin; Clavicimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkgezangen, med dezelfde noten die de gemeente zingt, tot vloeiende maatzangen gemaakt, in styl en hoogte bepaald, met cieraden voorzien en met kunst verrykt, tweede druk, vermeerdert met een instructie of onderwyzinge tot de psalmen, regelen compositie van de bas, alphabet voor de blinden, en volkomen van drukfouten gezuivert. ‘s-Gravenhage, bey der Wittwe O. van Thol und Sohn, 1772. Die diesem Choralbuch von Quir. van Blankenburg beygefügte theoretische Anweisung wurde auch besonders für 30 Stüver verkauft; complet kostete aber das Werk 6 holländische Gulden. s. Boekzaal der geleerde Waereldt, B. 115 März, 1772 S.341. Um mehrerer Brauchbarkeit willen ist die erwehte Anweisung sowohl in holländischer als französischer Sprache abgedruckt.

[pag. 355]
Blankenburg (Quirinus van), Licentiat der Philosophie und Medicin in Holland wahrscheinlich ein geborner Holländer; Elementa musica, of niew licht tot het welverstaan van de music en de bas-continuo. Door regelen, met reden en bewys, gebouwd op een klare ontleding der eerste beginselen; na een voorafgaande wederlegging van de dwalingen dezès tyds etc. Erster und zweiter Theil. In 's-Gravenhage, 1739. 200 Seiten mit vielen Kupfern. Der Verf. sagt, daß er dieses Werk durch ein 60 jährigen Studium (met een aandacht van 60 jaren) zu Stande gebracht habe. Es enthält daher allerdings sehr gute, nicht alltägliche Bemerkungen. In Marpurgs kritischen Briefen über die Tonkunst. B.2 S. 463 wird zwar von dem Werke gesagt, der Verf. habe es in seinem 8osten Lebensjahre, und unter ganz verzweifelten Umständen verfertigt, und es sey ein so kauderwelsches Buch, desgleichen auf diesem Erdkreise nicht leicht zu finden. Ich kann aber den Leser versichern,

daß das Buch so schlecht nicht ist, und daß ich es mit weit mehr Vergnügen gelesen habe, als manches andere, welches für besser gehalten wird.

Choron, A.
en Fayolle, F.

Dictionnaire historique des musiciens artistes et amateurs, morts ou vivans (Parijs 1810)

[Dl.1, p. 84]
Blankenburg (Quirin van) organiste à la nouvelle église réformée à la Haye, né en Hollande en 1654, a publié à la Haye 10 un livre de musique simple; 20 des morceaux pour le clavecin, que l'on peut jouer à rebours, avec une dédicace à la princesse d'Orange, dans laquelle il dit: "Que la basse pouvant devenir discant, et le discant devenir basse, le prince et la princesse pouvaient aussi se marier ensemble." Il était alors âgé de 80 ans. Il a encore publié un autre ouvrage sous le titre: Een nieuw licht voor de musiek en den bass continuo (Nouvelle lumière pour la musique et la basse continue). Il mourut en 1739.

Gerber, E. L.

Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler, welches Nachrichten von dem Leben und Werken musikalischer Schriftsteller, berühmter Componisten, Sänger, Meister auf Instrumenten, Dilettanten, Orgel- und Instrumentmacher enthält, dl. 1 (Leipzig 1812)

[Dl. 1, kolom 425]
Blankenburg (Quirinus van). Er ist in Holland Licentiat der Philosophie und Medicin gewesen, wie Hr. Dr. Forkel aus dessen Elementen angemerkt hat. Hingegen war er, nach des Organisten Lustig Angabe, Organist an der Reformirten kirche. Indessen konnte er beydes seyn. Sein Werk, welches Lustig in Marpurgs kritischen Briefen im lachenden Tone beurtheilt, führt den Titel: Elementa musica, of niew licht tot het welverstaan van de musiec en de bas-continuo. Door regelen, met reden en bewys, gebouwd op een klare ontleding der eerste beginselen; na een voorafgaande wederlegging van de dwalingen dezes tyds etc. Erster und zweyter Theil. In 's-Gravenhage 1739. 4. 200 Seiten mit vielen Kupfern. Sein zweytes Werk führt bey der neuen Ausgabe folgenden Titel: Clavicimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkgezangen, met dezelfde noten die de gemeente zingt, tot vloeiende maatzangen gemaakt, in styl en hoogte bepaald, met cieraden voorzien en met kunst verrykt, tweede druk, vermeerdert met een instructie of onderwyzinge tot de psalmen, regelen compositie van de bas, alphabet voor de blinden, en volkomen van drukfouten gezuivert. Gravenhage, bey der Wittwe O. van Thol und Sohn 1772. (das Jahr der ersten Ausgabe ist nicht bekannt.) s. Boekzaal der geleerde Waereldt. B. 115. März 1772. S. 341. Da der Verfasser nach Lustigs Angabe sowohl, als nach seinem eigenen Geständnisse, im J. 1739 schon 80 Jahre alt war; so ist er ohne Zweifel schon seit 60 Jahren nicht mehr unter den Lebendigen.

[Dl.1, kolom 664]
Castelbianco (Quirino di) ein ums J. 1700 lebender Klavierist und Komponist, hat von seiner Arbeit II Arietten mit Variationen und eine Toccate fürs Klavier drücken lassen. Walther.

Anoniem

in: Allgemeine Musikalische Zeitung (Wenen 1819)

[kolom 120]
Quirin von Blankenberg (geb. in Holland 1654) gab in Haag 1734 Clavierstücke heraus, die sich umkehren lassen, mit einer Dedication an die neuangekommene Prinzessinn von Oranien, worin er sagt: Weil der Bass zur Oberstimme, und die Oberstimme zum Bass werden könne, so könne sich auch der Prinz und Prinzessinn mit allem Fuge und Recht einander heirathen.

Sainsbury, J. S. (ed.) A dictionary of musicians, from the earliest ages to the present time (Londen 1824)

[Vol. 1, p. 98]
BLANKENBORG, (Quirinus von), Organist at the Hague, published a book on thorough bass in 1739, also some church music.

[Vol. 1, p. 139]
CASTELBIANCO, (Quirino di), a performer on the harpsichord and composer for this instrument, living in Italy in the year 1700.

Lichtenthal, P.

Dizionario e bibliografia della Musica, dl. 1 - 4 (Milaan 1826)

[Dl. 3, p.204]
Blankenburg (Quirinus van) licenziato di filosofia e di medicina, nato in Olanda: Clavicimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkgezangen, met dezelfde noten die de gemeente zingt, tot gvloeiende maatzangen gemaakt in styl en hoogte bepaald, met zieraden voorzien en met kunst verrykt, tweede druk, vermeerdert met een instructie of onderwyzinge tot de psalmen, regelen, compositie van de bas, alphabet voor de blinden, en volkomen van drukfouten gezuivert, 's-Gravenhage, 1772. Il proposto metodo trovasi anche stampato a parte in lingua olandese e francese.

[Dl. 4, p.255]
BLANKENBURG (Quirinus van), licenziato di filosofia e di medicina in Olanda: Elementa musica, of niew licht tot het welverstaan van de musiec en de bas-continuo. Door regelen, met reden en bewys, gebouwd op een klare ontleding der eerste beginselen; na een voorafgaande wederlegging van de dwalingen dezes tyds. In 's Gravenhage, 1739, 200 pag. in 4, con molti rami. L'Autore dice che tale Opera gli costò uno studio di 60 anni. Il Forkel la loda, ad onta che il Marpurg sia di contraria opinione.

Fétis, F.J.

Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique (Brussel 1835)

[Dl. 2, p. 214]
Blankenburg (Quirin van), licencié en philosophie et en médecine, né en Hollande, vers 1660, fut organiste de la nouvelle église réformée à La Haye, et mourut en 1739. Il est auteur des ouvrages suivants: 10 Elementa musica, of niew licht tot het welverstaan van de musick en de bass-continuo (Éléments de musique, ou nouvelle lumière sur la musique et la basse continue), La Haye, 1739, in 40, deux cents pages; 20 Clavicimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkgezangen, met dezelfde noten die de gemeente zingt, tot vloeyende maatzangen gemaakt, in styl en hoogte bepaald, met cieraden voorzien en met kunst verrykt, tweede druk, vermeerdert met een instructie of onderwyzinge tot de psalmen, regelen compositie van de bass, alphabet voor de blinden, en volkomen van drukfouten gezuivert (Livre d'orgue ou de clavecin pour accompagner le chant des psaumes dans les églises réformées, etc.) La Haye, 1772, in 40. C'est une deuxième édition. On a aussi de cet auteur des pièces de clavecin, qui peuvent se jouer en retournant le livre, Blankenburg fut un musicien instruit dont les ouvrages peuvent être encore consulté avec fruit.

Becker, C. F.

Systematisch - chronologische Darstellung der musikalischen Literatur von den frühesten bis auf die neueste Zeit, dl. 1 (Leipzig 1836)

[Dl.1, kolom 120]
Blankenburg (Quirinus van), Licentiat der Philosophie und Medicin oder nach Andern Organist an einer reformirten Kirche in Holland, geb. daselbst: Clavicimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkgezangen, med dezelfde noten die de gemeente zingt, tot vloeiende maatzangen

gemaakt, in styl en hoogte bepaald, met cieraden voorzien en met kunst verrykt, tweede druck, vermeerderd med een instructie of onderwyzinge tot de psalmen, regelen compositie van de bas, alphabet voor de blinden, en volkomen van druckfouten gezuivert. 's-Gravenhage, bei der Wittwe O. van Thol und Sohn. 1772. Das Jahr der ersten Auflage ist nicht bekannt. Die theoretische Anweisung in holländischer un französischer Sprache gedruckt, wurde auch einzeln verkauft. (Boekzaal der geleerde Waereldt, 1772, Seite 341)

[Dl.1, kolom 415]
Blankenburg (Quirinus van): Elementa musica, of niew Licht tot het welverstaan van de musiec en de bas-continuo. Door regelen, met reden en bewys, gebouwd op een klare ontleding der eerste beginselen; na een voorafgaande wederlegging van de dwalingen dezes tyds etc. In 's-Gravenhage, 1739, 4. 200 Seiten mit vielen Kupfern. Das Werk enthält in zwei Theilen gute und nicht gewöhnliche Bemerkungen und der Verfasser bemerkt, dass er das Werk durch ein sechzigjähriges Studium (met een aandacht van 60 jaren) zu Stande gebracht habe. So scharf der Tadel des Organist Lustig in Marpurgs Briefen über die Tonkunst (Band 2, Seite 463) darüber ist, so behauptet doch Nic. Forkel das Gegentheil in seiner Literatur, Seite 355.

Anoniem
Biographie Universelle ou dictionnaire de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes, dl. 2 (Brussel 1843)

[p. 334]
BLANKENBURG (Quirin van), né en Hollande vers 1660, mort en 1739, organiste de la nouvelle église réformée à la Haye, est auteur de: Elementa musica, la Haye, 1739; Clavicimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen, etc., ib., 1772.

Michaud, M.
Biographie Universelle ancienne et moderne, histoire par ordre alphabétique de la vie publique et privée de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes, Nouvelle edition, Tome quatrième (Parijs 1843)

[p. 425]
BLANKENBURG (Quirin van), né en Hollande en 1654, a publié à la Haye quelques oeuvres musicales, entre autres des morceaux pour le clavecin que l'on peut jouer à rebours. Il y a joint une dédicace à la princesse d'Orange dans laquelle il dit: "Que la basse pouvant devenir discant, et le discant devenir basse, le prince et la princesse pouvaient aussi se marier ensemble." Il avait alors quatrevingts ans. Il est mort en 1739.

Ritter, A. G.
De orgelspeelkunst en derzelver ontwikkeling, gedurende drie eeuwen, in: Caecilia, Jaargang 3, nr. 15 (Utrecht 1846)

[p. 156]
Quirinus van Blankenburg
Omtrent 1660 (1) geboren, was licentiaat des Philosophie en Medicijnen en organist van de gereformeerde kerk te 's-Gravenhage. Van zijn "Clavecimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkzangen" enz. verscheen in het jaar 1772 een tweede uitgave. De zevende Band des Orgelfreunds bevat onder nr. 46 eene uit het genoemde werk ontleende behandeling van den eersten psalm. Hoe zulk eene met smakelooze versieringen overladene compositie uit de eenvoudigste gereformeerde kerk kon voortkomen, kunnen wij evenmin begrijpen, als dat er behoefte naar een tweede uitgave van dat boek in het jaar 1772 bestond (2).

Kist, F. C. (red.)
(1) Onder zijn portret lezen wij: Natus 1654. Het komt ons, bekend met meer uitgegeven psalmen

van Hollandsche componisten van dien tijd en later, minder vreemd voor, dat ook deze met zonderlinge versierselen overladene psalmen in den smaak vielen. Er schijnt toen een smaak daarvoor in Nederland geheerscht te hebben, welke in het orgelspel zelfs tot in deze eeuw heeft voortgeduurd en soms op enkele plaatsen, waar oude organisten leven, nog verneembaar is. Ondanks dit verwerpelijk beginsel, blijkt uit Blankenburg's werken, dat hij een bekwaam componist en diependkend man geweest is.
(2) Wij kennen van die psalmen een eersten druk van 1732, een tweeden druk van 1745 en een derden druk van 1756.

Moore, J. W.
Complete encyclopaedia of music, elementary, technical, historical, biographical, vocal and instrumental (Boston 1854)

[p. 147]
Blankenburg, Quirinus van, organist at the Hague, published a book on thorough bass in 1739, also some church music.

[p. 180]
Castelbianco, Quiring di, A performer on the harpsichord, and composer for this instrument, living in Italy in the year 1700.

Kobus, J. C. en Rivecourt, W. de
Beknopt biographisch handwoordenboek van Nederland: behelzende de levensbeschrijvingen van vele personen, die zich in Nederland hebben bekend gemaakt, dl. 1 - 3 (Zutphen 1854-1861)

[Dl. 1, p. 167]
Blankenburg (Quirinus van) leefde in de eerste helft der vorige eeuw, was een bekwaam componist onder de weinige, waarop zich ons land kan beroemen. Om zijne stukken opgang te geven, veritalianiseerde hij zijn naam en zette boven derzelven: "gecomponeerd door Di Castelbianco", maar toen hij er later zijn' waren naam bij plaatste was de aftrek veel minder. Blijken van zijne kunst vindt men in de 3 volgende werken: Klavecimbel- en orgelboek der gereformeerde psalmen, 1732. 's Hage, bij Berkoske. - Nieuw licht tot het wel verstaan van de muziek en de bas continuo, met pl. Ib. 1739. - Verzameling van verscheiden muzijkstukken voor de klavecimbel.

Aa, A. J. van der
Biografische woordenboek: bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt (Haarlem 1855)

[Dl.2, p. 178]
Blanckenburgh (Cornelis van), in de eerste helft der zeventiende eeuw, beroemd organist in de groote Kerk te Dordrecht, schreef: Onderwijzing van de handfluit, Amst. en vervaardigde onderscheidene compositiën, welke in die tijd vermaard waren.

[Dl.2, p. 178]
Blanckenburgh (Cornelia van), dochter van den voorgaande, was als zangeres en toonkunstenares beroemd. Beverwijck (1) getuigt van haar, dat zij was uytnemende in de musyck ende spelende seer meesterlick op d'instrumenten.

(1) Van de uitnemenetheyt des vrouwelicken geslachts, blz. 280.

[Dl.2, p. 183]
Blankenburg (Quirinus van), Organist van de Nieuw Hervormde Kerk te 's-Gravenhage, was volgens Forkel (1) tevens licentiaat in de wijsbegeerte en geneeskunde. Hij schreef: Clavicimbel en

orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkgezangen, met dezelfde nooten die de gemeente zingt, tot vloeiende maatzangen gemaakt, in stijl en hoogte bepaald, met cieraaden voorzien, en met kunst verrijkt, 's-Gravenhage 1732. 4°. De tweede druk, vermeerderd met eene instructie of onderwijzing tot de psalmen, regelen, compositie van de bas, alphabet voor de blinden, en volkomen van drukfouten gezuivert, verscheen te 's-Gravenhage, 1773. Instructies tot het Clavicimbel en orgelboek, Amst. 1722 4°. Verzameling van verscheidenen muzijkstukken voor de clavicimbel, 's Hage. Elementa musica, of nieuw licht tot het wel verstaan van de musiec en de bas-continuo, door regelen, met reden en bewys, gebouwd op een klare ontleding der eerste beginselen, na een voorafgaande wederlegging van de dwalingen dezes tijds enz., 's-Gravenhage 1729. 2 deelen 4°. met vele platen. Als een merkwaardig bewijs van de destijds ook al heerschende smaak voor al wat vreemd was, schrijven wij daaruit het volgende af: "Als ik over eenige jaren een stuk musiec van mijn maaksel plag te vertoonen dan was 't nooit prijsbaar, het moest van verre komen om goed te zijn: maar als ik in de plaats van mijn naam van Blankenburg, di Castelbianvo ('t welk het zelfde is in 't Italiaansch) daar boven zette dan was 't uitstekend, 't welk zoo lang geduurt heeft, tot ik ten laatsten het momaangezicht afdeed: maar toen begon weer d'eige historie." Volgens Lustig die in Marpurgs kritische brieven Blankenburg's eerste werk spottenderwijze beoordeelde, was hij in 1739 reeds tachtig jaren oud.

(1) Zie Boekzaal der geleerde wereld. B. 115. Maart 1772. bl. 341; E. L. Gerber, Lexicon der toonkunst, bl. 425; Biogr. Univers.

Andries, J.

Précis de l'Histoire de la Musique, depuis les temps les plus régulés (Gent 1862)

[p. 287]

Blankenburg (Quirin van), licencié en philosophie et en médecine, organiste de la nouvelle église réformée de la Haye, musicien instruit, naquit en Hollande vers 1660. Il s'est fait connaître par les ouvrages suivants, publiés en hollandais: 1e Eléments de musique, ou nouveaux moyens pour bien comprendre la musique et la basse continue; 2e Livre d'orgue et de clavecin pour accompagner le chant des psaumes dans les églises réformées, etc. Il existe de Blankenburg des pièces de clavecin, qui peuvent se jouer en retournant le livre.

Fétis, F.J.

Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique, deuxième édition (Paris 1860)

[Dl. 1, pp. 437-438]

Blankenburg (Quirin van), licencié en philosophie et en médecine, né en 1654, à Gouda, en Hollande, fut organiste de la nouvelle église réformée à La Haye, et mourut en 1739. Il est auteur des ouvrages suivants: 1o Elementa musica, of nieuw licht tot het welverstaan van de musiec en de bas-continuo (Eléments de musique, ou nouvelle lumière sur la musique et la basse continue), La Haye, 1739, in 4o, deux cents pages. - 2o Clavicimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkgezangen, met dezelfde noten die de gemeente zingt, tot vloeyende maatzangen gemaakt, in styl en hoogte bepaald, met cieraaden voorzien en met kunst verrijkt, tweede druk, vermeerderd met een instructie of onderwijzing tot de psalmen, regelen compositie van de bass, alphabet voor de blinden, en volkomen van drukfouten gezuivert (Livre d'orgue ou de clavecin pour accompagner le chant des psaumes dans les églises réformées, etc.), La Haye, 1732.gr. in-4o. La troisième édition a paru dans la même ville en 1772, in- 4o. On a aussi de cet auteur des pièces de clavecin, qui peuvent se jouer en retournant le livre, sous ce titre: La double harmonie d'une musique qui en fait deux en tournant le papier et prouve comment deux sont un et un fait deux, à l'occasion du mariage de S. A. R. Monseigneur le prince d'Orange avec la princesse royale d'Angleterre. Augmentée de plusieurs fugues, allemandes, menuets et autres pièces de clavecin. La Haye, Laurent Berkoske (s.d.) in-4o. Blankenburg fut un musicien instruit dont les ouvrages peuvent être consultés avec fruit. Son portrait, gravé par Creite, se trouve en tête de son Elementa musica.

Gregoir, E. G. J.

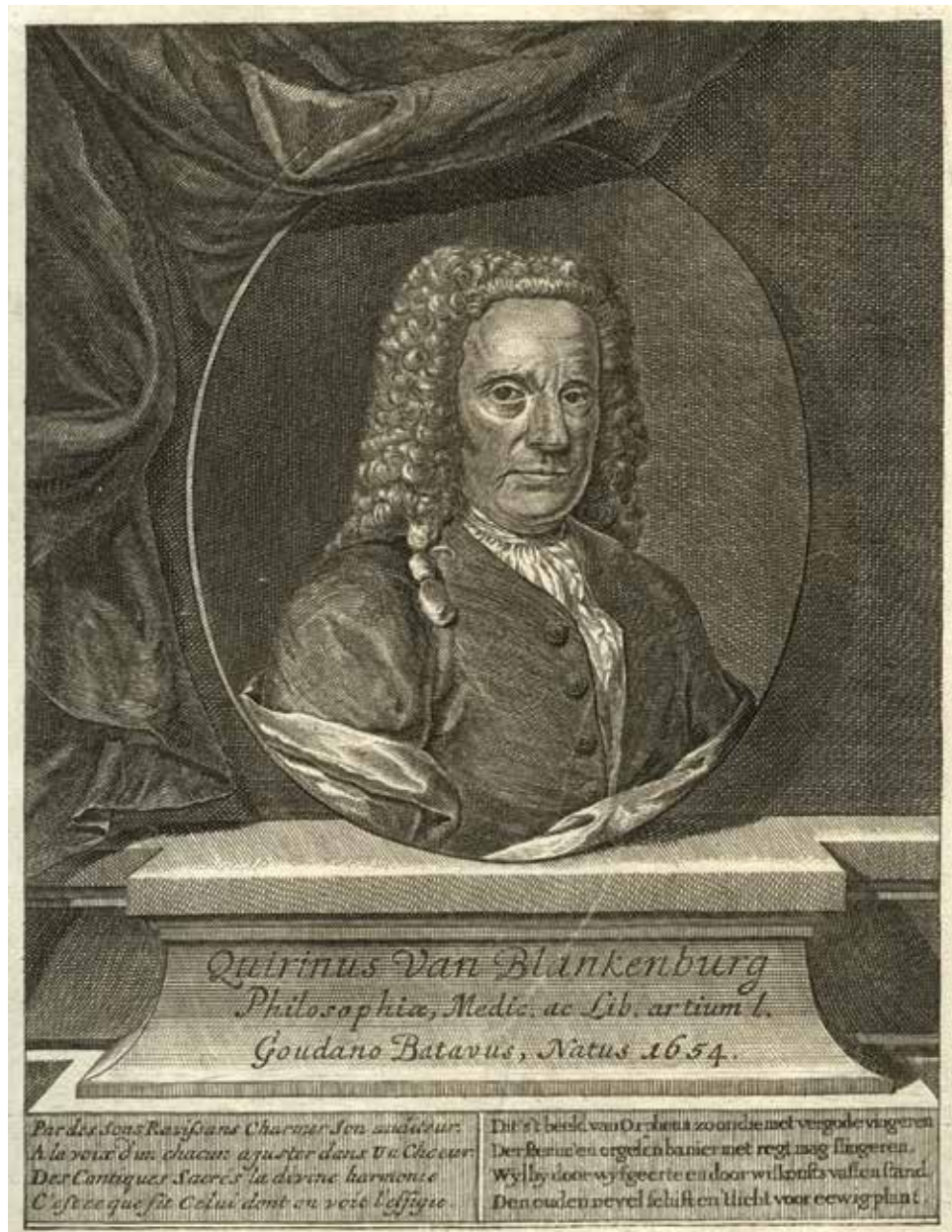
Essai historique sur la musique et les musiciens dans les Pays-Bas (Den Haag 1861)

[p. 36]

Van Blankenburg (Q.), organiste de mérite de la nouvelle église réformée à La Haye, né vers 1670, mort en 1739. Il est auteur d'un ouvrage sur la basse continue et de pièces de clavecin.

Bijlage 3

Portretten Van Blankenburgs en verwanten

Het enige portret van Quirinus van Blankenburg dat bewaard is gebleven is een kopergravure van Ernst Ludwig Creite naar een tekening van Jan Jacob Nachenius. De prent, vervaardigd in opdracht van uitgever Laurens Berkoske, wordt in 1739 opgenomen in *Elementa musica*. Aan de onderzijde van de prent staat een 4-regelig gedicht van J. de Meester. Berkoske gebruikt de prent nogmaals bij de herdruk van het *Clavicimbel- en orgelboek der psalmen* in 1745 met naast het genoemde gedicht van De Meester een vers in de Franse taal. De beschrijving van dat portret zoals opgenomen in het Haags Gemeentearchief luidt:

Portret van Quirinus Gideon van Blankenburg (1654-1739); in ovaal, waarachter een draperie; tevens een 3-regelig onderschrift met naam, opleiding en geboortedatum; tevens met 4-regelig Frans en ditto Nederlands vers;
Inventarisnummer: kl. B 2135
Techniek: kopergravure
Vervaardiger: Creite, Ernst Ludwig (naar Jan Jacob Nachenius; 1709-1750);
Plaats van vervaardiging: 's-Gravenhage
Jaar van vervaardiging: 1745
Uitgever: Berkoske, Lourens
Afmetingen (hxb): 246 x 170

Het 3-regelig onderschrift luidt: Quirinus van Blankenburg|Philosophiæ, Medic. ac Lib. artium l.|Goudano Batavus, Natus 1654. Over de dichter J. de Meester noch ander dichtwerk dan het vers aan de onderzijde van de gravure is informatie beschikbaar:

Dit 's 't beeld van Orpheus' zoon die met vergode vingers
Der stem en orgelen banier met regt mag slingeren,
Wyl hij door wijsgeerte en door wiskonsts vasten stand,
Den ouden nevel schift en 't licht voor eewig plant.

Het Franse vers is anoniem:

Par des sons ravissans charmer son auditeur.
A la voix d'un chacun ajuster dans un choer.
Des cantiques sacrés la divine harmonie.
C'est ce que fit celui dont on voit l'effigie.

Berkoske verspreidt de prent, behalve als afdruk in twee uitgaven, ook los. Exemplaren daarvan bevinden zich onder meer in het Haags Gemeentearchief onder nr. B2135, de voormalige Toonkunst Bibliotheek, thans de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam, het Stedelijk Museum van Gouda onder nr. 582 en The New York Public Library, Muller Collection onder nr. 116041. Ook de tweede zoon van Johann Sebastian Bach, Carl Philipp Emanuel, was in het bezit van de prent, zoals blijkt uit zijn in 1790 opgemaakte boedelbeschrijving.

Jan Jacob Nachenius wordt geboren in januari 1709 in Den Haag. Hij is in de jaren 1732 tot 1737 verbonden aan de Haagse schilderakademie Pictura als leerling van Mattheus Terwesten. In 1737 wordt hij ingeschreven in het gilderegister van de Hofstad. Hy heeft zich vandaar naar Amsterdam begeven, en is er gehuwd, doch heeft zyn fortuin elders gaan zoeken, en vertrok naar Oostindiën, waar hy overleden is, schrijft Pieter Terwesten over zijn verdere leven. Nachenius is bekend als schilder van portretten en historiestukken. Het Rijksmuseum bezit van hem een vrouws- en mansportret, gesigeneerd i.i. Nachenius, Fecit 1746. Uit Nachenius' biografische gegevens valt af te leiden dat hij het portret van Quirinus getekend moet hebben tussen 1737 en eind 1738. Van de Duitse graveur Ernst Ludwig Creite weten wij weinig meer dan dat hij geboren is in Braunschweig. In 1720 zou hij gewerkt hebben in het atelier van de Franse illustrator Bernard Picart aan een Franse en Nederlandse platenbijbel. Het grootste deel van zijn carrière (1738-1765) is Creite werkzaam geweest in Den Haag.

Behalve de gravure van Creite worden er in de onderzochte bronnen portretten genoemd van Quirinus, andere Van Blankenburgs en verwanten. Vrijwel al deze portretten zijn of verloren geraakt of bevinden zich als niet identificeerbaar, onder titels als: 'portret van een man' of 'familie met muziekinstrumenten' e.d., in musea of particuliere collecties. Hieronder volgen de bronteksten:

- A.**
7 augustus 1656
SAD, Nots. 1541, fol. 284-295
Boedelbeschrijving Jacob van Blankenburg

1	een (conterfeytsel) van Jacob van Blanckenburch
2	het conterfeytsel van Cornelia van Blanckenburch
3	een (conterfeytsel) van Cornelia van Blanckenburch
4	een conterfeytsel van Margrieta Westerbaen (moeder van Jacob en Cornelia)
5	het conterfeytsel van Willem van Leeuwen (eerste echtgenoot van Cornelia)
6	een conterfeytsel van Anna Westerbaen (zuster van moeder, tante van Jacob en Cornelia, zie A.4.)
- B.**
7 juni 1711
HGA, Nots. 927, fol. 561-563
Huurakte Quirinus van Blankenburg met verpanding goederen

1	een groot schilderij sijnde een familie stuk van vader, moeder en zoon (Gerbrand van Blankenburg, Maria Paridaens en Quirinus)
2, 3, 4	drie aparte portretten van desselve personen (zie onder B.1.)
5	het portret van den comparant in een ovale gesnede lijst (Quirinus)
6	de comparants huysvrouws grootvader in een vierkante gesneden lijst (Cornelis Paridaens, grootvader Maria Paridaens)
- C.**
4 juli 1712
HGA, Nots. 927, fol. 423-428
Transportakte goederen Quirinus van Blankenburg ter afdoening schulden

1	een groote schilderij sijnde een familiestuck van vader, moeder en soon (idem B.1.)
2, 3, 4	drie aparte portraitten op hout van desselve (idem B. 2, 3, 4)
5	't portrait van den comparant in een ovale gesnede lijst (idem B.5.)
6	item van desselfs vrouws grootmoeder (Mayke Matthijs, echtgenote van Cornelis Paridaens, zie B.6.)
7, 8, 9	drie portraitten met swarte leijsten (onbekend)

Bijlage 4

Een ‘stamreeks’ van Sweelinck tot Pitton

MEESTER:

LEERLING:

Jan Pietersz Sweelinck

Pieter Alewijnsz (de Voys)
Leerling: c1595-1604?
Organist Grote Kerk Den Haag 1604-1653

Pieter Alewijnsz de Voys

Jacob van Blankenburg
Leerling: c1625-1633
Organist Dordrecht 1633-1656

Cornelia van Blankenburg
Leerling: c1625-1633

Jacob van Blankenburg

Gerbrand van Blankenburg
Leerling: c1635-1641
Organist Zevenbergen 1641-1648
Organist Gouda 1648-1707

Jan Melsz
Leerling: c1640-1649
Organist Arnemuiden 1649-1656

Dirck Pietersz van Dalen
Leerling: c1645-1652
Adj. organist Dordrecht 1652-1656

Adriaen Broeders
Leerling: c1650-1656
Organist Dordrecht 1656-1698

Abraham Cool
Leerling: c1650-1656
Organist Dordrecht 1656-na 1696

Gerbrand van Blankenburg

Quirinus van Blankenburg

Leerling: c1660-1670
Organist Remonstrantse Kerk Rotterdam
1670-1675
Organist Gorinchem 1675-1680
Organist Hofkapel Den Haag 1687-1703
Organist Nieuwe Kerk Den Haag 1700-1739

Willem van Dam

Leerling: c1660-1664
Organist en klokkenist Oudewater 1664-1675
Organist Remonstrantse Kerk Rotterdam
1675-1717

Gerard Han ?

Leerling: c1680-c1705 tevens klokkenist Gouda
Organist Dom Utrecht 1708-1709
Onbekend 1709-1719
Klokkenist Amsterdam Westertoren 1719-1733

Dirck Geuns

Leerling: 1680-?

Camp Dircksz Camp
Leerling: c1680-1684

Nicolaes Ruijt

Leerling: c1700-1707
Vervangend organist Gouda 1707-1708

Quirinus van Blankenburg

Dirck Geuns

Leerling: c1675-1680
Verv. organist Gorinchem 1680-1681

Camp Dircksz Camp

Leerling: 1684-1690
Organist Waalse Kerk Rotterdam 1702-1708
Organist Gouda 1708-1712

Carolus de la Fosse

Leerling: c1684-?

Pierre Lucas
Leerling: c1695-1702
Organist Hofkapel Den Haag 1702-1711

Huybert Ramp
Leerling: c1710-1714
Organist Zutphen 1714-1756

Frans Pitton
Leerling: c1715-1719
Adj. organist Nieuwe Kerk Den Haag 1719-1740
Organist Nieuwe Kerk Den Haag 1740-1764

Bijlage 5

Lofdichten van Samuel Sylvius

In 1729 verschijnt bij uitgever Pieter de Hondt in Den Haag het eerste deel van *Gedigten van Samuel Sylvius*.¹ Sylvius die een vriendschappelijke relatie onderhoudt met Quirinus van Blankenburg wijdt in zijn bundel twee gedichten aan hem. Het lange Zang- en speel-kunde noemden wij eerder in dit boek de eerste biografie van Van Blankenburg vanwege de daarin opgenomen biografische gegevens, opgetekend uit de mond van de hoofdpersoon zelf. Het ontstaansjaar 1725 wordt door de dichter onder het gedicht genoteerd. Het tweede, zesregelige, vers (*Met zulk een aanschijn...*) heeft het karakter van bijschrift bij een portret.

Zang- en speel-kunde
op gewisse gronden en regelen, van den heer
Quirinus van Blankenburg

Musica dis curae est.

Van alle konsten en beroemde wetenschappen,
Is d'allerminste niet het hemelsche Musijk:
Zij streeft de wêrld door met onvermoeide stappen,
En bouwt, van daar den zon verrijst en zinkt, haar rijk.
z'Is van Apollo eerst (gelijkmen zegt) gesproten,
En opgevoed van al het Zanggodinnendom;
En als een hemelgaaf, gelijk een geest gegoten
In geesten, die 't gehoor door wondren maken stom.
Dus wort zij in Gods kerk en aller vorsten hoven
Geviert en hoog geagt, gekoestert, voortgezet:
Haar luister is door tijd of nijd niet uit te doven,
En houd onsterflijk stant als een gestaafde wet.
Om nu tot zulk een schat van wijsheid wis te komen,
Toont ons Van Blankenburg den grond der réglen aan:
Een werkstuk, blakende van ligt, gelijk de zomen
Des dageraats, die voor den zonnewagen gaan.
De wolk der duisterheid wordt daar door dood geschenen,
Het ligt van waar begin op 't hooge altaar gestelt,
En 't leerziek brein genoopt: voor struikelende bénen

¹ Gedigten, deel. 1, pp. 173 en 208

Een effen voetpad, en een vlak en open veld.
 Het is een leiding tot wel zingen en wel spelen,
 En uitgelese stof te brengen aan 't gehoor,
 En den gehélen mensch wiskonstiglijk te strelen,
 Te tonen, dat de kaars der ziele zij het oor.
 Zo gaat het weirligt tot een proef uit voor den donder,
 Door vaste redenen maatwijselijk getoont:
 Waar uit men wagt gevolg van groter zeldzaam wonder,
 't Geen 't loflijk voorspel met een heerlijk naspel kroont.
 En denkmen waar van daan kan al die kennis komen,
 En vallen in één man? van d'eerst-opgaande jeugt
 Was zijne wakkre geest met weetvljht ingenomen,
 Hij koppelde ijverig en naarstigheid met deugd.
 Stil en gematigt, en arbeidzaam was zijn leven,
 En in 't uitvorssen en doorgronden onvermoeid:
 En kon zig vroeg tot veel taalkundigheid begeben,
 Waar door hij met de praal van drie paar spraken bloeit.
 Hij oeffende zig in de wijsbegeerte, en gaven
 Van wiskunde, en doorzocht de nodige artsenij,
 En stoffescheiding, om de wijsheid op te graven
 Zo diep verborgen, en den Hemelsloop daar bij.
 d'Uitspanningen bij hem die waren bézigheden,
 En zinnespelingen in rollende avontuur,
 Een ding te wikken en te wegen naar de reden,
 Een diep bespieglen van Gods wondren in natuur.
 Zijne afgesondertheid, belust in hoge laarsen
 Te treden, mengde het vermakelijk en 't nut
 Somwijlen eens, en baarde een van de kloekste vaarsen,
 Dat door zijn deftigheid den zangberg ciert en stut.
 Hij hield geen ommegang met graauw van musikanten,
 Of nam ooit tijdverdrijf in 't ijdel, als 't gemeen
 Met éniġ soort van spel, om ontugt voort te planten;
 Maar is de heirbaan van de deugd steeds opgetreên,
 Gebruikende 't musijk tot voorworp van gedagten,
 Zijn errenshaftig werk, en stigtelijk vermaak.
 In arbeid vond hij rust, en in vermoeidheid kragten,
 En dus is wijsheid voor de ziel de beste smaak.
 Hij kocht de wetenschap en liet zijn voordeel varen.
 Zijn wellust was de kunst in 't binnenste te zien;
 En met een taai geduld veel' schatten te vergaren
 Daar uit, om die tot nut de wérelde aan te biên.

't Geboorte-lot had hem dien edlen aart verworven,
 En rijklijk van natuur milddadig ingeplant
 Uit waterhelden, 's mans voorouderen, gestorven
 Op 't bed van eer, ter zé, ten dienst van 't vrijë land.
 Maar aan wat zalige oord kan deugd tog veilig landen?
 Wanneerme elendig word mishandelt van fortuin,
 Naar 't daaglijksch voorbeeld der gelukkigste verstanden,
 Die geensins naar waardij opsteken hunnen kruin.
 Dog mannen van verstand, scherptziende kenners prijzen
 Van Blankenburg in top, door 't pralen van zijn kunst,
 Vol welgesteld geluid; en hem den palm toewijzen
 Om zijn' verdiensten, niet uit aandrift of uit gunst.
 Zijne aldoorzigtigheid in speelmusijk en snaren
 En zangkunst, voegt de lofen agting van elk-één,
 Die nog te ligt zijn om zijn grootheid t'evenaren,
 Een luister die den Haag veel' jaren nu bescheen.
 O Duitsche Amphion! ligt voor groten en voor kleinen!
 Gij stapt de meesters na die u zijn voorgegaan,
 Hebreë, Egyptenaars, en Grieken, en Romeinen,
 Wiër namen op het blad van 's tijds geheugnis staan.
 Ô Orpheus van deese eeuw, en spoor voor brave geesten!
 Gij prikkelt helden aan, en zet hun leven bij;
 En schoeit hen allen op een zwier van hoger leesten,
 En maakt een egtstant van musijk en poëzij.
 Uw veder tilt u op, en stelt u bij de zonen
 Van Phebus, waardig om met lauwerloof te kronen.

den heer

QUIRINUS VAN BLANKENBURG

Met zulk een aanschiġn leest Van Blankenburg, ervaren
 In zang- en speel-kunde, als de Fenix van dat gild;
 Braveert met orgelen en cymbalen en snaren,
 En heeft de konst van het musijk in top getilt.
 Die echo kan zijn naam met lof alom trompetten,
 En hem bij helden, die weërgadeloos zijn, zetten.

Bijlage 6

Contracten en keuringsrapporten

1

Het Haagse klokkenspel

1.1

Contract met Melchior de Haze

Accoord wegens het leveren van nieuwe klokken.

Op huyden den III April 1686 syn de Heeren Burgemrn. van s' Graven-Hage geaccordeert met Melchior de Haze, carillon gieter tot Andwerpen, die insgelijx bekende geaccordeert te hebben in manieren als volcht.

Namentlijk dat deselve de Haze aanneemt op het alderspoedichste te gieten ende te leveren dertich klokken, uijtterlijck binnen de acht maenden naer dato deses, namentlijk
G. A. H. c. c[#]. d. d[#]. e. f. f[#]. g. g[#]. a. b. h. c. c[#]. d. d[#]. e. f. f[#]. g. g[#]. a. b. h. c. c[#]. d.
Orgeltoon, met het selve geluijt, gelijk die op het stadthuys tot Amsterdam hangen; alle wel geconditioneert, ende gaef geintoneert, niet minder als die tot Amsterdam voortn., alles ter oordeel van onpartijdige meesters hen des verstaende, alle welcke klokken (de drie swaerste uijtgesondert) sullen moeten worden gegoten van nieuwe spijs: te weten roodt koper, ende Engels thin van 't beste dat te becomen sal sijn.

De voors. dertich klokken sullen niet excederen den gewichte van IX g. V. LVII [pond], ende indien swaerder mochten sijn, sal de overwichte tot last van voorn. de Haze komen.

De voorn. de Haze neemt aen de nieuwe klokken vrij van licenten over te leveren, voor soo veel de Spaensche zijde aengaet.

Voor het pondt vande nieuwe klokken sal bij Burgerm.^m opt' doen vande leverantie, ende dat deselve goetdgekeurt sullen wesen, worden betaelt eene gln.

De oude klokken, die bij Burgerm.^m sullen worden aengegeven, sullen bij hem de Haze worden

aengenomen tot negen stuiver, acht penningen: dit alles Andwerps gewicht, ende aldaer vrij in de wage te leveren. Ten oirconde sijn hier van gemaect twee alleens luidende contracten ten wedsijden respectivelijck onderteijckent ten dage, inde jaere voorn.t: ende was geteijckent

Melchior de Haze

1.2

Keuringsrapport 1

Advijzen

Na gedane examinatie op de klokken in 't particulier, en, na 't bijwoonen van d'examinatie der andere meesters

Aan d' Edele Achtbare heeren
mijne heeren de Borgemeesteren van 's GravenHage.

Dat de klokken, in 't generaal ofte in 't gros aangemerkt, een goed klokkespel sijn.

Dat specialik de kleine klokken van een aangenaam geluid sijn dat bij and're klokkegieters altijd tot het maken van kleine is gedifficulteert, sulks datmen in and're steden de kleine dikwijls so goed niet sal vinden.

Dat de klokken in 't particulier stuk voor stuk hebbe bevonden niet al te maal even goed: Gelijk wel is te denken, wijl 't, in 't gieten een onmogelijkheid is, alles egaal en eve goed te maken.

Dat, onder de klokken die van de volmaaktheid verschelen, voornamentlik dese vier uitmunten, c en cis onder, en gis en a boven: sijnde (als te sterken sweving bij haar hebbende) eenigssins na valsheid hellende. Deze vier sijn in de scala met roode aarde aangewesen,

C D E F ^{fi}G ^{Gi}A ^BH c ^{ci}d ^{di}e f ^{fi}g ^{gi}a ^bh c ^{ci}d ^{di}e f ^{fi}g ^{gi}a ^bh c ^{ci}d

Datmen 'er uit d'overige wel meer sal swevende vinden, doch niet van so veel importantie: ende, wel staat te letten, dat geen meester soude konnen pretendeeren, dat de klokken, sonder hier of daar een swevende souden moeten geleverd worden, wijl dat, als boven gesegd onmogelik, en ook in geen stad ter wereld te vinden is.

Dat de klokken, ten opsigte van elkanderen (dat is, ter harmonie) geconsidereerd sijnde, in haar divisie of stelling (gelijkmen dat noemt) ook niet ten vollen hebben hare behoorlike volmaaktheid: ende, soude in desen, hier of daar wel wat geremedieert konnen werden.

Dat, over de bovengenoemde gebreken m^r. De Haze hebbe aangesproken, die geantwoord heeft te werken om eere, en bereid te sijn alles te remedieeren of veranderen, tot so goed als men 't van 's mensen hand of na 't voorbeeld van and're steden soude konnen pretendeeren.

Dat de scheringe der draden geenssins goed is.

Dat de klokken nog niet kunnen klinken gelijk se moeten, also de klepel de klok, of den hamer de klok, niet anders rakende als in een punt, de slag niet genoegzaam is om soo groot een ligchaam zijn volle beweging te doen hebben. Dat de klokken eerst de volheid hares geluids sullen hebben, als, door de tijd en 't lang spelen op elk, na behooren, een blein is geslagen.

Dat een klok die sweeft, minder sweven sal, als hij zijn bleijn sal hebben bekomen.

Dat het bestek, in grooter klokken als dese hebbende bestaan, niet wel met rede is afgeraden; also het grootste cieraad van een klokkespel is, datmen onder den psalm ofte het lied, een schoone bas heeft. Datmen daar toe een seer prijselijke en raadsame opstel soude kunnen maken. Dat de heel uurs klok (die iets van de harmonie verscheelt) soude kunnen geappropriert werden daar hij daar hangt, om mede in 't spel te komen en te dienen tot die seer gemeene en frequentie cadents, sol ut:

Dat de luijklokken, indien men nog tot meerder bassen quame te inclineeren, alsdan ook beijde tot het speelwerk soudens kunnen gebruikt worden, als sijnde met de andere in een goed rapport van harmonie: sulks, datmen drie sulke sware klokken tot het speelwerk soude uitgewonnen en voor niet gehad hebben, indien men bij 't bestek van C orgeltoon had gebleven.

Datmen den toren het gewigt soude bevinden te kunnen dragen, dat een stok op zijn end en perpendicular staande, kan dragen een ongelooflik gewigt, mids dat die niet en buige.

Dat de ton, moet gestelt worden om hoog in den toren, rede, dat correcter sal spelen, minder tuimelaars van nooden hebben, en met minder verloop en haperij: indien om laag, Datmen dan soude moeten het uurwerk vermaken en met groote kosten 't werk so goed niet maken. Datmen de ton moet geven so veel gaten als nu (wijlse begonnen is) mogelijk is; op datmen de kunst verrijke, niet verarme; gebruikende de klokken doch ter degen, wyl mense heeft.

Dit bovenstaande al tsamen dus opgesteld en volschreven sijnde is mij naderhand vermaant door meesters Dirk en Cornelis Schol dat ik in 't adviseeren, omtrent de klokken mijn gemoed sullende quijten, niet en moste vertoonen of de klokken redelik goed, of leverbaar of deur de monsterring passabel waren, nemaar, of se met het stadhuijs van Amsterdam even goed en niet minder waren, 't welk niet sijnde, was, volgens bestek het werk niet aannemelik maar verwerpelik, ten ware dat d'Edle Achtbare Heeren den maker geliefden gratie te bewijzen.

Om dit te ontkenne soude men moeten de klokken van 't stadhuis tot Amsterdam eens examineeren, in tegenstelling van dese. Welke examen niet eer soude vermogen te geschieden, als, over een of twee jaren, als alle dese klokken haar behoorlike slag of blein hadden verkregen; want indisputabel een klokkespel in 't begin altijd hoe langer hoe beter word: waar bij geadeert moet werden de verbetering die den maker daar aan nog soude mogen te wege brengen.

Dus geadviseerd op heden den 19 sept. 1687

Bij mij ondergeschreven

Q: van Blankenburg

1.3

Keuringsrapport 2

Verder advijs en consideratien
op 't subject der nieuwe klokken.
ten dienste van d'Edele Achtbare Heeren
mijne Heeren, de Borgemeesteren van 's GravenHage.
Gegeven den 25 junij 1688.

Sijnde mijn voorgaande advijs (van den 18 sept. 1687) aan Uwe Edele Achtbaarheden geschreven, sonder gehad te hebben, kennisse van het bestek, en bij gevolge, sonder geweten te hebben, dat m'. De Haze de klokken hadde aangenomen te leveren, so goed als die van het stadhuis van Amsterdam: so heeft ook doemaals mijn advijs alleenlik gestrekt om te vertoonen, wat eigentlich de klokken op haar selven waren; sonder deselve aan te merken ten reguarde van andere meesters klokken.

Indien dit klokkespel was geleverd voor de tijd van m'. Hemonij (de maker van alle die uitnemende werken). Gewis, dit werk soude ten uitersten verheven en gepresen zijn geweest: sulks datmen in desen sin, en niet verder, kan seggen, dat dit een goed klokkespel is. Maar nu het consteert, ende onwedersprekelik waaragtig is, dat alle de werken van m'. Hemonij, en voornamentlijk sijne laatste, seer verre het tegenwoordige werk van m'. De Haze overtreffen; Nu kan men het tegenwoordige niet anders aannemelik of goed noemen, als, om dat er (so veel mij bekend is) tegenwoordig geen klokkegieter meer te vinden is, die een beter werk als de voorn. m'. de Haze soude kunnen maken. Sommige meesters, welkers advijs is, dat alle de klokken goed zijn, en andere, die geweldig staande houden dat alle de klokken niet en deugen, zijn beide partijdig. De waarheid is, dat er goede en quade onderloopen.

Maar, op datmen niet en antwoorde, datmen van de klokken van Hemonij het selfde seggen kan, also sij mede niet alle even goed zijn: so dient daar op voor een vaste waarheid, dat, een beste klok van Hemonij, bij een beste klok van De Haze gehangen, ongeloovlik sullen verschelen: maar minst in de kleine: waar van men een proeve soude kunnen nemen.

Het gene gesegt werd, dat het onlangs geleverde klokwerk der stad Gorkom so een goed werk is, dat daar niet op te seggen valt, dat komt daar van daan, dat het selve werk te Antwerpen en te Gorkom is opgenomen door deselfde meesters, welkers advijs is dat alle dese klokken goed zijn.

Hoewel nogtans, een van deselfde meesters, bij schriftelik advijs, voorleden jaar, Uwe Ed. Achtb: veel quaads in dese klokken heeft aangewesen; ende, mondeling sig nog vrij verder uitgelaten; seggende, dat de doemaals afgekeurde klokken maar een begin waren van de reformatie die 'er in behoorde te geschieden; dat de half-uursklok eene van de slimste was; etc.

Wat 'er eigentlich en waarlik van de klokken zij te houden, sal Uwe Ed. Achtb: bij desen vertoont worden.

Eerstelik, so is m'. De Haze gebrekkelik in 't maken van groote maar gelukkig in kleine klokken,

voornamentlik in d'allerkleinste, waar in hij de kleintjes van Delf, Gouda, en and're plaatsen heeft overtroffen; sijnde d'allerkleinste c hier so helder een klokje, als men soude konnen pretenderen: 't welk nergens is. Maar, hoe verder hij avanceert na de groote toe, hoe zijn klokken, slegter worden: sijnde de vijf grootste, namentlik C, D, E, F, G, geweldig leelik van geluid. So men nu, de half-uurs klok, ('t welk C is) doet veranderen, so sullen d'andere sig nog slegter vertoonen.

De daaraanvolgende A wederom sweeft niets, en soude oversulks een seer goede klok konnen genoemd worden; so ook eenige andere die daar om heen staan (te weten Fs, Gs, B, H, d, ds, fs) sweven weinig, en souden also mede konnen goede klokken genoemd worden: maar se zijn te doof, en niet aangenaam van geluid.

De klokken, na de kleine toe, zijn, als gesegd is, veel beter als de groote: maar, also en is 't met de nieuwe, laatst-bijgevoegde niet; want, die heb ik (nu se om hoog hangen; want, doe mense in een beslote plaats hoorde, heeft men dat so niet konnen onderscheiden) bevonden doof te zijn, en se hellen na den aart der groote; uitgesonderd alleen de middelste c, die so goed is als d'and're beste klokken in dit spel. Indien nu de nieuwe alle ses doof waren, so soude men konnen seggen, het komt van datse nog niet genoeg bespeeld zijn, en nevens de andere nog geen bleine hebben verkregen: maar, een van de ses is helder, waarom dan ook niet d'and're vijf? Doch, onder die 5 is er een so slegt; als geen van de beste vijsels.

Uit dese ondervindinge soude men oirdeelen, dat m'. De Haze niet magtig is dese klokken te verbeteren; sullende het darom ook misschien verloren arbeid zijn meer klokken uit te keuren en hem te doen veranderen, want, men soude konnen so wel slegter al so goede in de plaats krijgen: ten ware, dat hij dese al willens hadde slegt gemaakt, om tot geen meerder verandering genootsaakt te werden; 't welk ik niet geloove. Nogtans, sommige houden staande, dat het aanstaande werk tot Alkmaar seer goed, en veel beter als dit sal zijn. Men segt, dat het in 3 a 4 weken aldaar compleet wesen sal.

De 6 laatstbijgemaakte nieuwe, zijn, in d'onderstaande rij met rood geschreven: en, 't geen van verscheide klokken alhier gesegd werd, is (tot meerder gemak) aldaar in rang gesteld.

C *Leelik van geluid, als strijdende met haar selven.*

D [idem]

E [idem]

F [idem]

Fs *weinig swevinge onderworpen: so dat bij sommige goede klokken konnen genaamt worden.*

G *leelik van geluid, als strijdende met haar selven*

Gs *seer weinig swevinge onderworpen: so dat bij sommige goede klokken konnen genaamt worden.*

A *niets*

B *seer weinig swevinge onderworpen: so dat bij sommige goede klokken konnen genaamt worden.*

H *weinig swevinge onderworpen: so dat bij sommige goede klokken konnen genaamt worden.*

c *vals en doof.*

cs *krijsselt, doch sweeft niet veel, maar is doof.*

d *sweeft weinig*

ds *doof: doch de laagste van dese twee (namentlik xd) sweeft weinig.*

e *is schetterig van geluid.*

f *is sterker en helderder als een der voorgaande: nogtans swevende.*

fs *nog helderder als de voorgaande f, nogtans weinig swvende.*

g *als een vijsel*

gs *middelmatig in vergelijking van de anderen.*

a [idem]

b [idem]

b [idem]

c *komt nevens de beste van d'andere.*

cs *middelmatig in vergelijking van de anderen.*

d [idem]

ds *beide geweldig doof*

e *middelmatig in vergelijking van de anderen.*

f [idem]

fs [idem]

g [idem]

gs *doof*

a *doof*

'K heb in 't door-reysen van Leijden geobserveert, dat het commissaris klokje aan de trekschuiten vande Haagpoort, seer helder, en van den selfden toon is als dese a: soude derhalven daar tegens met voordeel konnen gewisselt werden.

b *middelmatig in vergelijking van de anderen.*

b [idem]

c *is een seer mooi en helder klokje.*

cs *middelmatig in vergelijking van de anderen.*

d [idem]

Staat nog aan te merken, dat de 6 afgekeurde klokken (daar nu dese ses, die met rood geschreven zijn, inde plaats hangen) niet en zijn afgekeurd om datse ketel-achtig of doof, maar, om datse vals waren. Vijf, van de ses nieuwe, mogten nu wel wederom afgekeurd werden, om datse doof, en ketelagtig zijn; want eenige derselver al meer het gehoor mishagen als de oude afgekeurde gedaan hebben: als bij voorbeeld, de kleine a en de middelste g. Ik soude adviseeren; als men geen beter voor die twee konde inde plaats krijgen, d'oude weer in de plaats te hangen.

De dissens al te maal zijn ook seer doove klokken.

Daar sijnder ook onder, die ijser-agtig of krijsselend van geluid zijn. Maar, gelijk gesegd is, ik soude voor deselve geene andere inde plaats derven voorstellen, als despererende van alle mogelijkheid om van m'. De Haze beter inde plaats te konnen bekomen, waar bij nog dit moet in consideratie komen, dat, als het gene naderhand bijgegoten word, niet wel van het selfde temperament ende aart van geluid kan zijn.

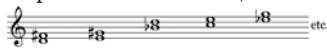

Aangaande nu de slag of bleine, die men wilde dat eerst de klokken door het bespelen moesten verkrijgen, eer daar se regt van ge-oirdeelt soude konnen worden: ik meene, dat inde klokken, in dese 8 of 9 maanden dat deselve bespeeld zijn, alreede sulke putten door de klepels geslagen zijn, als in andre steden in geen vijfen twintig jaren, 't welk bewijst, dat de klokken te sacht zijn, en derhalven doover als die van m'. Hemonij.

Maar, dit is meer als genoeg van de klokken in 't particulier, ik meene, dat de meesters, die (gelijk geschied is) sig met klok voor klok op het naawste uit te pluizen, en, daar op veel te seggen te maken, ende, maar alleenig bij de sake te blijven, hebben besig gehouden, het wit niet regt getroffen hebben.

Daar was meer te doen: 't welk sij (hoewel, des vermaand sijnde) hebben met eigensinnigheid achter wege gelaten. Dient dan, ten anderen, dat de groote reden, en wel de grond-oirsaak, waarom dit tegenwoordige klokkespel aan d'ooren van so vele menschen (die doch onpartijdig zijn) mishaaft heeft, is niet so seer dat de klokken stuk voor stuk niet aangenaam genoeg van geluid zijn, maar allermeeft, dat deselve doorgaans ongesteld en buiten de harmonie of te hoog of te laag klinken, strijdende tegen elkanderen en verdestruerende elkanders geluid, in plaats datse, in harmonie te samen komende, elkanders geluid soudē opbouwen. (Waar bij nog somtijds komt, dat deselve, bespeelt werdende met onbehoorlike rencontres van tonen, sig nog valser vertoonen als se inder daad zijn).

Indien men speelde op een goede clavisijmbel, doch met onstelde snaren: soude niet het selve mishagen? Indien men hadde eene goede stem, maar men song vals; soude niet het selve al so veel na huilen als na singen gelijkenen.

Ende, dat dit in het tegenwoordige klokkespel al heel seer schuilt, kanmen kragtiglik en onwedersprekelik bewijzen: als voorbeeld.

Alle die stekkundig zijn komen daar in over een dat de groote tersen moeten suiver en sonder sweven gesteld zijn. Nogtans ik geloof niet, dat 'er een in dit heele klokspel suiver is te vinden, sij zijn allemaal te groot en de meeste zijn overdragelik, als: etc. De kleine tersen, bij gevolg, zijn te klein. Maar de quinten, die, konstwijs aan de kleine kant moeten hellen, daar van sijnder vele te groot niet alleen, maar sommige swevender van: als: En d'octaven, die gelijk-luidend moeten zijn, die zijn 't hier en daar niet: 't welk, tegen 't ontkennen van sommige (die seggen, dat alle klokken goed, en d'octaven correct zijn) alhier met een bewijs datmen niet wederleggen kan, werd bevestigd, aldus: de grootste nieuwegote klok c (gelijk bij de meesters is toegestemd) komt beter in 't accoord als de vorige, die afgehangen is: want, met de vorige was de quint F c te groot, en de quint c g te klein en seer vals; daar nu in tegendeel die quinten veel beter en lijdelijker zijn: ergo, daar is onderscheid in den toon tussen dese en de vorige c.: nu, que non conveniunt inter se, non conveniunt in eodem tertio: ergo, het een of het ander octaaf van c is onrein, q.e.d. (waar bij met eenen kan gesien werden, hoe wiskunstig dese stekkunst in zijn werk moet gaan, waar mede, twee gelijke lichamen, na een selve model, niet gelijk-luidend werden voortgebracht.

Nogtans houdmen voor gewis, als een klok op het model antwoord, dat de stelling dan volmaakt is: maar, mijn antwoord is, dat van een valse klok (gelijk de vorige c was) de bijtoonen op het model kunnen antwoorden, formerende een geluid, bijna als of 't den hoofd-toon was.

Dient verders dit nog, tot een tweede bewijs: als een accoord (neemt in dit klokkespel) een octaaf verschoven sijnde niet en heeft deselfde stelling of ongesteldheid als te voren, so is er onderscheid in d'octaven (want, si equalibus equalia addas tota remanebunt equalia) waar van, in dit klokkespel verscheide exempelen soudē aangewesen kunnen werden.

Alsmen op dese klokken uit g bemol ('t welk een van d'aangenaamste en voornaamste tonen is, werdende in de musijc seer veel gebruikt) wil spelen; dan gaanse soo vals, dat ik meermalen, 't selve begonnen hebbende, aanstonds hebbe opgehouden en and're tonen gekosen, niet konnende so grofeen valsheid is d'ooren lijden. D'Ed: Achtb: Heeren kunnen selven daar van het oirdeel vellen en een proeve nemen.

In summa; 't is een ongestelde clavisijmbel, en, voor een gedeelte met slechte snaren voorzien.

'Tis mij leet, dat ik UE Edele Achtbaarheden niet mag adviseren dat het werk loffelik is. En m'. De Haze heeft nooit grooter misslag begaan, als doe hij zijn werk so goed als dat van 't stadhuis van Amsterdam heeft aangenomen te leveren. En, hebbende ik 't selve werk t'Amsterdam (op 't cas subject) wesen examineeren, so dient voor advijs, dat het verschil onvergelykelyk is, voornamelik in de grootste soort van klokken, die so vol en so helder, so onswewend en so eenparig zijn, dat het een lust is die te hooren: en, behalven datmen segt, dat m'. Hemonij aldaar zijn voornaamste vermogen wel aan te kost geleit heeft, so werd nogtans voor seker gehouden, dat zijn laatste werken sijne voorgaande hebben overtroffen.

Dit alles getrouwelik en na waarheid aldus geadviseerd

Bij mij ondergeschreve

Q. van Blankenburg

Actum, ten dage

als boven.

Het orgel van de Amsterdamse Remonstrantse Kerk

2.1

Contract met Thomas Weidtman

Op huijden den 5den october 1718 compareerden voor mij David Walschaart notaris public... de heer Marten Schilperoort, Isaac van Gelijn, Isaac van Gelijn Jacobsz, ende Jan Verrijn als gecommiteerden uijt den kerkenraad der remonstrantse gemeente binnen deese stad, ter eener ende de E. Thomas Weidtman, orgelmaker wonende tot Rattingen bij Dusseldorp ter andere sijde: de welke verclaarden met malkanderen te hebben opgeregt en gesloten het navolgende contract: dat Thomas Weidtman met den eersten zal maaken een nieuw orgel, en positif, om gesteld te werden in de remonstrantse kerke alhier boven de predikstoel, van de registers hierna gespecificeert, te weeten tot het orgel.

bardon 16 voet
 prestant 8 voet, regter hand dubbeld
 holpijp 8 voet
 trompet 8 voet
 drie voet sex quialtar, in het halve clavier 4 pijpen, de twee grootste pijpen in uni sono, en de twee kleinste mede in uni sono.
 vox humana 8 voet
 mixtuur 2 voet, de eerste octaaf 4 pijpen in de tweede octaaf 6 pijpen in de derde octaaf, 7 pijpen en in de 4de octaaf 8 pijpen.
 baartpijp 8 voet.
 scharp 1 voet, de eerste octaaf 3 pijpen de tweede 4 pijpen, de derde 5 pijpen ende vierde 6 pijpen.
 octaaf 4 voet en super octaaf 2 voet, regter hand dubbeld en tremblant
 fluijt 4 voet
 en vier volcomen lange octaven in 't clavier en onder #C. en #D.

Ende tot het positief.
 prestant 4 voet
 fluijt 4 voet
 quitedent 8 voet
 holpijp 8 voet in discant
 cormet 4 dubbeld in discant
 octaaf 2 voet

quint 1 ½ voet
 mixtuur een voet het onderste C: drie dubbeld, het derde C, vier dubbeld en het vierde C, vijf dubbeld tremblant, nagtegaal en ventijl.

Een pedaal van twee octaaven aangehangen. Deese twee klavieren (dewelke gemaakt zullen moeten werden van ijvoor, palmhout of andersints ter keure der eerste comparanten) moeten te zamen kunnen werden gekoppeld in de regter en linkerhand voor het pedaal twee octaven aangehangen aan het groot manuaal.

Vier blaasbalken van 4 voet breed en agt voet lang, wijders de secreetlade tot het geheele werk behoorende mitsgaders alle het ijserwerk daartoe behoorende, het groftimmerwerck en stellagie zullen gemaakt werden ten costen van de eerste comparanten.
 Welk voornoemd orgel en positif alhier zullen moeten werden geleverd door Thomas Weidtman, voor den eersten julij aanstaande, ende door hem opgeset binnen twee maanden daarna; alles ter zijner kosten: mits dat aan hem alle het geene voorseid is zoo van arbeidslonen als materialen en andersints zal werden voldaan en betaald een somme van drie duysend twee honderd guldens te weeten f650 bij anticipatie, f2350 zoo haast het gemelde orgel en positif na gedane opneming, wel en na behoren zal zijn bevonden; ende daar en boven eene recognitie voor zijne knegts, ter discretie van de eerste comparanten, ende de resteerende f250 over twaalf maanden na 't leveren en opnemen van het werk. Des zal hij Thomas Weidtman gehouden weesen het genoemde orgel en positief een jaar lang, na de opneming van dien op zijne kosten goed te houden; ende noch daarenbooven na verloop van het zelve jaar in persoon over te komen om het voornoemde werk te revideren ende hij aldien daar aan iets ontbreken mogte hetzelve te herstellen. Ende in gevalle, buijten vermoeden, tusschen hen comparanten eenige differentie ofte verschil ter zaake voorseijd; mogte ontstaan, zal de zelve verbleven werden aan twee ofte drie neutraale luijden, hun des verstaande door de comparanten wedersijds te verkiesen. Belovende de comparanten wederzijds dese getrouwelijk te zullen nacomen en agtervolgen.

Aldus gedaan binnen Amsterdam in presentie van Louis Boddeus en Pieter Muller als getuijgen.

Thomas Weidtman, orgelmaeker.

Isaak van Geleijn.

Jan Verrijn.

L. Boddeus

Isaak van Geleijn Jacobsz.

P. Muller

Marten Schilperoort.

D. Walschaart, Nots. publ.

2.2

Twee keuringsrapporten

eerste rapport:

Ten dienste van d' Ed. heeren regenten van de remonstrantse kerk, derselver orgel nogmaels geexamineerd en bevonden in alle deelen het besteck van den orgelmaeker seer wel voldaan, maer alsoo in 't bestek sommige dingen deficiëren, die sonder eenige difficulteit kunnen werden verbeterd, soo is 't van onse pligt de Ed. heeren daer van kennisse te geeven.

Eerstelijc difficieert aen de voxhumana, om soo nae als 't mogelijk is na 's menschen stem te gelijken, het secours van een quintadena, om die te hebben kan men de holpijp, die in dat werk wel te ontbeeren is, omdat 'er genoeg andere geluiden van deselfde calibre in sijn, in een quintadena veranderen, door welke verandering men nogtans niet 'teenemael van een holpijp is gedestitueerd, want de holpijp van het rugorgel kan door koppeling daer aen gehegt worden;

weijders soo kan desselfs geluyt apart in 't rugorgel ageeren voor een flute douce, en de quintadena, die alhier met kleijndere registers seer aengenaam kan werden gemengelt, moet men alsoo weijnig als de holpijp in 't voornoemde onderwerk ontbeeren;

ten andere, tot versterking en veel meer kragt onder het gesang, kan men in 't bovenste clavier de fluyt 4vt uijtnemen en in desselfs plaets van de middelste aff tot boven toe een cornet setten, 'twelk een seer uijtmuntent register is, en d'andere helft van de middelste c aff tot onder toe, kan gevult worden met een quint van 3vt, dewelke aen het bestek deficieerde, ten derde behoorde tot versterking het prestant 8vt in 't bovenste werk, van de middelste aff dubbelt te sijn, 't geen ook nog gevoeglijk gemaekt kan werden, maer kleijndere registers van de voornoemde middel c aff te dubbleren, is van minder gewigt, en daer en boven alhier niet te maeken, vermits sulcx de plaets niet toelaet; anders, als men een werk van 't begin aff maekt, is het stijl te verdubbelen alle die het requireren,

resteert nog te seggen, dat de voxhumana is, sonder een bas daeronder te kunnen speelen, dese difficulteijt is niet weg te neemen als met het maeken van een paer registers, die op het pedael apart kunnen spreken, om een bas met de voeten te kunnen speelen en de koppeling, die nu aen het clavier vast is, sou in dat geval moeten gemaekt worden, dat men die konde affen aen setten, dit is een werk van meerder kosten, waer op staet te examineeren off de difficulteijten, die men daerinne soude mogen vinden, konden werden weggenomen, maer de vorige articulen sijn van soo weijnig ommeslag, dat het gewenst effect, dat men daer van te verwagten, tegen de geringe kosten, die deselve sullen bedragen, niet is te vergelijken...

actum Amsterdam den 12 junij 1720. 't oirkonde, geteekend bij ons ondergeschrevene,

N:V: Blankenburg Org. Hage

E. E. Veldcamp en DG, dit is het merk van Jan Jacob de Graef.

Het andere rapport:

Vertoond met schuldige eerbiedigheijc de ondergeschrevene organisten aan de Ed. heeren regenten en kerkenraad der remonstrantse gemeente der stad Amsterdam, dat hebbende op huijden den 12^e junij anno 1720 gevisiteerd uEd. orgel in uEd. stad, hebben bevonden als volgt.

Dat de onderges. hebben het orgel volgens het bestek en bovengen. ende het alles doorgesien, den uEd. orgelmaecker heeft alles gemaect, dat g'eijst is in 't besteck, als sijnde de registers alle, soo onder als boven, de balken wel digt, net en wel gemaect, secreetladen als regeering, manuaelborden, conduiten, voorts alle het pijpwerk tot alle de registers wel gemaect, met alle de ap- en dependentien daer toe vereijst:

de onderges. betuijgen door dese, dat de opgemelte orgelmaecker het bovenges. orgel volgens het besteck wel en ten vollen heeft voldaan.

Maer de onderges. sijn ook verpligt, om aen uEd. de defecten bekend te maeken, als sijn de volgende, dat hebben bevonden, dat de quintadeen geordineerd is in 't onderwerk, daer hij absoluut boven moet staen, 't welk nog is te remedieren, als het uEd. sal behagen om te doen maeken, boven de holpijp uijt te neemen en de quintadeen daer weer in plaets te setten:

nog moeten de onderges. bekend maeken, hebbende gesien, volgens besteck, dat in drie diverse registers hadden moeten bovenhelft dubbeld sijn, soo hebben wij bevonden, dat voorn. drie registers maer alleen de bovenoctaef dubbelt sijn, bij gevolg soo kan in desen het orgel sijn behoorlijke dienst niet doen, die het anders soude doen, als het de bovenhelft dubbelt waer;

nog moeten tot verbetering bekend maeken, dat seer nodig waer, dat boven twee registers wierden weg genomen, te weeten de holpijp, waer voor diend gemaekt een quintadeen, en voor de fluyt daer voor een cornet onder a 4vt dick, onder een pijp quint a 3vt.

Maeken bekend de onderges. dat alles wel door de orgelmaeker is gemaekt, als boven is gesegt, soo moeten wij egter bekend maeken, dat de waelsem borden, tuijmelaers, regeeringe, alles is gemaekt van greenen hout, daer alle orgels doorgaends dit aengaende met eeken hout gemaekt worden, maer evenwel soo, de waelsemborden &tc. &tc. ten vollen haer dienst doen.

De onderges. betuijgen door dese, dat se met alle opregtheijc en getrouwigheijc uEd. in dese gedient hebbende,

actum Amsterdam den 12. ^{den} junij a^o 1720, en voort uEd. onderdanige en dienstveerdige dienaerts,

E. E. Veldcamp

N. van Blankenburg en

DG, het merk van Jan Jacob de Graef.

3

Het orgel van de Amsterdamse Oude Kerk

3.1

Contract met Christian Vater

Op huijden den 27 junij 1724, hebben de Edele Groot Achtbaare Heeren Burgermeesteren Lieve Geelvinck, Mattheus Lestevevon, en Willem Six, als Theaurieren ordinaris der stad Amsterdam, geaccordeert, en gecontracteert met Christiaan Vater, orgelmaaker tot Hannover woonende, dat deese Christiaan Vater in de oude kerk tot Amsterdam zall moeten maaken een sierlijk en curieus nieuw orgell, op conditie als volgt.

Dit orgell zall bestaan in 43 registers, naamentlijk

In't manuaal			
1.	Principaal of Praestant	16 vt	waarvan de 5 grootste pijpen gedekt sullen zijn
2.	Borduyn	16 vt	
3.	Octaaff	8 vt	
4.	Roer of hollfluijt	8 vt	
5.	Quinta	6 vt	
6.	Octava	4 vt	
7.	Hollfluijt	4 vt	
8.	Quinta	3 vt	
9.	Raaspijp		3 pijpen op een thoon
10.	Mixtuur		4, 5 of 6 op een thoon
11.	Trompett	16 vt	op 2 registers
12.	Trompett	8 vt	

Bove positieff		
1.	Praestant	8 vt
2.	Quintadee	8 vt
3.	Spitz fluijt	8 vt
4.	Octaaff	4 vt
5.	Gemshoorn	4 vt
6.	Nassat	3 vt

7.	Sesquialtera	3 pijpen op een thoon
8.	Siefluijt	1 ½ vt
9.	Cimbel	3 pijpen op een thoon
10.	Kromhoorn	8 vt
11.	Voxhumana	8 vt

Rug positieff		
1.	Praestant	8 vt
2.	Gedact	8 vt
3.	Quintadee	8 vt
4.	Octaaff	4 vt
5.	Gedact	4 vt
6.	Woud fluijt	2 vt
7.	Sesquialtera	3 pijpen op een thoon
8.	Mixtuur	4, 5 of 6 op een thoon
9.	Scharff	3 op een thoon
10.	Quinta	3 vt
11.	Fagott	16 vt
12.	Cornett	door 't halve clavier

Pedaël		
1.	Praestant	16 vt
2.	Subbas van Hout, open	16 vt
3.	Octaaff	8 vt
4.	Quinta	6 vt
5.	Octaaff	4 vt
6.	Mixtuur	4 pijpen op een thoon
7.	Basuijn	16 vt
8.	Trompett	8 vt

Zijnde in 't geheel 43 registers.

Wartoe gemaakt sullen werden 3 clavieren van ebbenhout en ijvoornbeen, met eene koppeling aan't middelste, en onderste clavier, 9 blaasbalgen, ijder 9 voet lang, en 5 voet breed, de principaale pijpen van goet Engels tin, maar de inwendige van goet gemaakt metaal, als op 1000 pont loot 300 pont tin. De clavieren met vollen octaven als C Cis D Dis E F Fis G Gis tot C³, het pedall ook zoo, tot in D¹. Zullende de aenneemer dit werk bij zijn eigen kost vervaardigen, de materiaalen leveren, en op Michiel, zijnde 29 september deeses jaars, met zijn noodige arbijtsvolk daaran moeten gaan, en zijn volk daarvan niet moogen afneemen voor dat het zelve gedaan zijn zall, waarmede ook zoo veel haest zall maoeten gemaakt werden als met fatsoen zall kunnen geschieden. Zullende dit werk ten langsten

binnen de 1 ½ jaar klaar, en vaardig zijn, te weeten van Michiel 1724. af te reekenen, en't volle orgell in een zeer goede, en behoorlijke ordre, volgens dit bestek en contract, geleverd werden.

Voor welken arbijt en materiaalen de Heeren aenbesteeders aengenoomen en belooft hebben aen den aenneemer te betaalen achtienduysent gulden contant, en all de pijpen en blaasbalgen van't oude orgell, van welk laatste de selve zig kan en mag bedienen, om't zelve te vervoeren, als hij will, maar de verdere betaalinge zall zijn f 2000 als den arbijd begint, een halfjaar daaran, weederom f 2000 het tweede halfjaar f 5000 en de rest zijnde ook f 9000 als't werk gedaan en goet bevonden is.

Ook zal den aenneemer niets anders van 't oude orgell tot dit nieuwe moogen en moeten gebruiken als de eekehouten blaaden van de 6 blaasbalgen indien de selve volkoomen zoo goet, en beeter als nieuw hout bevonden werden, zoo als den aenneemer voorgeeft, en ingevall de aenneemer in gebreeke bleeff dit contract in allen deele te voldoen, zoo sullen de Heeren aenbesteeders daarvoor zoo veel soms moogen korten als haar Ed. Gr. Achtb. sullen goet vinden te behooren, ten zij den aenneemer door blijkende siekte verhinderinge kreegh, in welk gevall (en anders niet) de Heeren aenbesteeders wel behoorlijke consideratie willen gebruiken. Wat aengaet de structuur van't orgell, 't kassemaakerswerk, getimmer, beeldhouwen, ijserwerk, hout en turftot brand, een oft twee handlangers, als 't noodig is, en een bequaame plaats om te arbijden, zulx alles zullen de Heeren aenbesteeders behoorlijk versorgen buijte last en kosten van den aenneemer; Tot naarkoominge deses zijn hiervan twee eensluidende instrumenten gepasseert, en door de Heeren aenbesteeders, en den aenneemer, respectivelijk onderteekent, in Amsterdam, datum als voor in deesen,

Christian Vater, orgelbauwer

3.2

Keuringsrapport

Rapport wegens den staat van't nieuw orgel in d'oude kerk tot Amsterdam zo als het is opgenomen den 30ste sep^{br}: 1726.

Aan d'Edele Groot: Achtbare Heeren Burgemeesteren en Thesaurieren der stad Amsterdam, vertoonen met onderdanig respect d'ondergeschrevene, hoe dat zij, ten dienste van haar Ed: Groot Achtb: hebben gexamineert en zeer naawkeurig doorzien en gehoord het nieuwgemaakte orgel inde oude kerk, en 't zelve bevonden te wezen een werk, bij uitnemenheid loflik en uitmuntend. Niet alleen ten opzigte van deszelfs goede ordonnantie, bestaande in d'allercapitaatste registers, of soorten van geluid, die de kunst kan voortbrengen, die alle met de uiterste nettigheid zijn bewerkt en uitgevoerd, als ook ten regarde van derzelver lieflikheid en kragt, veelheid van verandering en prompte aanspraak, mitsgaders ook de welgeordineerde inwendige structure des ganschen werks die, tot wegneming van alle de toevallen die 'er aan zo een wijdluftig instrument kunnen komen, zo favorabel is geschikt datmen met gemak alles wat daar aan zoude mogen voorvallen remedieren kan. Waar nevens de negen blaasbalgen, in 't geven van excellente wind specialijk uitmunten.

'T voors.^e orgel bestaat in 3 handclavieren ieder van 12, en een vrij pedaal van 10 registers, als volgt:

't Grootmanuaal of middelste clavier			De vlakke clavieren zijn van ebbenhout, en de verhevene van ijvoor.
1.	Pincipaal of praestant waar van de vijf grootste pijpen gedekt moeten werden.	16 vt	Nota: door 't dekken doet een pijp van 8 voet lang de functie van een open van 16. Dits zo geordineert om plaats te winnen tot d'architecture: terwijl reeds aan d'andre kant die grond van 16 vt. open in't voetspel zig bevind. Het bovenste octaaf is twee dik
2.	Bordon	16 vt	
3.	Octaaf [73]*	8 vt	
4.	Roerfluit of holpijp [30]	8 vt	De twee bovenste octaven, van c' tot c''' zijn verdubbeld, tot versterking onder 't gezang. is mede van c' tot c''' twee dik gemaakt.
5.	Quint [73]	6 vt	
6.	Octaaf [32, 73]	4 vt	
7.	Holfluit [30]	4 vt	
8.	Quint [32, 73]	3 vt	
9.	Raaspijp drie dik [72]		
10.	Mixture 4, 5 en 6 dik [72, 73]		

11.	Trompet [34]	16 vt	is in twee gehalveerd om de regterhand a part te kunnen aanzetten, tot dienst onder 't gezang.
12.	Trompet [34] Tramblant	8 vt	

Het bovenpositief

of orgel tot het bovenste clavier

1.	Prestant	8 vt	
2.	Quintadena [33]	8 vt	
3.	Spitsfluit of baardpijp[35]	8 vt	
4.	Octaaf [32, 73]	4 vt	
5.	Gemshoorn [36]	4 vt	
6.	Nasaart	3 vt	
7.	Viola di gamba	8 vt	Zo geordineert
8.	Sexquialtera 3 dik [72]		
9.	Quintadena [33]	16 vt	Boven 't bestek gemaakt in de plaats van sifflet 1 ½ vt. [37]
10.	Cimbel 3 dik		
11.	Trechter regaal	8 vt	Geordonneert inde plaats van een kromhoorn.
12.	Vox humana 't Tramblant	8 vt	

Het rugpositief

Of 't orgel tot het onderste clavier

1.	Praestant	8 vt	is verdubbeld van c' tot c''' tot versterkingh onder 't zingen.
2.	Gedekt, of holpijp [30]	8 vt	
3.	Quitadena [33]	8 vt	
4.	Octaaf [32, 73]	4 vt	is verdubbeld van f' tot c'''
5.	Gedekt of fluit [30]	4 vt	
6.	Woutfluit [37]	2 vt	
7.	Sexquialter 3 dik [72]		
8.	Mixture 6, 7 en 8 dik [72, 73]		Was volgens bestek maar 4, 5 en 6 dik, doch is tot dienst van 't gezang met twee pijpen versterkt.
9.	Basson met de haubois	8 vt	Hierop staat aan te merken, dat den orgelmaker, hebbende gemaakt onderstaande laatste register of half cornet, uit zig zelven, op d'openstaande andere helft heeft gemaakt nog een halfregister genaamd basson 8 vt, 't welk zo volkomen naar dat blaasinstrument geleek, datmen geoordeelt heeft dat het met de haubois behoorde te werden gecompleteert boven 't bestek.
10.	Quint [32, 73]	3 vt	

11.	Fagot	16vt
12.	Half cornet [72]	
	Tramblant.	
	Koppel, waar mede 't onderste clavier het middelste beweegt.	

't Pedaal

of voetspel

1.	Praestant	16 vt	open
2.	Subbas van hout [28]		open
3.	Octaaf [73]	8 vt	
4.	Quint [73]	6 vt	
5.	Octaaf [32, 73]	4 vt	
6.	Mixtuur vier dik [72, 73]		
7.	Bazuijn [34]	16 vt	
8.	Trompet [34]	8 vt	
9.	Trompet	4 vt	Boven 't bestek.
10.	Nachthoorn	2 vt	Boven 't bestek.

In alles 46 Registers.

Koppel, waar door het pedaal het onderste en als men wil de twee onderste clavieren beweegt.

Afsluiting voor al' de werken.

Wij ondergeschreve betuigen mits dezen dat wij den nieuwen orgel in d'Ouwe kerk alhier volgens de hier bovenstaande beschrijvinge en specificatie, op maandag den 30.^{stn} septemb. 1726 hebben opgenomen en geapprobeert. Actum binnen Amsterdam. den 10.^{en} october 1726.

Q. van Blankenburg, org. inde Hage

Evert Havercamp

Organist ind' Ouwe kerk

Dit [DG] is het merk van Johan Jacob De Graaf Org. inde Nieuwe kerk

* De tussen [] geplaatste nummers betreffen de authentieke pagina-nummering in het werkboek van Christian Vater, facsimile opgenomen in Pape's publicatie (Pape, pp. 47-67). In totaal betreffen 10 pagina's het Amsterdamse orgel. Van de registers met de nrs. 28, 30, 32, 33, 34, 35, 36 en 37 zijn in het werkboek mensurdiagrammen opgenomen.

Bijlage 7

Relaas gedaan door Q. van Blankenburg

1. Seker Fransman, aanhebbende een kleet van graaw en een vest van rood laken, met roode koussen, een grove kodbekhoed met een groote goude knoop en een opgeknoopte pruik.¹
2. Van persoon middelmatig lang, magerachtig, met bruyne, een weinig ingevallene oogen, een groot breed voorhoofd, de neus naar onderen een weinig verheven, met wyde neusgaten, de mond, welkers bovenlip als hy lachte sich boven 't tandvlees verhief, van middelmatige grootte en seer schoone tanden.
3. Op donderdag, soals sijn Majesteit dijnsdag te voren na 't Loo was vertrokken, 's morgens na de predicatie, is gekomen op den orgel in de Fransche kerk, alwaar hy my sag spelen en na 't selve met een Frans compliment prees.²
4. Hy is 's sonder 's morgens daaraanvolgende my desgelijks komen vinden op den orgel, gaande, na mijn spelen gehoord en sijn genoegen daarover getoont te hebben, met my na beneden, alwaar hy my vraagde, of ik tijd hadde een halfuur met hem te wandelen – seggende, dat hy was een liefhebber van de musijc en genegen van my wat te leeren.
5. Wy gingen 't Hof af en namen den weg na 't Bos verbij de gravinne van Hornes.³
6. Onderwegen onderhield hy my met louanges, seggende, dat ik meer meriteerde als de beste meester van Parijs.
7. Vraagde my voorts, waarom ik in dit land bleef; dat ik mijn fortuin in Vrankrijk beter soude maken, en of ik daar wel soude kunnen woenen? Ik antwoorde, dat ik met een goede inkomste overal wel sou kunnen aarden, sowel als sovele ambassadeurs, raden in Indien, kooplieden, schippers ter zee, factours etc., die buyten haar vaderland charges mosten bekleeden.
8. Hy vraagde my, wat tractement ik had. 'K antwoorde 150 gulden tractement nevens een emolument van 50 g. jaarliks; hierop maakte hy de verwonderaar en sey my: en vérité vous ne faites que perdre icy votre tems mal à propos.
9. Hy onderhield my verders op de musijc, op 't geen hy wilde leeren, op discipelen, op de groote tractementen van de meesters in Vrankrijk etc., te lang te verhalen, alleguerende 't exempel van Monsieur Lully, die 25.000 guld. 's jaars heeft gehad.⁴
10. Ende al gaande geavanceerd sijnde op de hoogte van het eynde van de Maliebaan, dicht by het plein, dat aldaar begint ende sich uytstrekt tot verby 't Koningshuys in 't Bos, so sloeg hy met my ter slinkerhand af, my leydende op hetselve plein, ondertussen my doende de navolgende vrag:⁵
11. A propos, seide hy, wat discoureert men hier van dat verraad in Engeland? Geloof men waar te sijn, dat men aldaar den Koning heeft willen vermoorden? Ik seide ja, en dat sulks by vele verstandige heeren, die ik d'eer had te kennen, voor waaragtig wierd aangenomen.
12. Hy seide, dat hy 't ook geloofde, maar dat de entrepreneurs gekken waren; dat een sake, die alsoo begonnen wierd, altoos most uytkomen; dat een sake van dat gewigt niet hooger als aan een of

twee moeste vertrouwt worden.⁶

13. Ik seide: de Koning is altijd omringd van vele personen.
14. Hy antwoorde, dat, so een diergelyke actie door hem moeste gedaan worden, hy wel raad soude weten deselve alleenig te verrigten en sonder gevaar van gevangen te worden.
15. So als ik op deze woorden verset stond, seyde hy: wy zijn hier midden op een plein; niemand hoort ons.
16. Waarop hy vervolgde, dat hy gesien hadde, dat de Koning te weinig geprecautioneerd in de kerk ging en dat hem aldaar seer licht het leven konde benomen werden.
17. Ick antwoorde met een exclamatie: hoe! in presentie van soveel menschen!
18. Hierop wilde ik, gaande, onse wandeling wenden na de Maliebaan, maar hy hield my staan en seyde – soveel als mijn geheugen bereikt – omtrent dese woorden:
19. Je vous dis encore une fois que, si je devois le faire, j'en trouverois bien le moyen, sans risque de rien, sans etre veu, et avoir le tems de me sçauver. Si vous me demandez comment, je vous diray, que c'est de vos orgues que je le voudrois faire, en luy tirant un bon coup de mousquet.⁷
20. Ik vertoonde hem – met een ontsteltenisse, die ik inbond – dat mynen orgel eene opene plaats was, daar het een iegelik vry stond te komen, ja datter op eene reis, als de Koning in de kerk quam, meer als 20 ja 30 personen quamen.
21. Hy antwoorde, dat hy op een tijd dat ik niet boven was, hadde verspied, datter plaats was boven tussen de pypen en kans, om aldaar een machine te stellen, die, op een gedesireerd moment, door een lont sich selve – nadat men soude gevlugt sijn – soude aansteken en afschieten.
22. Hy, die my continueel in 't gesich sag, merkte myne alteratie, en seyde: gy altereert mal à propos, want niemand kan ons hooren of wy soud en se sien.
23. Ik wilde 't wenden na de stad, seggende, dat ik luste eens te drinken, en versocht hem, of hy mede wilde gaan met byvoeginge, dat wy in een herberg wel stil konden spreken.
24. Maar hy hield my wederom staan, seggende: courage, wilt gy uw fortuin niet maken? Gy soud kunnen een groot heer in Vrankrijk worden.
25. Ick oordeelde my in doodsgevaar, niet twijffelende, of ik soude, in cas van weigering, door hem onder de voet geschoten worden.
26. Ik voorsag ook, so hy my quam te dooden, dat hy sonder my sijn dessein soude hebben kunnen uytvoeren. Soo besloot ik dan te veinsen en my te gelaten, alsof ik hem gehoor gaf, om met mijn leven tegelijk dat van de Koning te salveren.
27. In cas van fortune, seide ik tot antwoord, het mogt 'er na wesen; maar ik weet – seide ik voorts – het Fransche spreekwoord: trahison plaist, traître déplaît, ende ik soude weinig lust hebben my so ongelukkig te maken, dat ik de reste myner dagen, selfs in Vrankrijk, verfoeyt en met een oor aangesien soude worden.
28. Vorders, in cas ik tot so eene actie my quam te laten disponeeren, dat ik sulks voor geen recompens ter wereld soude willen doen als alleen voor suiver geld, waarmede ik my alsdan soude retireeren en my voor d'oogen van de wereld verschuilen, van naam veranderende.
29. Dat, so hy my eene overgroote somme hadde te tellen, dat hy soude compareren, auro loquente; dat ik alsdan met hem nader raisonneeren en myn advysen geven soude.
30. Hy antwoorde, dat hy geene gelden gereed had te fourneren; dat hy daartoe eerst een keer in

Vrankrijk moeste doen; dat hy niet soude wagen iets aan brieven te vertrouwen; voorts, datter tijd was tot tegen 't najaar, wanneer de Koning uyt de campagne soude reverteren.

31. Ik antwoorde – om hem t'eenemaal in slaap te wiegen – met murmureeren, doende hem een breede klagte, dat ik tot nogtoe ongeavanceert was gebleven; dat ik vol schulden ende in soodanigen decadentie was geraakt, dat ik 't onmogelik soo lange niet staande soude konnen houden; dat ik mischien soude moeten vlugten voor myne crediteuren, uyt vreesse van aangetast te worden etc., waardoor hy dan ontset soude wesen van zijn exploit. Vorders,
32. dat, so hy my maar met een tamelike goudbeurs konde byspringen, dat my veel helpen soude, om te blyven staan. Hy antwoorde, dat hy er geen by hem had.
33. Ik seide: il me faut pourtant la pistole, of anders houde ik my voor ongeëngageerd; hierop gaf hy my twee goude louysen.
34. Verder sloeg ik hem voor, dat wy eens moesten examineeren, hoe men syne machine tusschen d'orgelpypen best soude vastmaken; dat het niet geoorloofd was daaraan te kloppen, of dat men alles soodanig soude ontstellen, dat daardoor ons gansche dessein soude konnen gebroken worden, daarby doende, dat ik hem nog verscheide advysen daarop had te geven.
35. Hy antwoorde geene andere advysen noodig te hebben, als alleen mijn consent; dat ik hem geenerley object konde doen, of dat hy se by precautie al hadde gesolveert.
36. Als by voorbeeld – seid' hy -, om niet te kloppen, hebbe ik bedacht alles met schroeven te prepareeren, om te konnen vastmaken, sonder gehoort te worden, waartoe ik de machine niet eerder hoef gereed te hebben als op myn wederkomste uyt Vrankrijk. Voorts so heb ik – seide hy – een inventie van lont, die men niet ruyken kan, om te konnen daaraan hangen eenigen tijd te voren, eerd' er menschen op den orgel komen.
37. Ik sag op mijn horologie en seide, dat mijn tijd verloopen was, versoekende, dat wy t'samen soudon na de stad gaan.
38. Ik versocht zijn logement te weten, om hem te gaan bezoeken en nog een conferentie of twee met hem te hebben. Hy antwoorde dat hy voor zijn vertrek nog eens by my komen soude en dat hy my wilde opwagten aan den orgel of aan myn huys.
39. Wy keerden door de boomen, sprekende van de schoonheid van Parijs en van Versailles, van de deugden van Louis XIV etc., en gekomen sijnde dicht by daar de Koekamp begint, seyde hy, vraagsgewyse: c'est là votre chemin? wysende rechtuyt op den weg, die wy gekomen waren, waarop, ik ja geantwoord hebbende – geloovende, dat hy mynen weg wilde gaan – , so seyde hy: en ik sal hier de slingkerhand afgaan.
40. Waarop ik, antwoordende, dat de weg my niet veel verscheelde, met hem wendde, om t'samen te gaan, maar hy hield my staan en seyde, dat wy ons moesten separeeren om redenen en dat hy niet manqueeren soude my nader te sien.
41. Dus ging hy recht na de brug, leggende naast het eerste huys van Nieuw Oost Indië.⁸
42. Hierop liep ik heel ras mynen weg en ging vervolgens de straat af verby mijn heer van Bosveldt, my aan 't einde derselve verschuylende achter het uytstek op de stoep van d'heer Alewyn, op hoop van hem te sien over de walbrug komen, om hem dan van verre te volgen en te sien, of ik hem konde in hegtenis doen komen, maar hy quam niet en is my ook sedert niet weer verschenen.⁹
43. Dese sake hebbe ik tot nog toe gesecreteert om twee redenen: d'eerste, omdat ik oordeelde, dat ik ten

opsichte van Zijn Majesteyt niets in de sake risqueerde en dat den regten tijd, om dit te openbaren, nog niet gekomen was. De tweede, omdat ik hoopte – welgewapend – desen schelm op zijn wederkomste met het geld te attrappeeren, te doen vatten ende in hegtenis over te leveren.

44. Maar sijnde sedert door nader beseffinge van dese schrikkelyke sake in een groote ongerustheid en benaauwdheid gevallen, oirdeelende, dat Syne Majesteyt ook elders van desen schelm eenige lage konde werden gelegd, so heb ik niet een oogenblik de openbaringe van dit alles konnen uytstellen.
45. Ondertussen kan men in dit relaas sien, op hoevelerhande manieren ik hem, 't sy in 't Bos, 't sy in 't gaan, hebbe getracht te verleyden, om hem in mijn geweld te krygen. (Sie § 18, 23, 26, 29, 34, 37, 38, 40 en 42).
46. 't Gene ik in onse eensame wandeling niet konde tenteeren, omdat hy psitolen hadde en beter degen als ik.

God beware den Koning, tot wiens behoudenis ik geerne alles wil opsetten.

Q. van Blanckenburg.

D'openbaringe gedaan den 16 julii 1696

Bijlage 8

Inleydinge tot de compositie van de bassen der psalmen

Quirinus van Blankenburg laat bij zijn dood een onvoltooid manuscript na, bedoeld als instructie op zijn psalmzettingen, verschenen in 1732. Deze inleiding zou volgens de oorspronkelijke opzet deel uitmaken van *Elementa musica* (1739). Zoals uitvoerig beschreven in Hoofdstuk 18 is het daar niet van gekomen. Het manuscript is titelloos. Wel benoemt de auteur in §. 10 zijn tekst als Inleydinge tot de compositie van de bassen der psalmen. Frans Pitton, Van Blankenburgs leerling en opvolger, kreeg van uitgever Berkoske de opdracht, het manuscript te voltooiën ten behoeve van de in 1745 te verschijnen tweede druk van het Clavicimbel- en orgelboek der psalmen.

- §. 1. Zoo ooyt een stoffe behoorde beschaafd en voorzien te werden, met alle 't gene men nodig oordeelt om haar nader tot haar volmaaktheyd te brengen, zoo zyn het de psalmwyzen der kerke, die des te meer een vast reglement behoeven, om dat 'er een gantsche gemeente in moet overeenstemmen, en het aan de gene die dezelve uytmaaken niet onverschillig is, de zoetvloeyentheyd en de godsdienstigheyd met elkander te kunnen vereenigen, mits hunne verscheyde stemmen zodanig buygende, dat ze als op een punt staan, volgens den klank der orgelen die hen in deze heylige oeffeninge tot bestieringe dienen.
- §. 2. Vier voorname verbeteringen zyn daar in hoognodig, d'eerste is het reguleeren van derzelver hoogte na 't gemeen bereyk der stemmen, tusschen de welke een groot onderscheyd is omtrent de ongelykheyd der graden, waar in d'eene min en d'andere meer hoogte bereykt. Des zoo moet men, om alle die soorten in de kerk over een te brengen, aandachtig zyn, om daar toe een middenmatige hoogte vast te stellen, op dat zy alle zouden kunnen te zamen zingen.
- §. 3. Ten dien eynde dient voor al gelet te worden op de hoogte daar den orgel, waar van men sig bedient, op is gestelt. Den laagsten toon, die 'er in gebruik is, werd genoemd orgeltoon, 't welk is den toon van d'opera, accorderende met de fluit douce, hautbois, basson, en andere soorten van instrumenten, die door de gantsche wereld een vaste hoogte hebben. In Duitschland vind men de meeste orgelen een toon hoger, dat is, dat hun C. (die d'eerste letter van 't geen een clavier is) de klank van d'operaas D. heeft. Dit werd genoemd cornetten-toon, en schikt best tot de psalmen. Voor orgels, die een kleyne terts hoger zyn, als de opera toon, dient dit boek niet, want de psalmen zyn daar in alree matelyk hoog gezet, voor het gemak van de gene die zig daar van zouden willen bedienen op een orgel of clavecimbaal opera toon. Maar men vind doorgaans d'orgelen hoger, om dat de orgelmaakers, eenigen winst ziende in de swaarte der materialien, die zy daar toe leveren, ligt misbruiken van de goedheyd der gener, die daar tegens in 't bestek geen goede voorzorge hebben gedragen.
- §. 4. Een vaste hoogte dan omtrent den klank van 't instrument zynde gereguleerd, zoo gaan wy voort tot de psalmen, welke moeten op middenmatige toonen, die allerlei stemmen kunnen

bereyken, op papier staan. De kunstenaars verdeelen die in cantus, altus, tenor en bassus, dat is, eerst der vrouwen wysstem, en daar na der mannenhoogte, middenmatige en laagste stem.

- §. 5. Men heeft in onze psalmboeken tot nog toe geen zorge gedragen omme de stemmen der psalmen op een redelyke en met het bereyk van alderley stemmen over een komende hoogte te beramen. Want na dat men ten tyde van de reformatie, uyt een musieck van 4. stemmen die door Claude van Gaudimel, en naar hem door Claudin de Jonge, op de psalrymen van Clement Marot en Theodorus Beza zyn gemaakt, de gemakkelijkste zangen tot het kerkengebruik heeft uytgekozen, en elk met hun byzondere sleutel in de eerste psalmboeken gedrukt, zoo waren 'er nogtans weynig stemmen bequaam om de verscheyde hoogtens der sleutels van den altus, tenor, of cantus, daar men sig van bediende te volgen, een swaarigheyd, die de zangmeesters noodzaakte een algemeene sleutel voor alle de psalmen te verkiezen. De kerk van Charenton is omtrent het jaar 1655. de eerste geweest, die deze verkiezinge heeft gedaan, dewelke vervolgens alle de schryvers zoo Fransche als Duitsche opgevolgt hebben. Maar by ongeluk of wel eer door onvoorsigtigheyd, had men juyst een Sleutel uytgekozen, die voor de meeste stemmen volstrekt onbruikbaar was, doordien het zeeker is, dat 'er weynig mans stemmen zyn, die den hoogsten toon van deeze sleutel beryken kunnen, gelyk 'er ook even weynig vrouwen stemmen zullen worden gevonden, die tot deszelfs laagste toon afdaalen kunnen. Om dit ongemak voor te komen, hebben de organisten verpligt geweest, de psalmen te verschryven, en dezelve op een toon te stellen, die alle soorten van stemmen kunnen beryken.
- §. 6. [commentaar Pitton]
- §. 7. Wy bepalen deze hoogte in een octaaf van D. tot D. cornetten-toon, welke letteren meest alle stemmen kunnen beryken. Komt 'er eens een psalm, die omhoog tot e of om laag tot C. of C# dit octaaf te buyten gaat, die zal kunnen passeeren, om dat dusdanige voorvallen zeer zelden zyn. Alleen 't Gebed des Heeren, 't welk met zyn toonen verder en tot boven op F. gaat past op alle mans stem niet, dog kan gemakkelijk ingeschikt worden, om dat 'er maar een zodanige noot is.
- §. 8. [commentaar Pitton]
- §. 9. De tweede verbetering nu die in de psalmen vereyscht word, is, dat alle de klanken even zoo, als die door de gemeente in de kerk worden gezongen, op 't papier moeten uytgedrukt staan, waar in het psalmboek zoo graflyk te kort schiet, dat het volk daar in een oneyndig getal fouten uyt de natuur verbeetert, speciaal omtrent de # die den halven toon veroorzaakt, en zonder dewelke het onmogelyk is de cadenz te maaken, weshalven het wel redelyk had geweest, dat men ook die # in het psalmboek had gezet, wyl zy door 't volk van zelfen uyt de natuur gezongen word. Men heeft wel durvende de [bes] (welke een byvallige mol is,) invoeren, schoon die geen minder swaarigheyd in heeft, want men heeft zoo wel om d'een als om d'ander te verstaan, van noden een waare bevatting van de geschapenheyd der heele en halve toonen te leeren, welke d'eerste grondslag van den zang is, die nogtans zelden wel werd onderwezen, en onze meesters sig doorgaans de moeyte spaaren, van dezelve van hunnen leerlingen op een duidelyke wyze in te prenten.

- §. 10. En nademaal deze onderwyzinge dienen moet voor een inleydinge tot de compositie van de bassen der psalmen, zoo zal het bevorens nodig zyn, de plaatsen der psalmen aan te wyzen, daar de # moeten gezet worden, 't geen laager gevonden zal worden in de lyst der psalmen die door eenen Toon geregeert worden.
- §. 11. De derde verbeetering betreft de stoffe ofte 't maaksel der psalmwyzen, daar in men veele plumpe en buitensporige noten vind, die de waare wegen van een rechtschape musiec te buyten gaan. By voorbeeld, als een wys terstond na dat zy begint, zyn hoofdtoon afvalt, en den halven toon, die daar den ingang toe geeft, verzaakt, als ps. 30. 100 enz. wyders, als een regel eyndigt zonder slot of de wettelyke gangen, die 'er toe moeten dienen; by voorbeeld den 5. regel in ps. 2., den 3. 4. 5. regel in psalm 6. enz. verders, als het begin en eynd van 't vers zoo verschillig syn, dat men 'er geen hoofdtoon toe vaststellen kan, als ps. 17. 102. enz. om nu niet te spreken van wyzen, die in 't geheel zoo slegt zyn, dat men die tegens nieuwe en betere, zoo de gemeente die in plaats van d'andre leeren wil, behoorde te verwisselen. Als 126. 132. 141. 146. &c.
- §. 12. Eyndelyk staat hier in de vierde plaats t'overwegen, de beweginge, die men kortwys de maat noemt, welke is de ziel van de musicq, bestaande deze kunst uyt 2. dingen, namentlyk uyt verscheide klanken en verschillende bewegingen, welke beyde naar een zekere evenredigheyd of proportie zyn geschikt.
- §. 13. Aan dit laatste heeft men onze psalmen te kort gedaan: want in plaats om daar toe in 't byzonder zoetvloeyende wyzen te maaken, zoo heeft men, als boven gezegd is, inwendige partyen uyt de gemelde overouderde musicq met vier stemmen uytgekosen, waar in zy gedrongen stonden, en wel onder hun vieren, d'een ten opsigte van d'ander tot die compositie, maar geenzints in 't byzonder tot aangenaame wyzen van een regelmatige musicq (ten zy by geval en zeer zelden, als ps. 74. 119. 36. 92. en weynig andere) bequaam waren, zoo als uyt de voorbeelden van de compositie van Gaudimel en Claudyn de Jonge, met vieren blykt.
- Deze beweginge of lengte der klanken, werd in de psalmen door noten met en zonder staarten beteekent. De noten met staarten zyn halve maaten, en de noten zonder staarten heele maaten, wel te verstaan wanneer de maat uyt vier tempoos bestaat.
- Men heeft bezocht dezelve in sommige steden van de Vereenigde Nederlanden, in de kerk op die maat te doen zingen, maar om dat de meeste hier en daar niet alleen niet wel vloeyen, maar in tegendeel tegen de natuur van een redelyke beweging aanstooten, zoo heeft dat soort van maat by de gemeente geen ingang kunnen vinden. Dit is de rede waarom het volk zonder na de staarten te zien, gelyk de Franschen doen, tot het zingen van al de noten even lang in de kerk heeft moeten vervallen.
- Hadde de maat dezer afgezonderde partyen een aangenaame beweging gehad, zoo zouden zy (even zoo wel als de geestelyke liederen en kerkgezangen by de luthersen) in onze kerken hebben konnen stand grypen en bequaam zyn geweest, om ons op te wekken en tot zingen aan de moedigen, daar nu in tegendeel niemand dezelve uyt lust, maar uyt pligt zingt, om dat het in de heylige schrifture werd bevolen.

Bijlage 9

Privilege-verzoek

Aan d' Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en Westfriesland¹ Geeft met ootmoedige rverentie te kennen Quirinus van Blankenburg, organist vande Nieuwe kerk in 's-Gravenhage, dat hij suplt. in overweginge, hoe de wijzen der psalmen, die uit overoude gezangen van vele eeuwen bestaan, beide, in stoffe en maat, van den stijl der latere tijden zo verre afwijken dat het nôdig is dezelve door de kunst te hulp te komen, om die met een regtmatigen zin van harmonie te bekleeden: dat zulks, hoewel zeer difficiël, egter door den suplt. met veel applicatie is ondernomen en daar van gemaakt een uitvoerlijk clavicymbel of orgelboek, met beschrevene complete partijen van bas en bijspel zo, om dezelve separatelijwk te spelen, als om gespeelt te werden (in de plaats van een bascontinuo, ten dienste der gene die daar in onkundig zijn) onder de psalmen, door den suplt. gecomponeerd, om te zingen met twee stemmen in concert. Ende, op dat de zang zonder tegenstand in de maat mogte vloeyen, zo heeft hij suplt. daar toe geïnventeert, zig te bedienen van een kleine verbetering inde staarten der noten (die niemand aanziet, en inde psalmboeken t'eenemaal indifferent zijn) en een reglement op de maat gestelt, om, door 't gebruik van een slinger de lengte der psalmnoten te bepalen; ende, opdat alles mogte grondig en ordentelijk geschieden, zo heeft den suplt. daar nevens beschreven de noodige elementa musica, zo tot onderwijs van't voorsz. spelen, als wel specialijk van den waren grond van 't zingen, met byvoeginge van de middelen hoe iemand de psalmen, zonder meester, bij zig zelve leeren kan: welke werken, tot elkander behoorende, den suplt. wenst, tot opwekkinge en stichtinge van't gemeen, door den druk public te maken.

Maar alzo de Musiec, tot op een stip na, zeer naaw luistert, en, dat baatzuchtige menschen menigmaal hun profijt zoeken in slegte en vitieuse nadruksels te maken en te verkoopen zo keert hij suplt. zig, met alleronderdanigst respect tot Uwe Edele Grootmogende, zeer ootm. verzoekende, dat het Ue Ed. Gr.Mog. goede geliefte zij, aan hem, suplt. op zijne bovengenoemde werken, namentlijk, zijn voors. Clavicymbel of orgelboek, zijne Psalmen om te zingen met twee of drie stemmen in concert; zijn nieuwe vond van, zonder de minste verandering inde noten, alleen door een kleine verbetering inde staarten, den zang in de maat te doen vloeyen en die door behulp van een slinger te bepalen, ende wijders zijne Elementa musica tot onderwijs van 't voorn. spel en specialijk tot den waren grond van 't zingen, in Fransch en Duitsch, tot wederzijds genoeg beschreven gratieuslyk gelieven te verleenen UE Gr. Mog. privilege voor den tijd van vijftien eerstkomende jaren, om die alleen, en met uitsluiting van alle andre te mogen doen drukken, zonder dat imand zal vermogen dezelve in 't geheel oft en deele of met verandering van tijtels na te drukken of gedrukt zijnde, binnen deze landen te verkoopen; en dat onder zodanigen poenaliteit als UE Gr. Mog. naar hunnen soeveraine magt en wijsheid goediglyk daar op zullen gelieven te stellen.

'T welk doende &c.

Quirinus van Blankenburg

Bijlage 10

De muziekbibliotheek van de Van Blankenburgs

Jacob, de vroegste musicus uit het geslacht Van Blankenburg, overleed op 7 juli 1656. Cornelia, zijn zuster en enig erfgenaam, liet ruim een maand later de nagelaten boedel beschrijven.

Inventaris ende staet van alle iegelycs de goederen soo roerende als onroerende sulcx wijlen Jacob van Blankenburg zal., in sijn leven organist binnen deser stede die eenigsints metter doot otruijmt ende naergelaten heeft. Beschreven door mij Arent van Neten openbaer notaris op den Hove van Hollandt geadmitteert residerende binnen Dordregt ten versoucke ende overstaen van Hendrick Soene ende Cornelia sr. van Blanckenburg desselfs huisvrouw samen als getuigen in Dordregt opden VIIe dach augusti XVI C ses en vijftich.
SAD, inv. 20.135

Onder het kopje Behorend tot het Musieck (fol. 292v-293) treffen wij, behalve een aantal klavecimbelsnaren en twee blokfluiten, Jacobs muziekbibliotheek, bestaande uit totaal 53 titels, waaronder 35 gedrukte muziekboeken, 2 manuscripten en 16 tabulatuurboeken van de hand van de overledene zelf. Behalve een van de laatstgenoemde tabulatuurboeken, dat staande de boedelbeschrijving, aan een niet nader genoemde liefhebber werd verkocht, kwam de gehele bibliotheek in het bezit van Cornelia van Blankenburg.

Wij mogen er van uitgaan dat Jacobs muziekbibliotheek, mogelijk aangevuld met haar eigen muziekboeken – hetzij ervoor hetzij na haar overlijden in 1687 – in handen is gekomen van de enige musicus onder haar erfgenamen, neef Gerbrand van Blankenburg. Deze verzamelde zelf werken van met name Italiaanse componisten. Zijn zoon Quirinus meldt daarover in zijn *Elementa musica*: Hier op moet ik hier gedenken dat myn vader, hebbende door liefhebbers, die in Italiën hadden gereist, verstaan dat de musieck aldaar tot een veel hooger trap van volmaaktheid was geklommen, door kooplieden al de beste en nieuwste werken te Venetiën heeft doen opkopen en met hare koopmanschappen doen herwaarts overvoeren. Deze waren d'eenigste die hem konden vermaken.

De omvang en laatste samenstelling van Gerbrands muziekbibliotheek, die na diens dood in 1707 in het bezit komt van Quirinus van Blankenburg zijn onbekend, uitgezonderd een viertal titels die door hem als onder my berustende worden beschreven in het vijfde hoofdstuk van *Elementa musica*. Dat traktaat en de inleiding op het Clavicimbel en orgelboek der psalmen vormen de bronnen van door Quirinus zelf bijeengebrachte muziektheoretische geschriften en muziekwerken. Voor een beschrijving van de eerstgenoemde categorie wordt verwezen naar de appendix van Hoofdstuk 19. Een notariële akte van 4 juli 1712 (HGA, NA 927), waarin Quirinus van Blankenburg

een schuld materieel afkoopt met persoonlijke bezittingen, waaronder een viertal muziekwerken, geeft aanvullende informatie over zijn muziekboekenbezit.

De muziekbibliotheek van de Van Blankenburgs telt, na reconstructie, 58 geheel, deels en niet geïdentificeerde werken. Een kanttekening bij Jacobs aandeel is dat de boedelbeschrijvers destijds nogal onvolledig en slordig zijn omgesprongen met componistennamen en titels. Het gevolg is dat niet meer dan 38 muziekwerken geheel, ten dele of bij benadering geïdentificeerd konden worden. De hierna volgende catalogus van werken is geordend per land op componist c.q. samensteller en – indien geen componist bekend is – op titel. Omgevingsinformatie, waaronder bronvermeldingen, wordt weergegeven in per titel toegevoegde annotaties.

Nederlandse muziek

De uytmuntende Dorimena; uytzizingende verscheide mengelijmtjes ter eere van de Goesche Terpsichore (Dordrecht 1652)

Bron: JBB¹

Brontekst: een boeckken genaempt de wtmuntende dorimina

De naam van een componist is onbekend, de dichter is Michel van Baerland. Behalve bij Jacob van Blankenburg wordt de dichtbundel als 'liedboek' beschreven door G. D. J. Schotel in *Letter- en oudheidkundige avondstonden* (Dordrecht 1841) pp. 75: Daar zong men, behalve uit een menigte andere, die ook elders gebruikt worden, uit den Chaos, of Verwarde klomp, de Olipodrigo, of Dordsche vermakelijkheden, de Craan, den Kluchtzak, het Lijstertje, de Uitmuntende Dorimene, alle door Dordsche dichters en zangers vervaardigd...

Hove, Joachim van den (1567-1620): *Florida* (Leiden, 1601), *Delitiae musicae sive cantiones* (Utrecht 1612) of *Praeludia testitudinis* (Leiden 1616)

Bron: JBB

Brontekst: een gedrukt luytboeck van Joachim vande Hove

Leeuw, Cornelis de (c1613-c1661): *De CL. Psalmen des propheten Davids*, mitsgaders noch eenige andere lof-zangen, uyt den Françoischen in Nederlandschen dichte over-geset, door Petrum Dathenum, geheel op musijck-nooten gestelt/van alle misstellingen gesuyvert/ en gebracht op eenen sleutel... (Amsterdam 1650, 1676, 1682)

Bron: QCO**

Padbrué, Cornelis Thymansz (c1592-1670):

Kusjes, in't Latijn geschreven, door Joannes Secundus, ende in duytsche vaersen ghesteldt door Jacob Westerbaen, beyde Haegsche poeten: nu eerst op musijck ghebracht, à III ende IIII stemmen: met een basso continuo (Haarlem 1631, Amsterdam 1641)

Bron: JBB

Brontekst: de kussens van Padbrue ofte Jacob Westerbaen, met lieren en den bas continuo

Phalèse, Petrus (ed.): Musica divina di XIX autori illustri a IIII, V, VI et VII voci, et madrgali a VI voci, scilicet alto, tenore, canto, quinto, sexto et basso (Antwerpen 1583, herdukken 1588, 1591, 1594, 1595, 1614, 1623, 1634)

Bron: JBB

Brontekst: seven parthijen, in een gebonden in hars parquement, daer Musica devin in coempt.

Componisten in de anthologie zijn o.a.: Ferabosco, Marenzio, De Monte, Di Lasso, Palestrina, De Rore, Vinci en De Wert.

Speuy, Hendrick (c1575-1625): De Psalmen Davids, gestelt op het tabulatuer van het orghel ende clavecymmel (Dordrecht 1610)

Bron: JBB

Brontekst: de psalmen Davids op tabilituer van Hendrick Speuij

Franse muziek

Clérembault, Louis Nicolas (1676-1749): Cantates Françaises, premier livre (Parijs 1710)

Bron: QEM, pp. 45, 56 en 184 (plaat DD met notenvoorbeeld)

Betreft cantate VI, De l'Amour & Bachus

Goudimel, Claude (c1514-1572): De CL. psalmen Davids in Nederlandschen dichte overgeset door Petrum Dathenum. Op musique geset met vier partien (Delft 1602, Leiden 1620)

Bron: QCO*verso

Bron: QCO2 §5 en §13

Jeune, Claudin le (1528-1600/1): De CL psalmen Davids, in musijk gebracht op vier en vijf stemmen (Amsterdam 1629 en 1633; Schiedam 1665)

Bron: QCO*verso

Bron: QCO2 §5 en §13

Quirinus van Blankenburg geeft als uitgavejaar 1685

Lebégue (of Le Bégue), Nicolas Antoine (1631-1702): Pièces de clavessin 1 (Parijs 1677, Amsterdam 1697) of Pièces de clavessin 2 (Parijs 1687, Amsterdam 1701)

Bron: QNA

Brontekst: dito van le Beque... voort clavier

Marchand, Louis (1669-1732): Pièces pour le clavessin 1 (Amsterdam 1701) of Pièces pour le clavessin 2 (Parijs 1702, Amsterdam 1702)

Bron: QNA

Brontekst: dito van Marchandt... voort clavier

Vallet, Nicolas (1583ca.-na 1644): Apolloos soete lier (Amsterdam 1642)

Bron: JBB

Brontekst: een bas met een bovensangh genaempt Apollos lier

Italiaanse muziek

Corelli, Arcangelo (1653-1713): 12 Sonate da chiesa a tre, Opus 1 voor 2 violen, violone en bc (Rome 1681, Amsterdam 1698, 1700, ca.1715)

Bron: QEMV, par. 23

Corelli, Arcangelo: 12 Sonate da chiesa a tre, due violini, e violone, ò arcileuto, col basso per l'organo, Opus 3 (Rome 1689, Amsterdam 1697)

Bron: QEM, pp. 54-55

Corelli, Arcangelo: 12 Sonate a violino e violone o cimbalo, Opus 5 (Rome, Bologna, Amsterdam 1700)

Bron: QEM, pp. 36, 184, 189-190, platen Gg, HH, II met notenvoorbeelden

Arcangelo Corelli door Jan Frans van Douven (uóór 1713)

Croce, Giovanni (c1557-1609)

Bron: JBB

Brontekst: een partije met wijsen daer in coempt degovannij Croso.

Van Giovanni Croce zijn de volgende werken bekend: *Novi pensieri*, 3 boeken met 5st madrgalen (1585, 1592, 1594); *Canzonette a quattro* (1588); *Canzonette a tre* (1601); *Il quarto libro de madrigali a 5 et 6* (1607); *Il primo libro de madrgali a 6* (1590). Onduidelijk is welke werk hier wordt bedoeld.

Fontei, Nicolo (c1600-1647 of later): *Bizzarie poetiche poste in musica*, dl. 2 (Venetië 1636)

Bron: QEM, p. 7
Brontekst: Nicolo Fontei, in Venetia 1636.
Fontei's werk verscheen in drie delen (Verona of Venetië dl.1, 1634/5, dl. 2, 1636 en dl.3, 1647 of later).

Frescobaldi, Girolamo (1583-1643): *Fiori musicali di diverse compositioni toccate* (Venetië 1635)

Bron JBB
Brontekst: een bas continuo, een hooch boeck genaempt Fiori Musicalii

Intavolatura di balli d'arpicordo

Bron: JBB
Brontekst: een boecxken in tabilituer genaempt deballi d'arpicordo
De volgende twee werken komen in aanmerking: Radino, Giovanni Maria (c1580): *Il primo libro d'intavolatura di balli d'arpicordo* (Venetië 1592) en Picchi, Giovanni (1571/2-1643): *Intavolatura di balli d'arpicordo* (Venetië 1621)

Marenzio, Luca (1553-1599): *Madrigali spirituali* (Rome, 1584, Venetië 1588)

Bron: JBB
Brontekst: drye parthijen van wijsen van Luca Merencio, daer spirituali in coempt

Marenzio, Luca

Bron: JBB
Brontekst: ses gemarkede boecken daer twee parthijen in staen van Luca Marentio
Van Marenzio zijn geen tweestemmige werken bekend. Het meest dichtbij komen werken met driestemmige villanellen (*Villanelle et aria alla napolitana a tre voci*) waarvan er vier tussen 1592 en 1605 in Venetië verschenen.

Marenzio, Luca: *Il 6, 7, 8 et 9 libro, il suo testamento de Madrigali a 6, in un corpo ridotti* (Antwerpen 1609 en 1632)

Bron: JBB
Brontekst: een parthije met wijsen sijnde het testament van Luca Marencio met den bas continuo

Mascitti, Michele (1663/4-1760): *opus 2: 15 Sonaten à violino e violoncello o basso continuo* (Parijs c1705, Amsterdam 1707/1708)

Bron: QEM, pp. 55, 80, plaat Gg met notenvoorbeeld

Massaini, Tiburtio (voor 1550-ca. 1609): *Musica per cantare con l'Organo ad uno, due e tre voci* (Venetië 1607)

Bron: JBB
Brontekst: drye boecxkens in root gebonden Musica per cantare
De term 'per cantare' komt meerdere keren voor als onderdeel van een titel. Indien de hoofdletter in 'Musica' verwijst naar de titel van een compositorisch werk komt het werk van Massaini, ook wat het aantal stemboeken betreft, in aanmerking.

Luca Marenzio (circa 1560), schilder onbekend

Monteverdi, Claudio (1567-1643): *Madrigali guerrieri, e amorosi con alcuni opuscoli in genere rappresentativo, chesaranno per brevi episodii frà i canti senza gesto, libro ottavo* (Venetië 1638).

Bron: QEM, p. 7
Brontekst: *Madrigali guerrieri e amorosi*, di Claudio Monteverde. Venet. 1638.

Negri, Giulio Santo Pietro de (1570-1620): *Grazie, ed affetti di musica moderna, a una, due, e tre voci. Da cantare nel clavicordo, chitarrone, arpa doppia, & altri simili istromenti, Opera quinta* (Milaan 1613). Titel idem, *secondo libra, Opera ottava* (Venetië 1615)

Bron: QEM, p. 7
Brontekst: in 't vierde werk della grazie di musica moderna, di Guilio Sampietro di Negro, in Venetia 1625
Opusnummer en uitgavejaar komen niet overeen met brontekst.

Rontani, Rafaelo (15??-1622): *Le varie musiche a una, due, e tre voci per cantare nel cimbalo, o in altri stromenti simili con l'alfabeto per la chitarra spagnola* (Rome 1632)

Bron: QEM, p. 7
Brontekst: In de tweede druk van 't elfde werk van Le Varie musiche, del signor Rafaelo Rontani a una e due voci, per cantare nel Cimbalo o inaltri stromenti da corpo, in Roma 1632.

Villanelle alla napolitana a tre voci di musicisti Baresi del secolo XVI (Gardano 1574)

Bron: JBB
Brontekst: een parthije musieckboecken, inhoudende drye parthijen, daeronder Pomponio Nenna
In deze verzamelbundel met driestemmige villanellen van componisten uit de streek van Bari bevindt zich werk van Pomponio Nenna (1550-1618). Van deze componist zijn behalve het genoemde geen driestemmige werken bekend.

Engelse muziek

Purcell, Henry (1659-1695): *A choise collection of lessons for the harpsichord or spinet* (Londen 1696)

Bron: QNA

Brontekst: Een musijcboek van de hr. Parcel

Hoewel de brontekst, anders dan bij Le Beque, Marchand en Froberger, het niet specifiek aangeeft is ook dit werk – overgedragen aan klavecimbelleerling Van Cats – voort klavier.

Duitse muziek

Froberger, Johann Jacob (1616-1667): *Dix suites de clavecin* (Amsterdam 1698)

Bron: QNA

Brontekst: dito van Froberger... voort klavier

Händel, Georg Friedrich (1685-1759): *Six fugues or voluntaries for the organ or harpsichord* (Londen 1735).

Bron: QEM, p. 149

Mattheson, Johann (1681-1764): *Die wohlklingende Fingersprache*, 2 dln. (dl. 1 Hamburg 1735, dl. 2 Hamburg 1737)

Bron: QEM, p. 87

Spethe, Andreas (c 1600): *Psalmorum Davidis paraphrasis metrorhythmica, ad melodias Gallicas, et rhythmos Germanicos* (Heidelberg 1596)

Bron: QEM, p. 26

Bron (2): QCO, *verso

Jacobs muziekbibliotheek

Het ligt voor de hand dat de muziekboeken van een musicus een beeld geven van zijn muzikale smaak en voorkeuren en, wellicht nog belangrijker, van zijn professionele praktijk. Muziekinstrumenten en composities, al of niet in gedrukte vorm, behoren immers tot zijn dagelijkse werktuigen. Jacob van Blankenburgs voorkeur voor de Italiaanse stijl en componisten valt onmiddellijk in het oog. Naast de werken van afzonderlijke componisten, Luca Marenzio met meer dan vijf titels, Girolamo Frescobaldi, Giovanni Croce, Tiburtio Massaini en anderen, bezit hij een tweetal anthologieën: *Musica divina*, bezorgd door Pierre Phalèse, met meerstemmige werken van negentien autori illustri en *Villanelle alla napolitana* met muziek van componisten uit de streek van Bari, waaronder Pomponio Nenna. Jacobs Italiaanse voorkeur is gevoed in zijn Haagse leerjaren onder leiding van Pieter de Voys en zijn kring waaronder ook Constantijn Huygens behoort. In diens muziekbibliotheek en briefwisseling

treffen wij de namen van Marenzio, Gastoldi, Merula, Tarditi en Nenna. Dat De Voys als muziekleraar van Huygens kinderen Constantijn jr. en Christiaan zijn leerlingen schoolde in de Italiaanse stijl lezen wij in een dagboeknotitie van Constantijn sr. van oktober 1639: *Eer ick dit jaer te velde trock, stelde ick Constantijn en Christiaan in handen van mr. Stevens (Steven van Eijck)... discipel van den blinden mr. Pieter de Voix, onsen organist, om haer gedurende mijn afwesen op de viole voorts te oeffenen, 'twelck soo wel geluckte, dat ick in octobri thuys komende haer seer gevoordert vonde, soo dat sij met goed fatsoen, tamelicke tremblanten, ende vasticheit met mij haer partije hielden inordinaris musique van L. Marenzio...*

Titelblad Musica Divina

De twee Dordtse liedboekjes in Jacobs collectie (*Apolloos soete lier* en *De uytmuntende Dorimena*) verwijzen naar deelname aan de Develsteinse kring waar ook zijn zuster Cornelia een korte carrière maakte als klavecijniste en luitiste. Waar Jacob zeker deel van uitmaakte, waarschijnlijk als muzikaal leider, was het collegium musicum van Jan Croets dat wekenlijks samenkwam in de Illustere school. De madrgalen en vilanellen van onder meer Marenzio, Croce en de genoemde anthologieën bevestigen dat. Het koraalboek van een van Jacobs voorgangers als organist van Dordrecht, Hendrick Speuy hoort uiteraard thuis in zijn muziekbibliotheek. Een meer persoonlijke achtergrond heeft mogelijk het bezit van de *Kusjes* van Cornelis Padbrué op Latijnse verzen van Joannes Secundus, in de vertaling van Jacobs neef van moederskant, de dichter Jacob Westerbaen.

Twintig werken uit de muziekbibliotheek van Jacob van Blankenburg zijn bij het volledig onbreken van componistennaam, titel of concrete aanduiding in de richting daarvan, ongeïdentificeerd gebleven:

Acht costelycke boecken in gemarket papier gebonden, vyer hoochs, inhoudende drye verscheide authouren
De duytsse baletten met vieren
Een boecxken van een stem in gelettert fransijn gebonden
Eenige wijsen in een boeck ter eer Madonne Maria Reygersberge
Een boecxken overlancks in quarto met vijff eigens geschreven psalmen
Een boecxken overhoochs om alderhande abrevitueren te laten verstaen
Een geschreven lietboek met verscheijde schilderijens, daerin noch eenige rariteijtgens
Een groot lanck boeck, sijnde een bas continuo sonder omslach
Een vel vol canons
Vier parthijen oude geschreven musieckboecken

Gerbrand en Quirinus' muziekbibliotheek

Van Gerbrand van Blankenburgs bezittingen bestaat geen boedelbeschrijving. Al zijn goederen, waaronder zijn boekenbezit, kwamen na zijn dood in handen van zijn zoon, Quirinus. In de drie bronnen (*Elementa musica*, de eerste en tweede druk van het *Clavicimbel- en orgelboek der psalmen* en de notariële akte van juli 1712) worden in totaal negentien muziekwerken genoemd. Van acht ervan staat ondubbelzinnig vast dat Quirinus ze in zijn bezit had. Uiteraard geldt dat voor de vier muziekwerken in de notariële akte, en voor vier titels in *Elementa musica* waarbij Quirinus onder *my berustende* noteerde. Van de resterende werken blijken uit de context (tekst en/of muziekvoorbeelden) er tien eveneens tot zijn bibliotheek gerekend te kunnen worden. Van een enkele titel (Corelli, opus 1) bestaat die zekerheid niet.

Bij het vaststellen van de verschijningsdata, ook rekening houdend met data van herdrukken, van de negentien muziekwerken blijken acht werken verschenen in de periode tussen 1596 en 1665 en elf tussen 1685 en 1738. De eerste groep bestaat uit vier psalters (Goudimel, Le Jeune, De Leeuw en Spethe). De overige vier werken ontleen wij aan Hoofdstuk V van *Elementa musica*. In dat Hoofdstuk waarschuwt Quirinus van Blankenburg voor het onnodig becijferen van de basso continuo en vervolgt dan, ter ondersteuning van zijn betoog:

Zo als te zien is in de werken van de Italiaansche auteurs die van die tyd af dat de bas-continuo zyn begin heeft genomen, tot in de helft van de vorige eew toe met geen andre als nodige tekenen zyn beladen geweest als: in 't vierde werk Della grazia di musica moderna, di Guilio Sampietro di Negro, in Venetien 1625. In de tweede druk van 't elfde werk van Le varie musiche, del signor Rafaello Rontani a una e due voci, per cantare nel cimbalo o in altri stromenti da corpo, in Roma 1632. Nicolo Fontei, in Venetia 1636. Madrigali guerrieri e amorosi, di Claudio Monteverde, Venet. 1638. en andre meer (onder my berustende)...

Claudio Monteverdi door Bernardo Strozzi (circa 1640)

Opvallend is dat Quirinus, behoudens het noemen van de titels en de nogal obligate verwijzing naar de becijfering, geen aandacht aan de werken besteed. Het louter noemen van de titels uit de begintijd van de basso continuo-stijl lijkt een doel op zich, wellicht als argument voor de historische grondigheid van zijn muziektheoretische stellingen. Dat hij daarvoor teruggrijpt op de door zijn vaders uit Venetië afkomstige werken, waaronder de genoemde vier, ligt voor de hand.

Over het bezit van de vier koraalboeken (Goudimel, Le Jeune, De Leeuw en Spethe) kan men twijfelen. Deze drie eerstgenoemde klassiekers pasten tot diep in de zeventiende eeuw in de boekenkast van organisten. De werken worden weinig meer dan genoemd in de inleiding van beide drukken van het *Clavicimbel- en orgelboek*. Het vierde psalter, Spethe's, behoort, vanwege de verwantschap met het leerboekje waaruit Quirinus, naar eigen zeggen, de beginselen van de muziektheorie leerde, waarschijnlijk tot zijn vroegste eigen boekenbezit.

Index klokkentermen

automatisch speelwerk	: zie speeltrommel
basklok	: klok uit het laagste octaaf
beiaard	: reeks klokken van tenminste 1 ½ octaaf
beiaardier	: musicus die de beiaard bespeelt
beierklok	: klok van een beiaard
beierman	: zie beiaardier
beierstoel	: beiaardstoel, een constructie waarin de beiaard is opgehangen
broekdraadverbinding	: type draadverbinding tussen toets en klepel
carillon	: zie beiaard
discantklok	: klok uit het hoogste octaaf van een beiaard
hamer	: zie speelhamer
horloge	: zie torenuurwerk
klepel	: peervormig voorwerp hangend aan de binnenzijde van een klok
klok	: rond schaalvormig omwentelingslichaam gegoten uit klokkenbrons
klokkenbrons	: mengsel van tin en koper
klokkenist	: zie beiaardier
klokkenspel	: zie beiaard
klokkensteller	: zie kloksteller
klokspijs	: zie klokkenbrons
kloksteller	: technicus belast met het onderhoud van het torenuurwerk
luidklok	: klok die door in schommelende beweging te brengen door klepel wordt aangeslagen
noten/nootjes	: stiften die in de gaatjes van de speeltrommel worden gestoken
orologie	: zie torenuurwerk
pond	: gewicht waarin in vroegere tijd de prijs van klokkenbrons c.q. klokken werd bepaald
schering	: verticale draden die de speeltrommel met de klokken verbinden
slagklok	: zie uurklok
speelhamer	: hamer aan buitenzijde van de klok
speeltrommel	: grote messing of gietijzeren wals waarin via gaten, stiften en veren klokken automatisch worden bespeeld
speelwerk	: zie automatisch speelwerk
spijs	: zie klokkenbrons
stiften	: zie nootjes

stokkenklavier	: klavier dat in plaats van toetsen bestaat uit ronde houten stokken die met de vuist worden bespeeld
ton	: zie speeltrommel
torenuurwerk	: uurwerk dat op het uur c.q. het halve uur een slagklok in werking stelt
tuimelaars	: mechanische verbinding tussen toets en klepel
uurklok	: slagklok, zie torenuurwerk
uurwerk	: zie torenuurwerk
versteken	: de nootjes in de speeltrommel bevestigen voor een melodie
voorslag	: een reeks klokken met een omvang van minder dan 1½ octaaf voor automatisch speelwerk

Index orgeltermen

baar(t)pijp	: open, conische labiaalstem met volle klank
basson	: fagotachtige tongstem met eng gemensureerde trechtervormige schalbeker
bazuin	: wijd gemensureerd tongwerk met trechtervormige schalbeker, krachtige klank
berderen	: zie wellenbord
blaasbalg	: windpomprijsrichting
blaasbalk	: zie blaasbalg
blazer	: orgeltreder, de persoon die de blaasbalg met de voeten of handen/armen bedient
borden	: zie wellenbord
borderen	: zie wellenbord
bourdon	: gedekte stem met ingetogen klank
bovenwerk	: bovenmanuaal, het bovenste manuaal van de klaviatuur met een eigen windlade en registers/pijpwerk
brunerer	: zie verfoeliën
conducten	: geleidingen van wind naar de pijpen
cornet	: meestal melodievoerende vulstem/register
cymbel	: samengestelde vulstem van pijpen in kleine voetmaat, prestantmensuur, zeer heldere klank
dik	: aantal pijpen dat tegelijk op een enkele toets reageert, bijvoorbeeld 3-dik
dispositie	: totaal aan registers van het betreffende orgel
doorspraak	: blijven 'huilen' van een toon bij gesloten register
dubbel(d)	: zie dik
dulciaan	: trechtervormige tongpijp 16- of 18-voet, koel en snaterend van klank
fluit	: wijd labiaalregister, waarvan de grondtoon meer naar voren komt dan de hoge boventonen
fornituur	: zie mixtuur
gedekt	: 8-voet, zie holpijp; 4-voet, zie fluit
gemshoorn	: zachte, hoornachtige fluitstem met conische pijpen
handklavier	: zie manuaal
hautbois	: hobo: trechtervormige tongpijp, zachtere klank dan bijv. bazuin
holpijp	: gedekte labiaalstem met holle zangerige klank, zowel hout als metaal
hoofdwerk	: voornaamste werkeenheid (manuaal) met windlade en pijpwerk

klavier	: zowel naam voor toetseneenheid per manuaal met bijbehorend pijpwerk als voor enkele toets
kromhoorn	: tongstem met snaterend karakter en nauwe cilindrische beker
labiaalpijp	: genoemd naar labium of lip, waardoor de pijp spreekt
labiaalstem	: zie labiaalpijp
labium	: labium = lip; vlakke gedeelte van de pijp tussen korps en voet, boven en onder de kernspleet (boven- en onderlabium)
manuaal	: toetseneenheid met de hand te bespelen met pijpwerk
mensuur	: doorsnede, maat van een pijp in verhouding tot de lengte, de verschillende klankkleuren worden mede bepaald door de verschillen in mensuur
mixtuur	: meerkorige, repeterende vulstem
nachthoorn	: conische fluitstem 4-, 2- of 1-voet, volle weeke klank
nasaat	: enkelvoudige vulstem 2-, 3/3- of 1/3- voet, volle intieme klank
nasar	: zie nasaat
nasard	: zie nasaat
octaaf	: cilindrische labiaalstem, heldere klank
orgeltreder	: zie blazer
organen	: oude naam voor orgel
pedaal	: toetsenbord te bespelen met voet(en)
portatief	: zie positief
positief	: klein orgel dat zonder algehele demontage verplaatst kan worden
pr(a)estant	: voornaamste labiaalstem, staat voor op de windlade en meestal in orgelfront verwerkt, krachtige heldere klank, dragend geluid
principaal	: zie prestant
quint	: zie quintprestant
quintadeen	: gedekte labiaalstem waarbij de quint als boventoon duidelijk hoorbaar is
quintfluit	: vulstem met wijde mensuur
quintprestant	: vulstem in prestant mensuur
raaspijp	: vulstem met heldere klank
regaal	: tongwerk met zeer korte schalbeker met ijle snaterende klank
register	: rij pijpen die door klankkleur een eenheid vormen
roerfluit	: halfgedekte labiaalstem van helder karakter
ruispijp	: zie raaspijp
rugpositief	: laagstgeplaatste windlade met pijpwerk, mechaniek en eigen klavier, aparte kas achter de rug van de organist
rugwerk	: zie rugpositief

schalmei	: tongwerk met trechtervormige bekervorm, vaak pedaalstem in moderne orgels
scharp	: zie scherp
scherp	: samengestelde hoge vulstem, klank helderder dan bijv. raaspijp
secreet	: windlade
sesquialter	: samengestelde vulstem in prestantmensuur, fluitachtig en doordringend van klank
sexquialtra	: zie sesquialter
siesfluit	: zie sifflet
sifflet	: cilindrische open labiaalstem, wijde mensuur, meestal 1-voet
spit(s/z)pijp	: zie baarpijp
stellen	: stemmen
sterk	: zie dik
subbas	: gedekte pedaalstem, meestal van hout
superoctaaf	: prestant 2-voet, twee octaven boven de werkbasis van 8-voet
terci	: zie tertiaan
tertiaan	: samengestelde vulstem met repeterende terts
tertscymbel	: cymbel met tertskoor, zie ook cymbel
tertie	: zie tertiaan
toesijn	: zacht geïntoneerde dulciaan 8-voet
tong	: veerkrachtig element in de kop van de pijp dat door de wind aan het trillen wordt gebracht
tongpijp	: pijp die met een trillende tong sprekende schalbeker die de toon versterkt
tongstem	: zie tongpijp
tongwerk	: register van tongpijpen
trablant	: zie tremulant
treder	: zie blazer
treckappelen	: registerknoppen met trekstang of houten balkje voor het in- c.q. uitschakelen van een register of koppeling, tremulant enz.
tremblant	: zie tremulant
tremulant	: dient om regelmatig golvingen in de windtoevoer te veroorzaken
trompet	: helder tongwerk met krachtige toon
tuimelaar	: zie wel
verfoeliën	: met bladmetaal (folie) kleur aanbrengen op de pijpen
viola da gamba	: strijkende labiaalstem

voet	: aanduiding van toonhoogte gemeten in voeten, het uitgangspunt is de toon C, weergegeven door een pijp-corpus met de lengte van 8 voet.
vox humana	: kortbekerig tongwerk dat gelijkenis beoogt te vertonen met de menselijke stem
vulstem	: een register dat één of meer boventonen laat horen van de toon die met de aangeslagen toets correspondeert
waelsem borden	: zie wel(len)bord
wel	: ronde metalen as, draait in dokjes op het wellenbord waaraan twee armpjes verbonden met de toets en speelventiel
wel(len)bord	: trekvrjje plank waarop dokjes gemonteerd zijn, waartussen wellen om hun lengte draaien
windhuis	: kast rondom een windlade met pijpwerk, om de versterking c.q. verzwakking van de klankuitstraling te regelen door middel van vertikaal bewegende jaloezieën
windkanaal	: houten koker waardoor de wind van de balgen naar de laden worden gevoerd
windkoker	: zie windkanaal
windlade	: hart van het orgel, inrichting waardoor de wind over de pijpen wordt verdeeld
woudfluit	: cilindrische open labiaalstem van wijde mensuur
zink	: zie cornet
zwelkast	: zie windhuis

Lijst van afkortingen

ANF	Algemeen Nederlandsch Familieblad
ANHK	Archief Nederlands Hervormde Kerk
ARG	Archief Remonstrantse Gemeente
B	Bouwstenen 1-1965, 2-1971, 3-1980
BL	British Library
Bstee	Bouwsteenen (oude serie)
CBG	Centraal Bureau voor Genealogie
DH	Jaarboek Die Haghe
DTB	Doop-, trouw- en begraafregisters
GAA	Gemeentearchief Amsterdam
GAG	Gemeentearchief Gorinchem
GAL	Gemeentearchief Leiden
GAR	Gemeentearchief Rotterdam
GAT	Gemeentearchief Texel
GAV	Gemeentearchief Voorschoten
HAT	Huisarchief Twickel
HAW	Historisch Archief Westland
HGA	Haags Gemeentearchief
HSAS	Hauptstaatsarchiv Stuttgart
KB	Koninklijke Bibliotheek
KNOB	Bulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond
LUB	Leidse Universiteit Bibliotheek
LWV	Lully Werkenverzeichnis
NA	Nationaal Archief
NHA	zie RANH
Nav	De Navorscher
NL	De Nederlandsche Leeuw
OA	Oud Archief
OH	Oud Holland
OHC	Oprechte Haerlemse Courant
ORA	Oud Rechterlijk Archief
OV	Ons Voorgeslacht
RAL	Regionaal Archief Leiden
RANB	Rijksarchief Noord Brabant
RANH	Rijksarchief Noord Holland
RAWB	Regionaal archief West Brabant
SAA	Stadsarchief Alkmaar
SAB	Stadsarchief Breda
SAD	Stadsarchief Dordrecht
SAHM	Streek Archief Holland Midden
SAO	Streek Archief Oosterhout
TVNM	Tijdschrift van de Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis
TVer	Idem (oude serie)
UBA	Uiniversiteitsbibliotheek Amsterdam
UBL	Universiteits Bibliotheek Leiden
UNL	University Nottingham Library
WFA	West-Fries Archief
ZA	Zeeuws Archief

Bibliografie

Aa, A. J. van der, *Biografisch woordenboek* (Haarlem 1852-1878)

Abkoude, J. van en Arrenberg, R., *Naamregister van de bekendste en meest in gebruik zynde nederduitsche boeken, welke sedert het jaar 1600 tot het jaar 1772 zyn uitgekomen* (Rotterdam 1773, 2^e druk, 1788)

Ailly, A. J. d', Willem Bentinck van Rhoon en de diplomatieke betrekkingen tusschen Engeland en de Nederlandsche Republiek gedurende de laatste jaren vóór den vrede van Aken (Amsterdam 1898)

Albertyn, E., ‘The Hanover orchestral repertory 1672-1714’, in: *Early music* (2005) 449-471

Andries, J., *Précis de l'histoire de la musique* (Gent 1863)

Andriesse, C. D., *Titan kan niet slapen* (Amsterdam 1994)

Andriessen, P., ‘Carel and Philips Hacquart updating the biography’, in: *Yearbook of the Alamire Foundation* 7 (Neerpelt 2008) 191-240

Anoniem, *Aengaande de klokken* (Den Haag 1728)

Anoniem, *The gentleman's magazine or monthly intelligencer for the year 1733* (Londen 1733)

Anoniem, *Naeuwkeurig bericht der eerbewysingen gedaen aen Syne Hoogheid Willem Carel Henrik Friso, Prince van Orange en Nassau* (Den Haag 1734)

Anoniem, *Hedendaagse historie of tegenwoordige staat van alle volkeren*, dl. XV. (Amsterdam 1744)

Anoniem, *Histoire du theatre de l'opera en France*, dl. 2 (Parijs 1753)

Anoniem, *Verhandeling over de muziek* (Den Haag 1772)

Anoniem, *Biographie universelle ou dictionnaire de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes; depuis le commencement du monde jusqu'a ce jour*, dl. 2 (Brussel 1845)

Apel, W. en Tischer, H., *The History of Keyboard Music to 1700* (Bloomington Indiana 1997)

Aquin de Chateau-Lyon, P. L. d' (ed.), *Poësies de Lainez* (Den Haag, 1753)

Aurelius Augustinus, *Belijdenissen*, vert. Mr. Erens, (Hilversum 1924)

Baak Griffioen, R. van, *Jacob van Eyck's Der fluyten lust-hof* (Utrecht 1991)

Baker-Smith, V. P. M., *A life of Anne of Hanover, Princess Royal* (Leiden 1995)

Bakker, S. J., ‘Het front van het grote orgel in de Oude Kerk te Amsterdam’, in: *Orgelcultuur op de scheidslijn van kerk en staat* (Amsterdam 1990) 143-148

Balen, M. J., *Berschryvinge der stad Dordrecht* (Dordrecht 1677)

Balfoort, D. J., ‘Quirinus Gideon van Blankenburg’, in: *DH* (1938) 153-224

Balfoort, D. J., *Het muziekleven in Nederland in de 17de en 18de eeuw* (Den Haag 1981)

Beck, D., *Spiegel van mijn leven; een Haags dagboek uit 1624* (Hilversum 1993)

Becker, C. F., *Systematisch-chronologische Darstellung der musikalischen Literatur*, 2 dln. (Leizig 1836-1839)

Berkel, K. van en Dijksterhuis, E. J., *Een Biografie* (Amsterdam 1996)

Best, T., ‘Kritischer Bericht’, in: *Händel, G. F., Klavierwerke I-IV* (Kassel 2000)

Best, T., ‘Handel's Keyboard Music’, in: *The musical times* (1971) 845-848

Beverwijck, J. van, *Van de uutmementheyt des vrouwelicken geslachts* (Dordrecht, 2e druk 1643)

Bierens de Haan, D., *Bibliographie néerlandaise historique-scientifique des ouvrages importants dont les auteurs sont nés aux 16e, 17e en 18e siècles, sur les sciences mathématiques et physiques, avec leurs applications*. (Rome 1883)

Biezen, J. van, *Het Nederlandse orgel in de renaissance en de barok in het bijzonder de school van Jan van Covelens*, 2 dln. (Utrecht 1995)

Bloeme, J. de, *De geschiedenis van de Waalse Kerk en haar orgels* (Alphen aan den Rijn 1997)

Bodel Nijenhuis, J. T., ‘De Leidsche medicinae doctor Conradus Zumbag de Koesvelt’, in: *Handelingen der jaarlijksche algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden* (1865) 41-58

Bolt, K., ‘De gemeentezang in een crisissituatie’, in: *Het orgel* (1979) 138-166

Bourlier, E., *Eglise Walonne de La Haye 1591-1891* (Den Haag 1891)

Braekman, E. en Boer, E. A. van (red.), *Guido de Bres. zijn leven, zijn belijden* (Utrecht 2011)

Briels, J. G. C. A., *Zuid-Nederlanders in de Republiek, 1572-1630* (Sint-Niklaas 1985)

Brouwer, T., *Sleutelstad-Orgelstad, vijf eeuwen orgelgeschiedenis van Leiden* (Zutphen 1979)

Burney, C., *Lustig, J. W. (vert.), Rijk gestoffeerd verhaal van de eigenlijke gesteldheid der hedendaagse toonkunst* (Groningen 1786)

Burrows, D., *Handel and the English Chapel Royal* (Oxford 2005)

Bijtelaar, B. M., *De orgels van de Oude Kerk in Amsterdam* (Amsterdam 1975)

Bijtelaar, B. M., ‘Het middenschip van de Oude Kerk (IV)’, in: *Jaarboek Amstelodamum* (1976) 49 -70.

Cazenove, R. de, *Rapin-Thoyras, sa famille, sa vie et ses œuvres* (Paris 1866)

Cevaai, W. J. (Red.), *Een Hollands stadsorgel uit de Gouden Eeuw* (Zutphen 1999)

Choron, A. en Fayolle, F., *Dictionnaire historique des musiciens* (Parijs 1811)

Christensen, Th., ‘The ‘Règle de l’Octave’ in Thorough-Bass Theory and Practice’, in: *Acta musicologica* (1992) 91-117

Cokayne, G. E., *The complete peerage*, sec. edition, 13 delen (Londen 1910-1959)

Couperin, F., *L’Art de toucher le clavecin* (Parijs 1717)

Couperin, F., *Œuvres complètes* (Parijs 1932/3)

Craats, J. van de, ‘Christiaan Huygens en de muziek’, in: *De zeventiende eeuw* (1991) 7-16

Cretser, G. de, *Beschrijvinge van ‘s Gravenhage* (Amsterdam 1711)

Curtis, A., ‘Dutch harpsichord makers’, in: *TVNM* (1960) 44-66

Curtis, A., ‘Henderick Speuy and the earliest printed Dutch keyboard music’, in: *TVNM* (1962/1963) 143-162

Curtis, A., ‘Musique classique française a Berkeley. Pieces inedites de Louis Couperin Lebegue, La Barre, etc.’, in: *Revue de musicologie* (1970) 123-164

Dart, Th., ‘Four Durch recorder books’, in: *The Galpin Society Journal* (1952) 57-60

Dekker, W. H. J., Inleiding: *Quirinus van Blankenburg en zijn Duplicata ratio musices* (Utrecht 1979)

Delahaye, A., *Episoden uit de geschiedenis van de hervormde gemeente Zevenbergen* (Zevenbergen 1976)

Deursen, A. Th. van, Grootes, E. K., Verkuy, P. E. I., *Veelzijdigheid als levensvorm* (Deventer 1987)

Dirksen, P. *The Keyboard Music of Jan Pieterszoon Sweelinck: Its Style, Significance, and Influence*, Muziekhistorische Monografieën, Vol. 15 (Utrecht 1997)

Bericht aan de hervormde gemeente te Middelburg nopens de verbetering van het openbare Psalmgezing (Middelburg 1776)

Dolder-de Wit, H. A. van, ‘De klokken in het vieringstorentje van de Sint Jan’, in: *Kerkblad voor hervormd Gouda*, nr. 12 (1986) 3

Dolder-de Wit, H. A. van, ‘Meester Hendrick Galtis van Hagerbeer, een kundig organist die het rechte spoor soms bijster was’, in: *Kerkblad voor hervormd Gouda*, nr. 17 (1999) 11

Dolder-de Wit, H. A. van, ‘Meester Hendrick, organist van de St.-Janskerk’, in: *De Schatkamer*, nr. 19 (2005) 24-27

Doorselaer, G. van, ‘Pater Jacobus Claren, S.J., Mechels klokkendeskundige 1640-1694’, in: *Handelingen van de Koninklijke Kring van oudheidkunde, letteren en kunst van Mechelen* (1939) 49-79

Doove, J., Knödler, J. L., *Een ding van parade* (Leiden 1975)

Doove, J., ‘Fredrik Eduard Day de Rivet de Mondevie, een edelman op een orgelbank?’, in: *Mens en melodie* (1978) 359-362

Dunning, A., ‘Zur Frage der Autorschaft der Ricciotti und Pergolesi zugeschriebenen, Concert Armonici” in: *Mitteilungen der Kommission für Musikforschung* (1963) 113-129

Dunning, A., *Count Unico Wilhelm van Wassenaer (1692-1766)* (Buren 1980)

Dunning, A., ‘Unico Wilhelm van Wassenaer ontdekt als begaafd componist’, in: *Unico van Twickel*, bijlage bij Twickelblad, (1992) 16-19

Dürr, A., *Die Kantaten von Johann Sebastian Bach*, 2 Bnd. (Kassel 1971)

Dijck, L. van, ‘s-Hertogenbosch, orgelstad in de 16^e eeuw’, in: *Visitatio organorum* (Buren 1980) 117-129

Dijkshoorn, J. A., *L’Influence Française dans les moeurs et les salons des Provinces-Unies* (Parijs 1925)

Dijt, M.D., Dijt, J. S. M., *Texelse geslachten*, 2 dln. (Haarlem 1970-1973)

Edskes, B. H., ‘Eerherstel voor Christian Vater’, in: *Het orgel een historisch instrument* (Groningen 2000) 39-45

Eitner, R., *Biographisch-Bibliographisches Quellen-Lexikon der Musiker und Musikgelehrten*, bnd. 2 (Leipzig 1900)

Empel, K. van, *Schepenen en zo... 400 jaar Texelse bestuurders tot 1811* (Den Burg (Texel (GAT), 2003)

Enschedé, J. W., ‘Opmerkingen over de psalmmelodieën’, in: *Stemmen voor waarheid en vrede* (1899) 850-867

Enschedé, J. W., ‘Gerhardus Havingha en het orgel in de Sint Laurenskerk te Alkmaar’, in: *TVNM* (1905-1908) 181-261

Enschedé, J. W., ‘Biografische aantekeningen over musici’, in: *TVNM* (1906) 146-165

Enschedé, J. W., ‘Het orgel in de St. Laurenskerk’, in: *Rotterdams Jaarboekje* (1911) 139-173

Ernst, J. S., *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, Erste Section A - G (Leipzig 1844)

Fehrmann, C. N., *De Kamper klokgieters* (Kampen 1967)

Fétis, F. J., ‘Mémoire sur cette Question, mise au concours pour l’année 1828’, in: *Verhandeling over de vraag: welke verdiensten hebben zich de Nederlanders vooral in de 14e, 15e en 16e eeuw in het vak der toonkunst verworven* (Amsterdam 1829)

Fétis, F. J., *Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique* (Brussel 1835, herdruk Parijs 1860)

Fischer, J. P. A., *Verhandeling van de klokken en het klokke-spel* (Utrecht 1738, herdruk Asten 1956)

Forkel, N., *Allgemeine Litteratur der Musik* (Leipzig 1792)

Frederiks, J. G., Branden, J. v.d., *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde* (Amsterdam 1888-1891)

Frijhoff, W., Nusteling, H., Spies, M., *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998)

Garden, G., ‘Over David Tunley’s François Couperin and the Perfection of Music’, in: *Music and letters* (2006) 104-107

Gelder, H. E. van, *De Nederlandse munten* (Utrecht 1968)

Genderen, J. van, Veenhof C., Nauta, D., Hage, J. M. en Linde, S. van der, *Zicht op Calvijn* (Amsterdam 1965)

Gerber, E. L., *Historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler* (Leipzig 1790-1792)

Gerber, E. L., *Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler* (Leipzig 1812-1814)

Germes, J., *Die Rätinger Orgelbauerfamilie Weidtmann (1675-1760)* (Rattingen bei Düsseldorf 1966)

Gerth van Wijk, J. A. ‘De val van Antwerpen in 1585’ in: *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1868), pp. 350-352

Geyl, P., ‘Een opvoeding in de achttiende eeuw’, in: *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, Vijfde Reeks 9 (1922) 233-268

Geyl, P., *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, dl. 2 (Amsterdam/ Antwerpen 1959)

Gierveld, A. J., *Het Nederlandse huisorgel in de 17^e en 18^e eeuw* (Utrecht 1977)

Gierveld, A. J., ‘De bouw van een orgel voor de Remonstrantse Kerk te Amsterdam’, in: *Visitatio organorum* (Buren 1980) 253-270

Gierveld, A. J., ‘The harpsichord and clavichord in the Dutch Republic’, in: *TVNM* (1981) 117-166

Gierveld, A. J., ‘Een niet gerealiseerd orgelontwerp voor de Oude kerk te Amsterdam’, in: *de Mixtuur* (1984) 641-654

Gierveld, A. J., Kler, H. de, Nieuwkoop, H. van, Zonneville-Heyning, C. E., *Het Garrels-orgel in de oud-katholieke kerk in Den Haag* (Den Haag 1997)

Glasbergen, J. B., *Klapper op de kerkelijke en schepentrouwboeken in de Duin- en Bollenstreek 1675-1694* (Nuenen 1994)

Goff, M., Thorp, J., ‘Dance notations published in England c. 1700-1740’, in: *Dance research* (1991) 32-50

Grégoir, E. G. S., *Historique de la facture et des facteurs d’orgue* (Antwerpen 1865)

Grégoir, E. G. S., *Biographie des artistes-musiciens néerlandais des XVIIIe et XIXe siècles et des artistes étrangers résident ou ayant résidé en Néerlande à la même époque* (Brussel 1864)

Grijp, L. P. (red.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 2001)

Gritter, G., ‘Christian Müller, der berühmteste Orgelmacher in ganz Holland’, in : *TVNM* (2008) 101-130

Groenveld, S., Hartog, J. den, ‘Twee musici, twee stromingen’, in: *Deursen, Veelzijdigheid als levensvorm* (Deventer 1987) 109-127

Grove, G., *A Dictionary of music and musicians (A.D. 1450-1880)*, dl. 1 (Londen 1880)

Gustafson, B., *Introductie*, in: *London, British Library, MS. Add. 39569 (“Babell MS”)* (New York 1987)

Gustafson, B., *Lemma*, in: *Musik in Geschichte und Gegenwart*, vol. 1 (Kassel 1999) 1250-1251

Gustafson, B., ‘17th Century keyboard music’, in: *Music & letters* (1991) 353-354

Gysen, H., *Den hoonig-raat der psalmdichten ofte Davids psalmen met d’andere lof-sangen* (Amsterdam 1686)

Haasse, H. S., *Mevrouw Bentinck* (Amsterdam 1990)

Haine, M., Meeus, P. en Mardega, P., *Dictionnaire des facteurs d’instruments de musique en Wallonie et à Bruxelles du ge siècle à nos jours* (Brussel 1986)

Hall, M., *The Royal Princesses of England* (Londen 1858)

Hammond, S. L. ‘Selling the madrigal: Pierre Phalèse II and the four ‘Antwerp anthologies” in: *Yearbook of the Alamire Foundation* (2008) 225-252

Havingha, G., *Oorspronk en voortgang der orgelen* (Alkmaar 1727, Buren 1985)

- Hawkins, J., *General history of the science and practice of music*, vol. 2 (1e druk Londen 1853)
- Haynes, B., *The eloquent oboe* (New York 2001)
- Hemony, P., *De on-noodsakelijkheid en ondienstigheid van cis en dis in de bassen der klokken* (Delft 1678)
- Hertog, J. den, *Antoni van Noordt en zijn Tabulatuurboek* (Hilversum 2013)
- Hertog, J. den, Kler, H. de, *De geschiedenis van het orgel in de dorpskerk te Bennebroek* (Heemstede)
- Hess, J., *Dispositiën der merkwaardigste kerk-orgelen welke in de zeven Vereenigde Provinciën als mede in Duytsland en elders aangetroffen worden* (Gouda 1774, herdruk Utrecht 1945)
- Hess, J. Enschedé, J. W. (ed.), *Dispositiën van kerk-orgelen welke in Nederland worden aangetroffen - Vervolg naar het handschrift van omstreeks 1815* (Amsterdam 1906)
- Heuvel, J. L. van den, 'De orgels van de Nederlands hervormde Augustijnenkerk Dordrecht', in: *Het Orgelblad* (1968)
- Heuvel, J. L. van den, 'Nederlands hervormde Grote Kerk Dordrecht', in: *Het Orgelblad* (1968) 1-9
- Hicks, A., 'Handel and 'Il Parnasso in festa'', in: *The musical times* (1971) 339-340
- Holman, P., 'Did Handel invent the English keyboard concerto', in: *The musical times* (2003) 13
- Hora Siccama, J. H., 'De vrede van Rijswijk', in: *Haagsch jaarboekje* (1896) 35-109
- Hortschanky, K., 'Die Datierung der frühen Musikdrucke Etienne Rogers', in: *TVNM* (1972) 252-287
- Hovius, J. *Notities betreffende de synode te Emden, 1571 en haar artikelen* (Kampen 1972)
- Huffel, W. C. van, Willem Bentinck van Rhoon, zijn persoonlijkheid en leven 1725-1747 (Den Haag 1923)
- Hurlebusch, C. F., *De 150 psalmen Davids met der zelve lofgezangen, gemaakt voor het clavier en orgel* (Amsterdam 1746)
- Huygens, Chr., *Oeuvres complètes de Christiaan Huygens*, IX: Correspondance 1685-1690 (Den Haag 1901)
- Huygens, Chr., Rasch, R. (ed.), *Le cycle harmonique* (Rotterdam 1691) *Novus cyclus harmonicus* (Leiden 1724) (Utrecht 1986)
- Huygens, Const., Rasch, R. (ed.), *Driehonderd brieven over muziek*, 2 dln. (Hilversum 2007)
- Huygens, C. *Gebruick of ongebruick van 't orgel in de kercken der vereenighde Nederlanden* (Leiden 1641)
- Jansen, W. P. H., *Het klokkenspel van den Haagschen St. Jacobs-toren* (Den Haag 1895)
- Janssen, H. Q. 'De Synode te Emden in 1571' in: *Voor 300 Jaren* (1871), p. 45
- Japikse, N. (ed.), *Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eersten Graaf van Portland*, dl. 1 (Den Haag 1927-1973)
- Javadova, J. *Anthoni van Noordt - historical and analytical aspects of his Tabulatuurboek van Psalmen en Fantasien of 1659* (University of North Texas 2008)
- Jespers, F., *Repertorium van orgels en orgelmakers ('s-Hertogenbosch 1983)*
- Jonckbloet, W. J. A., Land, J. P. N., *Musique et musiciens au XVIIe siècle* (Leiden 1882)
- Kahleyss, R., *Conrad Friedrich Hurlebusch (1691-1765), sein Leben und Wirken* (Frankfurt a.M. 1984)
- King, R. G., 'Handel's travels in the Netherlands in 1750', in: *Music & letters* (1991) 372-386
- Kler, H. de, *Zeven eeuwen orgels in Den Haag* (Alphen aan den Rijn 1987)
- Kler, H. de, 'Een Haags spiegelbeeld van de geschiedenis van het orgelspel en gemeentezang', in: *Het Orgel*, (2000) 27-36
- Kler, H. de, 'Acht eeuwen kerkmuziek in Den Haag', in: *DH* (2008) 39-40
- Kloek, J. J. en Mijnhardt W. W., 1800. *Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001)
- Kluiver, J. H., *Historische orgels in Zeeland* (Middelburg, 1973)
- Knock, N. A., *Dispositiën der merkwaardigste kerk-orgelen, welke in de provincie Friesland, Groningen en elders aangetroffen worden* (Groningen, 1788, herdruk Sneek 1959)
- Kobus, J. C., Rivecourt, W. de, *Beknopt biographisch handwoordenboek van Nederland*, 3 delen (Zutphen 1854-1861)
- Köffler, C., *Lidmatenregisters van Oosterhout* (N.Br.) 1658-1706 (Den Haag 1916)
- Kossmann, E. F., *De boekhandel te 's-Gravenhage tot het eind van de 18^e eeuw* (Den Haag 1937)
- Krüger, E., *Die Musikaliensammlungen des Erbprinzen Friedrich Ludwig von Württemberg-Stuttgart und der Herzogin Luise Friederike von Mecklenburg-Schwerin in der Universitätsbibliothek Rostock*, 3 Bnd. (Beeskow 2006)
- Labouchere, G. C., 'Aantekeningen over monumenten te Gorinchem, Schelluinen, Woudrichem, Loevestein en Zalt-Bommel', in: *Bulletin KNOB*, 3e serie (1931) 41-88
- Landmann, O., 'Pour l'usage de son altesse serenissime Monseigneur le Prince Héritaire de Württemberg: Stuttgarter Musikhandschriften des 18. Jahrhunderts in der Universitätsbibliothek Rostock', in: *Musik in Baden-Württemberg* (1997) 149-173
- Lange, G., 'Zur Gechichte der Solmisation', in: *Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft* (1900) 535-622
- Langendyk, P., *De gedichten van Pieter Langendyk*, dl. 3 (Haarlem 1751)
- Langeraad, L. A. van, Nie, J. P. de, Loosjes, J., *Biographisch woordenboek van protestantsche godsgelcerden in Nederland*, Deel 2 (Utrecht 1908-1918)
- Lehr, A., *De klokkengieters François en Pieter Hemony* (Asten 1959)
- Lehr, A., *Historische en muzikale aspecten van Hemony-beiaarden* (Asten 1960)
- Lehr, A., *Van paardebel tot speelklok* (Zaltbommel 1971)
- Lescaijle, *De zeegepraalende vrede* (Amsterdam 1678)
- Lesure, F., *Bibliographie des éditions musicales publiées par Estienne Roger et Michel-Charles le Cène* (Parijs 1969)
- Lichtenthal, P., *Dizionario e bibliografia della musica*, dl. 1-4 (Milaan 1836)
- Lingbeek-Schalekamp, C., *Overheid en muziek in Holland tot 1672* (Rotterdam 1984)
- Lingbeek-Schalekamp, C., 'De verhouding overheid-musicus in Rotterdam tussen 1672 en 1795', in: *Rotterdams Jaarboekje* (1988) 175-192
- Lohrenz, S., Mertens, D., Press, V., *Das Haus Württemberg* (Stuttgart 1997)
- Lustig, J. W., *Muzykaale spraakkonst* (Amsterdam 1754)
- Lustig, J. W., *Twaalfredeneeringen over nuttige muzikale onderwerpen* (Amsterdam 1756)
- Lustig, J. W., *Inleiding tot de muziek-kunde* (Groningen, 2^e druk, 1771)
- Luth, J. R. *Avlcuns pseaulmes et cantiques mys en chant*, Strassburg 1539, introduction, (Brasschaat 2003)
- Luth, J. R., "Daer wert om 't seerste uytgekreten..." bijdragen tot de geschiedenis van de gemeentezang in het Nederlandse gereformeerde protestantisme ca. 1550-ca. 1852 (Kampen 1986)
- Luth, J. R. 'Het orgelgebruik in de 17^e eeuw' in: *Het Orgel* nr. 95 (1999), pp. 3-8.
- Luth, J. R., 'Waarom zingen we lager', in: *Het orgel* (2001) 22-24
- Mann, A., Georg Friedrich Händel. *Aufzeichnungen zur Kompositionslehre* (Kassel 1978)
- Marcuse, S., 'Transposing keyboards on extant Flemish harpsichords', in: *The musical quarterly* (1952) 414-425
- Marel, A. van der, 'Westerbaen, een Zuid-Hollands geslacht van lijndraaiers, dichters, kunstschilders en theologen', in: *NL* (1962)
- Marel, A. van der, Cornelis Thymansz. *Padbrué en zijn familie* (1961)
- Marpurg, F. W., *Abhandlung von der Fuge* (Berlijn 1753/54)
- Marpurg, F. W., *Kritische Briefe über die Tonkunst*, Bnd. 2 (Berlijn 1763)
- Meilink-Hoedemaker, L. J., *Luidklokken en speelklokken in Delft* (Rotterdam 1985)
- Meilink-Hoedemaker, L. J., *Sollicitaties in Delft en Den Haag* (Rotterdam 2005)
- Meischke, R., 'De Sint Catharinakerk te Zevenbergen', in: *Bulletin KNOB* (1960) 179-211
- Meij, J. C. A. de, *De watergeuzen en de nederlanden 1568-1572* (Amsterdam, Londen 1972)
- Meyer, R., *Bibliographia dramatica et dramaticorum*, Bnd. 2 (1701-1708) (Tübingen, 1993)
- Mirandolle, R. N. L., 'Geschiedenis der waalsche Kerk te Rotterdam', in: *Rotterdam in de loop der eeuwen* (1907) 1-46
- Molhuysen, P. C., Block, P. J., Kossmann, F. K. H., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, (Leiden 1912, Amsterdam 1974)
- Mohr, M., *Denkschrift in der Rechtssache zwischen den Erben des verstorbenen Generallieutenants und Statthalters zu Breda, Theobald Metzger von Weibnom gegen den königlich Niederländischen Fiscus* (Mainz 1839)
- Moore, J. W., *Complete encyclopaedia of music* (Boston 1852)
- Mörke, O., 'De hofcultuur van het huis Oranje-Nassau in de zeventiende eeuw', in: *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850* (Meppel 1992) 30-79
- Nelemans, A., *De Augustijnenkerk van Dordrecht* (Dordrecht 1993)
- Nelemans, A., *Sepulture ofte grafboek van de Augustijnenkerck te Dordrecht* (Sliedrecht 1998)
- Nieuwkoop, H. van, *Haarlemse orgelkunst van 1400 tot heden* (Utrecht 1988)
- Nijs, T. de en Beukers, E. (red.), *Geschiedenis van Holland 1572 tot 1795, deel II* (Hilversum 2002)
- Noske, F., 'Rondom het orgeltractaat van Constantyn Huygens' in: *TVNM* (1955) 278-309
- Nusteling, H. P. N., *Welvaart en werkgelegenheid in Amsterdam 1540 – 1860* (Amsterdam 1985)
- Onnekink, D. M. L., *The Anglo-Dutch Favourite, career of Hans Willem Bentinck. 1st Earl of Portland (1649-1709)* (Aldershot 2007)

Oost, G., ‘De organisten van de Groote of Janskerk te Gorinchem’, in: *De mixtuur* (1975) 320-325

Oost, G.(red.), *Den Haag destijds* (Alphen a/d Rhijn 1998)

Oppendoes, C. J., ‘Een kroniek van Medemblik’, in: *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap*, dl. LXIV

Ortgies, I., ‘Subsemitoetsen bij historische orgels tussen 1468 en 1721’, in: *Het Orgel* (2000) 20-26

Ortgies, I., *Die Praxis der Orgelstimmung in Norddeutschland im 17. und 18. Jahrhundert und ihr Verhältnis zur zeitgenössischen Musikpraxis* (Göteborg 2004)

Otterspeer, W., *Groepsportret met dame* (Amsterdam 2002)

Ouwens, K., *Het stukjesboek* (Utrecht 1996)

Owens, S. K., ‘Regimental & Courtly oboe bands in early 18th century Württemberg’, in: *Double reed* (2000) 97-104

Owens, S. K., “Und mancher großer Fürst kan ein Apollo seyn”. Erbprinz Friedrich Ludwig von Württemberg (1698-1731)’, in: *Musik in Baden-Württemberg* (2003) 177-190

Pape, U. (ed.), *Das Werkstattbuch des Orgelbauers Christian Vater* (Berlijn 2001)

Planque, P. A. de, *Valcooch's Regel der Duytsche schoolmeesters* (Groningen 1926)

Pollmann, J. C. M., *Ons eigen volkslied* (Amsterdam 1945)

Praetorius, E., ‘Neues zur Bach-Forschung’, in: *Sammelbände der internationalen Musikgesellschaft* (1906) 95-101

Praetorius, E., ‘Beiträge zu Quirin van Blanckenburg's Leben und Werken’, in: *TVer* (1905-1908) 25-35

Preussner, E., *Die musikalischen Reisen des Herrn von Uffenbach* (Kassel 1949)

Prout, E., ‘Handel's Chandos Anthems’, in: *The musical times* (1876) 391-394

Rasch, R. A., ‘Some mid-seventeenth century Dutch collections of instrumental ensemble music’, in: *TVNM*, deel 22, 160-200

Rasch, R. A. (ed.), ‘t Uitnemen kabinet, dl. II (Amsterdam 1975)

Rasch, R. A., ‘Nogmaals ‘t Uitnemen kabinet’, in: *Jaarboek van het Vlaams centrum voor oude muziek* (1986) 115-137

Rasch, R. A., ‘Arcangelo Corelli en het jaar 1700’, in: *De eeuwwende 1700* (Utrecht 1990) 9-32

Rasch, R. A., Vlaardingerbroek, K. (red.), *Unico Wilhelm van Wassenaer* (Zutphen 1993)

Rasch, R. A., ‘Constantijn en Christiaan Huygens’ relatie tot de muziek’, in: *De zeventiende eeuw* (1996) 52-60

Regt, E. de, *Mauritshuis* (Den Haag 1987)

Reitsma, J., Veen, S. D. van, *Acta der provinciale en particuliere synoden in de Noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620*, 8 dln. (Groningen 1892-1899)

Renders, H. en Haan, B. de ‘The Limits of Representativeness: Biography, Life Writing, and Microhistory’ in: *Theoretical Discussions of Biography*, (2014), pp. 129-138

Renwick, W., *Analyzing fugue: a Schenkerian approach* (New York 1995)

Renwick, W., *The Langloz manuscript: fugal improvisation through figured bass* (Oxford 2001)

Requeleyne Longepierre, H. B. de, *Les œuvres d'Anacreon et de Sapho* (Parijs, 1692)

Riemer, J. de, *Beschrijving van 's Graven-Hage*, 2 dln. (Delft 1729 en Den Haag 1739)

Righetti, F., *Studi sull' arte drammatica*, vol.1 (Turijn, 1834)

Ritter, A. G., ‘De orgelspeelkunst en derzelve ontwikkeling, gedurende drie eeuwen’ in: *Caecilia* (1846) 156

Rombach, J. H., ‘De formulieren van eenigheid in de classis Alkmaar’, in: *Hollandse studiën* (Den Haag-Haarlem 1972) 147-157

Ruiter, J. de, *Quirinus van Blankenburg* (Kandidaatsscriptie, Utrecht 1981)

Saar, J. du, *Het leven en de werken van Jacob Wilhelm Lustig* (Amsterdam 1948)

Sadler, G., ‘A Philosophy Lesson with François Couperin?’ in: *Early music* (2004)

Sainsbury, J. S. (ed.), *A dictionary of musicians, from the earliest ages to the present time* (Londen 1825)

Scheltema, J. ‘De Dordsche dichtschool vóór den jare 1672.’ in: *Geschied- en letterkundig mengelwerk III* (Utrecht 1823)

Schneider, H., ‘Un manuscript de Charles Babel restitué a sa bibliotheque d'origine’, in: *Revue de musicologie* (2001) 371-394

Schoorl, H., *Ballade van Texel* (Den Burg 1976)

Schotel, G. D. J., *Geschied-, letter- en oudheidkundige uitspanningen* (Utrecht 1840)

Schotel, G. D. J., *Letter- en oudheidkundige avondstonden* (Dordrecht 1841)

Schotel, G. D. J., *Kerkelijk Dordrecht*, dl. 1 (Utrecht 1841)

Schotel, G. D. J., *Anna Maria van Schurman* ('s Hertogenbos 1853)

Schotel, G. D. J., *De Illustre school te Dordrecht* (Utrecht 1857)

Schotel, G. D. J., *Dordrecht* (Dordrecht 1858)

Schotel, G. D. J., ‘Dordrecht in den aanvang der 17^e en der 19^e eeuw’, in: *De oude tijd* (1870) 171-173, 205-208, 247-249, 389-391

Schweitzer, A., *Johann Sebastian Bach* (Leipzig 1965)

Seiffert, M., ‘Matthias Weckmann und das Collegium Musicum in Hamburg’, in: *Sammelbände der Internationale Musikgesellschaft* (1900) 76-132

Shaw, W. A., ‘Letters of denization and acts of naturalization for aliens in England and Ireland, 1603-1700’, in: *Huguenot Society quarto series* (1911) 1-413

Skupnik, R., *Der Hannoversche Orgelbauer Christian Vater 1679-1756* (Kassel 1976)

Smilde, H., *Jacob Cats in Dordrecht* (Groningen 1938)

Spaan, G. van, *Beschrijvinge der stad Rotterdam en eenige omleggende dorpen* (Rotterdam 1698)

Spiegeleer, C. de. ‘Recensies’ in: *TSEG/Low countries Journal of Social and Economic History* (2013), pp.115-116

Stam, F. C., ‘Het orgel van de Westerkerk te Amsterdam in historisch perspectief’, in: *De Orgelvriend* (1987)

Stellingwerff, N., Schot, S., *Particuliere notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640*, 8 delen (Den Haag 1987-2005)

Straeten, E. vander, ‘Quirin van Blankenburg’, in: *Message de sciences historiques de Belgique* (1864) 115-131

Straeten, E. vander, *La musique aux Pays-Bas avant le XIXe siècle*, 8 dln. (Brussel 1867-1888)

Strategier, E., *De taal der hartstochten* (Amsterdam 2001)

Sulzer, J. G., *Allgemeine Theorie der schönen Künste in einzeln*, Deel 2 (Leipzig 1792)

Sylvius, S., *Gedigten*, 2 dln. (Den Haag 1729)

Thalheimer, P., ‘Spurrensuchen im Repertoire für “Flauto piccolo.”’, in: *Windkanal* (2000)

Tiedeman, J., ‘Bijzonderheden uit de geschiedenis der Amsterdamsche remonstrantsche gemeente’, in: *Studiën en bijdragen der historische theologie* (Amsterdam 1876) 505-506

Timmermans, F., *Luidklokken en beiaarden in Nederland* (Amsterdam 1950)

Timms, C., ‘Handelian and other librettos in Birmingham Central Library’, in: *Music & letters* (1984) 141-167

Tirabassi, A., ‘Complément a la note présenté au congrès de musicologie de Bale en 1924’, in: *Hommage à Charles van den Borren*, (Antwerpen 1945) 292-307

Toebes, C. J., *Haagse hervormde historiën* (Zaltbommel 1978)

Toom, H. den, ‘Geschiedenis van de orgels in de Grote Kerk van Gorinchem’, in: *Orgelmaand*, 14-23

Toorenenbergen, J. J. van, *Philps van Marnix van St. Aldegonde – Godsdienstige en kerkelijke geschriften*, dl. 1 (Den Haag 1871)

Trevor-Roper, H., *From counter-reformation to glorious revolution* (Chicago 1992)

Turner, W., ‘The Aufrère papers’, in: *Huguenot Society quarto series* (1940) 1-240

Twillert, W. van, ‘Over orgelbegeleiding tot 1800’, in: *De Orgelvriend* (1988)

Uffenbach, Z. C., *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland*, dl. 1 (Ulm und Memmingen 1753) dl. 3 (Ulm 1754)

Valcooch, D. A. en Anonymus, Noske, F. R. (ed.), *Brevia musicae rudimenta Latino Belgica / Den regel der Duytsche schoolmeesters* (Amsterdam 1973)

Valerius, A., Meertens, P. J., Tenhaeff, N. B., Komter-Kuipers, A. (eds.), *Nederlandtsche gedenck-clank* (Amsterdam 1942)

Vegens, D., ‘Huygens en het orgel in de hofkapel’, in: *De Gids* (1885) 35-39

Vente, M. A., Vlam, C. C.(ed.), *Bouwstenen voor een geschiedenis der toonkunst in de Nederlanden, nieuwe serie*, 3 dln. (Amsterdam 1965-1980)

Vente, M. A., *Die Brabanter Orgel* (Amsterdam 2^e druk, 1963)

Vente, M. A., ‘Aeneas Egbertus Veldcamps, drager van oudhollandse orgeltradities (1686-1741)’, in: *TVNM* (1967) 249-264

Verhagen, R. F., ‘Een orgelvacature in Alkmaar.’ in: *Oktaaf* (1987)

Verhagen, R. F., ‘Organist in Amsterdam.’ in: *Oktaaf* (1988)

Verhagen, R. F., *Sybrandus van Noordt* (Amsterdam 1989)

Vieu-Kuik, H. J., Smeyers, J., *De letterkunde in de achttiende eeuw in Noord en Zuid; geschiedenis van de letterkunde der*

Nederlanden, dl. VI (Antwerpen, Amsterdam 1976)

Vlagsma, A. H., ‘Het Duytschot-orgel in de Nieuwe Kerk te Den Haag’, in: *De mixtuur* (1986) 165-189

Vlagsma, A. H., *Het ‘Hollandse’ orgel in de periode van 1670 tot 1730* (Alphen aan den Rijn 1992)

Vlam, Chr. C., ‘Hoornse organisten en klokkenisten van het midden van de vijftiende tot het einde van de achttiende eeuw’, in: *West-Frieslands oud en nieuw* (1954) 65-88

Vliet, R. van, Niet, M. de, ‘Van ridders en andere Dordtse helden’, in: *Mededelingen van de stichting Jacob Campo Weyereman* (1995) 10-20

Wade, R. W., *The Catalog of Carl Philipp Emanuel Bach's Estate, A Facsimile of the Edition by Schniebes*, Hamburg 1790 (New York en Londen 1981)

Wagenaar, F. P., *Dat de regeringe niet en bestaet by het corpus van de magistraet van Den Hage alleen* (Hilversum 1999)

Wagenaar, J., Amsterdam, in *zyne opkomst*, dl. 3 (Amsterdam 1765)

Walther, J. G., *Musikalisches Lexicon* (Leipzig 1732)

Walvis, J., *Beschryving der stad Gouda* (Gouda, 1713/4)

Wecken, F., *Weibnom-Metzger* (Leipzig 1927)

Weel, H. van der, *Klokkenspel, het carillon en zijn bespelers tot 1800* (Hilversum 2008)

Weele, J. P. van der, ‘Jan Pickert, een Rotterdamse organist uit de zeventiende eeuw’, in: *Rotterdamsch Jaarboekje* (1942) 1-12

Wielen, J. E. van der, ‘De Goudse St. Jan: Nederlands langste kerk’, in: *Heemschut* (1980) 200-204

Wiffen, J. H., *Historical memoirs of the house of Russell* (Londen 1833)

Williams, P., *Introductie in: Quirinus van Blankenburg, Elementa musica* (Amsterdam 1972)

Wind, T., ‘Muziek in een Delftse catalogus uit 1708’, in: *Tijdschrift voor oude muziek* (1990) 19-23

Wind, T., ‘De vertoninge en onderwyzinge op de hand-fluit (1649)’, in: *Meer dan muziek alleen* (Hilversum, 2004) 355-369

Wind, T., *Jacob van Eyck and the others* (Utrecht 2011)

Witvogel, G. F., *De zangwysen van de CL psalmen Davids, beneffens die van alle de geestelyke liederen* (Amsterdam 1731)

Wijsenbeek, Th. (red.), *Den Haag, geschiedenis van de stad*, dl. 2 (Zwolle 2005)

Zandt, H. S. J., *Organisten, orgelspel en kerkzeng binnen het Nederlandse calvinisme, inzonderheid in de Nederlandse hervormde kerk* (Bedum, 1995)

Zanten, M. M. van, *Orgelluiken* (Zutphen 1999)

Zedler, J. H., *Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste*, dln. 1-64 (Halle/Leipzig 1732-1754)

Zohn, S., Payne, I., ‘Bach, Telemann, and the process of transformative imitation in BWV 1056/2 (156/1)’, in: *The journal of musicology* (1999) 546-584

Zomeren, C. van, *Beschrijvinge der stadt van Gorinchem en Landen van Arkel* (Gorinchem 1755)

Zuijlen, R. A. van, *Inventaris der Archieven van de stad 's Hertogenbosch*, dl. 2 ('s Hertogenbosch 1866)

ZumBach d. Koesfeld, L., *Tractatus de compositione musica* (Koninklijke Bibliotheek, ms 70 J 11)

ZumBach d. Koesfeld, L., *Institutiones musicae, of korte onderwyzingen rakende de practyk van de musyk* (Vertaling Tractatus door Coenraad Zumbag van Koesfelt, Leiden 1743)

Zumbag van Koesfelt, C., *Manière pour apprendre facilement & en peu de tems l'accompagnement & la composition* (Leiden 1743)

Zwart, J., *Van een deftig orgel* (Maassluis 1933)

Zwart, J. L. van der, ‘Klonk de klok in de Vrouwetoren eerder vanuit de Sint-Jan?’, in: *Bijdragen van de Oudheidkundige kring Die Goude* (1992) 173-194

Noten

Inleiding

1. Louis Peter Grijp, 'Muziek tussen Reformatie, stads cultuur en zusterkunsten. Een muzikale barbarij?' in: Thimo de Nijs en Eelco Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland 1572 tot 1795*, deel II (Hilversum 2002, pp. 421-433; hier p. 422).
2. Zie over de positie van Sweelinck met name Albert Clement, 'Jan Pieterszoon Sweelinck: een stadsorganist van wereldfaam tussen calvinisme en katholicisme', in: Louis Peter Grijp (red.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam 2001), pp. 182-189.
3. Willem Frijhoff, in: Thimo de Nijs en Eelco Beukers (red.), *Geschiedenis van Holland 1572 tot 1795*, deel II (Hilversum 2002), pp. 465-469. Zie ook: Rudolf Rasch, *Muziek in de Republiek* (Utrecht 2018), p. 25.
4. Er wordt wel eens gevraagd wat toch de methode van de biografie is, maar dat is een volstrekt misplaatste vraag. De biografie heeft geen methode, maar is een methode, Klaas van Berkel en E. J. Dijksterhuis, in: *Een Biografie* (Amsterdam 1996), p. 9.
5. H. Renders en B. de Haan, 'The Limits of Representativeness: Biography, Life Writing, and Microhistory' in: *Theoretical Discussions of Biography*, nr. 7 (2014), pp. 129-138. Zie ook Christoph De Spiegeleer 'Recensies' in: *TSEG/Low countries Journal of Social and Economic History* (2013), pp. 115-116.
6. Zie ook hierover: Marita Mathijssen 'Dit is waar de wetenschappelijke biografie aan moet voldoen' in: *NRC* (17 nov. 2017, katern *Opinie en Debat*), p. 7.
7. A. J. van der Aa, *Biografisch woordenboek: bevattende levensbeschrijvingen van zoodanige personen, die zich op eenigerlei wijze in ons vaderland hebben vermaard gemaakt*, dl. 2 (Haarlem 1855), pp. 178 en 183.
8. De geschiedenis van broer en zus Jacob en Cornelia werd mede vanwege de samenhang van plaats en tijd in één deel beschreven.
9. De kerkzang en de aansluiting met de 'musica nova'.
10. J. Hovius; *Notities betreffende de synode te Emden, 1571 en haar artikelen* (Kampen 1972), p. 5.
11. E. Braekman, E. A. de Boer (red.), *Guido de Bres. Zijn leven, zijn belijden* (Utrecht 2011).
12. Hendrik Quirinus Janssen, 'De Synode te Emden in 1571' in: *Voor 300 Jaren* (1871), p. 45.
13. Dick Würsten, 'Jean Calvin en het Hugeno-tenpsalter' in: <http://psalmen.wursten.be>.
14. *Avlcuns pseaulmes et cantiques mys en chant*, Strassburg 1539, Einführung, introduction Jan R. Luth, pp 3-33. Facsimile Brasschaat 2003, ISBN 90-80792-11-3.
15. Jean Calvin, *Institution de la religion Chrestienne*, Livre III, Chap. XX, nr. 32. En ongetwijfeld, wanneer het gezang gematigd is en zich aanpast aan die verhevenheid, welke past voor het aanschijn Gods en der engelen, dan schenkt het aan de heilige handelingen waardigheid en aangenaamheid, en draagt het er zeer veel toe bij om de harten op te wekken tot de ware ijver en vurigheid om te bidden... Wanneer dus deze matiging in acht genomen wordt, is het zonder twijfel een zeer heilige en heilzame instelling... (Vertaling: A. Sizoo in: *Institutie of onderwijzing in de charistelijke religie*, Boek 3 (Middelburg 2006), p. 276).
16. Quirinus van Blankenburg, *Clavicimbel en orgelboek der gereformeerde psalmen en kerkzangen* (Den Haag 1732) 'Bericht' p. *.
17. Job de Ruiter; 'Quirinus van Blankenburg'; kandidaatsscriptie 1981, ongepagineerd.
18. Anoniem; *Verhandeling over de muziek* (Jan Abraham Bouvink, Den Haag 1772), p. 54.
19. www.janvanbiezen.nl/articles.
20. Aurelius Augustinus, *Belijdenissen*, vert. Mr. Frans Erens (Hilversum 1924).
21. Jan Luth; 'Kerkmuziek volgens Calvijn' in: *Radix* (1 dec. 2008).
22. J. van Genderen, C. Veenhof, D. Nauta, L. J. M. Hage, S. van der Linde; *Zicht op Calvijn* (Amsterdam 1965), p. 121.
23. *Bonner Gesangbuch* (Keulen 1544).
24. Enny de Bruijn; 'Populaire psalmen in vervolgingstijd' in: *Reformatorisch Dagblad* (7 Okt. 2009).
25. Lambrecht, Abraham van Langeraad, Jan Pieter de Nie en Jacob Loosjes, *Biographisch woordenboek van protestantsche godsgelcerden in Nederland*, Deel 2 (Utrecht 1908-1918), p. 384.
26. *Gereformeerde bijbel*, uitgegeven te Emden in 1562.
27. J. J. van Toorenenbergen; *Philps van Marnix van St. Aldegonde – Godsdienstige en kerkelijke geschriften*, dl. 1 (Den Haag 1871), p. 197.
28. Behalve zijn taalgebruik speelde bij de anti Marnix-gezinden, een politiek gevoelige zaak. Marnix zou, als burgemeester van Antwerpen, op 17 augustus 1585 de stad hebben overgegeven aan de Spanjaarden. Naar Marnix' eigen zeggen gebeurde dat om bloedvergieten te voorkomen. J. A. Gerth van Wijk, 'De val van Antwerpen in 1585' in: *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1868), pp. 350-352.
29. David Beck; *Spiegel van mijn leven – Haags dagboek* 1624 (Hilversum 1993), p. 182. De organist is Pieter Alewijnsz de Voys, in 1621 de leerling en beoogde opvolger van Jan Pietersz Sweelinck in de Amsterdamse Oude Kerk. Pieter Alewijnsz was de leermeester van Jacob van Blankenburg en diens zuster Cornelia van Blankenburg. Henricus

- Rosaeus is gereformeerd predikant in Den Haag van 1607 tot 1637.
30. Vlam, Chr. C. en M. A. Vente; *Bouwstenen voor een geschiedenis der toonkunst in de Nederlanden*, dl. 2 (Amsterdam 1971), p. 85.
 31. Idem, p. 93.
 32. Idem, p. 89.
 33. J. Reitsma en S. D. van Veen; *Acta der Provinciale en particuliere synoden*, dl. VI (Groningen 1897) pp. 294-328.
 34. West-Fries Archief, inv. WFON (West-Friesland, Oud & Nieuw).
 35. P. A. De Planque; *Valcooch's regel der Duytsche schoolmeesters* (Groningen 1926), pp. 456-462.
 36. Idem, pp. 50-51.
 37. Idem. pp. 183 en 201.
 38. Idem. pp. 183 en 201.
 39. Een citaat van dr. Jan R. Luth in een artikel van A. M. Alblas 'Reformatorisch Dagblad' (3 maart 2003).
 40. Isometrie zou ook het gevolg kunnen zijn van de onbekendheid met en de moeilijkheidsgraad van de Geneefse psalmen. De nodige concentratie op de melodiële lijn kan leiden tot een veronachtzaming c.q. negeren van de ritmiek. Echter, indien een intensievere scholing zou hebben bijgedragen aan aandacht voor de ritmiek, dan zouden m.i. de teksten van Datheen het ritmische zingen evenzeer hebben geblokkeerd.
 41. *Clavicimbel en Orgelboek der Gereformeerde Psalmen en Kerkzangen* (Den Haag 1732) 'Bericht' pp. ** - ***.
 42. Vanaf 1729 gingen de Staten Generaal akkoord met het gebruik van de in 1674 verschenen herziene versie van het psalter door Valentin Conrart en Marc-Antoine de la Bastide.
 43. J. C. M. Pollmann; *Ons eigen volkslied* (Amsterdam 1945) pp. 92-97. De oorspronkelijke spelling van Pollmann is door de auteur op enkele plaatsen gemoderniseerd.
 44. Peter Jan Magry; 'De volkscultuur voorbij'; in: www.meertens.knaw.nl/cms/files/volkscultuur.
 45. Dossier Werelderfgoed (Rijksdienst voor het cultureel erfgoed: <https://cultureelerfgoed.nl>).
 46. Huygens, Gebruyck of ongebruyck van 't orgel in de kercken der vereenighde Nederlanden (Leiden 1641), p. 38.
 47. F. R. Noske, 'Huygens en de muziek in de kerk' in: Constantijn Huygens, *Gebruyck of ongebruyck van 't orgel in de kercken der vereenighde Nederlanden* (Amsterdam 1974), p. 8.
 48. Vgl. Jaap den Hertog, *Antoni van Noordt en zijn Tabulatuurboek* (Hilversum 2013) pp. 658-661.
 49. Willem Frijhoff, Hubert Nusteling, Marijke Spies; *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) pp. 371 en 420.
 50. Wille Apel en Hans Tischer, *The History of Keyboard Music to 1700* (Bloomington Indiana 1997), p. 338.
 51. Dirksen, Pieter. *The Keyboard Music of Jan Pieterszoon Sweelinck* in: *Muziekhistorische Monografieën*, Vol. 15) KVNMM, Utrecht 1997).
 52. Pieter Dirksen, *The Keyboard Music of Jan Pieterszoon Sweelinck: Its Style, Significance, and Influence*, Vol. 15 of *Muziekhistorische Monografieën*, ed. Arend Jan Gierveld (Utrecht: Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis, 1997), p. 64.
 53. Jaap den Hertog, *Anthoni van Noordt en zijn Tabulatuurboek*; dl.1, p. 80.
 54. Jamila Javadova, *Anthoni van Noordt - historical and analytical aspects of his Tabulatuurboek van Psalmen en Fantasyen of 1659* (University of North Texas 2008).
 55. Stadsarchief Dordrecht, Acten Notarieel, 20.069, fol. 188-189v, d.d. 20 mei 1652, 20.133, fol. 238, d.d. 24 april 1654, 20.135, fol. 235-236v, d.d. 20 juni 1656 en 20.135, fol. 284-295, d.d. 16 augustus 1656.
 56. Rudolf Rasch, *Driehonderd brieven over muziek van, aan en rond Constantijn Huygens* (Hilversum 2007) pp. 445-447.
 57. Anthoni van Noordt; *Tabulatuur-boeck van Psalmen en Fantasyen* (Amsterdam 1660) en Henderick Joosten Speuy *De Psalmen Davids gestelt op het Tabulatur van het Orghel ende Clavesymmel* (Dordrecht 1610).
 58. Rudolf Rasch; *Driehonderd brieven over muziek van, aan en rond Constantijn Huygens* (Hilversum 2007), pp. 264.
 59. G. Voetius; *Politica ecclesiastica*, tomus 1, par. 1, p. 553.
 60. J. R. Luth, 'Het orgelgebruik in de 17e eeuw' in: *Het Orgel* nr. 95 (1999) pp. 3-8.
 61. Constantijn Huygens, *Gebruyck of ongebruyck*; pp. 119-121.
 62. Koenraad Ouwens, *Het stukjesboek* (Utrecht 1996) pp. 66-67.
 63. Rudolf Rasch, *Muziek in de Republiek* (Utrecht/Houten 2012) www.let.uu.nl, Hoofdstuk 8, p. 28.
 64. Rein Verhagen; *Sybrandus van Noordt* (Gorssel 2015), p. 90.
 65. Gerhardus Havingha; *Oorspronk en Voortgang der Orgelen* (Buren 1985) pp. 17-19.
 66. Gemeentearchief Groningen, archief van de Kerkvoogdij, inv. nr. afd. IV, nr. 1. J. W. Lustig, 'Gedenkschrift'.
 67. Lustig vergist zich, het moet zijn Cornelis de Jonge.
 68. Overigens niet tot vreugde van elke organist. Zo weigerde Alewijn de Voys, organist van de Leidse Pieterskerk, in 1636 en 1637 psalmen te begeleiden, omdat dat niet tot zijn taak behoorde. Ook de Haarlemse organist Cornelis Helmbreecker protesteerde.
 69. Gemeente Archief Haarlem, C 28, fol. 73-74, Register van contracten en octrooien 1679-1706.
 70. Rein Verhagen, *Sybrandus van Noordt* (Gorssel 2015) pp. 63-64 en 90.
 71. De aanpassingen kwamen neer op het versterken van de windvoorziening, het bijplaatsen van hoofd- en vulstemmen en het uitbreiden van de klavieromvang en soms het aanbrengen van een octaafkoppel.
 72. H. P. N. Nusteling, *Welvaart en werkgelegenheid in Amsterdam 1540 - 1860* (Amsterdam 1985) pp. 93-98 en 190-191.
 73. Rein Verhagen, *Sybrandus van Noordt* (Gorssel 2015) pp. 89-101.
 74. Constantijn Huygens, *Gebruyck of ongebruyck*, pp. 119-120.
 75. Hoofdstuk 18.6, p. 121-122.
 76. De koraalboeken van Quirinus van Blankenburg worden uitvoerig besproken in de hoofdstekst.
 77. Op het titelblad wordt geen naam van drukker/uitgever vermeldt. In plaats daarvan de annotatie: *Gedrukt voor den Autheur alwaar deselve te Bekomen zyn*.
 78. Ook Hurlebusch vermeldt geen drukker/uitgever; wel de annotatie *Op zyn Kosten* en de naam van de graveur: P. Mol Sculptsit.
 79. Marpur, *Kritische Briefe über die Tonkunst*, dl. 2 (1763), p. 468.
 80. Zijn naam wordt ook gespeld als Tübel.
 81. Joost Hendrik is in 1797 woonachtig in Amsterdam en gehuwd met Maria Eleonora Preen ('Maandelijksche Nederlandsche Mercurius' (juni 1797), p. 294. Hij is familie (broer?) van Anthon Christian Stechwey. Deze Anthon is werkzaam in Zwolle als stadsmuzikant en v.a. 6 januari 1737 organist van de Grote Kerk. Daarnaast werken Anthon en Joost Hendrik als (muziek)graveurs bij uitgever Siegfried Markordt te Amsterdam. Van Joost Hendrik is behalve het koraalboek een bewerking bekend van opera-aria's voor klavecimbel, viool en fluit. Onder de naam J. H. Stegweg is hij ook bekend als vervaardiger van prenten.
 82. Rudolf Rasch, *Muziek in de Republiek* (Utrecht 2018), p. 93.
 83. *Ik gaa dan voort en stelle vast, dat geene andere, als de gelyke maat van twee of vier maatslagen en uyt twee zangnooten bestaande, tot de woorden en zangwyzen der Gereformeerde Psalmen kan of mag gebruykt worden; en derhalven zyn alle tripelmaaten in deeze Psalmen fouten...*
 84. Dat geldt natuurlijk niet voor Gerhard Witvogel, die een jaar eerder dan Van Blankenburg zijn koraalboek publiceerde.
 85. Molhuysen, P. C., Block, P. J., Kossmann, F. K. H.; *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek*, dl. 9, p. 696
 86. C. J. Toebes; *Haagse hervormde historien* (Zaltbommel 1978) pp. 174-183.
 87. Na de dood van Wigbold Muilman in 1764 werd het correctiewerk voortgezet door Willem Muilman en diens broer, advocaat Hendrik Muilman.
 88. De beoogde bijbel verscheen in 1757 met de psalmberijming van Datheen.
 89. Johannes Eusebius Voet; *De Psalmen* (O. van Thol, Den Haag 1764); Hendrik Gysen; *Den hoonig-raat der psalm-dichten ofte Davids psalmen met d'andere lof-sangen* (G. Borstius, Amsterdam 1686); *Genootschap Laus Deo, Salus Populo; Het boek der psalmen* (P. Meijer, Amsterdam 1760).
 90. C. J. Toebes; *Haagse hervormde historien* (Zaltbommel 1978), pp. 1777-183.
 91. C. J. Toebes; *Haagse hervormde historien* (Zaltbommel 1978), p. 183.
 92. Predikant Rutger Schutte maakte als vertegenwoordiger van Noord-Holland deel uit van de predikanten-commissie.
 93. Gemeentearchief Groningen, archief van de Kerkvoogdij, inv. nr. afd. IV, nr. 1.
 94. Gecommitteerden des Kerkenraads; *Bericht aan de hervormde gemeente te Middelburg nopens de verbetering van het openbaare Psalmgezang* (Middelburg 1776), p. 28.
 95. Stadhouder Willem IV zou pas in 1747 een hofkapel inrichten.
 96. Rudolf Rasch, www.let.uu.nl, Hoofdstuk 12, p. 2-26.
 97. Rudolf Rasch, *Muziek in de Republiek* (Utrecht/Houten 2012) www.let.uu.nl, Hoofdstuk 12, p. 24.
 98. Het zou tot circa 1770 duren voor er plaats kwam voor een muziekcollege.

Hoofdstuk 1

1. Samuel Sylvius: Gedigten dl. 1 (Uitg. Pieter de Hondt, 1729 Den Haag) pp. 170-173. Samuel Sylvius was een goede bekende van Quirinus van Blankenburg en mengt in zijn lofdicht een aantal biografische gegevens uit de mond van de hoofdpersoon zelf (zie Bijlage 5). De eerste regel van het citaat moet gelezen worden als: *Uit waterhelden, Quirinus' voorouders, gestorven op 't bed van eer...*
2. Het Brugse Vrije was een kanselarij in het graafschap Vlaanderen, begrensd door de Noordzee, Sluis, Eeklo, Hooglede, Zarren en de IJzer. Het had een eigen magistraat en maakte vanaf de 14e eeuw deel uit van de Vrije Leden van Vlaanderen

- (samen met Gent, Brugge en Ieper). Vanaf de 16e eeuw was de invloed van de Vier Leden beperkt tot goedkeuring en de inning van belastingen.
3. Meij, p. 62. Volgens Meij is er slechts sprake van één landgang aan de Vlaamse kust. Geldhof, pp. 55-56 beschrijft nog een landgang van de Watergeuzen in september 1572 in Knokke, Heist, Wenduine en Blankenberge.
 4. Opperdoes, pp. 50-51. Zie ook Briels: Zuid Nederlanders pp. 240-241.
 5. C. Hoek Ons Voorgeslacht, jaargang 37 (1982), p. 188. De 'hond' is een oud-Nederlandse opervlaktemaat. Eén hond is (meestal) 1/6 morgen. De Rijnlandse hond is 0,14 hectare, maar de maat kan per gebied verschillen
 6. Reitsma, dl. 1 p. 37.
 7. Reitsma, dl. 1 pp. 46-47. Het predikantexamen bestond, zoals in de Synodale Handelingen te lezen staat uit een oratio van een half uur of langer over materie hem opghelyt. De kandidaat mocht zich daarbij laten ondersteunen door een helper om op tegenwerpingen te responderen. Aangekend daarbij werd dat niemand werd toegelaten tot het examen zonder een schriftelijke verklaring over leven en leer.
 8. Reitsma, dl. 1 pp. 46-47.
 9. NHA, Inv. 122.19, stuk 9.
 10. Driessen.
 11. Glasz.
 12. De Gecommitteerde Raden vormden een eigen bestuurslaag, die zich bezighield met landontwikkeling, grote infrastructurele projecten, stedenbouw en daarmee gepaard gaande demografische ontwikkelingen, industrie en landbouw. Geografisch vallen de Gecomm. Raden van NH en Westfriesland niet samen met de provincie Noord-Holland. In werkelijkheid loopt de scheiding tussen Noorderkwartier en Zuiderkwartier ongeveer langs de lijn van de oude Westfrieze zeedijk. Het gebied ten noorden van de lijn omvatte de belastingkwartieren van Hoorn, Enkhuizen, Medemblik (waartoe ook Texel behoorde) en een deel van Alkmaar.
 13. Zie over de geschetste problematiek Reitsma dl.1 pp. 40, 52 en 75.
 14. Gerbrand Adriaensz is zeer waarschijnlijk ook schoolmeester van beroep. Zijn beide zonen Adriaen en Quirinus kiezen in ieder geval voor dat beroep.
 15. Reitsma, dl. 1 pp. 71-72.
 16. Van 1573 tot 1619 vormden Den Hoorn en Den Burg kerkelijk een gecombineerde gemeente.
 17. Reitsma dl.1 p. 81.
 18. Petrus Henrici of Pieter Heinrichsz, Duitser van geboorte, blijkt geen gelukkige keuze. Al direct na zijn aantreden wordt bij de classis van Hoorn geklaagd over door hem gemaakte schulden en

in een brief aan de classis van Alkmaar van maart 1583 lezen wij dat het volk *afkerig van hem was geworden* (Hulsebos, p. 22).

19. Reitsma dl. I, p. 86.
20. NHA Inv. 122.19 stuk nr. 41.
21. Reitsma dl. I p. 118.
22. Een reden van zijn plotselinge bereidwilligheid is onbekend. Het gevolg is geweest dat Haringhuizen, na het vertrek van Claes Quirijnsz, pas in 1608 weer een predikant kon beroepen.
23. NHA Inv. 122.19 stuk 97.
24. In de acta van de particulier Noord Hollandse synoden is menig conflict rond De Recht beschreven. Zie onder meer (met verwijzing naar de Texelse periode) Reitsma, dl. IV, pp. 40-41.
25. NHA Inv. 122.19 stuk 105 en 106.
26. NHA Inv. 122.19 stuk 133.
27. NHA Inv. 122.19 stuk 274.
28. Claes Quirijnsz' voorganger in Monster, Paulus Bernardi Mercator, is in 1593 vertrokken naar Assendelft.
29. NHA Inv. 122.19 stuk 140.
30. ANHK Monster, Inv. nr.1 (1595-1596). De hoogste gezagsdrager in Monster was tijdens de Republiek de ambachtheer. Hij viel direct onder de Grafelijkheid. Voor het benoemen van een predikant was de toestemming van de ambachtsheer nodig.
31. NHA, Inv. 122.19 stuk 147/201; met dank aan de heer Aart van den Brink te Texel, die mij wees op de betreffende brief.
32. Leiden 15.8.1600, Gouda 28.8 1601.
33. Reitsma dl.III pp. 39, 156, 158, 177 en 182.
34. NA Inv. 03.18.62.02.
35. NA Inv. 03.18.62.02, fol. 11-12.
36. Claes Quirijnsz' opvolger wordt Ijsbrant Willemsz de Laet (1610-1621).
37. HGA, DTB 27, fol. 46v.
38. Rombach. Om een eind te maken aan het conflict tussen remonstranten en contraremonstranten gaven de Staten-Generaal in 1618 toestemming een landelijke synode te houden te Dordrecht. De daar geformuleerde leerregels (samen met de Nederlandse geloofsbelijdenis en de Heidelbergse catechismus) zijn de Formulieren van Enigheid, als fundament voor de calvinistische leer. Daarnaast werden ook verbeteringen van het onderwijs en een behoorlijke bezoldiging van predikanten aan de orde gesteld.
39. GAT Inv. OA 19, fol. 1 en GAT, Inv. OA 2, fol. 11.
40. WFA, OA Medemblik, Inv. 649. Het Hoofdgeldkohier is feitelijk een volkstelling. Op grond van huizen en bewoners per adres wordt per dorp en buurtschap het aantal inwoners bepaald. De belastingkant is dat per hoofd 1 gulden dient te worden betaald.

Hoofdstuk 2

1. HGA, DTB 27, fol. 46v. In 1603 is Erckgen Claes al enige jaren weduwe. De familie Westerbaen is een redelijk welgestelde familie. Zij bezitten enkele lijnbanen (touwslagerijen) aan het Westeinde in Den Haag, wat de familienaam verklaart.
2. De precieze datum van Jacobs geboorte is niet bekend maar uit een testament van Erckgen Claes blijkt dat die vóór 2 december 1605 ligt (HGA, NA 0003, fol. 126-129). Erckgen Claes sterft in november 1623 (HGA, RA 351, nr. 369, fol. 204-205). Het geboortjaar van Cornelia kennen wij uit een notariële akte van 20 augustus 1675 waarin zij voor notaris Hermannus Borsman verklaart ontrent acht en sestigh jaeren te zijn (HGA, inv. NA 372, nr. 0776, fol. 592).
3. HGA, inv. 351 nr. 685, fol. 48v.
4. In de jaren 1634/35 en 1654/56 en 1661 en 1663 steekt de ziekte opnieuw de kop op.
5. HGA, inv. 612, fol. 181-183.
6. HGA, NA 372, inv. 4, fol. 228-228v.
7. Jacob Westerbaen vertrekt naar Caen, waar hij zal promoveren als doctor in de medicijnen. Teruggekeerd vestigt hij zich als geneesheer in zijn geboortestad. Landelijk zal hij vooral bekendheid genieten als dichter (Jaarboek CBG 2006, p. 94 en Te Winkel, Ontwikkelingsgang, dl.1, p. 512).
8. Zie over de familie Westerbaen Van der Marel, Westerbaen.
9. Pieter Alewijnsz noemde zich waarschijnlijk pas circa 1630 de Voys.
10. De Kler, Zeven eeuwen, pp. 34-37.
11. Voor de Hofkapel bouwt Germer van Hagerbeer in 1641 een nieuw orgel, voor de Kloosterkerk wordt in 1679, waarschijnlijk door Stephanus Cousijns, een orgel gebouwd. De omstreeks 1656 voltooide Nieuwe Kerk op het Spui zal pas in 1702 zijn orgel krijgen met als eerste bespeler Quirinus van Blankenburg.
12. De Voys is een leerling van Jan Sweelinck maar slaat in 1621 het aanbod van Amsterdam af om zijn leraar op te volgen. Deze geste belooft Den Haag met een salarisverhoging van 70 gulden per jaar. In 1630 is de stad bereid hem nog een traktementverhoging van 100 gulden per jaar te gunnen als hij belooft nooit van werkgever te veranderen (Bouwstenen, dl.2 pp. 310-311, Lingbeek, Overheid p. 82 en Nav. 1873, pp. 351-352, zie De Kler, Acht eeuwen kerkmuziek).
13. Beck, p. 103.
14. DH 1890, pp. 47-48. Het uur- en speelwerk van Vabrie is bewaard gebleven en bevindt zich thans in het uurwerkmuseum van Schoonhoven (Meilink, Luidklokken p. 23). Zie Weel, Klokkenspel, pp. 37 en 39.
15. DH 1900, pp. 123-124.
16. HGA OA 350-01, inv. 04.06.4.5 nr. 1016. Bij zijn aanstelling op 27 november 1555 wordt hij *Jacob Jansz van Alkmaar* genoemd (Bouwstenen, dl.1, pp. 78-79, DH 1955, p. 145). Zie Weel, Klokkenspel, p. 59.
17. HGA, inv. OA 350-48, fol. 121v.
18. Idem, OA 350-1222, fol. 320v.
19. OH 1912, p. 168.
20. Op 11 oktober van dat jaar vraagt de *Weduwe Cornelis Claesz Blanckenburch, pachter, om remissie 2.400 pnd. Xle penning* (Stellingwerff, Notulen Staten van Holland).
21. HGA, 841-112, portefeuille 7 (Eigendomsbewijzen en koopbrieven Nobelstraat). Vanaf 1607 bewoont Diederick van Beieren, Heer van Schagen en Goudriaan, het voornaamste huis in de Nobelstraat, grenzend aan het perceel van schoenmaker Cornelis van Blankenburg.
22. HGA, inv. OA 350-49, fol. 30.
23. HGA, inv. OA 350-1227, fol. 238.
24. SAD, inv. 3.46, fol. 72-72v.
25. HGA, inv. OA 350-1230, fol. 247v-248.
26. De lessen zullen hebben plaatsgevonden in de woning van Pieter de Voys aan de oostzijde van de Hoogstraat of wellicht in het Raadhuis: *Betaelt Mr. Pieter Alewynsz, Organist van 's-Gravenhage, de somme van hondert vyftich ponden omme by hem verstrekt te worden tot betaeling van eene clavecimbele met een staert by hem door last ende met kennisse vande magistraet ten behoeven van 's-Gravenhage gecocht* (DH 1913, p. 48).
27. Beverwijck, pp. 160 en 189.
28. Schotel (Schurman, p. 22) geeft geen specifieke bron van de toevoeging, wel plaats hij deze binnen dezelfde aanhalingstekend, achter de bekende tekst van Van Beverwijck. Mogelijk is er sprake van een (de auteur onbekende) 3^e druk van Van Beverwijcks werk, wellicht van een (eveneens onbekende) manuscript-versie. Voor Abraham van der Aa is de toevoeging mogelijk aanleiding om Cornelia in zijn 'Biografisch woordenboek' (dl.2, p. 178) te vermelden met: *Blanckenburgh (Cornelia van)... was als zangeres en toonkunstnares beroemd*.
29. Beverwijck, pp. 193 en 199.

Hoofdstuk 3

1. Blaeu 1966 I: fol. ij A2d: *Joan Blaeus Toonneel der steden van de Vereenighde Nederlanden, met hare beschrijvingen*.
2. Dordrecht heeft in de tweede helft van de 16^e eeuw een achterstand ten opzichte van Rotterdam. Dordrecht moet het bijna

- uitsluitend hebben van een binnenlands gerichte scheepvaart en heeft nauwelijks of geen interesse in scheepsbouw. Rotterdam biedt ook een zeevaartgerichte infrastructuur en daarbij horende faciliteiten. Dordrecht mist daardoor zowel een admiraliteitsvestiging en een Kamer van de VOC ten gunste van Rotterdam.
3. Het aantal inwoners groeit tussen 1514 en 1622 van 11.000 tot circa 18.000 inwoners. Daarna blijft het inwonertal min of meer stabiel tot het eind van de 18^e eeuw (Frijhoff, p. 78).
 4. Balen, dl. I, p. 237.
 5. Idem, p. 234.
 6. Idem, p. 270.
 7. Frijhoff, p. 272.
 8. Balen, dl. I, p. 674 e.v.
 9. Idem, pp. 203-204, Schotel, *De Illustre School te Dordrecht* (Utrecht, 1857), p. 73, Nav. 1852, pp. 295-296.
 10. SAD, *Archiefnr.* 3, inv. 3971. Met dank aan Mw. M. Jansen van het Stadsarchief Dordrecht voor haar toelichting bij de route van de ontvanger en de conclusie dat in dit geval de kohiervermelding 'Voorstraat' moet gelezen worden als Wijnstraat.
 11. Frijhoff, p. 53.
 12. Het middeleeuwse huis Blijenburg, ook genaamd het Reuzenhuis, aan de Wijnstraat bij de Beurs is het stamhuis van de familie Van Blijenburg die talrijke bestuurders op lokaal en gewestelijk niveau leverde (Frijhoff, p. 210).
 13. J. Scheltema, *De Dordsche Dichtschool vóór den jare 1672*, Geschied- en Letterkundig mengelwerk III^{III} (Utrecht, 1823). Het is vooral Scheltema geweest, die de Dordtse dichters beschouwt als een door Cats gevormde school. Schotel (*De Illustre School*, p. 64) gelooft niet in die rol van Jacobs Cats en verwijst naar Develstein en Cornelis van Beveren als vormer van een kring zoals Hooft's Muiderkring. Zie ook over Develstein en zijn kring het proefschrift van Dijkshoorn, pp. 164-198.
 14. Van Vliet, p. 10.
 15. Het uit 1332 daterende slot in de Zwijndrechtse Waard wordt in 1572 door de Spanjaarden verwoest. In 1594 wordt de ruïne overgedragen aan Willem van Beveren, heer van Strevelshoek, die het nog hetzelfde jaar gedeeltelijk laat herstellen. Zijn zoon Cornelis voltooit het werk en zo herrijst Develstein, kleiner maar sierlijker dan voorheen.
 16. Bij het vaststellen van de kernleden en adhoc-leden is vooral gebruik gemaakt van Balen, pp. 203 e.v., Schotel, *Uitspanningen*, pp. 62-63, *Te Winkel, Ontwikkelingsgang*, pp. 544-545 en Smilde, *Jacob Cats*, pp. 95-99.
 17. Frijhoff, p. 338.
 18. Balen, pp. 226-227, Van Someren is medicus, hij schrijft tevens Latijnse gedichten.
 19. Frijhoff, p. 347 en Van Vliet, p. 8, noot 9.
 20. Van Vliet, p. 8, noot 10.
 21. Van Beverwijck is evenals Van Someren medicus maar wordt ook bekend als historicus en politicus. Zijn bekendste werk is *De schat der gesontheit*. Dit werk verschijnt, op advies van Cats, na een Latijnse versie ook in het Nederlands. Zie over hem o.a. Frijhoff, pp. 260-261.
 22. Cats dicht voor haar een danklied als antwoord op een geschenk (Schotel, *Avondstonden*, pp. 147-150).
 23. Schotel, *Avondstonden*, pp. 152-153. Nav. 1853, p. 216.
 24. Frijhoff, pp. 348-349 en 390-391.
 25. Margaretha Godewyck wordt door haar tijdgenoten vergeleken met Anna Maria Schuurman. Zij schrijft gedichten in het Latijn, Frans en Nederlands, is een bekwaam klaveciniëte en tekent niet onverdienstelijk. Zie ook Frijhoff, pp. 351-352, Schotel, *Avondstonden*, pp. 43-88.
 26. Anna Maria Schuurman woont in Utrecht (Smilde, pp. 106-109).
 27. Schotel, *Avondstonden*, p. 162.
 28. Idem, pp. 146-147, Aa, p. 232.
 29. Jacob Cats draagt aan haar zijn *Galathea* op (Schotel, *Avondstonden*, p. 147). Zie ook: Aa, dl. M, p. 366.
 30. Schotel, *Avondstonden*, pp. 151-152, Aa, dl. O, p. 10.
 31. Schotel, *Uitspanningen*, p. 62.
 32. Schotel, *Avondstonden*, p. 75.
 33. Beverwijck, dl. I, p. 189.
 34. Schotel, *Avondstonden*, p. 75.
 35. Idem, p. 75.
 36. Van Beverwijck (p. 189). Schotel, *Schurman* (p. 22) breidt het gegeven citaat uit (binnen dezelfde aanhalingstekens) met: *die alle uitstekende vernuften in beweging bragt en alle snaren tot spelen lokte*. Zowel in de 1^e als 2^e druk van Van Beverwijck ontbreekt deze tekstuitbreiding.
 37. Dat zullen in ieder geval de toetsinstrumenten zijn geweest, mogelijk ook de luit en de blokfluit. Van dat laatste instrument heeft ook haar broer Jacob er enkele in zijn bezit.
 38. Zie slotparagrafen Hoofdstuk 2.
 39. SAD, inv. 3.946, fol. 13.
 40. Lingbeek, *Overheid* pp. 63 en 222.
 41. HGA, DTB, fol. 75v.
 42. HGA, inv. NA 372-073, fol. 291. Het woord 'nestelingmaker' betekent vetermaker waarbij gedacht moet worden aan het maken van allerhande vormen van gevlochten draad zoals tressen.
 43. SAD, DTB *Zwijndrecht*. Hendrick Soenen wed. & Cornelia van Blanckenburg getrouwt alhier opt vs. v.d. secretaris van den Hage Graswijncel den 30 september 1646. De ondertrouw vindt plaats in Den Haag op 9 september (HGA, DTB, fol. 67). Zwijndrecht is in de 17^e eeuw een geliefde plek voor Dordtenaren om te trouwen, zie daarover Frijhoff, pp. 66-69 en 177.
 44. SAD, inv. 20.135, fol. 285.
 45. Hendrick Soenen wordt op 16 januari begraven (Balfoort, p. 158).
 46. Vliet, p. 11.
 47. Na de dood van Cornelis van Beveren volgt zijn zoon Willem hem in 1671 op.
 48. Balen, pp. 124-136 en Neleman, *Sepulture*, pp. VIII-XIII.
 49. Al vóór 1555 is sprake van een orgel, waarschijnlijk een verplaatsbaar positief (zie Nelemans, *Augustijnenkerk*, pp. 17 en 46).
 50. Nelemans, *Augustijnenkerk*, pp. 17 en 46.
 51. Art. 50: *Aengaende tspelen der orgelen in der ghemeynte, hout men, dat het ghans behoort affgheset te wesen volgende de leere Pauli 1 Corint. 14 v. 19. Ende hoewel men het alsnoch in sommige van desen kercken int eijnde der predicatie ghebruijckt opt scheijden van den volcke, so dient het nochtans meest om te doen vergeten, wat men voorhenen ghehoort heeft. Ende is te besorgen, dat het hierna tot superstitie ghebruijckt sal werden, ghelijck het nu tot lichtveerdicheyt dient. tWelck so het afgheset waer, men soude de aelmoesen bequamilycker aen de dueren int uitgaen des volx versamelen, dan dat men sulx int midden der predicatie tot groote hindernisse des dienst Godes doen moet* (Reitsma, dl. II, p. 155).
 52. Nav., 1874, nr. 24, pp. 286-287 en Nelemans, *Augustijnenkerk*, p. 46.
 53. Vlagsma, *Hollandse orgel*, p. 68, zie ook Nav. 1874, nr. 24, p. 287.
 54. B., dl. 2, p. 85. Zie ook over Speuy Curtis, *Henderick Speuy*, pp. 144 e.v.
 55. Idem.
 56. B dl. 2, p. 93.
 57. Idem.
 58. Idem, p. 89.
 59. Idem, p. 86.
 60. B., dl. 2, pp. 86-87. Volgens Lingbeek, *Overheid* (p. 82) chanteert Speuy door te dreigen met vertrek. In werkelijkheid slaat hij een uitnodiging uit Middelburg af (GA Middelburg, inv. 847C Res. Magistraat, d.d. 21 april 1606).
 61. B., dl. 2, p. 87.
 62. Idem.
 63. Zie Curtiss, *Henderick Speuy*, *Speuys bundel* bevat 21 zettingen van verschillende melodieën van het Geneefse psalter, twee van het Onze Vader en één van de Lofzang van Maria (Magnificat), voorafgegaan door een lofdicht van Gerardus Vossius en een afzonderlijke opdracht in het Frans aan koning Jacobus I van Engeland.
 64. Speuys tweestemmige Psalmen Davids (1610) voor orgel zonder pedaal.
 65. B., dl. 2, p. 80, De in Middelburg wonende Roose heeft een grote staat van dienst in binnen- en buitenland (Duitsland), hij bouwde o.a. in Culemborg, Kockengen en Middelburg en repareerde o.a. in Utrecht, Veere, Middelburg, Geertruidenberg, Zierikzee en Bergen op Zoom, zie ook B., dl. 3, p. 112.
 66. B., dl. 2, pp. 88-89. Zie over Albert Kiespenninck Van Biezen, *Nederlandse orgel* p. 267.
 67. B., dl. 2, pp. 91-92.
 68. Curtis, *Henderick Speuy*, p. 143.
 69. Idem, p. 92.
 70. Balen, p. 103 *In deze kappel is den trap en opgang tot 'et orgel of positif... zie ook Heuvel, Grote Kerk*, p. 2.
 71. B., dl. 2, p. 87.
 72. Art. inv. 3.46, fol. 30.
 73. Omdat 't cathechizeren in dese kercke (de Augustijnenkerk) wordt gehouden, verzocht de toenmalige kerkenraad aan schout en burgemeester er mee akkoord te gaan dat den organist voortaen des sondachs, ooc na middach in de Grootste Kercke moge spelen. De schout en de burgemeester delen daarop mee dat int nalaten van 't orgelspel na de middachspredick in den Augustijnen geenens swarigheden soudens gemaect worden Vijf jaar na het aantreden van Van Blanckenburg zal daaraan een eind komen.
 74. SAD, inv. 27.13, fol. 55.
 75. SAD, inv. 3.46, fol. 191 en SAD, inv. 27.13, fol. 56.
 76. Idem, fol. 208.
 77. 1 Pond Hollands van 40 groten (1 groot is ½ stuiver) = 1 gulden.
 78. SAD, inv. 28.588, fol. 65.
 79. Schotel, *Kerkelijk Dordrecht*, p. 363. Van Lieburg (Frijhoff, p. 280) beweert dat in de Augustijnenkerk pas vanaf 1646 orgelbegeleiding werd ingevoerd. De auteur heeft daarvan geen bewijs kunnen vinden.
 80. Schotel, *Avondstonden*, pp. 115-116. In de tijd van Hendrick Speuy stond het klavecimbel in het huis van de organist en werd bij *maeltyden ende andersins* vervoerd naar de gewenste plek zoals het raadhuis of het Augustijnenklooster om tot ere van de stad te worden gebruikt. Zie ook Curtis, *Henderick Speuy*, pp. 144-145.
 81. Schotel, *Dordrecht in de aanvang der 17^e en der 19 eeuw*, p. 207.
 82. Deze Maria de Witt niet te verwarren met Maria de Witt in het Develsteinse gezelschap (zie eerder in dit hoofdstuk) die de dochter is van Thomas de Witt en Jacomina Thibouts (Schotel, *Avondstonden*, pp. 147-148).

83. ZA, Stadsresoluties Arnemuiden, inv. 21 d.d. 1 november 1649. Hendrick Soenen, de echtgenoot van Cornelia van Blankenburg, heeft een neef in Arnemuiden, het raadslid Jacobus Kaa, waarmee hij en Cornelia warme contacten onderhoudt. Het is meer dan waarschijnlijk dat de invulling van de orgelvacature in de Zeeuwse stad met een leerling van Jacob van Blankenburg tot stand komt dank zij de tussenkomst van het Arnemuidense raadslid. Zie over Gerbrand van Blankenburg als leerling Hoofdstuk 4.
84. SAD, inv. 20.135/1541, fol. 284-295.
85. Idem.
86. SAD, inv. 20.135, fol. 284-295. Voor uitvoerige informatie over de opgenomen muziekwerken wordt verwezen naar Bijlage 10.
87. SAD, inv. 20.091, fol. 238-238v.
88. SAD, inv. 20.133, fol. 238.
89. Trijntje is de dochter van de in 1638 overleden Adriaen Gerbrandsz (van Blankenburg), notaris en secretaris van het eiland Texel, zie ook Bijlage 1, Genealogie.
90. SAD, inv. 20.138, fol. 273-276v. Van de meeste schilderijen worden in de beschrijving geen namen van de makers aangegeven met uitzondering van een lantschap en een winterken van Pieter Moninckx en een vanitas en een verder naamloos schilderij van (Geertrude of Apollonia) van Veen. De portretten van Anna en Grietje Westerbaen en wellicht ook van Cornelia en Jacob van Blankenburg zijn hoogstwaarschijnlijk van de hand van Jan Westerbaen, Jacobs neef, of Jan de Bray, de zoon van Anna Westerbaen en Salomon de Bray. Van Jan de Bray zijn enkele portretten van Anna Westerbaen bekend, zie ook Bijlage 3.
91. Mogelijk het pedaal uit de Grote Kerk van Albert Kiespenninck, dat in 1624 door zijn zoon Gerrit werd vervangen. Ook de aanwezigheid van een clavichord wijst op de studiekamer van de inwonende leerling (Quirinus van Blankenburg, *Elementa musica*, p. 146, par. 13: Het clavicordium, 't geen men gering acht, hoewel er veel goeds in steekt, moeten wy ook hier gedenken, Het is der organisten studeerinstrument.) Zie ook Verhagen, Sybrandus van Noordt, p. 45.
92. SAD, Rek. van de geannoteerde goederen der stad Dordrecht 1654, fol. 28.
93. SAD, inv. 20.135/1541, fol. 284-295.
94. SAD, inv. 20.083, fol. 485.
95. Idem, fol. 499v.
96. Heuvel, Augustijnenkerk.
97. In 1645 werkt de ongeveer 26-jarige, waarschijnlijk uit Duitsland afkomstige, Bos voor het eerst in de Noordelijke Nederlanden samen met Nicolaes van Hagen bij het schoonmaken en repareren van het in 1563 door Nicolaes Niehoff gebouwde orgel voor de St. Catharinakerk in

- Brielle (SAD, inv. 28.590/4, fol. 41).
98. Vlagsma, Hollandse orgel, pp. 68 en 74. Deakens is ook bekend als klavecimbelbouwer. In een Haarlemse notariële acte uit 1640 wordt hij genoemd Willem Deecken, klauwesimbel maecker (Curtiss, Dutch Harpsichord Makers, p. 48).
99. Kluiver, p. 51.
100. B., dl. 2, p. 236.
101. SAD, inv. 20.069, fol. 188-189v.
102. Frijhoff, p. 134. Johan de Witt (1595-1655), gehuwd met Belta Stokmans. Zij hebben acht kinderen, waar onder vier dochters: Elisabeth (geb. en gest. 1624 of 1625), Maria (1627-1676), Elisabeth (2) (1630-c 1670) en Anna (1638-c 1680). Zie: Balen, pp. 1308-1310.
103. Zie ook Hoofdstuk 17.1. Schotel (Avondstonden, p. 115) vermeldt: Waarschijnlijk dezelfde C. (hij bedoeld J.) van Blankenburgh... wiens compositiën W. de Meij, volgens zijn 'ms. reis-journaal' aam eene Fransche dame vertoonde. Onder meer vanwege het ontbreken van vindplaats van de bron is de auteur er niet in geslaagd het manuscript te traceren.
104. SAD, inv. 28.595/6, fol. 45.
105. SAD, inv. 27.13, fol. 190v.
106. SAD, inv. 20.133, fol. 238.
107. Idem, fol. 235-236v.
108. In 1658 word door de Mechelse orgelbouwer Jan Bremser een nieuw orgel gebouwd voor de Augustijnenkerk (Vlagsma, Hollandse orgel, p. 68). Orgels van zijn hand in Aarschot, O.L.V.-kerk (1646), Eksaarde, OLV-kerk, Antwerpen, Kapel voorm. St Elisabethgasthuis (1675), Longueville, Notre Dame de l'Assomption (1660 circa, ook toegeschreven aan Hans Goldfusz) en Mechelen, O.L.V. Over de Dijle Kerk (1665). Behalve het Dordrechtse orgel zijn er van Bremser geen orgels in de Noordelijke Nederlanden bekend.
109. Vlagsma, Hollandse orgel, pp. 54-57.
110. SAD, DTB 28.550 (zie Neleman, Sepulture, p. 162). Zie Molhuysen, dl. 14, kolom 157.
111. SAD, inv. 20.135, fol. 284-295.
112. Idem.
113. SAD, inv. 28.597, fol. 58v.
114. SAD, inv. 3.946, fol. 130.
115. ZA, inv. 34 Stadsresoluties Arnemuiden d.d. 5 augustus 1656: Dewijle eengen tijt geleden Jan Melsz organist deser stede sijn dienst gequiteert ende de Magistraet deser stede daer vooren bedanckt heeft ende nu eenige maenden den orgel ledich gestaen ende soo nu en dan eenige personen haer dienst als organist gepresenteert hebbende is omvraech gedaen offtmen het orgelistschap nu vergeven sal oft niet ende tselve goetgevonden sijnde hebben...naer voorgaende deliberatie het vacerende orgelistschap vergunt

- ende toegestaen gelijk sij vergunnen en toestaen mitsdesen den persoon van Adriaen Broeders gewesen discipel van wijlen mr. Blanckenbergh in sijn leven organist der stadt Dordrecht op soodanigen voet en tractement als den voorgaende orgelist Jan Melsz van dese stadt genoten ende geproffiteert heeft inganck ende aenvanck nemende metten eersten october. En op 13 maart 1657: Adriaen Broeders bij ... deser stede tot orgelist aengenomen sijnde hebbende voors magistraet der stede Dordrecht den selven corte tijt daernaer tot orgelist van haer stadt gecoren op welcke nadere keuse hij haere eerw. deser stede bij missive ten hoochste heeft bedanckt van dat haer E. hen tot dien dienst hadden aengenomen...
116. Zie Hoofdstuk 17.1 en 17.2. Zie voor de citaten: Schotel, Avondstonden, p. 75, Schotel, Schurman, p. 22.

Hoofdstuk 4

1. In 1622 wordt Quirinus Gerbrantsz door de belastingontvanger van het zogenaamde Hoofdgeld aangeslagen voor drie gulden als Quijemp Garbrants, drie personen J)WFA, OA Medemblik, inv. 649. Het Hooftgelt-kohier betreft feitelijk een volkstelling). Zie voor de geologische gegevens Bijlage 1.
2. Rombach, pp. 147-148. Samen met zijn oudere broer Adriaen, schoolmeester in Den Burg, ondertekent hij in 1619 het zogenaamde Formulier van eenigheid ten overstaan van het classisbestuur in Alkmaar, waaronder Texel sorteert. Met hun ondertekening beloven beide broers, op straffe van ontslag, de leer en de Heidelbergse catechismus te praktiseren en naerstelick in te scherpen bij de jeugd.
3. RANH, inv. 122, nr. 90, zie Planque, pp. 456-462.
4. Planque, pp. 463-64, het boekje van Valcoogh wordt herdrukt in 1597, 1607 en 1628.
5. Idem, pp. 239-241.
6. Het hoofdstuk eindigt met twee kinderliedjes: Dit kinder-liedeken salmen alle saterdaghen singhen te samen gaet op de wijse vanden 23. psalm en Een lustich Nieuwe-Jaer-Liet ' twelck den schoolmeester zijn scholiers alle jaren tegen den eersten Januarij sal leeren singen en gaet op de wijse: Ghij amoreuse gheesten etc.
7. Planque, pp. 183-184.
8. In de jaren 1583 tot 1595 is de naam van één van de Texelse weesvoogden Dirck Jansz Organijst, Empel, pp. 17-19), mogelijk verwijzend naar diens beroep. Echter in de tijd van de jonge Gerbrand van Blankenburg is er in de kerken en kapellen op het eiland geen orgel te vinden.
9. Schoorl, Ballade, pp. 21-25.
10. De kerk van Den Burg zal pas in het begin van de 19^e eeuw Johann Michaël Gerstenhauer uit het

- Duitse Thuringen opdragen het huidige eenklaviers orgel te bouwen.
11. De titel luidt: Onderwyzinge hoemen alle de toonen en halve toonen, die meest gebruyckelyck zyn, op handt-fluyt zal konnen t'eenemael zuiver blaezen, en hoe men op yeder 't gemackelyckst een trammelant zal konen maken, heel dinstigh voor de lief-hebbers, gestelt door den konsttrycken musicyn G. van Blanckenburgh, organist der stadt Gouda. t'Amsterdam, by Paulus Matthysz, in de Stoof-steegh, in 't Muzyc-boec gedruckt. 1654.
12. SAD, inv. 20.135, fol. 292v.
13. *Elementa musica*, Voorrede, par. 7.
14. Delahaye, p. 3.
15. RANB, locatie Zevenbergen, inv. 2, fol. 563.

Hoofdstuk 5

1. Gelders Archief, inv. 2.1.1.1., nr. 703, Acten van neutraliteit voor Zevenbergen en Zwaluwe, Hoogstraten en Turnhout, verleend door de Infante en de Staten-Generaal.
2. Delahaye, pp. 3-12.
3. In de jaren 1620 tot 1650 is Johannes Sophianus predikant. In 1642 wordt nog een tweede predikant benoemd.
4. RAWB, loc. Zevenbergen, inv. 600, nr. 19, fol. 50.
5. Delahaye, pp. 14-19.
6. RAWB, loc. Zevenbergen, inv. 661, nr.2, fol. 563.
7. Meischke, p. 194-202.
8. Idem, p. 202.
9. Dijk, 's-Hertogenbosch, pp. 117-118.
10. Meischke, p. 202. In 1707 bouwt Jacobus Zeemans, orgelbouwer te Breda, een nieuw orgel voor de Catharinakerk (Jespers, p. 339).
11. B, dl.1, p. 70.
12. Jespers, p. 339.
13. RAWB, loc. Zevenbergen, inv. 600, nr. 19, fol. 50-50v.
14. Idem, inv. 661, nr. 2, fol. 697.
15. SAHM, OA Kamerboeken 1646-1655, inv. 100, fol. 48.

Hoofdstuk 6

1. Huygens voert de stad Gouda sprekend op. Regel 2: Tagus: in de Taag wordt stofgoud gevonden, Regel 3: meer: verwijst naar andere vormen van welvaart, namelijk handel en industrie; gebuer-Stadt: is Oudewater dat door het Spaanse leger op 7 augustus 1575 wordt verwoest. Regel 5: Ontswom ick: Gouda voorigesteld als zwemmer die weet te ontkomen aan het Spaanse oorlogsgeweld,

- Regel 8: Kastelijns gebied: het gebied waaruit de Kasteelheer zijn macht uitoefent, de muren van het kasteel c.q. de stad, Regel 10: Brill en brillen: breidel (namelijk door de kasteelheer en de andere toezichhoudende heren).
2. Wielen, Sint-Janskerk.
 3. Walvis, dl. 2, pp. 50-64. In het door de kerkmeesters geschreven verslag worden de verloren gegane kerkgoederen opgesomd, waaronder *alle die bancken van autaeeren, twee orgelen, stoelen, bancken, en voorts al 't houdswerck dat boven en beneden in de kerck was...*
 4. Wielen, Sint-Janskerk, pp. 78 e.v. Walvis, dl. 2, p. 60 Den vierden van september (1554), zijnde Kermisdag, wierd voor d'eerste maal weder de misse en kerkdienst in't koor gezongen, en wierden zes honderd koekjens den kinderen ter gedachtenisse uitgedeeld; het honderd was gekogt voor vijf schellingen...
 5. SAHM, inv. 288, fol. 49 en 93v.
 6. SAHM, inv. 1142, fol. 17v.
 7. SAHM, inv. 1154, fol. 18.
 8. Wielen, Klokkenspel Sint-Jan, p. 228. Vente, Brabanter Orgel, p. 85. Zie ook Walvis, dl.1, p. 14, Walvis dateert de aanwezigheid van de twee orgels nog vóór de brand van 1438.
 9. Vente, Brabanter Orgel, p. 90 en Biezen, Nederlandse orgel, dl.2 pp. 511-514. Zie over de Niehoff-familie, Dijck, pp. 117-129.
 10. B., dl. 2, pp. 105-112.
 11. SAHM, inv. 3.356.1, nr. 188.
 12. Biezen, Nederlandse orgel, dl. 2, p. 515.
 13. SAHM, inv. 3.356.1, nrs. 189-194.
 14. Op 23 december 1638 wordt de keuring verricht door Cornelis Helmbreker uit Haarlem en Alewijn de Voys uit Leiden (SAHM, inv. 3.356.1, nr. 192).
 15. B. dl.2, pp. 279-283.
 16. Biezen, Nederlandse orgel, dl. 1, p. 177.
 17. Regaal.
 18. NL 112 (1995), pp. 227-228 en 505-508. Op 28 november 1613 sluit het stadsbestuur een contract met Van Ebbenhorst, waarin wordt vastgesteld dat hij naast het orgelspelen verantwoordelijk is voor het speelwerk van het horloge. Tevens zal hij om de 2 a 3 weken *beguame psalmen of andere liedekens* moeten steken in het automatisch speelwerk (de 'ton') omme by de clocken met goet accordt van drie ofte vier partyen gespeelt te werden. Bovendien moet hij een tabulatuur maken van zijn composities en die ter beschikking stellen aan de burgemeesters. (SAHM, OA, inv. 233, fol. 32). Van Ebbenhorst wordt begraven in de St. Janskerk (SAHM, Grafboek St.-Janskerk 1620-1669, inv. 233, fol. 165 e.v.).
 19. SAHM, Archief St. Janskerk, inv. 306, fol. 58.
 20. Germer woont gedurende de onderhoudsjaren in Gouda, op 19 november 1638 wordt daar zijn zoon Johannes gedoopt in de St-Janskerk (SAHM, Doopboek St.-Janskerk).
 21. Zijn wedde bedraagt in de jaren 1636 en 1637 300 gulden per jaar.
 22. SAHM, inv. 3.356, nr. 193. en OA, inv. 335, fol. 91-92., zie ook SAHM, inv. 3.356.1, nr. 193.
 23. SAHM, Arch. St. Janskerk, Kerkenraad, inv. 2 (niet gefolieerd). Zie ook Dolder, Meester Hendrick, p. 25.
 24. In hetzelfde jaar 1643 hertrouwt hij, na de dood van Neeltje Campen, met de 23-jarige Magdalena Wessels (B. dl. 2, pp. 281 en 283).
 25. kloppen'zijn ongehuwde vrouwen die de katholieke kerk dienden als schooljuffrouw, kosteres en, tijdens de kerkdiensten, als misdienaar of musicienne, zie ook Oost, Den Haag destijds, p. 75.
 26. SAHM, Arch. St. Janskerk, inv. 316, fol. 70 en inv. 317, fol. 75.
 27. SAHM, Arch. St. Janskerk, inv. 566.317, fol. 75. Voor het waarnemen ontvangt Pieter van Eeck 125 gulden als kwartaalwedde. Mogelijk is deze Van Eeck dezelfde die wij in 1680 tegenkomen in een belastingkohier als Pieter van der Eck, schoolmeester (SAHM, inv. 2296, fol. 23). Ook Hendricks weduwe, Magdalena Wessels, ontvangt van de kerkmeesters eenzelfde bedrag.
 28. Huygens, 300 brieven, brief nr. 4080, d.d. 16 augustus 1645, pp. 731-732 en brief. nr. 4121, pp. 732-734.
 29. De kerkenraad heeft de burgemeesters dan ook nadrukkelijk verzocht geen *paepsche organist* aan te stellen (Dolder, Meester Hendrick Galtis, p. 11).
 30. SAHM, Kamerboeken, inv. 1.100, fol. 48.
 31. SAHM, Acte Kerkenraad, inv. 564.2, fol. 135.
 32. SAHM, inv. 564.5, fol. 38v.
 33. SAHM, inv. 1.335, fol. 91-92.
 34. SAHM, inv. 564.5, fol. 39 en 39v.
 35. Idem, fol. 39v.
 36. SAHM, inv. 1.107, fol. 15v.
 37. SAHM, Rekeningen Kerkmeester, inv. 566.318, fol. 118. Dat het in ieder geval om schoonmaken gaat, valt af te leiden uit de overeenkomst met orgelbouwer Bernardus Frick in 1683 waarin wordt opgemerkt dat het orgel 34 jaar niet is schoongemaakt (SAHM, inv. 566.196).
 38. Na de dood van Jacob van Hagerbeer in 1670, wordt het jaarlijks onderhoud van het orgel overgenomen door Apolonius Bos (B.2, p. 280 en SAHM, Rek. Kerkmeesters, inv. 566.340, fol. 46. Ook inv. 566.341, fol. 38 en inv. 566.343, fol. 38).
 39. Hendrick heeft in dezelfde straat een huis gekocht in juli 1642 van ene Heyndrick Cunderturff voor de prijs van 2.330 gulden (B.2, p. 283).
 40. RANH, Reg. Transporten, inv. 184.6867, fol. 298.
 41. Maria zal daar op 24 november 1653 in de Sint-Janskerk worden begraven (SAHM, 1501, Index begraven Sint-Janskerk 1574-1670).
 42. SAHM, DTB 33, fol. 72.
 43. Köffler.
 44. Na de Vrede van Munster in 1648 wordt ook in Oosterhout de rooms-katholieke eredienst verboden en de calvinistische religie staats-godsdienst. In Oosterhout wordt de Sint Jan toegewezen aan de protestanten. De Sint Jan wordt ontdaan van alle beelden en altaren en in 1649 vindt er de eerste eredienst plaats.
 45. SAHM, DTB 33, fol. 72.
 46. Elementa musica, zie Bijlage 3.
 47. UBL, Volumen Inscriptionum sive Catalogus Studiosorum Ac. Leijden 1677-1679, ASF 12, fol. 114 (d.d. 4 december 1679). De tekst luidt: Gedeon van Blanckenburgh Goudanus aet: 24...
 48. Zie Deel 4 voor een inhoudelijke behandeling van het werk.
 49. SAHM, Eigenboeken, inv. 2.357, fol. 198-198v.
 50. SAHM, Apparaat Matthijs nr. 1809.
 51. Gerbrand verzocht de Vroedschap al in maart 1668 hem te vrijwaren van de zogenaamde stadsaccijns of, indien dat niet mogelijk zou zijn, zijn traktement navenant te verhogen (SAHM, Vroedschapsboeken, inv. 1.53, fol. 249v). Met dat laatste gaat de Vroedschap in januari 1669 akkoord. In 1672 wordt in het kohier van de 2000 penning Gerbrands vermogen geschat op 5.000 gulden (Keijzer, B. de: Kohier 2000 penning over het jaar 1672 Gouda en omstreken).
 52. GAR, Acta Kerkenraad Rem.K., inv. 2 d.d. 30 mei 1670 en 11 december 1674.
 53. De Noodgodskapel aan de Westhaven bij de Noodgodssteeg.
 54. Dolder, Vieringstorentje.
 55. Lehr, Paardebel p. 163.
 56. SAHM, inv. 1.1216, fol. 15 e.v.
 57. Walvis, dl. 2, p. 51.
 58. Idem.
 59. Walvis, dl. 2, pp. 54-55.
 60. Zie over het klokkengietersgeslacht Moer, Lehr, Paardebel, p. 166.
 61. Walvis, dl. 2, pp. 58-59.
 62. SAHM, inv. 1.200, 1.50.58 en 1.1211.
 63. SAHM, inv. 1.329, fol. 56 e.v.
 64. Idem, inv. 1.101, fol. 32.
 65. Walvis, dl. 2, p. 62.
 66. SAHM, inv. 1.200, 1.50.59.
 67. Idem, inv. 566.1, fol. 51 e.v.
 68. Zwart, Vrouwetoren p. 178.
 69. SAHM, inv. 1.543, fol. 94.
 70. Idem, inv. 1.45, fol. 254.
 71. Idem, inv. 1.544, fol. 88 e.v. Zie ook Walvis, dl. 2, pp. 62-63.
 72. Idem, inv. 1.46, fol. 21.
 73. Idem, inv. 1.46, fol. 223.
 74. Idem, inv. 1.1821, d.d. 13 mei 1590, zie ook Fehrmann, Kamper klokgieters p. 166.
 75. Zwart, Vrouwetoren p. 184.
 76. SAHM, inv. 1.1237, fol. 140.
 77. TVer IX, pp. 244-245, Zwart, Vrouwetoren p. 185.
 78. SAHM, inv. 1.1237, fol. 139.
 79. Idem, inv. 1.1240, fol. 66.
 80. Idem, inv. 1.46, fol. 346.
 81. Idem, inv. 1.329, fol. 13.
 82. Idem, fol. 27.
 83. Idem, fol. 56.
 84. Idem, inv. 1.1238, fol. 113, zie ook Fehrmann, Kamper klokgieters p. 166.
 85. Idem, inv. 1.1241, fol. fol. 241-242.
 86. Idem, inv. 566.163. Zie Fehrmann, Kamper klokgieters pp. 166-168, 244-245 en 314-315.
 87. Idem, inv. 1.3705.
 88. Meilink, Luidklokken p. 158.
 89. De Rotterdamse Laurenskerk heeft vanaf 1660 een door François Hemonij gegoten beiaard van 37 klokken en de Nieuwe Kerk van Delft al een jaar eerder een spel van 36 klokken (Lehr, Hemony, pp. 106-107).
 90. SAHM, inv. 1.55, fol. 174 en inv. 1.3706.
 91. Elementa musica, pp. 136-137.
 92. Bij die gelegenheid vermeldt Quirinus tot meerder voortplanting van al wat de kunst betreft ook hier het gewigt als de maat van de klokken niet te willen verbergen, maar 't zelve uit de hand van de groote meester Hemony ontfangen heb, hier nevens voegen: en ten overvloede daer by oock gedenken (Elementa musica, pp. 139-141). Zie ook HGA, Bibl. Hs. 192. In dit handschrift met de titel *Aengaende de klokken*, waarschijnlijk van de hand van Æ. Veltcamp, is eveneens de klokkenlijst van Hemonij opgenomen met de vermelding: Dit opstel is gegeven van Mr. Hemony aen Mr. Blankenburg in januari 1676 en door Blankenburg aen Æ. Veltkamp in octob. 1720. Volgens Meilink, Luidklokken pp. 35-36 gaf Quirinus van Blankenburg de lijst door aan Joachim Hess.
 93. SAHM, inv. 1.179D.
 94. Idem.
 95. Idem, inv. 1.3706.
 96. Idem.
 97. Idem.
 98. Lehr, Hemony, p. 111. Deze beiaard is oorspronkelijk door Hemonij aangeboden aan respectievelijk Brugge, Emden en Kamerbeek en telt 28 klokken.
 99. Lehr, Hemony, p. 152. Pas op 8 november 1679

- koopt Leiden het laatste carillon van Pieter Hemonij, enkele maanden daarna op 17 februari 1680 overlijdt hij.
100. SAHM, inv. 1.55, fol. 199.
 101. Idem, inv. 1.337, fol. 71v-72 en 1.3706.
 102. Gouda verzoekt de Vroedschap van Gorinchem op 27 december 1676 het tekort aan klokkenbrons te helpen oplossen: *Dewijle de heeren van Gouda een nieuwe klokkengeslagh laten gieten ende spys ten cort komen, is goetgevonden ende hr. out- burgermeester te versoecken gelyck versoght wert mits desen om dien aengaende metten heer Moesings te confereren ende sulx dan over te schryven* (SAHM, inv. 1.179D). Uit het feit dat bij de eerste termijnafrekening de overeengekomen prijs met drie honderd en dertig gulden wordt verhoogd voor klokspijs mag aangenomen worden dat Gorinchem niet in staat is geweest te helpen.
 103. Idem, inv. 1.3706.
 104. Idem, inv. 1.179E Dirck Scholl wordt geboren in 1641 als zoon van Jan Scholl, klokkenist van Brielle en Geertgen Hubrechts. Zijn opleiding geniet hij van zijn vader en organist Cornelis Donkers. Arnhem wordt in 1661 zijn eerste standplaats als organist en klokkenist. Drie jaar later wordt hij benoemd als klokkenist en organist van de Nieuwe Kerk van Delft. Hij zal deze functie tot zijn dood in 1727 vervullen. Dirck Scholl maakt vanaf 1663 opgang als klokken-deskundige en veelgevraagd keurmeester.
 105. Idem, inv. 1.3706.
 106. Idem, inv. 1.1325, fol. 279-279v.
 107. Idem, fol. 291-293.
 108. Herdrukt door NV Eijsbouts Klokkengietery in Asten, 1964.
 109. SAHM, inv. 1.1326, fol. 128-128v.
 110. Idem, inv. 1.56, fol. 24.
 111. Idem, inv. 1.57, fol. 152.
 112. Idem, fol. 243-243v en inv. 1.3707.
 113. Walvis, dl. 2, p. 62.
 114. Valerius, A., *Nederlandsche gedenck-clanck* (Haarlem, 1626), p. 282.
 115. Walvis, dl. 1, p. 10.
 116. SAHM, inv. 1.56, fol. 24.
 117. Idem, fol. 63-63v.
 118. Dirck Scholl en de zijnen zouden vreemd hebben opgekeken bij Gerbrand van Blankenburgs opmerking over de geavanceerdheid van zijn zoon in het klokkenspel.
 119. UBL, inv. ASF 12, fol. 114.
 120. *Elementa musica, Voorrede*, par. 8.
 121. HGA, inv. NA 372.0777, fol. 515-516.
 122. Van de zijde van de Van Blankenburg-familie zijn dat Maria van Blankenburg, Jan ter Huistee namens zijn vrouw Trijntje van Blankenburg en Gerbrand van Blankenburg. Trijntje en Maria zijn de twee nog in leven zijnde kinderen van wijlen

- secretaris en notaris Adriaen Gerbrandsz uit Den Burg Texel.
123. HGA, inv. 320.1, fol. 21v.
 124. Idem, inv. NA 0419, fol. 594 en Transporten inv. 436, fol. 581v.
 125. SAHM, inv. 2.362, fol. 50v-51. Het huis bestaat nog als Oosthaven 34, het tweede huis ten noorden van de Noodgodssteeg.
 126. De laatste schoonmaak is 34 jaar geleden in 1649 uitgevoerd door Jacobus van Hagerbeer (SAHM, inv. 566.138, fol. 118).
 127. SAHM, inv. 566.185.
 128. Mogelijk is Quirinus van Blankenburg de opsteller, handschrift en spelling wijken overigens nogal af van bekende documenten van zijn hand.
 129. SAHM, inv. 566.195.
 130. Vlagsma, *Hollandse orgel*, p. 85. Zie ook KNOB 1912, Serie 2, p. 193.
 131. SAHM, inv. 566.350.
 132. Haine, p. 244.
 133. Nieuwkoop, p. 172 en Kler, *Zeven eeuwen* pp. 71-72.
 134. SAHM, inv. 566.196.
 135. Deze Van Meeuwen is niet de op emeritaat gestuurde klokkenist (mogelijk wel familie) maar een lid van de kerkenraad.
 136. Quirinus ontvangt geen vergoeding voor zijn bemoeienissen. Ook met betrekking tot zijn adviesrol bij de Hemonij-beiaard trof de auteur in de archiefstukken geen betaling aan hem.
 137. SAHM, inv. 566.1, fol. 24v-25.
 138. GAA, inv. 3028. Zie ook Verhagen, Sybrandus van Noordt, pp. 63-65.
 139. Gerbrand van Blankenburg is in spetember 1657 in 's Hertogenbosch samen met zijn Antwerpse collega Hendrik Liberti, organist van de kathedraal over het hooren van eeniger organisten. Het betreft een vacature in de St. Janskerk. Op voorspraak van de genoemde organisten wordt Ulricus Eytzen m.i.v. 1 januari 1658 benoemd (Van Zuijlen p. 1467).
 140. SAHM, DTB 26, fol. 135. Op de grafsteen stond te lezen: *Maria Pierradans, huysvrouwe van Gerbrand van Blanckenburgh* (Wapenheraut, 1917, p. 287).
 141. Idem, inv. 566.197.
 142. Idem, inv. 566.354, fol. 52.
 143. Idem, inv. 566.355, fol. 52.
 144. Idem, inv. 566.198.
 145. Idem, inv. 1.57, fol. 214v-215.
 146. Idem, inv. 566.356, fol. 52.
 147. Idem, inv. 566.365, fol. 52.
 148. Idem, inv. 566.1, fol. 19 Het totaal van de betaalde voorschotten bedraagt 900 gulden (zie inv. 566.354, 355, 356).
 149. HGA, inv. 0919, fol. 561-563.
 150. SAHM, inv. 566.363, fol. 59.

151. Idem, inv. 566.187.
152. Idem, inv. 566.363, fol. 59.
153. Idem, inv. 43.350, nr. 10.
154. HGA, DTB 308, fol. 98, in het doopregister wordt *Gerrebrant de Blanquenburg*, haar grootvader, vermeld als getuige.
155. Idem, inv. 0919, fol. 561-563.
156. SAD, inv. 20.129, fol. 597 en HGA, inv. 1435.
157. B 2, p. 265.
158. HGA, DTB.
159. SAHM, inv. 43.508, fol. 81.
160. HGA, inv. 161, fol. 115v.
161. SAHM, inv. 43.458, fol. 11-12. inv. 2.368, fol. 161 (margetekst).
162. Idem, inv. 43.547, fol. 246-247.
163. Uit het testament blijkt Gerbrand nog een huisje te bezitten in de Naaiersstraat. Op 13 mei 1707 verkoopt hij dat voor 80 gulden aan zijn huishoudster Anna den Outsten, die er tot het einde van haar leven blijft wonen. Het is niet gelukt de precieze aankoopdatum te traceren van het huis(je). Overigens wordt het adres in de Verpondingscohieren aangegeven als Koe-straat. In de Verpondingslegger van 1632-1677 wordt Gerbrand van Blankenburg genoemd als eigenaar, echter zonder specifieke datum. Uit de legger valt af te leiden dat het waarschijnlijk gaat om een deel van een huis. De enige conclusie is dat Gerbrand het huis kocht in de periode tussen 1648 en 1677 (SAHM, inv. 2.368, fol. 137-137v en inv. 1.3865, fol. 52).
164. SAHM, inv. 43.618, fol. 52-53.
165. Idem, inv. DTB 27, fol. 149 en 566.909, Gaarder begraafboeken St. Janskerk, (inv. 566.234) pand OZZ, Laag 36 fol. 121-121v.
166. Idem, inv. 566.374, fol. 43.
167. Idem, inv. 2.368, fol. 161v-162 en 2.368, fol. 161-161v.
168. Idem, inv. 566.237, fol. 177 en 566.235, fol. 89.
169. Idem, inv. 1.186.
170. Johannes Scholl is geboren in 1683 en sterft op 30 april 1709. Hij heeft nooit een aanstelling gehad (Meilink, p. 80), Frederick Eduard Daij was van 1717 tot zijn dood in 1765 organist van de Hooglandse Kerk in Leiden (Brouwer, p. 112, zie ook NL, 1912, kolom 139). Rutgerus Bogaert woont in 1702 in de Korte Leidse Dwarsstraat in Amsterdam als organist zonder vaste organistenplaats. Gerardus van Dort is de zoon van Cornelis van Dort, de klokkenist van het Stad-huis en de Zuiderkerkstoren te Amsterdam. Deze Cornelis solliciteert in 1702 namens zijn zoon op de vrijgekomen organistfunctie in de Laurenskerk te Alkmaar (zie Verhagen, *Een orgelvacature* in Alkmaar, in: *Oktaaf*, dec. 1987, pp. 8-9 en Verhagen, Sybrandus van Noordt, p. 134).
171. De vader van Camp Dircksz Camp is de Goudse

- glazenmaker Dirck Camp. Waarschijnlijk is zijn zoon eerder leerling van Gerbrand van Blankenburg.
172. SAHM, inv. 1.186.
 173. Idem, inv. 1.112, fol. 20-21 en 566.1, fol. 75v. Met het argument dat zijn traktement vrij wat minder is dan dat van zijn voorganger zal Camp op 27 juli 1711 salarisverhoging vragen.

Hoofdstuk 7

1. Samuel Sylvius: *Gedigten* dl. 1 (Uitg. Pieter de Hondt, 1729 Den Haag), p.170-173.
2. Otterspeer, p. 55-56.
3. *Elementa musica, Voorrede*, par. 9.
4. Japikse, p. 418.
5. *Elementa musica*, p. 58.
6. Walvis, dl. 1, p. 213-217, Anoniem, *Hedendaagsche Historie*, p. 207 en Otterspeer, p. 14-15.
7. Otterspeer, p. 81. De eerste door Quirinus van Blankenburg in geschrift gebruikte Latijnse zin wordt in 1678, door Pieter Hemonij geciteerd in *De on-nootsakelijkheid en ondienstigheid van cis en dis in de bassen der klokken en luidt: Artis enim nostræ extensio in indefinitum fieri potest*.
8. *Elementa musica*, p. 58.
9. Reeds in 1621 verschijnt de herdruk, dit keer door Gedion de Haes zelf, uitgegeven en aangevuld met de *Canones de ratione canendi* van Sethus Calvisius. Deze uitgave wordt in 1645 door Johan Jansson (Jansonius) te Amsterdam ongewijzigd herdrukt als *editio secunda*. In de serie 'Early music theory in the low countries' werd de 1e druk van Rudimenta, samen met D. A. Valcoogh's 'Den Regel der Duytsche Schoolmeesters' (hoofdstuk: 'Musica'), bezorgd door Frits Noske, in facsimile herdrukt (Amsterdam 1973).
10. *Elementa musica*, p. 128.
11. Idem, p. 26.
12. Zie Hoofdstuk 6.
13. Idem, p. 147 (de luit) Voor de andere genoemde disciplines wordt verwezen naar HGA, inv. 334, fol. 41-43, fragment uit lescontract waarin staat dat Quirinus van Blankenburg, den voorn. Carlo de la Fosse sal onderwijzen in den bas continuo, de bedieninge van 't orgel der gereformeerde kerke, het clavisimbel spell en desselffs stellingh, hantviool, sangh en compositie en alles openbaren wat tot den opbouw van deselve bequaemheden mochte vereijcht werden.
14. *Elementa musica, Voorrede*, par. 6-7.
15. Voor nadere gegevens over de muziekbibliotheek van de Van Blankenburgs wordt verwezen naar Bijlage 10.
16. De Voys is muziekleraar van de kinderen van Constantijn Huygens (zie Wind, Jacob van Eyck p. 520).

17. Van Deursen e.a. *Veelzijdigheid als levensvorm* (Deventer 1987), p. 150-151.
18. Huygens, 300 brieven, nr. 1810, p. 289-291
19. Idem, nr. 1817, p. 293-294.
20. GAR, Notulen kerkenraad Remonstrantse Kerk 1663-1679, inv. 2.

Hoofdstuk 8

1. In Rotterdam hadden de remonstranten twee schuilkerken, beide stonden verscholen achter de Beurs, tussen Westnieuwland en de Vissersdijk (Spaan, p. 81).
2. Pas op 23 april 1648 is het gebouw aan de Vissersdijk afbetaald (Jorissen, p. 22). In 1645 wordt nog een zogenaamde ‘kleine kerk’ gebouwd. Deze kleine kerk heeft tot 1824 dienst gedaan als *extraordinaris predickplaetse*.
3. Spaan, pp. 81-82.
4. De Volkskrant van 27 september 1991.
5. GAR, ARG, inv. 326.2 (niet gefolieerd).
6. Idem.
7. Idem.
8. Vlagsma, Hollandse orgel, p. 70. De auteur heeft geen bijzonderheden weten te vinden over het orgel, behalve het feit dat orgelbouwer Jan Roose het in de jaren 1560-1561 renoveerde. (Biezen, dl. 2, p. 684).
9. Spaan, p. 81.
10. GAR, ARG, inv. 326.2.
11. Idem.
12. GAR, ARG, inv. 326.239, fol. 12.
13. Idem, fol. 89-90.
14. Idem, inv. 2, zie over het geslacht van Stroom-burgh/Stroombergh/Stroombergen NL, jrg. 1961, kolom 461-463.
15. Idem.
16. Idem.
17. Weele, pp. 1-11.
18. GAR, ARG, inv. 326.2 Voor zover niet anders vermeldt, zijn de hiernavolgende gebeurtenissen terug te vinden in dit notulenboek.
19. Over Lansbergen, zie OV, jrg. 1955, pp. 107-111
20. De kerk heeft twee predikanten, Samuel Lansbergen Jr. en Albertus Schotanus (Weele, p. 6).
21. De vertraging heeft te maken met het feit dat Lansbergen enige tijd de stad verlaten heeft. (Weele, p. 9).
22. Weele, p. 11.
23. GAR, ARG, inv. 326.81.
24. NL 1908, kolom 342.
25. Idem, inv. 326.2 d.d. 9 mei 1671, 16.61671 Ook inv. 326.239, fol. 33.
26. Idem, inv. 2 en inv. 326.240, fol. 37 en 326.247 (1672).

27. Nieuwkoop, pp. 142 en 392. In 1721 verricht Moreau enige reparaties aan het orgel.
28. GAA, inv. 612, fol. 3.
29. Vlagsma, Hollandse orgel, p. 70.
30. GAR, ARG, inv. 326.2.
31. p. 66 (herdruk Utrecht, 1945).
32. GAR, ARG, inv. 326.2.
33. Idem, nr. 326.81.
34. Evenals Quirinus was ook Willem van Dam een leerling van Gerbrand van Blankenburg.
35. GAR, inv. 326.240, fol. 37.

Hoofdstuk 9

1. Aa, Aardrijkskundig, dl. G, p. 674 geeft de volgende naamvarianten van Gorinchem: Gornichem, Gorichem, Gorrichem, Gornghom, Gorkum, Gorcum, Gorinchemium, Gornichemium.
2. Regel 1, benydelick = uit afgunst, regel 2: ter aerde effende = met de grond gelijk maakte, witt = doel (deze regel refereert aan Willem van Beieren, graaf van Holland, die in 1412 landsheer van Gorinchem wordt en het kasteel van Arkel verwoest), regel 3: wat ben ik sindsdien minder waard, wat kan ik minder waard zijn, regel 4: wijckt = onderdoet, regel 5: mijn’ volle Merw = mijn drukbevaren Merwe; regel 6:welgewrongen melck = kaas, regel 7: te winste van my haelt = exporteert (de kaas), punten = bastions (uitsteken-de punten van de stadsmuur), regel 8: verbijteren = afschrikken, op my derve munten = dat zich op mij zou durven richten, regel 9: bitsten beek = meest bijtende woorden, regel 10: Wat ontbreek er aan Gorinchem? (retorische uitroep).
3. Labouchere, pp. 61 en 65.
4. Zomeren, pp. 21-22.
5. Over Graurock en Granboem zie Vente, Brabanter Orgel, pp. 39, 41-42, 54-55 en 205. Met betrekking tot de nomenclatuur van registers, zie Biezen, dl.1, pp. 68-153.
6. De reconstructie is deels ontleend aan Biezen, dl.1, pp. 119-120 en Kler, Zeven eeuwen, p. 16.
7. Het orgel stond in F, dat betekent contra-F 12 v, F 6v enz., de actualisatie naar C betekent 16v, 8v, 4v enz.
8. Behalve het aantal registers geeft Van Zomeren geen dispositie.
9. Nieuwkoop, p. 79.
10. Vlagsma, Hollandse orgel, pp. 68 en 128. Over Cousins zie ook, Kler, Zeven eeuwen, p. 72.
11. Toom, p. 16, zie ook Vlagsma, Hollandse orgel, p. 194.
12. Vlagsma, Hollandse orgel, pp. 205-206.
13. Hess, p. 30.
14. Vlagsma, Hollandse orgel, p. 68. Na Quirinus’

vertrek uit Gorinchem nemen zijn opvolgers Jean Pierre du Fouilloux tot 1689 en Johan van Doesburg daarna het onderhoud over.
15. Labouchere, pp. 59-63.
16. Oost, Gorinchem, pp. 320-321.
17. Idem, inv. 2862.
18. Hemony, *De on-nootsakelijkheid van cis en dis*.
19. Labouchere, p. 78. Zie over Butendic, Fehrmann, Kamper klokgieters pp. 31-32 en 45, over Alardus of Aelt van Meurs, zie Lehr, Paardebel, p. 184 en over Hendrick van Trier pp. 69 ev.
20. GAG, Oud Archief, inv. 2848, fol. 40-42.
21. Idem, inv. 2847, 2848, 2850-2855.
22. Idem, inv. 2848, 2854-2855, zie ook Vlagsma, Hollandse orgel, p. 23.
23. Idem, inv. 2850 d.d. 31 oktober 1667.
24. Idem, inv. 1444 d.d. 14 mei 1675.
25. GAG, Lidmatenboek 1573-1688, fol. 28.
26. SAHM, inv. 1.179D.
27. Zie over het Goudse klokkenspel Hoofdstuk 6.
28. UBL, ASF 12, fol. 114.
29. GAG, Oud Archief, inv. 1448.
30. Idem, inv. 113, fol. 5v en 334, fol. 32. Dirck Geuns is nog minderjarig zodat aan zijn vader Sybrand diens honorarium ad 25 gld. wordt uitgekeerd *over de dienst van zijn soon van de preekdagen op ’t orgell te speelen*. Dit honorarium wordt betaald voor de jaren 1680, 1681 en 1682.
31. Jean Pierre du Fouilloux uit Den Haag, ondertekent later met: Johan du Fouillou.

Hoofdstuk 10

1. Samuel Sylvius: Gedigten dl. 1 (Uitg. Pieter de Hondt, 1729 Den Haag), p.170-173.
2. Elementa musica, Voorrede, par. 8.
3. Dat Quirinus zich in Leiden laat inschrijven onder de naam ‘Gideon van Blankenburg’ is, naar de mening van de auteur, niet noodzakelijk een vergissing van de inschrijvende universiteitsmedewerker. In het licht van het eerder besproken conflict met zijn vader zou het ook een bewust signaal kunnen zijn van afstand nemen van zijn vader (weglaten van patroniem) en daarmee van zijn volwassenheid. Sybrandus van Noordt wijzigt, na het verkrijgen van ‘venia aetatis’ als markering van zijn volwassenheid, de schrijfwijze van zijn naam (zie Verhagen, Sybrandus van Noordt, p. 61). De betekenis van de naam Gideon is ‘machtige strijder’. Gideon verschijnt in de Bijbel als één van de rechters van Israël en een oorlogsheld die de Midianieten verslaat.
4. Otterspeer, pp. 79 - 83 en pp. 51 - 62.
5. artes-testimonium is bewijs van toelating.
6. Parisius, geboren in 1616 te Heslin, treedt in 1640 in het huwelijk met Magdalena Spierebout,

na haar overlijden hertrouwt hij in 1670 met Grietge Vollenhoven (RAL, DTB, fol. v-043 en NA 506.1219, akte 042). In de Hooglandse Kerk wordt Parisius opgevolgd door David Slegtenhorst.
7. De onderscheiden drie graden, die in Leiden konden worden behaald waren: Doctor of Magister (hoogste graad), daaronder Licentiaat en de laagste graad Baccalaureus. Balfoord, pp. 167- 169 en De Ruiters, dl. 1, Hoofdstuk 4 (niet gepagineerd). De Ruiters vraagt zich af of Quirinus feitelijk gestudeerd heeft en verwijst naar mogelijke andere motieven (privileges, status, netwerk e.d.).
8. LUB, ASF nr. 12, p. 114 (volumen inscriptionum, nr. 377: Gedeon van Blanckenburgh Goudanus, aet: 24. J.V: st: by Jacob Tilman.
9. Elementa musica, Voorrede, par. 8.
10. HGA, Inv. nr. 13722.1 Zie over Nachenius en Creite Bijlage 3.
11. Otterspeer, pp. 55-56.
12. Japikse, p. 418, over Rosenboom, Otterspeer, pp. 62-63. Rosenboom doet zijn verklaring in het kader van een antecedentenonderzoek met betrekking tot de rol van Quirinus van Blankenburg bij een moordcomplot tegen Koning-Stadhouder Willem III (zie daarover Hoofdstuk 12).
13. Over De Volder, zie Otterspeer, pp. 56-58 en 141 en Aa, Biogr. dl. V, p. 95.
14. Elementa musica, Voorrede, par. 8.
15. Otterspeer, p. 76.
16. Over Melder, zie Elementa musica, p. 118 en Otterspeer, pp. 56-57, 141-142 en 346-347.
17. Labouchere, pp. 88 en 95, Otterspeer, pp. 93-94, Doove, Parade pp. 7-11 en Brouwer, pp. 179-182. Uit de nalatenschap van Johann Friedrich Böckelmann, professor rechten, blijkt dat deze in zijn muziekkamer een posityff; een klaversimbael, synde een staertstuck (van Joseph Johannes Couchet te Antwerpen, anno 1681); een groote bas-viool; twee trompette marines; een viool de gambe bezit.
18. Brouwer, pp. 179-180.
19. UBL, Acta Senatus 1666-1704, fol. 113 (16 september 1694) Voor en na openbare discoursen is het toegestaan het orgel te bespelen.
20. Elementa musica, Voorrede, par. 8.
21. Otterspeer, pp. 28-32.
22. Elementa musica, Voorrede, par. 12.
23. Otterspeer, pp. 74, 110, 274.
24. Clavicimbel- en orgelboek der psalmen (1732), Bericht, bladzijde 5.
25. Laatste inschrijving in de Recensielijsten 1682 (UBL, ASF 52).

Hoofdstuk 11

1. Zie over Quirinus' terugkeer naar Gouda, Hoofdstuk 6.4.
2. Elementa musica, Voorrede, par. 8.
3. Op 25 januari 1686 verklaart Quirinus van Blankenburg tegenover de Haagse schepenen dat hij nu ontrent twee jare aende andere binnen dese stede hadde gewoont (HGA, inv. RA 777, nr. 17). Pas op 17 november 1684 verleent de Leidse kerkenraad hem attestatie wegens vertrek naar Den Haag (GAL, Klapper op de attestaties). Een reden van het late tijdstip na zijn vertrek uit Leiden zou kunnen zijn dat Quirinus pas in november over een eigen woonadres in Den Haag beschikt.
4. GAR, inv. NA 1006, fol. 114-115.
5. Zie over Vilaen NL 1917, kolom 246-248.
6. GAR, DTB inv. 15 Stadstrouw, index nr. 021.
7. HGA, inv. NA 0334, fol. 41-43, nots. Johan van Deutecom.
8. GAR, inv. NA 885, nr. 238.
9. Over Rijpelenberg, zie Verhagen, Sybrandus van Noordt, pp. 52, 68 en 118.
10. Balfourt p. 174.
11. De Grafelijkheidsrekenkamer beheert de Franse Kerk namens de Raden en Meesters van de Rekening van de Domeinen van de Staten van Holland en West-Friesland.
12. Een andere mogelijkheid (aangereikt door Herman de Kler) zijn de orgels in de 'schuilkerken' w.o. die van de ambassades van katholieke landen (bijv. de Spaanse kapel). Ook de Lutherse Kerk bezit al sinds 1648 een orgel.
13. Camp Dircksz was, voor hij bij Quirinus in de leer kwam, leerling van Gerbrand van Blankenburg. Na diens dood, in 1707, zal hij hem opvolgen als stadsorganist van Gouda (zie Hoofdstuk 6.6).
14. HGA, inv. 948, fol. 28 Den 1 junij aen Mr. Blanckenburg gegeven 6 ducatonen. Een (zilveren) ducaton is 3 gulden.
15. Oost, Den Haag, pp. 72-85.
16. Andriessen, pp. 238-239.
17. In de jaren daarna worden daar ook vier zusters, Anna, Agnes, Maria en Caecilia, ten doop gehouden (HGA, DTB 338, fol. 11, 20, 36 en 48, voor Caecilia, zie HGA, NA 3826, fol. 67-78).
18. HGA, inv. RA 777, nr. 17.
19. Idem.
20. HGA, inv. RA 752, DTB, fol. 121 en 122v en Glasbergen, Klappers Trouwboeken Duin- en Bollenstreek (Wassenaar, DTB, fol. 76).
21. NL, 1961, kolom 462.
22. NA, Grafelijkheidsrekenkamer. inv. 562. De oorspronkelijke ontslagdatum was 1 april 1687.
23. NL, 1911, kolom 12.
24. NA, Grafelijkheidsrekenkamer, inv. 562. Zie over Louis Pleuris, NAV, 1875, p. 176.

25. NL, 1875, p. 176.
26. Een derde argument voor het negeren van eerdere betrekkingen als organist ligt in de eerder in dit hoofdstuk optioneel aangegeven optreden als plaatsvervanger van Cornelis Scholl. Indien dat feitelijk het geval zou zijn geweest, zal Quirinus zijn bekwaamheid op het orgel voor bekend hebben beschouwd en dus het aanvoeren van referenties niet opportuun.
27. Zie m.b.t. sollicitatieprocedures, Verhagen, Sybrandus van Noordt, pp. 133-135.
28. Idem. Zie ook NA, Grafelijkheidsrekenkamer, inv. 58, fol. 926 en inv. 468, fol. 521v.
29. NL, 1896, kolom 31. Het niet vermelden van de eerste organist van de Hofkapel, Jean de Milleville, in de aanhef van de akte is opvallend. De naam Hofkapel voor de Waalse of Franse Kerk stamt uit de voorgeschiedenis van de kerk. Zie daarover het volgende hoofdstuk.
30. Riemer, pp. 408-409.
31. Du Fouillou en Quirinus vóór hem verdienen in Gorinchem meer (zie Hoofdstuk 9).

Hoofdstuk 12

1. NL, 1960, kolom 159.
2. Vegens, p. 38.
3. Riemer, p. 402.
4. Idem, pp. 406-407. Hugenoot is benaming voor Franse gereformeerden in 16e en 17e eeuw, de naam is afkomstig van de protestante leider Hugues Besançon. De Hugenoten werden als behoudende aanhangers van Calvin in ons land zeer hartelijk ontvangen.
5. Riemer, pp. 408-409.
6. Idem, p. 411.
7. Zie ook Vegens, p. 38.
8. Kler, Zeven eeuwen, pp. 7-14.
9. Zie over Claes Gerytsoo, B.I., pp. 80-81, over Haestrecht zie: NAV, 1870, p. 416-418.
10. Amalia van Solms, echtgenote van Prins Frederik Hendrik.
11. Huygens, Driehonderd brieven, pp. 445-447.
12. Resolutieboek van het Provinciale Hof d.d. 26 september 1641 (Vegens, p. 36).
13. Kler, Zeven eeuwen, pp. 58-60.
14. Huygens, Driehonderd brieven, nr. 2879, pp. 623-626.
15. André Rivet, predikant van de Franse Kerk vanaf 1630.
16. Zie over het gebruik van het Hofkapel-orgel tijdens de dienst Huygens, Driehonderd brieven, nr. 2842, pp. 612-616.
17. Bedoeld wordt Hendrick van Stroomburgh
18. Huygens, Driehonderd brieven, br.nr. 2879, pp. 623-625.

19. Idem, br. nr. 2850, pp. 616-618.
20. Biezen, dl.1, pp. 291-292. Zie ook Ortgies, Subsemitoetsen, pp. 22-25. Over stemmingen in de 17e en 18e eeuw wordt uitvoeriger ingegaan in Hoofdstuk 19.2.3.1.
21. Noske.
22. Kler, Zeven eeuwen, p. 166.
23. Idem, pp. 60-62. Zie over Goldfuss: Enschedé, Laurenskerk, pp. 156-157. Goldfuss levert in hetzelfde jaar 1646 ook een nieuw orgel voor de Laurenskerk in Rotterdam.
24. Hess, pp. 35-36.
25. Kler, Zeven eeuwen, p. 61.
26. Het gebouw van de Hofkapel behoort tot de Grafelijkheidsdomeinen en valt onder de Rentmeester Generaal van Noord-Holland; de Grafelijkheidsrekenkamer beheert het gebouw en is verantwoordelijk voor de benoeming van officianten, waaronder organisten.
27. Kler, Zeven eeuwen, pp. 166-167.
28. Vegens, p. 39.
29. NL, 1896, kolom 31.
30. Vlam, pp. 16-17 en Meilink, Luidklokken, p. 80.
31. NA, Grafelijkheidsrekenkamer, inv. 468, fol. 521v.
32. HGA, inv. NA 0915, fol. 335-337.
33. Lehr, Hemony, pp. 82-83.
34. Verhagen, Sybrandus van Noordt, pp. 70-71
35. Stephanus Cousijns is, na het overlijden van Pieter Pater, op 13 februari 1682 benoemd als klokkenist van de Jacobskerk (HGA, inv. OA 55, fol. 135).
36. Leiden zal in 1679 het laatste door Pieter Hemonij gegoten spel kopen.
37. Over Willem Weghewaert (de Jonge), zie Fehrmann, Kamper, pp. 159-160.
38. HGA, OA 55, fol. 148.
39. Lehr, Paardebel, p. 212.
40. Jansen, pp. 28-29 (zie ook Lehr, Paardebel, p. 212).
41. Lehr, Paardebel, pp. 217-218.
42. HGA, OA 56, fol. 59-60, de volledige tekst van het contract is opgenomen in Bijlage 6.
43. Dezelfde vergelijking met Hemonij zal De Haze ook maken in zijn offerte voor het Alkmaarse spel. Daarover ontstaan daar geen problemen zoals in Den Haag (Lehr, Paardebel, p. 217).
44. idem, p. 34.
45. HGA, inv. OA 6193, zie ook HGA, inv. 1292, fol. 37.
46. Lehr, Historische en muzikale aspecten, pp. 35-36.
47. De negatieve beoordeling van het Haagse spel weerhoudt Slegtenhorst er overigens niet van de Alkmaarse magistraat te adviseren, na een mislukte avontuur met Claude Fremij (zie Verhagen, Sybrandus van Noordt, pp. 69-70), om in zee te

- gaan met Melchior de Haze. HGA, inv. 1292, fol. 37. Zijn spel wordt zonder problemen door Jacobus Claren en Cornelis van Nek goedgekeurd (Lehr, Paardebel, p. 214).
48. HGA, inv. OA 6193, voor de complete tekst van het keuringsrapport wordt verwezen naar Bijlage 6.
49. Idem, inv. OA 56, fol. 59v-60.
50. De cornettoon klinkt ongeveer een toon hoger dan de orgeltoon.
51. Idem, inv. OA 55, fol. 51 Benoeming Libertus van der Burgh als klokkensteller.
52. In een notitie Wegens 't klockerwerk van 's-Gravenhage (HGA, inv. OA 6193 niet gedateerd) schrijft Dirck Scholl dat het bestek moest worden gewijzigd vanwege de zwakte van de toren.
53. Van Blankenburg vergist zich. Uit de op dezelfde dag uitgevoerde keuring door David Slegtenhorst blijkt dat er 39 klokken in het spel zijn.
54. HGA, Hs. 192. Zie ook HGA, inv. OA 6193, Dirck Scholl Wegens 't klockerwerk in 's-Gravenhage. Onder meer om het gewicht van het spel te verlagen wordt, naast transpositie, in de definitieve geleverde versie afgezien van de verdubbelingen van dis, cis en d tweegestreept weggelaten.
55. Zie over de klokkenstemming Hoofdstuk 19.1.
56. HGA, inv. OA 6193, ook voor dit rapport wordt verwezen naar de complete tekst, opgenomen in Bijlage 6.
57. Op 9 augustus 1692 zal kopergieter Johan Swijs te Antwerpen Quirinus' conclusie bevestigen en een verklaring afleggen over de inferieure gietkwaliteit. Ook Cornelis van Dort en François Groenhagen beaamen dat (HGA, inv. OA 6193, zie Jansen, p. 82). Zie ook Lehr, Paardebel, p. 222.
58. HGA, inv. 1293, fol. 36 Quirijn van Blanckenburgh, vijftigh gl. over goede delibereren van het clockenspel op den tooren verdaen. Volgens niet nader gedocumenteerde bronnen wordt Quirinus in 1691 benoemd tot versteker van het klokkenspel in de Jacobstoren (Oost, Den Haag, p. 26 en Rasch, Unico, p. 134).
59. HGA, inv. OA 6193 d.d. 6 september 1688.
60. Idem, d.d. 29 juli 1689 (zie ook Lehr, Paardebel p. 219 en Jansen, pp. 42-43).
61. Idem.
62. Lehr, Paardebel, p. 219.
63. Idem, p. 221.
64. Doorselaer, pp. 49-79.
65. Lehr, p. 219.
66. HGA, inv. OA 6193, zie ook Jansen, p. 49.
67. Op 14 juni 1691 schrijft Fremij aan Libertus van den Burgh (zonder een duidelijke opdracht) twee octaven klokken voor Den Haag onder handen te hebben. Mogelijk is Fremij alvast begonnen in de veronderstelling in de naaste toekomst een concrete opdracht te krijgen.

68. HGA, inv. OA 6193, zie ook Jansen, p. 57.
69. Lehr, Paardebel, p. 221.
70. HGA, inv. OA 6193 d.d. 21 juli 1690 en 15 september 1690.
71. Idem, zie Jansen, pp. 69-70.
72. Idem, zie Jansen, pp. 78-80.
73. HGA, inv. OA 57, fol. 29. Over de relatie Scholl/Fremij, zie Lehr, Paardebel, p. 222.
74. HGA, inv. OA 57, fol. 115. Drie jaar later op 8 april 1695 zal de afgekeurde C van Melchior de Haze, onder Fremy tot Amsterdam berustende, vercocht voor acht, en een halve stuyver het pondt, waegh-wicht, vrij, sonder aftreck van terra; midts kostende een per cento.
75. De Engelse gieter John Taylor verwijderd in 1931 13 oorspronkelijke klokken en stemt de overige klokken in de gelijkzwevende temperatuur (Timmermans, p. 69).
76. Veldcamp is de directe opvolger van Stephanus Cousijns' zoon Casparus en werd in 1718 benoemd. Een jaar later, in 1719, ontstaat er tussen Veldcamp en Dirck Scholl een conflict over het versteken van de speeltrommel. In 1691 hebben de burgemeesters van Den Haag, als beloning voor zijn bemoeienissen met het nieuwe klokkenspel, Scholl een levenslange functie aangeboden als versterker van het auto-matisch speelwerk (HGA, inv. OA 56, fol. 176). In feite is deze taak een onderdeel van het klokkenist-schap. Veldcamp negeert Dirck Scholl's functie met medeweten en instemming van de Haagse overheid. Een en ander leidt tot een conflict dat in de 's-Gravenhaegse Courant wordt uitgevochten (zie Meilink, Luidklokken p. 82).
77. Verhagen, Sybrandus van Noordt, pp. 131-133 en 139-140.
78. HGA, Hs. 192.
79. Geyl, Nederlandse stam, dl. II, pp. 177-190.
80. Riemer, p. 409.
81. Bourlier, pp. 67-68.
82. NA, inv. 3293, fol. 335.
83. Idem, fol. 335-336.
84. Kler, Zeven eeuwen, pp. 68-73 en Vlagsma, Hollandse orgel, p. 59.
85. DH, 1907, pp. 408-409.
86. Vlagsma, Hollandse orgel, p. 128. Ook omdat deze Cousijns contacten blijkt te onderhouden met de kerkmeesters van de Kloosterkerk lijkt hij de meest waarschijnlijke bouwer van het instrument.
87. Hess, p. 35.
88. NA, inv. 3293, fol. 336 en NA, inv. 469, fol. 523-524. De kosten van de verbouwing bedragen circa 13.000 gulden.
89. NA, inv. 3293, fol. 336 en HGA, inv. OA 56, fol. 126-127v.
90. NA, inv. 599.
91. NA, inv. 473, fol. 526v, NA, inv. 509 d.d. 10.9.1692, NA, inv. 473, fol. 521-521v, NA, inv. 475, fol. 520v, NA, inv. 599 d.d. 1 oktober 1694 en NA, inv. 475, fol. 521.
92. NA, inv. 599, zie ook Vlagsma, Hollandse orgel, p. 24.
93. NA, inv. 414 d.d. 20 maart 1690.
94. B 2, p. 222 en Kler, Zeven eeuwen, p. 147 (noot 43).
95. NA, inv. 414 en NA, inv. 57, fol. 126.
96. HGA, inv. NA 0917, fol. 129-131. Gerard Han, die naast zijn organistschap ook als componist bekend staat, is in zijn Goudse jaren hoogstwaarschijnlijk leerling van Gerbrand van Blankenburg.
97. Hess, p. 115.
98. Het door Hess genoemde kleine orgel met 27 registers is eveneens van de hand van Arp Schnitger en gebouwd in 1701, elf jaar na Van Blankenburgs bezoek. Rond 1691 is de opmars van Arp Schnitger in de Nederlanden begonnen met een vergroting van het orgel van de Martiniker in Groningen.
99. Seiffert, Matthias Weckmann, p. 128-129.
100. Huygens, Oeuvres Complètes, IX, pp. 567-568.
101. Zie Andriessie, pp. 179 en 307.
102. Zie Hoofdstuk 10.
103. Over de muziekinhoudelijke kanten van de citaten wordt nader ingegaan in de hoofdstukken 18 en 19.
104. GAA, inv. OA 378, fol. 4. Zie Verhagen, Organist in Amsterdam, in: Oktaaf, nov. 1988, pp. 6-7.
105. Huygens, Driehonderd brieven, nr. 7137, pp. 1235-1238. Over Hacquart zie Jonckbloet, Musique, pp. CCXXI-CCXXV. Zie over collegia musica in Den Haag, Rasch, Unico, pp. 153-155. Zie ook Andriessen, p. 220.
106. Regt, p. 44, zie ook Kler, Zeven eeuwen, p. 147.
107. HGA, inv. 1332, fol. 80.
108. De borgstelling betreft een geldlening, aan de organist verstrekt door een zekere Jacob Schriek, mogelijk dezelfde als wijnkoper Jacob Brouwer die, volgens het Haagse belastingkohier van 1674, aan de westzijde van de Schoolstraat woont (DH, 1914, p. 21).
109. Andriessen, p. 221.
110. Rasch, Unico, pp. 134-135 en pp. 153-155 en 322, zie ook Jonckbloet, p. XXCCII, nr. 1.
111. Idem, p. 110 en Wind, Delftse catalogus pp. 19-23. Quintessence des Nouvelles verschijnt wekelijks in Den Haag, de uitgever is Meindert Uytwerf.
112. UBA, OTM: Pfl. plano 1695:6 en Meilink, pp. 111 en 233-234. Scholls pamflet beleefd, eveneens in 1695, een tweede druk.
113. Elementa musica, Voorrede, par. 23.
114. UBL 1216 A4. Ook Dirck Scholl publiceert twee rouwgedichten, het ene met de titel 'Rouw- en liefde-tranen, uitgestort over de smartelyke dood van de godvrugtige, nooit genoeg volprezene, deugdzame Maria Stuart door Scholl op muziek gezet en beleefd vijf drukken. Het tweede gedicht is getiteld 'Gematigt rouw-bedrijf over de beklaglyke dood van de uytmuntend deugdzame vorstinne Maria Stuart' (Meilink, p. 111).
115. Zie voor het volledige gedicht Hoofdstuk 20.
116. Idem.
117. Onnnekink, pp. 168-169, Hora Siccama, pp. 57-58.
118. UNL, Pw A 1874/2, 1875, 1876, 1877. Zie ook Japikse, dl. 1, pp. 374-378.
119. Over De Hooghes relatie met Willem III, zie Mörke, p. 73 en Geyl, Nederlandse stam, p. 181.
120. UNL, Pw A 1911 en 1912, zie ook Japikse, dl. 1, pp. 413-418.
121. Voor de complete tekst van het relaas wordt verwezen naar Bijlage 7.
122. Geyl, Nederlandse stam, p. 181 en Mörke, p. 74.
123. Een mogelijke verklaring voor deze op zijn minst opvallende handelswijze is Van Blankenburgs relatie met Bentincks oudste zoon Henry, die tussen 1694 en 1701 zijn leerling is geweest.
124. Hora Siccama, pp. 63-65.
125. UNL, Part 8 A 1911 en 1912.
126. Rasch, Unico, pp. 53-55.
127. Twickel komt in het midden van de 16e eeuw in handen van Goossen van Raesfelt door zijn huwelijk met erfdochter Agnes van Twickelo. In 1676 komt het slot in handen van Jacob van Wassenaer door zijn huwelijk met Adriana Sophia van Raesfelt. Later zal, voornamelijk door Unico Wilhelm van Wassenaer, het grondbezit worden uitgebreid.
128. Van Blankenburg is de enige Hollander in het gezelschap muziekleraren, Saintelier, Hautin (of Hochtin), le Brai zijn Frans van afkomst, Ricciotti (Bachiche) is weliswaar Italiaan van afkomst maar zal, als lid van het Franse operagezelschap in Den Haag, de Franse taal zeker meester zijn geweest.
129. Zie Geyl, Een opvoeding en Kooijmans, p. 15.
130. Deze opvatting over de rol van muziekbeoefening door de (mannelijke) adel gold eveneens voor semi-adel en hoge, aan de adel gelieerde ambtenaren zoals bijvoorbeeld Constantijn Huygens, zie ook Rasch, Constantijn en Christiaan Huygens, pp. 52-53.
131. BL., Egerton 1711, fol. 100-101v.
132. Een jongere broer van Johan Hendrik, Adriaan Gustaaf Frederik, is kort na zijn geboorte in 1695 gestorven.
133. Rasch, Unico, pp. 91-93.
134. Rasch, Unico, pp. 54-55 en 94.
135. HAT, inv. 445, nr. 11.
136. Rasch, Unico, p. 55.
137. HAT, inv. 445, nr. 13.
138. Idem, nr. 16.
139. Idem, nr. 17. Een mogelijke reden van het tijdelijke ontslag van Van Blankenburg zou te maken kunnen hebben met zijn schuldproblemen en een ten gevolge daarvan door wijnkoper Pieter Lucas tegen hem aangespannen civielrechtelijke procedure die tot in mei 1699 loopt.
140. HAT, inv. 445, nr. 18. Alleen in het jaar 1710 bedroeg Van Blankenburgs honorarium 170: 80 gld.
141. HAT, inv. 446, nr. 2.
142. Zie: Rasch, Unico, pp. 56-57.
143. HAT, inv. 445, nr. 19.
144. Geyl, Een opvoeding, p. 234. Ik heb niets gedaan, schrijft Johan Hendrik, dan aan u denken, heel de dag, en daar ik nooit aan u denk zonder oontroering, zal ik u bekennen, dat ik alles gedaan heb wat ik kon, om u uit mijn geheugen te wissen. Met die bedoeling ben ik op het clavecimbel gaan spelen, maar het middel was erger dan de kwaal. Ik bleef aldoor enkel aan u denken, en dat drie kwartier lang, almaar spelend op het clavecimbel.
145. Trevor-Roper, pp. 253-255.
146. HGA, NA 1439 d.d. 13 september 1701.
147. Molhuysen, dl. 2, kolom 520-521.
148. Cazenove, pp. 128-129, 206, 238.
149. Onnekink, p. 257.
150. Hoofdstuk 14.3.
151. HGA, NA 372, inv. 1332, fol. 80.
152. HGA, RA, inv. 161, fol. 124v, 125v, 135, 151v.
153. HGA, NA, inv. 1333, fol. 184-185.
154. HGA, NA, inv. 922, fol. 45-46.
155. SAHM, NA, inv. 458, fol. 11-12.
156. HGA, DTB 8, fol. 36. Catharina Clara van Blankenburg zal 3 jaar oud, op 4 september 1699 worden begraven.
157. Paragraaf 12.4.
158. De geleerde ondertekent met Lotharius ZumBach (aan elkaar geschreven) de Koesfeld.
159. Bodel Nijenhuis.
160. GAV, AA, DTB, fol. 242v. Een neef van Lotharius en Theodora, Frederick Edward Day, tussen 1717 en 1765 organist van de Hooglandse Kerk, laat zich als musicus inschrijven op de Leidse universiteit en woont tijdens zijn studiejaren bij zijn oom aan de Breestraat (Doove, Day, pp. 359-362, zie voor genealogische bijzonderheden NL, 1912, kolom 139).
161. Volgens Bodel Nijenhuis 1697.
162. Cevaal, p. 70.
163. Brouwer, pp. 42-44.
164. Elementa musica, Voorrede, par. 8.
165. De Regelen van Schombag zijn niet als zodanig gepubliceerd. Wel beschikt de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (KB 70 J11) over een handschrift in de Latijnse taal met de titel Trac-

tatus de compositione musicā, dictatus a d. Lothario Zumbach de Koesfelt. Zoals de titel aangeeft is het geschrift van de hand van een onbekende en gedictieerd door De Koesfeld. In 1743 publiceert Lotharius' zoon Conradus, een vrije vertaling van zijn vaders traktaat met als titel: Institutiones musicæ, benevens de daer uit spruijende gronden van de compositie bij uitgever Gerard Potvliet te Leiden (UBA Bijzondere collecties 212-G-31).

166. Zie Hoofdstuk 18.

167. HGA, inv. 15, fol. 44 en 48.

168. NA, Grafelijkheidsrekenkamer, inv. 600 d.d. 14 februari 1701.

169. HGA, inv. NA 1334, fol. 25-26.

170. Pierre Lucas, een leerling van Van Blankenburg, wordt op tijdelijke basis, benoemd als opvolger NA, Grafelijkheidsrekenkamer, inv. 484, fol. 518v-519.

Hoofdstuk 13

1. Riemer, dl. 1, pp. 400-401.
2. Wagenaar, Regeringe, pp. 166-167.
3. De totale kosten van da aankoop van de grond, bouw en inrichting bedragen 441.640 gulden
4. Riemer, dl. 1, p. 400.
5. Vlagsma, Het Duytschot-orgel, pp. 164-165.
6. Kler, Zeven eeuwen, p.74.
7. Toebes, p. 83.
8. Kler, Zeven eeuwen, p. 76.
9. HGA, inv. 14, fol. 209.
10. HGA, inv. 15, fol. 42.
11. Idem, fol. 44.
12. Idem, fol. 47.
13. Idem, fol. 48.
14. Idem, fol. 51v-52.
15. Kler, Zeven eeuwen, p. 81.
16. DH, 1959, p. 77.
17. Vlagsma, Hollandse orgel, pp. 210-211.
18. HGA, inv. 15, fol. 56.
19. HGA, inv. 552, fol. 169-174v.
20. Vlagsma, Hollandse orgel, pp. 162-168 en Vlagsma, Duytschot-orgel, p.177. De Kler, in Zeven eeuwen, pp. 79-80 is van mening dat de Amsterdamse Westerkerk en Lutherse Kerk model hebben gestaan voor Hanarts ontwerp. Wel verwijst hij naar het façadeachtige ontwerp van Jacob van Campen voor de Amsterdamse Nieuwe Kerk.
21. HGA, inv. 553, fol. 172-183v.
22. HGA, inv. 554, fol. 178-189v.
23. Sonnemans ontvangt het bedrag voor een door hem gemaakte tekening van het buitenwerk en snijwerk (HGA, inv. 15, fol. 59 d.d. 1 april 1702)
24. DH, 1959, pp. 93-108.
25. Zanten, pp. 204-205. Het kerkelijke gebruik van

de door Datheen aan zijn psalmen toegevoegde gezangen werd, vanwege hun directe relatie met bijbelse teksten, in 1574 door de Synode van Dordrecht toegestaan.

26. Hess, pp. 34-35.
27. Zie ook Zandt, pp. 245 - 247.
28. Hess, Dispositiën, ed. J. W. Enschedé, 1906, p. 20.
29. Zowel in Vlagsma, Hollandse orgel, p. 205 als Kler, Zeven eeuwen, p. 84 wordt 300 gulden betaald aan de keurmeesters (genoemde namen in het rekeningenboek: Dirck Scholl en Casparus Cousijns elk voor 100 gld. en hetzelfde bedrag ten behoeve van een derde keurmeester. Het rekeningenboek van de kerkvoogdij (HGA, inv. 557, fol. 176-185v) meldt overigens geen ander bedrag t.b.v. de keurmeesters dan 2x 100 = 200 gulden.
30. Riemer, dl. 1, pp. 399.
31. HGA, inv. 555, fol. 181-194v.
32. Idem, fol. 179-183.
33. HGA, inv. 15, fol. 98 en inv. 557, fol. 176-185v.
34. Cretser, p. 28.
35. SAB, Commissieboeken Breda 1637-1830, I-Ia, inv. 400-410.
36. Nav., 1966, p. 285.
37. Mohr, pp. 27-29.
38. Mohr, p. 31.
39. Vlagsma, Hollandse orgel, p. 16.
40. Zie Hoofdstuk 6.6.
41. HGA, inv. NA 1781, fol. 561-563.
42. Camp wordt in dienst van de stad bij provisie benoemd voor de tijd van één jaar en moet elk jaar een verzoek tot continuatie indienen (Lingbeek, Rotterdam 1672-1795, p. 181).
43. Mirandolle, pp. 1-34. Het orgel van Verbruggen werd aanvankelijk op stadskosten geleverd maar later door de kerk terugbetaald.
44. Hoofdstuk 12.3 en Verhagen, Van Noordt, p. 77.
45. GAR, OA 37, fol. 180. Zie over Cool, Vlagsma, Hollandse orgel, pp. 23-25.
46. GAR, OA 279, fol. 12-13v.
47. Bloeme, p. 79.
48. GAR, OA 279, fol. 43.
49. Idem, fol. 55.
50. Vlagsma, Hollandse orgel, p. 21.
51. GAR, OA 474 en 3236-3238.
52. GAR, OA 279, fol. 123.
53. HGA, inv. 15, fol. 140.
54. Idem, fol. 144.
55. Elementa musica, pp. 142-147
56. Idem, pp. 142-147
57. Zie ook Marcuse: Transposing keyboards van Ruckers, Couchet en anderen, pp. 414-425
58. B.2 p. 261, zie ook Gierveld, Huisorgel, p. 414.
59. HGA, inv. NA 1556
60. Owens, Fürst, pp. 189-190

61. Elementa musica, pp. 146-147
62. HGA, inv. NA 927, fol. 423-428 (kopie 431-435)
63. Henry Purcell. Zie over Van Blankenburgs muziekbibliotheek Bijlage 10
64. Nicolas Lebégue, Louis Marchand, Johann Froberger
65. HGA, inv. NA 927, fol. 415-419
66. HGA, inv. NA 1781, fol. 561-563
67. Lohrenz, pp. 169-175
68. Zie over de composities en bewerkingen voor de erfprins, Hoofdstuk 18.
69. Krüger, Bnd. I, pp. 33-34
70. Sadler, G., 'A Philosophy Lesson with Francois Couperin? Notes on a Newly Discovered Canon', in: Early Music (2004) pp. 541-547. Marc Roger Normand (1663-1734) is de zoon van Elisabeth Couperin, een zuster van Louis en François (1) en Marc Normand. Hij ontvangt zijn eerste muzieklessen van zijn oom Charles Couperin (2). In 1668 werkt hij als klavecimbelleraar van de prinses van Carignan in Turijn en treedt in dienst van de daar verblijvende koning van Sardinië. Men noemt hem Couperin le Turin of ook, het Italiaanse equivalent, Coprino. Vanaf 1699 is hij tweede organist van de Koninklijke hofkapel en vanaf 1720 volgt hij Francesco Ugo op als eerste
71. Er zijn hoegenaamd geen overeenkomsten met de stijl van François Couperin (de composities ontbreken in: François Couperin, Œuvres complètes, ed. M. Cauchie, dln. I-XII (Parijs 1932/3). Zie m.b.t. de datumaanduiding ook Krüger, Bnd.. I, p. 35. Het handschrift van de vijf composities komt overeen met dat van Marc Normand, zie: Livre de tablature de clavecin; due monsieur de Druent, écrit par Couperin (Turijn ca. 1690, facsimile Minkoff 1997).
72. Krüger, Bnd. I, p. 35
73. Krüger, Bnd. I, p. 35
74. HSAS, G 218, Büschel 3
75. Idem
76. Rasch, Unico, pp. 55, 63 en 294
77. Owens, Fürst, Appendix, p. 189
78. Idem, p. 181
79. Owens, Fürst, p. 180, Krüger, Bnd. I, pp. 56-57
80. Jespers, p. 94
81. HGA, inv. NA 927, fol. 507-508
82. Verhagen, Sybrandus van Noordt, pp. 52 en 56
83. Trouwboek Almen, RBS 776
84. HGA, inv. NA 725, fol. 73-75. Uit een niet gedocumenteerde bron weten wij dat Van Blankenburg en zijn gezin in februari 1715 het huis aan de houtzijde van het Voorhout hebben verlaten en hun intrek hebben genomen in het Hartogstraatje
85. Idem, fol. 243v-244
86. HGA, inv. 481a
87. De Wapenheraut, 1910, p. 90

88. De clockespeelders Beuckelaar ende Pitton, zeven maanden het clockspel waar te nemen, 125 pond (Meilink, Sollicitaties in Delft en Den Haag, p. 4 (2001))
89. HGA, inv. 15, fol. 257

Hoofdstuk 14

1. Amstelodamum, 1975 pp. 121-136
2. KNOB, 1959, 6^e serie, nr. 12, pp. 90-94
3. Tiedeman, p. 505
4. GAA, inv. 612, nr. 3 Het Resoltieboek van de Remonstrantse Kerk is niet gepagineerd.
5. Idem
6. Idem
7. De remonstrantse sociëteit of broederschap is vergelijkbaar met de landelijke Synode in de gereformeerde kerk.
8. GAA, inv. 612, nr. 3
9. Nieuwkoop, Haarlemse orgelkunst, pp. 140-141
10. Gierveld, Remonstrantse Kerk, pp. 254-255 B2, pp. 291-292, zie over Hoornbeek en zijn relatie met Christian Müller, Gritter, pp. 113-114 Orgelbouwer Cornelis Hoornbeek is afkomstig uit Kopenhagen en trouwt in april 1706 in Amsterdam. Hij is dan 30 jaar oud. Zijn orgelmakerij is tot zijn dood in 1722 gevestigd op de Leidsegracht bij de Baangracht.
11. GAA, inv. 612, nr. 3
12. Het heeft er alle schijn van dat Hoornbeek ook de bouwer is van het positief van De Wolff (zie Gierveld, Remonstrantse Kerk, p. 255)
13. Germes, pp. 45-47.
14. GAA, inv. 612, nr. 3. Zie over Ismark, Gierveld, Remonstrantse Kerk, pp. 256-257 en Germes, p. 47.
15. GAA, NA 5824, zie voor de volledige tekst van het contract Bijlage 6.
16. Vlagsma, Hollandse orgel, p. 132. Een mogelijk vroegere relatie tussen Clermont en Thomas Weidtman kan worden afgeleid uit het feit dat de jonge Thomas Weidtman in 1705 organist was van de Gereformeerde Kerk van Wülfradth in Duitsland. Een jaar later werd hij opgevolgd door ene Christian Clermond, mogelijk een familielid (Germes, pp. 33-34).
17. Uffenbach, dl. 3, pp. 564-565.
18. GAA, inv. 612, nr. 3.
19. Zie ook Gierveld, Remonstrantse Kerk, pp. 255-256.
20. GAA, inv. 612, nr. 3.
21. Idem.
22. Gierveld, Remonstrantse Kerk, p. 258.
23. Jacobus Nozeman is op 30 augustus 1693 in Hamburg geboren uit Nederlandse ouders.
24. GAA, inv. 612, nr. 3.

25. Idem.
26. Vente, Æneas Egbertus Veldcamps, zie ook Vlagsma, Hollandse orgel, p.130.
27. Vlagsma, Hollandse orgel, p. 132.
28. Walther, pp. 289-290.
29. GAA, inv. 612, nr. 3.
30. Langendyk, p. 448.
31. Gregoir, Historique de la Facture et des Facteurs d'orgues, p. 205.
32. GAA, inv. 612, nr. 3.
33. Idem.
34. Zie Hoofdstuk 8.2.
35. Idem.
36. Idem. Zie voor de lotgevallen van het orgel vanaf 1723, Gierveld, Remonstrantse Kerk, pp. 264-270.
37. Havingha, p. 171 geeft als sterfdatum de 22^e april.
38. Enschede, Havingha, pp. 214-215.
39. SAA, inv. 54: Resoluties van de Vroedschap, zie ook Wijk, pp. 9-10.
40. SAA, inv. 1847: Stukken betreffende reparatie, onderhoud en vernieuwing van de orgels in de Grote Kerk en de Kapel, evenals betreffende organisten en orgelbouwers, 1588-1800.
41. SAA, inv. 1847.
42. Vente, Aeneas Egbertus Veldcamps, p. 250.
43. Havingha, pp. 151-152.
44. Idem, p. 156.
45. Ortgies, Praxis, pp. 125-129.
46. Havingha, p. 164.
47. In Hoofdstuk 19 wordt uitvoeriger teruggekomen op Van Blankenburgs opvatting over stemmingen.
48. Nieuwkoop, pp. 127-130.
49. Den Hertog, p. 6.
50. Verhagen, Sybrandus van Noordt, pp. 134-135.
51. Den Hertog, p. 36.
52. Vlagsma, Hollandse orgel, p. 22.
53. Jespers, pp. 144-146.
54. Nieuwkoop, pp. 206-208 en 213.
55. Raad van Brabant, 1586-1811, inv.nr. 788.3311.
56. Zie Hoofdstuk 12.2.
57. Geyl, Een opvoeding, pp. 233-234.
58. Rasch, Unico, pp. 21-23.
59. Hoofdstuk 12.2.
60. Geyl, Een opvoeding, pp. 239 e.v.
61. François Carrier, afkomstig uit Languedoc, vlucht als Hugenoot naar Nederland waar hij zich in 1706 laat inschrijven als student (Rasch, Unico, p. 310). Carrier wordt in 1710 genaturaliseerd als Engelsman (Shaw, p. 232). Tussen 1710 en 1713 is hij gouverneur van Unico Wilhelm van Wassenaer. Na zijn ontslag als gouverneur van Willem Bentinck in 1725, treedt hij in dienst van de Hugenotenfamilie Aufrère als gouverneur en leraar van de zoon van Israël Antoine Aufrère en Sara Ansinque in Den Haag (Turner, p. 150).
62. Geyl, Een opvoeding, p. 242.
63. Idem, p. 249. Zie ook DH, 1901, p. 101 en 1953, p. 10.
64. BL, Egerton 1711.
65. Rasch, Unico, p. 310.
66. BL, Egerton 1711, fol. 92-95.
67. Rasch, Unico, pp. 20-21.
68. BL, Egerton 1711, fol. 100-101v.
69. Idem, fol. 102v. zie ook Rasch, Unico, p. 24.
70. BL, Egerton 1711, fol. 112-112v.
71. HAT, inv. 485/6.
72. BL, Egerton 1711, fol. 117-120. Zie ook: Geyl, Een opvoeding pp. 264-265.
73. Mr. Twickel is Unico Wilhelm van Wassenaer, met madame De Reck wordt zijn zuster Agnes Anna Theodora bedoeld, inmiddels gehuwd met Johan Diederik van der Reck. Madame De Saint Auban is Isabella Emilia Charlotte van Wassenaer, getrouwd met Guido Pape, markies Saint Auban, mademoiselle Duivenvoird is de ongehuwde Anne Sophie van Wassenaer-Duivenvoorde. Mr. Harenc is Michel Falaiseau, gehuwd met Marie Madelaëine Harenc en Sicco van Goslinga is de vader van Dodonea Lucia van Goslinga, de echtgenote van Unico Wilhelm van Wassenaer.
74. BL, Egerton 1711, fol. 132v.
75. Idem, fol. 151.
76. Wiffen, pp. 330-333.
77. BL, Egerton 1711, fol. 197-198. Bernége schrijft (december 1725): *Il etait hier chez Monsr. de Twickel on se fit le concert... Il y a d'autres maîtres, qu'on a dancier, qui vient a deux heures du matin, et un autre qui joue du violon...*
78. BL, Egerton 1711, fol. 195-196.
79. Inclusief de genoemde personen bestaat het gezelschap uit Unico Wilhelm van Wassenaer (mijnheer van Twickel), zijn echtgenote Dodonea Lucia van Goslinga (mevrouw van Twickel), Dodonea's zuster Anna Julia van Goslinga (mevrouw Goslinga), Unico Wilhelms zuster Charlotte van Wassenaer (mevrouw van Saint-Auban), haar man Guido Pape, markies van Saint-Auban (mijnheer van Saint-Auban), Unico Wilhelms zuster Agnes van Wassenaer, weduwe Von der Reck (mevrouw de Reck), Marie Marguérite Pape, zuster van Guido Pape (mevrouw van Saint-Auban), Unico's zuster Amades van Wassenaer (mevrouw van Wassenaer), William Finch, Engels extraordinaris gevolmachtigd gezant, Giuseppe Osorio Alarcon, gevolmachtigd minister van het koninkrijk Sardinië en een viertal prominente leden van de Waals/Hugenootse gemeenschap in Den Haag: Louis Théodore en zijn broer Charles de Saumaise, Jean Girardot de Chancourt, mevrouw Falaisea, d.i. Marie Madeleine Harenc, echtgenote van Michel Falaiseau en mejuffrouw Falaiseau, hun dochter Marguérite Falaiseau.
80. Het collegium musicum vond maandag laatstleden plaats bij u (Bentincks woning). Deze heren hebben genoeg van hun kamer in de Admiraliteit. Ik heb de eer u de namen te noemen van hen die er waren en die maandag aanstaande bij mijnheer van Twickel zullen zijn. Wat betreft de dames zijn dat mevrouw van Twickel (Dodonea Lucia van Goslinga), haar zuster mejuffrouw van Goslinga (Anna Juliana of Agatha Rixt van Goslinga), mevrouw Falaiseau (Marie Madeleine Harenc) en haar dochter (Marguérite Marie Falaiseau), mevrouw (Charlotte van Wassenaer) en mejuffrouw van Saint-Auban (Marie Marguérite Pape, zuster van Guido Pape), mevrouw Von der Reck (Agnes van Wassenaer) en mejuffrouw Van Wassenaer (Amadea). Onder de heren zullen zich bevinden de heren Finch (William Finch), Twickel (Unico Wilhelm), Chancour (Jean Girardot de Chancour), Osorio (Giuseppe Osorio Alarcon), de heren Saumaise (Louis Théodoor de Saumaise), en mijnheer van Saint-Auban (Guido Pape, markies van Saint-Auban). Er was veel muziek, veel thee en veel koffie (Rasch, Unico pp. 44-47).
81. BL, Egerton 1711, fol. 234-235v.
82. Idem, fol. 244 en 250-251.
83. Huffel, p. 19.
84. BL, Egerton 1711, fol. 281-281v.
85. Deze Hoctin is mogelijk dezelfde als die wij tegenkwamen als dansleraar Hautin bij de Van Wassenaers.
86. BL, Egerton 1711, fol. 331.
87. Huffel, pp. 24-25.
88. BL, Egerton 1711, fol. 350-351.
89. Idem, fol. 352-353 en 356-358.
90. Rasch, Unico, p. 42.
91. BL, Egerton 1711, fol. 514. zie Rasch, Unico, p. 28.
92. Huffel, pp. 19 en 62.
93. Verhagen, Sybrandus van Noordt, pp. 63-65.
94. Bijtelaar, Orgels Oude Kerk, pp. 94-95.
95. Idem, pp. 96-97.
96. Idem, p. 104.
97. Idem, p. 97.
98. Pape, p. 11.
99. Bijtelaar, Orgels Oude Kerk, p. 103.
100. Edskes, p. 43.
101. GAA, inv. 5028, Port. K.1. Voor de volledige tekst van het contract wordt verwezen naar Bijlage 6 (zie ook Skupnik, p. 93).
102. GAA, inv. 5028, Port. K.1, Op 14 november 1724 ontvangt Vater de eerste deelbetaling ad 2000 gld. (GAA, Rek. Thes). Zie Skupnik, p.93.
103. B.2, p. 126. De vermoedelijke tekening van Boelen is afgedrukt in Vlagsma, Hollandse orgel, p. 310. Zie het uitvoerige artikel van Gierveld over de tekeningen van Boelen in Mixtuur (1984) pp. 641-654.
104. Vlagsma, Hollandse orgel, p. 210, zie ook Gierveld, Remonstrantse Kerk, p. 257.
105. GAA, inv. 5028, Port. K.1.
106. Bijtelaar, Middenschip Oude Kerk, p. 55.
107. GAA, inv. 5028, Port. K.1, zie voor de volledige tekst van het keuringsverslag Bijlage 6.
108. Stadtarchiv Hannover, Am Bokemahle 14-16, 30171 Hannover, zie Pape, Werkstattbuch.
109. GAA, inv. 5039, nr. 12, fol. 31v-32, zie ook Skupnik.
110. Wagenaar, Amsterdam, dl. 3, pp. 337-338.
111. Zie daarover het artikel van Sarah Jane Bakker in Orgelcultuur.
112. Stam, Westerkerk, p. 9 en Vlagsma, Hollandse orgel, p. 50, Skupnik, pp. 96-97 en 246-249 en Zandt, p. 242 ev.
113. Bijtelaar, Orgels Oude Kerk, p. 114.
114. Idem, p. 115.
115. Wittstoks is een plaats in de Mark Brandenburg.
116. GAA, inv. 24, fol. 77. Ulhoorn is tevens klokkenist van de Oudekerkstoren, het Stadhuis en de Munt (Amstelodamum, 1972, p. 74). Ulhoorn werd 1 december 1725 benoemd tot organist en klokkenist van Haarlem om anderhalf jaar later te vertrekken naar Amsterdamten ten gevolge van een conflict met de Haarlemse klokkensteller Isaäc Hasius.
117. Bijtelaar, Orgels Oude Kerk, pp. 116-117.
118. Amstelodamum, 1955, p.25 en 1976, pp. 57-58.
119. Edskes, pp. 41-42. Over Johann Caspar Müller, zie Gritter, pp. 106-107, Bijtelaar, Orgels Oude Kerk, pp. 118-120. Johann Caspar Müller, afkomstig uit de Harz werd geboren in 1682 en stierf in 1746 in Den Haag. Een familieverwantschap met Christian Müller is niet aantoonbaar. Het feit deze Christian een broer had met dezelfde naam en eveneens in ons land werkzaam was als orgelbouwer, heeft bij enkele auteurs tot verwarring geleid over de identiteit van de Johann Caspar die het Oude kerks-orgel onder handen had.
120. GAA, inv. 5028, Port. K.1.
121. Edskes, Christian Vater, pp. 39-42.
122. GAA, inv. 5028, Port. K.1 (Keuringsrapport Johannes Clermont en Gerbrand Frederik Witvogel d.d. 22 februari 1740, keuringsrapport Johann Frederik Ebeling, Hendrik Radeker, Vitus Wiegleb en d.d. 22 februari 1742).

123. GAA, 378, afd. 1 OK, inv. 6. Conrad Friedrich Hurlebusch, opvolgen van Ulhoorn, keurt het werk van Schultze goed. Hij prijst vooral de verbeterde intonatie van de tremulant bij de Vox humana en het hoofdwerk.
124. Bijtelaar, Orgels Oude Kerk, p. 113.
125. B.2, p. 125, zie ook Skupnik, pp. 17-18 en 238-239.
126. HGA, Res. Soc. inv. 16, fol. 17v.
127. Zie dit Hoofdstuk onder 14.3.
128. HGA, Res. Soc. inv. 16, fol. 100v.
129. Idem, fol. 105v-106.
130. Idem, fol. 107.
131. Idem, fol. 84v.
132. Zie over Garrels leven en werk Gierveld e.a., Garrels-orgel, pp. 9-12, Vlagsma, Hollandse orgel en Zwart, Deftig orgel, pp. 20-25.
133. HGA, Res. Soc. inv. 16, fol. 86.
134. Idem, fol. 87v.
135. HGA, 0145-01, nr. 17.
136. Gierveld, Garrels-orgel, pp. 19-21, Oost, Den Haag, p. 76.
137. Idem, fol. 106v.
138. Idem, fol. 107-107v.
139. Idem, fol. 111v-112 en HGA, Kerkvoogdij, inv. 580, fol. 62-66.
140. Kler, Zeven eeuwen, p. 85.
141. Elementa musica, p. 157.
142. Frederiks, p. 777, v.d. Aa, dl. A, p. 303, zie ook: Lescaillie, K.: De zeegepraalende vrede (Amsterdam 1678).
143. Zie Hoofdstuk 13.3.
144. Bijlage 5.
145. Het gedicht wordt epubliceerd in *Gedigten van Samuel Sylvius*, deel 1, bij Pieter de Hondt in Den Haag 1729, pp. 173 e.v. Sylvius vermeldt onder het gedicht als datum 1725. Op bladzijde 208 van het werk treffen wij nog een kort tweede gedicht op Van Blankenburg. Zie voor de volledige tekst van beide Bijlage 5.
146. NA, 3.01.04.01, inv.nr. 1685. Zie voor de volledige tekst Bijlage 9.
147. Par. 26-27.
148. Het handschrift dat onder signalement UBA, nr 212-A-15 is opgenomen in de Universiteitsbibliotheek van Ansterdam. Het kwam in 1869 in het bezit van de Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis en werd vervolgens opgenomen in de Toonkunstabliotheek als: Handschrift (kopie) [S.I.] : [s.n.] [ca 1800?].
149. Willem Bentinck in vanaf mei 1726 tot het vroege najaar van 1728 vanweg zijn ‘grand tour’ buitenslands. Daarmee is zijn bemoeienis met Van Blankenburgs koraalboek te dateren circa 1729.
150. De inhoudelijke verschillen tussen de beide koraalboeken en de dito consequenties voor

Elementa musica komen uitvoerig aan de orde in de Hoofdstukken 18 en 19.

151. De tekst van het privilege en de overeenkomst met Berkoske, staan afgedrukt, tussen de titel en de opdracht in het Clavicimbel- en orgel-boek der psalmen.
152. Kossmann, pp. 24-25.
153. Enige dagen later verschijnt de advertentie in de *Leydse Courant* (30.11) en de *Oprechte Haerlemse Courant* (1.12).
154. Dit werk en de in dit hoofdstuk nog te bespreken werken zullen in de Hoofdstukken 18 en 19 uitvoerig worden toegelicht.
155. De aanstaande prinsgemaal wordt in het november 1733 ernstig ziek zodat het huwelijk enkele maanden moet worden uitgesteld en op 25 maart 1734 in Londen plaatsvindt.
156. Gedoeld wordt op Van Blankenburgs elegie bij de dood van Maria Stuart in 1695 (Hoofdstuk 12.4).
157. Zie daarvoor Hoofdstuk 18.7.
158. Bstee 1 (1869-1872) pp. 5-6. Bruyninx (1661-1738) is Hollands extraordinaris envoyé bij de Duitse keizer te Wenen van 1700-1738.
159. Elementa musica, p. 149.
160. HGA, NA 2017, acte 81.
161. Elementa musica, Voorrede, par. 26.
162. 's-Gravenhaegse Vrijdagse Courant nr. 149.
163. HGA, res.soc., inv. 16, fol. 120.
164. Zie dit hoofdstuk onder paragraaf 14.3.
165. HGA, res.soc., inv. 16, fol. 130.
166. Idem, fol. 156.
167. HGA, NA 1213 d.d. 12.9.1732.
168. HGA, res.soc., inv. 16, fol. 199v.
169. Idem, fol. 256v.
170. Idem, fol. 262.
171. Idem, fol. 290v-291.
172. Idem, fol. 295.
173. Idem, fol. 294, 312, 328, 329.
174. Idem, fol. 329v-330.
175. Marpur, Kritisch-Historische Briefe, Band 2, Brief 123, p. 463. Zie ook Hoofdstuk 18.5.5.
176. HGA, res.soc., inv. 16, fol. 361.
177. HGA, Kerkelijke registers, Nr. 292, fol. 41.

Hoofdstuk 15

1. HGA, res.soc., inv. 16, fol. 351v.
2. Idem, fol. 363v.
3. HGA, res.soc., inv. 17, fol. 8v.
4. HGA, DTB, fol. 123v.
5. HGA, Reg. Collaterale Successie, inv. Nots. 320-109, fol. 62-62v.
6. De twee erfgenamen melden zich bij de Haagse notaris Brouwenaar, na een namens het Hof van

Holland gedane oproep in de *Leydse Courant* d.d. 27 januari en 8 februari 1764. Zie over de afwikkeling van de erfenis HGA, NA 3826, fol. 67-78.

7. HGA, res.soc., inv. 16, fol. 352v-353.
8. Idem, fol. 361-361v.
9. Idem, fol. 361v-362.
10. Zie m.b.t. Gaillard, Meilink Sollicitaties, p. 3.
11. Idem, fol. 363v.
12. De titel luidt: Het prinvelyke Oranje Hof, cierlyk beplant met Oranje gezangen opgezongen ter gelegentheyd van de verheffing van zyn Doorlugtige Hoogheit den Heere Prince van Oranje & & tot erfstadhouder kapteyn generaal en admiraal der Vereenigde Nederlanden. alle het eerste couplet op musick noten gestelt door F. Pitton, organist van de Nieuwe Kerk in 's-Gravenhage. in 's-Gravenhage, gedrukt by Pieter Servaas in de St. Jacob-straat 1748. Pittons bijdragen (alleen in de delen 1 en 2) zijn geen composities maar in notenschrift opgetekende bekende melodieën zoals die van het Wilhelmus, aangepast aan voor de gelegenheid gemaakte teksten door deels anonieme, deels met initialen aangeduide dichters.
13. 's-Gravenhaegse Woensdaegse Courant, nr. 123. In de OHC verschijnt een vergelijkbare advertentie op 8 maart 1740.
14. 's-Gravenhaegse Maendaegse Courant 1746, nr. 52 en de 's-Gravendaegse Vrijdaegse Courant 1749, nr. 8.
15. Zie daarover de in Hoofdstuk 14 beschreven notarieel vastgelegde afspraken tussen Van Blankenburg en Berkoske in 1737. Voor de tekst van het nagelaten manuscript wordt verwezen naar Bijlage 8.
16. Meer daarover in Hoofdstuk 18.6.
17. Zie voor uitvoerige bronbeschrijving Hoofdstuk 16, onder nr. 16b.
18. F. C. Kist in *Het algemeen letterlievend maandschrift* (1848) pp. 107-108.
19. De advertentie wordt in licht gewijzigde vorm overgenomen in de *Maandelyksche uittreksels of boekzaal der geleerde waereld* van maart 1772 (p. 341).
20. Onder de titel: *Verzameling van verscheide(n) muziekstukken voor de c(k)lavcimbel* (zie verder in deze paragraaf) werd het werk in twee uitgaven van Abkoude/Arrenberg's Register opgenomen.
21. Abkoude, p. 53.
22. Abkoude, uitgave 1788, p. 65.
23. Jacobus Berkoske overlijdt in april 1770. Tussen 30 maart en 30 april 1771 worden, ten huize van de overledene in Den Haag geveild: *Eenige ongebonden boeken, waaronder Blankenburg, Clavecimbel en orgel-boek; alsmede de Elementa musica, met 't recht van copye en andere.* De Amsterdamse boekhandelaar Johan Sluyster & Zn. is de koper van de titels.
24. Marpur, Kritische Briefe über die Tonkunst, Bnd. 2, p. 463.

25. Lustig, *Maandelykse samenspraaken*, p. 161
26. Burney/Lustig, *Rijk gestoffeerd verhaal*, p. 396, noot 177.
27. Forkel, *Allgemeine Litteratur der Musik* (Leipzig, 1792) pag. 355.
28. Bijlage 5.
29. 2^e druk, pp. kolom 114-117.
30. Ritter is redacteur van de Duitse orgeltijdschrift *Der Orgelfreund* in aflevering VII, nr. 46 wordt ‘Psalm 1’ van Van Blankenburg herdrukt.
31. Ritter, A. G. ‘De orgelspeelkunst en derzelver ontwikkeling, gedurende drie eeuwen’, in: *Caecilia*, Jaargang 3, nr. 15 (Utrecht 1846), p. 156
32. Voor uitvoerige bronvermeldingen en citaten van in dit hoofdstuk genoemde en niet genoemde lexicografen enz. wordt verwezen naar Bijlage 2.

Hoofdstuk 17

1. Over Jacobs muziekboeken zie Bijlage 10.
2. SAD, inv. 20.135, fol. 235-236v.
3. Wind, Jacob van Eyck, p. 539 van een door Matthijsz beoogde combinatie Der fluyten lusthof/ Uitnemend kabinet. Carpenter (p. 40) gaat verder en betoogt dat zowel Matthijsz’ Instructie als die van Van Blankenburg exclusief gemaakt zijn ten behoeve van het ‘t Uitnemend kabinet.
4. o.a. Jan Nuchelmans in TVNM, deel 26, afl. 2 (1976), p. 113.
5. Rasch, Nogmaals, pp. 121 en 131.
6. Rasch, Mid-seventeenth century Dutch collecti- ons, pp. 185-196.
7. Wind, Van Eyck, pp. 137 en 567.
8. Baak, p. 47.
9. Haynes, p. 257.
10. 17e eeuwse bronnen na Van Blankenburg: Hudgebut (1679), Salter (1683), Loulié (1685), Carr (1686).
11. Wind, Vertoninge, pp. 358-359.
12. Dart, pp. 57-59.
13. Baak, p. 381.

Hoofdstuk 18

1. Elementa musica, p. 148.
2. Idem.
3. Op de band is de naam vermeld van William Babel (circa 1690-1723). Deze is bekend als componist en virtuoos klavecijnist. Zijn leermeesters zijn John Pepusch en, volgens Johann Mattheson, Georg Friedrich Händel. Van beide meesters zijn composities te vinden in de collectie. In tegenstelling tot de tenaamstelling is op grond van het handschrift aantoonbaar dat niet de in 1702 circa elfjarige William maar zijn vader

- Charles Babel de verzamelaar en bewerker is, zie Gustafson, 17^e Century Keyboard Music, p. 353.
4. Hawkins, p. 826, Holman, p. 13 en Shaw, pp. 277. Bij zijn naturalisatie in Engeland verklaart Babel zelf geboren te zijn in Evereux in Normandië, als zoon van Maurice Babel en diens vrouw Louise (geen achternaam genoemd).
 5. Albertyn, pp. 451-452.
 6. Gustafson, Introductie MS Babel, p. VI. Dieupart verblijft vanaf 1700 tot zijn dood in Engeland, daarvoor is hij werkzaam in Parijs. Gustafson merkt op dat in het Babel-manuscript composities van Dieupart voorkomen van vóór 1700 en leidt daar uit af dat er in die periode persoonlijk contact moet zijn geweest tussen Charles Babel en Dieupart in Parijs.
 7. Schneider, pp. 373 en 379 en Gustafson, Introductie MS Babel, p. VI.
 8. Shaw, pp. 271-272 en 275, naturalisatie vindt plaat op 24 april 1699.
 9. Gustafon, Artikel in MGG, p. 1250.
 10. Lesure, pp. 35 en 38.
 11. Sibley Music Library, Eastman School of Music, Rochester, New York, Vault M1490 B113, zie Holman, pp. 14 en 30.
 12. LWV 61, nr. 57, zie Gustafson, Introductie MS Babel, p. XVI.
 13. Couperin, p. 60.
 14. Elementa musica, p. 8.
 15. *Verworffene Music*, in: Johann Mattheson, *Organisten-Probe*. Ter toelichting op de tweede geciteerde regel: *Und mancher grosser Fürst kan ein Apollo seyn*, voegt Telemann in een voetnoot de namen en kwalificaties van door hem bedoelde vorsten toe (zie verder citaat). Zie ook Owens, Fürst, p. 177.
 16. Landmann, pp. 158-159.
 17. Idem, pp. 150-151.
 18. Idem, pp. 159-173.
 19. Idem, pp. 156-158.
 20. Krüger, pp. 49-50.
 21. Fol. 11-11v.
 22. Onder de muziekstukken in zijn reisbagage bevinden zich naast Campa's cantate de *Samelband* en het *Clavierbuch* de opera *Issé* van André Cardinal Destouches en Störls kerstcantate *Die in Christo Jesu erschienen Freundlichkeit*.
 23. fol. 12r-22v.
 24. Er bestaat een vermoeden dat Unico Wilhelm van Wassenaer de librettist zou zijn van Quirinus van Blankenburgs cantate *l'Apologie des Femmes* met de bedoeling zijn oudere broer Johan Hendrik te plagen met zijn ongehuwde staat (zie Dunning, Unico Wilhelm van Wassenaer ontdekt, p. 18). De auteur houdt Van Blankenburg zelf voor de tekstdichter.
 25. Vieu, p. 220. Perraults *Apologie* wordt door Etienne Roger in Amsterdam tweemaal herdrukt (1719 en 1726).
 26. Fol. 27v.
 27. Aquin, p. 20.
 28. Het manuscript maakt onder signatuur MS 775 deel uit van de handschriften-verzameling van de Music Library van de universiteit van Berkeley (Curtis, A., *Musique classique française à Berkeley*, p. 149).
 29. Quirinus van Blankenburg. Verzamelde klavierstukken, ed. Rasch, R. (Utrecht, 2001) pp. 9 en 11. Zie voor een afbeelding van Van Blankenburgs versieringstabel de Appendix van dit hoofdstuk.
 30. *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bnd. 36, pp. 447-448.
 31. Omdat er geen componist wordt vermeldt, werd in Rostock het werk gecatalogiseerd onder de naam van Georg Christoph Stoy, vanwege het impressum op de omslag: *Augsburg bey Georg Christoph Stoy C. Privile. S.C.M.* Na bestudering van de naamgeving door Quirinus van Blankenburg bij zijn bewerking van de cantate werd de catalogus op dit punt gecorrigeerd.
 32. De vetgedrukte nummering betreft de volgorde van in het handschrift van Van Blankenburg opgenomen stukken.
 33. Zie voor toelichting 18.3.2.1.
 34. Requeleyne, p. 131.
 35. Hortschansky, K., *Die Datierung der frühen Musikdrucke Etienne Rogers*, in: TVNM XXII-4, 1972, p. 258.
 36. Zie ook onder par. 8.3.2.2.
 37. Lesure, p. 65.
 38. Thalheimer, P., *Spurensuchen im Repertoire für "Flauto piccolo"*, in: *Windkanal*, Jrg. 2000, nr. 2
 39. Garden, p. 106.
 40. *Histoire du theatre*, pp. 90-95.
 41. Eitner, pp. 156-157.
 42. In *Advertissement des Associés au privilege du Journal étranger* (Parijs 1755), p. 175.
 43. Krüger, Bnd.. II2, p. 1390. Nicolas Hotman (1610 Brussel - 1663 Parijs) wordt genoemd als de grondvester van de Franse viola da gamba-school. Hij was o.m. de leermeester van Jean Sainte-Colombe. Na de dood van Louis Couperin (1661) deelde Hotman met Sébastien Le Camus de positie van gamba-speler van de Franse Koning. In zijn *Traité de la Viole* (1687) prees Jean Rousseau Hotman en Sainte-Colombe als "de twee beste bespelers van de viola da gamba en de theorbe die de Koning ooit heeft gehoord."
 44. Meyer, p. 402.
 45. Giorgio Maria Rapparini (1660-1713), is naast librettist secretaris van Johann Wilhelm. Hij ontleende zijn tekst aan een komedie met dezelfde titel van Luigi Riccoboni (c1676/1753), acteur in dienst van Lodewijk XIV en directeur van de *Comédie-Italienne* te Parijs (Righetti, p. 16).
 46. In de literatuur wordt een enkele keer Agostino Steffani (1654-1728) genoemd als mogelijke componist (Meyer, p. 403). Van 1703 tot 1716 was deze als diplomaat en adviseur in dienst van de Paltsgraaf in Düsseldorf. In die jaren componeerde hij geen opera's onder eigen naam maar onder die van zijn kopiist Gregorio Piva. Van Steffani is geen opera buffa bekend noch is sprake van door Rapparini voor hem geleverde teksten.
 47. Rasch, Unico pp. 56 en 104.
 48. De tekst komt in beide versies overeen op enkele spellingverschillen (bijv. ms *altero*, Bl. *altiero*) en, met name in de tweede stem, de plaatsing van woorddelen onder de noot. Ook de muziekttekst van Van Blankenburgs versie is vrijwel identiek op een enkele vergissing c.q. correctie na.
 49. Grijp, p. 313.
 50. Owens, *Regimental & Courtly Oboe Band*, pp. 99-101.
 51. Krüger, Bnd II.2, p. 1208.
 52. Lesure, p. 62.
 53. Guillaume Louis Pécour choreografeerde in 1701 de melodie. De dans werd minstens zo populair als het lied.
 54. Meilink, L., *Sollicitaties in Delft en Den Haag*, 18, 19 en 20 juli 1741 (Rotterdam, 2001).
 55. Lesure, p. 72.
 56. Walther, p. 146.
 57. Zedler, pp. 1321 en 1374, Gerber, *Neues historisch-biographisches Lexikon*, dl.1 kolommen 425 en 664.
 58. Sainsbury, vol. 1, pp. 98 en 139.
 59. Zie paragraaf 18.3.
 60. *Elementa musica*, pp. 149-150.
 61. Idem, pp. 147-150.
 62. Best, *Kritischer Bericht*, p. 9.
 63. Prout, p. 391.
 64. Best, *Kritischer Bericht*, p. 108.
 65. Best, *Handels's Keyboard Music*, p. 845.
 66. Zie Hoofdstuk 14.3.
 67. Rasch, Unico, pp. 23 en 310.
 68. Huffel, pp. 6-8.
 69. Renwick, *Langloz Manuscript* pp. 3 en 6
 70. Mann, pp. 44-70, Renwick, *Analyzing Fugue*, p. 7.
 71. Mann, pp. 19-20.
 72. Lustig, *Inleiding tot de Muziekkunde*, p. 172.
 73. King, *Handel's Travels in the Netherlands in 1750*.
 74. Marpur, *Abhandlung*, dl. 1, pp. 19-20. Marpur geeft fragmenten van 4 van Händels
 - "Six Fugues" als voorbeeld waaronder ook HWV 610 (Tab. XIII).
 75. *Elementa musica*, p. 148.
 76. Best, *Handel's Keyboard Music*, p. 847.
 77. *Strategier*, p. 105.
 78. Enschedé, *Biografische aantekeningen*, p. 156.
 79. Saar, pp. 35-36.
 80. Zie Enschedé, *Biografische aantekeningen*, p. 153 en Best, *Handel's Keyboard Music*, p. 845.
 81. Saar, p. 130. Over de teloorgang van de fugakunst zal Lustig, evenals Van Blankenburg, in zijn latere jaren met enige spijt oordelen: *Ondertusschen, die eigentlijk zogenaamde organisten-konst is allengskens zeer verargert, en schynt met ter tyd geheel uitgeroeid te zullen worden; althans, het eertyds zo hoog geachte fugen-spel raakt achter de bank. Als mogelijke reden tekent hij daarbij aan dat men onder ieder muziekstuk volgens het oogmerk zyner vervaardiging oordeele: by voorbeeld, clavier-fugen van Hendel, J.S. Bach en Hurlebusch zullen niet, gelyk opera-arien, allen toehoorderen, ten eersten, behaagen; maar zyn enkelyk toegesteld voor liefhebbers (Lustig, *Twaalf redeneeringen*, p. 161).*
 82. Het eerste deel van het werk versijnt in 1735. Mattheson draagt het op aan *dem Hoch-Edel-Gebohrnen, Hochgelehrten und Weltberühmten Herrn Georg Friedrick Händel, Königl. Gross-Br. und Churfürl. Braunsch. Lüneb. Capellmeister, also ein Merckmahl sonderbahrer Ehrbezeugung*. Het tweede deel versijnt in 1737. Op 9 mei 1735 versijnt een advertentie in de *Leydse Courant*, waarin deel 1 van Matthesons werk wordt aangeboden te Groningen by den organist Lustig, te Leyden by den boekverkoper Luzac, en in den Haag by den boekverkoper Selhof.
 83. Burney & Lustig, *Rijk gestofferd verhaal*, p. 396. Lustig verwijzing betreft pagina 87 van *Elementa musica* waarin Van Blankenburg opmerkt: dat Mattheson zo kragtig voor de Grieken pleit dat heeft een heel ander oogmerk; want, dat hy by zig zelve wel beter weet bewyst hy onwedersprekelyk met zyn uitmuntende compositie genaamd *Der Vinger spraak*, waar in, naar den styl der hedendaagsche musie, zyne vingeren van oogenblik tot oogenblik een taal spreken die de Grieken op hun soort van tonen en moden onmooglyk niet konden voortbrengen.
 84. Een derde opmerkelijk aspect in Lustigs lemma betreft zijn opmerking over *Duplicata ratio musices*, in het bijzonder de zinsnede *bey ihrer Ankunfft, an. 1734 bey nahe*. Bij de bespreking van het werk (par. 18.7) zal daarop worden teruggekomen.
 85. B dl. 2, p. 93.
 86. Zie Hoofdstuk 14.6.
 87. *Elementa musica*, Voorrede, par. 26.
 88. Zie voor deze symbolen de authentieke tabel in de Appendix van dit hoofdstuk.

89. Zie Hoofdstuk 14.6.
90. Zie Hoofdstuk 17.6.
91. *Elementa musica, Voorrede*, par. 27.
92. Idem.
93. Pitton, Berigt: Wy beginnen met het zang, paragraaf 6.
94. Zie Hoofdstuk 14.6.
95. Zie voor de integrale tekst van het nagelaten manuscript Bijlage 8.
96. De advertentie wordt met lichte wijzigingen in de OHC van 9 december 1745 en 8 en 19 februari 1746 herhaald. Jacob Berkoske, een nazaat van Laurens, adverteert in de OHC opnieuw met het werk op 15, 22 en 29 november 1749.
97. Zie Hoofdstuk 16 voor uitvoeriger bronbeschrijving onder nr. 16b.
98. Abkoude, *Naamregister van de bekendste en meest in gebruik zynde Nederduitsche boeken*, editie 1788.
99. Berigt in :Clavicimbel- en orgelboek der psalmen (2e druk)., par. 1 e.v.
100. Luth, Daer wert, pp. 200-201.
101. Luth, Waarom zingen we lager, pp. 22-23.
102. Bolt, pp. 146-148.
103. *Elementa musica*, p. 26.
104. Idem, *Voorrede*, par. 25-27.
105. Luth, Daer wert, pp. 189-195.
106. Zie ook Enschedé, Opmerkingen over de psalm-melodieën, p. 864.
107. Luth, Daer wert, pp. 181-182.
108. Zie voor de term ‘Sonate’ en enige toelichting op de uitvoering de door Pitton bezorgde heruitgave in 1745.
109. Kler, Een Haags spiegelbeeld, pp. 33-34.
110. *Elementa musica, Voorrede*, par. 27.
111. Kahleyss, pp. 137-141.
112. Lustig, Twaal redeneeringen, pp. 621-623.
113. In *Muzikaale spraakkonst* (Amsterdam 1754) geeft Lustig de volgende toelichting bij grote en kleine versieringen: *Zonder nu eens te gewaagen van eenvoudige, gemengelde, samenstelde; italiaansche en fransche agrementen, men kan ze gemakkelyk verdeelen in kleine en groote. Van deeze, de eigentlyk zogenoemde coloratuuren, uit allerhande uitvoerige byvoegselen, cadenzen enz. bestaande, zegt men te regt, dat het by haare voortbrenging niet zo zeer op regels aankome, dan op de muzykaalen geest, op zonderlinge bekwaamheid, ervaring en goeden smaak; dat men in dusdanige cieraaden, die tot in 't oneindige kunnen verschillen, en geduurig aan veranderingen onderhevig blyven, den beroemsten Italiaanen diene te volgen. Daarentegten, kleine agrementen zyn de zulke, die men elkander onder zekere bewoordingen kan beduiden; van deeze gedenk ik de merkwaardigste, inzang en speelstukken gebruykelyk, ja, die naar alle waarschyneelykheid niet ligt uit de mode geraaken, maar altoos stand grypen zullen...*
114. Een klein onderzoek bij Van Blankenburgs eerste drie psalmen leidt tot achtereenvolgens 2, 1.5 en 1 ‘onopgepronkte’ noten per versregel.
115. Frans Pitton, die in 1745 de heruitgave van het koraalboek verzorgd, neemt in zijn uitgebreide instructie deze stelling over maar voegt er aan toe: *Onzen auteur zegt, dat men niet wel een vaste regel daar omtrent geven kan. Nu is dit wel waar ten opsigte van zommige musicq, maar voor de psalmen en andere eenvoudige wyzen, kan men natuuryke regels tot het maken van cieraden geven, dewelke 't oor goedkeuren moet...* In de paragrafen 14 - 34 geeft hij een opsomming en beschrijving van deze natuuryke regels, waarin hij in feite Van Blankenburgs versieringsvoorstellen sanctioneert als regels.
116. Clavicimbel- en orgelboek der psalmen, plaat VI.
117. Van Twillert.
118. *Gentleman's Magazine*, pp. 605-606 en 661.
119. De Engelsen hanteren de Juliaanse kalender die elf dagen verschilt met die van Holland. In ons verslag van de huwelijksvoltrekking van de Prins van Oranje met Anna van Hannover wordt de daar geldende kalender aangehouden.
120. Burrows, pp. 320-338.
121. Ailly, pp. 7-8.
122. p. 669.
123. Timms, pp. 161 en 163.
124. Een andere naam voor het genre is *pasticcio* of *festa teatrale*. Het werk heeft geen plot en is in dramatisch opzicht statisch van opzet.
125. Hicks, pp. 339-340.
126. Anoniem, *Naeuukeurig beright*, pp. 21-28
127. Maurice Greene is de vaste organist van de Royal Chapel.
128. Burrows, pp. 332-335, het totale ensemble (instrumentalisten en zangers) bedraagt tussen de 66 en 75 leden.
129. Goff, pp. 44-50.
130. Een direct contact tussen de Duitse meester en Van Blankenburg tussen 1734 en 1739 is een minder waarschijnlijke mogelijkheid. Händel reist in 1737 om gezondheidsredenen naar Aix-la-Chapelle in Frankrijk via Nederland. Concrete bijzonderheden over deze reis en al of niet bezochte Hollandse plaatsen zijn er niet (zie King, *Handels's travels*, p. 383).
131. Positieve reacties op het werk zijn er ook van de Weense kapelmeester Joannes Josephus Fux, en de vicecapelmeester Antonius Caldara, die met hun lof betuiging over die nieuwe vond mij by geschrifte hebben vereert. De prijzende attesten van beide musici zijn helaas, samen met Van Blankenburgs aanbiedingsbrief, verloren geraakt. Zie ook Bstee, dl. 1 (1869-1872), p. 6, en NAV 1869, p. 155.
132. Baker-Smith, pp. 50-57.
133. Hall, pp. 72-73.
134. Huffel, p. 85.
135. Oost, Den Haag destijds, pp. 44-45, Balfort, *Muziekleven*, p. 105 en Rasch, *Unico*, p. 152. Jacob Lopez de Liz vestigt zich in 1725 aan de Korte Voorhout nr. 7. Aan zijn woning is een koetshuis verbonden, in de twee zalen daarboven organiseert hij concerten.
136. Marpurg, *Kritische Briefe*, p. 463.
137. Bekende palindrooms zijn van Joseph Haydn: *Menuet al rovescio* uit Sonate voor piano, Hob. XVI, 26 en van Friedrich Kuhlau: *Zweistimmige Räthselsanon*, Fog. 169.
138. Hans Algra en Bob van Asperen in booklet bij de cd *Vorstelijke muziek* (De Haske, 2000).
139. Het is niet zeker of in geval van de eerste druk van het werk ook al oranje zijden lapjes werde gebruikt. In de geciteerde advertentie wordt over het omkeren van papier gesproken. Op 17 november 1749 kondigt per advertentie in de '*s-Gravenhaegse Courant* Jacobus Berkoske een luxe editie van het werk aan op Oranje zyde gedrukt.
140. Badiner heeft verschillende betekenissen, ook ‘wapperen’ in de betekenis heen en weer gaan.
141. pp. 29-30.
142. Dekker, pp. V en VIII.
143. Zie Hoofdstuk 15.3.
144. Het werk komt met name in de tweede helft van de 18e eeuw ook voor onder de titel: *Verzameling van verscheiden muzykstukken voor de klavecimbel*. Zie daarvoor Hoofdstuk 15.4.
- Van Blankenburg gebruikte bronnen de appendix bij dit hoofdstuk.
12. Zie dit Hoofdstuk, par. 19.2.
13. *Elementa musica, Voorrede*, par. 8.
14. De auteur is voornemens een seperate publicatie te wijden aan leven en werken van de musicus Lotharius ZumBach d. Koesfeld.
15. Op de titelpagina is, in potloodschrift, de naam van de Amsterdamse boekverkoper/uitgever Joh. Sluyter & Zn. te lezen. Dat versterkt het vermoeden dat Sluyter tussen 1772 en 1782 in het bezit is gekomen van (delen van) Berkoskes nagelaten drukken en waarschijnlijk de drukplaten van Van Blankenburgs werken (zie daarover ook Hoofdstuk 15.4).
16. Cato, *Disticha moralia liber II*, 26, 2: letterlijk ‘de gelegenheid (Fortuin) is aan de voorkant behaard, aan de achterkant kaal’, betekenis: grijp het gunstige ogenblik wanneer het zich voordoet, daarna is de kans voorbij (de oude Grieken stelden ‘het gunstige moment’ (Kairos) voor als een naakte jonge vrouw of man met een kale achterschedel en aan de voorkant lang haar (c.q. een lok).
17. *Campion, Traité*, p. 7 (zie Appendix aan dit hoofdstuk).
18. *Elementa musica*, p. 55.
19. De vinding van de régle des octaves wordt aan verschillende auteurs toegeschreven maar is waarschijnlijk van Italiaanse afkomst als *regola dell' octava* (zie Christensen, pp. 96-100). Tira-bassi citeert in zijn artikel *Amintore Galli*, die Van Blankenburg 1680 bestempelt als de auteur die de *regola dell' octava* eerder dan *Campion* presenteerde (p. 300). Galli is overigens ook overtuigd van *Camipon's* plagiëren van Van Blankenburgs idee.
20. Een voorbeeld: wanneer de kwinten c-g en g-d rein, dat is zonder zweving, worden gestemd, dan zal de d in de kwint d-a te groot blijken.
21. Zie De Craats, pp. 15-16 en Murray Barbour, p. 120.
22. Zie over het klavecimbel Hoofdstuk 13.4 en het orgel Hoofdstuk 18.5.
23. De volgorde van de ‘regels’ is (deels) van de auteur.
24. Voor de in *Elementa musica* voorkomende muziekboeken wordt verwezen naar Bijlage 10.
25. *Elementa musica*, pp. 28, 31, 33, 48, 80, 133, D.
26. Idem, p. 37.
27. Lange, pp. 580-583.
28. *Elementa musica, V(oorrede)*, par. 4, 10, 15, 24; pp. 13, 17-19, 21-22, 24-27, 29-30, 33-35, 37-40, 46-47, 58-59, 71-73, 80, 83, 86, 142, 154-155, 158, 196, C.
29. *Elementa musica*, p. 84.
30. Idem, p. 84.
31. Idem, pp. 107, 123-124, P.

Hoofdstuk 19

1. Voor een beschrijving van de Goudse klokkenhistorie wordt verwezen naar Hoofdstuk 6.4.
2. Herdruk door NV Eijsbouts Klokkengieterij in Asten in 1964.
3. *Elementa musica*, pp. 140-141.
4. Idem, p. 139.
5. Fischer, p. 4.
6. *Elementa musica, Voorrede*, par. 22.
7. Idem, par. 8.
8. Deel 2, pp. 358-363.
9. *Elementa musica*, p. 7.
10. De twee schalen noemt Van Blankenburg zelf als zijn eerste resultaat in 1680 (*Voorrede*, par. 8 en 12), het jaartal 1680 geldt ook voor de twee grondregels (*Voorrede*, par. 10-12). Wat betreft de tertsencirkel geeft Van Blankenburg aan daar in samenwerking met Christiaan Huygens aan gewerkt te hebben. Huygens stierf in het jaar 1695.
11. Zie voor een geannoteerde beschrijving van door

32. Idem, p. 85.
33. Idem, p. 109.
34. Idem, p. 33.
35. Idem, pp. 6, 9-10, 13, 20, 23, 38, 48, 81, 83, 88, 99, 109, 126.
36. Idem, V, par. 9; pp. 37, 49, 55-57, 76, 80.
37. Idem, pp. 107, 119, 123.
38. Idem, pp. 1, 64, 84, 97, 118.
39. Idem, V, par. 22.
40. Idem, pp. 33, 37, 77-78, 80.
41. *Elementa musica*, pp. 46, 58, 80, E.
42. Idem, V, par. 22, 23.
43. Idem, p. 133.
44. Idem, pp. 48, 118-119.
45. Idem, pp. 37, 128.
46. Idem, p. 21.
47. Idem, pp. 133, 199.
48. Idem, pp. 58, 80.
49. Idem, pp. 83-84, 92.
50. Idem, p. 39.
51. Idem, p. 193.
52. Idem, V, par. 5, 6, 15; pp. 64, 72, 86-92, 102, 104, 115, 129, 132, G.H.
53. Idem, pp. 46, 64, 72, 82, 84.
54. Idem, pp. 62, 89.
55. Idem, pp. 97, 118.
56. Idem, pp. 43, 94, 113-115, 137, N.
57. Idem, pp. 83, 98-99, 101-102, 108, 113, 162.
58. Idem, pp. 13, 21, 35, 38, 67, 81, 119, 137, 147.
59. Idem, V, par. 5, 6; pp. 33, 77, 80, 186, D.
60. Idem, V, par. 2.
61. Idem, pp. 32, D.
62. Idem, pp. 75, 77, 80.
63. Idem, pp. 32, 50, 74, K.
64. Idem, pp. 113, 119.
65. Idem, p. 26.
66. Idem, p. 10.
67. Idem, 113-114.
68. Idem, pp. 41-43, 71.
69. Idem, pp. 89, 119.
70. Idem, V, par. 8.

Hoofdstuk 20

1. Hoofdstuk 18.3.
2. Idem 18.7.
3. *Elementa musica*, pp. 45, 61, 87, 90, 150 en Plaat O16.
4. *Gedigten van Samuel Sylvius* (Pieter de Hondt, Den Haag 1729) pp. 171-172.
5. De drie burgemeesters regeerden van 25 november 1694 tot 25 november 1695 (Riemer, dl. 2, p. 166). Dat betekent dat Van Blankenburgs gedicht verschenen moet zijn tussen den 7 van louwmaand (januari) en 25 november 1695.

Bijlage 7

1. Een grove kodbekhoed (ook wel kodebeck-, coddebck- en coddebex-) is een leren of vilten zonnehoed, genoemd naar de Franse plaats Cadebec-en-Caux. Er bestaat ook een verfijndere versie van de kodbekhoed waarbij, in plaats van vilt, lamswol en geitenhaar worden gebruikt. Het hoofddekseel heeft de vorm van een grote flap-hoed met omgeslagen rand en gouden knoop.
2. Van Blankenburg vermeldt geen data. Uit het Journaal van de secretaris van Willem III, Constantijn Huygens jr., weten wij dat Willem niet op dinsdag, zoals Van Blankenburg schrijft, maar op woensdag 23 mei naar Het Loo vertrekt. De twee ontmoetingen met de Fransman vinden dus plaats op donderdagochtend 24 en zondagochtend 27 mei 1696 (Journaal van Constantijn Huygens jr., in: *Werken*, uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht, Nieuwe reeks, nr. 25 (Utrecht 1877), p. 590).
3. Na het verlaten van de Hofkapel wandelen beiden het Binnenhof uit, steken het plein over, gaan dan linksaf de Lange Houtstraat in, vervolgens op het eind daarvan rechtsaf, dan rechtdoor tot voorbij het huis van de gravin van Hornes aan het Korte Voorhout. De gravin van Hornes, geboren Anna van Nassau, is de weduwe van de graaf van Hornes. Zij woont in een huis aan de zuidzyde voor-aan in 't nieuw Voorhout (thans Korte Voorhout) een zeer groot voortreffelyk huis gebouwt door eenen Staekenberg... en heeft een schoone erve en stalle agter zig, uitkomende in de Sterlingstraat. (de Sterlingstraat is de huidige Casuariestraat).
4. De beroemde Jean-Baptiste Lully is in 1687 gestorven. De Fransman bedoelt een van diens zonen, Louis (1664-1734) of Jean-Baptiste jr. (1665-1743).
5. Vanaf het Korte Voorhout wandelen de twee rechtdoor, over de Nieuwe Vaart (thans Prinses-segracht) de Bosbrug over en daarna rechtdoor richting Slachteveld via een pad tussen iepen- en lindenplantages. Aan het eind van dit pad slaan zij linksaf en bereiken het Slachteveld (het Plein). Het Koningshuis (thans Huis ten Bosch) bevindt zich aan het eind daarvan. Het door Van Blankenburg genoemde plein bestaat niet meer. Op een kaart van het bos uit 1645 staat echter op de door Van Blankenburg beschreven plek het Slachteveld aangegeven.
6. De Fransman refereert aan de zaak Fenwick en diens betrokkenheid bij het plan om de Koning-Stadhouder tijdens een jachtpartij te ontvoeren en, wanneer er verzet zou worden geboden, te doden. Leden van de lijfwacht van Willem III zouden bij de samenzwering betrokken zijn.

7. Vuurroer, geweer met korte loop en wijde monding waaruit met één schot meerdere kogels geschoten kunnen worden (P. Weiland, *Kunst-woordenboek* (Rotterdam, 1858)).
8. Met Nieuw Oost Indië wordt de Bezuidenhoutseweg bedoeld. In 1696 was het mogelijk die te bereiken via een brug vanaf de Koekamp. De straat of buurt heet thans niet meer Nieuw Oost Indië, de huidige Laan van Nieuw Oost Indië ligt ongeveer halverwege deze plek en het Huis ten Bosch. De naam Nieuw Oost Indië is ontleend aan een zeventiende-eeuwse herberg van die naam, gelegen nabij de Bezuidenhoutseweg.
9. Met Van Bosveldt wordt waarschijnlijk Adriaen Bosvelt bedoeld. Bosvelt is op 30 januari 1698 overleden. Op 23 mei 1697 wordt melding gemaakt van een huis dat Adriaen Bosvelt, huurt: een huis, erf, stalling en koetshuis. De plaats wordt niet vermeld. De meest in aanmerking komende heer Alewyn is Cornelis Teresteijn van Halewijn, die sterft op 17 mei 1701. Een andere Cornelis Teresteijn van Alewyn is op 3 december 1729 overleden. De enige locatie van een huis van een heer Alewyn treffen wij aan in een acte waarbij een stuk land wordt gehuurd. Dit land moet aan of bij de Bezuidenhoutseweg zijn.

Bijlage 9

1. Op grond van de verlening van het privilege (zie Hoofdstuk 14) zal het verzoek in oktober 1731 zijn gedaan.

Bijlage 10

1. Afkorting bronnen: JBB = Jacobus: boedelbeschrijving; QEM = Quirinus: *Elementa musica*; QEMV = Quirinus: *Elementa musica Voorrede*; QCO = Quirinus: *Clavicimbel- en orgelboek der psalmen*; QCO₂ = Quirinus: *Clavicimbel en orgelboek der psalmen* 2^e druk; QNA = Quirinus: *Notariële akte*.

Curriculum Vitae

Rein Verhagen werd geboren op 18 januari 1936 te Amsterdam. Van 1949 tot 1954 volgde hij zijn gymnasiumopleiding aan het klein seminarie Don Rua te Ugchelen. Na enige jaren werkzaam te zijn geweest in de Amsterdamse boekhandel/uitgever-wereld (diploma uitgever 1963 bij de Vereniging ter bevordering van de belangen des boekhandels) koos hij in 1969 voor de muziek. In 1970 deed hij staatsexamen voor de Algemene Eisen en aan de Conservatorium-afdeling van de Stichting Muziekschool van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst te Haarlem slaagde hij in 1973 voor de Onderwijsakte A met als hoofdvak blokfluit.

Tot 1984 was hij werkzaam als docent blokfluit en stafdocent ensemblespel aan het Instituut voor Kunstzinnige Vorming te Haarlemmermeer en vanaf 1984 directeur. In 1991 aanvaardde hij de gemeentelijke functie van sectorhoofd cultuur. Daarnaast was hij van 1992 tot 1998 voorzitter van de Koninklijke Nederlandse Toonkunstenaren Vereniging (KNTV).

In 1998 nam hij ontslag bij de gemeente Haarlemmermeer ten gunste van een zelfstandige functie als consultant ten behoeve van diverse overheden en besturen op de terreinen van onderwijs en cultuur.

Vanaf 2008 richtte hij zich geheel op muziekhistorisch onderzoek en publicatie van Nederlandse muziek uit de barok. Enkele van zijn publicaties zijn *Sybrandus van Noordt – organist van Amsterdam en Haarlem 1659 – 1705* (Amsterdam 1989) en *Bequaem en van goede comportedement – over organisten, orgelbouwers en hun werkgevers in de 17^e en 18^e eeuw* (Gorssel 2014).